

НИКОЛА МИНОВ

**ВЛАШКОТО
ПРАЩАЊЕ**

**И РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА
ВО МАКЕДОНИЈА (1860-1903)**

Ha Kocma u Mapuja

НИКОЛА МИНОВ

**ВЛАШКОТО
ПРАШАЊЕ**

**И РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА
ВО МАКЕДОНИЈА (1860-1903)**

Скопје, 2013

ПРЕДГОВОР

Под влијание на просветителските идеи од Западот, во првата половина на XIX век балканските народи започнале бројни движења за нивно културно, национално и духовно издигнување. Во овој период културно-просветниот и духовниот живот на православните христијани во Османлиска Македонија бил под целосна контрола на Цариградската Патријаршија. Притоа грчкиот јазик доминирал на сите нивоа, а раководната улога во Патријаршијата ја играле Грци. По создавањето на грчката држава, Цариградската Патријаршија се претворила во спроводник на грчката националистичка политика кон православно негрчко население и врв на копјето на грчката пропаганда во Македонија. Како последица на тоа, кај овие православни народи започнува процес за нарушување на воспоставениот поредок и елиминирање на грчкото културно, духовно и политичко влијание. Ова движење ги зафатило македонското и влашкото население. Дел од ова население и понатаму останало лојално на Цариградската Патријаршија и жесток приврзаник на грцизмот. Но еден друг дел од населението, под разни надворешни влијанија и како израз на сопственото самочувство, почнува да се спротивставува на патријаршиската политика, како на духовен, така и на образовен план. Во тој контекст, дел од влашкото население во Македонија и понатаму останало лојално на грцизмот. Под влијание, пак, на просветителските идеи и романската пропаганда во Македонија, другиот дел од влашкото население зазел дијаметрално спротивен став од своите прогрчки настроени сонародници и им се спротивставил на грчките обиди за негова денационализација и асимилација.

Во 1864 година било отворено романско училиште во битолското село Трново. Со тоа на пропагандното бојно поле во Македонија своја позиција зазела и Романија. Поради својата географска положба, Романија немала можност за територијална експанзија на македонска почва. Меѓутоа, во Букурешт биле свесни за бугарските претензии кон дел од османлиските европски провинции и знаеле дека постоењето на романски елемент во Македонија на Романија би ѝ овозможило проследување на одредени политички цели. Со евентуалното бугарско про-

ширување кон запад и присоединувањето на македонските „Романци“ кон Бугарија, Романија би побарала територијална компензација од Бугарија и анексија на Јужна Добруџа.

Улогата да бидат Романци ја добиле македонските Власи. Властите сепак биле предодреден плен на елинизмот и романските обиди за оттргнување на влашкото население од грчката прегратка предизвикале силен отпор од страна на претставниците на грчката пропаганда во Македонија.

Во таква атмосфера тивко беше поставено влашкото прашање.

Раното приклучување на територии со бројно влашко население кон Грција го оневозможи актуализирањето и популаризирањето на влашкото прашање. Бројноста на Власите во преостанатите османлиски територии во Европа не ги задоволуваше апетитите на европската дипломатија. Оттука, влашкото прашање доби само периферна улога во рамките на македонското прашање и никогаш не стигна на зелена маса пред креаторите на европската политика. Судбината на влашкото население им беше препуштена на дипломатиите во Букурешт, Цариград и Атина, кои пак влашкото прашање го третираа само во контекст на сопствените државни интереси.

Вгнездувањето на романската пропаганда во влашките населби во Македонија, како и нејзиниот ефект врз грчко-романските, турско-романските и бугарско-романските односи, поттикна силен интерес кај современиците. Дипломатските претставништва на балканските држави во Битола, Солун и Цариград редовно известуваа и за навидум најбезначајните детали од секојдневните активности на романските пропагатори. Во овие извештаи честопати наидуваме на спротивставени тези и заклучоци, на интересни реакции и предлози, дирижирани од моменталните интереси на земјата претставена од авторите на извештаите.

Освен конзуларните претставништва во Македонија, интерес кон влашкото прашање покажувале и разни новинари, професори, аналитичари, патописци и намерници. Во прилично богатата библиографија до 1913 година, повеќе автори, детално или периферно, обработуваат различни сегменти од влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија. Сепак, поголем дел од овие трудови имаат пропаганден карактер и во нив провејува дневнополитичкото влијание. Со посерио-

зен пристап кон проблематиката се издвојуваат само неколку монографии. Трудовите на Вајганд, Неницеску, Бурада, Перикле Папахаци, Кордеску, Берар, Вејс и Томпсон содржат вистинско богатство од информации и претставуваат неизбежна лектира за сите што сакаат посериозно да се занимаваат со влашкото прашање. За нас од големо значење беа и мемоарите на дел од директните учесници во обработените настани – романските амбасадори во Цариград, Е. А. Лаховари и Т. Цувара, основачот на првото романско училиште во Македонија, Димитри Атанасеску, директорите на романскиот лицеј во Битола, Василие Глодариу и Димитри Космулеј, свештеникот Димитри Константинеску, поетот Константин Белемаче, револуционерите Косту Дабижа и Тодор Борјар, и др. Кон сите овие трудови пристапивме внимателно и критички, свесни за субјективизмот, преувеличувањата и хронолошките недоследности што ја пропраќаат мемоарската литература.

По Букурешкиот мировен договор од 1913 година, интересот на европската и балканската научна јавност за влашкото прашање драстично се намалува, за во периодот по 1945 година тој сосема да спласне. Од библиографијата на изданијата објавени помеѓу 1945-1990 година изолирани стојат докторската дисертација на австрискиот историчар Макс Деметер Пејфус, и монографиите на Елефтерија Николаиду и Константин Папаначе.

Покрај појасниот преглед врз настаните што го овозможува едновековната временска дистанца, балканската и европската историографија сè уште покажуваат скроман интерес за влашкото прашање. За нијанса поголема заинтересираност се забележува само кај романските историчари. Меѓутоа, голем дел од овие изданија се проблематични поради нивната субјективност и упорноста да се докаже дека романската акција на македонска почва имала хуманитарен карактер и била насочена кон културна еманципација на романските „сонародници“ во Македонија.

Би биле премногу дарежливи доколку кажеме дека интересот што современите бугарски, грчки, српски и албански историчари го покажуваат кон влашкото прашање е скроман. Со мали исклучоци, балканските историчари цврсто ги застапуваат карактеристичните гледишта во своите матични држави, а во влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија гледаат непријател на нивните државни интереси во Македонија.

Еднакво скромен е и интересот на македонските историчари. Долги години кратката статија на Ристо Кирјазовски, „За романската пропаганда во Македонија“, беше единствениот текст на македонски јазик што ја третираше романската црковно-просветна политика во македонските вилаети. Огромната празнина што се чувствуваше во врска со оваа проблематика се обидоа да ја пополнат Унијата за култура на Власите од Македонија (УКВМ) и научното друштво „Константин Белемаче“, објавувајќи мемоарска литература и преводи на статии за историјата на Власите. Во соработка со Институтот за национална историја во Скопје, од 2001 до 2007 година УКВМ организираше четири меѓународни симпозиуми на тема „Власите на Балканот“. Прилозите од првите два симпозиума беа објавени во два истоимени зборници. Свој придонес кон расветлувањето на одредени настани од влашката историја дадоа Тодор Трајановски, Нико Попникола и останатите заљубеници во историјата на влашкиот народ, кои што на симпатичен начин ги претставија влашките населби од нивната поблиска околија. За комплетно да го заокружине придонесот на македонските историчари кон прашањата што се предмет на наш интерес во овој труд, нужно е да се спомене научниот опус на Кочо Сидовски, кој во последните десетина години објави поголем број статии за влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија.

Токму неистраженоста на темата и непостоењето на комплетен труд што од сите аспекти ги обработува влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија, го поттикнаа нашиот интерес за нивно потемелно истражување. Иако акцентот го ставивме на настаните во Македонија, за подетална анализа на романската македонска политика беше неопходно да излеземе од географските рамки на македонските вилаети и паралелно да го разгледаме романското дејствување во Епир, Албанија и Тесалија.

Централно место во нашата истражувачка активност им отстапивме на необјавените архивски материјали во Државниот архив на Република Македонија, во Државниот архив на Романија и библиотеката на романската академија. Нужно внимание им посветивме и на публикуваните документи од најразлична провениенција. Податоците што ни ги понудија извештаите на разните дипломатски претставници во Османлиската Империја, Бугарија и во Романија, расветлија многу настани и прашања што балканските историографии претпочитаат да ги

премолчат. Притоа, во публикуваната документација од романско потекло честопати наидуваме на објавени документи во профилирана верзија, од која што свесно се испуштаат деловите што не им одговараат на уредниците на објавениот материјал, и чија што содржина не соодветствува со оригиналниот документ.

Достаточен простор при конципирањето на трудот ѝ посветивме и на историографската литература, кон која што пристапивме со голема доза на претпазливост и критичност. Во конечната верзија на трудот употребивме материјали на влашки, македонски, романски, грчки, бугарски, српски, англиски, француски, италијански, германски и руски јазик.

Не сметаме дека овој труд претставува комплетно дело што дава одговор на сите прашања за историјата на Власите во односниот период. Напротив, многу прашања остануваат отворени, а многу тези се подложни на преоценување. Всушност, токму во отворените прашања е сместена и нашата надеж дека оваа книга ќе испровоцира поголем интерес кај научната јавност денес, во сегашноста, и дека нема да дозволиме Власите да станат предмет на пожив интерес само тогаш кога ќе бидат егзотичен народ од балканското минато.

Пред да навлеземе во обработка на темата, потребно е да дадеме неколку објаснувања што ќе го олеснат читањето на трудот.

Временскиот период покриен во оваа книга се разликува од поглавје до поглавје, меѓутоа акцентот е ставен на годините помеѓу 1860 и 1903 година, односно, од формирањето на првиот македо-романски комитет во Букурешт, до Илинденското востание и реформската акција на Големите сили во Македонија.

Горчлив проблем за сите истражувачи на оваа проблематика претставува влашката номенклатура. Најголемиот дел Власи, во и надвор од Македонија, себеси се нарекуваат *Armani* (Ароманци). Сите останати имиња, вклучително и името Власи, беа дадени од влашките соседи или од Германите. Проникливиот читател лесно ќе забележи дека негирањето на етничкото име на еден народ не е карактеристика само на балканските политичари од доцниот XX и од почетокот на XXI век. Исти, или слични, методи користеле и политичарите во XIX век, кои што забранувале за Власите да се употребува име што ќе го нагласи

нивното не-романско, или не-грчко потекло. Оттука, кога се зборува за Власите, низ бројните цитати во ова дело провејуваат имињата Романци и Грци. Освен нив, неретко се користат пејоративните називи Куцовласи и Цинцари, како и нелогичната кроенка Македо-Романци. Често и самите Власи придонесувале кон ваквата конфузија, нарекувајќи се Романци или Грци. Слична неупатеност и тенденција се забележува и при именувањето на македонскиот народ, кој поради својата црковна припадност кон Бугарската Егзархија, најчесто е именуван како бугарски народ. Во книгава решивме да го користиме терминот „Власи“, бидејќи тоа е името што денеска Власите го употребуваат кога зборуваат македонски. Овој термин е познат и во другите балкански јазици, додека пак етнонимот „Ароманци“ е ограничен на влашките и специјализираните научни трудови. Во овој контекст, посебна категорија претставува латинското население во Мегленско, за чие што потекло и етничка припадност сè уште не постои согласност помеѓу историчарите и лингвистите. Повеќето научни трудови за Мегленитите се напишани од Романци, кои настојувале да ги сместат мегленските Власи на половина пат помеѓу Романците и Ароманците. Нема да навлегуваме во лингвистичките расправи, а за латинското население во Меглен ќе го употребуваме името со кое што самото се нарекува – Власи.

За да се направи разлика помеѓу Власите што ја прегрнале романската пропаганда и нивните сонародници што му останале верни на грцизмот, ја прифативме терминологијата според која првите беа наречени романофили, а вторите гркомани, грцизирани или ренегати.

За хронолошките одредници го употребуваме Јулијанскиот календар, користен од православното население во односниот период. Двојно датирање (според Јулијанскиот и Грегоријанскиот календар) се среќава само на неколку места, таму кај што истото е нагласено и во цитираниот документ.

Конечно, чувствувам должност да им се заблагодарам на сите што директно или индиректно помогнаа при изработката на ова дело. Посебна благодарност им укажувам на Димо Димчев и на професорите Кочо Сидовски и Ванчо Ѓорѓиев, за стручното водење, постојаната достапност, помошта и корисните забелешки при пишувањето на трудот.

1.

ПОЈАВАТА НА ВЛАШКОТО ПРАШАЊЕ

Една година пред Вук Караџиќ да ја објави „Писменица сербскога језика“ и дваесет и две години пред печатењето на „Болгарска Граматика“ од Неофит Рилски, во 1813 година, во Виена, била отпечатена „Македоновлашка граматика“ од Михаил Бојаџи.¹

Напишана со латинско и грчко писмо,² и наменета за „Ароманецот... кој треба да се гордее со мајчиниот јазик“,³ граматиката на Бојаџи истовремено претставува почеток на еден нов однос кон пишаниот влашки јазик и ехо на културното движење со национална тенденција, започнато меѓу Власите на Балканот долго пред 1813 година.

1. Првите манифестации на национална свест кај Власите

1.1. Во 1774 година универзитетскиот професор од Хале, Јохан Тунман, ги забележал зборовите на москополецот Константин Хаџи Ѓорѓи Чегани дека „во Москополе сето население зборува влашки“ и дека „Власите... се голем и броен народ... кој себеси се нарекува Руман“.⁴

Навидум и нема нешто невообичаено во изјавата на Чегани. Во историографијата е прифатен фактот дека градот Москополе во југоис-

---

¹ Michael G. BOIADSCHI / Μιχαήλ Γ. ΜΠΟΙΑΤΖΗ, *Romanische oder Macedonowlahische sprachlehre / Γραμματική Ρωμανική ήτοι Μακεδονοβλαχική*, Wien / Βιεννη 1813. На увид го имавме и четвртото, последно издание на граматиката: Mihail G. BOIAGI, *Gramatică Aromână ică Macedonovlahă*, Freiburg 1988; Другите две изданија на граматиката на Бојаџи беа објавени во 1863 година од Димитрие Болинтинану и во 1915 година од Перикле Папахаци.

² Граматиката е тријазична, напишана на влашки, германски и на грчки јазик, а при употребата на влашкиот јазик авторот го користи исклучиво латинското писмо (M. G. BOIADSCHI / M. Γ. ΜΠΟΙΑΤΖΗ, *op. cit.*, 1-228).

³ M. G. BOIAGI, *op. cit.*, Anexa 2/10.

⁴ Johann THUNMANN, *Untersuchungen über die geschichte der östlichen Europäischen Völker*, Leipzig 1774, 174, 178, белешка f.

точна Албанија бил населен од Власи, кои на својот локален дијалект се нарекувале Rrumãn/Rrãmãn/Rrmãn.⁵ Само доколку овие зборови забележани од Тунман ги анализираме во контекст на времето во кое биле искажани, ќе можеме да го доловиме нивното значење како манифестација на влашка етничка свест во модерна смисла на зборот и да ги увидиме непосредните премиси што произлегуваат од тоа.⁶

Во XVII и XVIII век градот Москополе израснал во центар на трговијата помеѓу Македонија, Албанија и Јадранот.⁷ Во рацете на трговците од Москополе и од блиските влашки населби била речиси сета трговска размена помеѓу југозападниот Балкан од една, а Венеција, Бриндизи и Виена од друга страна.⁸ Просперитетот на градот апсорби-

⁵ Per. PAPANAGI, *Scrittori Aromâni in secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București 1909, 316.

⁶ Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromânească, Evolutia ei de la origini până la pacea de la București 1913 și poziția Austro-Ungariei*, București 1994, 23.

⁷ Иако Москополе е неомднлив дел од влашката историја, историографската литература за овој голем влашки град е релативно скромна. Со посериозен истражувачки пристап се истакнуваат делата на Перикле и Валериу Папахаци, Константин Скендери, Евлоги Курила, Јоаким Мартинианос, Фанис Михалопулос, Теофрастос Георгијадис, Ставрос Гацоулос, Макс Деметер Пејфус, Дори Фало, Танасе Буждовеану и Пљумб Џуфи. Види: P. PAPANAGI, *Scrittori Aromâni... passim*; Valeriu PAPANAGI, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București 1935; Κων. Χ. ΣΚΕΝΔΕΡΗ, *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχόπολεως*, Αθήνα, 1928; Ευλογίου ΚΟΥΡΙΛΑ, *Η Μοσχόπολη και η Νέα Ακαδημία αυτής, Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτιση της γλώσσης αυτών*, Αθήνα 1934; Ιωακείμ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ – Μητροπολίτη Ξάνθης, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως*, Αθήνα 1939; Φάνης ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μοσχόπολις, Αι Αθήναι της τουρκοκρατίας 1500-1769*, Αθήνα 1941; Ιωακείμ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ – Μητροπολίτη Ξάνθης, *Η Μοσχόπολη 1390-1930*, Θεσσαλονίκη 1957; Θεόφραστοс ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Μοσχόπολη*, Αθήνα 1975; Σταύρος Ματθ. ΓΚΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μοσχόπολις*, Ιωάννινα 1979; Max Demeter PEYFUSS, *Die Druckerei von Moschopolis 1731-1769, Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Wien-Köln 1989; Dhoris FALO, *Tragedia ali Muscopuli*, s.l. 2002; Tănase BUJDOVEANU, *Moscopole, Căsăbă-Armănescu dit Peninsula Balcanică*, Constanța 2010; Пелумб ЏУФИ, *Векот на Москополе (1669-1769)*, Битола 2011.

⁸ Стопанскиот развој на Москополе целосно соодветствува со процутот на венецијанската трговија на Јадранот во XVII век; За трговските врски на Москополе со Венецијанската Република види: V. PAPANAGI, *Aromânii moscopoleni... passim*; V. PAPANAGI, *Les Roumains de l'Albanie et le commerce Vénitien*

рал значаен дел од регионалната интелигенција. Прогонувани од верските и схоластичните догми во матичните образовни институции и привлечени од добрите материјални услови во влашкиот град, бројни научници од Османлиската Империја нашле интелектуално засолниште во Москополе. Така, импресивниот трговски развојот постепено го издигнал градот во ранг на регионален културен центар. Во 1710 година во Москополе бил отворен колеџ, во 1731 година печатница,⁹ а околу 1742 година, како врв на целиот образовен систем во регионот, била основана „Нова Академија“.¹⁰

На прв поглед се добива впечаток за една грчка обоеност на културниот процут на Москополе. Во колеџот и академијата се предавало на грчки јазик, а печатницата во прв план служела за ширење на грчката култура.¹¹ Ваквата импресија ја надополнуваат и првите листи со влашки зборови. Во 1770 година, една година по првото разурнување на Москополе, во Венеција била отпечатена книгата „Протопирија“ од Теодор Анастас Кавалиоти.¹² Осмислена како еден вид учебник, за да мо-

---

aux XVII-e et XVIII-e siècles, Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, s.l. 1931, 44-81; Valeriu PAPANAGI, Moscopole, Centru aromânesc în secolele XVII și XVIII, Graiul Românesc, VI/11-12, București 1932, 129-132; Валериу ПАПАХАЦИ, Москополе – трговската и културната метропола на Ароманците на Балканскиот полуостров во XVIII век, Документи, I/3, Скопје 2004, 48-50.

⁹ M. D. PEYFUSS, *Die Druckerei...*, 89-93.

¹⁰ Повикувајќи се на најстариот познат документ во кој што се споменува оваа академија, и кој датира од 1744 година, Перикле Папахаци го сместува основањето на „Нова Академија“ во 1744 година (P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 10). Од него грешката ја презема и Марио Руфини (M. RUFFINI, *Un centro aromeno d'Albania: Moscopoli*, Документи, I/1, Скопје 2004, 48). Но на една гравура на Москополе од 1742 година, фигурира и Академијата, што прилично јасно укажува дека во 1742 година таа веќе функционирала (D. FALLO, *op. cit.*, 136).

¹¹ Малобројните пронајдени дела за кои со сигурност се знае дека биле печатени во москополската печатница, се напишани на грчки јазик, со грчко писмо (M. RUFFINI, *op. cit.*, 47; P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 25-29).

¹² Целосниот наслов на книгата, преведен од грчки, е: „Првоучение подготвено од премногу образованиот и премногу вредниот учител, проповедник и протопоп кир Теодор Анастас Кавалиоти од Москополе и сега за прв пат изнесено на виделина со парите на пречесниот и предарежливиот кир Георѓи Трикупа наречен и Космиски, од Москополе, Венеција 1770, печатница Антонио Бортоли“ (P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 38).

жат младите Власи и Албанци полесно да го совладаат грчкиот јазик, кон крајот на книгата учениот москополец во три паралелни колони приложува и речник со 1170 грчки, влашки и албански зборови.¹³ Во оваа категорија на трудови спаѓа и делото на Данаил Москополецот, „Четиријазичник“, издадено во 1794 година во Венеција.¹⁴ Книгата на Данаил, која дочекала второ издание во 1802 година и била еден вид бестселер,¹⁵ содржи лекции од религијата, елементи од епистоларен стил и, тоа што ја прослави, четиријазичен речник на грчки, влашки, бугарски и албански зборови, сите напишани со грчко писмо. Во предговорот на делото, авторот ги повикува Власите, Албанците и Бугарите да ги остават „варварскиот јазик и обичаите... и... да се подготват да станат Ромеи“.¹⁶ Впечатокот дека Власите биле неодвоива компонента на грцизмот го комплетираат и писмата на москополските комерцијалисти, кои во трговската кореспонденција со надворешните партнери редовно го користеле грчкиот јазик.¹⁷

Токму во ваква атмосфера, кога во балкански рамки Власите биле сметани за додавка на грцизмот, а за интелектуална Европа биле целосна непознаница, Јохан Тунман ја запознал западна Европа со егзотичните Власи, кои зборувале латински дијалект и себеси се нарекувале

¹³ J. THUNMANN, *op. cit.*, 181-238.

¹⁴ DANIL MIHALI ADAMI HAGI MOSCOPOLEAN, *Lexicon tu patru limbi*, Scopia 2002; Постојат повеќе теории за првиот датум на објавување на Четиријазичникот. Некои автори одаат дотаму што тврдат дека истиот бил објавен во 1764 година, а потоа дочекал второ издание во 1794, и трето издание во 1802 година (Asterios I. KOUKLOUDIS, *The Vlachs: Metropolis and Diaspora*, Thessaloniki 2003, 335). Дека книгата била за прв пат објавена во 1794 година во Венеција, убедливо докажа Иван Снегаров (Види: Th. CAPIDAN, *Aromânii, Dialectul Aromân, Studiu lingvistic*, Bucureşti 1932, 53-55).

¹⁵ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 24.

¹⁶ P. PAPANAGI, *Scritori Aromâni...*, 112-113; Австрискиот историчар М. Д. Пејфус смета дека трудот на Данаил бил само продолжение на една грчка пропагандна активност со која патријаршиското свештенство ги уништувало монументите напишани на влашки и на црковнословенски јазик. Истовремено со дејноста на Данаил, меѓу Власите во Загори, со крајна цел нивно грцизирање, дејствувал и калуѓерот Козма од Етолија, кој во 1961 година беше прогласен за светец од страна на Цариградската Патријаршија (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 24).

¹⁷ V. PAPANAGI, *Aromânii moscopoleni...*, *passim*.

со етноним кој потсетувал на името што за себе го користеле жителите на стариот Рим.¹⁸

1.2. Блиските трговски врски на Москополе со Венеција и силниот културен развикот на градот отвориле пат за продор на западноевропските идеи меѓу влашкото население на Балканот. Богатите Власи редовно ги испраќале своите деца на студирање во италијанските универзитетски центри.¹⁹ Овие влашки студенти сигурно ја забележале сличноста помеѓу влашкиот и италијанскиот јазик и станале свесни дека јазикот што го зборуваат има латински корен. Во екот на просветителството и на самите почетоци на романтизмот, кога насекаде бил регистриран еден нов однос кон говорниот јазик и фолклорот, младите влашки студенти во Италија почувствувале потреба за писмена комуникација на мајчин јазик. Веројатно е дека токму на ваквата тенденција се должат и пишаните записи на влашки и ракописите со религиозна содржина од XVI-XVIII век, преведени од грчки на влашки.²⁰ Иако ма-

Влашката граматика
на Михаил Бојаџи

¹⁸ Интересно е тоа што информаторот на Јохан Тунман за посебноста на Власите, Константин Хаџи Чегани, бил ученик на авторот на првиот речник со влашки зборови, Теодор Кавалиоти, кој пак од своја страна во Венеција бил студент на професорот по хуманистички науки на Флангијскиот Колегиум, Јоан Халчу Москополец. Голема е веројатноста дека токму италијанскиот хуманизам силно придонел кон формирањето на свеста кај Власите за нивното латинско потекло (Види: Valeriu PAPANAGI, *Când a recunoscute știința apuseană latinitatea Aromânilor*, Lumina, Revista Liceului Român din Grebena-Grecia [натаму: Lumina-Grebena], II/2-3, București 1937, 4 белешка 1).

¹⁹ За Власите што во XVIII век студирале на италијанските универзитети види: Valeriu PAPANAGI, *Cum s'a format conștiința latinității la Aromâni?*, Revista istorică, XXIV/ 1-3, București 1938, 44-45.

²⁰ Од неколкуте откриени инскрипции и ракописи би ги издвоиле:

- Инскрипција на влашки јазик со грчко писмо на вазната Симота, од крајот на XVII или почетокот на XVIII век (Per. PAPANAGI, *Din trecutul cultural al Aromânilor [cu prilejul unui document de limbă]*, Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXXV, Memoriile secțiunii literare, București s.a, 1-36).

лобројни, овие ракописи сведочат за практиката на образованите Власи да пишуваат на мајчин јазик долго пред XIX век. На почетокот на XIX век, битолчанецот по потекло од Москополе, Јорџи Константин Рожа, тврди дека во XVIII век и во печатницата во Москополе често се практикувало да се печатат книги напишани на влашки јазик, но со грчко писмо.²¹

По првото уништување на Москополе во 1769 година, културниот центар на Власите се поместил во Хабсбуршката Монархија. Виена станала интелектуална метропола и допирна точка за балканскиот свет со западноевропските идеи. Духовната атмосфера во монархијата ги фаворизирала напорите на јазично поле на Власите што се населиле во овој дел на Европа. Ослободена од цензурата наметната од патријаршиското свештенство во Османлиската Империја, влашката дијаспора во земјата на Хабсбурзите се почувствувала слободна да ги изрази своите мисли и чувства. Овие навидум нови размислувања, кои што сигурно тлееле и меѓу Власите на Балканот, можеме јасно да ги согледаме кај познањскиот

-
- Текст на влашки јазик со грчки букви, на горната лева страна на дрвена гравура на Богородица од 1731 година, откриен во манастирот Арденица и наречен Инскрипција Нектарие Трпу (Владимир ДРИМБА, *За еден аромански текст од 1731 година*, Документи, IV/2, Скопје 2007, 39-43).
  - Аромански Литургиер; Најстар откриен манускрипт со религиозна содржина напишан на влашки јазик, со грчко писмо. Матилда Караџиу-Мариоцеану го датира во XVII век, или почетокот на XVIII век (Matilda CARAGIU MARIOȚEANU, *Liturghier aromânesc, Manuscris anonim inedit*, București 1962).
  - Казанија Поленаковиќ; религиозен текст на влашки јазик, пронајден од Харалампие Поленаковиќ во Горна Белица (Th. CAPIDAN, *Un recueil d'homélie, Cazanie en Aroumain*, Документи, II/3, Скопје 2005, 40-41).
  - Codex Platari; религиозни текстови на влашки јазик, пронајдени од Платари-Сима во Мецово (Ghiorghi PLATARI-TZIMA, *Manuscrisi Armăneshti*, Документи, VII/2, Скопје 2010, 13-22).
  - Codex Dimonie; Колекција од 15 црковни текстови преведени на влашки јазик, откриени во 1889 година од Густав Вајранд во Охрид (Matilda CARAGIU MARIOȚEANU, *Biblia la Aromâni*, Revista de istorie și teorie literara, XXXVIII/3-4, București 1990, 306-315). Василе Диаманди-Аминчеану го датира Codex Dimonie во 1785 година (Vasile DIAMANDI-AMINCEANUL, *Româniile din Peninsula Balcanică*, București 1938, 102), меѓутоа Д. Русо смета дека дел од Кодексот е превод на дело објавено во 1802 година од Јорџи Дарвари. Доколку е Русо во право, тогаш конечната верзија на Codex Dimonie настанала по 1802 година (Види: Т. CAPIDAN, *Aromâniile...*, 66).

²¹ Според Р. ПАРАНАГИ, *Scriitori Aromâni...*, 43.

архивист и протопоп со москополско потекло, Константин Укута. Во 1797 година, во Виена, Укута ја отпечатил книшката „Нова Педагогија“ – читанка напишана на влашки јазик со грчко писмо, наменета „да ги научи децата да читаат ароманска книга“.²² Во предговорот на овој труд, напишан „во слава на родот“, Укута отворено ја произнесува својата припадност кон влашкиот народ и ја истакнува потребата за образование на мајчин јазик: „Прими ја оваа мала светлина во полза на нашите деца, зошто верувам дека долго копнееше да го видиш овој почеток за нашиот народ, за децата наши лесно да го разберат тоа што со изгубено време и труд тешко го разбираат на еден туѓ јазик“.²³

На почетокот на XIX век борбата на Власите во Хабсбуршката Монархија за еманципација на влашкиот јазик почнала да добива и други форми. Таканаречените „грчки трговци“ во Австрија, Унгарија, Трансилванија и Банат, биле во големо мнозинство Власи,²⁴ кои не биле имуни на националните раздвижувања во монархијата и на новиот однос кон говорниот јазик, веќе регистриран кај Константин Укута. Во 1802 година настанал судир меѓу побројните Власи и помалобројните Грци во „грчката општина“ во Будим. Општината побарала од градскиот бискуп да назначи два свештеника во локалната грчка црква, кои наизменично ќе служат на грчки и на влашки јазик, а набргу потоа локалните власти ја признале колонијата во Будим како „заедница на Грци и македонски Власи“.²⁵ Во 1807 година и т.н Грци од Пешта побарале свештеник кој ќе богослужи на „влашки дијалект“.²⁶ Иако за дел од „Грците“ во Будим и Пешта бил назначен романски свештеник, нема сомнение дека се работи за Власи, кои барале свештеник кој ќе служи на нивниот мајчин влашки јазик. Во рамките на овие колонии и со оглед на овие настани, лесно може да се забележат почетните обиди од страна на Власите да ја истакнат својата посебност.

---

²² V. PAPANAGI, *Aromânii moscopoleni...*, 140-141; P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 59; T. BUJDOVEANU, *op. cit.*, 127-130.

²³ Valeriu PAPANAGI, *Învățăți Aromâni din secolul al XVIII-lea*, Lumina-Grebenă, III/1-4, București 1939, 22; P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 61.

²⁴ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 16.

²⁵ Idem, 25; A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 360.

²⁶ P. PAPANAGI, *Scriitori Aromâni...*, 22 белешка 3.

Во првата деценија на XIX век се забележуваат првите обиди за латинизација на пишаниот влашки јазик. Јорџи Рожа, доктор во универзитетската болница во Пешта, кој во неговата докторска дисертација кон своето име ги додал националноста и местото од каде што потекнувал (*Georgius Const. Rosa, Vallachus Voscopolitanus et Macedo*),²⁷ во 1808 година во Пешта го напишал делото „Студии за Романите или таканаречените Влахи што живеат отаде Дунав“. Како што наведува во воведот, неговата намера била „да им понуди на Власите краток опис со кој, што е можно подобро, ќе се види дека овој народ од секогаш бил тоа што е и денес“.²⁸ Рожа нагласува дека „Власите себеси се нарекуваат Романи (Римјани)“ и ги дефинира како „вистински браќа на Дако-Романците“. Во 1809 година истиот автор го објавил делото „Вештина за читање на романски со латински букви, кои што се и старите букви на Римјаните“, во кое пледира Власите и Романците да го употребуваат латинското писмо. Рожа се залага за создавање на еден унифициран јазик, составен од елементи од влашкиот и од романскиот јазик.²⁹ Воочливо е дека младиот битолчанец бил под големо влијание на Ердељската Школа, која во времето кога Рожа ги пишувал своите трудови ја интензивирала борбата за латинизација на романскиот јазик.³⁰

Тенденцијата за латинизација на пишаниот влашки јазик уште посилено се чувствува во веќе споменатата граматика на Михаил Бојаци. Како професор во грчко училиште во Виена, Бојаци увидел дека грчките букви не се доволни за да се пишува на влашки јазик. Притоа, тој влегол во отворена битка со оние што не им дозволувале на Власите да

²⁷ Рожа, чие презиме понекогаш се јавува во формите Роса, Роја, Роза и Розиа, всушност бил роден во Битола, во москополско семејство (Th. CAPIDAN, *Macedoromânii, Etnografie, istorie, limbă*, București 1942, 87). Интересно е тоа што тој, како и москополските трговци во венецијанските документи, Москополе го сместува во Македонија.

²⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 25 – цит. според: Georg Constantin ROSA, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesth 1808, 4.

²⁹ *Idem*, 25-26.

³⁰ Во секој случај, делата на Рожа биле добро прифатени и од влашката дијаспора. Меѓу имињата на 637-те претплатници на неговите „Студии за Романите“, се забележуваат и влашките презимиња Шагуна, Грабовски, Дера, Мано, Дарвари, Курти, Кавалиоти, Нита и Никаруши (*Idem*, 26, белешка 25).

се изградуваат на својот мајчин јазик. Во предговорот на неговата „македоновлашка граматика“, Бојаџи најпрво им се обраќа на интелектуалците („Сакам да ви дадам граматика на македоновлашки јазик, онака како што се зборува јужно од Дунав“).³¹ Потоа им упатува совети на своите сонародници, кои „не треба да се срамат од својот мајчин јазик, туку напротив, треба да се гордеат со него“.³² На крај, тој се обраќа до сите оние што го сметале влашкиот јазик за „валкан, одвратен и добар само за аналфабетите“, резимирајќи со зборовите: „И Хотентоти (африканско племе, слично на Бушманите, б.н) да беа Власите, тие пак ќе имаа право и должност да се изразуваат на својот сопствен јазик, како најпогоден начин за нивно усовршување“.³³ Делото на Бојаџи имало свое ехо и на Балканот, иако не на начин на којшто посакувал авторот. Патријархот Кирил VI ги проколнал влашкиот лингвист, неговата граматика и „сите што веруваат во кажувањата на овој поганик“.³⁴

Од кратките инскрипции по црковните икони во срцето на Балканот, преку научните трудови на влашките преродбеници во Хабсбуршката Монархија, накратко можевме да го проследиме еволутивниот развој на индивидуалната свест кај Власите за сопствениот јазик и потекло. Точно е дека оваа свест е многу појасно дефинирана кај влашката дијаспора на север од Балканот, која продолжила да работи по зацртаниот правец од Михаил Бојаџи,³⁵ но не можеме со сигурност да го исклучиме,

³¹ M. BOIAGI, *op. cit.*, anexa I/1.

³² Idem, anexa 2/10.

³³ Idem, anexa 2/11; Овие зборови треба да ги гледаме во контекст на времето во кое биле напишани и тогашниот однос на Европа кон африканските племиња.

³⁴ Според предговорот на Григоре Грандеа во влашката читанка на Андреј Багав од 1887 година, патријархот испратил циркуларно писмо до сите митрополити: „Слушам дека се шири книгата на еден забеган проколнатик од црквата, некојси Бојаџи. Неговата цел е да го истера грчкиот јазик од говорот на нашето верно стадо. Кажувајте ја оваа анатема за сите што веруваат во кажувањата на овој поганик за јазикот на кој зборувал и зборува Господ“ (Види: Andrei-AL BAGAV, *Carti di aleadziri, Tră Clasili II, III, IV tsi vin după Abitsidar*, Constanța 1994, 238).

³⁵ Во 1820 година Јорџи Чапрасли-Сиракиотул ја напишал втората влашка граматика. Следната година москополецот Никола Јоановиќ подготвил петјазичен речник, во кој биле вклучени и влашкиот јазик и Власите, кои, според авторот, „се несомнено потомци на Стариот Рим“ (M. D. PEYFUSS,

како што тоа го прави Руфини,³⁶ постоењето на национална свест и кај Власите од Балканот. Во 1821 година францускиот академик Франсоа Пуквил забележал дека „Власите од Пинд... се сметаат, без да дадат некаков историски доказ, за остатоци од војската на Помпеј“. Според истиот автор „Москополци се сметаат за потомци на Римјаните населени од Квинт Максим... и... сите влашки племиња гордо го прифаќаат името Румани или Романи“.³⁷ Десетина години подоцна, францускиот конзул во Солун, Еспри Мари Кузинери, запишал дека Власите... „ги препознаваш благодарение на нивниот јазик. Тие и сега гордо го зборуваат латинскиот и доколку ги прашаш: Од која нација сте?, тие со гордост одговараат: Романи“.³⁸

Токму во сите горенаведени манифестации на национална свест, изразени долго пред појавата на романската пропаганда во Македонија,³⁹ ги наоѓаме и корените на влашкото прашање.

2. Романија и Власите: Корените на романската пропаганда во Македонија

До XVI век Влашка и Молдавија потпаднале под османлиска власт. Во периодот кога претставувала светска сила, Османлиската Империја ги опфаќала речиси сите територии на коишто живееле Романците. Со постепената дезинтеграција на Империјата, дел од османлиските територии населени со Романци потпаднале под власт на соседните држави, а романскиот народ бил поделен помеѓу три велеси-

---

Chestiunea..., 29, белешка 46). Според Перикле Папахаци, Михаил Бојаци продолжил да работи за ароманизмот. Тој превел црковни книги на влашки јазик, кои достигнале во Македонија и биле користени од тамошното влашко население (P. PARAHAGI, *Scrittori Aromâni...*, 18-19).

³⁶ M. RUFFINI, *op. cit.*, 46.

³⁷ F. C. H. L. POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grèce*, ed. I, t.II, Paris 1820, 151-153, 292.

³⁸ M. E. M. COUSINÉRY, *Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, vol. I, Paris 1831, 17.

³⁹ Неприфатливи се тезите дека влашката национална свест секогаш била зависна од романската пропаганда и поддршка (Види: Севолд БРАГА, *Правата на ароманското малцинство во Грција*, Скопје 2004, 19; T. J. WINNIFRITH, *Власи*, Велес 1999, 171).

ли: католичката Хабсбуршка Монархија, православна Русија и мохамеданската Османлиска Империја.

2.1. Уште од XVI век влашките трговци патувале и развивале трговски односи со Влашка и Молдавија, т.н Дунавски кнежевства, и имале чести контакти со луѓето и јазикот во овие земји.⁴⁰ Несомнено, овие трговски патници ги забележале сличностите помеѓу романскиот и влашкиот јазик, но не постојат сведоштва дека влашките трговци од XVI-XVIII век го пренеле во своите родни земји сознанието за блискоста помеѓу двата јазика и за наводното заедничко потекло на романскиот и влашкиот народ. Балканските Власи се декларирале за наследници на римските војници, честопати се претставувале и како Грци, но воопшто не се декларирале како Романци.

Во исто време, изолирани сведоштва за Власите се среќаваат само кај романските хроничари од XVII и XVIII век, како што се Столник Константин Кантакузин,⁴¹ Мирон Костин⁴² и Димитрие Кантемир.⁴³ Во романската историографија често се акцентира фактот дека уште во XVII век во Романија се пишувало за Власите.⁴⁴ Притоа се нагласува дека Романците биле запознаени со постоењето на „население со романско потекло во Румелија“ и тенденциозно се користат фрагменти од хрониките, со цел да се докаже дека раните романски хроничари ги сметале Власите за дел од романскиот народ, кој зборува романски јазик. Со повнимателно читање на хрониките сепак се добива една сосема поинаква слика од онаа што сакаат да ни ја доловат дел од романските историчари. Пишувајќи за „Полската Хроника“ на Мирон Костин, историчарите Стелиан Брезеану и Ѓеорѓе Збуќа го издвојуваат делот од текстот во кој

---

⁴⁰ Mariana BARA, *On the Aromanian cultural and ethnic identity*, Документи, I/2, Скопје 2004, 16; Валериу Папахаци споменува дека преку голем број документи од архивите во Венеција јасно може да се види дека москополските трговци во XVII век набавувале стока од Влашка, која преку Драч била извезувана во Венеција (Valeriu PARAHAGI, *Locul Aromânilor in istoria neamului nostru*, Lumina-Grebenă, I/3, București 1936, 5).

⁴¹ G. ZUCA, *Schițe biografice și istorice*, Frăția, I/1, București 1901, 13-14.

⁴² G. ZUCA, *Miron Costin*, Frăția, I/2, București 1901, 25.

⁴³ George ZUCA, *Dimitrie Cantemir*, Frăția, I/4, București 1901, 54.

⁴⁴ Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a Românilor din Peninsula Balcanică, Secolul XVIII-XX*, București 1999, 20.

се вели дека Власите од Македонија зборуваат ист јазик со Романците северно од Дунав.⁴⁵ Но доколку ја прочитаме целата реченица, без да вадиме делови од контекстот, ќе видиме дека Костин всушност кажува нешто сосема друго и дека Власите од Македонија „...го имаат истиот јазик со нас и тој е многу поблизок до италијанскиот јазик отколку до нашиот“.⁴⁶

Јасно е дека хроничарот од XVII век не зборува за влашки јазик кој е ист со романскиот, туку за јазик од латинско потекло, какви што се впрочем и романскиот и италијанскиот.

Тезите за наводните тврдења на романските хроничари за идентичноста на влашкиот и романскиот јазик целосно ги депласира хроничарот Димитрие Кантемир, кој во книгата „Опис или географија на Молдавија“ пишува:

*„Куцовласите се наоѓаат во Румелија, околу Македонија, и зборуваат на јазик порасипан од нашиот, помешан со многу грчки и албански зборови. Тие еден со друг многу добро се разбираат кога зборуваат на оваа мешавина од јазици, но ниту Гркот, ниту Албанецот, ниту Молдавецот може да ги разбере“.*⁴⁷

2.2. Поблиски врски помеѓу Власите и Романците биле воспоставени во втората половина на XVIII век, во рамките на Хабсбуршката Монархија. Преку индивидуални средби и интелектуални контакти, влашката дијаспора и трансилванските Романци ги осознале сличностите помеѓу нивните мајчини јазици. Токму под влијание на историско-филолошкото движење што цутело кај Романците од Трансилванија, дел од младите Власи во централна Европа ја интензивирале борбата за еманципација на влашкиот јазик. Власите зеле живо учество во борбите на Романците против унгарско-католичката доминација, а на Трансилванија ѝ дале редица личности кои и денес заземаат почесно место во историјата на преродбата на трансилванските Романци.⁴⁸

⁴⁵ *Românii de la sud de Dunare – Documente* – (Coordonată de Stelian BREZEANU și Gheorghe ZBUCHEA), București 1997, 89.

⁴⁶ G. ZUCA, *Miron Costin...*, 25.

⁴⁷ G. ZUCA, *Dimitrie Cantemir ...*, 54.

⁴⁸ Најзначајното место во оваа борба секако му припаѓа на Андреј Шагуна. Роден во 1809 година во Мишколц (Унгарија), син на Наум Шагуна, Влак од Грабова (Албанија), Андреј Шагуна бил политички лидер на Романците во

Културната соработка меѓу Власите и Романците на почетокот на XIX век во Хабсбуршката Монархија⁴⁹ не наишла на соодветен одек во Влашка и Молдавија. Точно е, малкуте познати записи на влашки јазик биле напишани со грчки или латински букви, а азбуката претставувала голем проблем за романскиот читател од Дунавските кнежевства, кој до 1863 година ја користел кирилицата како официјално писмо. Меѓутоа, скромен е и бројот на романски автори кои во првата половина на XIX век се заинтересирале за „браќата на југ од Дунав“. Затоа тешко се прифатливи тврдењата дека и пред 1850 година Власите им биле добро познати на писателите во Влашка и Молдавија.⁵⁰ Оние Романци што покажале подобра информираност за влашкиот народ биле жители на Хабсбуршката Монархија, кои почесто биле во контакт со Власи.⁵¹ Во Молдавија и Влашка, интересот за Власите бил далеку послаб. Во 1837 година Михаил Коголниччану истакнал дека „во Македонија се зборува и романскиот јазик“ и дека „Ароманците себеси се нарекуваат Романци“.⁵² Помеѓу 1836 и 1838 година Јоан Елиаде Радулеску објавил три статии за јазикот на Власите, во кои ја разгледал можноста за соз-

---

Хабсбуршката Монархија и митрополит на православната романска црква во Трансилванија.

⁴⁹ Власите членувале во речиси сите романски друштва во Монархијата, а понекогаш биле и лидери на истите. Во 1815 година во Пешта било формирано Друштво на жените Романки. Како претседател на друштвото ја наоѓаме Елена Грабовски, а меѓу членовите ги среќаваме влашките презимиња Дера, Мутовски, Мано, Папакоста, Марту и др; Види: S. ȚOVARU, *Problema școalei românești din Balcani*, București 1934, 60; Јон АРГИНТЕАНУ, *Историја на Армен Македонците (Власите)*, s.l. 1998, 174-175; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 28-29; Nicolae SARAMANDU, *Diaspora românească în Austro-Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*, Caleidoscop aromân, vol. 1, București 1998, 321-328.

⁵⁰ Види: Nicolae Șerban TANAȘOCA, *Aperçus of the history of Balkan romanity*, in: Răzvan Theodorescu and Leland Conley Barrows, *Politics and culture in South-eastern Europe*, Bucharest 2001, 148.

⁵¹ Византологот Ѓеорѓе Шинкаи пишува за латинизирано население на Балканот, а писателот и револуционер Ефтимие Мургу искажува револт кон зборовите Цинцар и Куцовлав (Според: M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 31). Во 1819 година Ѓеорѓе Монтан наоѓа место за Власите дури и во насловот на неговата книга „Кратка историја за влашката нација од Дакија и Македонија“ (Georg MONTAN, *Kurzgefasste Geschichte der Wlachischen nazion in Dacien und Macedonien*, s.l 1819).

⁵² Според N. Ș. TANAȘOCA, *Aperçus...*, 148.

давање на „заеднички јазик за сите Романци“ преку отстранување на странските зборови од романскиот јазик и нивна замена со латински елементи преземени од влашкиот.⁵³ Во 1847, во Јаш, К. Даскалеску го објавил делото „*Нписи од земјата на Цинцарите*“ и со тоа се исцрпува интересот за Власите во Дунавските кнежевства во првата половина на XIX век. Оттука сметаме дека е во целост прифатливо мислењето на Теодор Бурада дека пред обединувањето на двете романски кнежевства во 1859 година, Романците имале мошне слаби познавања за балканските Власи, и обратно,⁵⁴ а комплетно е неприфатлива тезата на извесни романски историчари дека уште во 1847 година „кај Романците од Македонија, Тесалија и Епир се манифестира желбата во нивните населби да имаат училишта во кои ќе се предава на романски јазик“.⁵⁵

Революционерните бранувања во Европа од 1848 година ги зафатиле и Влашка и Молдавија. Прогресивните романски револуционери барале обединување на двете кнежевства, нивна административна и законодавна независност, гаранција за граѓанските слободи, образовна реформа и национална гарда.⁵⁶ Била формирана и револуционерна влада која ги укинала болјарските чиновници во Влашка, го установила националното тробојно знаме и формирала национална гарда. Востаничкиот сон за национално обединување на Романците не траел долго. Под силен руски притисок, султанот бил принуден да испрати контингент османлиски војници во кнежевствата, кои набргу го задушиле востанието. Револуционерната влада паднала, а нејзините водачи морале да ја напуштат земјата. Во егзил, романските револуционери во своите национални преокупации ги вградиле и Власите. Водачот на револуцијата, Николае Балческу, уште на 1 октомври 1848 година го истакнал политичкото значење што влашкиот народ може да го има за Романија. Во писмо до официјалниот претставник на провизорната влада на кнежев-

⁵³ Th. CAPIDAN, *Ideile lui Ioan Eliade Rădulescu despre dialectul Românilor din Macedonia*, Revista Macedoromână, III/1-2, București 1931, 10-12; Според Капидан, Радулеску идејата ја презел од трансилванските писатели од Ердељската школа.

⁵⁴ Theodor T. BURADA, *Cercetari despre școalele românesce din Turcia*, București 1890, 3-4.

⁵⁵ I. I. VELICU, *Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de reînnoire a Românilor Macedoneni*, Revista istorică Română, XI-XII, s.l 1941-1942, 272.

⁵⁶ Дан БЕРИНДЕЙ, *Программные документы румынской революции 1848 г.*, Румыния страницы истории, 2, s.l 1978, 34-35, 62-63.

ствата во Османлиската Империја, Јон Ѓика, Балческу пишува: „Имам желба да дојдам во Цариград и да се сместам меѓу Куцовласите од Балканот, бидејќи сметам дека по секоја цена треба да се развие патриотизмот кај ова растурено подрачје на романизмот“. Убеден дека ќе дојде денот кога Власите „ќе се покажат корисни за нас таму кај што сега живеат“, Балческу бара од Ѓика на Пинд да биде испратен доверлив човек кој ќе подготви извештај за моралната и политичката состојба на Власите и ќе го опиша пулсот на влашкото население за отворање на романски училишта.⁵⁷ Очигледно, Балческу знаел за Власите уште пред да замине во егзил. Главното „запознавање“ на романските револуционерни лидери со влашкиот народ сепак се случува во Османлиската Империја. Османлиската влада се покажала гостољубива кон европските, а меѓу нив и романските револуционери, на кои им обезбедила и државни функции. Јон Јонеску де ла Брад бил назначен за администратор на имотот на големиот везир Мустафа Решид-паша во Тесалија,⁵⁸ генералот Кристијан Тел емигрирал на островот Хиос и патувал низ Света Гора,⁵⁹ Димитрие Братиану го посетил западното крајбрежје на Епир, Чезар Болиак патувал низ Румелија, а Димитрие Болингтинеану дошол во Македонија.⁶⁰ За време на престојот во Империјата, романските револуционери сретнале „еден броен народ, сроден со името Роман, што зборува разбирлив јазик“. ⁶¹ Така била поставена првата база за понатамошна романска акција во Османлиската Империја.⁶²

---

⁵⁷ N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, București 1940, 229.

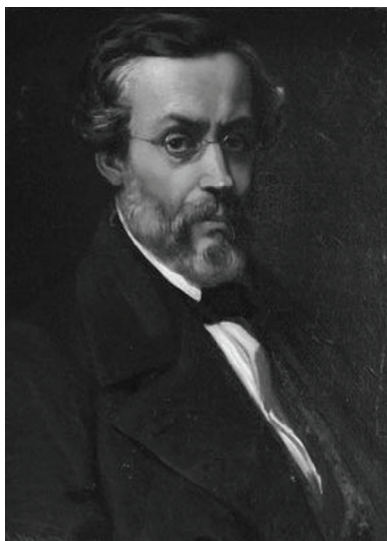
⁵⁸ I. IONESCU (DE LA BRAD), *Pastorii Români din Tessalia*, Album Macedo-Român, București 1880, 54-55.

⁵⁹ Victor PAPACOSTEA, *Insemnările lui Ioan Șomu Tomescu privitoare la arhimandritul Averchie*, Revista Aromânească, I/1, București 1929, 46-47.

⁶⁰ C. I. COSMESCU, *Dimitrie Cosacovič și aromânismul*, Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXV, Memoriile Sect. Literare, București 1908, 23 (307)-26 (310).

⁶¹ J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 183.

⁶² Под влијание на вестите пренесени од романските револуционери во Османлиската Империја, за Власите се заинтересирале и револуционерните дејци пребегани во западна Европа, како и голем број личности од културниот живот на Влашка и Молдавија. Еден од лидерите на револуцијата, поетот Јон Елиаде Радулеску, пишувал за историјата и јазикот на Власите, а ја истакнал и нивната решавачка улога во ослободувањето на Грција. Таткото на идниот романски премиер Титу Мајореску, Јоан, пишувал за лингвистич-

Чезар Болиак

2.3. Парискиот мир од 30 март 1856 официјално го означил крајот на Кримската војна (1853-1856). Според одредбите од договорот, Влашка и Молдавија останале под врховна власт на султанот, а силите потписнички на договорот колективно ги гарантирале правата на двете кнежевства. Русија, пак, покрај тоа што била принудена да се откаже од приоритетното право за заштита на Молдавија и Влашка, на Молдавија ѝ ги препуштила областите Болград, Исмаил и Кахул од јужна Бесарабија, приклучени кон Руското Царство со Букурешкиот мир од 1812 година.⁶³

Одредбите од Парискиот мировен договор имале поголем ефект врз Кнежевствата отколку врз било која друга област во Европа. Протекторатот на Русија бил прекинат и таа веќе не можела да врши контрола врз политичкиот живот во Влашка и Молдавија. Со укинувањето на руското тоторство станало јасно дека во двете кнежевства ќе треба да се спроведе нова политичка организација. Во преговорите што следувале помеѓу Големите сили, решавачко било влијанието на Франција. На изборите од 17 јануари 1859 година во Молдавија и 5 февруари истата година во Влашка, парламентите на двете дунавски кнежевства едногласно го избрале Александар Куза за свој владетел. Во септември 1859 година силите гарантки на мирот од Париз го признале двојниот избор, но само во текот на животот на Куза. На 23 декември 1861 година султанот издал ферман со кој го признал обединувањето на Кнежевствата. Така, назначувањето на владетелот на Влашка и Молдавија било законето. Во секоја практична смисла постоела обединета и автономна Романија. Формирана била држава со големина од 120,973км² и 4,424,000

ките особености на влашкиот јазик. За Власите пишуваат и К. Росети, Г. Грандеа, М. Когалничеану, В. А. Урекиа и др. (С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 23-26).

⁶³ Leften STAVRIJANOS, *Balkan posle 1453 godine*, Beograd 2005, 320.

жителите. Со тоа се реализирал историскиот идеал на романскиот народ и биле поставени темелите на новата, модерна романска држава.⁶⁴

Иако Романија официјално сè уште не била независна држава, сега веќе се создале услови за развој на посамостојна надворешна политика. Таканаречените четириесетисмаша, односно револуционерите од 1848 година, ги зазеле главните места на романската политичка сцена, а како директна последица на нивниот интерес кон балканските Власи, влашкото прашање станувало сè поактуелно кај романската јавност и романскиот печат. По 1859 година и меѓу Власите населени во Романија се истакнуваат личности кои, вградувајќи се социјално и економски во општеството, пледирале за институционално организирање и помагање на нивните сонародници од балканскиот полуостров.

Откако се вратил од Македонија во Букурешт, во октомври 1858 година Димитрие Болинтинџану, од таткова страна Влава од Охрид,⁶⁵ заедно со поетот Григоре Хараламбие Грандеа, кој пак по татко бил од Мецово,⁶⁶ го основал весникот „Дамбовица“. Весникот набргу се претворил во солиден пропаганден инструмент за влашката кауза. Околу него се собрале најистакнатите членови на влашката емиграција во романскиот главен град, кои објавувале статии за влашкиот јазик и историја, и ја запознавале романската јавност со „мистериозните браќа“ од јужниот Балкан. Меѓу влашките активисти во „Дамбовица“ особено се истакнува мецовчанецот Димитрие Козакович. Оваа „...брилијантна фигура од историјата на преродбата на ароманскиот народ и национален маченик... ја персонифицираше идејата на романизмот од Пинд и беше нејзиниот најбуден пропагатор... Неа тој ѝ го посвети сиот свој живот... и сето свое богатство“.⁶⁷ Само во 1859 година Козакович во

⁶⁴ Idem, 336-338.

⁶⁵ Георѓе ЗБУЌА, *Апостол Маргарит*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 38; С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 24 (308); N. Ş. TANAŞOCA, *Aperçus...*, 149; S. ŢOVARU, *op. cit.*, 16.

⁶⁶ *Haralambu Grandea*, Familia, II/3, Pesta 1866, 25.

⁶⁷ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 1 (285); Козакович бил роден во 1790 година во Мецово, во семејството на свештеникот Паскал Кирку и Марија Козакович. По раната смрт на неговиот татко, младиот Димитрие се преселил во Будим кај вујко му Петру Козакович. Во Хабсбуршката Монархија се запознал со влашките и трансилванските преродбеници и станал добар пријател со

„Дамбовица“ објавил тринаесет статии за животот и јазикот на Власите и, според Г. Грандеа, „постојано се обидуваше да пронајде други будни Ароманци“.⁶⁸

Димитри Козакович

Григоре Грандеа

На апелот на Козакович до неговите сонародници во Букурешт за формирање на комитет кој ќе им помага на Власите од Османлиската Империја да отворат училишта на мајчин јазик, одговориле богатите трговци Јордаке и Ѓорѓи Гога од Клисура, Зису Сидери од Сер, Тома Трикопол од Крушево и поетот Михаил Никулеску од Трново. Заедно со Димитрие Козакович, тие во 1860 година во Букурешт го формирале првиот „Македо-Романски комитет“.⁶⁹ На воведната седница биле утврдени програмските начела и целите на комитетот. Истите биле содржани и во Апелот од 1860 година до влашкото население во Османлиската Империја, кој бил напишан на влашки и на грчки јазик, отпечатен во илјада примероци и дистрибуиран низ сите градови и села на Бал-

---

Михаил Бојаџи. Во 1834 година се преселил во Влашка, а во 1848 година учествувал во романската револуција и се зближил со водечките романски револуционери. Оваа преродбеничко-револуционерна идеолошка подлога на Козакович се отсликува во сите негови дејствија по обединувањето на Влашка и Молдавија.

⁶⁸ Idem, 29 (313), белешка 1.

⁶⁹ Idem, 29 (313); Кирјазовски погрешно го именува комитетот „Комитет за национална романска пропаганда“ (Р. КИРЈАЗОВСКИ, *За романската пропаганда во Македонија*, Историја, V/2, Скопје 1969, 81).

канот во кои живеело влашко население.⁷⁰ Во Апелот, кој за жал не е сочуван и чиј текст ни е делумно познат од еден подоцнежен апел со слична содржина, Комитетот ги советува Власите да го отфрлат грчкиот јазик од училиштата и црквите, а на негово место да го постават мајчиниот јазик. Меѓу другото, според личности што го прочитале Апелот, Македо-Романскиот комитет ги повикал Власите да ги испраќаат своите деца на школување во Букурешт „за да учат ароманска книга и потоа да се вратат во своите родни места како аромански учители“.⁷¹

Првите акти на Комитетот докажуваа дека и во Романија постоела силна влашка иницијатива, која била многу повеќе од вештачки продукт на романската влада и интелигенција. Во исто време, веројатно стимулирано од дејноста на влашките печалбари во Букурешт, се забележува и раздвижување меѓу Власите во Македонија и сè поголем прилив на млади Власи во романските училишта и духовни семинарии.

Паралелно со раздвижувањата во Букурешт, бил опипан и пулсот на властите во Цариград за нивно излегување во пресрет на влашките желби за сопствени училишта и цркви. Димитрие Болинтинану наводно бил тој што прв интервенирал кај Портата. Според Болинтинану, тој уште за време на неговиот престој во Цариград (1853-1854) упатил меморандум до османлискиот министер за надворешни работи, Фуад Паша: „Со цел да се подобри судбината на Ароманците, ги истакнав интересите на Османлиската Империја за да му подаде рака на овој народ. Стана збор за подигнување на училишта, цркви со сопствени свештеници, богослужба на мајчин јазик и организирање на дервенџии и вооружена полиција за чување на планинските премини. Пашата ги забележа важноста и користа од ваквата идеја, но работата се одложи за подобри времиња“.⁷²

Во 1860 година следувала и првата интервенција од официјалните романски пратеници во Цариград, кога романскиот дипломатски пр-

---

⁷⁰ Според Пејфус, Апелот стигнал само во Цариград и во поголемите градови од Европска Турција (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 35-36). Коста Косму, пак, тврди дека Апелот стигнал и во неговиот роден Гопеш и оставил силен впечаток кај селаните (C. I. COSMESCU, *op. cit.*, 29 (313), белешка 2).

⁷¹ Dimitrie ATANASESCU, *Cum s'a deschis prima școală română*, Lumina, III/10, Bitolia 1905, 323.

⁷² D. BOLINTINEANU, *Călătorii, vol. II, Călătorii la Români din Macedonia și muntele Athos sau Santa-Agora*, București 1968, 66.

етставник, Костаќе Негри, упатил барање за основање на романски училишта во Османлиската Империја и за подобрување на статусот на влашкото малцинство.⁷³ Политичарот Михаил Когалничеану ја убедувал Портата дека будењето на влашкиот етнос ќе претставува фактор за зацврстување на романско-турските односи. Истата идеја пред османлиските власти ја презентирал и лидерот на романската либерална партија, Јон Братиану.⁷⁴

Димитрие Болинтинџану

Во 1862 и 1863 година се интензивирале активностите на Власите во Дунавските кнежевства и постепено биле исцртани контурите на романското дејствување во Македонија. Најпрво, со средства обезбедени од Ѓорѓи Гога и Димитрие Козакович, во 1862 година била отпечатена влашката граматика на латинистот Масиму, посветена на поранешниот молдавски кајмакам од влашко потекло, Анастас Пану.⁷⁵ Во писмо за благодарност кон Македо Романскиот комитет, Пану скицирал една програма за понатамошен развој и поттикнување на националното будење на Власите. За да се анимираат собраќата

од Македонија, Епир и Тесалија, Пану предложил:

1. Да се доведе на школување во Романија одреден број на млади Власи.

⁷³ Истовремено и членовите на македо-романскиот комитет ја лансирале идејата за основање на романски училишта во Македонија. Јордаќе Гога испратил писмо до неговите сонародници и до училишните ефории во Клисура, во кое предложил клисурчани да примат романски учители во централното училиште, ветувајќи им 250 наполеони како годишна помош за училиштето (Demetrie COSMULEI, *Memoriu despre starea scólelor romanesci din Macedonia*, Bucuresci 1891, 4, белешка 2; S. ȚOVARU, *op. cit.*, 18, белешка 1).

⁷⁴ Никола ЧАКИР, *Романија во источната криза 1875-1878 и нејзиниот однос спрема Македонија*, 36. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978, 406; J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 190.

2. Од фондот на посветените манастири (види подолу) да се издвои сума од 12,000 жолтици за финансирање на национални образовни институции во Тесалија, Македонија, Епир и други делови на Османлиската Империја – сите под таторство на романските кнежевства.

3. Владата на кнежевствата да лобира кај Портата и силите заштитнички во корист на Власите.

4. Да им се одобри правото на Власите да избираат сопствени духовни пастири, почнувајќи со автокефален Архиепископ Примат на Јустинијана Прима во Охрид.⁷⁶

Анастас Пану

Како што ќе видиме, проект програмата на Пану во иднина ќе биде имплементирана во програмата на романската пропаганда во Македонија. Во тој миг, сепак, владетелот Куза покажал резервираност кон идејата на Пану, бидејќи не сакал да ги загрози односите со грчкото кралство и останатите христијански народи на Балканот.⁷⁷

Во 1863 година, со средства обезбедени од Костаќе Негри, Димитрие Болинтинану го отпечатил второто издание на граматиката од Михаил Бојаџи.⁷⁸ Истата година Болинтинану ги објавил своите патеписи, под наслов „Патувања кај Романците од Македонија и Света Гора“.⁷⁹ Во овој труд, кој бил вистинско откровение во кнежевствата,⁸⁰ Болинтинану ја истакнал идејата за романска интервенција меѓу Власите

⁷⁵ *Anastasiu Panu, Familia, III/3, Pesta 1867, 25.*

⁷⁶ Victor PAPACOSTEA, *Memoriul macedoromânilor către Napoleon, Un proiect de autonomie românească în Peninsula Balcanică*, Revista Macedo-Română, 1-2, București 1931, 30.

⁷⁷ *Idem, 26.*

⁷⁸ M. BOIAGI, *op. cit.*, Anexa III/2-III/3; S. ȚOVARU, *op. cit.*, 19.

⁷⁹ D. BOLINTINEANU, *op. cit.*, 7-164.

⁸⁰ Теодор Капидан се сомнева дека Болинтинану воопшто ја посетил Македонија, но признава дека неговите патеписи одиграле огромна улога во растот на симпатиите на романскиот народ кон Власите (T. CAPIDAN, *Macedo-români...*, 90).

во Македонија: „Романците во Македонија не се Грци, тие се Романци. Тие треба да останат Романци. Нашата замисла не е да ги соединиме со нас, бидејќи ние сме премногу далеку од нив. Нашата замисла не е да им помагаме да креваат востанија. Нашата замисла произлегува од тоа што овој еден милионски народ, расфрлан низ Македонија, сака да биде свесен за својата националност... Ние мислиме дека тоа што би требало да го прават овие Романци е одржување, како нешто свето, на јазикот и обичаите, без оглед која и да им биде судбината“.⁸¹ За одбележување е и тоа што Болинтинану прв ја истакнал идејата за единство во дејствувањето на Власите и Албанците, за чие реализирање Романија ќе вложува напори сè до Балканските војни.⁸²

Истата година Анастасе Пану упатил меморандум до францускиот император Наполеон III, во кој, по краткиот историјат на влашкиот народ, ја истакнал сродноста на Власите со останатите латински народи и побарал:

„1. На Романците од Османлиското Царство да им се даде правото да ја избираат црковната хиерархија од своите редови.

2. Во областите населени со Романци светата служба да се изведува на романски јазик.

3. Ароманското население да добие право да основа национални училишта и враќање на старите привилегии кои што доскоро ги уживавме. Да нè управуваат челници и градски совети избрани од нашите романски редови, според златната була на царот Јован Кантакузин, кој во 1343 година го назначи својот брат Јован Ангел за доживотен владетел на префектурата Голема Влахија“.⁸³

Забележлива е алузијата на автономното кнежевство Голема Влахија, со што Пану индиректно сугерира една латинска автономија на Балканот во случај на распаѓање на Османлиската Империја. Забележливо е и дека постои конфузија кај Пану како да го нарекува влашкото население, па така истото на одредени места го нарекува романско, а на друго место ароманско.

⁸¹ D. BOLINTINEANU, *op. cit.*, 67, 151.

⁸² Idem, 67.

⁸³ V. PAPACOSTEA, *Memoriul macedoromânilor către Napoleon...*, 34.

Во 1863 година Македо-Романскиот комитет го проширил своето членство со личности од романскиот политички и културен живот. Во Комитетот сега членувале и етнички Романци (Кристијан Тел, Чезар Болиак, Константин Александру Росети), чие влијание веќе се чувствува во Апелот од 1863 година, упатен до Власите во Македонија, Тесалија, Епир, Албанија и Грција. Во Апелот се укажува дека Власите се дел од романскиот народ, кој пак е дел од големата римска нација. Потенцирајќи ја духовната потчинетост на влашкиот народ кон грчки обоената Патријаршија, членовите на Комитетот пишуваат:

„... Вие браќа во црквата слушате туј јазик, во вашата дејност користите странски јазици, во јавноста зборувате туѓински јазик, а вашиот јазик го зафрливте во некое коше, како да ви е срам од него; го задржавте само за жените и децата.

... Време е да излезете од оваа летаргија! Време е вашиот јазик да излезе од вашиот дом и да влезе во вашата трговија и во вашите цркви! До кога ќе слушате туѓинци да го молат Бога во ваше име на јазик што повеќето од вас воопшто не го разбираат?... Помислете си само... колку ќе биде убаво за вас, за вашите жени и деца, да ја слушате светата служба во црквите на вашиот јазик.

... Ова се основите што нè натераа да го формираме во Букурешт комитетот наречен Македо-Романски, чијашто мисија не е ништо друго освен да ги види овие два милиони Романци надвор од Романија како ја слушаат религиозната служба на мајчин јазик и учат според наставен план подготвен од романското министерство за образование. Ние сакаме да ги видиме нашите браќа близнаци од Македонија, Тесалија, Епир и од слободна Грција... како дел од големата и славна нација што се протега од Атлантскиот Океан до Црното Море.⁸⁴

* * * * *

До 1863 година повеќе од 12% од територијата на Молдавија и 1/9 од обработливата површина во Влашка им припаѓале на Цариградската, Антиохиската и Ерусалимската Патријаршија. Станува збор за т.н. посветени манастири, чиј имот бил стекнат со донации од големите

---

⁸⁴ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 31 (315) – 38 (322).

Михаил Когалницеану

романски болјари. Овие манастири ги изнесувале сите приходи надвор од земјата. Романските револуционери уште во 1848 година барале секуларизација на посветените манастири, но поради испреплетените интереси на Патријаршијата, на Русија и на султанот, прашањето било постојано одложувано. Конечно, на 25.12.1863 година, бил изгласан предлог законот на Михаил Когалницеану за секуларизација на посветените манастири.

Стегнатите средства отвориле нови перспективи за романско дејствување во Османлиската Империја. На седница на романската влада кон крајот на 1863 година била донесена одлука од средствата обезбедени со секуларизацијата на посветените манастири да се издвои и посебен буџет за финансирање на романски училишта во Македонија.

Сега сè било подготвено на теренот во Македонија да се појави уште еден играч.

2.

ВЛАСИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА (1860-1903)

ЛОКАЛИЗАЦИЈА И СТАТИСТИКА

---

*Наша дамнешна обврска е ние самите
да се преброиме, да знаеме колку сме.*

Никола Бацарија

За да добиеме подобра претстава за условите во коишто се развивала романската пропаганда во Македонија и проблемите со кои истата се судрувала, сметаме дека е нужно детално да ги разгледаме распространетоста и бројноста на елементот кон кој Романија претендираше – Власите.

За ниеден народ на Балканот не биле направени толку противречни меѓусебни препирки за тоа колкав е нивниот број, како за Власите.¹ Сместени низ речиси сите катчиња на Македонија, без притоа да формираат компактно мнозинство во ниту една поголема територијална единица, Власите почесто претставувале надолнувач на недостатокот кај Грците и Словените, отколку една јасно дефинирана политичка сила, со јасно дефинирани цели и територијални претензии. Токму затоа нивниот број во Македонија станал предмет на манипулација кој бил добредојден за балканските статистичари да ја докажуваат пред светската јавност надмоќноста на „своето“ население во Македонија. Ваквата поставеност на работите неколкукратно го отежнува секој обид на денешниот историчар да дојде до приближна цифра за бројноста на македонските Власи во односниот период. Во шумата сериозно и детално изработени статистики, нумерички проценки за кои останува непознато како виновникот дошол до нив и тенденциозни псевдостатистики во кои туѓиот елемент намерно се намалува или премолчува, неопходно е да се води сметка за провиниенцијата на статистичарот, за це-

---

¹ С. БРАГА, *op. cit.*, 8.

лите на статистиката и за начинот на кој статистичарот дошол до конечната бројка. Ние не претендираме да дадеме точна бројка на влашкото население во Македонија во втората половина на XIX век. Впрочем, сметаме дека тоа било невозможно дури и за современиците кои вршеле темелни теренски истражувања. Нашата цел е да направиме преглед на неколку статистики од тој период и преку компаративна анализа на некои од нив да дојдеме до број што, според нас, се доближува до реалната бројка на влашко население во Македонија во периодот што е предмет на наш интерес.

Првиот проблем со кој се судривме беше дефинирањето на територијалниот опсег на терминот Македонија. Низ историјата овој термин имал различно значење и употреба. Како што правилно забележал Данкан Пери, секое настојување да се определат границите на Македонија е бесплодно, со оглед на тоа што етничките барања, придружени со историските, политичките и дипломатските моменти, ја прават невозможна прецизната определба.² Така, додека за грчките статистичари Македонија редовно ги опфаќала само Солунскиот и Битолскиот вилает, односно териториите на коишто живеело грчко и грцизирано население, за бугарскиот статистичар Македонија била онаму каде што можело да се најде словенско население. За конфузијата да биде поголема, Романците под широкиот термин Македонија понекогаш ја опфаќале половина Албанија, а понекогаш Македонија била стеснета во рамките на Солунскиот и дел од Косовскиот вилает, додека најголемиот дел од Битолскиот вилает бил жртвуван во корист на Епир и Албанија.

Во овој труд, под географскиот термин Македонија ги подразбираме оние територии што Васил К'нчов ги обработува во својата статистика,³ со таа разлика што кон Македонија ја додаваме и Катеринската каза од Солунскиот вилает.

---

² Данкан М. ПЕРИ, *Политиката на теророт, Македонското револуционерно движење во периодот од 1893 до 1903 година*, Скопје 2001, 13.

³ Територијата на југ ограничена со басенот на реката Бистрица и со Егејското море, на југозапад со планината Пинд, на запад и на север приближно со денешната македонско-албанска, македонско-српска и македонско-косовска граница, на исток и североисток со Осогово, Рила и Родопите, а на југоисток со реката Места. Види: Васил К'НЧОВ, *Македонија, Етнографија и статистика*, II фототипно издание, София 1996.

Многу посериозен проблем од произволноста на статистичарите при дефинирањето на Македонија претставуваат тешкотиите со кои истражувачот се среќавал на самиот терен. Во прв ред, миграцијата лето-зима на влашките сточари и ризикот истите да се бројат два пати, еднаш во нивните летни, а друг пат во зимските живеалишта, или пак воопшто да не се бројат доколку статистиката се однесува за македонските вилаети и е направена за време на зимата, кога најголемиот број од овие сточари зимувал во тесалиските рамнини.⁴ Некои влашки номади, како Фаршеротите, лете-зиме биле во постојана преселба и им се измолкнувале и на највештите статистици. Сличен проблем претставува и втората категорија Власи патници, ситните трговци или занаетчии, кои биле распространети низ речиси сите центри на Балканот. Поради нивната професија, тие останувале на истото место само неколку години, доволно за да не бидат попишани ниту во нивното родно место, ниту во местото во кое моментално се наоѓале.⁵

Потребно е да се знае и методот што бил користен при креирањето на статистиката. Три статистици направени според потеклото, јазикот и политичките чувства, давале три различни резултати. Оние што сакале да го преувеличат бројот на Власите во Македонија го користеле во своја полза влашкото потекло на онаа категорија луѓе чии предци уште одамна биле целосно грцизирани или словенизирани.⁶ Оние,

---

⁴ Исто така, големите ненаселени пространства на планините во околината на влашките села придонеле да можат да се цртаат мапи на кои Власите заземале големо пространство. Сето ова било со цел да се прикаже дека бројот на Власите е поголем од што бил. Повеќето од овие картографи биле Романци, меѓутоа има случаи и кога изработувачите на мапите од другите балкански држави давале предност на двојазничноста на Власите, при што им давале мал или никаков простор на мапите (T. J. WINNIFRITH, *op. cit.*, 17).

⁵ Во некои случаи овие трговци и занаетчии биле запишувани и како Грци, едностранно поради тоа што самите така се изјаснувале. Ова особено се случувало во места каде што Власите биле одамна преселени и само постарите го зачувале мајчиниот јазик. Види: Густавъ ВАЙГАНДЪ, *Аромѝне, Етнографическо-Филологическо-Историческо издирвания на тѝй наречения народъ Македо-Ромѝне или Цинцаре*, Варна 1899, 266.

⁶ Постојат и такви автори кои иако биле заинтересирани да го прикажат влашкото население во поголем број, сепак искрено признаваат дека голем број од населението со влашко потекло не може повеќе да се смета за влашко. Така, Василие Диаманди пишува: „... Ние загубивме во Македонија во пос-

пак, што сакале за своја сметка да го намалат бројот на Власите, редовно ја користеле нивната црковна припадност кон Патријаршијата, при што Власите биле сметани за Грци.

Политичките чувства воопшто и не треба да се земат предвид. „Додека некои луѓе во поцивилизираните земји за добра надокнада гласаат за Либералната или Конзервативната партија, луѓето во Македонија за тежок кеш си ја менуваат националноста“ – забележал Вилијам Милер во 1897 година.⁷ Некои влашки семејства во неколку генерации промениле по две, три, па и четири национални идеи, а за некои поединци националноста претставувала професија која им обезбедувала лагоден живот и солидна материјална корист. Покрај опортунизмот, неретко и стравот од протерување бил причина Власите да се искажуваат за Грци, Бугари или други националности.⁸ Особината што ги разликува Власите од соседните етнички групи не е ниту нивната религија, ниту пак нивната политичка ориентираност. Посебноста произлегува од нивниот јазик и токму затоа му даваме предност на јазичниот принцип. Сепак, поради нивниот мултилингвизам, и тука постои ризик некои Власи да бидат неправилно сметани за нешто што реално не биле.⁹

Не е од помала важност ни потеклото на статистиката. Во зависност од целите на статистичарот и што тој сакал да покаже, голем дел од тие статистики се политички условени и тенденциозни во одреден дел. Тука пред сè треба да се имаат предвид романските статистики,

---

ледните векови повеќе места како Шатиста, Кожани, Лапчишта и околината на Гревена. Сите овие места некогаш беа романски, според кажувањата на патниците што ги посетиле, а особено според грчкиот писател Аравандинос“ (Vasilie DIAMANDI, *Renseignements statistiques sur la population Roumaine de la péninsule des Balkans*, Paris 1906, 9).

⁷ W. MILLER, *op. cit.*, 57.

⁸ С. БРАГА, *op. cit.*, 9.

⁹ Во овој контекст, интересен е заклучокот на Душан Поповиќ: „Тој (Влаот, б.н) е по потекло Илир или Тракиец, сосема ретко Словен, по јазикот е Римјанин, по верата православен, а по културата, барем во градовите, Грк. Останатото, како неговото име, презиме, национално чувство, положба во државата, е сосема неодредено. Сè може да се промени. Главна карактеристика на Цинцарот е неодреденоста“ (Д. Ј. ПОПОВИЌ, *О Цинцарима, Прилози питању постанка нашег граѓанског друштва*, Друго знатно допуњено издание, Београд 1937, 27).

чија цел била да се зголеми бројот на „романското население во Македонија“, и грчките статистики кои одат во друга крајност и драстично ја намалуваат бројката на Власи, прикажувајќи ги како Грци. Од друга страна, во теократската Османлиска Империја етничкиот идентитет бил потиснуван за сметка на религиозниот. Османлиските власти го евидентирале само машкото население, но не по национална припадност, туку според неговата вероисповед. Ваквите турски статистики, базирани врз несигурни податоци од османлиските нуфуз дефтери (еден вид матични книги), презентирани во официјалните салнамиња, не можат да бидат сериозно прифатени при пребројувањето на влашкото население.¹⁰ Во нив муслиманите биле запишувани заради воена служба, а друговерците поради данокот. За да се избегне данокот, бројот на децата честопати се намалувал. Тоа се случувало претежно во такви месности што се наоѓале на страна, какви што впрочем биле и поголемиот дел влашки села, а понекогаш христијаните дури и ги поткупувале чиновниците за намерно да дадат помал број на жители.¹¹

Што се однесува до бројните западноевропски патописци, научници, дипломати и статистичари, ни кај нив не може целосно да се исклучи политичката условеност на нивните статистики и нумерички проценки. Големите сили имале свои политички интереси во Македонија. Во зависност од тие интереси, било пожелно бројот на Власите да се прикаже поголем или помал од што бил. Честопати, поради непознавањето на фактичката ситуација на теренот, странските дипломати едноставно ги пренесувале податоците кои им ги сервирале нивните информатори. Овие доушници неретко биле Власи или Грци вработени во конзулатите, во чиј интерес било бројноста на Власите да биде зголемена или намалена. Тешкотијата за добивање веродостојни статистички податоци многупати се должела и на местоположбата на влашките села, кои европскиот намерник, од страв или незнаење, не ги посетувал. Ова, заедно со мултилингвизмот на Власите, довело до тоа многу европски патописци воопшто и да не ги спомнат македонските Власи во своите патни белешки. Но токму поради влашкиот мултилингвизам, кај многу од нив се јавил и сомнеж за грчкото или словен-

---

¹⁰ Stefan MICĂILEANU, *Raporturi dintre rase in Macedonia, Macedonia – Revista Românilor din Peninsula Balcanica* (натаму: Macedonia), 1/2, Bucuresti 1888, 29.

¹¹ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 265.

ското потекло на некои жители на Македонија, при што во нив започнале да гледаат Власи. Ова е убаво опишано од британскиот дипломат Сер Чарлс Елиот, кој под псевдоним Одисеј пишува:

*„Тие нè потсетуваат на оние слики на кои животното или човековото лице се скриени за да не бидат забележани на прв поглед, но кога еднаш ќе бидат здогледани изгледаат како да се главниот аспект на сликата. Некој може да живее или патува низ Балканот без да види или чуе нешто за Власите. Сè додека не му се отворат очите. Тогаш тој ризикува да тргне во спротивна екстремност и да мисли, како романските патриоти, дека најголемиот број жители на Македонија се прикриени Власи“.*¹²

1. Локализација

Мнозинството македонски Власи дошле во Македонија за време на османлиското владеење. Старите средновековни Власи биле во голема мерка словенизирани или погрчени.¹³ Главните преселби од Епир, Албанија и од крајниот македонски југозапад кон внатрешноста на Македонија се случиле во втората половина на XVIII и почетокот на XIX век, по уништувањето на развиените влашки населби Москополе, Нича, Никулица, Грамуста, Линотопи, Шипска и др.¹⁴ Побогатиот слој од ова население се преселил во поголемите центри на Хабсбуршката Монархија, а останатите ја преплавиле Македонија.¹⁵ По доселувањето во Македонија, каде дел се населиле во градовите, а дел на високите планински места,¹⁶ поради редица причини Власите не останале статични

¹² ODYSSEUS, *Turkey in Europe*, London 1900, 409-410.

¹³ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 100-101; Според К'нчов, од средновековните македонски Власи се зачувале само Мегленитите и Власите сточари што лете живееле по планините на источна Македонија, како и скоро погрчените Власи од некогашното епископско седиште Сисаниј. Ова го прифаќа и влашкиот деец Никола Бацарија, според кого предтурски влашки населби во Македонија се и Гопеш и Маловиште, додека во другите места во Македонија Власите дошле од Епир, јужна Албанија и Грција (N. B, *Cum erat, Frățiilă*, I/5, București 1901, 65).

¹⁴ A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 340-357, 402-408.

¹⁵ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 101.

¹⁶ Една влашка поговорка вели: „Планините се нашиот дом. Кога Бог ги раздавал богатствата, Грците го добиле морето, Албанците крајбрежјето, Буга-

туку се наоѓале во постојано движење.¹⁷ Притоа биле формирани нови населби, а влашки колонии никнале и во градовите кај што претходно воопшто немало Власи. Од друга страна, доаѓало до намалување на бројот на Власите во нивните првобитни живеалишта во Македонија, или пак, до нивно целосно напуштање.¹⁸ Овие околности се причината пора-

---

рите полето, а Ароманците планината” (Георги БАРБОЛОВ, *Историята на Армъните и взаимоотношенията им с Българите*, София 2000, 7).

¹⁷ Дел од причините биле: релативната пренаселеност на некои од овие места; сточарските миграции; разбојништвото; бурните политички настани од крајот на 70-те години на XIX век; исцртувањето на нови граници со кои било отежнато традиционалното мигрирање на влашките сточари од нивните летни престојувалишта во Македонија кон зимските тесалиски населби; изградбата на железници итн.

¹⁸ За ова постојат повеќе десетици примери, а ние ќе наведеме само неколку покарактеристични од нив:

- Во најсеверните краишта на Македонија, Власите воопшто не се населувале сè до 1874 година, по изградбата на железничката линија Скопје – Врање. Во Скопје населувањето на Власи трговци од Крушево, Битола, Прилеп, Сер, Кавала и Солун се случува по 1874 година и до Балканските војни речиси сиот економски живот во градот бил во рацете на 150-те крушевски семејства, меѓу кои предничеле Дича, Папатеодоси, Крангу, Сапунци, Шкодрену, Комати, Лазу, Кацаволу и Шкаперда. Овие скопски Власи биле населени во Влашко Маало. Во Куманово населувањето на Власи – кројачи, златари, банкари и хотелиери – од Крушево, Невеска, Велес и Маловиште, се случило истовремено со населувањето на Власите во Скопје (Anastase HÂCIU, *Aromânii, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția a II-a, Constanța 2003, 210-212; Вангел Ј. ТРПКОСКИ-ТРПКУ, *Власите на Балканот*, Скопје 1986, 91).

- Потрагата по нови пасишта довела до формирање на летни колибарски населби, кои постојано растеле и прераснувале во поголеми села во кои Власите останувале и во текот на зимата. Таков е случајот со Голема Селиа (позната и под имињата Каливе Бадралекси, Нова Бела, Долно Шел и Долна Селиа) на планината Каракамен (грчки: Вермион), формирана во 1822 од неколку семејства од Авдела и од Периволи, која постепено израснала во село со 3,000 жители (Iota Naum IOTA, *Cronica-a anilor 1820-1878*, *Cronica-a Badralexadzlor*, Scopia 2002, 18; Nicolae Șerban TANAȘOCA, *Un izvor inedit privitor la istoria aromânilor din regiunea Veriei*, Almanah macedo-român, București 1992, 216-217), селото Ксироливади, напуштено од автохтоното грчко население и повторно населено од Власи (А. HÂCIU, *op. cit.*, 100), селото Пападиа во Мориово, формирано кон крајот на XIX век од околу 50 фаршеротски семејства (Mihail-Virgiliu CORDESCU, *1866-1906, Istoricul școalelor Române*

ди која извесен број на влашки села воопшто не фигурираат во раните статистики, а во некои градови Власите не се забележани бидејќи во времето кога била подготвена статистиката тие таму и не живееле.

Во периодот третиран во овој труд, Власите ги наоѓаме речиси во сите краеве на Македонија. Најмногубројни сепак биле во Битолскиот и во Солунскиот вилает, додека во македонскиот дел од Косовскиот вилает тие претежно биле населени во поголемите градови, како трговци и занаетчи.¹⁹

---

*din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limba Româna din Lipsca, Viena și Berlin, București 1906, 135), како и селата Кандрова, Патичина, Граматиково и Фетица во Воденско и Кајларско, формирани од влашките челници Мита Здру, Христу Папаникола, Гушу Челеа и Теа Куша (А. НĂСІУ, *op. cit.*, 221-222).*

- Разбојништвото и четништвото довеле до иследување на побогатите семејства од некои влашки гратчиња и села. Гратчето Клисуре во 1878 година броело околу 1,000 куќи, но по нападот на четите кои во тој период дејствувале во западна Македонија, најбогатите жители биле одвлечени во заложништво, а по нивното ослободување поголемиот дел од нив засекогаш си заминале од Клисура (Constantin GHICA, *Orașelul Vlaho-Clisura*, Lumina, Revistă populară a Românilor din Imperiul Otoman [натаму: Lumina] II/4, Bitolia 1904, 117). Кога Хенри Ноел Брајлсфорд ја посетил Клисура по Илинденското востание, видел дека местото наликува на распаднат град во кој половината куќи се празни, но кој во славното минато имал дури и семејства со клавири и германски гувернанти (Хенри Ноел БРЕЈЛСФОРД, *Македонија, Нејзините народи и нејзината иднина*, Второ издание, Скопје 2003, 245).
- Селото Трстенник во близина на Крушево, во „добрите времиња“ броело 2,000 жители, а на почетокот на XX век веќе било целосно напуштено (А. НĂСІУ, *op. cit.*, 182, белешка 8).
- Во 1880 година Самарина на Пинд била големо летно село со 15,000 жители, кои зимските месеци ги минувале во потоплите тесалиски рамнини. Со исцртувањето на новата турско-грчка граница во 1881 година, преминувањето на границата два пати во годината станало неисплатливо, по што голем број од жителите на Самарина престанале да се враќаат во родното село и засекогаш останале во Грција, а бројот на жители во селото опаднал двојно, па и тројно (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 148; А. НĂСІУ, *op. cit.*, 89-90). Пред 1881 година пиндското село Периволи имало 800 куќи, но со грчката анексија на Тесалија 3/4 од населението на Периволи останало во своите зимски живеалишта и не се вратило на Пинд (А. НĂСІУ, *op. cit.*, 98).

¹⁹ Од 1867 година, кога бил формиран Солунскиот вилает, сè до 1903 година, настанале бројни прегрупаации во рамките на овие вилаети. Ние тука ги

Според бројноста, Власи имало најмногу во Битолскиот вилает.²⁰ Тука биле најкомпактни во Гревенската каза, поточно во пиндските села Авдела,²¹ Периволи,²² Самарина,²³ Смикси,²⁴ Турја,²⁵ Балтино²⁶ со своите сателитски населби Божово и Јурјица, Лабаница,²⁷ и во градот Гревена. Авдела, Самарина, Периволи и Смикси биле летни населби. Нивните жители биле во најголем број сточари, кои зимите ги минувале во пониските места во Македонија и Тесалија. Турја и Балтино биле населени во текот на целата година. Гревена лете имала само 20 влашки куќи, но во текот на зимата тој број растел до 200 куќи, така што центарот на казата лете бил мнозинско грчки, а преку зимата Власите претставувале мнозинство во градот.²⁸ Во Кајларската каза, на падините на Сињак, Власите претставувале мнозинство во Влашка Блаца²⁹ и Сисаниј. Во

користиме административните поделби од крајот на XIX век; Види: Димитар ДИМЕСКИ, *Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903)*, Второ издание, Скопје 1982, 65-70; Ванчо ЃОРГИЕВ, *Слобода или смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година*, Скопје 2003, 51-54.

²⁰ Според статистиката на К'нчов, во овој вилает Власите процентуално биле најзастапени во Гревенската каза, со 32% од целокупното население. Потоа следуваат Битолската каза со 15%, Костурската и Леринската со по 6%, Кајларската со 4%, Охридската со 3% итн (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 293).

²¹ Κώστας ΜΠΡΚΑΣ, *Αβδέλλα, Η αλπική κωμόπολη, Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου*, Ιωλκός-Αθήνα 1978, *passim*; A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 229-231.

²² Θεόδωρος Κ. Π. ΣΑΡΑΝΤΗΣ, *Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών*, Αθήνα 1977, *passim*; Leonida SCRIMA, *Perivole cuib de vulturi*, București 1975; I. VOLOAGĂ, *Comuna Perivole*, Lumina, V/3, Bitolia 1907, 85-89; A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 228-229.

²³ Theodor ZUCA, *Samarina*, Lumina-Grebena, I/4, București 1936, 15-22; T. N. DIAMANDI-SAMARINA, *Samarina*, Almanah Macedo-Român 1902, București 1902, 120-123, 125-126, 128-135; A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 226-228.

²⁴ Γ. ΑΘ. ΝΑΣΙΚΑΣ, *Το χωριό μας η Σμίξη του Νομού Γρεβενών*, Αθήνα 1971, *passim*.

²⁵ N. СІСМА, *Comuna Turia*, Lumina V/7, Bitolia 1907, 21-23; D. ŞADIMA, *Vlahiili di Turya*, Almanah Macedo-Român, Anul IV-1903, Bucuresti 1903, 52-61.

²⁶ N. Δ. ΧΑΝΙΩΤΗΣ, *Η Καλλιθέα Γρεβενών*, Αθήνα 1978, *passim*.

²⁷ За разните теории поврзани со потеклото на селаните од Лабаница, види: A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 196, 209.

²⁸ Г. ВАЃГАНДЪ, *Аромѣне...*, 127.

²⁹ Блаца била населена со Власи од Москополе и од Пинд, како и со Власи од некогашното епископско седиште Сисанион (Д. Ј. ПОПОВИЃ, *op. cit.*, 42; A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 180, 194, 346-347). Грцизираните Власи од Сисанион го пренеле грчкото влијание во Блаца, така што во 1875 година повеќето од

оваа каза Власите Фаршероти основале колибарска населба при Горно Граматиково.³⁰

Авдела

На јужните падини на Нице и по северните врвици на Каракамен, во Воденската каза, биле сместени влашките села Кандрова, Патичина и Фетица.³¹

Во Анаселичката каза поголем број на Власи имало во градот Шатиста³² и во влашкото село Пепелишта на Сињак планина.³³ Заедно со Грците, тие живееле и во селата Цотил и Селце.³⁴

половината жители на Блаца биле грцизирани (М. Е. PICOT, *Routains de la Macèdoine*, Paris 1875, 37). Како и во блиската Шатиста, каде што во 1889-1890 година Вајганд забележал дека децата не го зборуваат влашкиот јазик (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 126), така и во Блаца веројатно се работи за истата ситуација и за влашко население кое постепено престанува да го зборува влашкиот јазик. Во 1900 година К'нчов забележал 2,500 жители во Блаца, од кои 1,300 ги смета за Власи, а 1,200 за Грци (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 269); Подетално за Блаца види: Ζήκος Γ. ΤΣΙΡΟΣ, *Η Βλάχση (τέως Μπλάτσι)*, τόμοι 1-3, Θεσσαλονίκη 1964.

³⁰ За Горно Граматиково види: Αστέριος Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους -4-, Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 2001, 347-362.

³¹ *Idem*, 363-369.

Во Кожанската каза голема влашка колонија имало само во градот Кожани, но истата била во голема мерка грцизирана. При посета на Кожани во 1880 година, британскиот дипломат и историчар, Сер Игнатиус Валентајн Кирил, забележал дека „од 900-те куќи во градот, едвај во 20 крај семејното огниште не се зборува влашкиот јазик – јазик со призвук на стариот латински. Сепак, просперитетните граѓани длабоко ќе се навредат доколку некој се посомнева во искреноста на нивните грчки чувства“.³⁵ Приматот на Власите во Кожани е забележан и од Спиридон Гопчевиќ, кој при посетата на градот во 1888 година избројал околу 4,000 жители, од кои 3,000 биле Власи, 100 биле „Срби“ (Македонци), а останатите имале грчко потекло.³⁶

Влашкото население било распространето насекаде низ Костурската каза. Оваа каза се граничела со старите влашки населби на Грамос. Всушност, неколку од поранешните големи влашки села на Грамос, како Линотопи и Грамуста, географски припаѓале кон Македонија и биле дел од Костурската каза. Влашкото население во казата било најбројно во влашкото гратче Клисуре (Влахо-Клисуре).³⁷

---

³² Според податоците на Спиридон Гопчевиќ, во 1888 година Шатиста имала 10,000 жители, од кои 7,500 зборувале грчки, а 2,500 влашки. Меѓутоа, Гопчевиќ истакнува дека најголем дел од оние што зборувале грчки всушност биле елинизирани Власи (Спиридон ГОПЧЕВИЌ, *Стара Србија и Македонија*, Београд 1890, 146).

³³ Иако сето население на Пепелишта имало влашко потекло, селото било една од првите влашки населби во југозападна Македонија во кои уште од 19 век се одвивал постојан процес на елинизација. Според локалните традиции, првите дојденци во Пепелишта пристигнале од Грамос, Москополе, Фурка и Плаја во близина на Коница (A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 181).

³⁴ Во 1889 година во Селце имало 200 домаќинства во кои се зборувало грчки, 100 домаќинства во кои доминирал влашкиот јазик, и 28 Роми (Idem, 346).

³⁵ M. Valentine CHIROL, *Twixt Greek and Turk or Jottings during a journey through Thesaly, Macedonia and Epirus in the autumn of 1880*, Edinburgh & London 1881, 59.

³⁶ С. ГОПЧЕВИЌ, *op. cit.*, 146.

³⁷ Περικλής Δ. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗΣ, *Η ιστορική Κλεισούρα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 2005, passim; Μιχαήλ Κ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας: ακμή-πολιτισμός-αυώνες-θυσίαι-ιστορία-ηθογραφία-λαογραφία, η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι το 1913*, Αθήνα 1972, passim; Gh. RUVĂ, *Schiță monografică asupra comunei Vlaho-Clisura*, Lumina-Grebena, 1/2, București 1936, 15-21; С. GHICA, *Orașelul Vlaho-Clisura...*, 116-118.

Влахо Клисуре

Влашко потекло имале и поголемиот број христијани во градот Костур. Кога Виктор Берар го посетил Костур кон крајот на XIX век, тој забележал дека влашкиот јазик го зборувале, или во најмала рака го разбирале, во секоја христијанска куќа во градот, што несомнено имплицира силно влашко присуство во административниот центар на Костурската каза.³⁸ До слична констатација дошол и еден од водачите на грчката пропаганда во Костур, учителот Анастас Пихеон. Според него, во средината на XIX век градската грчка класа во градот претежно се состоела од влашки семејства, кои постепено се населиле од Москополе, Никулица, Биткуќи и други места.³⁹ Власи живееле во градот Хрупишта и во безмалку распаднатото село Грамушта, а во македонските населби речиси и да немало село без најмалку 4-5 влашки семејства.⁴⁰

³⁸ Victor BÉRARD, *La Turquie et l'Hellénisme contemporain*, Paris 1897, 318.

³⁹ Според А. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 343.

⁴⁰ Х. Н. БРЕЈДСФОРД, *op. cit.*, 244; Иако речиси сите современици го потврдуваат влашкото присуство во македонските села во Костурско, К'нчов во истите не регистрира Власи. За доселувањето на Власи од Москополе, Грамушта

Во 1905 година секретарот на Бугарската Егзархија, Димитар Мишев (под псевдоним Д. М. Бранков), го забележал присуството на помали групи влашки семејства сместени меѓу жителите на костурските села Загоричани, Желегоже, Горенци и Добролишта.⁴¹ По уништувањето на Линотопи, неколку посиромашни фамилии се населиле во костурското село Нестрам, каде набргу биле асимилирани од побројните Македонци. Слична судбина имале и Власите во останатите македонски села во Костурско. Тие постепено го забораваат влашкиот јазик, но Македонците и понатаму продолжиле да ги нарекуваат „Власи“ своите соселани со влашко потекло.⁴²

Во Леринската каза Власите живееле во влашкото гратче Невеска,⁴³ и во чисто влашките села Псодери и Баздравица.⁴⁴ Кон оваа каза припаѓале колибарските населби Чикура, Каливе Пападиа и Каливе Мурихова, сместени на падините на Нице, во североисточните делови на казата.⁴⁵ Измешани со православните Албанци, Власите ги населувале леринските села Негован,⁴⁶ Белкамен⁴⁷ и Елеово.⁴⁸ Малите влашки колонии

и Самарина во Хрупишта види: Δ. Κ. ΡΟΥΦΟΣ, *Χρούπιστα*, Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1908, 132.

⁴¹ D. M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, 182.

⁴² Πέτρος Ι. ΑΓΓΕΛΗΣ, *Νεστόριο, Μία εθνική έπαληξη των Γράμμων, Ιστορία, Μυθολογία, Λαογραφία*, Νεστόριο 1959, 20.

⁴³ Νικόλαος Αργ. ΛΟΥΣΤΑΣ, *Η ιστορία του Νυμφαίου-Νέβεσκας Φλωρίνης: συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1988; Theodor NERO, *Orašelul Niveasta saū Nevesca*, Lumina, II/1, Bitolia 1904, 22-25; UN NIVIȘTEAN, *Niveasta ică Niveasca*, Revista Pindul, I/5, s.l 1899, 6-7.

⁴⁴ T. NERO, *Aromânii din cazaua Florina...*, 173-175; Αντιγόνη Α. ΤΣΑΜΗ, *Το Πισοδέρι Φλώρινας στο πέρασμα των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1992, passim; T. NERO, *Comuna Pisuderi*, Lumina, IV/11-12, Bitolia 1906, 319-321; Sandu GRIVA, *Aromâniī dit căzălu Florina*, Frățiilă, I/7, Bucuresci 1901, 110.

⁴⁵ Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους -4-...*, 321-334; T. NERO, *Aromânii din cazaua Florina...*, 173-175; S. Griva, *op. cit.*, 110.

⁴⁶ Според Кукудис, селото Негован било основано во 1861 година од поголем број Албанци и помал број Власи Фаршероти од Коница. Подоцна во селото се доселил нов бран на Албанци и Власи од Данѓели и Колоња, како и Власи од уништените влашки села на Грамос – Грамушта и Никулица (Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *op. cit.*, 300); За Негован види и: Архивско Одделение при Институтот за Национална Историја (натаму ΑΟ ΙΝΙ), *Податоци за селото*

во Лерин⁴⁹ и во селата Прекопана и Брезница⁵⁰ биле речиси словенизирани.⁵¹

Невеска

Негован, „Фламбуро“, Леринџка околиџа, Хр. IV. 45; Анаστάσнs BOΓAΣ, Φλάμ-
πουρο Φλωρίνης, 1861-1944, Φλώρινα 1993.

⁴⁷ Повторно според Кукудис, и Белкамен било населено од православни Албанци и Власи од Кониџа, Данџели, Колоња и Грамос, со таа разлика што ова село било основано 20 години пред Негован, односно во 1841 година (A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 300).

⁴⁸ Повеќето автори се согласни дека Негован, Белкамен и Елеово биле предимно албански. Меѓутоа има и такви автори според кои Власите имале 3/4 од населението во овие села; Види: Ch. NERRO, *Comuna Belcamen și împrejurimi*, Lumina, I/4, Bitolia 1903, 94; A. HÂCIU, *op. cit.*, 174; За наследувањето на Фаршероти во Елеово види: Панτελής П. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Το Λέχοβο στην ιστορική του πορεία*, Θεσσαλονίκη 1976, 7-11.

⁴⁹ Првата мала влашка заедница во Лерин била основана кон крајот на 19 век од трговци и занаетџии од блиските села, главно од Псодери (A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 463).

⁵⁰ D. M. BRANCOFF, *op. cit.*, 177, 182.

⁵¹ В. КЪНЧОВ, *Македониџа...*, 103; Дека Власите во Лерин, дојденџи од Псодери и Битола, се словенизирани, признава и влашкиот автор Теодор Неро: Theodor NERO, *Aromânii din cazaua Florina*, Lumina, II/6, Bitolia 1904, 174.

Во северните и централните делови од Битолскиот вилает, Влашите претставувале значителна демографска сила во Битолската каза. Покрај „новото Москополе“ – Битола,⁵² која во XIX век го имала најбројното градско влашко население на Балканот,⁵³ во оваа каза било

---

⁵² Првите влашки доселеници во Битола пристигнале по уништувањето на Москополе, во втората половина на XVIII век. Меѓу побројните Москополци, во тој период во градот се населиле и неодреден број бегалци од Никулица, Линотопи, Грамушта, Фуша, Ветерник, Нича, Грабова, Л’нга итн (А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 353).

⁵³ Податоците за бројноста и предимството на влашкото население во Битола се контрадикторни и се менуваат во зависност од времето во кое се пишува за нив и провениенцијата на авторот. Во односниот период градот имал околу 40 – 50,000 жители, од кои речиси половината биле муслимани и Евреи. Директорот на романскиот лицеј во Битола, Василие Глодариу, забележува дека во 1880 година Битола имала околу 30,000 жители, од кои по 10,000 „Бугари и Романци“, околу 7,000 Турци и Албанци и околу 3,000 Евреи (Ах. BANCIU, *Suflete uitate – Dr. Vasile Glodariu – 4 mart 1832-16 Ian. 1899, Țara Bârsei*, IV/5, Brașov 1932, 408). Според бугарскиот егзарх, Јосиф I, во 1882 година во Битола живееле 18,000 Власи и „власизирани Бугари“ (Величко ГЕОРГИЕВ и Стајко ТРИФОНОВ, *Егзарх Български Йосиф I, Писма и доклади*, София 1994, 40). Водачот на Лазаристичката мисија во Битола, Жан-Клод Фавејриал, сметал дека на почетокот на последната деценија на XIX век во Битола имало 15,500 Власи (Ioan NENIȚESCU, *De la Româniî din Turcia Europeana, Studiu etnic și statistic asupra Armânilor*, București 1895, 262). Според Кордеску во Битола живееле 15,000 Власи (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 46). Вајганд дава бројка од 13,000 Власи (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 9). Грчките конзуларни власти во Битола пресметале дека кон крајот на XIX век во градот живееле 13,000 Власи, 8-9,000 „Бугари“, 4,000 Евреи и околу 25,000 муслимани (А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 353). Во 1901 година италијанскиот конзул во Битола, Бернарди, кажува дека... „Несомнено, куцовлашкото население во Битола е најзначајно по бројот на жители, општествена положба и трговска важност во овој град“ (Silvano GALLON, *Rapporti politici dei regi consoli d’Italia a Monastir (1895-1916)*, Bitola 2004, 373). Јоан Пупа пресметал дека градот Битола во 1903 година имал околу 36,000 жители, од кои 15,500 биле Власи (Ioan C. PUPPA, *Romania față de cestiunea macedoneana*, București 1903, 34). Според пописот извршен од српските власти во март 1913 година, во Битола имало 50,000 жители, од кои 26,000 биле муслимани и Евреи, 10,000 биле „Бугари“, 12,000 биле Цинцари, а другите 2,000 биле „Срби и Куцовласи“ [sic?] (*Српски извори за историјата на македонскиот народ, 1912-1914*, Избор, редакција и коментар Глигор ТОДОРОВСКИ, Скопје 1979, 223). Според К’нчов, Власите во Битола со 7,000 жители биле вториот најброен

сместено несуденото Москополе⁵⁴ – Крушево,⁵⁵ како и потпелистерските села Трново, Магарево,⁵⁶ Гопеш,⁵⁷ Маловиште⁵⁸ и Нижополе. По Ма-

елемент од христијанското население, а побројни од нив биле само „Бугарите“, кои имале 10,000 жители (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 236).

⁵⁴ Крушево ја изгубило „битката“ со Битола за приматот – Ново Москополе, но гратчето постепено се развило од мало село во една од најбогатите населби во Македонија. Изгледа дека првата група Власи што трајно се населила во Крушево, пристигнала од Никулица (Νικόλαος ΜΠΑΛΛΑΣ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, 18-19). Токму овие Власи го претвориле Крушево во град на претприемливи трговци и занаетчии. На жителите од Никулица им се придружиле жители од Линотопи и Грамуста. Вторите пристигнале во најмалку два наврати, а некои продолжиле со својот начин на живот – со сезонските преселувања – уште доста време пред засекогаш да се населат во високите предели на населбата. Во брановите бегалци имало семејства од Москополе, Нича и Дениску. Во многу случаи, бегалците пристигнувале во организирани групи со свој водич, најчесто свештеник.

⁵⁵ Според учителот Иван Шумков, во 1862 година тон на целокупниот стопански и општествен живот во Крушево давале Власите. Присуството на македонското население како да не се ни чувствуваало, така што се добивал впечаток дека сето население било влашко. Во училиштата и во црквата се употребувал грчкиот јазик, но во сите други домени на јавниот живот преовладувал влашкиот. Според истиот автор, во 1870 година Крушево имало 2,500 семејства, од кои 1,900 биле влашки, албански и мал број власизирани Македонци (*Историја на Крушево и Крушевско*, книга прва, Крушево 1978, 57, 77-78). Апостол Маргарит истакнува во 1874 година дека 2/3 од жителите на Крушево се Власи, а останатите биле „Бугари“ или Албанци (Apostol MĂRGĂRIT, *Apostol Mărgărit și școlile române de peste Dunare*, Convorbiri Literare, VIII/9, Iassi 1874, 357). Во 1885 Александру Пенкович пресметал 12,000 Власи и 4,000 „Бугари“ во Крушево (Alexandru PENCOVICI, *Despre Romanii din Macedonia și Muntele Atos- impresiuni de caletorie*, București 1885, 10-11). Според српски извори, во 1888 година Крушево имало околу 10,000 жители, од кои 7,000 биле Власи, а 3,000 „Срби“ (С. ГОПЧЕВИЋ, *op. cit.*, 106; Јован Ф. ТРИФУНОСКИ, *Варошица Крушево, Прилог проучавању варошица у Н.Р. Македонији*, Гласник етнографског института Српске академије наука, књ. IV-VI, Београд 1955-1957, 194). Две години подоцна, Теодор Бурада тврди дека од 2,300 семејства во Крушево, околу 2,000 биле влашки (Т. BURADA, *op. cit.*, 179). Цифрите што ни ги нуди Бурада се можеби преувеличени, бидејќи за истиот период, 1889-1890 година, Германецот Густав Вајганд, кој престојувал една недела во Крушево и имал подобар увид во актуелната состојба, тврди дека во градот живееле 11,800 жители, од кои 7,000 биле Власи, 4,000 „Бугари“ и 800 Албанци (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 274). Според Неницеску, од 15,800 жители на Крушево, дури 14,500 биле Власи (I. NENIȚESCU,

кедонците, Власите биле втори по бројност во градот Ресен⁵⁹ и блиското село Јанковец.⁶⁰ На планината Петрина помеѓу Ресен и Охрид се наоѓала летната населба Каливе Исток, формирана од влашки сточари од Периволи.⁶¹

---

op. cit., 95). Во 1900 година, Стерју Чона-Чонеску пресметува 11,000 жители во планинското гратче, од кои околу 7,000 биле Власи (Steriu N. CIONESCU, *O scurtă descripțiune a Crușovei*, Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 92). За доминантноста на влашкото население во Крушево пишува и Никола Бацарија (N. BAȚARIA, *Istoricul fundărei orașului Crușova*, Lumina, II/5, Bitolia 1904, 147-150). Кон крајот на XIX и почетокот на XX век дошло до иселување на дел од влашкото население од Крушево и населување на македонски семејства од околните села, со што бројот на Власите и Македонците во градот се изедначил.

- ⁵⁶ Nico POPNICOLA, *Târnova, Monografia a hoarăljei*, Bituli 2009; Τηλέμαχος ΑΓΓΕΛΟΥ, *Μεγάροβο-Τύρνοβο τα δύο ελληνικά φρούρια της πόλεως Μοναστηρίου και φωλέα του ελληνισμού της Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1954; Γεώργιος ΚΙΖΑΣ, *Μεγάροβον*, Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1910, 239-250; Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1908, 224-232; Dimitrie NICOLESCU, *Târnova și Magarova*, Lumina II/6, Bitolia 1904, 183-186.
- ⁵⁷ Јован Ф. ТРИФУНОСКИ, *Гопеш*, Годишен зборник на филозофски факултет (натаму ГЗФФ), Природно-математички оддел, кн. 9, Скопје 1957, 259-271; G. ZUCA, *Comuna Gopeși*, Lumina, III/7-8, Bitolia 1905, 196-200.
- ⁵⁸ Nico POPNICOLA, *Muluvishti, Monografia a hoarăljei*, Bituli 2008, passim; I. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, *Η Μηλόβιστα*, Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1910, 65-67; С. ВЕЛИМАСЕ, *Descrierea Moloviștei*, Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 149-152.
- ⁵⁹ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 240; Во Ресен биле населени и неколку влашки семејства од исламизираното меглено-влашко село Нонте. При потурчувањето на селото, дел од селаните што одбиле да се исламизираат пребегале во останатите влахо-мегленски села, а дел пребегал во Ресен. Меѓу попознатите ресенски семејства по потекло од Нонте биле Љапчеви и Дореви (Кирилъ МЛАДЕНОВЪ, *Областѣта Мегленъ въ Македонија, Историко-етнографски прегледъ и народностни борби*, София 1936, 12).
- ⁶⁰ Според една верзија за основањето на Јанковец, селото било формирано во 1730 година, кога во него се доселила мала група бегалци од влашкото село Никулица. Првиот доселеник бил некој Јанко Иконому, па и селото најверојатно од него го добило името (С. ZOGRAFU și G. MIHAI, *Orășelul Resna și Comuna Iancoveți*, Lumina II/7-8, Bitolia 1904, 222).
- ⁶¹ A. J. В WACE and M. S. THOMPSON, *The nomads of the Balkans, An account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus*, London 1914, 176; N. BAȚA-

Крушево

Во Охридската каза поголем број Власи имало во градовите Охрид и Струга, и во селата Долна и Горна Белица. Власите во Охрид дошле од Епир и од влашките населби во јужна Албанија и Фрашерија. Тука ги формирале Горно и Долно Село, кои со проширувањето на Охрид во средината на XIX век се споиле со градот и прераснале во охридските маала, Горно влашко маало и Долно влашко маало. Околу 1800 година во Охрид живееле 400-на влашки семејства, но на почетокот на XX век влашкото население во градот било разретчено до толку што Долно влашко маало било речиси испразнето од Власи.⁶² Иселувањата од Нича и Џ'нга довеле до основање на две познати влашки села на Јабланица. Прво било основано селото Горна Белица, високо на непристапните падини на Јабланица, а нешто подоцна, кон крајот на XVIII век, Долна Белица,

---

RIA, *Calatorii pe la Aromâni, II, Bitolia-Resna-Ohrida, Graiu Bun*, Revistă Aromânească (нагаму: Graiu Bun), 1/10, București 1907, 214.

⁶² Тодор ТРАЈАНОВСКИ, *Власите во Охрид*, Охрид 1999, 27-29; К. А. ШАПКАРЕВЪ, *Кратко историкогеографско описание на градоветъ Охридъ и Струга*, Сборник на Българското книжовно дружество, кн. I, София 1901, 37; A. HÂCIU, *op. cit.*, 107; A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 350-351.

сместена во низината.⁶³ Власите во Струга претежно биле трговци и занаетчи од Горна и Долна Белица, кои во градот претстојувале од недела до петок, а саботите ги минувале во своите села.⁶⁴ Помали влашки групи се сместиле во областа Дримкол, во селата Дренок и Модрич, а дел од Фаршеротите од Горна и Долна Белица подоцна се распрснале по околните струшки села Вевчани, Вишни, Подгорци и Лабуништа.⁶⁵

Магарево

Во Прилепската каза Власи наоѓаме во градот Прилеп и во мариовските села Градешница, Бешишта и Будимерци.⁶⁶ Влашки трговци, речиси без исклучок од Крушево, се населиле и во градот Кичево.⁶⁷

Во Солунскиот вилает Власите биле најбројни во Гевгелиската каза, во областа Влахо-Меглен со селата Нонте, Бирислав, Лугунци,

⁶³ Анастасиос ТОПАЛΗΣ, *Та χωριά Ανω και Κάτω Μπεάλα, λιμνολεκάνη Στρούγκα- Αχρίδας*, Μακεδονικά 12, Θεσσαλονίκη 1972, 25, 27-30; А. НÂЦИУ, *op. cit.*, 113; За Горна и Долна Белица види и: Pericle PAPAIZISI, *Beala de sus*, Lumina, IV/9, Bitolia 1906, 265-267; Costică St. CIOLACHE, *Comuna Beala-de-jos*, Lumina, VI/4, Bitolia 1908, 25-28.

⁶⁴ А. НÂЦИУ, *op. cit.*, 113, белешка 7.

⁶⁵ Тодор ТРАЈАНОВСКИ, *Влашките родови во Струшко: прилог кон историјата на народностите во Македонија*, Скопје 1979, 13-30.

⁶⁶ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 244, 247.

⁶⁷ Ѓорѓија САЈКОСКИ, *Власите во Кичево во почетокот на XX век*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 84-85; Водечки влашки семејства во Кичево биле Букле, Ранса, Кардула, Шкаперда и Пенџу.

Ошин, Љумница, Хума, Купа, Црна Река, Конско и Серменин.⁶⁸ Нонте било целосно исламизирано, а во Конско, Црна Река и Серменин во тек бил процес на словенизација.⁶⁹ Во Мегленијата се наоѓа и големото влашко село Ливади, основано од Власи од Грамос кои летото го минувале во Ливади, а зимата во Солунско Поле и на Касандра.⁷⁰ Селото било сопственост на турски бегови од Ениџе-Вардар, но во 1899 година било откупено од Власите од Ливади.⁷¹ Мала влашка колонија имало и во Гевгелија, составена од Власи од Крушево, Прилеп и од Меглен.⁷²

Во соседната Ениџе-Вардарска каза, неколку влашки семејства се населиле во градот Ениџе-Вардар. Кон оваа каза припаѓало и мегленското село Баровица, чии жители биле во голема мерка словенизирани. Во 1909 година, кога Теодор Капидан го посетил селото, само возрастните го зборувале меглено-влашкиот дијалект.⁷³

Во Солунската каза среќаваме голем број Власи-сточари, меѓутоа нивните зимски живеалишта се непостојани и затоа ќе ги регистрираме во нивните летни домови. Во оваа каза поголема група Власи имало само во градот Солун.⁷⁴

⁶⁸ Gustav WEIGAND, *Vlacho-Meglen, Eine ethnographisch-philologische untersuchung*, Leipzig 1892, 26-27; Pericle N. PAPAHAĞI, *Megleno-Românii, Studii etnografico-filologic*, Partea I, Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXV, Memoriile secțiunii literare, București 1902, 17-24, 44; Theodor CAPIDAN, *Meglenoromânii, Istoria și graiul lor*, Vol. I, București 1925, 19-30; Αστέριος Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους -3-, Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομουλενά*, Θεσσαλονίκη 2001, 211-310.

⁶⁹ G. WEIGAND, *Vlacho-Meglen...*, 14-15, 26-27; К. МЛАДЕНОВЪ, *op. cit.*, 12; Вирцил КОМАН, *Општи видувања во врска со местото на Мегленитите во рамките на Ароманците на Балканот*, Документи V/1, Скопје 2008, 5.

⁷⁰ Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους - 3-...*, 311-343.

⁷¹ Demetru CANACHEU, *Comuna Livezi*, Lumina, IV/6, Bitolia 1906, 179.

⁷² Α. ΗÂCIU, *op. cit.*, 241.

⁷³ T. CAPIDAN, *Macedoromânii...*, 17.

⁷⁴ Грчки извори тврдат дека кон крајот на XIX век половината од грчкото население во Солун се состоело од Власи (Αστέριος Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους -1-, Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 2000, 87-90, 118-120; Helen ABADZI, *The Vlachs of Greece and their misunderstood history*, Документи, II/4, Скопје 2005, 44). Според Вајганд, грчкиот елемент во Солун се состоел од погрчени Власи и Бугари. Повеќето од нив си го заборавиле мајчиниот јазик, но и покрај тоа влашкиот јазик се зборувал во маалата Св.

Мапа на Влахо Меглен

Власите биле бројни и во Берската каза, каде претставувале најбројна етничка група после Грците. Тие имале апсолутно мнозинство во планинските региони западно од градот Бер, на планината Каракамен, каде што биле сместени селата Голема (Долна) и Мала (Горна) Селиа,⁷⁵ Маруша, Ксироливади, Кастанџија, Царовчан, Валода и Долјани.⁷⁶

Никола, Св. Атанас и Св. Тодор (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 211). Според Делакамара, во Солун живееле околу 10,000 Власи (DELACAMARA, *Salonicul saii Săruna*, Lumina, II/2, Bitolia 1904, 49), а истата бројка ја дава и Кордеску, кој со жалење констатира дека огромното мнозинство од нив се веќе грцизирани (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 147). Неницеску, пак, тврди дека во Солун живееле 12,500 Власи, чиишто деца ги полнеле улиците во трите влашки маала, зборувале, пееле и кажувале гатанки исклучиво на влашки јазик (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 553, 571). Вејс и Томпсон се согласуваат дека голем број од солунските Грци се всушност Власи од Олимп (WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 210). Покрај од влашките села на Олимп, Власите во Солун доаѓале и од Клисуре, Невеска, Крушево, Бер, Корча, Ниждополе, Берат и од влашките места во Тесалија, како Малакаши, Корну, Трикала и др. (G. ZUCA, *Româniî din Tesalia și Epir*, Lumina, I/11, Bitolia 1903, 257; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 572).

⁷⁵ Ioan S. CIUMETTI, *Călivele-Badraxei ică Seliă din ghios*, Frățiilă, I/8, Bucuresti 1901, 126-127; Dumitru PETCU, *Schiță monografică asupra comunei Seliă*, Lumina-Gre-

Прилично големи влашки колонии имало и во најголемите места во казата – Бер и Негуш.⁷⁷

Во Катеринската каза Власите биле бројни во текот на зимата, кога влашките семејства од Олимп, Мориово, Горна (Мала) Селиа, Бер, Воден, Фламбурари и Гревенско се спуштале кон Катерини и крајбрежјето.⁷⁸ Кон крајот на XIX век, Власи од Самарина ги основале колибарските населби Колиндрос и Колибите на Зиси.⁷⁹

Во Струмичката каза, преку летото, Влашките номади се издигнувале со своите стада на Огражден, а зиме се спуштале во Солунско поле и околината на Лангаза, источно од Солун.⁸⁰

Во втората половина на XVIII век околу 250 влашки семејства се населиле во Велес. Со опаѓањето на трговијата во втората половина на XIX век, паралелно одело и намалувањето на бројот на Власите во Велес. Во 1900 К'нчов забележува само 500 Власи во градот.⁸¹ Во Велешката каза имало Власи и во Богомила, каде во 1879 година живееле околу

bena, I/1, București 1936, 28-33; Vasile PAPA IANUȘI, *Selia de sus*, Lumina, I/10, Bitolia 1903; A. I. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους* -4-..., 107-118.

⁷⁶ Селото Долјани било поранешен чифлик, откупен во 1898 година од приврзаниците на романската пропаганда од селата Ксироливади и Голема (Долна) Селиа. Во него било забрането да се населуваат луѓе од други националности, па дури и Власи-гркомани (I. DE GAVANA, *Noul orașel aromânesc Dolliani*, Almanah Macedo-Român 1902, București 1902, 147-150; Lazăr I. PERDICHI, *Schiță monografică despre comuna românească Doliani*, Lumina-Grebeta, I/4, București 1936, 25-29; WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 211; *Revista Pindul*, I/2, București, 1898, 8).

⁷⁷ A. I. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *op. cit.*, 194.

⁷⁸ Според Василе Папа Јануши, Катерини бил град со 7,000 жители од кои половина биле Власи (Vasile PAPA IANUȘI, *Aromânii Olimpianii, Caterina-Carița*, Lumina, II/2, Bitolia 1904, 41). Според Вајганд, во Катерини живееле 1,500 Власи по потекло од влашките села на Олимп (Gustav WEIGAND, *Die sprache der Olympo-Walachen, Nebst einer einleitung über land und leute*, Leipzig 1888, 13). Неницеску дава бројка од околу 2,800 влашки жители на Катерини (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 557); Види и: A. I. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *Μελέτες για τους Βλάχους* -3-..., 181-196; A. HÂCIU, *op. cit.*, 218.

⁷⁹ A. I. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ, *op. cit.*, 265.

⁸⁰ Миленко С. ФИЛИПОВИЋ, *Номадски Цинцари на Ограждену*, Гласник географског друштва, XXIV, Београд 1938, 65.

⁸¹ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 156; Во 1895 година Неницеску кажува дека во Велес живееле 2,270 Власи, но бројката е преувеличена (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 49).

20 влашки семејства. До Првата светска војна нивниот број пораснал на 30 семејства. Повеќето од нив биле асимилирани од Македонците во селото, а другите заминале и им се придружиле на Власите во Велес.⁸²

Власите во Сер и целиот подоцнежн Серски санџак започнале да се населуваат во првата половина на XVII век. Овие преселби кон источна Македонија биле од помал размер и претставувале еден вид исфрлена стража за подоцнежните влашки населби во источна Македонија.⁸³ Помасовно населување на Власи во источномакедонските краишта се забележуваат во втората половина на XVIII век, по ограбувањето и палењето на Москополе и останатите влашки гратчиња и села.

Најважната влашка колонија во рамките на целиот санџак се населила во Сер,⁸⁴ која постепено се грцизирала, како и во Долна Џумаја, каде сè уште бил зачуван влашкиот јазик.⁸⁵ Серските Власи главно потекнувале од Москополе, Аспропотамо, Малакаши, Загори, Коница, Гревенско и Олимп.⁸⁶ Оние од Долна Џумаја во најголем дел биле од загорското село Бјаса, но прилично голем бил и бројот на влашките доселеници од Москополе, Олимп (Влахо-Ливади и Кокинопло), Аспропотамо (Гардики и Света Петка), Гревенско (Авдела) и од Невеска.⁸⁷ Во

---

⁸² A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 444.

⁸³ *Idem*, 108.

⁸⁴ Иван КАТАРЦИЕВ, *Серската област (1780-1879), Економски, политички и културен преглед*, Скопје 1961, 16-17; Според Вајганд, во 1890 година 2-3,000 души од жителите на Сер биле од влашко потекло, меѓу кои и најбогатите семејства: Тегочик, Дуру, Контос и Кара Мичу. Тие во Сер дошле од Пинд и Олимп (Г. ВАЙГАЊДЪ, *Аромџне...*, 216). Според Пико, Власите биле мнозинство во Сер (М. Е. PICOT, *op. cit.*, 23). Неницеску утврдува бројка од над 4,000 Власи во Сер, кои биле најбогатите и најмоќните и го држеле сиот град в рака (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 560). Јоан Пјаха бројот на Власите во Сер на почетокот на XX век го проценува на 6,000 (Јоан ПИАНА, *Аромџниј дин џинутул Серес*, Lumina, II/5, Bitolia 1904, 140). Според Адина Берчу Драгическу, Сер имал 40,000 жители од кои 5,000 биле Власи, поделени на 600 романски и 4,400 грчки приврзаници (Adina Berciu DRĂGHICESCU, *Româniî din Balcani: cultură și spiritualitate – Sfârșitul secolului al XIX-lea- începutul secolului al XX-lea*, București 1996, 135).

⁸⁵ Кога К'нчов ја посетил Долна Џумаја кон крајот на XIX век, 1,250-те Власи во градот биле најбогатите од жителите (Васил КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I, Софија 1970, 100; Види и: А. HÂCIU, *op. cit.*, 226).

⁸⁶ A. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 134, 177, 343.

⁸⁷ *Idem*, 177-178.

Серската каза Власи од Грамос ја основале колибарската населба Лаи Лиа (Căilivili din cheare).⁸⁸ Ним подоцна им се приклучиле и доселеници од Авдела.⁸⁹ Власите во оваа каза се сместиле и меѓу македонското население во помалите села Карлиќој, Рахово и Дутлија.⁹⁰

Во Зихненската каза, Власите се доселиле во мешаните македонско-турски села: Алистратик,⁹¹ Крлуково, Егри Дере (Криводол)⁹² и Мандилево,⁹³ во мешаните грчко-турски села Родолиово⁹⁴ и Кормишта, и во предимно грчкото село Оравиште.⁹⁵

Со над 1,000 жители, Власите биле бројни во валовишкото село Горни Порој, каде што дошле од Невеска, Авдела, Смикси и Бјаса.⁹⁶ Тие биле единствените жители во селото Рамна, основано од Власи од Невеска.⁹⁷ Во оваа каза Власи од Аспропотамо, Малакаши, Загори, Грамос и Авдела се населиле во градот Валовишта, во мнозински македонското село Липош и во неколку колибарски населби.

⁸⁸ Idem, 404; Νίκος Α. ΚΑΤΣΑΝΗΣ - Κώστας Δ. ΝΤΙΝΑΣ, *Οι Βλάχοι του Νομού Σερρών και της Ανατολικής Μακεδονίας*, Σέριες 2008, 88.

⁸⁹ Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΙΣ, *op. cit.*, 194; Ν. ΚΑΤΣΑΝΗΣ – Κ. ΝΤΙΝΑΣ, *op. cit.*, 88.

⁹⁰ Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΙΣ, *op. cit.*, 178, 194; Ν. ΚΑΤΣΑΝΗΣ – Κ. ΝΤΙΝΑΣ, *op. cit.*, 84-85.

⁹¹ Во Алистратик живееле околу 400 Власи. Најголемиот дел од нив потекнувале од Невеска. Тие во зихненското село се населиле откако претходно живееле во релативно блиските Горни Порој и Рамна. Во Алистратик во бранови се доселувале и Власи од Аспропотамо (Кастанија), Малакаши и Москополе (Види: В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 181; Α. ΗΆΣΙΟ, *op. cit.*, 226; Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΙΣ, *op. cit.*, 129, 134, 348, 440).

⁹² В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 181-182.

⁹³ Во Мандилево се населиле Власи од Аспропотамо и Малакаши (Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΙΣ, *op. cit.*, 134).

⁹⁴ Власите во Родолиово потекнувале од Невеска, Аспропотамо и Малакаши (Idem, 134, 440).

⁹⁵ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 182.

⁹⁶ Меѓу доселениците од Невеска имало и Власи што потекнувале од Москополе и Никулица. Повеќе за влашкото присуство во Горни Порој види: Π. Θ. ΠΕΝΝΑΣ, *Τα Άνω Ποροία Σερρών, Το διαμάντι του Μπέλλες, Ιστορία και Λαογραφία*, Αθήνα 1989, 10-19; Pericle ΡΟΡΑΖΙΣΙ, *Comuna Poroi de sus, Lumina*, IV/5, Bitolia 1906, 128-129; I. ΡΙΑΝΑ, *Aromânii din ținutul Seres...*, 140; Α. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΙΣ, *op. cit.*, 178, 194, 255, 257, 343, 345, 348; Ν. ΚΑΤΣΑΝΗΣ – Κ. ΝΤΙΝΑΣ, *op. cit.*, 72-77.

⁹⁷ T. ΝΕΡΟ, *Orășelul...*, 24.

Во 1844 година во Неврокоп се населиле неколку влашки семејства од Долна Џумаја.⁹⁸ По Пирин, Сенгел, Алиботуш, Шарлија, Боздак, Старгач и Карадаг планина имало сточарски колиби при селата Петрово, Цигурово, Горно Спанчево, Бождово, Шатрово, Лопово, Пирин, Горна Сушица, Ореховец, Попови Ливади (Папас Чаир), Белотинци, В'зем, Старчишта, Трлис, Црвишта, Крушово и Сенгелово, а веројатно и во селото Влахи.⁹⁹ Најголем дел од овие колибарски населби биле основани од Власи Грамосјани, меѓу кои подоцна се доселиле и сточари од Авдела.¹⁰⁰ Во пиринскиот дел на Македонија, во казите Мелничка, Петричка, Горноџумајска и Разлошка, Власите, во помал или поголем број, живееле и во градовите Мелник, Петрич, Горна Џумаја¹⁰¹ и Мехомија, како и во рилските села Р'сово, Бистрица, Струмски Чифлик, Арзач, Белица, Бачево, Софан и Кара Мандра.¹⁰²

Во крајниот исток на Македонија, во Драмската, Правишката, Кавалската и Сари Шабанската каза, Власи наоѓаме во поголемите гра-

---

⁹⁸ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 235-236.

⁹⁹ Според К'нчов, Влахи било чисто бугарско село со 1,850 жители (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 189). До слична констатација доаѓаат и други извори. Британскиот конзул во Софија пишува во 1878 година дека во Влахи има 350 куќи со 1,600 жители, сите Бугари (*Британски дипломатически документи по българскиот национален въпрос*, Том I, 1878-1893, Съставители: Весела ТРАЙКОВА, Александър ГРЕБЕНАРОВ, Румен КАРАГАНЕВ и Румяна ПРАХОВА, София 1993, 92). Но според Јоан Пјаха, во 1904 во Влахи живееле и 120 влашки семејства (I. PIANA, *Aromânii din ținutul Seres...*, 141-142), а според Неницеску, околу 1895 година во селото имало „150 Ароманци помешани со Бугарите“ (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 563).

¹⁰⁰ Доколку им веруваме на локалните традиции, селата Петрово, Сенгелово и Крушово не биле основани од Грамосјани, туку од влашки сточари од загорското село Бјаса (A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 178).

¹⁰¹ Власите во Горна Џумаја се населиле по ослободувањето на Бугарија во 1878 година (И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 166). Кон крајот на XIX век во градот имало 60 постојано населени грамосјански влашки семејства и 35 семејства на Власи од Крушево, а зиме им се приклучувале уште 40 семејства на влашки номади (Constantin I. CIARĂ, *Înființarea școlii Române din Giurmaia de sus*, Graiul Românesc, VII/2-3-4, București 1933, 33).

¹⁰² В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 186, 189, 191-193; N. ΚΑΤΣΑΝΗΣ – K. ΝΤΙΝΑΣ, *op. cit.*, 85-86.

дови и села: Драма,¹⁰³ Кавала,¹⁰⁴ Правишта,¹⁰⁵ Просочен,¹⁰⁶ Нигрита,¹⁰⁷ Доксат,¹⁰⁸ Борен,¹⁰⁹ К'рлар и Сари Шабан.¹¹⁰ Во многу случаи, овие Власи биле првите христијански доселеници во турските населби.¹¹¹

Во казите од Солунскиот вилает во кои не е забележано поголемо присуство на Власи, тие како трговци живееле во градовите Воден, Неготино и Кавадарци. На Света Гора, К'нчов пресметал дека живеат 250 Власи.¹¹²

Најмалубројни во Македонија Власите биле во Косовскиот вилает. Тука дел од нив, претежно крушевски трговци, се сместиле во градовите Скопје, Куманово, Гостивар и Кочани, а дел со своите стада ги заземале пасиштата на Осогово и Плачковица, каде што ги формирале летните колибарски населби Калин Камен, Кошарица, Самари, Лопен, Пониква, Чатал, Лисец, Китка, Јамиште, Ожденица, Дурачка Река, Станци, Чупино, Картал, Коларница, Кукла, Кара Тепе, Асанлија и др.¹¹³ Овие Власи зимите ги минувале во градовите Кочани и Крива Паланка, и во селата Спанчево, Соколарци, Врбица, Лепопелци, Уларци, Бања,

¹⁰³ Во Драма се населиле Власи од Аспропотома, Малакаши, Загори, Пинд, Москополе, Крушево, Шатиста, Влашка Блаца и Невеска. Тие се сместиле во христијанското маало Дванаесет Апостоли, веднаш до старото грчко маало, Света Софија (А. ΗΑΣΙU, *op. cit.*, 262-263; А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 186).

¹⁰⁴ Влашките трговци во Кавала пристигнале од Лака, Авдела, Влашка Блаца, Невеска, Клисуре, Шатиста итн, и броеле околу 150 семејства (А. ΗΑΣΙU, *op. cit.*, 263).

¹⁰⁵ А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 135, 257.

¹⁰⁶ Γεώργιος Κ. ΒΟΥΛΤΣΙΑΔΗΣ, *Η Προσωπική μέσα από την ιστορία, Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία, 1450-1994*, Θεσσαλονίκη 1995, *passim*.

¹⁰⁷ А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 134, 178, 343, 348, 387, 440.

¹⁰⁸ А. ΗΑΣΙU, *op. cit.*, 263.

¹⁰⁹ А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 186.

¹¹⁰ А. ΗΑΣΙU, *op. cit.*, 265-266.

¹¹¹ Таков бил случајот во Сари Шабан. Власите биле првото христијанско јадро во овој просперитетен трговски и административен центар. Дотогаш во целата Саришабанска каза имало само едно христијанско грчко село, а сите останати села биле турски. Во 1884 година Власите ја изградиле првата црква во Сари Шабан (А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 186).

¹¹² В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 175.

¹¹³ *Idem*, 205, 213, 215, 223-225, 227; А. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 406.

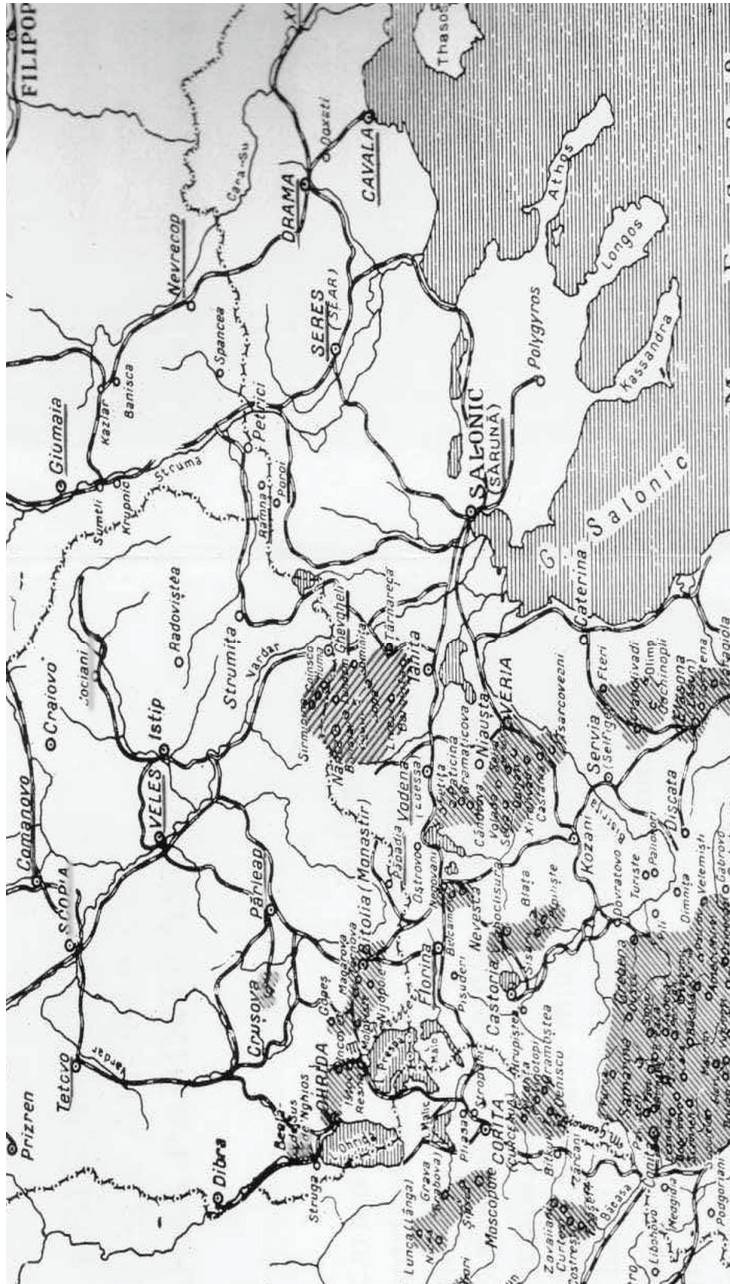
Нивичани, Пантелеј, Буниш итн.¹¹⁴ К'нчов забележал влашки сточари и во Полошко, во северозападна Македонија.¹¹⁵

Листата би била предолга доколку ги одбележуваме сите места во кои имало Власи. Во некои села, како во македонските села во Корештата, имало само по 5 до 10 влашки куќи, а таков е случајот и со многу други села во Македонија. Доволно ќе биде да заклучиме дека Власите живееле низ речиси сите краеве на Македонија, без притоа да формираат значително мнозинство во ниту еден од нив. И онаму каде што биле побројни, тие секогаш живееле во непосредна близина на другите христијански групи во Македонија, или заедно со нив.

---

¹¹⁴ Во 1901 година учителот Димитри Папа Стереску забележал точно 334 семејства на Власи Грамосјани кои ги населувале горенаведените места. Покрај нив, Папа Стереску забележал уште 210 влашки семејства во Кривоपालанечко и Кратовско (Demetru PAPA-STERESCU, *Aromânii Grămosteani de la sinorlu vurgărescu*, Frățiia, I/4, Bucuresti 1901, 55-56).

¹¹⁵ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 213.

РАСПРОСТРАНЕТОСТА НА ВЛАШКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО МАКЕДОНИЈА
ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

2. Статистика

Постојат повеќе статистики за бројноста на Власите во Македонија, главно во контекст на статистиките за населението во Европска Турција. За повеќето од нив не знаеме како авторот дошол до бројката што ни ја сервира и ни останува само да ја прифатиме или отфрлиме, без притоа да можеме критички да пристапиме кон неа. Зависно од временскиот период во кој е изработена статистиката, од потеклото на нејзиниот автор и од неговата дефиниција за „Македонија“, различни се и понудените бројки. Но, често, и тогаш кога се работи за точно дефиниран регион, за временско растојание од само неколку години, дури и за автори од иста народност, цифрите што тие ни ги нудат за бројноста на влашкото население значително се разликуваат. Во контекст приложуваме 5 статистики за бројноста на Власите во македонскиот дел од Битолскиот вилает, подготвени во периодот од 1896 до 1902 година од италијанските конзули во Битола, Сканиља и Д'Арагона ди Каstellмола, од рускиот битолски конзул, Ростовски, од францускиот вице конзул во Битола, Шублие, и од ревизорот на романските училишта во битолскиот регион, Јоан Чули.

Автор	Потекло	Година	Бр. на Власи
Сканиља	Италијанец	1896	125 000 ¹¹⁶
Ростовски	Русин	1897	44 185 ¹¹⁷
Чули	Влав	1898	78 870 ¹¹⁸
Шублие	Французин	1902	45 000 ¹¹⁹
Д'Арагона	Италијанец	1902	101 700 ¹²⁰

¹¹⁶ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 247.

¹¹⁷ Државен Архив на Република Македонија (натаму ДАРМ), *fond: Problema 15 – Şcoli şi biserici (1874-1944)*, микрофилм (понатаму: мф) 2351, Doc. 3, Pachet XIX, nepaginat.

¹¹⁸ *Idem*, Bitolia, 9/21.02.1898, nepaginat (Според Чули, вкупната бројка на Власи во Битолскиот вилает изнесувала 103,330).

¹¹⁹ К. БИТОСКИ, *Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век*, Историја, VI/1, Скопје 1970, 113 (Според Шублие, вкупниот број на влашко население во Битолскиот вилает, вклучително и териториите надвор од Македонија, е 53,227. Според наши пресметки, околу 45,000 од нив се во Македонија).

Очигледно, разликата во понудените бројки е огромна. Но доколку повнимателно ги разгледаме статистиките за да видиме кој стои зад нив и каква била целта на истите, ќе ја разбереме и причината за големата разлика меѓу 5-те статистики.

Во периодот кога Артуро Сканиља и Гаетани Д'Арагона ди Кастелмола биле италијански конзули во Битола, кралски драгоман бил Михаил Пинета, зет на генералниот инспектор на романските училишта и цркви во Турција, Апостол Маргарит, и професор во романскиот лицеј во Битола. Поради честото отсуство на италијанските конзули, Пинета повеќекратно бил вршител на должноста конзул и единствен застапник на Италија во градот.¹²¹ Во контекст на генералната италијанска политика во регионот, на Сканиља и на Д'Арагона им одело во прилог бројот на Власите и на Албанците да го прикажат поголем од што бил. Доколку го додадеме и неспорното учество на Пинета при подготовката на двете статистики, ќе ја разбереме и причината за големата бројка што тие ја нудат. Во статистиката на Ростковски, а во контекст на руската политика на Балканот, се забележува обратна тенденција, односно зголемување на бројот на словенското население за сметка на останатите. Статистиката на Ростковски е темелна, но, што се однесува до бројот на Власите, крајно нереална. Според Ростковски, влашкото село Ниждополе имало 470 жители, а градот Битола 3,500 Власи. Споредено со сите останати статистики, без разлика на нивното потекло, овие бројки се повеќекратно намалени и не соодвествувале со реалноста.¹²² Истата тенденција, или неинформираност, се забележува и кај Шублие. Стати-

---

¹²⁰ *Turchia, Il vilaiet di Monastir, Rapporto del cav. O. Gaetani D'Aragona Di Castelmola, R. Console in Monastir, Bolletino del Ministero degli affari esteri, Roma 1902, 5* (Вкупниот број на Власи во Битолскиот вилает според италијанскиот конзул бил 142,000, од кои, според нашите пресметки, 101,700 се наоѓале во македонскиот дел на вилаетот).

¹²¹ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 120.

¹²² К'нчов дава бројка од 2,030 жители на Ниждополе, од кои 1,690 биле Власи (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 239). Вајганд пресметал 2,000 Власи во селото (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 273). Според Кордеску, Ниждополе имало 1,700 жители, од кои 1,500 биле Власи (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 128). Јован Трифуноски смета дека во втората половина на XIX век Ниждополе имало околу 225 домаќинства (Јован Ф. ТРИФУНОСКИ, *Битољско-Прилепска котлина, Антропогеографска проучавања*, Београд 1998, 68).

стиката на географот Јоан Чули била подготвена за негова лична потреба и останала необјавена. Како научник, а подоцна и училишен ревизор, Чули повеќепати годишно ги посетувал влашките места во Битолскиот вилает и добро бил запознаен со состојбата на теренот. Меѓутоа и тој изразува сомнеж за некои од бројките што самиот ги подготвил и, за некои села, во заграда додава помали бројки при што крајната цифра за влашкото население во македонскиот дел од Битолскиот вилает се доближува до 65,000 жители.

Јоан Чули (десно) со челникот Зега и отец, Никола Корнети

Колку што се зголемува територијата за која се однесуваат статистиките, толку се зголемуваат и разликите меѓу нив. Во изложените пет табели ги даваме бројчаните проценки од балканска и западно-европска провениенција за бројноста на Власите во Македонија. Сите податоци се однесуваат на Македонија, со исклучок на дел од грчките статистики кои не го опфаќаат Косовскиот вилает. Во табелите се вклучени и неколку статистики од периодот по 1903 година, бидејќи поголемиот дел од нив се засновани на податоци добиени од истражувања извршени пред или во текот на 1903 година:

Западноевропски статистики – Македонија

<i>Автор</i>	<i>Земја</i>	<i>Година</i>	<i>Бр. на Власи</i>
Л. Фицморис	В. Британија	1880	50 132 ¹²³
А. Кувреур	Белгија	1890	100 600 ¹²⁴
Г. Вајганд	Германија	1895	62 405 ¹²⁵
Л. Драпејрон	Франција	1897	95 000 ¹²⁶
Г. Рутие	Франција	1903	183 000 ¹²⁷
В. Мантегаца	Италија	1903	300 000 ¹²⁸
Џерсин	Авс.-Унг.	1903	80 767 ¹²⁹
Ж. Бургорел	Франција	1903	96 000 ¹³⁰
Острих	Германија	1905	100 080 ¹³¹
Воена студија	Авс.-Унг.	1905	104 850 ¹³²
Л. Фишер	Франција	1905	200 000 ¹³³
Х. Брејлсфорд	В. Британија	1906	200 000 ¹³⁴
Б. Пелегрини	Италија	1907	+300 000 ¹³⁵

¹²³ Британски документи за историјата на Македонија, Том IV, 1857-1885 (Редакција Драги Ѓорѓиев), Скопје 2003, 460.

¹²⁴ Aug. COUVREUR, *La Turquie d'Europe et les états des Balkans*, Bulletin, Société royale Belge de géographie, An. 14/1890, Bruxelles 1890, 525.

¹²⁵ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 281.

¹²⁶ Ludovic DRAPEYRON, *Questions d'Orient et questions d'Occident*, Revue de géographie, Tome XLI, Paris 1897, 2.

¹²⁷ Giovanni Amadori VIRGILJ, *La questione Rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) e la politica Italiana*, Volume Primo, Bitonto 1908, 223.

¹²⁸ Vico MANTEGAZZA, *Macedonia*, Milano 1903, 254.

¹²⁹ Жеко ПОПОВ, *Румџнија и бџлгарският национален вџпрос (Македонија и Добруџа), 1903-1913Г.*, Софија 2004, 25.

¹³⁰ V. DIAMANDI, *op. cit.*, 11, Цит. според: *L'Economiste Européen*, Vol. 24, Paris, 1903, 235.

¹³¹ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 221.

¹³² Т. ТОМОСКИ, *Еден опис на Македонија од 1905 година*, Историја, V/2, Скопје 1969, 162.

¹³³ L. FISCHER, *La terreur en Macédoine*, Revue catholique d'Alsace, XXIV/1905, Strasbourg 1905, 36.

¹³⁴ Х. Н. БРЕЈЛСФОРД, *op. cit.*, 145.

Разликите стануваат уште подрастични кога ќе се споредат балканските статистики, особено грчките со романските статистики. Големи разлики се среќаваат и во рамките на грчките статистики, каде што во 1856 година грчкиот министер за надворешни работи, Ризо Рангабе, кажува дека во Европска Турција живееле 600,000 Власи, за во 1904 година грчки извори да проценуваат дека во Македонија имало 9,653 Власи.¹³⁶

Грчки и романски статистики – Македонија

Автор	Земја	Година	Бр. на Власи
Грчки силогос	Грција	1878	70 000 ¹³⁷
Н. Скинас	Грција	1886	12 500 ¹³⁸
К. Николаидис	Грција	1899	18 585 ¹³⁹
Т. Јонеску	Романија	1903	500 000 ¹⁴⁰
Bulletin d'Orient	Грција	1904	9 653 ¹⁴¹
С. Цалитрас	Грција	1904	13 510 ¹⁴²
Г. Ѓика	Романија	1905	800 000 ¹⁴³

Влашки статистики – Македонија

Автор	Година	Бр. на Власи
Апостол Маргарит	1902	161 500 ¹⁴⁴
Ecoule Macedonieie	1903	500 000 ¹⁴⁵

¹³⁵ Battista PELLEGRINI, *Verso la Guerra? Il dissidio fra l'Italia e l'Austria*, Roma 1907, 533.

¹³⁶ Nicolas PAPANAGI, *Les Roumains de Turquie*, Bucarest 1905, 16-17.

¹³⁷ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 223.

¹³⁸ Νικολάου Θ. ΣΧΙΝΑ, *Μακεδονίας, Ηπειρου Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1886, ι'.

¹³⁹ Cléanthes NICOLAÏDÈS, *La Macédoine*, Berlin 1899, 26-27.

¹⁴⁰ Ж. ПОПОВ, *Румъния и българският национален въпрос...*, 24.

¹⁴¹ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 254 (Од вкупно 12,053 Власи во Солунскиот и Битолскиот от вилает).

¹⁴² К. ПАПАНАЧЕ, *Рефлексии врз историската и политичката судбина на Ароманците*, Скопје 2001, 174.

¹⁴³ Ѓорѓи ЧАКАРЈАНЕВСКИ и Стојан АВРАМОВСКИ, *Некои видувања за Власите во Македонија кон крајот на XIX и во почетокот на XX век*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 80.

¹⁴⁴ Ж. ПОПОВ, *Румъния и българският национален въпрос...*, 28.

<i>Автор</i>	<i>Година</i>	<i>Бр. на Власи</i>
Almanah Macedo-Român	1903	212 090 ¹⁴⁶
Никола Папахаци	1905	223 500 ¹⁴⁷
Лазар Дума	1906	104 590 ¹⁴⁸
Василе Диаманди	1906	349 530 ¹⁴⁹

Српски и бугарски статистики – Македонија

<i>Автор</i>	<i>Земја</i>	<i>Година</i>	<i>Бр. Власи</i>
/	Бугарија	1873	20 923 ¹⁵⁰
С. Верковиќ	Србија	1889	74 375 ¹⁵¹
С. Гопчевиќ	Србија	1899	74 465 ¹⁵²
В. К’нчов	Бугарија	1900	80 767 ¹⁵³
И. Повољни	Србија	1903	71 000 ¹⁵⁴
Д. Мишев	Бугарија	1905	63 895 ¹⁵⁵

Турски и албански статистики – Македонија

<i>Автор</i>	<i>Земја</i>	<i>Година</i>	<i>Бр Власи</i>
„Пописот на Хилми Паша“	Турција	1904	99 000 ¹⁵⁶
Друштво Дрита	Алб./Ром.	1905	520 000 ¹⁵⁷

¹⁴⁵ *Esoul Macedoniei*, I/9, 12.10.1903, p.3.

¹⁴⁶ *Statistica, Makedonie și Epir*, Almanah Macedo-Român, Anul IV-1903, Bucuresci 1903, 13-15 (Наши пресметки).

¹⁴⁷ N. PAPANAGI, *op. cit.*, 145-152 (Наши пресметки).

¹⁴⁸ Ж. ПОПОВ, *Румџниа и бџлгарскиаџ национален вџпрос...*, 28.

¹⁴⁹ V. DIAMANDI, *op. cit.*, 23-29 (Наши пресметки).

¹⁵⁰ *Македония и Одринско, Статистика на населението от 1873 г.*, София 1995, 107, 112, 199 (Но според нашите пресметки излегуваат 16,810 Власи).

¹⁵¹ С. БРАГА, *op. cit.*, 10, белешка 20.

¹⁵² G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 221.

¹⁵³ В. КЪНЧОВ, *Македония...*, 289.

¹⁵⁴ Тодор ТРАЈАН, *Ароманите на балканските простори низ XX век – Статистика (Почеток на XX век, почеток на XXI век)*, Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт ираде, Битола 2005, 206-207.

¹⁵⁵ D. M. BRANCOFF, *op. cit.*, 236.

¹⁵⁶ Крсте БИТОВСКИ, *Грчката „Македонска борба“ 1904-1908*, Скопје 2001, 240.

¹⁵⁷ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 227.

Секаков коментар е излишен. Горните цифри даваат искривена демографска слика и се речиси бескорисни. Во војната на бројки која се водела за Македонија и во која се вклучиле премиери на влади, министри, универзитетски професори, научници и новинари, битките се добивале со додавање или одземање на една нула, а научноста паѓала во втор план, отстапувајќи им место на политичките интереси.

Одличен показател за тенденциозноста во статистичките податоци е и писмото од 5 јули 1903 година, што романскиот вицеkonzул во Битола го испратил до своите претпоставени во Букурешт. Во него, вицеkonzулот Падеану резимира: „Признавам дека на оние кои до сега од мене побараа да им дадам проценка за бројот на романското (влашкото, б.н) население во Битолскиот вилает им давав извртени цифри, а тоа го правев затоа што не сакав да им го кажам точниот број на нашите браќа во овој вилает, бидејќи нашиот интерес е таа бројка да ја прикажеме колку што може поголема“.¹⁵⁸

3. Статистиките на Васил К’нчов и Густав Вајганд

Со посериозен и критички приод се одликуваат статистиките на Бугаринот Васил К’нчов и Германецот Густав Вајганд, и како такви се прифатени и обемно користени, пред сè, од македонската и од бугарската историографија.¹⁵⁹ Но, со одредени исклучоци,¹⁶⁰ македонските и бугарските историчари податоците од овие статистики ги пренесуваат онака како што им се понудени од авторите, без притоа критички да ги обработат. Поради научноста на овие статистики и поради нивната популарност и прифатеност, ние ќе се задржиме на нив и ќе ги истакнеме нивните недостатоци, со цел преку нивно заемно надополнување да дојдеме поблиску до бројот на влашкото население во Македонија во третираниот период.

---

¹⁵⁸ Ionuț NISTOR, *“Problema Aromână” în raporturile României cu statele balcanice, 1903-1913*, Iași 2009, 37.

¹⁵⁹ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 89; В. ЃОРЃИЕВ, *op. cit.*, 62-65; Р. КИРЈАЗОВСКИ, *op. cit.*, 80; Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 93; Георги ДАСКАЛОВ, *Аромњните в Гърция, Историја на един непризнат народ*, София 2005, 98 и други.

¹⁶⁰ В. ЃОРЃИЕВ, *op. cit.*, 64-65.

а) Статистиката на Васил К'нчов

Во својство на главен инспектор на бугарските училишта во Европска Турција, во 90-те години на XIX век К'нчов постојано патува низ Македонија и собира богати историски, географски, статистички и етнографски материјали. Синтеза на повеќегодишните истражувања претставува делото „Македонија, Етнографија и статистика“, издадено во 1900 година.

Според К'нчов, во 1900 година во Македонија живееле 80,767 Власи, од кои 77,267 биле христијани, а 3,500 муслимани.¹⁶¹ Анализа на крајните пресметки на бугарскиот етнограф сепак открива дека бројот на Власите христијани е 74,324, а не 77,267, како што тој пресметал.¹⁶² Втората грешка се забележува во Гевгелиската каза, каде што наместо 13,030 мегленски Власи, К'нчов пресметал дека Мегленитите се 12,930.¹⁶³ Со тоа, конечниот број на Власи во Македонија според податоците на К'нчов не е 80,767, туку 77,924, од кои 74,424 биле христијани, а останатите 3,500 муслимани.

Васил К'нчов

Втор проблем претставува тоа што бугарскиот етнограф воопшто и не ги посетил најголемиот број на влашки села, во прв ред оние села во казите во кои немало бугарски училишта. При подготовката на статистиките за Гревенската, Кожанската и Анаселичката каза, тој зависел од попатно собрани информации од втора рака. За Анаселичката каза податоците ги добил од двајца воденичари од Костенаријата и од двајца Власи, трговци со коњи.¹⁶⁴ Третата неправилност е произволното пресметување на населението, не според неговата бројност туку според бројот на куќите во градот

¹⁶¹ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 289.

¹⁶² Грешката е направена при пресметките за Солунскиот вилает, каде што наместо 26,066 Власи христијани, К'нчов пресметал 28,949 (*Idem*, 281-283).

¹⁶³ *Idem*, 151-153.

или селото. За да го добие бројот на жителите во еден град или село, К'нчов не вршел темелен попис, што реално и не било секогаш можно, туку бројот на куќите го множел со цифра што тој ја сметал за погодна. Во статистиката од 1900 година тој не кажува со колку ги помножува влашките куќи, но за тоа можеме да судиме од неговите претходни истражувања, врз кои, во голема мерка, се темели статистиката од 1900 година. Така, за Власите кои живееле во градовите и побогатите села во Серската, Зихненската, Валовишката и Неврокопската каза, тој пресметува 5 или 5.5 жители на една куќа, а за летните колибарски населби во Мелничко, Горноцумајско и Разлошко, по 6 жители во една куќа, иако признава дека на Власите номади „не може да им се фати крај“.¹⁶⁵ Ваквите проценки се според нас нереални. Англиските археолози Алан Вејс и Морис Томпсон, кои минале неколку месеци живеејќи меѓу влашките номади во повеќе влашки села на Пинд и околината, сметаат дека бројката од 5 жители по куќа е премала и дека реалната бројка е многу поголема.¹⁶⁶ Во селото Ливади (Мегленско) машките деца останувале да живеат во родителската куќа сè до смртта на родителите, дури и ако се оженат и имаат деца. Теодор Капидан отседнал во куќа во Ливади, каде родителите живееле заедно со своите пет сина, пет снаи и 18 внуци.¹⁶⁷ Истата ситуација се среќава и кај останатите Власи Грамосјани. Во 1901 година селото Голема (Долна) Селиа имало 380 куќи, 569 семејства и 3,400 жители, или во просек 9 жители на куќа.¹⁶⁸ Вајганд пишува дека во една двокатна куќа во Трикала живееле ни помалку ни повеќе туку 50 луѓе, сите Власи.¹⁶⁹ Проценката на К'нчов дека во куќите на градските Власи живееле просечно по 5 луѓе можеби и може да се прифати, но просекот од 6 души по куќа за бројните влашки сточари е целосно неприфатлив.

Неприфатлив е и начинот на кој К'нчов ги бугаризира и грцизира одредени влашки населби. Тој кажува дека во Солун има голема влашка колонија во која возрасните сè уште го зборуваат влашкиот јазик,

---

¹⁶⁴ Idem, 275, белешка 4.

¹⁶⁵ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 70, 80, 88, 111, 149, 169, 275, 334.

¹⁶⁶ WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 10.

¹⁶⁷ Т. СAPIDAN, *Meglenoromâni...*, 28.

¹⁶⁸ I. S. CIUMETTI, *op. cit.*, 126.

¹⁶⁹ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 167.

кој бил употребуван и од новодојдените Власи од Олимп. Но при финалните пресметки тој вели дека во Солун воопшто нема Власи.¹⁷⁰ Истото го прави и со градот Сер и селата Шатиста и Нигрита. Признава дека во Сер имало околу 400 влашки куќи во кои возрасните сè уште зборувале на влашки, но на крај сите нив ги внесува во графата Грци.¹⁷¹

Во селата Црна Река и Баровица, мегленските Власи ги смета за Бугари поради брзиот процес на словенизација кој бил во тек.¹⁷² Конечно, во оваа статистика недостасува Катеринската каза, која, поради непристапноста на словенски елемент, К'нчов не ја смета за дел од Македонија.

Според статистиката на Вајганд, во Катеринската каза живееле 6,000 Власи. Во Сер, во Солун и во Нигрита, Вајганд пресметал дека имало 5,500 Власи. К'нчов пресметува 5,630 жители во Шатиста, Црна Река и Баровица, но неправилно ги смета за Грци и Бугари. Доколку овие 17,130 Власи ги додадеме на горепресметаните 77,924, ќе добиеме број од 95,054 Власи. Доколку, пак, за влашките летни села се пресметува просек поголем од 6 жители на куќа, тогаш конечната бројка ќе се искачи помеѓу 110,000 и 120,000 Власи, од вкупно 2 милиони жители во Македонија.

б) Статистиката на Густав Вајганд

Статистиката на германскиот лингвист Густав Вајганд го опфаќа исклучиво влашкото население и е подготвена врз основа на неговите лични истражувања во Македонија, Епир, Албанија и Грција во периодот од 30 април 1889 до 24 мај 1890 година.¹⁷³ Принципот кој Вајганд го користел се разликува од К'нчовиот принцип во тоа што германскиот научник ги броел само куќите во кои живееле луѓе, а конечната бројност на жители во едно село ја оформувал дури откако ќе ги добие на увид нуфузите и ќе извршел разговори со селските првенци, челници и повеќемина селани. Во куќите во кои живеело по едно семејство, Вајганд го зголемувал бројот на куќите за пет пати, но бил добро запознаен дека

¹⁷⁰ В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 105, 140.

¹⁷¹ *Idem*, 176; В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 79.

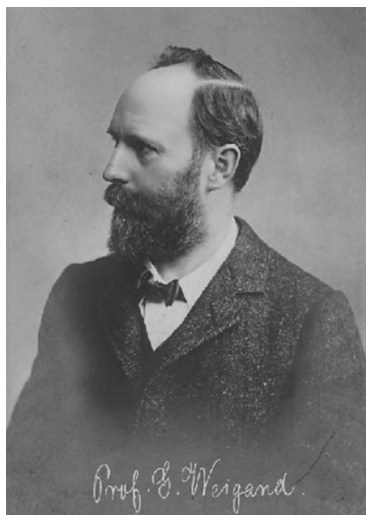
¹⁷² В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 147, 154.

¹⁷³ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 3.

во многу куќи живееле повеќе семејства и сето тоа го имал предвид при подготовката на статистиката.¹⁷⁴

Според Вајганд, во Македонија живееле 62,405 Власи.¹⁷⁵ Број на прв поглед мал и тешко прифатлив, но разбирлив ако се види кои територии Вајганд ги вклучува во Македонија, кои влашки места ги посетил и кој бил принципот што го користел при пресметката на бројот на влашкото население во местата што не ги посетил. Во оваа бројка тој не ги вклучува Власите од Меглен, кои ги смета за различен народ. Не се вклучени ниту селата Горна и Долна Белица, кои германскиот лингвист ги приклучува кон Албанија. Ги нема ниту пиндските села Авдела, Периволи, Смикси, Турја и Самарина, кои се придодадени кон Епир. Катеринската каза, како меѓупростор помеѓу Македонија и Тесалија, Вајганд се решава да ја приклучи кон Тесалија.

Воопшто не се земени предвид Власите од Косовскиот вилает, ниту пак Власите во Горноцумајска, Разлошка, Неврокопска, Петричка, Драмска, Саришабанска, Еницевардарска, Тиквешка каза и казата Света Гора, како и неколку села во Мелничката и Прилепската каза. Од 56-те места во Македонија во кои Вајганд смета дека живееле Власи, тој посетил 33, а во 23 места, од кои 15 биле чисто влашки населби, воопшто не бил. За местата кои не ги посетил тој го дава официјалниот број од нуфузите, но претходно признава дека тој број е значително помал од вистинскиот.¹⁷⁶

Густав Вајганд

¹⁷⁴ Вајганд пишува: „Куќите на Ароманците се двокатни, дури и трокатни, често снабдени со чардаци... и... често се собираат по неколку семејства во една куќа“ (Idem, 255-257).

¹⁷⁵ И Вајганд прави грешка во пресметувањето. Наместо 63,331, тој пресметал 62,405 Власи во Македонија (Idem, 273-275, 281).

¹⁷⁶ Васил К’нчов исто така забележал дека влашките номади успеале да ги надитрат турските попишувачи, и сокриле добар дел од мажите (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 145).

Доколку на бројот 62,405, или поточно 63,331 (види белешка 175) ги додадеме Мегленитите и македонските Власи што Вајганд ги приклучува кон Албанија, Епир и Тесалија, а кои според него биле 30,000, и Власите од Косовскиот вилает и горенаведените кази кои Вајганд не ги пресметува, а според К'нчов биле 8,509, тогаш конечната бројка би изнесувала 100,914, односно 101,840 Власи во Македонија. Со оглед на тоа што за многу места Вајганд ги користи официјалните османлиски статистики кои не ја одразувале реалната состојба, со право можеме да заклучиме дека бројот на Власи бил поголем и се искачувал до 110-120,000 жители. Според нас, оваа цифра најблиску ја отсликува бројноста на влашкиот елемент во Македонија кон крајот на XIX век. Бројката би била многу поголема доколку ги сметаме сите оние луѓе со влашко потекло, кои преку мешаните бракови и културното влијание од соседните народи, постепено биле асимилирани. Но, на теренот, овие луѓе биле недостапни за романската пропаганда и затоа воопшто нема ни да се обидеме да го пресметаме нивниот број. Секако, бројот на влашки жители во Македонија не бил непроменлива категорија. Факторот наталитет доведувал до пораст на населението, но политичките промени, во прв ред промените на грчко-турската граница, печалбарството и мешаните бракови во кои Власите се покажале како најлесен елемент за асимилирање,¹⁷⁷ резултирале со постојано намалување на бројноста на македонските Власи.

* * * * *

Намерно се задржавме на прашањето за уточнување на бројот на влашкото население и на неговата распространетост во Македонија. Ова прашање се јавува како сериозен објект на политички спекулации, и без негово потполно разбирање тешко ќе се разберат условите во

---

¹⁷⁷ Во случаите кога Влави или Влаинка стапувале во брак со член на некој друг етникум, во семејството речиси редовно преовладувал јазикот на сопругникот. Најподложни на губење на народноста биле градските Власи, кои... „се оженат ли за некоја грчка кокона, веќе се изгубени за својата нација“ (Георги ТРАЙЧЕВ, *Отпразнуването празника на Св. Св. Кирилъ и Методий въ гр. Съръ, Ил. Илинденъ, год. III, кн. 4 (24), София 1930, 1*).

коишто Романија ја развиваше својата пропаганда, шансите за успех на истата и оправданоста на романските претензии во Европска Турција. Бројот на Власи што ја прифатија и ѝ служеа на романската пропаганда не се обидовме да го уточниме, бидејќи тој постојано флукутира во зависност од ситуацијата на теренот и од политичките промени во Романија. На прашањето за т.н Власи-романофили ќе се задржиме во повеќе наврати подолу во текстот.

3.

АПОСТОЛ МАРГАРИТ И ПРВИТЕ (А)РОМАНСКИ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА

---

*Децата кои ги учам се аромански фиданки и
пилиња и како такви треба пред сè да го
учат својот мајчин јазик – ароманскиот.*

Апостол Маргарит

Никој друг не го одбележа влашкото движење во XIX век до тој степен до којшто тоа го направи Апостол Маргарит.¹ Го нарекуваа „генијалниот Маргарит“;² „големиот влашки агитатор“.³ Тој беше „првиот кој го крена знамето на романизмот во Македонија“.⁴ „Маж со исклучителни квалитети, способен со својата енергија и искуство да води европска држава“.⁵ „Вешт психолог на народот и состојбите на Балканот“⁶ кој „имаше дар да убедува, имаше дар секого да убеди“.⁷ Признаваа дека беше „човек итар, умен и способен“,⁸ но и дека бил „човек кому природата му ги подарила тие добрини само за лошотилак“.⁹ Други сметаа дека Маргарит бил „авантурист“,¹⁰ „ужасен човек, шпион, фалсификатор, богохул, предавник, убиец“,¹¹ „шарлатан и прекупец кој за своја

---

¹ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 41.

² A. B. АМФИТЕАТРОВ, *Земја на раздорот* (Избор, превод и редакција: Цветан Станоевски), Скопје 1990, 69.

³ *La revue diplomatique* (Paris), XIX/89, 26.09.1897, 4.

⁴ Silvano GALLON, *Il consolato d'Italia a Bitola, Del Regio Consolato d'Italia a Bitola dal 1895 al 1945*, Bitola 2001, 118, белешка 45.

⁵ A. HÂCIU, *op. cit.*, 101, белешка 3.

⁶ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 71.

⁷ Mihail PINETTA, *Apostol Margarit*, Iași 1940, 13.

⁸ Константин БЕЛЕМАЧЕ, *Автобиографија*, Скопје 2002, 25.

⁹ *Idem*.

¹⁰ Neoclès KASASIS, *La Macédoine et les Roumains*, Paris 1907, 17.

¹¹ V. BÉRARD, *op. cit.*, 285; Според Берар, вака грчкиот конзул во Битола и грчката патријаршиска општина во градот го етикетирале Апостол Маргарит.

корист го експлоатираше националното прашање¹². Тој поседувал доблести и способности со кои го предизвикал бесот кај Грците, но и слабости кои му создале бројни непријатели меѓу неговите Власи. За едните бил „нашиот лош демон Апостол Маргарит“,¹³ а за другите, „нашата национална катастрофа – Апостол Маргарит“.¹⁴

Вешто користејќи ги сите административни и дипломатски ресурси што ги имал на располагање, од обичен грчки учител во Клисуро, Апостол Маргарит стигнал до местото семоќен инспектор на сите романски училишта во Османлиската Империја. Еден негов збор бил доволен да се отворат вратите на затворите, џамиите и касарните. Ни конзулите немале толку големо влијание во Битола.¹⁵ Важел за неуморен човек. Ги посетил сите села од Пинд до Родопите во коишто знаел дека живее влашки елемент и за кратко време постигнал неочекувани резултати. Османлиската влада го одликувала со орден меџидие од втора класа,¹⁶ а романската влада му ја доделила титулата командор.¹⁷ Ретко кој друг христијанин можел да се пофали со авторитетот и популарноста што Маргарит ги уживал кај османлиските власти и кај странските дипломатски претставници. „Не постои книга напишана од странец за Балканот во која не е споменато името на Апостол Маргарит“, забележува Шарл Принта.¹⁸ Неговиот добар пријател, опатот Фавејриал, емотивно заклучува дека Маргарит целосно може да се идентификува со зборовите од апостолот: *Браќа, страдајте за вас*.¹⁹ Еднаш бил избоден со нож во Солун, а еднаш прободен со кама во Битола. Два пати бил фрлен во Вардар. Бил нападат во Јанина и ранет со огнено оружје во охридските

¹² A. BANCIU, *op. cit.*, 407.

¹³ Παντελής Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, 55.

¹⁴ St. MICHAILENU, *Scóla românescă din Macedonia și d. Mărgărit*, Macedonia, II/7, Bucuresci 1889, 123.

¹⁵ V. BÉRARD, *op. cit.*, 258-259.

¹⁶ *La revue diplomatique*, XVIII/42, 25.10.1896, 7.

¹⁷ Стојка ЛАСКУ, *Од историјата на ароманскиот печат во Македонија, Списанијата Братство и Светлина, Скопје 2007*, 133.

¹⁸ Charles PRINTA, *Les Koutzouvalaques et la question Macédonienne*, Questions diplomatiques et coloniales, Tome XXV, Paris 1908, 441-442.

¹⁹ V. BÉRARD, *op. cit.*, 250-251.

планини.²⁰ Грците никогаш не му го простиле „предавството“ на поранешниот грчки учител. Го обвинувале дека е пансловенски агент,²¹ агент на католицизмот, австриски агент и шпион,²² а грчката историографија и денес, без да сака да ја разбере постепената еволуција на Маргарит од грчки учител кон влашки просветен деец, ги акцентира неговите подоцнежни врски со Романија и го обвинува за предавство.²³ Неговиот деспотски карактер предизвикал поделби и меѓу влашкото население. Суди како противречност, но во последната деценија од XIX век токму Апостол Маргарит претставувал главна пречка за остварување на делото што го насочувал со децении.

Маргарит се родил на 5 август 1832 година, веројатно во Влашка Блаца,²⁴ во семејството на богатиот челник од Авдела, Маргарит Кундустерју. Основното образование го завршил на релација Авдела-Зарку-

²⁰ Според Константин Чјара, Маргарит бил четири пати ранет од Грците (Constantin I. CIARA, *Câteva date asupra aprigelor lupte ale Românilor Macedonenii în contra grecilor pe terenul cultural și național*, Flambura Pindului, I/2-3, București 1929, 36).

²¹ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството в Македония след освободителната война (1879-1895)*, Доклади на френските консули в Солун, София 1968, 225.

²² Nicolae GEORGESCU, *Un om pentru istorie: Apostol Mărgărit*, Perenitatea vlahilor în Balcani, V-a, Constanța 1999, 106.

²³ Види: Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 69.

²⁴ Во октомврискиот некролог на списанието Лумина од 1903 година, јасно се укажува дека Маргарит потекнува од авделиотско семејство, но дека летото 1832, поради несигурност во пиндските планини, неговото семејство останало во Блаца, каде што тој и се родил (*† Apostol Mărgărit*, Lumina, I/10, Bitolia 1903, 234). За родно место на Апостол Маргарит, Блаца ја прифаќа и еден од неговите биографи, Стерие Диаманди (Sterie DIAMANDI, *Oameni și aspecte din istoria Aromânilor*, București 1940, 325). Зетот на Маргарит, Михаил Пинета, пишува дека неговиот дедо бил роден во 1832 година, но во Авдела (М. PINETTA, *Apostol Margărit...*, 28), а според Кацанис и Дина тој бил роден во 1832 година, во Клисуре (N. ΚΑΤΣΑΝΗΣ – Κ. ΝΤΙΝΑΣ, *op. cit.*, 30). И Пејфус смета дека Авдела било родното место на влашкиот деец (М. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 41). Збуќа прашањето го остава отворено (Ѓ. ЗБУЌА, *op. cit.*, 38). Битоски и Грулич ја прифаќаат Авдела како родно место на Маргарит, но погрешно ја земаат 1834 како година на раѓање (Крсте БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија, 1878-1912*, Грчки религиозно-просветни и вооружени акции, Скопје 1968, 138, белешка 257; Rudolf GRULICH, *Die unierte Kirche in Mazedonien, 1856-1919*, Würzburg 1977, 68).

Шатиста-Лариса-Самарина, од каде што се префрлил во Јанина и ја завршил грчката гимназија во градот.²⁵ Набргу бил назначен за грчки учител во селото Горенци (Костурско). Педагошките квалитети на младиот даскал го привлекле вниманието на костурскиот митрополит, кој во ноември 1855 година²⁶ го назначил Маргарит за учител во едно од грчките училишта во Клисуре. По шестгодишно учителствување во влашкото гратче,²⁷ во 1862 година Маргарит постепено стигнал до идејата учебната

²⁵ Според Пинета, Маргарит најпрво бил запишан во турско училиште, кај што „ги воодоошевуваше оците со својата интелигенција“. По смртта на татка си, од страв да не биде потурчен, мајката на Апостол Маргарит го дала својот син на школување во грчко училиште во Лариса. Едно лето го посетувал и училиштето на Мила Сакалариј во Самарина, а потоа се запишал во грчката гимназија во Јанина (M. PINETTA, *Apostol Margarit...*, 38-39); Види и: *† Apostol Mărgărit...*, 234.

²⁶ Маргарит потврдува дека во влашкото гратче се населил во 1855 година, и го цитира договорот од ноември 1855 со кој бил назначен за учител во грчкото училиште (A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/7...*, 282). Истото го прифаќа и еден од најдобрите познавачи на историјата на Клисуре, Николаос Сјокис (Νικόλαος Δημ. ΣΙΩΚΗΣ, *Ο μακεδονομάχος ιατρός Ιωάννης Αργυρόπουλος -1852-1920- μεσα από τις σελίδες μιας ανέκδοτης εξιστόρησης του Βίου και της Εθνικής δράσης του*, Επιστημονικό Συνέδριο "Μακεδονικός Αγών", 100 χρόνια από το θάνατο του Παύλου Μελά, 12-13 Νοεμβρίου 2004, Θεσσαλονίκη 2006, 197). Сепак, во Романија е прифатена 1856-та како година во којашто Маргарит започнува да предава во Клисуре (Ѓ. ЗБУЌА, *op. cit.*, 38-39; N.GEORGESCU, *op. cit.*, 101; M. PINETTA, *Apostol Margarit...*, 39). Можно е сите горенаведени истражувачи да се во право доколку Маргарит дошол во Клисуре кон крајот на 1855, а започнал да предава во 1856 година.

²⁷ Овие шест години, од 1856 до 1862 година, се најмагливиот дел од животот на Маргарит и оскудни се податоците за неговиот живот и дело во односниот период. Ова било искористено од непријателите на Маргарит, кај кои проработела имагинацијата и во обид да го дискредитираат го обвинуваа дека токму во шесте години пред 1862 г., тој бил про-грчки настроен и бил голем непријател на романизмот. Така, еден од неговите бројни непријатели, директорот на романскиот лицеј во Битола, Д. Космулеј, тврди дека Маргарит бил секретар на патријаршискиот митрополит во Костур и директор на грчкото училиште во Клисуре. Според Космулеј, кога околу 1858-1860 година членот на Македо-Романскиот комитет во Букурешт, Јордаке Гога, испратил писмо до училишните ефории во Клисуре и предложил да даде сума од 250 наполеони со која би биле плаќани романски учители во градот, Маргарит ги советува своите колеги од грчкото училиште да го одбијат предлогот, велјќи: „Ние немаме потреба од јазикот на мечкарите. Ние

материја да ја предава на старогрчки, а потоа да ја дообјасни на мајчиниот јазик на децата, влашкиот. Новиот метод ги дал посакуваните резултати. За само 2-3 месеци учениците успешно ја совладувале материјата која во минатото барала едногодишно учење. Напредокот бил очигледен при годишните јавни испити. За разлика од порано, кога испитите биле вршени на јазик што само малкумина го разбирале, сега родителите гледале како младите ученици на влашки ги објаснуваат непознатите грчки зборови. Овие успеси му донеле бескрајна репутација на младиот учител.²⁸

Во февруари 1864 година, цариградскиот патријарх Софрониј III бил информиран за опасната новина во Клисуре. Да потсетиме, се работи за периодот на македонската преродба, кога Патријаршијата сметала дека секако слично движење кај другите етнички групи треба да биде сопрено на самиот почеток. По барање на костурскиот митрополит, на 4.02. 1864 година, патријархот издал наредба до жителите на Клисура:

„...Бидејќи натамошниот престој на учителот Апостол е штетен за вашето место и ќе има непријатни последици, треба да го истерате заедно со неговото семејство... Веднаш штотуѓо ќе го примите писмото, истерајте го; Оваа наредба е апсолутна... Доколку не го истерате ќе ве сметам за одговорни и нема да ви биде простено“.²⁹

Клисурчани набргу одговориле на наредбата:

„Во мигот кога го примивме вашето писмо со кое од мистериозни причини ни наредувате да го отпуштиме г-н Апостол Маргарит од

Апостол Маргарит

треба да живееме со Грците и да научиме по малку француски и италијански“ (D. COSMULEI, op. cit., 4, белешка 2). Со оглед на времето во кое Космулеј ги изнел обвинувањата, период на заострени односи помеѓу него и Маргарит, истите треба да ги прифатиме со голема резерва.

²⁸ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit...* VIII/6..., 239.

²⁹ Idem, 240.

неговата училишна функција и да го протераме, веднаш одржавме општ собир. Но додека од една страна со радост гледавме како црквата мајка се интересира за нејзиното христијанско стадо, од друга страна со болка слушавме за лажните информации што Ви ги доставиле. Зависта и егоизмот фабрикуваа невестини за да ја злоупотребат Вашата татковска љубов. Што се однесува до наредбата од Вашата Светост, која без сомнение нема никаква основа, таа ни создаде огромна болка; Доколку ја извршиме тоа би имало тажни последици и би претставувало една огромна неправда. Пред сè, тоа ќе биде најмногу на штета на нашите деца бидејќи нема да најдеме друг учител кој покрај познавањата на материјата ќе ја има и драгоцената предност да го знае јазикот на учениците. Господин А. Маргарит, познавајќи го јазикот на децата, на нивниот мајчин јазик им ги објаснува грчките зборови што не ги разбираат. На овој начин децата сфаќаат што им зборува учителот, брзо напредуваат во учењето и подобро го запознаваат грчкиот јазик... Поставувањето на нов учител не ветува исти резултати со оние што нашето училиште денес ги постигнува. Полни со надеж... не се сомневаме дека ќе го земете предвид ова барање на целата наша заедница... и дека Вашата пресуда ќе биде праведна".³⁰

Очигледно, жителите на Клисура не ја разбрале заднината во барањето на патријархот и, наивно, само ја зацврстиле убеденоста на Патријаршијата дека Маргарит треба да биде протеран од градот. Во Цариград била испратена тричлена делегација за да го убеди Софрониј да ја промени одлуката, но одговорот на патријархот бил негативен: „Не можам да ја повлечам наредбата. Апостол Маргарит мора да замине".³¹

Против наредбата за депортација клисурчани се пожалиле и кај битолскиот валија. На крај, Маргарит сепак бил принуден да оди во Цариград и да го изложи проблемот пред министерот за надворешни работи, Али-паша. Османлискиот министер ги уважил рекламациите на учителот и напишал писмо со кое му дозволува да се врати во Клисура, ветувајќи дека за проблемот лично ќе интервенира кај цариградскиот патријарх.³²

³⁰ Idem, 240-242.

³¹ Idem, 242-243.

³² Idem, 243-246; T. BURADA, *op. cit.*, 9.

Отпорот на костурскиот митрополит сепак бил пресилен. Маргарит бил принуден да ја напушти Клисуре. Отпатувал во Крајова за да ги среди работите околу наследството на еден клисурчанин, а оттаму тргнал кон Букурешт и ги воспоставил првите контакти со Македо-Романскиот комитет.³³

По неполна година тој ќе се врати во Македонија, овој пат многу посилен од порано.

1. Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо и првото училиште

1.1. Апостол Маргарит не го отворил првото романско училиште во Македонија и погрешни се тврдењата на оние автори кои, повеќе од непознавање на работите отколку со некаква тенденција, го тврдат истото.³⁴ Училиштето во Клисуре било грчко и во него Маргарит предавал на грчки и на влашки јазик, но не и на романски. Всушност, во 1862 година тој воопшто не го знаел романскиот јазик, ниту пак имал некакви контакти со Романија.³⁵ Првото романско училиште во Македонија, кое, за волја на вистината, на почетокот било многу повеќе влашко одошто романско, било отворено во 1864 година, во битолското село Трново, од Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо.³⁶

³³ S. DIAMANDI, *op. cit.*, 329; *Македонија меѓу автономијата и дележот, Зборник руска дипломатска документација, 1894-1913, Том 1, Неколку воведни руски опции по македонското прашање, 1894-1901, 1902* (Избор, превод, редакција и коментар д-р Симон Дракул), Куманово 1995, 144.

³⁴ Пико вели дека во 1862 година Апостол Маргарит отворил романско училиште во Клисуре (M. E. PICOT, *op. cit.*, 39), а Пелегрини пишува дека тоа било првото романско училиште во Македонија (B. PELLEGRINI, *op. cit.*, 533). Во оваа забуна голем удел има лично Апостол Маргарит, кој не пропуштал прилика да каже дека тој, во 1862 година, го основал првото романско училиште во Македонија (A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/6...*, 239).

³⁵ P., *Apostol Mărgărit, 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904*, 60.

³⁶ Во извештај од 2.10.1904 година, директорот на романското училиште во Сер, Ј. Хондросом, пишува дека во 1838 година трговци од Молдавија и Мунтенија, пратени од владетелот на Влашка, Александру Димитрие Ѓика, во Сер донеле романски книги. Според Хондросом, истата година во градот профункционираше романско училиште, кое работело до 1845 година (Види: Anghel PAPA, *Un document inedit despre organizarea primei școli românești la Aromâ-*

Скромни се изворите што го засегнуваат прашањето за првото романско училиште во Македонија. Кратките спомени на Атанасеску и малобројните негови писма од тој период дозволуваат да се направи делумна реконструкција на настаните, но остануваат повеќе празнини кои се надеваме дека ќе бидат пополнети од некој иден истражувач на оваа проблематика.

Димитри бил роден во битолското село Трново, во имотно семејство на Власи од Грамос.³⁷ Рано останал сирак и бил принуден да си ја побара среќата во Цариград. Сакајќи да ја прошири трговската дејност во Руското царство, се преселил во Одеса. Во црноморскиот град се запознал со Романци од Бесарабија, со кои, за негово чудење, добро се разбирал. Од нив научил дека „во Романија има аромански училишта“.³⁸ Во Одеса не успеал да се пробие поради непознавањето на рускиот јазик, па затоа се вратил назад во Цариград и отворил шивачки дуќан. Во една цариградска кафеана в раце му паднал еден примерок од гореспоменатиот апел од 1860 година. Откако неуспешно се обидел да ги убеди цариградските Власи да ги испратат своите деца во Влашка за да стекнат романско образование и да се вратат во Македонија како учители, продал сè што имал, купил патен билет и тргнал кон Букурешт.

---

nii din Sudul Dunării, Perenitatea Vlahilor în Balcani, III-a, Constanța 1997, 35-40). За жал податокот не можевме да го потврдиме со друг извор. Според Пејфус, пред 1848 година во две охридски училишта наставната материја била предавана на влашки јазик (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 25, белешка 16). Следејќи ја историската литература што го наведе австрискиот историчар на вакво мислење, согледавме дека податокот е сепак погрешен. Имено, Пејфус ја презема информацијата од Симион Цовару (S. ȚOVARU, *op. cit.*, 58), кој пак погрешно го толкува преводот на автобиографијата на Кузман Шапкарев (Victor PAPACOSTEA, *O narațiune bulgară despre Aromânii din regiunea Ohridă-Monastir in primă jumătate a sec.XIX*, Revista Aromânească, I/2, București 1929, 142-143). Шапкарев кажува дека учел во влашкото училиште во Охрид, но под терминот „влашко училиште“ тој мисли на грчкото училиште во Долно Влашко Маало во Охрид, што јасно се гледа од предметите што биле предавани во ова училиште, како и од фактот што подоцна и самиот Шапкарев, како грчки учител, предавал во споменатото училиште.

³⁷ *Românul de la Pind*, II/44, 12.01.1904, 3.

³⁸ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 323-324.

Во романската метропола пристигнал на 20.07.1861 година.³⁹ Таму не познавал никого и му требале 8 дена за да сретне еден познат човек, трновчанецот Михали Папамихали, кому му ја кажал желбата да стане учител. Наредниот ден Папамихали го одвел Атанасеску кај Чезар Болиак, кој на 1 септември 1861 година го запишал младиот Влав во лицејот Матеј Басараб.⁴⁰ По тригодишно школување, Атанасеску тешко се разболел, се откажал од училиштето и веднаш поднел барање до владетелот Куза да одобри негово испраќање во Македонија како романски учител. Овој го препратил барањето до советот на министри, кои истото го одобриле, по што младиот трновчанец можел да се врати во родната земја.⁴¹

Вака Атанасеску накратко раскажува како дошло до тоа да стане прв романски учител во Македонија. Нема причина да не му веруваме, но сметаме дека се нужни неколку надополнувања. Од друг извор дознаваме дека тој и уште еден Влав, чие име засега останува непознато, биле уште од самиот почеток подготвувани за учители во Македонија, но испраќањето постојано се одложувало поради немање на парични средства.⁴² Редовно се апелирало до „добрите романски патриоти“ во Романија, Австрија и Унгарија да го помогнат националното дело. Во весниците биле отворени листи на претплатници за отворање на училишта и изградба на цркви во Македонија, но собраните средства биле прескромни. Ни романската влада не се осудувала да издвои пари од буџетот и чекала подобри времиња. Очекуваниот момент дошол во декември 1863 година, кога била извршена секуларизација на посветените манастири и бил основан фонд од кој можело да се финансира отворање на училишта во Македонија.⁴³ Значи, не ненадејната болест на Атанасеску, туку приливот на парични средства бил причината младиот трновчанец да го започне делото за коешто бил обучуван. Неполни два месеци подоцна, Атанасеску упатил формално барање до А. Куза за „материјална помош при отворање на романско училиште во Маке-

---

³⁹ Idem, 324-325.

⁴⁰ Idem, 325.

⁴¹ Idem, 325-326.

⁴² С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 39 (323).

⁴³ Idem, 39 (323) – 40 (324).

донија”.⁴⁴ Куза барањето го препратил до романскиот совет на министри. На две одржани седници, во март и во април, со жестоко залагање на министерот за образование и религија, нам добро познатиот Димитрие Болинтинџану, романската влада решила да се одобрат средства за отворање на романско училиште во Македонија.⁴⁵ Биле одобрени 2,000 леи за патни трошоци и едногодишна кирија за училиштето.⁴⁶ Снабден од Болинтинџану со книги, Атанасеску тргнал кон татковината и на 29.06.1864 година пристигнал во Битола.⁴⁷ Откако локалните власти му ги одобриле книгите, на 2.07.1864 година поранешниот шивач започнал да ги подучува трновските деца во трошната куќарка на своите родители.⁴⁸ Во училиштето се запишале 25 ученици, од кои само 15 редовно ја следеле наставата.⁴⁹

Набргу стасале првите реакции. По четиримесечна работа Атанасеску бил обвинет од пелагонискиот митрополит, Бенедикт, дека е „револуционерен агент испратен од Влашко”, при што бил одвлечен со жандари и фрлен во битолскиот затвор.⁵⁰ По краток престој во затворот тој бил ослободен, но му биле запленети 1,000 примероци од букварот што тој лично го подготвил на влашки јазик. Истовремено добил образложение дека не поседува дозвола за отворање на училиште и затоа му било наредено да го затвори училиштето и да постапува како што ќе му каже митрополитот.⁵¹ Родителите поднеле жалба со која ги осудувале интригите на грчкиот митрополит и барале да се повлече одлуката, под претекст дека нивните деца сакаат да ги праќаат само во „влашкото училиште”.⁵² Жалбата не била уважена. Бенедикт им наредил на трновски-

⁴⁴ Victor PAPACOSTEA, *Documente aromânești dintre 1860 și 1870*, Revista Aromânească, I/2, București 1929, 170.

⁴⁵ ДАРМ, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunei Publice* (натаму: МСIP), мф. 549, dosar 552/1864, p. 2272-2274.

⁴⁶ Idem, București, 11.04.1864, p. 2277; V. PAPACOSTEA, *Documente... I/2...*, 172.

⁴⁷ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 326.

⁴⁸ Idem, 326; Бугарскиот патријарх Кирил погрешно го лоцира ова училиште во Битола (Кирил Патријарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 224).

⁴⁹ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 552/1864, Constantinopol, 26.07.1866, p. 2291-2294.

⁵⁰ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 326-327.

⁵¹ Idem, 327; ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 552/1866, Constantinopol, 26.07.1866, p. 2291-2294.

⁵² ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 552/1866, Constantinopol, 26.07.1866, p. 2295.

те свештеници да одат од куќа во куќа и да им соопштуваат на родителите дека ќе бидат екскомуницирани сите оние што нема да си ги повлечат децата од тоа „папско училиште“.⁵³ Прогонет од Бенедикт, во 1865 година Атанасеску се вратил во Букурешт, а училиштето во Трново било затворено.⁵⁴

Бројни полемики предизвикува прашањето за јазикот што се употребувал во ова училиште. Според нас не постои дилема дека наставата била предавана на влашки јазик. Иако бил поблизок до влашкиот во споредба со останатите јазици зборувани во Македонија, романскиот јазик сепак бил туѓ за Власите и не би се постигнал посакуваниот ефект доколку првичната настава не се изведувала на мајчиниот јазик на учениците. Всушност, употребата на влашкиот јазик во прво и второ одделение била практикувана и во понатамошниот развој на романското образование во Османлиската Империја. Со оглед на краткиот престој во Трново, Атанасеску немал време и можност да го направи преминот од влашки кон романски јазик. Впрочем, и букварот од 1864 година што тој лично го подготвил, бил напишан на влашки,⁵⁵ што јасно укажува кој јазик бил употребуван во наставата во ова прво романско училиште.

Димитри Атанасеску
Хаџи Стерјо

Влашката обоеност на трновското училиште ни ја потврдува и Романецот Јоан Неницеску, кој ги пренесува изјавите на трновчани во врска со учителските почетоци на младиот Хаџи Стерјо:

⁵³ *Românul de la Pind*, II/44, 12.01.1904, 3; J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 186.

⁵⁴ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 327.

⁵⁵ D. ATANASESCU HAGI STERJIO, *Abecedaru de limba Macedo-Romaneasca*, Ediția prima, București 1864.

Јоан Неницеску

јија, јас му благодарам на Бога што ме создаде Ароманец и сакам да останам Ароманец, како и моите родители. Ние веќе не го мававме со камења и престанавме да му се смееме. На крајот неговата верба стана и наша верба – света и непрекината”.⁵⁶

„И со камења беше маван по улиците, но тој продолжуваше да оди и одејќи сите нè победи. На почетокот го сметавме за недовоен, бидејќи луд ни се чинеше Ароманецот што спасот го бараше на друго место, а не во панелинизмот. Потоа, гледајќи ги трпението и гигантската верба што ги имаше во победата на ароманизмот, започнавме да си поставуваме прашања и веќе не го сметавме за луд, туку за залутан. Но тој никако не се откажуваше. Тој нас нè сметаше за залутани. И откако повремено имавме можност да поразговараме со него, нè нарекуваше ренегати и ни велеше: Колку и да е голема славата на Грција,

2. Младите „Свети Апостоли”

2.1. Анастас Пану прв ја лансирал идејата за пропагандата во Македонија да се користат средства од фондот на посветените манастири. Истовремено, првата точка во неговата програма за развој и поттикнување на националното будење на Власите предвидуваше на школување во Романија да се испратат млади Власи од Османлиската Империја. Судбината сакаше овие две идеи да бидат обединети во личноста на еден светогорски калуѓер.

Светогорските манастири поседувале земја во Влашка и Молдавија. Оттука, тие се нашле затечени од обидите за секуларизација на посветените манастири. Во Букурешт биле испраќани емисари од Све-

⁵⁶ I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 159-160.

та Гора за разрешување на манастирските спорови. Со цел да се разреши еден проблем во врска со манастирот Раду Вода, во 1861 година, како претставник на Ивирскиот манастир од Света Гора во романскиот главен град пристигнал игуменот на овој манастир, архимандрит Аверќи,⁵⁷ на Света Гора познат како „Аверќи Влаот“.⁵⁸ Влашкиот игумен веројатно бил избран поради тоа што како Влав можел подобро да се разбере со Романците, но на крајот се постигнало спротивното од сметката направена на манастирскиот полуостров. Аверќи бил добар познаник со Кристијан Тел уште од времето кога генералот како политички азилант ја посетил Света Гора⁵⁹ и преку врските со него се запознал со голем број влијателни Романци.⁶⁰ Како што вели самиот, откако бил импресиониран од една воена парада, на сиот глас извикал: „*Shi io hiu Ar-măn*“ (И јас сум Ароманец, б.н) и повеќе не им посветувал никакво вни-

⁵⁷ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 47-48.

⁵⁸ Аверќи бил роден во Авдела. Годината на раѓање е непозната. Стерие Диаманди и Макс Деметер Пејфус сметаат дека тој бил роден во 1806 година (S. DIAMANDI, *op. cit.*, 302-303; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 39, белешка 114). Повикувајќи се на белешките на внукот на Аверќи, Јоан Шому Томеску, Виктор Папакостеа вели дека архимандритот бил роден во 1808 година (V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 39, 42), а истата година ја прифаќа и Емил Цркомнику (Emil ȚÎRCOMNICU, *Chestiunea aromânească până la pacea de la București*, *Perenitatea Vlahilor în Balcani*, V-a, Constanța 1999, 160, белешка 94). Според Бурада, Кордеску, Космеску и Драгическу, тој бил роден во 1818 година (T. BURADA, *op. cit.*, 15, белешка 1; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 15, белешка 1; C. I. COSMESCU, *op. cit.*, 41, белешка 3; A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 41). Бил син на богатиот челник од Авдела, Јоан Јачу Буда. Израснал во Голема Селиа, во близина на вујко му Алекси Барда. Откако рано ги изгубил родителите и ја открил својата вокација, мистицизмот, Аверќи, чие крстено име било Атанас Јачу Буда, побегнал од дома и им се придружил на светогорските монаси (N. Ș. TANAȘOCA, *Aperçus...*, 153; V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 41-43; S. DIAMANDI, *op. cit.*, 302-306).

⁵⁹ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 46-47; Интересно е како започнал првиот разговор помеѓу Тел и Аверќи на Света Гора. Генералот запрашал дали помеѓу грчките калуѓери има и Романци, по што му бил посочен Аверќи. На прашањето на Тел: „*Романец ли си оче?*“, одговорот на Аверќи бил: „*Да, Ароманец сум!*“ (Според: S. DIAMANDI, *op. cit.*, 307). Очигледно е дека во овој ран период на сè уште недоволно развиени национални чувства, сличностите помеѓу романскиот и влашкиот јазик внесувале забуну и кај едните и кај другите.

⁶⁰ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 49.

мание на целите поради коишто бил испратен во Романија.⁶¹ Не можеме со сигурност да потврдиме дека патриотизмот бил причината што го натерала Аверќи да се откаже од светогорскиот живот и да остане во Букурешт. Кога неговите врски со романската политичка елита им станале познати на светогорските свештеници, Аверќи бил отповикан од романската метропола и во август 1862 година тој навистина се вратил во Ивир. Но престојот во Македонија траел кратко, по што, во пролетта 1863 година, калуѓерот повторно се вратил во Букурешт.⁶² Романците се обиделе да го поткупат. Но дури и секогаш критички расположениот кон Аверќи, Коста Косму, признава дека архимандритот ги одбил 5-те илјади леи кои му биле понудени од Чезар Болиак за повеќе да не се враќа на Света Гора и самоиницијативно одлучил да остане во романскиот главен град.⁶³

2.2. Отворањето на романски училишта во Македонија ја наложило потребата од подготовка на наставен кадар што ќе дејствува и работи во поинакви и посложени услови од оние што суштествувале во Романија. Учителот на романските училишта бил педагог, но и реализатор на едно движење диригирано надвор од границите на Македонија. Тој не само што требало да биде готов да ги решава секојдневните училишни проблеми, туку и да умее да го издржи притисокот од искусната пропагандна машинерија на грчката црква, а освен што требал да ги научи децата да зборуваат романски, требал и да им наметне романско национално чувство. Романските државници гласно истакнувале дека „подготовката на млади Македонци кои ќе бидат романски учители во Македонија, Пинд, Тесалија и други делови од Европска Турција, за нас Романците од Кнежевствата не е само роднинска должност туку е и витален интерес за нашата нација“.⁶⁴ Согледувајќи ја оваа потреба, во буџетот од 1865 година романската влада предвидела 20,000 леи наменети за основање на интернат во Букурешт, во кој ќе бидат сместени учениците од Македонија. На 16.07. 1865 година, советот за образование при романското министерство за образование и религија побарал од Аверќи да

⁶¹ Idem, 45; Dem. ABELEANU, *Neamul Aromânesc din Macedonia* (variantă digitalizata).

⁶² V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 50-52.

⁶³ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 42, белешка 3.

⁶⁴ I. I. VELICU, *op. cit.*, 273.

тргне кон Пинд и од таму да ги избере „најинтелигентните и најписмените“ 10 момчиња на возраст од 12 до 14 години.⁶⁵ Барањето било испратено со напомена – „екстремна ургентност“.⁶⁶

Читателот лесно ќе ја разбере намерата на романската влада. Момчињата требало да бидат доволно бистри за да можат подоцна да ја употребат својата интелектуална моќ врз своите сонародници, но и доволно млади и чисти за Романија да може да ги обликува по сопствен терк. Уште повеќе, тие требало да бидат одбрани од влашката елита во Македонија, односно, да бидат „деца на познати семејства, за по нивно то враќање во татковината да бидат добро примени и зборот да им минува (кај сонародниците, б.н)“.⁶⁷

Летото 1865 година Аверќи заминал во татковината и есента иста година се вратил со 10 момчиња од југозападна Македонија.⁶⁸ Од Авдела биле донесени Апостол-Туљу Тачит, Јорѓи Даути, Димитри Папајоаким, Бушу Савули и Димитри Папа Стерју, од Периволи – Апостол Мишу и Јорѓи Гума, а од Голема (Долна) Селиа – Гушу Папакостеа, Димитри Бадраlexи и Никола Чумети.⁶⁹

Уште непристигнати, момчињата си ги изгубиле имињата и презимињата. Мишу стана Теодориану, Папа Стерју стана Папиниан, Чумети стана Попилиан, Бадраlexи и Гума станаа Георгеску, Јорѓи стана Доминик, Даути стана Данте, а Папа стана Попеску.⁷⁰ Очигледно, како што тоа го правела грчката пропаганда, а подоцна ќе го прави српска-

⁶⁵ *Școli și biserică românești din Peninsula Balcanică – Documente - (1864-1948) – Vol. I* (Adunarea și selecționarea documentelor, introducerea, bibliografia și indicii de: Adina Berciu-Drăghicescu și Maria Petre), București 2004, 105; V. PAPACOSTEA, *Documente... I/1...*, 82-84.

⁶⁶ I. I. VELICU, *op. cit.*, 273.

⁶⁷ *Idem*, 277.

⁶⁸ Нема сомнение дека Аверќи со себе донел 10 момчиња, но, за да постигнат поголем впечаток, одредени автори велат дека архимандритот донел „12 апостоли“ (J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 187; D. АBELEANU, *op. cit.* 23; T. BURADA, *op. cit.*, 15-16).

⁶⁹ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 54; I. I. VELICU, *op. cit.*, 273-274; E. ȚÎRCOMNICU, *op. cit.*, 161; Nicolae TACIT, *Școala de la Sfinții Apostoli*, Caietele, Școala de la Sfinții Apostoli, 1, București 2006, 11.

⁷⁰ I. I. VELICU, *op. cit.*, 274.

та пропаганда со македонските ученици, Романија не останала имуна на праксата преку менување на презимињата да се докажува националната припадност. Овие момчиња морале да бидат Романци и како Романци морале да имаат романски имиња и презимиња.

Аверќи и 10-те „апостоли“

Новодојдените биле сместени во просториите на црковниот двор при манастирот „Свети Апостоли“ во Букурешт, по што и институтот станал познат под името „Институт на Светите Апостоли“ или „Македо-Романски институт“. Пристигнувањето на младите Власи предизвикало позитивни реакции во романската престолнина. Букурешката интелигенција го прогласила доаѓањето на 10-те момчиња за извонреден настан од огромна важност. Тие му биле миленици и на кнезот Куза. Момчињата биле облечени во галантна униформа, а им се дало и оружје. Никој не можел да допре до нив. Имале инструктор за воени вештини и постојано оделе вооружени.⁷¹ Јасно е, се водело сметка и за најситниот детал. Овие деца ќе израснат во романски учители, кои во Македонија ќе сретнат силен непријател во лицето на патријаршиските

⁷¹ Idem, 276; С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 43.

свештеници и нивните следбеници. Доколку е потребно, требало да се бранат и со оружје.

Наставата започнала во октомври 1865 година.⁷² Приемните испити во првата година биле одржани на грчки јазик, бидејќи „романските апостоли“ воопшто не го разбирале романскиот јазик!⁷³

На почетокот училиштето имало 20 ученици. Покрај момчињата донесени од Аверќи, во Институтот биле примени и млади Власи од Романија. Во првите години директор на училиштето бил латинистот Масиму, а со интернатот управувал Аверќи. За образованието на учениците биле ангажирани врвни професори,⁷⁴ кои на почетокот работеле бесплатно и чија задача, според зборовите на романскиот министер за образование, Димитрие Караџи, била „*младите Македонци да ги научат потребните науки на романски јазик и пред сè (подвл. во оригиналот) да научат да ја сакаат Романија и љубовта да им ја пренесат на нивните сонародници*“.⁷⁵ Студиите имале две нивоа – основно и средно образование. Основното образование траело само еден семестар, по што момчињата биле распоредени во повисоките класови. Се изучувале романскиот, латинскиот и францускиот јазик, историја, математика, физика, гео-

⁷² S. DIAMANDI, *op. cit.*, 316.

⁷³ Министерот за образование го задолжил Јоан Караџани да одржи испит и да го извести министерството за резултатите, по што би се планирала понатамошната обука на учениците. Одговорот на Караџани бил поразителен: „*На испитот извршен од долупотпишаниот, младите Македороманци, принудувани во училиштата (во Македонија, б.н) од грчките професори да не смеат да прозборат ни збор на романски, беа испитани на модерен грчки јазик, бидејќи не ги знаеја техничките романски термини и не можеа да се служат со романскиот јазик*“ (V. PAPACOSTEA, *Documente...I/1...*, 86; I. I. VELICU, *op. cit.*, 274).

⁷⁴ Покрај Масиму, во институтот предавале и Власите Григоре Грандеа и Т. Танасеску, како и професорите Ј. Ангелеску, А. Деметреску, Ш. Попеску, Ѓ. Ѓимбашиану, А. Савулеску, Д. Черкез, Г. Колумбеану, К. Кодреску, Ш. Протопопеску, Ј. Стинѓие, Н. Миродоту, Ј. Гарту, Атанасеску и маестро Ј. Илариану. Секако, не работеле сите истовремено. Единствен што бил постојано вработен во институтот бил Масиму (Види: I. I. VELICU, *op. cit.*, 276; D. ABELEANU, *op. cit.*, 23; N. TACIT, *op. cit.*, 12).

⁷⁵ I. I. VELICU, *op. cit.*, 275; Јасно е дека младите Власи биле донесени со една цел – да бидат обучени за романски учители во Македонија – и погрешно е мислењето на Вирџил дека момчињата биле испраќани во Букурешт за да не може католичката пропаганда да се користи со нивната работа (G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 621).

графија, калиграфија и музика. Акцентот сепак бил ставен врз изучување на романскиот јазик и романската историја.⁷⁶

Во првите две години немало поголеми варијации во бројноста на „апостолите“. Кон крајот на 1865/1866 година бројот на учениците се намалил од 20 на 19,⁷⁷ а исто толку посетители на наставата имало и во текот на следната 1866/1867 учебна година.⁷⁸ Проблем претставувало тоа што половината од учениците биле деца на влијателни Власи од Букурешт, коишто немале никаква намера да тргнат во апостолска мисија во земјата на своите татковци и дедовци. Покрај тоа, постоела голема разлика во општествените навик и религиозната практика на македонските и букурешките Власи. Оттука се јавила реална опасност момчињата од романската престолнина да влијаат негативно врз нивните сонародници од Пинд. „Со цел да бидат добро примени и прифатени кога ќе се вратат во нивните родни места“ идните учители требало „што е можно повеќе да ги задржат провинцијалните навик“⁷⁹ и затоа на Аверќи му било наложено да го засили македонскиот контингент во институтот. Во 1867 година тој повторно патува во Македонија и носи нова серија „млади апостоли“.⁸⁰ Од неговата родна Авдела ги донел Константин Кајрети, Јоан Гуљоти и Димитри Абелеану, од Невеска го земал Симеон Симота, од Периволи го одбрал Димитри Шумба, а од Клисура младиот Андреј Багав.⁸¹ Покрај нив, преку разни канали од Македонија и Тесалија пристигнале браќата Наку и Теодор Феса од Кавала,⁸² Константин Ќирана и Стерју Думитреску од Невеска,⁸³ Филип Апосто-

⁷⁶ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 43; I. I. VELICU, *op. cit.*, 275; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 16-17.

⁷⁷ Ioan M. CARDULA, *Istoria Armânjlor*, Constantza 2001, 124.

⁷⁸ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 565/1867, p. 2689-2737.

⁷⁹ Nicolae-Şerban TANAŞOCA, *Christian Tell și "chestiunea aromânească" în lumina unor documente inedite*, Sud-estul și contextul European, V, Bucureşti 1996, 9-11.

⁸⁰ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 430/1867, Bucuresci, 12.10.1867, p.2573-2575.

⁸¹ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 54; N. Tacit, *op. cit.*, 12; Багав всушност бил од Влашка Блаца, а во моментот кога бил земен од Аверќи престојувал во Клисура (CORETTI, *Andrei C. Bagavu, 1857-1888*, Macedonia, I/5, Bucuresci 1888, 98).

⁸² Браќата Феса биле родени во Клисура, а во Букурешт биле донесени од свештеникот Варнава (V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 49, белешка 1).

⁸³ Ќирана бил донесен од трговецот Василе Дан (*Idem*, 54-55).

леску, Михаил Паскал и Штефан Михајлеану од Охрид,⁸⁴ Туљу Карацани и Јануле Шому Томеску од Авдела, Јорји Пердиќи од Периволи, Димитри Никулеску од Трново, Јорји Томара од Аспропотамо и браќата Димитри и Никола Косму од Гопеш.⁸⁵

Со доаѓањето на втората група ученици од Македонија и со зголемувањето на училишната популација,⁸⁶ започнале проблемите што го означиле почетокот на крајот на ова училиште. Меѓу новодојдените момчиња имало одредена група што тешко се потчинувала на авторитети и давала отпор кон обидите за романизирање на Власите. Постепено дошло до остар судир помеѓу учениците од Букурешт и дојденците од Македонија. Од друга страна, се заостриле и односите помеѓу Аверќи и дел од учениците.⁸⁷ Образованието во училиштето се вршело според спартански методи и строги морални принципи, но учениците не биле спартанци и тешко се привикнувале на војничките правила што им ги наметнувал поранешниот светогорски игумен. На 17.09.1868 година, седумнаесет ученици доставиле писмена жалба до министерот за образование и религија, со која барале Аверќи да биде отстранет од должноста директор бидејќи „...има лош однос кон учениците, одржува тајни врски со Грците од кои е поткупен за да го ликвидира училиштето, пишува писма до лица во Македонија во кои ги советува да не ги праќаат своите деца на школување во Букурешт, врши злоупотреба со материјалните средства и во институтот не прима деца од аромански, туку од грчки семејства“.⁸⁸ Аверќи ги негирал сите обвинувања.⁸⁹ Коста Косму, чиј стрико бил еден од учениците на Аверќи, раскажува дека архимандритот „ги тиранизираше учениците со работа, поради што

⁸⁴ Штефан Михајлеану бил од Горна Белица. Рано останал сирак и се преселил во Охрид кај неговиот чичко, кој подоцна го донел во Букурешт како стипендист на институтот „Свети Апостоли“ (BIGLA, *Contribuire la studiul martirului Stefan Mihailleanu*, Almanah Macedo-Român, București 1902, 170).

⁸⁵ T. BURADA, *op. cit.*, 16-17, белешка 1; V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 54-55; V. DIAMANDI-AMINCEANUL, *op. cit.*, 107; N. TACIT, *op. cit.*, 12.

⁸⁶ Во 1867 година училиштето имало 26 ученици, во 1868 година 30, а во 1869 година наставата ја посетувале 32 ученика (ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 565/1867, p. 2801; dosar 742/1868, p. 3119-3189).

⁸⁷ N. Ş. TANAŞOCA, *Christian Tell...*, 11-13.

⁸⁸ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 560/1868, Bucuresti, 17.09.1868, p.2940.

⁸⁹ Idem, dosar 560/1868, Bucuresti, 7.10.1868, p.2974.

тие често беа принудени да се жалат”.⁹⁰ Врз основа на тие судири и обвинувања, министерот за образование, Димитрие Густу, на 21.10.1868 година го разрешил Аверќи и за директор на училиштето го поставил професорот Н. Флореску.⁹¹ Кристијан Тел, пак, во еден извештај од 25.04.1870 до тогашниот министер за образование, Петре Карп, тврди дека интернатот при манастирот Свети Апостоли станал центар на политички страсти и ситни интереси и дека борбите помеѓу учениците донесени од Аверќи и оние од Букурешт, зад коишто застанале моќната влашка колонија и министерот Густу, биле главната причина за отпуштање на архимандритот.⁹² Набргу, на 13.02.1869 година, со декрет од владетелот Карол, Аверќи повторно бил вратен на местото директор.⁹³

Недоразбирањата на релација Аверќи-ученици продолжиле со намален интензитет, но погрешна е претпоставката дека внатрешните несогласувања резултирале со затворање на институтот.⁹⁴ Причините за затворање на овој прв расадник на романски учители во Македонија биле од сосема поинаква природа. Во јуни 1869 година, Аверќи го известил министерот за образование дека првата серија од 8 ученици го завршила образованието и моли истите да бидат назначени за учители во Македонија.⁹⁵ Во јули 1870 година и Кристијан Тел упатил сличен предлог до министерот Карп и побарал 8-те ученици да ги заземат учителските позиции во Периволи, Голема (Долна) Селиа, Самарина, Ксироливади и Бјаса.⁹⁶ И покрај тоа што постојаниот совет при министерството за образование го одобрил барањето на генералот Тел, директорот на училишниот оддел, Д. Н. Ницулеску, изјавил дека фондот нема пари за нови училишта во Македонија. Лошата финансиска состојба на Романија ги парализирала сите обиди за унапредување на училишното дело во Османлиската Империја. Младите Власи одбиле да се вратат во татковината како романски учители, доколку за тоа не бидат субвенцио-

⁹⁰ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 44.

⁹¹ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 560/1868, Bucuresti, 21.10.1868, p. 2989.

⁹² N. Ş. TANAŞOCA, *Christian Tell...*, 11-12.

⁹³ Idem; I. I. VELICU, *op. cit.*, 276.

⁹⁴ P. КИРЈАЗОВСКИ, *op. cit.*, 86.

⁹⁵ ДАРМ, МСIP, мф. 549, dosar 742/68, Bucuresti, 25.06.1869, p.3528-3529.

⁹⁶ Anca TANAŞOCA - Nicolae Şerban TANAŞOCA, *Unitate romanică și diversitate balcanică, Contribuții la istoria romanității balcanice*, București 2004, 178-179.

нирани од романската влада.⁹⁷ Магливата перспектива на училишното дело ја ставила под знак прашање и потребата за понатамошна продукција на наставнички кадар и за опстојување на Институтот на светите апостоли. Токму затоа, новиот романски министер за образование, Кристијан Тел, започнал да работи на ликвидирање на Институтот. Во втората половина на 1870 и на почетокот на 1871 година, учениците од македо-романскиот институт биле распределни во лицеите Матеј Басараб и Св. Сава во Букурешт.⁹⁸ Есента 1873 година сите ученици го напуштиле интернатот при манастирот Св. Апостоли, а во 1874 година училиштето било целосно исфрлено од буџетот на романското министерство за образование.⁹⁹

Архимандрит Аверќи и првите десет ученици
во институтот на Светите Апостоли

⁹⁷ Idem, 179-180.

⁹⁸ T. BURADA, *op. cit.*, 17; S. ȚOVARU, *op. cit.*, 23; V. DIAMANDI - AMINCEANUL, *op. cit.*, 108; I. I. VELICU, *op. cit.*, 279; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 40; G. ZBUCHEA, *O istorie...*, 60; Doru NEAGU, *Institutul Macedo-Român din București (1865-1871)*, Studii și articole de istorie, LXIX, București 2004, 111-124.

⁹⁹ A. TANAȘOCA – N. Ș. TANAȘOCA, *op. cit.*, 182.

Институтот на Светите Апостоли одиграл пионерска улога во развојот и зајакнувањето на романската пропаганда во Македонија. Училиштето ја пополнило празнината што се јавила на почетокот при отворањето на училишта во Османлиската Империја. Дека проектот бил успешен се гледа од имињата на учениците кои произлегоа од овој институт: Туљу Тачит, Филип Апостолеску, Димитри Абелеану, Никола и Димитри Косму, Јорји Даути, Јорји Томара, Димитри Бадралекси, Гушу Папакостеа, Константин Кирана, Стерју Думитреску, Димитри Никулеску, Јорји Пердиќи, Никола Попилиан, Андреј Багав, Константин Кајрети. Токму местата во коишто овие „свети апостоли“ отворија училиште ќе станат главните бастиони на романската пропаганда во Македонија, Епир, Тесалија и Албанија.

Што се однесува до Аверќи, малку се знае за неговиот живот по 1870 година. Од 1870 до 1873 година тој бил задолжен два пати месечно да ги посетува учениците во нивните нови училишта, за истите да ги задржат духот, традициите и обичаите од родните места. Во јуни 1873 година дал отказ од функцијата директор на Институтот и ја напуштил Романија. Есента 1875 година дошол во Тесалија и живеел во манастирот Св. Димитрија во близина на Грижану, а на 18.02.1876 година ненадејно починал. Релативно веродостојни семејни извори тврдат дека му било пресудено на византиски начин, откако бил отруен од „неговите грчки непријатели“.¹⁰⁰

3. „Убиј го учителот!“

3.1. *„Ситуацијата на романскиот учител во Македонија беше крајно специфична: преку ден ја извршуваше учителската должност, а за време на ноќта дебнеше со пушка в рака. Животот на учителот се одвиваше во атмосфера на цунгла, во постојан судир со најразлични непријатели“.*¹⁰¹

Вака Симион Цовару сликовито ни ја доловува положбата на првите учители во романските училишта во Македонија. И навистина,

¹⁰⁰ V. PAPACOSTEA, *Insemnările...*, 55, белешка 1.

¹⁰¹ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 64.

набргу по нивното пристигнување од Букурешт, младите романски воспитаници наидувале на препреки во сите сфери од животот и на своите плеќи ја чувствувале долгата рака на моќниот непријател – Цариградската Патријаршија. Локалните свештеници биле задолжени да одат од куќа во куќа, да ги проколнуваат „проклетите папистанци со романски книги“¹⁰² и да изјавуваат дека во името на Христа ги анатемисуваат сите оние чиишто деца учат на влашки јазик.¹⁰³ За селанецот од XIX век, кој „во личноста на митрополитот гледаше светец, а преку неговиот збор ги слушаше наредбите од Бога“,¹⁰⁴ зборовите на свештеникот имале решавачко влијание врз неговиот однос кон новите учители. Обвинет пред османлиските власти за шпионажа и дискредитиран пред локалното население, романскиот учител претставувал лесен плен за искусната патријаршиска машинерија. Тој бил сметан за еретик, бил обвинуван дека го нарушува јавниот поредок, бил тероризиран, тепан од османлиските власти, омаловажуван од самите Власи, апсен, фрлан во затвор и заплашуван со смрт. Од неговата упорност, смелост и снаодливост зависело дали романската пропаганда ќе успее или нема да успее да проникне во местото во коешто бил упатен да дејствува. Изгледа дека првите учители поседувале и упорност и смелост и снаодливост. Под водство на Апостол Маргарит, учителите ги издржале сите удари што им ги задавале претставниците на грчката пропаганда, а местата во коишто тие отвориле училиште станале главни цитадели на романската пропаганда во Македонија.

3.2. Нема сомнение дека училиштето во Трново било првото романско училиште во Македонија. За локацијата на второто романско училиште не постои согласност. Некои автори сметаат дека второ романско училиште на македонска територија било училиштето во Авдела, а други сметаат дека тоа било училиштето во Гопеш.¹⁰⁵ Никој освен

---

¹⁰² ДАРМ, *Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, dosar 147/1870, Gopeşi, 30.07.1870, nepaginat.

¹⁰³ J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 191.

¹⁰⁴ Guşu PARACOSTEA-GOGA, *In zilele redeşteptării Macedo-Române, Memorii, acte şi corespondenţă*, Bucureşti 1927, 23.

¹⁰⁵ За Авдела се изјаснуваат Алин Чупала (Alin CIUPALA, *Începuturile şcolii româneşti în Macedonia, Epir şi Thesalia, 1864-1877*, revista Erasmus, VI, Bucureşti 1996, 32), Михаил Кордеску (M. V CORDESCU, *op. cit.*, 17), Георги Барболов

Гопчевиќ¹⁰⁶ не ја допушта можноста дека второ романско училиште во Македонија било училиштето во Битола, отворено од Димитри Атанасеску кон крајот на 1865 или почетокот на 1866 година, иако тоа Атанасеску јасно го кажува во своите спомени, а истото го потврдува и документацијата од односниот период. Постојат многу недоследности во хронологијата на настаните претставени од Атанасеску речиси 40 години по нивното одигрување, но тешко може да се оспори суштествувањето на романско училиште во Битола кон средината на 60-те години на XIX век.

Прогонет од пелагонискиот митрополит Бенедикт, на почетокот од 1865 година Атанасеску отишол во Букурешт и таму отпечатил три нови учебници на влашки јазик. Во ноември истата година упатил барање до романското министерство за образование и религија да му се обезбедат материјални средства со кои би можел да се врати во Македонија и да отвори романско училиште во Битола.¹⁰⁷ Кон средината на ноември, „натоварен со три пати повеќе книги од првиот пат“ влашкиот учител ја напуштил романската престолнина и се упатил кон Цариград. Таму, со помош на романскиот дипломатски претставник во градот, Александру Голеску, успеал да добие усно одобрение од министерот за надворешни работи на Османлиската Империја, Али паша, и од големиот везир, Фуад паша, да се врати во Македонија и да отвори „романско училиште“, „кај што ќе посака“.¹⁰⁸ Охрабрен од зборовите на турските големци, Атанасеску се вратил во Македонија со намера да отвори ново училиште. „Училиштето се отвори, но не во Трново туку во Битола“,¹⁰⁹ „во Мечкар маало, во малите куќи на Ташку Макри“.¹¹⁰ Понатаму

(Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 55), Георги Даскалов (Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 69) и уредниците на првиот македо-романски алманах од 1900 година (*Primele Școli Romane din Imperiul Otoman, Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900*, 33), а за Гопеш се изјаснуваат Бурада (Г. BURADA, *op. cit.*, 35), Пејфус (М. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 45), Аргинтеану (Ј. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 187), Диаманди-Аминчанул (V. DIAMANDI -AMINCEANUL, *op. cit.*, 109) и Жеко Попов (Жеко ПОПОВ, *Българският национален въпрос в българо-румънските отношения 1878-1902*, Софија 1994, 112).

¹⁰⁶ С. ГОПЧЕВИЌ, *op. cit.*, 316.

¹⁰⁷ *Școli și biserici românești... Documente...*, 106.

¹⁰⁸ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 327-328; A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/9...*, 360.

¹⁰⁹ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/9...*, 360.

¹¹⁰ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 328.

Атанасеску потенцира дека добро си ја терал работата со училиштето во Битола,¹¹¹ но поради тоа што дозволата за работа истекувала на 15 јуни 1866 година, а локалните црковни власти во Битола не сакале ни да чујат за нејзино продолжување, тој бил принуден повторно да оди во Цариград.¹¹² Тука веројатно не успеал да издејствува добивање на нова дозвола, бидејќи набргу по враќањето од Битола, „поради интригите на Бенедикт“, бил протеран од вилаетот и бил принуден повторно да се упати во Цариград.¹¹³ Помогнат од францускиот амбасадор, Атанасеску издејствувал дозвола да се врати во Битола и повторно започнал да работи како учител во градот. Во јули 1868 година тој упатил барање да му се пратат пари за да изнајми поголема куќа во Битола во која ќе го смести училиштето,¹¹⁴ а во платните списоци на романската влада за 1868 година, Димитри Атанасеску фигурира како учител во Битола.¹¹⁵ Атанасеску вели дека во битолското училиште останал сè до протерувањето на Бенедикт од пелагониската епархија.¹¹⁶ Следејќи ја оваа хронологија, иако Атанасеску воопшто и не спомнува датуми, можеме да претпоставиме дека битолското училиште со прекини работело од крајот на 1865, или почетокот на 1866 година, сè до протерувањето на Бенедикт во 1869 година.¹¹⁷ Тешко е да се потврди што навистина се случило и во кој временски период, но постоењето на училиште во Битола кон 1866 година е потврдено и според нас тоа училиште треба да се смета за второ романско училиште во Македонија.

---

¹¹¹ Idem.

¹¹² V. PAPACOSTEA, *Documente... I/2...*, 173.

¹¹³ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 328; Ова второ протерување изгледа се случило во 1867 година, бидејќи од Велигден 1865 до Велигден 1867 година Бенедикт бил во Цариград, а во Битола се вратил во мај 1867 година (*Британски документи... Том IV...*, 193).

¹¹⁴ ДАРМ, МСРП, мф. 549, dosar 775/1868, Bitolia, 18.07.1868, p. 3277.

¹¹⁵ *Şcoli și biserici românești... Documente...*, 107.

¹¹⁶ Според британскиот конзул во Битола, Чарлс Калверт, Бенедикт бил сменет од митрополитското место во пелагониската епархија кон средината на јуни 1869 година (*Британски документи... Том IV...*, 224).

¹¹⁷ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 328; Но, во 1868 година, Калверт пишува дека во 1867 година Атанасеску се наоѓал во училиштето во Трново, а во своите спомени влашкиот даскал вели дека како учител во родното село се вратил по тригодишни протерувања, откако за прв пат бил протеран кон крајот на 1864 година (*Британски документи... Том IV...*, 191;).

Атанасеску се вратил во Трново, каде што изградил мала куќарка во која го сместил училиштето¹¹⁸ и, „кога со многу, кога со малку деца, кога со добро, кога лошо, како што ќе донесеше денот“¹¹⁹ работел 35 години како романски учител. Во текот на сите години поминати во учителствување, Димитри Атанасеску целосно се ставил во служба на влашката кауза. Иако работел како романски учител и помагал при отворањето на повеќе романски училишта во Битолскиот вилает, тој бил еден од главните протагонисти во борбата за формирање на влашка црква и подготвил 13 книги напишани на влашки јазик, кои биле отпечатени во 21,000 примероци и им биле подарени на влашки ученици.

3.3. Во август 1865 година од Букурешт во Клисура се вратил Апостол Маргарит.¹²⁰ Иако поседувал дозвола од цариградските власти да отвори приватно училиште „доколку сака и сред село“,¹²¹ тој тоа не го направил. Но не мирувал. Во јули 1866 година побарал романски пасош и дозвола за отворање на романско училиште во Клисура.¹²² Министерот Росети ги убедил своите колеги дека отворањето на училиште е од национален интерес и владата го одобрила барањето на Маргарит.¹²³ Тој сепак не отворил училиште во Клисура. Изгледа дека опозицијата во градот била пресилна. Повикан од своите авделиоти, Маргарит се упатил кон местото во кое го минал детството и во октомври 1866 година „отворил“ романско училиште во Авдела. Како што видовме во претходното поглавје, Авдела била летна населба. Најдоцна до Митровден мештаните го напуштале селото и се селеле во пониските, потопли места. Според тогаш користениот јулијански календар, во 1866 година Митровден бил на 27 октомври. На 11 октомври Маргарит известува дека го

¹¹⁸ *Românul de la Pind*, II/44, 12.01.1904, 3.

¹¹⁹ D. ATANASESCU, *op. cit.*, 328.

¹²⁰ Берар вели: „Дотогаш тој беше Хелен, како и неговите влашки браќа. Тој стекна богатство како трговец, кое можеше да му го посвети на хеленизмот доколку не отидеше во Букурешт. Но тој отиде, виде и беше убеден. На враќање ја прифати новата вера и почна да патува низ Ановлахија“ (V. BÉRARD, *op. cit.*, 251).

¹²¹ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/7...*, 264.

¹²² ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2351, dosar 676/1866, Vlaho-Clisura, 24.05.1866, nepaginat; Idem, Vlaho-Clisura, 4.07.1866, nepaginat; Idem, Vlaho-Clisura, 18.07.1866, nepaginat.

¹²³ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 42.

отворил училиштето,¹²⁴ од што произлегува дека тоа работело околу 10-15 дена. Тешко прифатливо е дека Маргарит не ги знаел преселничките навики на своите соселани за да прифати отворање на училиште кое би работело само две недели. Многу е поверојатно дека тој само договорил отворање на романско училиште, а училиштето во Авдела започнало со работа во пролетта 1867 година.

Со враќањето на влашките семејства, во Авдела се вратил и Апостол Маргарит. Првата учебна година во првото романско училиште на Пинд започнала со 34 ученици.¹²⁵

Како врвен агитатор и харизматичен авторитет, Маргарит набргу успеал да постигне нешто што во иднина било повторено само уште еднаш, повторно од него. Летото 1867 година Авдела ја посетил гревенскиот митрополит Генадиј („Кој беше противник на романската кауза и во 1865 година сред пат ги сопре момчињата што Аверќи ги носеше во Букурешт“).¹²⁶ Првобитно жесток противник на романското училиште во Авдела, по само неколку средби со Апостол Маргарит патријаршискиот митрополит станал заштитник на романското училиште, а „познанството прерасна во големо пријателство“.¹²⁷ Митрополитот му дозволил на Маргарит да продолжи да учителствува во Авдела. Притоа му предложил да се пресели во Гревена, за да предава на романски јазик во тамошното општинско училиште. Учителот од Авдела ја прифатил поканата и на 1.09.1867 година започнал бесплатно да работи во грчкото училиште во Гревена. Таму, покрај часовите на романски јазик што им ги држел на влашките деца, еден час дневно одвојувал и за предавања на грчки јазик.¹²⁸ Училиштето во Авдела било оставено да работи во мирни услови. Дури и кога до Генадиј стигнало писмо од патријаршискиот синод во кое му било наредено да ги затвори романските училишта во неговата епархија, тој само го замолил романскиот учител во Авдела да не предава на романски јазик и воопшто не дејствувал ко-

---

¹²⁴ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2351, dosar 676/1866, Bela de la Pindu, 11.10.1866, nepaginat.

¹²⁵ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 41.

¹²⁶ A. TANAȘOCA – N. Ș. TANAȘOCA, *op. cit.*, 164.

¹²⁷ M. V. CORDESCU, *op. cit.* (Anexa 7 – Apostol Mărgărit către V.A Urechia), 311.

¹²⁸ Idem, 311-312.

га истиот не го послушал.¹²⁹ Подоцна гревенскиот митрополит бил одликуван со орден од романската држава.¹³⁰

Оваа идилична слика за толеранцијата на патријаршискиот митрополит кон романското училиште што Апостол Маргарит ја претставува во своите извештаи кон романскиот министер за образование, сепак остава повеќе отворени прашања: Како и дали Маргарит успеал да го придобие гревенскиот митрополит? Дали радикалната промена во ставот на Генадиј кон романската училишна мрежа во неговата епархија се должела на пријателството со Апостол Маргарит или на нешто друго? Дали училиштето во Гревена може да се смета за романско училиште, како што сметал Маргарит? На кој јазик влашкиот учител им предавал на влашките деца во општинското гревенско училиште – на романски или на влашки?

За разлика од поголемиот број негови колеги, Генадиј се наоѓал на чело на една мошне сиромашна епархија. Во неа речиси половината верници биле Власи што компактно населувале поголема територија во западните делови на казата. Токму затоа тој бил принуден да лавира помеѓу неговите лични чувства, наредбите од неговите претпоставени во Цариград и потребите на бројното влашко верничко стадо. Неговиот прв инстинкт бил да се бори против „романските“ натрапници, но набргу увидел дека соработката нуди поголеми шанси за успех од непријателството. Прагматичниот Генадиј согледал дека гревенската епархија би можела да профитира од интересот на Романија кон неговите влашки верници. Во јули 1867 година тој испратил писмо до романскиот министер за образование и религија, В. А. Уреќија, во кое побарал парична помош за црквата Св. Ахил во Гревена и за изградба на ново општинско училиште во градот. За возврат ветил дека во училиштето ќе се предава и на романски јазик. Во овој контекст треба да го гледаме и новиот однос на гревенскиот митрополит кон романските училишта во епархијата. Поканата кон Маргарит да стане романски учител во Гревена всушност не била ништо друго освен чин на добра волја со кој Генадиј би из-

---

¹²⁹ Idem (Anexa 11 – I. Ş. Tomescu către Ministerul administraţiunei şcoalelor române din Turcia), 320.

¹³⁰ Idem (Anexa 7), 312.

дејствувал парична помош од Букурешт. Освен тоа, поканата можеме да ја интерпретираме и како желба на митрополитот да го има во близина опасниот учител, со што би имал директен увид врз неговата работа и неговите пропагандни активности. Од друга страна, пак, проникливиот Маргарит брзо ја сфатил важноста од неговото присуство во главниот град на оваа „највлашка“ каза во Османлиската Империја и воопшто не се двоумел да ја прифати поканата на митрополитот.¹³¹ Накратко, се работело за брак од интерес кој неминовно ќе завршел со развод, но во моментот бил од корист и за двете страни.

Што се однесува до општинското училиште во Гревена, нема сомнение дека истото било грчко и не можеме да го сметаме за романско училиште. Поголем проблем претставува пронаоѓањето на одговор за прашањето на кој јазик Маргарит им предавал на влашките деца во гревенското училиште. Во своите писма до компетентните власти во Букурешт, Маргарит вели дека во општинското училиште предавал на романски јазик.¹³² Слично се изразува и општинската училишна ефорија во Гревена, која им потврдила на властите во романската метропола дека „во нашето општинско училиште Апостол Маргарит бесплатно предава на романски јазик и бесплатно им ги подели книгите на учениците“.¹³³ Сепак, многу поиндикативна е терминологијата на митрополитот Генadiј. Тој го нарекува Апостол Маргарит професор по влашки јазик (*tu Apostolou Margaritou didaskontos entautha tin Vlachikin glossan*), Власите ги нарекува *Vlachoi*, а нивниот јазик влашки јазик (*i Vlachiki glossa*). Од друга страна, во своите извештаи тој прави јасна дистинкција помеѓу Власите и Романците, кои редовно ги нарекува *Roumouoi*.¹³⁴ Од овие причини ја оставаме отворена можноста дека, како и останатите „романски“ учители во овој ран период на романското образование во Македонија, Маргарит предавал на влашки јазик, но, од разбирливи причини, кога зборувал за Власите и нивниот јазик, пред романските власти ги користел термините „Романци“ и „романски јазик“.

¹³¹ Nicolae Șerban TANAȘOCA, *Din istoria „chestiunii aromânești“: O încercare eșuată de compromis între elenism și românism în eparhia Grebenei în anul 1867*, Revista istorică, IX/3-4, București 1998, 133-135.

¹³² M. V. CORDESCU, *op. cit.* (Anexa 7), 311.

¹³³ A. TANAȘOCA – N. Ș. TANAȘOCA, *op. cit.*, 166.

¹³⁴ *Idem*, 166-167.

Маргарит останал во Гревена до почетокот на учебната 1868/1869 година, но не успеал да отвори романско училиште.

Во меѓувреме, во јули 1867 година, во Авдела пристигнал Јануле Шому Томеску, внук на архимандритот Аверќи и поранешен ученик во институтот на Светите Апостоли. Задолжен од романската влада да отвори романско училиште во Периволи или Самарина,¹³⁵ Томеску дошол на Пинд и замолен од Апостол Маргарит го презел раководењето со локалното училиште во Авдела.¹³⁶ Нешто подоцна, на младиот учител му се приклучиле „светиот апостол“ Јорѓи Даути и отец Јоан Тофеќи.¹³⁷ Учениците и учителите од Авдела зимите ги минувале во зимските живеалишта во Тесалија и останатите делови на Европска Турција, каде што во зимскиот период заедно со нив се селело и романското училиште. Летното училиштето во Авдела работело до 1905 година, кога било запалено од грчките андартти.¹³⁸

3.4. Во 1868 година Маргарит конечно успеал да обезбеди везирска дозвола за отворање на долго очекуваното романско училиште во Клисуре.¹³⁹ Иако во градот веќе постоеле 5 грчки училишта, а локалот во којшто било сместено романското училиште не собирал повеќе од педесетина деца, истото веднаш се наполнило. Силната популарност што поранешниот грчки учител ја уживал меѓу обичните граѓани, на-

¹³⁵ A. CIUPALA, *op. cit.*, 32.

¹³⁶ Со оглед на краткиот престој на Апостол Маргарит во училиштето во Авдела, многу автори го сметаат токму Јануле Шому Томеску за основач на првото романско училиште на Пинд; Види: V. DIAMANDI - AMINCEANUL, *op. cit.*, 109; Primele școli..., 33; *Avela și școala română*, Primul almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 39.

¹³⁷ Biblioteca Academiei Române (натаму: B.A.R), Secția manuscriselor, *Apostol Mărgărit*, A. 929, 8/956, Avella, 3.06.1875; T. BURADA, *op. cit.*, 38.

¹³⁸ Томеску зиме предавал во тесалиските населби Влахојани, Зарку, Грижану и Дамаша, но таму не наишол на повољните услови што ги уживал во епархијата на Генадиј. Прогонуван од локалните митрополити, неколкупати бил приведуван од властите и затворен во 1867 година. Покрај Томеску, Даути и Тофеќи, до 1903 година во романското училиште во Авдела предавале и учителите Туљу Михали, Леон Константинеску, Јорѓи Пјаха, А. Нуши, Г. Зограф, Гаќи Папа, Јоан Пјаха, Михаил Фоле, Д. Економу, Н. Шашамуги, Стерије Караџани, Аристотел Папахаци, учителот по турски јазик Казанфер Халил и учителката Евантија Чапара (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 41-42).

¹³⁹ S. DIAMANDI, *op. cit.*, 332.

бргу резултирала со уште поголем пораст на интересот кај родителите да ги испраќаат своите деца во „ароманското училиште“.¹⁴⁰ Бил изнајмен нов локал во којшто биле сместени 90 ученици, за по неполни две години бројот на ученици во училиштето на Маргарит да порасне на 120, додека во исто време грчките училишта во Клисуре ги посетувале само 90 ученици.¹⁴¹ Во овој период Критското востание го отргнало вниманието на патријаршиските поглавари од романското училишно дело, но во 1869 година борбата против Апостол Маргарит повторно се засилила до тој степен што откако влашкиот учител не бил протеран по легален пат, се преминало кон испраќање на вооружени платеници за да го истераат од градот.¹⁴² Наоѓајќи се во тешка положба, за Маргарит останувала можноста да најде закрила кај лазаристичката мисија и австриските дипломатски агенти – две непријатни места за османлиските власти поради нивната инволвираност во национално-политичкиот живот на христијанското население во Македонија. Подоцна ќе ги разгледаме неговите врски со носителите на католичката пропаганда во Македонија. Односите, пак, со австроунгарскиот конзул во Битола, Окули, се темелеле врз една несигурна лага која не можела долго да остане прикриена, но која ја исполнила првобитната цел на нејзиниот творец. Под името Антоан Маргарит, австриски поданик роден во Букурешт, османлискиот поданик од Пинд цели три години ја уживал заштитата на неговиот „сонародник“, Окули. Сите обиди на костурскиот митрополит, Никифор, да го протера Апостол Маргарит и да го затвори романското училиште во Клисуре, сите негови обвинувања дека Маргарит е вмешан во пан-словенски заговор и сите обиди на локалните власти да му ги задоволат барањата на патријаршискиот митрополит, на-

---

¹⁴⁰ Според Јорџи Рува, училиштето во Клисуре не било романско, туку ароманско (G. RUVA, *op. cit.*, 19).

¹⁴¹ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit...* VIII/7..., 269-270, 272; Бројните обврски не му дозволувале на Маргарит да остане подолго време во градот. Затоа во првите години како учител во Клисуре работел и „апостолог“ Туљу Тачит. До 1903 година како романски учители во влашкото гратче работеле уште 25 други учители и учителки. Во периодот од основањето на училиштето до 1878 година, тоа два пати било затворено на барање на патријаршиското свештенство – еднаш во 1873, а втор пат во 1877 година (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 177).

¹⁴² Види: A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit...* VIII/7..., 268-269.

идувале на сид пред силната поддршка што австроунгарскиот конзул му ја давал на својот штитеник.¹⁴³ Маргарит се почувствувал толку силен што влегол и во отворена „војна“ со костурскиот митрополит.¹⁴⁴ Дури и кога измамата била откриена кон крајот на ноември 1870 година,¹⁴⁵ Окули одбивал да прифати дека е изманипулиран и дека Маргарит не е австриски поданик.¹⁴⁶ Откривањето на лагата резултирало со протерување на популарниот учител од Клисуре. Оттука, во наредните неколку години тој ја изгубил австроунгарската поддршка. Но целта била остварена, а протерувањето во Цариград се покажало како благослов, бидејќи токму во главниот град на Османлиската Империја, Маргарит создал цврста база која подоцна ќе му овозможи привилегирана положба кај турските власти. Ни во Букурешт не останале слепи пред способностите на даскалот од Пинд. Во 1870 година бил задолжен да им помага на останатите романски училишта во империјата, да ги распределува книгите и платите за учителите и да ги заштитува од дејноста на патријаршиското свештенство, а во 1876 година романската влада го назначила за ревизор на сите романски училишта во Македонија.¹⁴⁷

3.5. Во меѓувреме во Македонија биле отворени уште неколку училишта финансирани од романски фондови. Во овој период, во влашкото национално движење се појавил и нов катализатор. Преродбата во Македонија и културно-просветните успеси на Македонците влијаеле врз Власите да го следат истиот пат и преку заемна соработка со македонскиот народ да ги постигнат посакуваните цели. Еклатантен

¹⁴³ Idem, 273-275; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 43-44.

¹⁴⁴ За време на еден судски процес против Маргарит во Јанина, каде што учителот од Клисуре бил повикан да се брани против обвинувањата дека е опасен странски агитатор, митрополитот Никифор извикал: „Оди си, не те сакам во Клисуре“, на што Маргарит вратил: „Јас сум поданик на Неговото Височество Султанот. Во оваа земја правдата ја делат неговите претставници, а не калуѓерите. Но ако веќе си ги кажуваме желбите, јас тебе не те сакам ниту во Клисуре, ниту на кое било друго место“ (A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 190).

¹⁴⁵ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/7...*, 279-280.

¹⁴⁶ Чудно, дури и кон средината на 1870-те години Маргарит продолжил да тврди дека е австриски поданик и за истото пишува во познати романски списанија (Idem, 282).

¹⁴⁷ *Româniile de la sud de Dunăre... Documente...*, 24; M. V. CORDESCU, *op. cit.* (Anexa 2 – Ap. Mărgărit către Minister), 252.

пример за тоа е градот Охрид. Во 1870 година охридските Власи станале единствените меѓу нивните сонародници што масовно ја отфрлиле црковната јуридикција на Цариградската Патријаршија и се ставиле под капата на Бугарската Егзархија. Уште во 1865/66 година, Власите од Охрид ги направиле првите обиди за отфрлање на грчкиот јазик од образованието и негова замена со нивниот мајчин јазик. Околноста што мнозинството охридски Власи оделе на печалба во Романија и сигурноста дека познавањето на романскиот јазик ќе им овозможи на нивните деца да најдат услови за живот во оваа далечна земја, придонеле првите барања за народни учители да бидат пратени токму до Дунавските кнежевства. Во едно такво барање, напишано од Григор Прличев и потпишано од триста Власи од Охрид, охридските Власи потврдуваат дека и во минатото се обидувале да отворат влашки училишта, и велат:

„Зошто на сите православни нации од Турција им е наметнато учењето на туѓиот и мртов грчки јазик... не знаеме. Но најубаво знаеме дека овој систем беше мошне погубен за нас и дека додека тој продолжува, ние ќе останеме постојано заспани, неуки и играчка на народите. Кога и самите Грци ги увидоа големите тешкотии на стариот грчки јазик... ние продолжуваме со учењето на наметнатиот туѓ и мртов и сосем тежок грчки јазик. *Каква противречност, Господи! Гркот да учи на новогрчки, а Ароманецот на старогрчки.*

*Грчките схоластици... заедно со тукашните фанариотски архијереи ги попречуваа со сила сите наши досегашни настојувања за воведување на мајчиниот јазик во училиштето. Сега не можејќи веќе да ја трпиме оваа национална срамота и отфрлајќи ги смело интригите и прогоните на грчките владици, топло ја молиме владата на Подунавските кнежевства да нè помогне и со сопствени сили да го воведеме во нашите училишта мајчиниот јазик, доделувајќи ни народни учители и заедно со потребните книги да обезбеди и плати за нив, додека не се почувствува со гордост националната свест и предимството на својот јазик, кој е мајка на сите европски јазици“.*¹⁴⁸

¹⁴⁸ Оливера ЈАШАР-НАСТЕВА, *Григор Прличев и еден апел на охридските Власи во врска со воведувањето на мајчиниот јазик во училиштата*, Зб. Животот и делото на Григор Прличев, Скопје 1994, 26-28.

Григор Прличев

Со слично барање до романската влада на 3 април 1866 година се обрратиле и 19 првенци од струшка Горна Белица.¹⁴⁹ Имајќи го предвид фактот дека од 1850 до 1852 година Прличев работел како учител во Долна Белица, не е исклучено негово учество и во петицијата упатена од Власите од Горна Белица, ниту пак постоење на слична петиција пратена во Романија од страна на Власите од Долна Белица.

Во февруари 1868 година охридани испратиле ново барање до романското министерство за образование, а наесен пристигнала вест дека истото било прифатено. Веднаш потоа, во маалото Св. Ѓорѓи во Охрид, Јаков и Ванчу Димоние, во соработка со браќата Дафин, го основале охридското романско училиште.¹⁵⁰ Од Романија за учител бил испратен Јорѓи Томара, уште еден од низата „свети апостоли“, кој, според неговиот поранешен ученик, Штефан Михајлеану, „веднаш ги придоби симпатиите на охридани“.¹⁵¹ Митрополитот Мелетиј издејствувал апсење на сите влашки првенци поради основањето на новото училиште,¹⁵² но постигнатиот ефект бил дијаметрално спротивен од желбите на охридско-преспанскиот митрополит и дополнително го забрзал преминувањето на охридските Власи кон Бугарската Егзархија. Набрѓу се издејствувало романското училиште да биде сместено во зградата на општинското училиште во градот, каде што Томара работел заедно со учителот во локалното грчко училиште, Јорѓи Пихеон. Со засидувањето на романската партија во Охрид, училиштето преминало во целосна сопственост на „Романците“. Од непознати причини, во 1870 година, Томара отишол во Романија, од каде што повеќе не се вратил. Меѓу охридани останал познат како „татко на ароманската култура

¹⁴⁹ T. CAPIDAN, *Un receuil...*, 41.

¹⁵⁰ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 45.

¹⁵¹ Șt. MIHĂILEANU, *Școala și biserica romaneasca din Ochrida*, *Primul Almanah Macedo-Român*, Constanța 1900, 48.

¹⁵² I. C. PUPPA, *Romania...*, 26, белешка 2.

во Охрид¹⁵³. Летото 1871 година учителското место на Томара го зазел неговиот колега од букурешките училишни денови, охриданиецот Филип Апостолеску.¹⁵⁴

3.6. Романската историографија попатно регистрира дека во 1868 година Туљу Тачит основал училиште во Нова Бела (Noua Bela), за потоа истиот автор да каже дека во октомври 1870 година Димитри Бадралекси го основал училиштето во Колибите на Бадралекси (Călivili Vadralexi).¹⁵⁵ Туљу Тачит е навистина регистриран во платните списоци како учител во Нова Бела.¹⁵⁶ Но, освен такво голо споменување на училиште во Нова Бела, историографијата не дава други податоци за истото. Причината е според нас едноставна и се должи на недоволното познавање на топонимијата. Кога во 1822 година семејства од Авдела формирале летна населба на Каракамен, таа го добила името Колибите на Бадралекси, според челникот Алекси Барда. Кога Апостол Маргарит пишува писма од своето родно село, тој Авдела ја нарекува Бела на Пинд (Bela de la Pindu).¹⁵⁷ Нова Бела, или Нова Авдела, е всушност името со кое Маргарит ги нарекува Колибите на Бадралекси и како такво останало забележано во платните списоци на романското министерство за образование и религија. Тоа е истото место каде што во октомври 1870 година Димитри Бадралекси едноставно го наследил Туљу Тачит во локалното училиште, и истото место кое подоцна станало познато под имињата Долна Селиа (Selia din ghios) или Голема Селиа (Selia Mare), каде што, според Кордеску, училиште било формирано дури во 1904 година.¹⁵⁸ Така, поради различното именување на селото, еден ист автор за едно исто место вели дека училиште било основано во 1868, 1870 и во 1904 година. Голема Селиа била летна населба и зиме, заедно со своите ученици, учителот се селел во Бер, каде што продолжувала

---

¹⁵³ Ș. MIHĂILEANU, *Școala și biserica romaneasca din Ochrida...*, 51.

¹⁵⁴ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 130-131; До 1903 година во охридското романско училиште работеле уште 17 учители и учителки, претежно Власи од Македонија.

¹⁵⁵ A. CIUPALA, *op. cit.*, 32-33; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 168, Anexa 5 – Tablou de învățatorii române din Macedonia, Epir și Bulgaria, aflați în anul 1872, 255.

¹⁵⁶ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 147/1872, nepaginat.

¹⁵⁷ Idem, мф. 2351, dosar 676/1866, Bela de la Pindu, 11.10.1866, nepaginat.

¹⁵⁸ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 180.

наставата. На почетокот училиштето било субвенционирано од градот Јаш. Во 1875 година субвенцијата била укината и училиштето не функционираше две години.¹⁵⁹

Во платните списоци на романското министерство за образование се одбележува постоењето на летно училиште во селото Смикси, на Пинд, основано во септември 1868 година од Јорџи Даути.¹⁶⁰ На платните списоци училиштето фигурира до 1876 година.¹⁶¹ Сепак, освен во овие листи, училиштето од Смикси воопшто не се споменува во бројните студии и мемоари посветени на романското училишно дело, а од 1868 година Даути постојано фигурира како помошник на Шому Томеску во Авдела.¹⁶² Во една понова студија се потенцира дека во 60-те години на XX век биле направени обиди за отворање на романско училиште во Смикси, но „тврдоглавоста на жителите направи сите обиди да бидат залудни“.¹⁶³ Веројатно е дека училиштето постоело само на хартија, за полесно да се обезбеди плата за учителот Даути. Од оваа причина ние нема да го вброиме меѓу првите романски училишта во Македонија.

3.7. По долгогодишен престој во Галац и Букурешт, каде што го завршил училиштето на Светите Апостоли, во јуни 1869 година во родниот Гопеш се вратил младиот Димитри Косму¹⁶⁴ и го отворил првото романско училиште во ова битолско село.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Idem, 167-169; T. BURADA, *op. cit.*, 45.

¹⁶⁰ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 147/1872, nepaginat.

¹⁶¹ A. CIUPALA, *op. cit.*, 32, 35.

¹⁶² *Avela și școala română...*, 39.

¹⁶³ A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 137.

¹⁶⁴ *Școala Româna din Gopeși și Dimitrie Gh. Cosmescu-Fondatorul ei*, Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 121-123; A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit...* VIII/8..., 325.

¹⁶⁵ Многу автори погрешно сметаат дека Косму го отворил училиштето во 1865 или 1866 година. Грешката произлегува од Теодор Бурада (T. BURADA, *op. cit.*, 35), а подоцна е преземена од редица автори (V. BÉRARD, *op. cit.*, 253; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 17; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 45; V. DIAMANDI – AMINCEANUL, *op. cit.*, 109 итн.). Но соработниците на Косму и неговите соселани без исклучок потврдуваат дека учителот се вратил во родното село во јуни 1869 година (*Școala Româna din Gopeși...*, 122-123; A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit...* VIII/8..., 325; I., *Dimitri Cosmescu*, *Calendarul Aromânesc pe anul 1912*, București 1912, 154). Истото е потврдено од едно писмо на гопешките

Тој од Букурешт заминал без никакви субвенции, само со ветување дека ќе влезе во училишниот буџет дури откако ќе го инсталира романското училиште во Гопеш. Упорниот гопешанец не само што отворил училиште, туку за кратко време бројот на учениците пораснал од 15 на 20, па на 40, за по една година да привлече околу 140 ученици.¹⁶⁶

Но училиштето сè уште не влегло во романскиот буџет.

Со помош на Гопешани, кои гледајќи дека „за 8-10 дена нивните деца го учат тоа за што им беа потребни 2 години во грчкото училиште“¹⁶⁷ и „гледајќи ја неговата посветеност силно го засакаа“,¹⁶⁸ Косму успеал да влезе во општинското училиште. Од него било побарано да го внесе мајчиниот јазик и во селската црква. Успехот на „романскиот“ учител ја предизвикал очекуваната реакција од страна на патријаршиските претставници. Освен што бил проколнат од црквата, тој бил обвинет дека е опасен револуционер, по што бил врзан во синџири и однесен на суд во Битола. Судот го ослободил од обвиненијата. „Гледајќи дека против ароманскиот даскал не можат да се борат по легален пат, митрополитот и неговите претставници решија да го претенаат до смрт“.¹⁶⁹ Во романското училиште влегле две вооружени момчиња и започнале да го тепаат храбриот гопешанец. Се спасил откако на помош му притегнале неговите ученици.

Од Букурешт не стигнала ниту паричка.

првенци до романскиот министер за образование и религија, Александру Крецулеску (*Școli și biserici românești...Documente ...*, 109-110; A. CIUPALA, *op. cit.*, 32) и, конечно, за тоа сведочи и самиот Димитри Косму, кој во јули 1870 година кажува дека „мина точно една година од моето враќање во Гопеш“ (ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2351, dosar 147/1870, Gopeși, 30.07.1870, перагинат). Впрочем, Косму никако не можел да отвори училиште во Македонија пред 1869 година, бидејќи од 1858 до 1864 година се наоѓал во Галац, во 1865 година отишол во Букурешт, каде што една година неуспешно се обидува да се запише во Институтот на Светите Апостоли, а откако во 1866 година конечно бил примен во институтот, во него останал сè до завршувањето на студиите во 1869 година (*Școala Româna din Gopeși...*, 121-123).

¹⁶⁶ *Școala Româna din Gopeși...*, 123, 127; A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/8...*, 325; T. BURADA, *op. cit.*, 35; I., *op. cit.*, 154.

¹⁶⁷ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/8...*, 326.

¹⁶⁸ *Școala Româna din Gopeși...*, 123.

¹⁶⁹ *Idem*, 126.

Димитрие Косму

Непријателството на патријаршиското свештенство кон Косму сега добило нови димензии и ги зафатило сите пори од општеството. Селаните започнале да се делат на Грци и Романци. *„Брат со брат, татко со син, сестра со сестра, секој со некого беше на нож. Роднинските врски и пријателството го губеа сето свое значење. Сите што се чувствуваа Романци беа браќа, а другите им беа душмани. В црква, на свадба, на празник и во било која прилика, не се зборуваше за ништо освен за романското прашање. Се сценираа скандали, тепачки, дури и имаше обиди роднина да убие роднина со нож или пиштол, само поради тоа што едниот беше гркоман, а другиот го поддржуваше романското училиште“*.¹⁷⁰

Косму сè уште работел бесплатно.

Третата година учителот ја потрошил и последната пара. *„Немаше што да јаде. Пишуваше сиротиот во Букурешт дека го отворил училиштето, дека има над 100 ученици, бараше книги... но залудно“*.¹⁷¹ Во 1871 година го напуштил Гопеш и се вратил во романската метропола за да го спаси гопешкото училиште. Во меѓувреме починал Димитрие Козакович, кој главнината од својот капитал со тестамент ја оставил за да се издржува романско училиште во неговото родно Мецово. Во Мецово, каде што грчкото влијание било пресилно, немало услови за отворање на романско училиште и финансиските средства од фондот Козакович биле пренаменето за романското училиште во Гопеш.¹⁷² За Косму биле предвидени 60 леи месечна плата од именуваниот фонд. Вооружен со 4,000 книги, тој веднаш се вратил во Гопеш.

Но платата воопшто не пристигнала.

¹⁷⁰ Idem, 126-127.

¹⁷¹ Idem, 127.

¹⁷² Mitu DONA, „Societatea de cultură“ față de chestiunea noastră, Calendarul Aromânesc pe anul 1911, București 1911, 120.

„Од куќата го продаде сиот накит, сета облека, сите кујнски садови, дури и килимите. Гледајќи дека ќе умре од глад, летото 1872 година си заминува од Гопеш. Отиде во Букурешт, се зафати со трговија и веќе не се врати. Пред смртта го остави сиот свој имот за гопешкото училиште“.¹⁷³

Во Романија конечно ја согледале грешката. Во Гопеш бил најпрво испратен дипломираниот студент по книжевност од универзитетот во Јаш, крушевчанаецот Стерју Чона-Чонеску, а по него и братот на Димитри Косму, Никола. За разлика од основачот на романското училиште во планинското битолско село, идните учители редовно ја добивале платата обезбедена од фондот Козакович, по што и гопешкото романско училиште биле крстено „Димитрие Козакович“.¹⁷⁴

Пожртвуваноста на учителот Димитри Косму останала врежана во колективната меморија на гопешани. До крајот на Балканските војни, Гопеш било главна тврдина на романската пропаганда во Македонија.

3.8. Околу 1865 година, младите периволиоти Михаил Економу, Штефан Куцуљапу, Панајоти, Џима и Јорји Пердиќи „беа исмејувани од Грците поради тоа што немаат сопствен јазик, па така создадоа ароманска азбука и на дијалект преведоа неколку молитви, како Символот на верата, Оче Наш итн“.¹⁷⁵ Во 1867 година, петте момчиња се запишале во романското училиште во Авдела, а еден од нив, Јорји Пердиќи, отишол во Букурешт и го завршил курсот на Светите Апостоли. Пролетта 1870 година, Пердиќи се вратил во родното Периволи и започнал да предава на романски јазик, со што ги удрил темелите на локалното романско училиште.¹⁷⁶ Помаган од влијателните семејства Теѓујани, Ниби, Хрисик, Калојру и Пердиќи, учителот веднаш привлекол околу 50 ученици. Бројот на ученици растел од година во година. Кога во 1876 година во училиштето на Пердиќи учеле 120 ученици, романската партија успеала да го преземе општинското училиште. Како и училиштето во Голема (Долна) Селиа, училиштето во Периволи било субвенционирано од романскиот град Јаш.¹⁷⁷

¹⁷³ *Școala Româna din Gopeși...*, 128-129.

¹⁷⁴ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 51.

¹⁷⁵ М. V. CORDESCU, *op. cit.*, 137.

¹⁷⁶ *Idem*; Според други автори училиштето во Периволи било отворено во 1871, односно во 1877 година (I. VOLOAGĂ, *op. cit.*, 88; T. BURADA, *op. cit.*, 55).

¹⁷⁷ С. I. COSMESCU, *op. cit.*, 41, белешка 2.

Во 1875 година, Василе Дан со сопствени средства во родната Невеска го испратил „апостолот“ Константин Ќирана, за да изнајми локал и да основа романско училиште во влашкото гратче.¹⁷⁸ Ќирана започнал да држи часови на романски јазик, но леринскиот митрополит, во соработка со градските првенци, грчките учители и грчкиот конзул во Битола, успеал да ги убеди жителите на Невеска да го протераат, а османлиските власти да го арестуваат учителот.¹⁷⁹

Последното место во Македонија во коешто пред 1878 година било отворено романско училиште бил градот Крушево. Во септември 1868 година од Букурешт се вратил Стерју Чона-Чонеску и во куќата на неговите родители во Крушево започнал да им држи часови на 20-40 локални деца.¹⁸⁰ Училиштето работело едвај една недела пред Чона да биде повикан од градските првенци, кои му рекле: „Вашето училиште го убива нашето. Или затвори го сам, или ние со сила ќе ти го затвориме“.¹⁸¹ Учителот се спротивставил, но по обвинувањата од страна на митрополитот Мелетиј, власта веднаш го затворила училиштето. Користејќи ги сите легални патишта што му биле на располагање, Чона 9 месеци се обидува да добие дозвола за отворање на романско училиште, но сиот напор бил залуден. Во 1873 година повторно се обидел да инсталира училиште во Крушево и повторно наишол на истиот отпор. Третиот обид во 1876 година бил успешен. Битолските цивилни власти дале дозвола за отворање на романско училиште во Крушево и, со мали прекини, истото работело сè до 1912 година.¹⁸² Сметаме дека

¹⁷⁸ Șt. MIHĂILEANU, *Vasile Danu, Primul Almanah Macedo-Român*, Constanța 1900, 52-53.

¹⁷⁹ T. BURADA, *op. cit.*, 52-53; Веројатно поради сличноста на влашкиот назив за Невеска и Негуш (Niveasta-Neagusta), Берар погрешно укажува дека во 1875 година било отворено романско училиште во Негуш (V. BÉRARD, *op. cit.*, 255).

¹⁸⁰ АО ИНИ, Бранко БЛАГОЕВСКИ, *Крушевска хроника*, Сл. IV. 1202/I, 166; A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/9...*, 357.

¹⁸¹ A. MĂRGĂRIT, *Apostol Margarit... VIII/9...*, 357.

¹⁸² Во октомври 1873 година во Букурешт отишол и крушевчанаецот Анастас Наум, кој барал средства за да отвори романско училиште во Крушево. Останува непознато дали средствата му биле одобрени, но Наум никогаш не отворил училиште во Македонија (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Anexa 9 – Ministerul instrucțiunii către Comitetul Macedo-Român, 314).

неколкудневното работење на крушевското училиште во 1868 година е недоволно за оваа година да биде земена како датум на отворање на првото романско училиште во Крушево. Училиштето го добило својот романски колорит дури во 1876 година, кога било финансирано од Романија и кога започнала редовна настава на романски јазик.

Од изложеното произлегува дека од 1864 до 1878 година во Македонија биле отворени 10 романски училишта:

Место	Година	Основач
Трново	1864	Димитри Атанасеску
Битола	1865-1866	Димитри Атанасеску
Авдела	1866-1867	Апостол Маргарит
Клисура	1868	Апостол Маргарит
Голема (Долна) Селиа	1868	Туљу Тачит
Охрид	1868	Јорџи Томара
Гопеш	1869	Димитри Косму
Периволи	1870	Јорџи Пердиќи
Невеска	1875	Константин Ќирана
Крушево	1876	Стерју Чона

Некои од овие училишта постоеле само неколку недели, а некои биле затворени по неколку години. Реткост било истовремено да работат повеќе од 6 романски училишта во Македонија.¹⁸³ Само еден дел од нив биле финансирани од романската влада, додека останатите училишта добивале материјални средства од лични или општински фондови. Сето ова го отежнува пребројувањето на училишната популација, бидејќи дел од учителите не се чувствувале должни да испратат годишни извештаи до романското министерство за образование. Посе-

¹⁸³ Според Бурада, до 1878 година редовно работеле само училиштата во Трново, Авдела, Охрид, Клисура и Голема Селиа (Т. BURADA, *op. cit.*, 18). Пенкович тврди дека во 1877 година во Македонија имало 6 романски училишта (А. PENCOVICI, *op. cit.*, 16), а според Маргарит во мај 1877 година имало 7 романски основни училишта (*Familia*, XIV/37, 14.05.1878, Buda-Pesta, 236).

теноста на овие училишта ќе ја прикажеме онака како што ни дозволува расположивата архивска документација:¹⁸⁴

	1870-1871	1871-1872	1872-1873
Трново	57	43	31
Авдела	45	49	/
Клисура	/	39	60
Охрид	/	87	88
Гопеш	140	54	/
Периволи	50	/	/
ВКУПНО	292	272	178

Со оглед на тоа што за одредени училишта и учебни години воопшто не постојат училишни каталози, можеме да прифатиме дека бројноста на учениците во романските училишта во Македонија до 1878 година се движела помеѓу 300-400 ученици.

Се чини дека и романската влада не посветувала големо внимание на училишното дело во оваа прва фаза од неговиот развој. Оттука се забележува негативен тренд во финансирањето на истото. Во 1864 година владата издвоила 14,000 леи за финансирање на пропагандата во Македонија, во 1868 година за истата цел биле потрошени 10,000 леи, а во 1871 година 9,920 леи. За 14 години, од 1864 до 1878 година, од Букурешт издвоиле 155,669 леи за романските училишта на Балканот, или 1/3 од сумата што само во 1893 година ќе биде потрошена за истата цел.¹⁸⁵

Со исклучок на Маргарит, учителите биле романски воспитаници и биле обучени на нивните ученици да им вградат романска национална свест. Акцентот бил ставен врз изучување на романската историја и пропагирање на заедничкото потекло на влашкиот и романскиот народ. Во наставата во овие први романски училишта сепак бил употре-

¹⁸⁴ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 147/1873, Larissa, 10.10.1872; Gopeși, 30.12.1872; Vlaho-Clisura, 12.02.1873; Ochrida, 08.06.1873; Terr' nova, 10.06.1873; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 40-41; A. CIUPALA, *op. cit.*, 35.

¹⁸⁵ *Raport adresat Majestății Sale Regelui de către d. Ministru al cultelor și instrucțiunii publice asupra stării actuale a chestiei școlilor și bisericilor române din străinătate*, București 1901, 3; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 25; S. ȚOVARU, *op. cit.*, 54.

буван влашкиот јазик. Краткиот опстанок на поголемиот број романски училишта до 1878 година не овозможувал премин од влашки на романски јазик, а насоченоста на влашките семејства кон трговија и сточарство ги принудувал учителите да му посветат повеќе внимание на сметководството, отколку на романскиот јазик и историја. Поради изолираноста на романското образование, непостоењето на дефинирана наставна програма, мизерните услови во кои дел од учителите ја извршувале наставата, нерегуларното финансирање на училиштата и непријателскиот однос на патријаршиското свештенство, романските училишта до 1878 година не можеле доволно добро да ѝ служат на романската политика во Османлиската Империја.

4. Власите и грцизмот

4.1. Многумина кои престојувале во Македонија во текот на XIX и XX век забележале дека значајна компонента на оние што се изјаснувале како Грци всушност биле Власи по потекло.¹⁸⁶ Навистина, до појавата на романската пропаганда во Македонија, влашкиот елемент во земјата живеел во духовно единство со грцизмот. Релативната малобројност и распрсканоста на Власите го олеснувале процесот на грцизирање и дел од влашкото население во XIX век зборувало грчки и посетувало грчки цркви до тој степен што многу Власи биле задоени со грчката култура повеќе и од самите Грци. Грчката култура во Македонија во најголема мерка била потпомогната од влашки фондови. Богатите Власи давале огромни суми за остварување на Мегали идејата. Овие „Елино-Власи“,¹⁸⁷ во Романија наречени ренегати, во голем број центри на Македонија, Епир, Албанија и Тесалија го составувале јадрото на грчките општини и при отсуство на грчко население биле главниот стожер на грчката национална идеја. Во Клисуре, Невеска, Битола, Крушево, Прилеп, Велес, Скопје и Куманово, $\frac{3}{4}$, а некаде и целосно,

---

¹⁸⁶ Далибор ЈОВАНОВСКИ, *Грчки дипломатски погледи за Ароманците во Македонија (Ароманците во грчките дипломатски документи)*, Документи, III/3, Скопје 2006, 10.

¹⁸⁷ Христо СИЛЯНОВ, *Освободителните борби на Македонија*, том II (II фототипно издание), Софија 1983, 256.

грчката општина била претставена од Власи, иако во тие градови вистински Грци „немало повеќе отколку што ги има во Финска“.¹⁸⁸ Причините за ова солидаризирање со Грците се разноврсни и не треба да се припишуваат само на географската близина и богатството на грчката култура. Заедничкото културно наследство од византиската цивилизација, подобрата и попривилегираната позиција на Грците во османлиската држава, братската борба за време на грчките востанија, недостатокот на влашки образовни институции и силното влијание на Патријаршијата одиграле важна улога при грцизирањето на Власите. Сепак, причини од попрактичен карактер дејствувале многу посилено од просветно-религиозните фактори. Власите биле во прв ред трговци и нивната дејност гравитирала кон солунското пристаниште и Грција. Кога романскиот учител доаѓал во Охрид, Гопеш, Маловиште или во некое друго место, чии жители оделе на печалба во Србија, Бугарија и особено во Романија, тој бил полесно прифатен. Но на трговецот од Битола, Солун, Сер и Крушево му било неисплатливо да го отпише своето дете од грчкото училиште, бидејќи без познавање на грчкиот јазик било невозможно да се врши трговија со Грција и Левантот.

Грцизмот произлегувал и од најбогатиот влашки слој, чии интереси му диктирале да биде носител на грчката политика во Македонија. Овие Власи уживале економска супериорност во воспоставениот систем, во кој ја имале и поддршката од патријаршиските црковни власти. Секоја промена за нив значела ризик. Токму овој конзервативен слој, кој имал многу да изгуби, ја почувствувал заканата од промената што ја носела романската партија. Затоа оваа имотна класа на Власи се ставила во првите редови против опасноста персонифицирана во романскиот учител и го користела своето влијание за да го спречи напредокот на романската пропаганда.

Повеќе примери укажуваат дека не секогаш и не сите „ренегети“ му биле верни на грцизмот поради нивните грчки чувства. Секако, имало Власи, пред сè меѓу атинските воспитаници, за кои грцизмот не бил само стил на живот и кои биле длабоко уверени дека се Грци, но поголем е бројот на оние за кои грцизмот не значел ништо друго освен опстанок и поголема шанса за успех. Влашкиот јазик и понатаму бил ја-

---

¹⁸⁸ N. PAPANAGI, *op. cit.*, 74.

зикот што се зборувал во домовите. Во овој контекст, илустративен е примерот што од неговата посета на Клисура ни го дава австроунгарскиот дипломатски агент во Македонија, Алфред Рапопорт, кој забележува:

*„...Ние знаевме дека ова место, како што покажува и неговото име, е населено со Власи и не беше тајна дека (Власите, б.н) се разделени на две спротивставени партии – едната под влијание на елинистичката, а втората на романската пропаганда. Како и секогаш во слични ситуации, дипломатските агенти се договорија каде да ноќева персоналот на двете агенции. Се реши г-н Гирс (руски дипломатски агент во Македонија, б.н) и неговите секретари да се сместат кај ‘романизираните’, а австро-унгарските функционери да преноќеваат кај ‘грцизираните’. Со мојот сопатник Кирхкноф отидовме во убавата куќа на еден лекар... Од стопанот бевме примени многу љубезно. Тој учел во Виена и одлично зборуваше германски. За време на разговорот разбрав дека домаќинот ми е настрвен ‘гркоман’, особено откако го прашав на кој јазик се зборува во Влахо-Клисура. Според него на ‘аромански’ зборувале само неколкумина неучи подмамени од пропагандата на Букурешт, додека сите останати се чисти Грци и со поколенија не го користеле романскиот дијалект. Иако воопшто не поверував на тоа што ми го кажа докторот, од учтивост не искажав скептицизам. Впрочем, случајноста го натера сам да си ги негира невистинитите тврдења. Пред да си легнам забележав дека заборавиле да ми донесат вода во собата. Излегов, го сретнав докторот и го замолив да каже некому. Тој ја повика мајка си и ѝ кажа да ми донесе вода, откако невнимателно се послужи со ‘ароманскиот’. Така, искористениот збор ‘апа’, наместо ‘ниро’, неоспорно ми докажа дека и ‘гркоманите’ од Влахо-Клисура, вклучително и мојот домаќин, в куќи се служат со ароманскиот”.*¹⁸⁹

И Вајганд забележал дека мнозинството Власи, особено жените, освен „калимерас“ не разбирале ниеден грчки збор, иако јавно се изјаснувале за Грци,¹⁹⁰ а грчкиот конзул во Битола констатирал дека „главна причина за учење на грчкиот јазик е подоброто образование што може да се добие во грчкото училиште во однос на романското и неопходноста од грчкиот јазик за добивање на средства за живот“. Доколку во гра-

¹⁸⁹ Alfred RAPPOPORT, *Au pays des martyrs, Notes et souvenirs d'un ancien consul general d'Autriche-Hongrie en Macédoine, 1904-1909*, Paris 1927, 122.

¹⁹⁰ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 139.

дот биле отворени училишта на француски или германски јазик, тогаш, според конзулот, сите што учеле грчки би започнале да се французираат и германизираат.¹⁹¹ Колку малку требало народот да го напушти грцизмот може да се види од настаните во Ресен, кога водачот и душата на грчката партија во градот, Јорџи Ненчу, ја напуштил матичната партија и преминал на романска страна. Одлуката на богатиот ресенчанец од темел ги разнишала позициите на грцизмот во Ресен и блиското село Јанковец, бидејќи никој од локалните Власи не му останал верен на грцизмот. Сите го следеле влијателниот лидер и преку ноќ од „чеда на Елада“ станале „чисти Романци“.¹⁹²

4.2. Почетоците на влашкото национално движење и отворањето на првите романски училишта во Македонија не создале големо неспокојство во грчките официјални кругови. Првите анти-романски акции на грчкото свештенство биле некоординирани и водени од личниот инстинкт на локалниот свештеник да се бори против секој оној што се обидува да го наруши воспоставениот поредок. Грција пребродувала династичка криза, критското прашање го одвлекувало вниманието на грчката политика, а и дипломатските односи помеѓу Романија и Грција биле повеќе од задоволителни.¹⁹³ Дури и кога се зборувало за романска агитација меѓу Власите, во Атина биле спокојни бидејќи „придобивање на Куцовласите од страна на Романија било невозможно, со оглед на тоа што тие се здраво приврзани до хеленизмот, кој е од нив претставен во западна Европа и кого го штитат од непријателските дејствија на бугаризмот“.¹⁹⁴ Но кога во 1869 година Романија го отфрлила грчкиот предлог за сојуз против Османлиската Империја¹⁹⁵ и, пред сè, кога создавањето на Бугарската Егзархија станувало реалност, Грција се почувствувала загрозувана и принудена да ги преземе потребните мерки за да го зачува своето влијание во Европска Турција.

¹⁹¹ Д. ЈОВАНОВСКИ, *Грчки дипломатски...*, 12.

¹⁹² I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 376.

¹⁹³ Бил подготвен и текстот на договорот за сојуз помеѓу Грција, Романија, Србија и Црна Гора (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 48).

¹⁹⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 131.

¹⁹⁵ Види: Evangelos KOFOS, *Greece & the eastern crisis, 1875-1878*, Thessaloniki 1975, 23.

Јасна е причината за грчкото чувство на загрозеност. Во една спорна зона како Македонија, со различни народности кои се мешаат и заземаат региони без никакви геометриски правила, неутрализирањето на „оној другиот“ било прашање на живот или смрт. Додека различните народности биле под црковна јуридикција на Цариградската Патријаршија, во Грција не постоела причина за загриженост. Но кога Македонците започнале масовно да ја прифаќаат Егзархијата, се намалил и бројот на „Грци“ во Македонија. Доколку истиот пат го следеле и Власите, тогаш грцизмот целосно би исчезнал од голем број градови во Македонија, каде што, речиси, единствено Власите ја образувале патријаршиската црковна општина.¹⁹⁶ Кога Власите би биле Грци, тогаш Грција би можела да тврди дека има свои граѓани на север до Крушево, Битола, Велес и Скопје, но доколку Власите не се Грци, тогаш грчките претензии во Македонија би биле сериозно загрозени и Грција би имала само едно занемарливо малцинство оддалечено повеќе од 100 км од грчката граница. Грцизмот би требал да се повлече јужно од Бистрица и Грците би претставувале жалосна бројка во статистичките податоци на македонските народи. Грчката дипломатија не можела да остане рамнодушна пред ваквата опасност.¹⁹⁷

Опасноста ја почувствувал и грчкиот клер. Власите биле најверни приврзаници на Патријаршијата во Македонија. Нивното одделување би имало брзи и катастрофални последици за грчкото црковно училишно дело во неколку македонски градови и финансиски би го дотолчило патријаршиското свештенство во земјата.

Патријаршијата и грчките дипломатски претставници во Османлиската Империја договориле синхронизирање на акциите насоче-

---

¹⁹⁶ Ова го потврдува и рускиот конзул во Битола, Ростковски:

„Со исклучок на најјужниот дел на Македонија, што се допира непосредно до грчката граница и морското крајбрежје, населен исклучително со Грци, по другите места тие се ослонуваат врз погрчените Власи, кои, независно што себеси сега се претставуваат за горешти Грци, не помалку си го имаат зачувано во домашниот бит влашкиот јазик, бидејќи сè досега нивните жени немаат научено да зборуваат грчки. Сосем е сфатливо што таквиот елемент не е многу сигурен и тој веќе почнува да се разнебитува под влијание на романската национална пропаганда“ (Македонија меѓу автономијата и дележот...Том 1..., 135).

¹⁹⁷ Х. Н. БРЕЈЛСФОРД, *op. cit.*, 244.

ни против романската пропаганда.¹⁹⁸ На локален план, меѓу селското население, се проповедало дека влашкиот јазик бил „јазик на ѓаволот“ кој шири „еден невкусен и гаден мирис“.¹⁹⁹ Свештенството држело долги говори насочени против „недостојната, нечиста и зла романска раса“,²⁰⁰ а дури и митрополитите јавно ги нарекувале следбениците на романската пропаганда „отровни змии“ и го повикувале верното стадо веќе никогаш да нема контакт со „романизираните“.²⁰¹ Родителите на децата што посетувале романско училиште биле проколнувани, а свештениците одбивале да вршат крштевања и венчавки.²⁰² Лихварите ја опростувале каматата доколку детето се отпише од романското и се запише во грчкото училиште.²⁰³ По ѕидовите на црквите и куќите биле лепени плакати со кои народот бил повикуван да не го зборува повеќе мајчиниот јазик и биле кинети поканите за свадба напишани на „проклетниот влашки јазик“.²⁰⁴ На Велигден Евангелието било читано на сите јазици освен на влашки и романски, а на оние што сакале да заминат во Романија по приватна работа, грчките црковни власти им создавале пречки при издавањето на уверение за добивање на патни исправи.²⁰⁵ Ни мртвците не биле оставени намира и не биле погребувани додека членовите на нивното потесно семејство не се изјаснат за Грци.²⁰⁶ Во зависност од моменталната политичка состојба и турско-грчките, односно турско-романските и турско-бугарските односи, романските учители биле обвинувани пред локалните власти дека се пан-словенски агенти, помошници на бугарските комитации и романски агенти кои рабо-

¹⁹⁸ Далибор ЈОВАНОВСКИ, *Значењето на Ароманците за грцизмот во Македонија (1859-1881), Некои примери*, Документи, II/1, Скопје 2005, 4.

¹⁹⁹ T. J. WINNIFRITH, *op. cit.*, 169; Октавиан БАРЛЕА, *Ароманците и унијатството*, Документи, IV/3, Скопје 2007, 38.

²⁰⁰ Arthur SAVAËTE, *Soirées Franco-Russes*, Revue du monde catholique, XLIII/IV/1, Paris 1904, 442, белешка 1.

²⁰¹ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 168.

²⁰² G. PAPACOSTEA - GOGA, *op. cit.*, 37.

²⁰³ I. NENIŢESCU, *op. cit.*, 161.

²⁰⁴ Idem, 138; *Românul de la Pind*, II/44, 12.01.1904, 4.

²⁰⁵ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Българската Екзархия в Одринско и Македонија след Освободителната война (1877-1878)*, Том Първи (1878-1885), книга първа, София 1969, 385.

²⁰⁶ A. SAVAËTE, *op. cit.*, 442, белешка 1.

тат против интересите на империјата. Грчкиот печат бил полн со натписи за „сатанската романска пропаганда“.²⁰⁷ Грчкиот весник „Силогои“ од Букурешт се прашувал „Зошто бараат (Романците, б.н) да испратат свештеници во една земја (Македонија, б.н) каде што живеат неколку стотици полу-романофони со проблематично потекло?“²⁰⁸ Грчките весници во Цариград тврделе дека „во цела Македонија има само двајца Романци: Апостол Маргарит и Туљу Тачит“,²⁰⁹ а атинските медиуми биле многу посурови и пишувале дека веќе не се Бугарите најголемата опасност за грцизмот, туку дека вистинската опасност е „романскиот еретик кој треба да биде фрлен на дивите сверови“.²¹⁰ Се одело дотаму што грчкиот конзул во Битола, Пануријас, во март 1886 година побарал од грчкиот печат да „...не се пишува зборот Влахо и од сите ознаки што го покажуваат потеклото и постоењето на Романите, како на пример Влахо-Клисура или Влахо-Ливада, да се исфрли зборот Влахо и да се пишува само Клисура или Ливада!“²¹¹

Кога владиката и конзулот ќе потфрлеле, се прибегнувало кон употреба на оружје. Андартските чети, кои според грчки извори биле во постојан контакт со Атина,²¹² ги напаѓале македонските и влашките села. Во октомври 1880 година влашкиот свештеник Д. Константинеску бил тепан од грчка чета бидејќи во црквата служел на романски.²¹³ Во август истата година, четата на познатиот разбојнички водач Катаракха влегла во селото Маловиште, заклала две жени и одвела 11 првенци како заложници, откако претходно му се заканиле со смрт на локалниот свештеник доколку богослужи на романски јазик.²¹⁴

Прв на удар на пароксизмот на грчките свештеници и дипломати редовно бил романскиот учител. Токму во лицето на учителите

²⁰⁷ N. PAPANAGI, *op. cit.*, 130.

²⁰⁸ T. BURADA, *op. cit.*, 143.

²⁰⁹ *Avela și școala română...*, 40.

²¹⁰ A. SAVAËTE, *op. cit.*, 442, белешка 1.

²¹¹ T. BURADA, *op. cit.*, 114; *Școli și biserici românești... Documente...*, 15.

²¹² *The events of 1903 in Macedonia, As presented in European diplomatic correspondence* (Edited and annotated by Angelos A. Chotzidis, Basil C. Gounaris, Anna A. Panayotopoulou), Thessaloniki 1993, 13.

²¹³ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Българската Екзархия...* книга първа..., 383.

²¹⁴ ДАРМ, *fond Foreign Office*, мф. 25, 78/3136, No. 704, Salonic, 21.09. 1880, p. 18.

испратени од Букурешт, грчката пропаганда ја гледала најголемата опасност и затоа истите постојано биле шиканирани, клеветени, тепани, апсени и протерувани. Сепак, не секаде учителот од романското училиште бил прогонуван и сметан за најголем непријател. Вајганд забележал дека во Јанина односот помеѓу романските учители и грчкото население не бил воопшто непријателски како што бил во местата во коишто немало Грци, туку само грчка партија. Во Битола учителите немале никаков пристап до семејствата кои не принадлежат на нивната партија, но во Јанина, каде што грчкиот елемент бил многу посилен и каде што романската партија не можела да ги загрози позициите на грцизмот, романските учители не биле прогонувани и живееле пријателски со локалните Грци.²¹⁵ Слична ситуација е забележана и во Охрид, каде што Власите едногласно го отфрлиле грцизмот. Учителот во охридското грчко училиште бил принуден да се прилагоди на ново настанатата ситуација и да соработува со колегата од романското училиште. Наутро се држеле часови на грчки, при што учителот Томара му помагал на неговиот колега од грчкото училиште, Јорџи Пихеон, а попладне Пихеон, кој за кратко време го научил романскиот јазик, им држел часови на учениците од пониските класови во романското училиште.²¹⁶

Грција се обидувала да ја порази романската пропаганда и преку обезбедување на подобри услови во грчките училишта, со надеж дека силното интелектуално освојување би овозможило политичко и материјално освојување.²¹⁷ Според Вајганд, во ни една друга држава не се грижеле за селските деца колку што грчката пропаганда се грижела за децата во влашките села во Македонија.²¹⁸ Колку бил искрен овој интерес може да се види од една посета на истиот автор во едно влашко село во грчкото кралство:

²¹⁵ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 150.

²¹⁶ Ș. MIHĂILEANU, *Școala și biserica romaneasca din Ochrida...*, 50.

²¹⁷ Грчките гимназии во Македонија биле признаени од грчката влада и од атинскиот универзитет, што им овозможувало на завршените гимназијалци да се запишат на факултетите во грчкото кралство без да треба да полагаат приемни испити. Истата опција за грчките воспитаници во Македонија ја нуделе и голем број европски универзитети, меѓу кои и универзитетот во Париз (Antonis M. KOLTSIDAS, *Greek education in Monastir-Pelagonia, Thessaloniki* 2008, 37).

²¹⁸ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 98.

„Во селото Суровели (во Акарнанија, б.н)... во еден агол помеѓу картата и некогашниот излез од селото, стоеја околу 20 боси и лошо облечени деца, а пред нив еден човек со фустанела, фес и долг стап во рацете. Пред себе го имав училиштето кое во јануари работеше на отворено помеѓу рушевини... Учителот на грчки јазик зборуваше за десетте божји заповеди и бидејќи не разбираше аромански, децата се шегуваа со него...

Блиску беа и девојчињата кои под раководство на една жена се занимаваа со ракотворби, везење и плетење... и зборуваа само на аромански. Тука останав кратко бидејќи во близина беше фрлено ѓубриво и премногу смрдеше...

Останатите тамошни аромански села имаат исто толку лоши училишта, или пак немаат никакви. Кутрите Ароманци! Да беа во Македонија силогосот ќе им испратеше учители и учителки и повеќе од што треба, само за побрзо да ги претвори во чисти Грци, а сега, кога тие живеат во Грција, никој не се грижи за нив. Оставени се самите да се грижат за образованието на нивните деца”.²¹⁹

4.3. Денационализаторскиот однос на грчката пропаганда кон влашкиот национален идентитет неминовно предизвикал отпор и реакција од влашка страна. Отпорот против грчката пропаганда се манифестираше на најразлични начини. Понекогаш тој бил симболичен и изразен несвесно под конзервативното влијание на влашката жена, кога крај семејното огниште се користел единствено мајчиниот јазик. Некогаш, пак, истиот бил манифестиран преку печатените медиуми, со барања и обиди за замена на грчкиот јазик во црквите и училиштата со мајчиниот влашки јазик, со формирање на влашки друштва, со враќање кон латинските корени, со саможртва и, конечно, по 1905 година, со организирана вооружена борба против грчките андартски чети.

Со оглед на тоа што не постоеле влашки институции кои би го канализирале отпорот на чисто влашка основа, најголемиот број на појави и процеси насочени против натурената елинизација се зародиле во институциите финансирани од владата во Букурешт. Свесна дека своето влијание врз Власите може да го наметне само откако истите ќе бидат оттрнати од крилото на грцизмот, Романија го спонзорирала творештвото на влашки јазик и поттикнувала издавање на списанија и книги преку кои влашки автори ги запознавале своите „залутани” со-

²¹⁹ Idem, 183-184.

народници со „блескавата историја на влашките предци – Римјаните“. Притоа редовно било истакнувано погубното влијание на грцизмот за тивката смрт на мајчиниот јазик, а акцентот бил ставен врз „заедничкото римско потекло“ на Романците и Власите. Така, уште во 1880 година на страниците на првото влашко списание за историја, *Frăția întru Dreptate* (Братство преку правда), еден Влав од пиндското село Самарина пишува:

„Не можеме да разбереме зошто Грците ни задаваат такви тешкотии. Ние ниту сакаме да им го наметнеме нашиот јазик, ниту пак сакаме од нив да направиме Романци... Тоа што ние сакаме е убаво да си го научиме мајчиниот јазик и да си ја зачуваме народноста. Зошто Грците не сакаат и ние добро да си го научиме нашиот јазик како што тие си го учат нивниот? Зошто? Зарем уште се надеваат дека од нас ќе направат Грци? Нека си ги извадат тие мисли од глава.

...Можеби Грците се подобри од нас, можеби нивниот народ е пославен (?) од нашиот. Можеби нивниот јазик е побогат и поубав од јазикот што ние денес го зборуваме. Но и да е така, ние пак сакаме да си го зачуваме нашето; Сакаме да си го зборуваме нашиот сладок јазик, јазикот што го слушавме од нашата скапа мајка во мигот кога ја здогледавме светлината на денот... (Нека знаат Грците, б.н) дека не еден професор и една професорка, но и сите Грци да дојдат како професори во нашите населби, пак нема да можат ни сега ни во иднина од нас да направат Грци“.²²⁰

Слично се изразува и еден друг автор, кој прашува: „До кога Вие што учите во грчките училишта, направени со потта на нашите родители, ќе трпите грчките учители в лице да ве омаловажуваат? Кој е вашиот грв? Тоа ли што вашето име кажува дека сте деца на Цезар? Па како не можете да видите дека латинскиот јазик што го учите во грчките училишта е стариот јазик на нашата мајка? Како не можете да видите дека Вергилиј, Хораациј, Тит Помпониј Атик, Цезар, Помпеј и други големи мажи, сè до Константин Велики, градителот на Константинопол – новиот Рим, беа нашите татковци?“²²¹

²²⁰ K. G. D, *De la Pindu, Carte particulara, Frăția întru Dreptate* – *Gazeta Românilor de peste Balcani* (натаму: *Frăția întru Dreptate*), I/5, Bucuresci 1880, 35-36.

²²¹ UN RAMÂNULUI A PINDULUI, *Către Românii răspândiți în tute părțile a locului, Frăția întru Dreptate*, I/5, Bucuresci 1880, 39.

Во овој контекст, со цел младите Власи подобро да ја запознаат историјата на Стариот Рим, уредниците на списанието „Macedonia“ во 1888 година пишуваат: „Денес, кога пан-елинистичката пропаганда на Власите им испраќа книги во кои се зборува само за Леонида, Темистокле и други големи Елини, добро е да имаме книги во кои ќе се зборува и за животот на нашите предци“.²²² Така, Штефан Михајлеану ги превел на влашки јазик *Ab urbe condita libri* од Тит Ливиј и *De viris illustribus urbis Romae* од Шарл Франсоа Ломон.²²³

Отпорот против грчката пропаганда сепак бил најсилен на самиот терен, во влашките села, и истиот се јавил како реакција на отпорот што грчкото свештенство и наставен кадар го давале против дејствувањето на романската пропаганда во Македонија. На почетокот, населението слепо ги следело патријаршиските свештеници и без двоумење влегло во борба против натрапникот испратен од Букурешт. Но со тек на времето, гледајќи ја суровоста на носителите на грчката пропаганда при казнувањето на „романизираните“, многумина започнале да се запрашуваат кој е вистинскиот натрапник: дали учителот во романското училиште, кој бил роден и израснал во селото, или пак тоа бил митрополитот – Грк? Непријателскиот однос на Грција кон стремежот на дел од Власите да се отргнат од преградката на грцизмот не само што го забрзал започнатиот процес, туку и дополнително придонел влашкото население да се подели на два непријателски табора. Во центарот на овие борби редовно бил учителот во романското училиште. Токму кон него биле насочени сите напади на грчкото свештенство, но и токму неговиот пример, упорност, а некогаш и саможртва, силно влијале кај населението за да ги раскине вековните традиции со грцизмот и да го следи новиот учител. Видовме како учителите Димитри Косму и Димитри Атанасеску успеаја да ги придобијат гопешани и трновчани. Уште поспецифичен е примерот на учителот Ванѓели Николчану од мешаното влашко-албанско православно село Белкамен:

До 1891 година во Белкамен имало само грчко училиште. Тогаш локалниот кројач Ванѓели Николчану го отворил првото „ароманско

---

²²² *Macedonia*, I/2, Bucuresci, 1888, 48.

²²³ *Idem*.

училиште“ во селото.²²⁴ Два месеца по отворањето на училиштето, во Белкамен пристигнал леринскиот митрополит кој го проколнал новиот учител, го истерал од црквата и на белкаменци им наредил да бегаат од него како од ѓавол.²²⁵

*„Порано куќата му беше како ан, сите доаѓаа кај него, а сега ни роднините не му влегуваа во неа... Не му дозволуваа да влезе ни в црква, ни на пазар... Беше тепан и... виде не виде... побегна во Романија... (По една година) се врати во селото... Им зборуваше на сонародниците да бидат похрабри и да не ги испраќаат децата во туѓото грчко училиште... но кој го слушаше? Рече деспотот дека Ванѓели е афорисан и за белкаменци тој остана афорисан... Му умре невестата, му умреа двете чеда... Ги повика свештениците, свештениците не дојдоа... Никој во овој зол час не дојде... Сам ги однесе децата на гробишта, сам ги ископа гробовите, сам ги закопа“.*²²⁶

И покрај сите несреќи, Николчану тврдоглаво одбивал да стане Грк. Овој настан им ги отворил очите на селаните. Раководени од принципот на правичноста, добар дел од нив му се придружиле на влашкиот учител и ги испратиле децата во проколнатото училиште.

5. Громава бирократија

5.1. За да се отвори романско училиште во Османлиската Империја било потребно да се обезбеди дозвола за работа издадена од вилаетскиот административен совет (Идаре меџлис).²²⁷ Иако турскиот закон за организирање на јавното образование бил донесен во 1868 година и во него биле пропишани сите процедури низ кои треба да се mine за да биде отворено училиште, до 1878 година дозвола за работа на романските училишта им била издавана директно од цариградските или од вилаетските власти, а во 1878 година Апостол Маргарит успеал да издејствува везирска наредба романските учители да можат да отворат

²²⁴ Mihail NICOLESCU, *Martirli Armîniului Vangheli I. Nicolceanu (croitor) di Belcamen*, Almanah Macedo-Român, Anul IV 1903, Bucuresci 1903, 48.

²²⁵ Idem, 49.

²²⁶ Idem, 49-50.

²²⁷ С. МЕТТА, *Organizarea instrucțiunei publice în Turcia*, Lumina (Bitolia), II/5, București 1904, 136.

училиште секаде каде што живеат Власи.²²⁸ По 1881 година училишните закон бил применуван и за романските училишта.

Според законот за организирање на јавното образование во Османлиската Империја, училиштата во царството биле поделени на јавни и приватни. Јавното образование било поделено на пет нивоа: забавиште, основно училиште, гимназија, лицеј и универзитет.²²⁹ Овие училишта биле државни. Приватните училишта биле основани од општината или од приватно лице и не биле подржувани од државата. Дозвола за отворање на приватни училишта била издавана на име на религиозниот водач на општината, кој овие институции ги претставувал пред властите. Со оглед на тоа што во Османлиската Империја немало романска црква и романски религиозен лидер, романските училишта, кои исто така влегувале во категоријата приватни училишта, биле сметани за институции на романските општини во империјата и должноста која нормално му припаѓала на религиозниот водач била заменета со должноста на 25 првенци од општината.²³⁰

За едно романско училиште во Османлиската Империја да добие дозвола за работа било потребно да се пројдат неколку формалности: а) Учителот морал да поседува диплома за учителствување, што била издадена или од министерството за образование или од директорот за образование (муарифот); б) Учебниците морале да бидат одобрени од министерството за образование или од локалните власти; в) Најмалку 25 жители од местото кое сакало да отвори романско училиште упатувале петиција до локалните власти. Доколку не биле откриени неправилности во петицијата, валијата го предавал барањето до муарифот за да се отвори дискусија во вилаетскиот административен совет; Во советот имало членови муслимани и христијани, меѓу кои секогаш биле и локалниот патријаршиски и, доколку го имало во вилаетот, егзархискиот митрополит. Без исклучок, патријаршискиот митрополит и членовите на грчката патријаршиска општина во советот гласале против издавањето на дозвола за романско училиште. Врз гласот на валијата и

---

²²⁸ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Anexa 6, G.C. Ionescu către Domnului Ministrul Instrucțiunii publice și al Cultelor, 265.

²²⁹ C. METTA, *Organizarea instrucțiunii publice...*, 135; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 434.

²³⁰ I. NISTOR, *op. cit.*, 74.

останатите муслимани во советот влијаеле повеќе фактори од политички и личен карактер, а често конечната одлука зависела и од понудениот поткуп.²³¹ Училишната дозвола била издавана на име на одредено лице од местото што барало отворање на романско училиште. Ова лице било одговорно пред властите за сè во врска со училиштето. По обичај ова и не било голема одговорност, бидејќи властите и не се интересирале за работата на странските училишта, со исклучок на бугарските училишта кои биле сметани за револуционерни гнезда.²³² Доколку советот гласал против издавањето на дозвола за отворање на романско училиште, тогаш целата процедура се враќала на почеток и минувале месеци, некогаш и години, додека романското училиште да започне со работа.

Во случај кога целото село се декларирало дека е романско, како селата Ливади и Мала (Горна) Селиа, властите дозволувале да се отвори училиште, со обврска подоцна да се исполнат сите формалности. Општините признаени од турските власти, како што биле грчките и бугарските општини, немале потреба од вакви процедури, бидејќи локалниот мухтар имал дозвола да отвори училиште кога што ќе посакал.²³³

5.2. Еден од главните проблеми со кој на почетокот требал да се бори учителот во романското училиште бил недостатокот на материјални средства. Малобројни биле оние што давале пари за одржување на училиштата, бидејќи, за да се запазат од турските произволности, дадените средства имале форма на црковни завештанија. Со оглед на тоа што Власите немале свои цркви, средствата се слевале во рацете на патријаршиските свештеници.²³⁴ Кога се нашол начин да се дава помо-

²³¹ Вообичаена практика кај османлиските власти била да ја заземаат страната на послабот од христијанските народи, со цел да придонесат кон понатамошни кавги и разединувања. Неретко токму ваквата практика одела во прилог на општините што сакале да отворат романско училиште. Но доколку грчкиот митрополит се покажел поспособен и успеал да го наметне своето мислење кај локалните власти, тогаш отворањето на романско училиште во местата под црковна јуридикција на митрополитот било речиси невозможно (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Anexa 6, 263-265).

²³² *Idem*, 264.

²³³ *Idem*, 265.

²³⁴ Александар ТРАЈАНОВСКИ и Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА, *Влашките црковно-училишни општини во Македонија и влијанието на романската пропаганда (1856-1905)*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 30.

шта, Патријаршијата започнала да ги исклучува од црквата дарителите и родителите што ги испраќале своите деца во романско училиште.

Во првата развојна фаза на романската пропаганда во Македонија, платите на учителите биле три пати намалени.²³⁵ Проблем претставувала и неажурноста на романската бирократија, која платите ги испраќала со доцнење од 6 месеци до 2 години.²³⁶ Незавидната финансиска положба ги комплицирала условите за работа на учителот, кој, според Апостол Маргарит, „стана инвалид чиј живот зависи од добрата волја на фурнацијата, бакалот и столарот“ и кој поради тешката сиромаштија изгубил секако влијание и почит во местото во коешто бил упатен да дејствува.²³⁷ Изреволтиран од односот на Романија кон т.н Македонско прашање, Григоре Грандеа упатил протест преку својот печатен орган *Albina Pindului* (Пиндска пчела), во кој пишува:

„Кога бев секретар во Комисијата за документи, пресметав дека само според документите од посветените манастири што ги имав на располагање, во добротворни цели и за изградба на цркви во Романија, Македонците (Власите од Македонија, б.н) дале пари во вредност од 17 милиони стари леи, а за манастирите во Македонија и околината околу 67 стари милиони. Така да парите дадени за одржување на македонските училишта во Букурешт и на неколкуте основни училишта во Македонија... не беа милостиња фрлена на далечните браќа, туку само безначаен дел од тоа што ним и им припаѓа“. Разочаран што романската влада ги користи силните милиони што Власите ги дале за Романија, а не сакала да одвои ни неколку илјади леи за училиштата во Македонија, тој поентира: „*Ние не бараме милост за Македонија, туку само неколку капки од тоа што е нејзино*“.²³⁸

²³⁵ Во 1868 година годишната плата на учителите Д. Атанасеску, А. Маргарит, Ј. Ш. Томеску, Ј. Томара, Т. Тачит и Ј. Даути изнесувала околу 592 леи. Во 1869 година платата им била намалена на 444 леи, во 1871 следувало ново намалување на 357 леи, а во 1876 година учителите во романските училишта во Македонија годишно добивале по 312, 5 леи (А. СИУПАЛА, *op. cit.*, 35).

²³⁶ *Idem*, 34; *Școli și biserici românești... Documente...*, 108-109, 112.

²³⁷ А. СИУПАЛА, *op. cit.*, 34.

²³⁸ V. DIAMANDI -AMINCEANUL, *op. cit.*, 152-153 – Цит. според: *Albina Pindului*, 15.04.1875, 2-3.

Како резултат на 18 годишна дејност биле поставени темелите на романската пропаганда во Македонија. Формите и методите со коишто таа се служела на почетокот малку се разликувале од чекорите што ги преземале другите пропаганди во Македонија. Активноста се одвивала на културно-просветен план, при што прва цел на пропагандните дејности бил сиромашниот слој од населението. Единствената разлика се состоела во тоа што додека грчката пропаганда претендирала кон сите христијани, без разлика на нивната етничка припадност, а бугарската и српската пропаганда дејствувале помеѓу македонското и влашкото население, романската пропаганда била насочена единствено кон Власите.

Читателот лесно може да согледа дека во овие први години под широкиот термин „романска пропаганда“ има и нешто прочистено од политички опортунизам. Нешто што не било резултат на големодржавни политички планови креирани во букурешките канцеларии, туку било автохтоно, саморожба, со желба да поттикне национално будење на Власите во Македонија и нивно осознавање како посебен народ. Идеолозите на романско-влашката соработка биле Власи што живееле во Романија. За нив македонските Власи не биле пат кон идни политички придобивки, туку биле браќа и сонародници на кои им требала помош во процесот за одржување на сопствениот етнолингвистички идентитет. Власи биле основачите на првиот македо-романски комитет. Власи, без исклучок, биле првите учители упатени од Романија во Македонија. Влав бил архимандритот Аверќи, влашкиот јазик бил јазикот што преовладувал во училишната настава во првите романски училишта во Македонија и на влашки јазик биле подготвени првите учебници. Дел од првите учители испратиле безброј официјални барања до централните училишни органи во Букурешт, за во основните училишта да предаваат на мајчиниот влашки јазик.²³⁹ Можеби наивно, овие луѓе верувале во искрена романска помош и биле водени од идеал за којшто трпеле материјална и општествена штета, но тоа го правеле како работници за цел во која искрено верувале, а не како послушни агенти на романската држава. Ваквиот влашки колорит е причината повеќето

---

²³⁹ Idem, 68.

автори да го употребуваат терминот „влашко национално движење“ кога пишуваат за првите години на романската дејност во Македонија.²⁴⁰ Точно е дека романското влијание не може да се негира и точно е дека апелите за помош биле упатувани кон Романија, но во тој период било сосема природно Власите да му се обраќаат на најблискиот латински народ, кој веќе ги уживал плодовите од својата национална слобода.

Што се однесува до Романија, тешко е да се потврди какви биле нејзините вистински намери во овој период и дали истите биле добро дефинирани. Отворањето на првото романско училиште во Македонија во 1864 година и создавањето на романската академија во 1866, при чие основање било предвидено членовите да ги претставуваат сите региони во коишто живеат Романци (така, покрај членовите од Влашка, Молдавија, Банат, Трансилванија, Марамуреш, Бесарабија и Буковина, членови-основачи на Академијата биле и Власите Димитри Козакович и Јоан Караџани),²⁴¹ јасно ги истакнале романските претензии кон Власите. Сигурно дека на романскиот политичар што размислувал на долгорочен план му била привлечна идејата да има пион на балканската шаховска табла, кој би можел да игра важна улога во некои подобри времиња. Но во период кога во прашање бил доведуван и самиот опстанок на Романија и кога земјата се соочувала со куп несредени внатрешни проблеми, неприфатливи се мислењата дека уште пред 1878 година романската дејност во Македонија имала како крајна цел приграбување на бугарски територии или пренасочување на интересот на јавноста од Трансилванија кон Македонија.²⁴²

---

²⁴⁰ Прашањето за позадината на влашкото национално движење предизвикало силни полемики и кај современниците. Не можејќи да ја разберат автохтоноста на движењето, странските дипломати во земјата идејниот креатор на влашката преродба го барале во австро-унгарскиот, во рускиот и во францускиот конзулат, како и во бугарското црковно движење и во католичката мисија во Македонија (Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 223-224).

²⁴¹ D metre A. STURDZA, *L'activit  de l'Acad mie Roumaine de 1884   1905*, Bucarest 1905, 5.

²⁴² Според Жеко Попов, желбата за територијалните придобивки за сметка на Бугарија била водилка во романската политика кон Власите во Македонија (Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 115-116), а грчки извори му припишуваат на министерот Когалниччану изјави дадени во 1864 година од типот: „Докол-

Се чини дека ни романските политичари и јавни личности не знаеле што точно Романија сакала да постигне во Македонија. Се зборувало за скромна помош на културен план за „сонародниците“, но и за романско кралство во Македонија. Разочаран од несериозниот пристап на Романија кон влашкото прашање, академик Јоан Караџани саркастично изјавил дека се кандидира за принц на идното романско кралство во Македонија, по што неговиот сонародник, поетот Григоре Грандеа, се понудил да биде негов министер.²⁴³

ку не постоеше романската кауза во Македонија ќе требаше да ја измислиме“ и „Ако не агитираме во Македонија, тогаш нашите сонародници ќе го насочат вниманието кон Романците од Трансилванија. Ова би го искомплицирало нашиот однос со Хабсбуршката Империја... и затоа е важно вниманието на јавноста да го насочиме кон македонското прашање“. Пејфус овие изјави ги смета за непотврдени и неверодостојни (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 49). Ние го прифаќаеме мислењето на австрискиот историчар. Романија навистина ќе го користи влашкото прашање за да дојде до територијални придобивки во Добруца и да го пренасочи јавното мислење од Трансилванија кон Македонија, но ваквата романска политика ќе биде карактеристика на периодот по 1878 година.

²⁴³ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 49.

4.

ВЛАШКОТО ПРАШАЊЕ И РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА ВО МАКЕДОНИЈА (1878-1897)

---

1. Од Берлинскиот Конгрес до грчкото проширување во Епир и Тесалија

1.1. На 23.02.1866 година Александар Куза бил отстранет од власт во Романија. Привремената влада на Дунавските кнежевства одржала плебисцит и со огромно мнозинство за нов владетел на земјата го избрала синот на поглаварот на католичкиот огранок на пруското кралско семејство, Карол од Хоенцолерн-Сигмаринген.¹ Иако меѓународната ситуација не била поволна за проширување на романската автономна позиција, кнезот Карол и владата продолжиле со напорите за постигнување на крајната цел, независност на земјата. Актуализирањето на источното прашање и веројатноста од руско-турска војна создале шанса што Романија не смеела да ја пропушти.

Свесна дека победа на Русија во Руско-турската војна (1877-1878) веројатно ќе значи губење на романски територии во корист на источниот сосед и принудена од рускиот државен врв да земе учество во војната на руска страна,² на 29.04.1877 година Романија ѝ објавила војна на Османлиската Империја. Победничкото соучество на Романија во војната кулминирало со Санстефанскиот прелиминарен мировен договор. Според него, Османлиската Империја била принудена да ја признае романската независност и да ѝ ја отстапи Северна Добруца на Романија. Романската независност добила своевидно меѓународно признание

---

¹ Стойчо ГРЪНЧАРОВ, *Балканскиот свят, Идеи за државност, национализми и развитија од почетокот на XIX век до крајот на Првата световна војна, Стратегичкиот разказ*, Софија 2001, 480-490.

² На прашањето од романскиот премиер Јон Братиану што би се случило доколку Романија не им дозволи на руските трупи да минат низ нејзина територија, рускиот министер за надворешни работи, Александар Горчаков, кратко одговорил: *Ќе бидете уништени!* (Idem, 493).

со чл. 43 од Берлинскиот мировен договор. Романија добила територијално проширување кон Северна Добруџа и Црното море, а на Русија и бил вратен делот од Бесарабија, даден на Молдавија по Кримската војна.³

Карол I

Со стекнувањето на романската независност престанала и колективната заштита од страна на силите потписнички на Парискиот мировен договор. Соочен со силното и непопуларно Руско царство на исток и со полетното Бугарско кнежевство на југ, Карол, кој во 1881 година бил прогласен за крал на Романија, гаранција за безбедноста на земјата гледал во сојуз со своите западни соседи. И покрај билатералните проблеми помеѓу Австро-Унгарија и Романија, по долги преговори меѓу политичките елити во Букурешт, Берлин и Виена, на 30.10.1883 бил потпишан таен одбранбен договор помеѓу Австро-Унгарија и

Романија.⁴ Истиот ден кон сојузот се приклучила Германија, а во 1888 година и Италија.⁵ Безбедноста била загарантирана.

Учеството на Романија во Руско-турската војна било умешно исползувано од грчкото свештенство, кое успеало да издејствува затворање на романските училишта во Македонија и протерување на учителите. Ваквата ситуација била краткотрајна. Крајот на војната, Берлинскиот мировен договор и прогласувањето на романската независност, отвориле нови перспективи за романската надворешна политика и нејзината активност во Македонија. Германскиот капитал донел економска стабилност во земјата, а политичката ориентираност кон Централните сили, како и јасното истакнување на анти рускиот и анти сло-

³ Vladimir ŠULEK, *Diplomatska historija Centralnih Sila, 1882-1915*, Prvi svezak, Zagreb 1938, 11.

⁴ Види: *Documente diplomatice Române, Seria I, Volumul 11, 1883* (Volum realizat de: Alin Ciupală, Rudolf Dinu, Antal Lukács), București 2006, XXXVIII-LVI.

⁵ Договорот бил обновен во 1892, 1896 и 1902 година (V. ŠULEK, *op. cit.*, 56-61, 108-109 белешка 27; 118 белешка 89; 136 белешка 50).

венскиот карактер на романската политика, на Романија ѝ дале меѓународен престиж, солидност и авторитет коишто претходно ги немала. Романскиот народ и понатаму останал емотивно насочен кон Романците од Бесарабија и Трансилванија, меѓутоа тука се спротивставиле романските државни интереси. Иредентизмот на народот ги загрозувал односите со политичкиот партнер Австро-Унгарија и го предизвикувал бесот на омразената Русија. Политика многу опасна со оглед на силата на противниците и политика што можела да го доведе во опасност и самиот опстанок на земјата. Романската влада брзо разбрала дека сигурноста е загарантирана само со умерена и тивка надворешна политика, но и со диверзија на јавното мислење од исток и запад, кон југ, на Балканот, кон „браќата Власи“.⁶ Целата македонска политика на Романија во дваесетте години по Берлинскиот конгрес е сместена токму во овие рамки.

1.2. Директна последица на мировниот договор од Берлин било и територијалното оддалечување на Романија од Османлиската Империја. По 1878 година некогашниот суверен веќе не е ни сосед, а место него на јужната романска граница се појавило Кнежевството Бугарија.⁷ Во случајот, географијата ја предодредила и политиката на двете држави. Далеку од Македонија и од другите османлиски провинции, Романија веќе не претставувала опасност за Османлиите. На тој начин, од претендент за османлиските балкански територии, романското кралство одеднаш се претворило во сојузник и подржувач на турската поли-

---

⁶ Токму во овој контекст треба да ги гледаме изјавите на водечките романски политичари за романскиот интерес кон Власите. Идниот романски премиер, Димитрие Братиану, во еден апел до романскиот народ од 1879 година, пишува: „Романците од другата страна на Дунав знаат дека се Романци, сакаат да останат Романци и за да си ја зачуваат народноста имаат насушна потреба од нашата морална помош. Должноста е на нашето срце и на нашата чест, наша национална потреба е на нашите браќа од Балканскиот Полуостров да им го дадеме тоа што им е потребно за да ја задржат народноста – да им дадеме книги, свештеници и учители“ (Stoica LASCU, *Problematica românilor balcanici în viziunea șefilor de partide și a liderilor de opinie, 1878-1914, Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. IV, Coordinatori: Vasile Ciobanu-Sorin Radu, Sibiu 2009, 13).

⁷ Vlado OŠTRIĆ, *Istočna kriza 1875-1881 i procesi nacionalne integracije južnoslavenskih i balkanskih naroda*, Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978, 83.

тика. Токму недостатокот на територијални претензии на Романија кон османлиските европски владенија ќе биде суштествена причина за успехот на романско-турските односи во периодот по 1878 година и база врз која романската пропаганда ќе печали терен во Македонија. Свесна дека без османлиска поддршка тешко би работела самостојно за укрепување на пропагандата во Империјата, букурешката дипломатија постојано му повторувала на султанот дека мирот на Балканот и зачувувањето на целокупноста на Османлиската Империја се од заеднички интерес за двете држави. Оттука Романија ги насочувала сите свои дејствија кон полна солидарност со османлиската политика за зачувување на статус-квото и за борба против бугарските, грчките и српските територијални аспирации на Балканот. Истовремено, водечките политички фигури во Романија изјавувале пред своите османлиски колеги дека националното будење на Власите ќе се покаже како стабилизатор на внатрешната ситуација во Македонија.⁸ Од друга страна, гледајќи го својот опстанок и развиток во целокупноста на османлиската држава, носителите на романската пропаганда во Империјата оддавале впечаток на лојален елемент врз кој властите би можеле да се потпрат со извесна доверба. Апостол Маргарит изјавувал дека главен интерес за Власите бил опстанокот на Османлиската Империја⁹ и дека, со оглед на тоа што „Власите и Романија ги делат кнежевства и кралства“, обединувањето со Романија не доаѓало предвид.¹⁰ Портата не била навикната на такви зборови од устата на своите христијански поданици и не можела да не чувствува симпатии кон нив. Османлиската влада немала ништо против тоа на македонската арена на разни борби и соперништва да се јави уште еден борец за црковно-училишни права, уште повеќе поради тоа што овој нов фактор се состоел од мирни граѓани, трговци и безопасни сточари по планините, зад кои стоела една пријателска држава, чишто балкански претензии биле опасни само за Бугарија. Верна на тактиката да поттикнува расправи и помеѓу нејзините христијански поданици, секогаш покровителствувајќи ја послабата страна, османлиската

⁸ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 116.

⁹ W. MILLER, *op. cit.*, 62.

¹⁰ Маргарит додава и дека „... доколку дојде до нова Источна криза и паднеме во рацете на Србите, Грците или Бугарите, нашите училишта ќе бидат затворени, а нашите заедници ќе бидат растурени“ (V. BÉRARD, *op. cit.*, 258-259).

власт нашла сметка да ги фаворизира македонските „Романци“.¹¹ Секако, манифестацијата на симпатиите кон романските штитеници во Македонија не зависела единствено од влашките изјави за верност или од романско-турските односи. Односите на Власите со Портата се менувале во зависност од релациите на Османлиската Империја со Грција и посредно од турско-бугарските односи. По силата на историските околности, дејноста на романската пропаганда била директно спротивставена на грчките претензии на Балканот, нешто што на османлиските владејачки кругови им било добро познато. Во периоди кога имало тензија помеѓу Грција и Османлиите, властите од Цариград претпочитале да им укажуваат помош на Власите. Всушност, најголемиот број романски училишта во Македонија биле отворени во време кога турско-грчките односи биле заострени. Но кога односите помеѓу Грција и Османлиската Империја биле стабилни и, пред сè, кога во интерес на Портата било да ѝ помага на Грција во борбата против за неа многу поопасната бугарска пропаганда, тогаш и Власите го почувствувале недостатокот на толеранција од страна на османлиските власти.

1.3. Токму во контекст на грчко-турските односи за време на Руско-турската војна¹² и непосредно по Берлинскиот конгрес,¹³ се манифес-

---

¹¹ Муслиманите ги заземале највисоките позиции во власта, но бирократијата ја воделе христијани и, најчесто, тие места ги заземале Грци. По 1878 година дошло до промена на ситуацијата. Добро познавајќи ги турскиот и францускиот јазик, двата официјални јазици на Империјата, учениците од романските училишта во Македонија често биле вработувани на државни позиции. Ги имало насекаде, „во секоја канцеларија, во секоја префектура, Апостол Маргарит поставил Влаш: така тој гледал, знаел и можел сè да направи“. Портата набргу се уверила во лојалноста на овие службеници. Им биле доверувани документи, пари и проекти. Од Арта до Солун, речиси сите секретари на царината и полицијата биле Власи (Idem, 261-262).

¹² Руско-турската војна создала добри услови за Атина да ги изнесе на преден план своите територијални амбиции. Иако под британско влијание Грција не се вклучила во војната, таа ги поддржувала елементите што организирале востанија во Европска Турција. Започнале востанички дејствија во Епир и во Тесалија, а грчкиот парламент изгласал вонреден буџет за воени подготовки. Во земјата биле формирани востанички комитети и чети, кои кон средината на август 1877 година се префрлиле северно од грчко-турската граница. Поранешниот премиер, Трикупис, истакнувал дека северната грчка

тираат и првите знаци на османлиска поддршка за романската пропаганда во Европска Турција. На 12 септември 1878 година, големиот везир Сафет паша издал наредба упатена до јанинскиот и солунскиот валија:

Сафет Паша

„Портата е запознаена дека, од една страна, Романците од Епир, Тесалија и Македонија (од санџакот Трикала и од Јанинскиот и Солунскиот вилает) имаат желба да се школуваат на својот јазик, но, од друга страна, грчкиот клер, заблуден од длабоката темнина, врши притисок кај локалните власти да им прават пречки на романските учители. Бидејќи нашата империја никојму не дозволува да го спречува патот кон културата и образованието, барам да им ставите во знаење на цивилните влас-

граница треба да минува по линијата Бистрица –Аос, т.е дека грчкото кралство требало кон себе да ги присоедини Епир, Тесалија, дел од Албанија и дел од јужна Македонија. Новата влада на А. Кумундурос уште повеќе ги распалила востаничките дејствија во Епир и Тесалија, а на 2 февруари 1878 година грчки трупи навлегле во Тесалија, каде што била создадена „привремена влада“ која прокламирала обединување со Грција. Иста таква влада била формирана и во Епир. Целта била да се предизвика интервенција од Големите сили, со чија помош Епир, Тесалија и јужна Македонија би биле вклучени во грчките државни граници. Крајот на Руско-турската војна ја принудил Атина да ги повлече трупите од Епир и Тесалија; Види: Далибор ЈОВАНОВСКИ, *Грчка балканска политика и Македонија (1830-1881 год.)*, Скопје 2005, 130-162; Е. КОФОС, *op. cit.*, 111-184.

¹³ На Грција не ѝ било дозволено да учествува на Берлинскиот конгрес. Сепак, на министерот за надворешни работи му било овозможено да ги истакне грчките претензии, меѓу кои било и присоединувањето на Епир и Тесалија кон Грција. Според член 24 од мировниот договор, Атина и Цариград биле повикани да се договорот во врска со корекцијата на заедничката граница. По неколку неуспешни рунди преговори, во кои двете страни имале дијаметрално спротивни позиции, на 2.07.1881 во Цариград била потпишана Конвенција за новата грчко-турска граница. Под грчка власт преминале Волос и Лариса, а Османлиите ги задржале Мецово и Јанина. На тој начин Грција ги добила поголемиот дел од Тесалија и областа Арта во Епир, со што ја зголемила својата територија за околу 14,000 км² (Д. ЈОВАНОВСКИ, *Грчка балканска политика...*, 175-205; Е. КОФОС, *op. cit.*, 226-255).

ти што се под Вашата власт никому да не дозволуваат да врши притисок... и да им помагаат на романските учители".¹⁴

Ниту времето, ниту наведените места не биле случајно одбрани. Со член 24 од Берлинскиот мировен договор биле предвидени и корекции на грчко-турската граница, а Грција јасно ги истакнала своите претензии кон Епир, Тесалија и јужна Македонија. Засилувањето на влашкиот елемент во тесалискиот Трикалски санџак, во крајните јужни делови на македонскиот Солунскиот вилает и во Јанинскиот вилает во Епир, во случајот одело во прилог на Османлиската Империја и јасно би укажало дека бараните територии од Грција не се грчки. Напротив, би се докажало дека на овие територии живеат и други народи, кои според очекувањата на османлиските власти би претпочитале да останат во рамките на Османлиската Империја. Во секој случај, актот на Сафет паша бил добар предуслов за напредок на романските училишта на Балканот.

Крајот на Руско-турската војна овозможил добри услови за развој на дипломатските односи помеѓу Романија и Османлиската Империја. По ослободувањето на османлиските заробеници кон крајот на 1878 година и дадените гаранции дека Романија ќе ги почитува правата на муслиманите во Северна Добруџа,¹⁵ османлиските власти ја признала романската независност и пројавила готовност за унапредување на дипломатските врски. Во септември 1878 година, дипломатските агенства во двете држави биле претворени во амбасади. Дотогашниот романски дипломатски агент во Цариград, Димитрие Братиану, бил признаен за романски полномошен министер во Османлиската Империја.¹⁶ Наредната 1879 година се пристапило кон отворање на романски

¹⁴ *Românii de la sud de Dunăre... Documente...*, 159; P. КИРЈАЗОВСКИ, *op. cit.*, 84; Според Драгическу, при издавањето на овој акт најважна улога одиграл Апостол Маргарит (A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 44). Брага смета дека ова било првото признавање на влашкиот елемент во Османлиската Империја (С. БРАГА, *op. cit.*, 21).

¹⁵ Во 1880 година романската влада донела решение со државни средства да биде отворена духовна семинарија во Бабадаг. Семинаријата сепак била отворена дури во 1889 година, а десет години подоцна, после масовната емиграција на Турците од регионот на Бабадаг, таа била преместена во Меџедие (Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 106).

¹⁶ *Idem.*

конзулати во империјата. Меѓу ново отворените конзулати бил и солунскиот, каде што за генерален конзул бил назначен Георге Де Линш.¹⁷ Со овој акт, Романија се здобила со пошироки можности да работи за својата кауза во Македонија. Покрај правните и трговските прашања, конзулот имал задача да исполнува политички и пропагандни задачи. Според романскиот министер за надворешни работи, Василе Боереску, конзулот Де Линш требал да ја развива пропагандата во Македонија. За развој на истата, тој требал да се потпира на османлиската администрација.¹⁸ Де Линш дејствувал согласно препораките. Воспоставил врски со месниот валија и успеал да ја добие неговата поддршка за романската пропаганда во вилаетот. Соработувал и со рускиот колега, Михаил Хитрово, кого го запознал со амбициозната програма за пораст на романското влијание во Македонија. Според австро-унгарскиот конзул во Солун, фон Монтлонг, рускиот интерес се состоел во постигнување на заедништво во акциите на романските и бугарските пропагандни фактори во земјата, со што би се отстраниле грчките пречки и „ќе се продолжи бугарската уличка“.¹⁹ За таа цел, за руски вице-конзул во Битола бил поставен Романец.²⁰ Романскиот конзул го насочувал вниманието на романските учители во Македонија кон проучување на нејзините стопански, политички и културни особености, при што акцентот бил ставен врз изучувањето на материјалната и духовната култура на Власите. Биле собирани фолклорни и етнографски материјали, ракописи на влашки јазик и др. Покрај тоа, силно се работело на унапредување на трговско-индустриските врски помеѓу Романија и маке-

¹⁷ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 55.

¹⁸ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 123.

¹⁹ *Македо-Романско друштво за култура* (Под редакција на Катерина Тодороска), Скопје 2002, 65.

²⁰ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 56; Романскиот конзул набргу го предизвикал бесот на Бугарската Егзархија, кога до неа и до претставниците на Големите сили доставил извештај дека мнозинството жители на Македонија се Романци. Истовремено, предизвикал силни реакции и во Атина кога напишал дека во Солун немало ниеден Грк и дека Грција немала што да бара во тој град. Грчките весници веднаш започнале да го обвинуваат за панславизам и за врски со Русија (Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 124).

донските Власи.²¹ Очигледно, романската политика се стремела да ги опфати сите сфери од животот на Власите. Сепак, во првите години по Берлинскиот Конгрес, повеќето точки од амбициозната програма на Де Линш останале само неостварена желба.

а) Изгубената Влахија

Не би биле далеку од вистината доколку констатираме дека од исходот на османлиско-грчките преговори за границата во Тесалија зависело и решавањето на влашкото национално прашање.

Тесалија, средновековната Голема Влахија, чии граници во XIII век се протегаале на југ до Парнас и на север до Серфице,²² за влашките дејци претставувала историска основа врз која ги темелеле барањата за влашка држава на Балканот. Европа сепак немала слух за влашките претензии при прекројувањето на балканските граници. Како последица на планираното вклучување на териториите населени со Власи во рамките на проектираната Голема Бугарија, Власите биле само попатно спомнати во алинеја 4 од член 7 на Сан Стефанскиот мировен договор од 19.02/3.03. 1878 година, во која се вели дека „во местата каде што Бугарите се мешаат со Турци, Грци, Власи (Куцо-Власи) и други, првично ќе бидат земени предвид правата и интересите на овие народи...“.²³ Во Берлин просторот отстапен за Власите бил дополнително

²¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 124-125; Трговските врски меѓу Власите и романското кралство биле со слаб интензитет и такви ќе останат и во понатамошните децении. Дури и на почетокот на XX век истите сè уште биле на ниско ниво, поради што романската пропаганда не можела да напредува. Затоа, во извештај до романските дипломати во Цариград, велешанецот Пандели Машу предложил трговските односи да се унапредат преку отворање на романски банки во Македонија и преку отворање на трговски фирми и агенции во Солун, во кои ќе се вработат исклучиво Власи и преку кои ќе се одвива сета трговија помеѓу Романија и Османлиската Империја (Никола МИНОВ, *Борбата на Ароманците од Македонија за сопствени училишта и цркви согледана преку дејноста на семејството Машу од Велес*, Документи, VII/1, Скопје 2010, 9-10).

²² J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 114; Библиографија за Голема Влахија може да се најде кај А. I. KOUKOUDIS, *op. cit.*, 83-88 и 139-140 (бел. 27).

²³ *Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Congrès de Berlin, 1878, Paris 1878, 25.*

намален. Власите на Берлинскиот Конгрес биле спомнати само на 7-та седница од 14 јуни 1878 година, кога при ревизијата на договорот од Сан Стефано барон Хајмерле прифатил задржување на алинеја 4 од членот 7, со изоставување на зборот „Куцо-Власи“.²⁴ Во конечната верзија од Берлинскиот мировен договор нема ни збор за Власи. Имињата „Власи“ и „Куцо-Власи“ од член 7 од договорот во Сан Стефано, во член 4 од мировниот договор во Берлин биле заменети со зборот „Романци“.²⁵ Една група влашки дејци упатила и свој мемоар до Конгресот, со кој, во името на историското право, се изјасниле против припојувањето на Тесалија и Епир кон Грција. Во мемоарот, наменет пред сè за конгресните сили од „сродно римско потекло“, Франција и Италија, тие побарале при создавањето на новите држави да се земат предвид и Власите распрскани низ Епир, Тесалија, Албанија и Македонија, за истите да не бидат апсорбирани од страна на грчкиот и словенскиот елемент.²⁶ Барањето не било прочитано.²⁷

Влашката интелигенција била свесна дека евентуалното приклучување на Тесалија кон грчкото кралство би значело крај на сонот за формирање на влашка држава на Пинд и Тесалија. Од таа причина, оние Власи што се отргнале од грчката преградка, започнале целонаочна активност за неутрализирање на грчките обиди за анексија на Тесалија. Токму во овие идеолошки рамки била сместена и агитацијата на Апостол Маргарит и на Јоан Караџани меѓу влашкото и албанското население во Тесалија и Епир. Во периодот од 1877 до 1881 година Маргарит, Караџани, Јорџи Даути и Јорџи Пердиќи неколкупати минале низ влашките и албанските села во Епир и Тесалија. Притоа локалните жители биле поттикнувани да им се спротивстават на грчките барања, прикажувајќи им ги сите зла што би произлегле за нивната егзистенција доколку овие територии ѝ припаднат на Грција.²⁸ Во 1880 година неуморниот Маргарит отпатувал во Цариград, од каде што по подолги

---

²⁴ Idem, 126.

²⁵ Idem, 277.

²⁶ *Memoratum petrecutu de Romanili din Turchia câtră congresul de la Berlin*, Frăția întru Dreptate, I/11, București 1880, 86-88; Idem, I/16, 127-128.

²⁷ N. GEORGESCU, *op. cit.*, 109.

²⁸ Ioan CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, (фото-типно издание), București 2000, VII; S. DIAMANDI, *op. cit.*, 336.

разговори со претставници на Портата се вратил во Трикала и Мецово и успеал да привлече дел од влашките челници.²⁹ По долго советување следбениците на Маргарит решиле да се здружат со Албанците. На таен собир со водачите на албанските националисти во Превеза, по еден „прекрасен говор“ со којшто ги поттикнал Албанците и Власите со оружје да им се спротивстават на грчките амбиции, Маргарит бил прогласен за водач на т.н влашко-албанско зближување.³⁰ Истата 1880 година во потрага по сојузници Караџани отишол во Италија за кон каузата да го придобие поранешниот италијански министер за внатрешни работи, идниот италијански премиер со албанско потекло, Франческо Криспи. Не успевајќи во таа намера, Караџани сепак успеал да го убеди внукот на Франческо, адвокатот Антон Криспи, да започнат пропаганда низ италијанскиот печат. Написи во кои авторите се залагале за влашко-албанска држава на Балканот и кои биле насочени против грчката анексија на Тесалија биле објавувани во официјалниот весник „Реформи“, потоа во весникот „Италија“, печатен на француски јазик, како и во провинциските весници. По лична интервенција на Франческо Криспи кампањата набргу била прекината.³¹ И самиот Маргарит започнал силна медиумска кампања против грчката анексија на „влашко-албанските земји“. Во една брошура од 1879 година, целосно посветена на побивање на тезите за грчкиот колорит на Епир, Маргарит пишува дека *„Грчкото население од гореспоменатите населби (села во Епир, Загори и Гревенско, б.н), во споредба со влашкото население од големите градови и влашките села (бидејќи најмалото влашко село има најмалку 200 куќи) е онака како што се фелахите (селани земјоделци, б.н) од Египет во споредба со христијаните и Арапите од градовите. Покрај тоа, Власите ја поседуваат земјата – нивната татковина – додека грчките селани од руралните области се земјоделци кои живеат на земја што им припаѓа на Турците... На погоре кажаното за влашкото население од Епир мора да се додаде и постоењето на 40 просперитетни влашки села, ситуирани на источните падини на Пинд, од Мецово до границата со грчкото кралство. Овие села се познати како влашки села во Аспропотамо и тие ѝ припаѓаат на Трикалската каза. Грците од Епир се малцинство во споредба со влашки-*

²⁹ *Familia*, XVI/55, Oradea-Mare, 24.07.1880, 356.

³⁰ I. CARAGIANI, *op. cit.*, VII.

³¹ *Idem*.

от елемент; но ако ги додадеме албанскиот елемент и муслиманите од Јанина, Арта, Парга, Парамитиа, Филатес, Аргирокастро, Корча итн, прекрасното „целосно грчко“ население во Епир не е ништо друго освен имагинација на креативните писатели и на грчката публицистика“.³²

Како последица на агитацијата на Апостол Маргарит се активирале и влашките арматоли. Според Јорџи Ѓиџеа, под водство на Гогу Мишу од Периволи,³³ во 1877 година бил изготвен план за востание и за создавање на независна влашка држава, која требало да ги опфаќа пределите Загори, Пинд, Малакаши, Олимп, Еласона, Хаша, Гревена, Бер и Костур.³⁴ Всушност, се работи за територии што го сочинувале централното јадро на земјите населени со Власи. Во подготовката на востанието активно учество зеле капиданите Гареза, Пуљу, Макри, Чукадана, Ѓулека, Гогу, Пала, Џумерка и браќата Беи, кои водеа сметка за регрутирањето и за обука на борците. Било собрано големо количество оружје и складирано во камуфлирани и добро чувани места.³⁵ Атина со тревога дознала за целите на подготвуваното востание. Со знаење на грчката влада и Цариградската Патријаршија, локалните власти биле известени за дејноста на Гогу Мишу и востаниците.³⁶ Османлиска војска на препад навлегла во Периволи. Дobar дел од влашките челни-

³² UN VALAQUE EPIROTE, *Refutation d'une brochure grecque*, Extrait du Courrier d'Orient, s.l. 1879, 12.

³³ Гогу Мишу бил долгогодишен советник на министерот за полиција во Цариград и активен учесник во задушнувањето на Критското востание во 1869 година, каде што за својата храброст добил три ордени од османлиската влада (I. VOLOAGĂ, *op. cit.*, 88).

³⁴ Јорџи ЃИЦЕА, *Од минатото на Ароманците, Јуначки дела и ликови на арматоли*, Скопје 2002, 36.

³⁵ *Idem.*

³⁶ Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 63; Има две теории за предавството. Според првата теорија предавството дошло од страна на црквата. Влашки игумен разбрал за целите на подготвуваното востание и ја известил Патријаршијата, која веста ја пренела до османлиските власти, обвинувајќи го Гогу Мишу дека е поттикнувач на немири и непријател на царството (Ј. ЃИЦЕА, *op. cit.*, 37). Леонида Скрима застапува друга теорија, според која предавникот произлегол од редовите на востаниците. Посинокот на Мишу, после една расправија со водачот на востанието, ги известил властите во Јанина за намерите на востаниците и за локацијата на којашто се наоѓало скриеното оружје; Види: L. SCRIMA, *op. cit.*, 51-52.

ци, на чело со Мишу, биле затворени и прогонети во Мала Азија. Складиштата со оружје паднале во рацете на Османлиите. Следувале репресии во Периволи и во околните влашки села. Дел од востаниците биле уапсени и обесени. Најголемиот дел од нив сепак успеале да се спасат и започнале борба со турско-албанските војски. Познавајќи го добро теренот на Пинд и помагани од локалното население, востаниците успеале да се одржат и да им нанесат неколку порази на албанските потери. Ваквата состојба ги принудила Османлиите да прифатат преговори со востаниците и да дадат општа амнестија. Со исклучок на Гогу Мишу, чијашто судбина по апсењето останува непозната,³⁷ на протераните водачи им било дозволено да се вратат од Мала Азија во Македонија.³⁸

Тешко е да се утврди вистинитоста во тезата на Ѓиџеа за влашкиот карактер на востанието на Мишу и желбата на востаниците да извојуваат создавање на независна влашка држава. Факт е дека востаничките акции во југозападна Македонија во овој период биле спонзорирани и координирани од Атина и некои автори, меѓу кои и букурешките воспитаници Димитри Абелеану и Анастасе Х'чу, сметаат дека Мишу работел за грчките интереси, со договор и знаење на Патријаршијата.³⁹ За жал, во достапната документација од грчка провениенција што го разгледува учеството на Власите во востаничките дејствија во југозападна Македонија, не успеавме да најдеме потврда за било која од двете тези. Гогу Мишу и востанието во Периволи воопшто не се спомнати.⁴⁰ Дополнителна конфузија внесува мислењето на одредени грчки автори дека Мишу дејствувал во последната четвртина на XVIII век и бил убиен од Али Паша Јанински околу 1788 година.⁴¹ Спротивставените и непотврдени тези ги оневозможуваат сите обиди да се нап-

---

³⁷ Според една теорија Мишу бил протеран во Бодрум – Мала Азија. Според втората теорија бил протеран во Бераг, а според третата верзија Англичаните го земале под нивна заштита и му дале висока функција на Кипар (A. HÂCIU, *op. cit.*, 98, белешка 9).

³⁸ J. ЃИЦЕА, *op. cit.*, 37.

³⁹ D. ABELEANU, *op. cit.*, 15; A. HÂCIU, *op. cit.*, 97-98, белешка 9.

⁴⁰ Εύαγγελος ΚΩΦΟΥ, *Η Επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, Ανέκδοτα προζενικά έγγραφα μετά συντόμον ιστορικής επίσκοπήσεως*, Θεσσαλονίκη 1969, 187-194.

⁴¹ Θ. Κ. Π. ΣΑΡΑΝΤΗΣ, *op. cit.*, 96-98; A. I. KOUKLOUDIS, *op. cit.*, 241-242.

рави прецизна реконструкција на настаните и да се утврди дали е Гогу Мишу мит или реален лик. Затоа и прашањето за карактерот на востанието во Периволи го оставаме отворено.

Влашкиот протест против приклучувањето на Тесалија кон Грција финиширал на дипломатски терен. Во февруари 1881 година во Цариград започнала нова рунда во грчко-турските преговори за границата. На 25 март до амбасадорите на Големите сили во османлиската престолнина била испратена статистика во која било посочено дека во реонот на Пинд, од Самарина до турско-грчката граница, во 70 села живееле околу 150,000 Власи, чиј општ број во Епир и Тесалија достигнувал до 200,000 души.⁴² На 8 јуни бил испратен и меморандум подготвен од Апостол Маргарит, насловен „Меморандум од претставниците на влашките делегати од Македонија, Епир и Тесалија до амбасадорите во Константинопол“, во кој, меѓу другото, пишува:

„... Власите од Тесалија, Епир и Македонија, обединети со муслиманите од овие региони, се во огромно мнозинство во однос на Грците. Но тоа што Власите и муслиманите ги прави супериорни над Грците е фактот што тие се единствените сопственици на земјата и местата каде што живеат, а тоа значи дека се вистинските жители, вистинските граѓани на земјата... Па сепак Европа, доведена во заблуда, сака на нејзините вековни и легитимни сопственици да им одземе еден дел од оваа земја за да ја даде на еден туѓ народ... Сега тие се загрозувани од целосна национална катастрофа, преку анексијата од страна на Грција на 40 села во регионот на Трикала, каде што Грците се во безначајно малцинство во однос на Власите и муслиманите, како и во градовите Трново, Лариса, Велестино, Кардица итн, пазарите во Зарку, Сиготи и Дамаша, каде што Власите во зимскиот период се помногубројни и супериорни над Грците во секој поглед... Една од главните причини за зачувување на јазикот и националноста на влашкиот народ беше османлиската доминација, бидејќи османлиските власти уште од почетокот им дозволија на Власите да си ги зачуваат специфичностите на својата раса, додека пак Грците се трудеа и сè уште се трудат да ги погрчат Власите... Што ли ќе се случи кога Власите ќе бидат дел од грчката држава и целосно ќе зависат од Грците?... Во таков случај очајниот

⁴² *Români de la sud de Dunăre... Documente...*, 165.

влашки народ би бил поведен од инстинктот за опстанок и би се свртел кон сите можни средства што се во негова моќ, со цел да се заштити и... да го спаси своето битисување... Во иста положба ќе се најдат и Албанците... кои ќе се солидаризираат со Власите... и ќе бидат принудени да формираат банди за да се спротивстават на анексијата, а во случај на неуспех ќе се препуштат на разбојништво...

Претставници на влашкиот народ во Турција:

Ј. Маџар, Г. Папа-Хаџи, М. Папа-Ѓорѓи,
В. Хаџи-Стерјо, Ј. Баламачи, Д. Гаргала''.⁴³

Овој Меморандум воопшто не бил земен предвид.⁴⁴ Напротив, делегатите наишле на студен прием кај европските амбасадори. Германскиот амбасадор не ги ни примил претставниците на влашкиот народ и тие биле принудени својата мака да ја изложат пред аташето на германската амбасада во Цариград. Делегацијата не била примена на аудиенција ниту во британската амбасада, бидејќи „амбасадорот не бил дома“. Истата судбина ја имал и обидот на делегатите да се сретнат со францускиот амбасадор.⁴⁵ Рускиот амбасадор индиректно ѝ се заканил на влашката делегација. Откако му било кажано дека Власите се соочени со две зла од кои помало е останувањето во рамките на Османлиската империја, амбасадорот одговорил: „Внимавајте, вие земате една голема одговорност. Вашите земји не се населени само од Власи, таму има и Грци, Албанци и муслимани. Европа не може да води сметка за сите тие индивидуални интереси. Требаат жртви. Со оглед на тоа што Грција е најблизу, ние мислиме дека вашите територии можеме да ги приклучиме кон неа. Вие сега се спротивставувате на едно европско решение и со тоа врз вашите плеќи ги земате последиците од

⁴³ ДАРМ, *fond Casa Regală*, мф. 1509, dosar 46/1881, *Mémoire présenté par les délégués Valaques de Macédoine, d'Épire et de Thessalie aux ambassadeurs a Constantinople*, 1-4.

⁴⁴ Според поранешниот италијански в.д конзул во Битола, Михаил Пинета, при конечното решавање на граничното прашање одлучна улога играл германскиот канцелар Бизмарк, кој во пријателска форма го советувал султанот да се откаже од едно парче земја која често би му предизвикувала главоболка (М. PINETTA, *Apostol Margarit...*, 11).

⁴⁵ ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *Бълџки върху кознитѣ и домогванията на елинизма въ Македония отъ най ново врѣме*, София 1904, 21-23.

сè што може да се случи!“⁴⁶ За разлика од своите колеги, австроунгарскиот амбасадор покажал жив интерес кон прашањето, но бил немоќен да им излезе во пресрет на влашките барања. Најголемото разочарување пристигнало од човекот од кого најмногу се очекувало – италијанскиот амбасадор, Де Корти. Иако делегатите играле на картата „заедничко потекло на влашкиот и италијанскиот народ“, Де Корти ги игнорирал главните поенти во влашкото барање и инсистирал на поправка во дел од текстот на Меморандумот, во кој пишувало дека „Европа, наведена на заблуда, сака на нејзините вековни и легитимни сопственици да им одземе еден дел од оваа земја за да ја даде на еден туѓ народ“. Видно налутен, италијанскиот амбасадор остро им одговорил на делегатите дека Европа не им краде земја на Власите, туку, напротив, им ја гарантира сопственоста врз неа.⁴⁷

На 2 јули 1881 година била потврдена новата грчко-турска граница, со која поголемиот дел од Тесалија и регионот Арта во Епир ѝ биле дадени на Грција. На 18 јули влашките делегати доставиле втора петиција против отстапувањето на Тесалија поради „очајот и загриженоста што беа предизвикани кај влашкиот народ поради веќе потпишаната конвенција“. Во неа на амбасадорите на Големите сили во Цариград по втор пат им била образложена критичната положба во која ќе се најдат влашките интереси доколку на Грција ѝ се отстапи „толку значаен дел од територијата на која со векови живее влашкиот народ“.⁴⁸ Како што и можело да се очекува, петицијата немала никаков ефект. Во очај, од влашка страна биле упатени закани дека, заедно со 15,000 Албанци, Власите ќе се спротивстават на грчкото навлегување во Тесалија, како и дека околу 300-400 вооружени Албанци и Власи ќе ги киднапираат грчкиот крал Георгиос и неговите министри во моментот кога тие за прв пат ќе ја посетат новата провинција.⁴⁹

Протестите и заканите биле залудни. Сонот за Голема Влахија – срушен.

⁴⁶ Idem, 20-21.

⁴⁷ Idem, 22.

⁴⁸ Драги ЃОРЃИЕВ, *Петиции на Власите против присоединувањето на Тесалија кон Грција од Јуни-Јули 1881 година*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 54.

⁴⁹ ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *op. cit.*, 17.

Несомнено, главна улога во сите овие настани играл Апостол Маргарит. Тој лично одел од село до село и ги собрал потребните потписи, ги избрал локалните лидери и ги предводел во Цариград, иако официјално не бил дел од влашката делегација. Се поставува прашањето: За кого во случајот работел Маргарит? За грчката историографија не постои сомнение дека делото на влашкиот лидер било режирано во Букурешт и помагано од Австро-Унгарија.⁵⁰ Сепак, односот на официјален Букурешт ни од далеку не ги поддржува ваквите тврдења. Во септември 1876 година Романија ѝ понудила сојуз на Грција, а романскиот министер за надворешни работи, Николае Јонеску, изложил детален план пред грчкиот амбасадор во Букурешт, Клеон Рангавис, во кој целосно ги жртвува влашките интереси. Индикативни се првите две точки од понудениот договор:

„1. Романија изјавува дека не посакува територијално проширување (во Османлиската империја, б.н) и не бара посебна заштита за своите сонародници во Турција.

*2. Таа искрено признава дека Грција има право да бара територијално проширување (кон север, во Тесалија, Епир и Македонија, б.н) и да ги заштити своите сонародници дури и во земјите на кои живеат Романци. Уште повеќе, Романија е подготвена со сите сили да ѝ помогне на Грција за да ги оствари овие две цели“.*⁵¹

Очигледно, во пресрет на една Руско-турска војна во која Романија гледала шанса да извојува независност и територијално проширување кон Добруца, во Букурешт биле подготвени да ги жртвуваат Влаците и лесно да му ги препуштат на грчкото кралство во замена за грчка помош во војната со Османлиите.

Дволичноста на Романија била уште повеќе изразена во пресрет и за време на Берлинскиот Конгрес. Додека од една страна романските државници истакнувале дека се грижат за влашките интереси и истите ги покровителствуваат, од друга страна делата на политичарите оставале сосема поинаков впечаток. Во пресрет на конгресот во Берлин, роман-

---

⁵⁰ Ελευθερία Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Η στάση της ρουμανικής προπαγάνδας στην προάρτηση της Ηπειρο-Θεσσαλίας στην Ελλάδα, Αντιδράσεις και Επιπτώσεις*, Ιωάννινα 1984, 332-333.

⁵¹ Ε. ΚΟΦΟΣ, *op. cit.*, 68-69.

скиот министер за образование, Георге Кицу, го информира својот колега од министерството за надворешни работи на Романија, Михаил Когалничеану, дека Апостол Маргарит подготвува меморандум за влашките аспирации, што планирал да го испрати во Берлин.⁵² Притоа, романските политичари се согласиле дека моментот не е погоден за авантури од таков тип. На Берлинскиот Конгрес Романија се борела против приклучувањето на Бесарабија кон Русија и воопшто не била заинтересирана да ги брани влашките интереси во Тесалија.⁵³ Романскиот премиер, Јон Братиану, изјавувал дека Романија нема никаков интерес да се скара со Грција заради Власите во Тесалија и дека „било со сема природно Грција да го земе тој дел од Европска Турција и на тој начин да ги ослободи тамошните Ароманци од османлиска власт“.⁵⁴ При финалните етапи од преговорите за грчко-турската граница во 1881 година, романското министерство за надворешни работи му дало јасни инструкции на својот амбасадор во Цариград да се воздржи од било какви дејствија што би можеле да го оддолжат завршувањето на преговорите.⁵⁵

Маргарит останал глув за ваквите барања со што дополнително ја комплицирал позицијата на Букурешт и убедливо ги демантира грчките тези за романска режија на неговото дело.

Ни Османлиите немале голема доверба во учителот од Авдела. Иако дел од активностите на Маргарит биле насочувани од Портата и биле директно спротивставени на грчките интереси, тој се спротивставувал и на османлиските барања да ја задржат Тесалија. Во разговор со австро-унгарскиот конзул во Солун, фон Монтлонг, Маргарит си допуштил слобода да конструира една автономна Албанија под османлиски протекторат, со која, кога „болниот од Босфорот“ ќе биде истеран во Азија, би се поврзале и Власите.⁵⁶ Всушност, Маргарит ја прифатил линијата на Албанската Лига за независност на Албанија и застапувал автономија на Голема Влахија, населена со Власи и Албанци.⁵⁷

---

⁵² Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Arhiva Istorică, *fond Kogălniceanu*, dosar 408, pachet XXIII/21, f.1-2.

⁵³ J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 192.

⁵⁴ Според: Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 106.

⁵⁵ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 57, белешка 27.

⁵⁶ *Македо-Романско друштво за култура...*, 64.

⁵⁷ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 226.

Веројатна и прифатлива изгледа теоријата дека Маргарит работел самоиницијативно и соработувал со другите влашки дејци во правец на остварување на конечната цел – формирање на автономна влашка држава. За таа цел, територијалната база врз која би се изградила оваа држава, Епир и Тесалија, не смеела да ѝ припадне на Грција.⁵⁸ Очигледно, Маргарит бил доволно мудар да не дозволи да биде престорен во оружје во туѓи раце. Тој тактички соработувал со секој што во случајот можел да биде корисен за остварување на идеалот, исто како што одредени политички фактори ја користеле неговата дејност за остварување на сопствената цел. Но кога интересите на Романија и Османлиите не соодветствувале со влашките национални интереси, тој не се колебал да откаже послушност и да продолжи по зацртаниот пат.

Што се однесува до локалните Власи, дел од нив му се придружиле на Маргарит и решиле да се спротивстават на грчката анексија на Тесалија. Според поранешниот претседател на романската академија, Константин Истрати, 130,000 Власи се потпишале на протестот против грчката анексија на Тесалија.⁵⁹ Иако бројката е преувеличена, Маргарит успеал да анимира голем број сонародници да го изразат својот револт спрема решението за поделба на териториите населени со Власи. Истовремено, не бил мал бројот на Власите што претпочитале Тесалија да ѝ припадне на Грција и се потпишувале на грчките петиции со кои се докажувало правото што Грција го полагала на Епир и Тесалија.⁶⁰ Особено популарен бил Манифестот упатен до Власите од Пинд, подготвен од управникот на божигробските имоти, архимандрит Григориј Агиотафитис, во којшто пишувало дека Власите „се нерастопливо соединети кон грчката нација“ и дека сè што било публикувано во Европа за нивната позиција кон грчко-турското прашање е имагинарно и лажно. Манифестот завршувал со зборовите: „Ние сме Елини по срце и сакаме да бидеме Елини на дело“.⁶¹ Иако подоцна се покажало дека добар дел

⁵⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 56.

⁵⁹ C. I. ISTRATI, *Călătorie la Românii din Macedonia*, Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912, 32.

⁶⁰ Француски документи за историјата на македонскиот народ, Серија VI, том I (1878-1879), Под редакција на Андрија Лаинович, Иван Катарциев и Љубомир Герасимов, Скопје 1969, 100-102.

⁶¹ ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *op. cit.*, 18-21, белешка 1.

од потписите биле собрани со закани и заплашувања,⁶² многумина своеволно се потпишале на петицијата. Значаен дел од Власите, како впрочем и другите христијански народи, го сметале за несреќа останувањето под османлиска власт, а меморандумот на Маргарит, колку и да содржел аргументи што изгледале оправдани, како алтернатива нудел останување под власта на друговерците. Чувствата на најголемиот дел Власи што во 1881 година го претпочитале грчкото кралство пред Османлиската Империја, убаво ги доловил Валентајн Чирол при разговор со дел од влашките лидери – „Ние сме мала нација и едвај можеме да се надеваме на независност. Затоа, подобро да зависиме од Грците, чиј јазик го разбираме и чијашто вера ја споделуваме, отколку од Турците. Но ние засекогаш ќе останеме Власи“.⁶³

Сепак, се чини, на мнозинството Власи и не им било важно кому ќе му припадне Тесалија, туку како ќе биде поделена. Околу 14,000 потписници, Власи од Пинд, Епир и Тесалија, упатиле барање до Големите сили со кое барале на Грција да ѝ припадне или што поголема, или што помала територија, со што, без оглед на крајното решение, тие не би биле поделени помеѓу две држави.⁶⁴ Причините за ваквото размислување биле од егзистенцијална природа. Искртувањето на новата граница ги поделило летните и зимските влашки живеалишта меѓу две држави. Влашките сточари биле принудени два пати годишно да ја поминуваат границата, да плаќаат царини и двојни даноци и, конечно, да се откажат од традиционалниот начин на живеење и од традиционалните професии со коишто ја обезбедувале егзистенцијата.⁶⁵

---

⁶² Idem.

⁶³ M. Valentine CHIROL, *op. cit.*, 42-43.

⁶⁴ WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 167.

⁶⁵ N. PAPULI, *Aromânii din Cardia (Tesalia)*, Graiu Bun, I/4-5, București 1906, 109; Една од последиците на грчката анексија на Тесалија е и намалувањето на влашкото население во Македонија и постепено откажување на македонските Власи од сточарството. Во 1880 година селото Самарина имало 15,000 жители, а во 1900 година само 7,000. Пред анексијата жителите на истото село имале 90,000 овци, а во 1895 година бројката паднала на 50,000 овци (A. HÂNCIU, *op. cit.*, 89-90).

б) Власите и востанијата во Македонија (1878-1879)

Вриежите што започнале на Балканот со востанијата во Херцеговина и Бугарија и продолжиле со Српско-турската и Руско-турската војна, во Македонија резултирале со избувнување на Разловечкото востание (1876), а кулминирале со востаничките настани во југозападна Македонија (1877/78) и Македонското (Кресненско) востание (1878/79).

Нема детално да навлеземе во проблематиката поврзана со причините што довеле до избувнување на овие востанија, во нивниот тек и последиците од нивното задушнување. Впрочем, оваа тематика е прилично добро разработена, иако со спротивставени тези и заклучоци, од македонската и бугарската историографија.⁶⁶ Нашиот интерес е насочен кон едно прашање што сметаме дека не е доволно обработено – прашањето за учеството на Власите во востаничките дејствија во Македонија, непосредно пред и по завршувањето на Берлинскиот Конгрес.

Пролетта 1878 година во југозападна Македонија започнало спонтано востаничко движење кое покривало поголема територија што од север се граничела со линијата Битола-Охрид, од југ со Кожани-Серфице, од запад со венецот на планината Пинд и од исток со планината Каракамен. Иако идејата за подигање на востание на овој простор започнала да зрее уште во 1877 година, востаничките акции стартувале спроти одржувањето на Берлинскиот Конгрес.⁶⁷ Движењето било раководено од познати локални војводи, а борбениот состав на четите бил регрутиран од месното население.⁶⁸

---

⁶⁶ Види: Иван КАТАРЦИЕВ, *Кресненското востание: 1879*, Скопје 1978; Зб. *Кресненското востание во Македонија 1878-1879*, Скопје 1982; Ристо ПОПЛАЗАРОВ, *Македонското Кресненско-Разложко востание*, Скопје 1979; Зб. *Македонија во Источната криза 1875-1881*, Скопје 1978; Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Спротивата срещу Берлинският договор, Кресненското востание*, Софија 1955; Дойно ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото востание, 1878-1879, Принос за неговия обхват и резултати, за вътрешните и външнополитическите условия, при които избухва, протича и стихва*, Софија 1979; Зб. *Кресненско-Разложкото Востание 1878*, Софија 1970; Г. КАЦАРОВ и Ив. КЕПОВ, *Документи за Кресненското востание от 1878*, Софија 1942 и др.

⁶⁷ Љубен ЛАПЕ, *Внатрешната положба во Македонија за време на Источната криза*, Зб. *Македонија во источната криза 1875-1881*, Скопје 1978, Зб.

⁶⁸ К. БИТОВСКИ, *Грчката „Македонска борба“...*, 37.

Појавата и повеќемесечното дејствување на поголемиот број од овие чети биле резултат на целокупната положба во која се наоѓале христијаните во тој период. За време на Источната криза кон Македонија редовно се упатувале огромни муслимански маси – мухацири. Гладни, голи, боси и озлобени, овие бегалци го истуриле своето незадоволство врз македонските христијани. Многу самоволија вршела и војската. Крстосувачките војски и башибозуци ги уништиле или ги одзеле сите производи од селаните. Даноците биле собирани три години однапред. Месните падари дополнително ги малтретирале незаштитените христијани, а како последица на Руско-турската војна, голем дел од населението било подложено на ангарија во далечни места.⁶⁹ Како и секогаш во кризни ситуации, западномакедонските територии се наоѓале во поспецифична положба од останатите делови на Македонија. Покрај редовното угнетување од властите, христијанското население во западна Македонија било изложено на жесток терор и пљачка од страна на арнаутските банди. Со заострувањето на Источната криза, во југозападните делови на Македонија се појавиле муслимански разбојнички чети составени од воени дезертери и пребегани затвореници од затворите во Лерин, Костур и Корча. Бидејќи не биле гонети од властите, овие разбојници станале страв и трепет за локалните селани, пред сè за трговците – кирации.

Неподносливиот терор врз христијанското население довел до тоа во април и мај 1878 година во овие македонски реони да се појават повеќе војводи. Покрај нив и голем број селани пројавиле желба да се приклучат кон четите, но поради немањето оружје не можеле сите да бидат примени.⁷⁰ Основна задача на овие чети била да го штитат христијанското население од зулумите на разбојничките турско-албански чети, но не можејќи да ги избегнат борбите со османлиската војска, чет-

⁶⁹ Љ. ЛАПЕ, *Внатрешната положба...*, 38; Дойно ДОЙНОВ, *Националноосвободителните борби в Југозападна Бугарија в навечерието на Кресненско-Разложкото вџстание*, 3б. Кресненско-Разложкото Вџстание 1878, София 1970, 43-44.

⁷⁰ Значајни податоци за востаничките движења од 1878 година во југозападна Македонија ни дава прогртчки ориентирианиот Влав, Анастас Пихеон; Види: Крсте БИТОСКИ, *Македонија во време на големата Источна криза (1875-1881)*, Скопје 1982, 210-214.

ничките акции набрзо започнале да прераснуваат во востаничко движење со ослободителен карактер.⁷¹

Појавата и првобитните успеси на четите ја принудиле Портата да преземе поригорозни мерки за задушвање на востаничкото движење. Концентрирањето на 15 баталјони турска пешадија во Кожани ги натерало христијанските чети да ја променат тактиката на војување и да преминат во дефанзива. Во потрага по востаниците, кон планините биле упатени бројни потери кои, не можејќи да ги пронајдат четите, започнале да ги уништуваат четничките бази – селата.⁷² Теророт на војската врз христијаните ги дал очекуваните резултати. Четите не биле уништени, но, за да се спасат од жестоките прогони на властите, селаните започнале на востаниците да им ја скратуваат помошта од храна. За да не умрат од глад, дел од востаничките чети започнале да влегуваат во селата и насила да ги задоволуваат своите потреби. Гладни и боси, четите биле принудени да се претворат во пљачкашки.⁷³

Окуражени од решенијата на Берлинскиот Конгрес, властите тргнале во уште посилен офанзива. Тешката зима и силните удари на османлискиот аскер ги принудиле четите да се повлечат. Оние чети што оперирале во крајните јужни делови на Македонија се повлекле кон Тесалија и Олимп, еден дел од четите се повлекле кон Мариово, а поголемиот дел се упатил на зимување кон источна Румелија.⁷⁴ Овие последните, наместо во Румелија, застанале во Кресна и зеле учество во Македонското (Кресненско) востание.⁷⁵

Власите биле силно погодени од зулумите на пљачкашките банди во југозападна Македонија. Со оглед на тоа што тие традиционално се занимавале со трговија и сточарство, кај нив уште посилено се почувствувала разбојничката дејност на бандите. Трговските патишта станале несигурни за пренос на стоки, бидејќи кирациите биле постојано напа-

---

⁷¹ Idem, 210.

⁷² Idem, 213.

⁷³ Idem, 214.

⁷⁴ Ристо ПОПЛАЗАРОВ, *Востанички и други вооружени акции во Македонија во 1878г. според грчки конзулски извештаи*, Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978, 305.

⁷⁵ Љ. ЛАПЕ, *Внатрешната положба...*, 36; К. БИТОВСКИ, *Грчката „Македонска борба“...*, 41.

ѓани и спречувани да ја извршуваат својата работа. Силно биле погодени и влашките сточари, чии стада станале мета на разбојничките банди. Неподносливата положба во југозападна Македонија, каде што впрочем и живееле најголемиот број македонски Власи, придонела голем број од нив да им се придружат на христијанските чети. Многумина станале четници, а дел од нив и водачи на чети. Токму горенаведените причини, во корелација со желбата за слобода, резултирале со активно влашко учество во востанијата од доцните 70-те години на XIX век. Затоа не можеме да ја прифатиме констатацијата на бугарскиот историчар Жеко Попов дека заради нивните заеднички страдања со „Бугарите“, Власите се солидаризирале со нив во борбата за соединување на Македонија со кнежевството Бугарија.⁷⁶ Учеството на Власите во востаничките движења од 1878 и 1879 година немало ништо заедничко со Санстефанска Бугарија. Напротив, реализирањето на големобугарската идеја би ја санкционирало поделбата на влашките населби, при што северните и североисточните влашки населби би влегле во новоформираната бугарска држава и би ги отежнале сточарските миграции, кои во 1878 година сè уште се одвивале непречено во рамките на Османлиската Империја.

Силна потврда дека Власите биле едни од двигателите на востаничкото движење во југозападните македонски реони е фактот што главниот штаб на движењето се наоѓал во влашкото село Псодери.⁷⁷ Токму од Псодери бил и капетан Павле Јанев (капетан Пауло), кој подоцна се јавува како водач на чета во Македонското (Кресненско) востание, во која влегле уште четворица псодерци.⁷⁸

Еден од најистакнатите војводи на ова движење бил „страшниот ајдутин Васил Журката (од битолското село Нижополе, б.н),⁷⁹ кој им се

⁷⁶ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 119, 134.

⁷⁷ Љ. ЛАПЕ, *Внатрешната положба...*, 36.

⁷⁸ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Спротивата...*, 288-289.

⁷⁹ Според Зису Тежа, член на четата на Журката, војводата бил Влаво од Нижополе. Со исклучок на еден четник Грк, останатите 19 борци во четата на Журката биле Власи (*Românul de la Pind*, II/48, 09.02.1904, 2). Според Мартинова-Буцкова, Журката бил Влаво од Албанија (Фани МАРТИНОВА БУЦКОВА, *Митре Панџаров-Костурски војвода*, Скопје 1994, 24). Според Дојнов, Васил бил од Ресен, но тој не го наведува неговото етничко потекло (Д. ДОЈНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 25). Поплазаров, кој го цитира грчкиот историчар Кофос, кажува дека Васил Журката бил од Костур (Р. ПОПЛАЗА-

одмаздуваше на Турците за смртта на брата си”.⁸⁰ Кон крајот на јуни и четокот на јули 1878 година, четата на Журката дејствувала во Преспа,⁸¹ а околу 19 јули се префрлила во реонот на градот Хрупишта, каде што ги гонела разбојниците на некојси Абедин, кои ги пљачкале влашките стада овци.⁸² Околу 20 август четата се наоѓала во реонот на с. Ниждопле. Храброста на четниците толку да се приближат до Битола, каде што биле сконцентрирани силни турски групи, предизвикала чудење и восхит.⁸³ Забележливо е дека Журката и неговите четници маневрирале околу местата со мнозинско влашко население и, во одредени случаи, се ставале во заштита на влашките сточари.

Во овој период во Битолско дејствувала и четата на војводата Алекси Влаот од Магарево.⁸⁴ Оваа чета, веројатно составена исклучиво од Власи, во август 1878 година се соединила со грчката чета на војводата Кутул од Кожани и четата на војводата Костадин.⁸⁵ Соединетите чети го нападнале турското село Патово, убиле еден и во заложништво однеле пет бегови.⁸⁶

Чета предводел и војводата Николица Македонски од Гопеш,⁸⁷ „Влав по народност”.⁸⁸

РОВ, *Востанички и други вооружени акции во Македонија...*, 300). Сметаме дека четникот Тежа бил најдобро упатен за потеклото на својот војвода и затоа го прифаќаме неговото мислење.

⁸⁰ М. ЦЪПЕНКОВЪ, *Војвода Стефо Николовџ Скендерџ, Македонија*, кн. II, София 1903, 13.

⁸¹ Р. ПОПЛАЗАРОВ, *Востанички и други вооружени акции во Македонија...*, 301; Според Дојнов, четата дејствувала во реонот Битола – Охрид – Преспа и достигнала бројка од 500 души (Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 25).

⁸² Р. ПОПЛАЗАРОВ, *Востанички и други вооружени акции во Македонија...*, 301-302.

⁸³ *Idem*, 302.

⁸⁴ Ж. ПОПОВ, *Бџлгарският...*, 134.

⁸⁵ *Idem*, 210; И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 204; Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 25.

⁸⁶ И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 204; Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Бџлгарската екзархия...* Том пџрви... Книга пџрва..., 454.

⁸⁷ Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 88.

⁸⁸ Йордан ВАНЧЕВ, *Социален състав и број на участниците в кресненско-разложкото вџстание през 1878Г.*, Зб. Кресненско-Разложкото Вџстание 1878, София 1970, 91.

Нужна е диференцијација помеѓу одредени чети и целите што тие ги гонеле. Дел од нив, во кои биле вклучени сите православни етникуми, дејствувале како заштитници на христијанското население. Истовремено со востаничките чети се појавиле и ограбувачки банди, кои насилно одземале добра од побогатите населби, пред сè од богатите влашки села и гратчиња. Четите на капиданите Палиокоста, Михали и Наум Илија Бугарот ја нападнале Невеска и ограбиле повеќе од 10,000 турски лири.⁸⁹ Летото 1878 година, бандата на Коли Ѓиза го нападнала селото Гопеш, но била одбиена од Гопешани.⁹⁰ На 4 септември 1878 година 90 члена разбојничка банда влегла во Клисура, ги ограбила куќите на трговците Унка, Хертура и Пацу, ги одвела побогатите граѓани во заложништво и побарала 1,200 лири откуп.⁹¹ Слична несреќа ги снашла селата Самарина, Авдела, Псодери, Бјаса и Фурка.⁹² Овие банди биле со мешан етнички состав. Во четничкиот кадар имало и многу Власи, пред сè во четите што дејствувале во околината на Олимп, во Берско и Костурско.⁹³

Покрај востаничките чети и ограбувачките банди, во овој период дејствувале и чети со политички цели, кои работеле во корист на грчката пропаганда. Четите биле координирани од грчките конзули и патријаршиското свештенство во Македонија. Еден од попознатите водачи на ваква чета бил Танаси Катарахја, кој ги напаѓал македонските и влашките села и барал од селаните да ги истераат егзархиските и романските учители, застрашувајќи ги дека во спротивно нема да остави ни живо куче во селото.⁹⁴ При нападот врз Клисура, четите „под дрво и под камен“ го барале романскиот учител, за тие лично да му пресудат за „злосторствата“. Романскиот учител, кој во случајов бил Апостол Маргарит, успеал да се скрие во црквата Св. Димитрија, заедно со 20

⁸⁹ *Peninsula Balcanica*, I/6, 07.02.1893, 1.

⁹⁰ Д-р Ѓуламила, сведок на нападот врз Гопеш, остави прекрасен опис за тактиката на овие ограбувачки банди (I. GHULAMILA, *Luptele Gopeşenilor cu antărţii*, Almanahul Aromânesc "Frăţilia", II, Bucureşti 1928, 100-109).

⁹¹ B.A.R., Secţie de corespondenţa, *fondul Apostol Mărgărit*, S 2(9)/CDLV, Apostol Mărgărit către I. Caragiani, Vlaho-Clisura, 14.09.1878; Idem, S 2(10)/CDLV, Apostol Mărgărit către I. Caragiani, Bitole (Monastir), 28.09.1878.

⁹² *Frăţilia intru Dreptate*, I/15, Bucureşti 1880, 118-119.

⁹³ Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото въстание...*, 273.

⁹⁴ К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 83.

турски војници.⁹⁵ Во суштина, многу од водачите и четниците биле Власи од Пинд, Епир и Албанија, коишто се поистоветувале со грчкиот идеал. Војводите Леонида Хаџибера и Кушу ал Деспул од Самарина, Михали од Белкамен, Насу Пина од Музаќија и капетан Васил од Пљаса биле Власи платени од атинските револуционерни комитети и нивните агенти во Солун.⁹⁶ Павле и Петре Бадралекси од Голема (Долна) Селиа биле едни од водачите на т.н Олимпско востание во февруаримарт 1878 година.⁹⁷ Во еден извештај од 10.02.1878, упатен до грчкиот министер за надворешни работи, Теодорос Делијанис, грчкиот конзул во Битола, Николаос Скотидис, обемно известува за сета грчка активност во влашките села во вилаетот и ги забележува сите грчки соработници во овие села. Од извештајот произлегува дека бројот на Власи што во овој период работеле во корист на грцизмот бил прилично голем.⁹⁸

Со настапот на зимата и турската офанзива, четите ги напуштиле востанатите региони и се повлекле кон Олимп, Тесалија, Мариово и источна Румелија. За нас е од посебен интерес оној дел од четите што немал пљачкашки карактер и не ѝ служел на грчката политика, или, поточно, делот од четите што се повлекол кон источна Румелија.

Комплексната внатрешно-политичка положба во Македонија и, пред сè, надворешно-политичката ситуација во квечерината на Македонското (Кресненско) востание, создале плодно тло за започнување на востание во североисточните македонски краишта. Присуството на српски и руски трупи на северната граница на Македонија ја покажувало тешката положба на османлиската власт и нејзината немоќ да се справи со новонастанатата реалност. Во вакви услови, кон крајот на Руско-турската војна биле подигнати неколку помали востанија во североисточна Македонија. Присуството на руски трупи на границите на Македонија уште повеќе ја зголемило борбената готовност на населението, кое свесно за дестабилизираната политичка состојба во Империјата веќе дејствувало со свои вооружени чети. И покрај тоа што воените дејствија по

⁹⁵ B.A.R., Secție de corespondența, *fondul Apostol Mărgărit*, S 2(9)/CDLV, Apostol Mărgărit către I. Caragiani, Vlaho-Clisura, 14.09.1878.

⁹⁶ *Frăția întru Dreptate*, I/12, București 1880, 93.

⁹⁷ Radu C. PĂTÊRLĂGIANU, *Călătorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*, Ploesci 1884, 24; I. N. IOTTA, *op. cit.*, 29-31; N. Ș. TANAȘOCA, *Un izvor inedit...*, 212-217.

⁹⁸ E. ΚΩΦΟΥ, *op. cit.*, 187-194.

фронтовите завршиле во јануари 1878, возбудените духови на двете страни сè уште не биле смирени. Доаѓањето на руските војски во Горна Џумаја на 11 февруари 1878 година предизвикало воодушевување кај народот. Некои од четите што дејствувале за време на Руско-турската војна ја продолжиле својата дејност и го прошириле својот состав. Се формирале и нови чети.⁹⁹ Зајакнале и ајдутските дружини. Развојот на ајдутското движење неколкукратно го засилил теророт од страна на Османлиите. Ситуацијата во источните делови на Македонија била толку зрела за преземање акција, што требало само акцијата да се договори и да почне.¹⁰⁰ Во меѓувреме, благотворителните комитети основани во Бугарија успеале да соберат повеќе доброволци за востаници во Македонија и почнале да ги уфрдуваат на теренот на Кустендил и Горна Џумаја.¹⁰¹

Бројот на влашкото население што живеело во востанатите региони бил релативно мал.¹⁰² Во текот на доцната пролет и летото, бројката на влашки сточари што од јужните зимски живеалишта се преселувале во пиринските летни колиби била значително поголема од бројот на Власите што постојано живееле на територијата зафатена од востанието. Но најдоцна до Митровден, овие влашки полуномади мигрирале кон топлите приморски краишта. Имајќи ја предвид напрегнатата ситуација во источните погранични предели, можеме да претпоставиме дека во пролетта 1878 година најголемиот дел Влашки сточари воопшто не дошле на источно македонските планини, или, доколку дошле,

⁹⁹ Д. ДОЈНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 23.

¹⁰⁰ И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 205.

¹⁰¹ *Idem*.

¹⁰² Според Васил К'нчов, во Мелничката, Разлошката, Горноџумајската, Неврокопската, Малешевска и во северните делови на Демирхисарската каза, во 1900 година живееле околу 4,000 Власи. Сите биле сконцентрирани во првите 4 кази, додека во Малешевската каза и во северните делови на Демирхисарската каза Власи воопшто немало (В. КЪНЧОВ, *Македонија...*, 84-197, 228-229). За време на Кресненското востание, бројот на Власите на овие територии веројатно бил нешто помал од оној во 1900 година. Во пресметките на К'нчов од 1894-1896 година, направени врз основа на неговите теренски истражувања од 1891 година, во истите кази живееле само 1,802 Власи. Многу од влашките летни населби што тој ги забележува во 1900 година, воопшто не фигурираат во резултатите од истражувањето од 1891 година, што веројатно значи дека истите се основани во последната деценија на XIX век (Види: В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 147-151, 168-169, 271-275, 333-335).

биле принудени да ги напуштат летните живеалишта долго пред Митровден. Така, кога на 5 октомври 1878 година започнало Македонското (Кресненско) востание, тие биле далеку од востанатата територија. Сепак, ова не исклучува учество на локални Власи во востанието.

Еден од тие учесници во востанието бил Штерјо Цигуда Михајлов, познат и како Штерју Влаот или Штерјо војвода. Местото од кајшто потекнува војводата не е со сигурност познато. Дојнов еднаш кажува дека Штерјо бил по потекло од Дебар,¹⁰³ а еднаш дека потекнува од с. Рила (Ќустендилско).¹⁰⁴ Тој уште во првата половина на 1876 година се наоѓал во Разлошко,¹⁰⁵ што оди во прилог на мислењето дека потекнува од источна Македонија и не бил доброволец дојден со четите од западномакедонските региони. Во 1855 година, некојси Штерју Влах (веројатно не се работи за истата личност со Штерјо Цигуда) се јавува како дарител на икона во црквата „Сретение Господово“ во село Добрско (Разлошко),¹⁰⁶ и можеби дошло до грешка кај Дојнов, или кај неговиот извор, кој ги помешал Дебар и Добрско. Во секој случај, името Штерјо Влах, како во 1855, така и во 1876 и 1878 година, постојано се јавува поврзано со северозападните разлошки села Бања, Добрско, Горно Драглиште и Долно

Штерјо војвода

¹⁰³ Д. ДОЈНОВ, *Кресненско-Разложкото востание...*, 56.

¹⁰⁴ Дојно ДОЈНОВ, *За Априлското востание в Југозападна Македонија и за историческите записки на Коте Попстоянов по првото македонско востание през 1876 г.*, Коте Попстоянов, Тридесет години назад, Исторически записки по првото македонско востание през 1876 (Съставител: Бойко Кириков), София 1988, 11.

¹⁰⁵ *Idem.*

¹⁰⁶ Лазар ЦИНСОВ, *Село Добрско, Врџстеник на Бџлгария* (Електронно издателство LiterNet), Варна 2007.

Драглиште. При патувањето низ овој дел на Разлог во 1891 година, Васил К'нчов го одбележал присуството на влашки семејства во с. Белица,¹⁰⁷ во непосредна близина на селата Г. Драглиште, Д. Драглиште и Добрско, што уште посилено ја потврдува тезата дека Штерјо војвода е Влав од Разлошко.

За нас е сепак поважна револуционерната дејност на војводата. Во 1876 година, Штерјо како доброволец учествувал во Српско-турската војна. Во 1877 година веќе бил доброволец во Бугарското ополчение и како борец во 4-та чета на 4-та ополченска дружина учествувал во Руско-турската војна. За пројавената храброст бил унапреден во подофицерски чин и награден со Георгиевски крст. За време на Македонското востание, Штерјо повторно се појавува на сцената како организатор на чета составена од жители на припечките разлошки села Годлево, Добрско, Горно и Долно Драглиште.¹⁰⁸ Очигледно, се работело за човек кој во време кога христијанската солидарност сè уште била присутна, не правел разлика помеѓу поробените христијани и активно учествувал во народноослободителните борби на балканските народи.

Во ноември 1878 година било решено востаничките акции од Кресненско-Мелничкиот регион да се прошират во Разлошко.¹⁰⁹ За полесно извршување на задачите борците биле поделени во две чети. Едната чета имала задача да го штити левото крило на востанието во Кресна и да го заземе селото Банско, а втората, под водство на Штерјо војвода, требала да ги освои селата Горно и Долно Драглиште.¹¹⁰ Во утринските часови на 8 ноември, првата чета извршила напад на Банско и успеала да го освои, по што започнала преговори со Турците. Штерјо, на чело на 10-члена чета¹¹¹ составена од поранешни ополченици¹¹²

¹⁰⁷ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 333.

¹⁰⁸ Л. ЦИНЗОВ, *op. cit.*

¹⁰⁹ И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 224.

¹¹⁰ *Idem*, 225.

¹¹¹ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 330.

¹¹² Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото востание...*, 23; Помошник на Штерјо му бил Ѓорѓи Бенков од Белица, исто така поранешен ополченик. Како што видовме погоре, во Белица живееле и Власи. Штерјо бил Влав и не можеме да ја исклучиме можноста во 10-члената чета да имало и други Власи или дури и дека таа била, ако не чисто влашка, мнозински влашка чета.

веднаш започнал со регрутирање на доброволци и неговата чета набрзо се зголемила на 280 души,¹¹³ кои се заколнале дека ќе бараат „Слобода или смрт“.¹¹⁴

Според претходно подготвениот план, на 13 ноември двете разлошки чети требале да се соединат и заедно да го нападнаат селото Бања. Придржувајќи се до договорот, четата на Штерјо се упатила кон Бања, но првата чета воопшто не се појавила. Пред Бања, Штерјо ги сретнал вооружените муслимани од селото. Дошло до помала битка и бањчани се повлекле во големиот конак на Али ага, обграден со дебели камени сидини. Востаниците на Штерјо ги запалиле помашките маала во селото, изгореле неколку плевни, но конакот не можеле да го освојат. Целата акција била напрасно. За тоа помогнал и фактот што помеѓу првата и втората чета не постоела никаква координираност, така што кога нападот бил подготвен и извршен од Штерјо и неговите востаници, првата чета мирувала во Банско. Оставена без помош и соочена со пристигнувањето на редовна турска војска и башибозук, четата на Штерјо ја напуштила опсадата на Бања и се повлекла да ги чува веќе освоените села.¹¹⁵

Храброста на Штерјо сепак останала запаметена во народната традиција. Тој со својата одлучност постојано ги инспирирал неискусните четници.¹¹⁶

„За пет минути - пишува Иван Грнчаров - храбриот ополченик Штерјо влезе во Бања... Со тоа влегување Штерјо ги зачуди не само опламените башибозуци, туку и самите Болгари“.¹¹⁷

За храброста и неуништливоста на Штерјо војвода набргу започнале да се шират легенди. За него се говорело дека куршум не го лови.¹¹⁸

Немаме повеќе информации за дејноста на Штерјо во Македонското (Кресненско) востание, но познато е дека тој продолжил активно да

---

¹¹³ И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 226.

¹¹⁴ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 330.

¹¹⁵ И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 226.

¹¹⁶ Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото востание...*, 56.

¹¹⁷ *Кресненско-Разложкото востание 1878*, Док. No.50 – Спомени на Иван Грнчаров за востанието в Банско, Джумайски окръг, 171.

¹¹⁸ Л. ЦИНЗОВ, *op. cit.*

ги помага револуционерните борби. По Српско-бугарската војна од 1885 година се преселил во с. Рила, а подоцна ги помагал четите на Македонската Револуционерна Организација. Починал во Рила, во 1911 година.¹¹⁹

Власите учествувале во Македонското (Кресненско) востание уште од самиот почеток. Според англискиот конзул во Пловдив, Калверт, на почетокот на октомври 1878 година, во Ќустендил имало околу 7,080 доброволци, од кои околу 1,750 биле „Македонски Грци и Куцовласи“.¹²⁰ Најголемиот број информации во овој извештај се неточни, или во најмала рака сомнителни,¹²¹ а и самиот Калверт подоцна признава дека голем број од оние кои биле сметани за Грци, всушност биле „Бугари што носеле грчки фустанели“.¹²² Но колку и да била бројката на Грци и Власи преувеличена, сепак присуството на Власи во Ќустендил, доброволци од Руско-турската војна или доброволци дојдени со четите од западна Македонија, е неоспорно.

Првата чета што од западна Македонија пристигнала во востанатите источно македонски региони била четата на војводата Николица Х. Македонски од Гопеш. Тој стоел на чело на македонска чета, на која подоцна ѝ се приклучиле и етнички Бугари. Во октомври 1878 година Николица пристигнал во Влахи, штабот на востанието, и зел активно учество во истото.¹²³ Под негова команда била создадена и коњаница.¹²⁴

Покрај Николица, во Македонското (Кресненско) востание учествувале и други Власи дојдени од западно македонските предели. За жал, немаме податок колку точно од четите што дејствувале во западна Македонија се упатиле кон источна Румелија и се појавиле кај Кресна. Според Т. Страхинов, во првата етапа на востанието од внатрешноста на Македонија пристигнале над 500 души доброволци што учествувале во востаничките дејствија.¹²⁵ Дојнов целосно го игнорира влашкото присуство меѓу 500-те доброволци од внатрешноста на Македонија и

¹¹⁹ *Енциклопедия Пирински край*, Том 1, Благоевград 1995, 579.

¹²⁰ *Француски документи...*, 37; *Британски дипломатически документи...*, 32; *Британски документи...* Том IV..., 333.

¹²¹ Види: К. БИТОСКИ, *Македонија во време на големата Источна криза...*, 234.

¹²² *Британски дипломатически документи...*, 52.

¹²³ Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 88.

¹²⁴ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Съпротивата...*, 84.

¹²⁵ Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото вџстание...*, 89.

тврди дека доброволците биле од бугарско, бугарско-грчко (Македонци патријаршисти) и малкумина од грчко потекло.¹²⁶ Бугарскиот патријарх Кирил исто така го маргинализира учеството на Власите во Македонското востание и вели дека, од 10 чети доброволци и 597-те четници регистрирани на 20.03.1879 година, „Николица ќе да е Влав, како и четникот Бобоша од Кожани“.¹²⁷ Значи, само двајца Власи од 597 четници. Но доколку повнимателно го разгледаме списокот на доброволци од март 1879 година, ќе видиме дека бројот на Власите е поголем. Во првата чета, под команда на капетан Караискаки, биле и четниците Коте Танасов и Димитри Јанев од Клисуре.¹²⁸ Во втората чета, под команда на капетан Павле Јанев од влашкото село Псодери, покрај водачот на четата биле и десетарот Фотиј Христов, Коце Тегов, Стерјо Илиев и Георги Наумов, сите од Псодери, и Коста Влаот од Смрдеш.¹²⁹ Најмногу Власи имало во четвртата чета, на чие чело стоел капетан Стефо Николов од Бесфина. Во оваа чета, покрај горе именуваниот Георги Бобоша од Кожани, биле и Тодор Невескали, Димитри Зисов и С. Николов од Невеска, Трифун Николов од Клисуре, Стојан Марков од Белкамен и Василиј Николов од Негован.¹³⁰ Во петтата чета, командувана од Ѓ. Пулевски, учествувал и четникот Коста Георгиев од Белица, од Пулевски наречен Косто Влавот.¹³¹ Командант на седмата чета, во која немало Власи, бил Николица Македонски од Гопеш, а во останатите четири чети изгледа дека немало четници од влашките гратчиња и села.

За жал, сите имиња на доброволците се дадени во словенизирана форма и тешко е да се одреди дали меѓу борците имало и други Власи. Многу од четниците се од места во кои живеел значителен број на влашко население (15 се од Битола, 7 од Крушево, по двајца се од

---

¹²⁶ Idem.

¹²⁷ Кирил Патријарх БЪЛГАРСКИ, *Съпротивата...*, 109-110.

¹²⁸ Idem, 287.

¹²⁹ Idem, 288-289.

¹³⁰ Idem, 291-292; Додека за четниците од Невеска и Клисуре не постои сомневање дека се Власи, а за четникот Бобоша од Кожани бугарскиот патријарх Кирил кажува дека е Влав, не можеме да го потврдиме влашкото потекло на двајцата четници од Негован и од Белкамен. Во овие две села покрај Власи живееле и православни Албанци.

¹³¹ Кирил Патријарх БЪЛГАРСКИ, *Съпротивата*, 252, 292-294.

Јанковец, Корча и Населица, а по еден од Ресен и Хрупишта) и најверојатно одреден број од нив се Власи. Доколку имаме предвид дека дел од влашките доброволци претходно загинале во борба и дека во востанието учествувале и локални Власи, како Штерјо војвода, можеме да заклучиме дека после Македонците и Бугарите, Власите биле најактивниот и најбројниот елемент во Македонското (Кресненско) востание.

Со задушнувањето на востанието не престанала и дејноста на револуционерите. Дел од војводите, меѓу нив и капетан Павле од Псоде-ри, продолжиле да четникуваат во другите делови на Македонија.¹³²

в) Друштво за македо-романска култура

Стектанатата независност ѝ овозможила на Романија послободно да ја развива надворешната политика и посериозно да се ангажира на пропаганден план во Македонија. Романските амбиции биле јасно истакнати кога Македо-Романскиот комитет прераснал во една нова и порепрезентативна организација, позната под името „Друштво за македо-романска култура“.¹³³ Под претседателство на романскиот митрополит примат, Калиник Миклеску, на 23 септември 1879 година се одржало основачкото собрание, а на 30 септември бил изгласан и уставот на Друштвото.¹³⁴ Уставот¹³⁵ ги предвидува и целите на ова друштво: Соз-

¹³² За четничката акција организирана од бугарските комитети и од охридскиот егзархиски митрополит Натанаил, со испраќање на чети во внатрешноста на Македонија, како и за дејноста на капетан Павле по задушнувањето на Кресненското востание види: Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Съпротивата...*, 111, 132-133, 228, 231-232; И. КАТАРЦИЕВ, *Серската област...*, 242-243; Мустафа КАРАХАСАН, *Македонија во српскиот печат 1878-1881 година*, 3б. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978, 610; Д. ДОЙНОВ, *Кресненско-Разложкото востание...*, 99-106; К. БИТОСКИ, *Македонија во време на големата Источна криза...*, 238-240; *Британски дипломатически документи...*, 131-135, 147-149, 157.

¹³³ Уште во летото 1878 година Апостол Маргарит и Василе Уреќија го изработиле планот за формирање на македо-романско друштво, при што Маргарит подготвил и проект-правилник на друштвото (B.A.R., Secție de corespondența, *fondul Apostol Mărgărit*, S 2(8)/CDLV, Apostol Mărgărit către I. Caragiani, Clisura, 31.08.1878).

¹³⁴ *Македо-Романско друштво за култура...*, 19; M. DONA, *op. cit.*, 120-121.

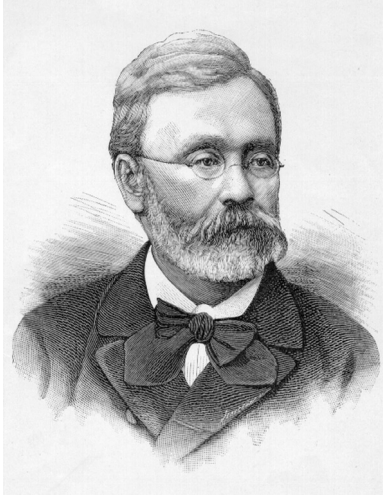
давање на влашка епископија во Македонија под капата на романската автокефална црква, ширење на образованието на романски јазик меѓу „Романците“ насекаде низ Балканот, отворање на училиште со интернат за младите Власи во Цариград, помагање на постојните романски училишта на југ од Дунав и подобрување на нивната положба, објавување на книги за „Романците од Балканот“, привлекување на Власи од Македонија кои би се школовале во Романија и др.¹³⁶ Имињата на членовите на Друштвото ни овозможуваат да ја согледаме важноста што романската политика му ја давала на ова Друштво. Меѓу 35-те членови на президиумот биле и поранешните романски премиери Јон Ѓика, Димитрие Ѓика и Константин А. Росети, идните премиери на Романија – Димитрие Братиану, Димитрие Стурса и Титу Мајореску, идниот министер за финансии Менелас Ѓермани, поранешниот министер за правда и иден министер за надворешни работи, за финансии, за трговија и гувернер на романската национална банка, Јон Кампинеану, поранешниот министер за финансии, генералот Кристијан Тел, поранешниот министер за образование и иден министер за внатрешни работи, за финансии и за правда, Георге Ќицу, поранешниот министер за надворешни работи Николае Јонеску, идниот министер за внатрешни работи Анастасе Столожан и идниот министер за образование, кој бил и секретар на друштвото, Василе А. Уреќиа.¹³⁷ Забележително е дека во президиумот претежно членувале политичари од двете најголеми романски партии – Либералната и Конзервативната партија. Покрај личности од политичкиот живот на Романија, меѓу 102-та основачи на Друштвото за македо-романска култура биле и лица од религиозниот живот на земјата (Митрополит Примат Калиник Миклеску и Епископот Долнодунавски Јосиф), лица од културниот живот (писателот Василе Александри, академиците Јоан Карацани и д-р Николае Калиндеру), богати Власи од метрополата и влашките интелектуалци Штефан Ми-

¹³⁵ Автор на Уставот бил Апостол Маргарит.

¹³⁶ *Statutele Societatei de cultura Macedo-Romana, Frăția întru Dreptate, I/1, București 1880, 4-6.*

¹³⁷ *25 ani de lupta în Cestiunea Macedoneană, Galați 1904, 67-69; Македо-Романско друштво за култура...*, 49-53; Stelian NEAGOE, *Istoria guvernelor României de la încerpături - 1859 până în zilele noastre - 1995, București 1995, passim.*

хајлеану и Константин Белемаче.¹³⁸ Во 1880 година почесен член на Друштвото станал и османлискиот амбасадор во Букурешт.¹³⁹

Василе Уреќиа

Иако не било владино тело, Друштвото имало прилично необични овластувања, меѓу кои и правото да издава документи за национална припадност. На тој начин Власите можеле да извадат романско државјанство избегнувајќи ги бирократските тешкотии. Со помош на Друштвото, многу Власи од Македонија биле упатени на школување во Романија и бесплатно се запишале во романските училишта.¹⁴⁰ На 1 април, односно на 8 април 1880 година, романското собрание и сенатот го признале Македо-Романското друштво за правно лице, придодавајќи му културен карактер.¹⁴¹ Братот на премиерот Јон

Братиану, тогашниот романски амбасадор во Цариград, Димитри Братиану, изработил детален план за осигурување на Друштвото со парични средства. Според него, богатите Романци требале „да бркнат длабоко во џебовите и да дадат доброволна помош“.¹⁴² Тој самиот дал 1,000 леи.¹⁴³

Без разлика на тоа што романските политичари истакнувале дека намерите на Друштвото биле филантропски и дека единствена негова цел била да се разбуди свеста на Власите во Македонија,¹⁴⁴ на странските дипломати набргу им станале јасни вистинските цели на Друштвото, т.е. дека тоа е параван за политички активности и диверзивна тактика со која романската политика го насочувала јавното мислење кон југот на Балканот. До истата констатација дошле и странските дописници од Букурешт.

¹³⁸ *25 ani de lupta...*, 67-69.

¹³⁹ Нецати ЧАИРЛИ, *Македоно-Романско културно друштво*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2002, 88.

¹⁴⁰ *Idem*.

Дописникот на софискиот весник „Витоша“ соопштува дека „Пред ослободителната војна за Куцовласите се говореше како за нешто загубено. Денес, сите Романци се убедени дека од другата страна на Балканот Куцовласите робуваат и подаваат рака кон своите славни браќа... Владата со сите сили го поддржува ваквото мислење бидејќи тоа ги оттргнува духовите од внатрешните бркотници... од прашањето за чл.7 од уставот, од еврејското прашање и од прашањето за откупот на железниците. Сето тоа е ставено настрана, а публиката се занимава со несреќниците од Балканот... Но има и нешто друго. Вие знаете дека во тукашните училишта има неколку куцовлавчиња од Битола, кои учат на сметка на некои општини и патриоти. Тие куцовлавчиња се денес миленици на целото букурешко население... денес првенците од Букурешт ќе се испотепаат за да ги имаат овие деца на ручек или вечера... Касите на Македо-Романското друштво се полни со жолтици. Сандаци со книги секојдневно се испраќаат... кон Балканот. Се печатат специјални буквари и читанки. Идејата е таква, учебниците од првите класови да бидат на куцовлашки, а во погорните класови учениците добиваат книги кои се приближуваат до романскиот јазик... за да можат Куцовласите полесно да го прифатат букурешкото наречје“.¹⁴⁵

Кристијан Тел

Јасно е, прокламациите на Друштвото и на романските политичари дека единствениот интерес на Романија кон Власите се состои во давање помош при одржувањето на нивниот етно-лингвистички идентитет, имале малку заеднички точки со реалноста. Вистинските цели биле од чисто политички карактер: фабрикување на Романци во Маке-

¹⁴¹ Ioan C. PUPPA, *Lucruri cari trebuiesc ținute minte, 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904*, 33.

¹⁴² S. LASCU, *Problematica...*, 13.

¹⁴³ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 65.

¹⁴⁴ *Româniile de la sud de Dunăre... Documente...*, 161.

¹⁴⁵ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 66-67.

донија и насочување на јавното мислење од вистинските проблеми на земјата кон несреќите на „браќата од Македонија“. Сепак, не може да се негира фактот дека за разлика од грчката пропаганда, дејноста на Друштвото за македо-романска култура и општо на романската пропаганда, придонеле кон афирмација на Власите и ја запознале Европа со овој мистериозен народ, кого до тогаш сите го сметале за дел од грчката нација. Василе А. Уреќиа собирал текстови од личности од културниот живот во земјата и од странство, кои во октомври 1880 година биле објавени во т.н „Македо-Романски Албум“. Обемен и одлично изработен, албумот содржел прилози од 173 соработници, меѓу кои и Виктор Иго, Жил Симон, Франц Миклошич, Фредерик Мистрал, Енрико Кроче, Емил Пико, Вероника Микле, Ј.У. Јарник, А. Убичини и А.Д. Ксенопол.¹⁴⁶ Особено плоден на книжевен план бил Апостол Маргарит. Тој уште во 1874-1875 година објавил низа материјали за Власите на Балканот. По 1878 година од печат излегле и неколку книги на француски јазик, во кои Маргарит пред европската јавност ја прикажал судбината на своите сонародници. Импресивниот книжевен опус на Маргарит му ја обезбедил почесната позиција дописен член на Романската академија на науките.¹⁴⁷ Стриктна последица на забрзаната активност на Друштвото за македо-романска култура било и излегувањето на првата влашка публикација со историска содржина, списанието „Frăția întru Dreptate“ (Братство преку правда), печатено во Букурешт на влашки, романски и грчки јазик.¹⁴⁸

Засилената пропагандна активност изискувала и зголемување на буџетските средства наменети за неа. Во јануари 1879 година за ро-

¹⁴⁶ *Album Macedo-Român*, București, 1880, VI-VII.

¹⁴⁷ На 14 март 1889 година, литературниот оддел при Романската академија го предложил Маргарит за дописен член на академијата. При првото гласање тој не добил доволен број гласови од академиците. Сепак, при повторното гласање на 24-та седница на Академијата одржана на 3 април 1889 година, Маргарит бил избран за дописен член на Романската академија (*Familia*, XXV/13, 26.03.1889, 154; *Idem*, XXV/15, 9.04.1889, 177; *Idem*, XXV/16, 16.04.1889, 190).

¹⁴⁸ С. ЛАСКУ, *Од историјата на ароманскиот печат...*, 10; Иницијатор на ова списание бил Василе Уреќиа. Списанието излегувало една година. Покрај текстовите со историска содржина, значаен дел од статиите биле насочени кон борба со грчкиот печат и докажување дека Власите се Романци, а не Грци.

манската пропаганда во Македонија биле обезбедени 32,000 леи, на кои им биле додадени уште 8,000 леи вонредни трошоци. Во буџетот за 1881 година средствата биле зголемени за повеќе од двојно, на 72,000 леи.¹⁴⁹

г) Романските училишта во Македонија (1878-1881)

*Власите почнуваат да бараат училишта
во кои ќе се учи на влашки јазик*

Д-р Печоли, 16.06.1879 г.

Како и во пред-воениот период, во времето непосредно по Берлинскиот Конгрес во фокусот на романската пропаганда во Македонија се наоѓало училишното дело. Декретот на Сафет паша претставувал исчекор во развојот на романското образование во Европска Турција и главен предуслов за златното доба на романските училишта на Балканот. Биле спроведени и реформи во училишната администрација. Апостол Маргарит ја стекнал милоста на Букурешт, особено на владетелот Карол, и летото 1878 година бил назначен за генерален инспектор на романските училишта во Османлиската Империја.¹⁵⁰ Сета контрола врз училиштата, назначувањето на учители, распределбата на плати и книги, застапувањето на учителите пред локалните власти, кореспонденцијата со романското министерство за образование и подготвувањето на училишните извештаи биле во рацете на Маргарит. Авторитет со неограничени права. Ваквата поставеност на работите содржела и негативни нијанси: Романија била предалеку. Романското министерство за образование не можело да воспостави силна контрола врз училиштата, ниту пак брзо да реагира во случај на проблем. Маргарит имал моќ, но

¹⁴⁹ *Raport adresat...*, 3.

¹⁵⁰ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 28; Според Белемаче, Маргарит ѝ бил препорачан на букурешката влада од Зису Сидери (К. БЕЛЕМАЧЕ, *op. cit.*, 24). Според Тачит, зад унапредувањето стоеле браќата Јордаќе и Костаќе Гога од Крајова (N. TACIT, *op. cit.*, 13). Романскиот конзул во Солун издејствувал дозвола од солунскиот валија, Дервиш Паша, Маргарит да може слободно да патува низ Македонија, за да врши организација и надзор врз училиштата (Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 126).

имал и огромна одговорност на која колку и да бил способен, не можел сам да одговори.

Во 1878 година повторно биле отворени училиштата во Авдела, Клисуре, Крушево, Бер, Невеска, Охрид, Периволи и Трново. Веднаш се пристапило кон отворање на нови романски училишта.

Романското централно училиште во Крушево

Летото 1878 година отец Јоан Вурдуни основал романско училиште во Ксироливади. Училиштето функционираше од доцна пролет до рана есен, а зиме учителот и учениците наставата ја продолжувале во Бер. Дејноста на отец Вурдуни предизвикала силна реакција од грчка страна. Свештеникот бил постојано прогонуван и повикуван кај солунскиот валија. Сред зима, на пат кон Солун, се разболел од ладното време и набргу починал. По смртта на отец Вурдуни, училиштето во Ксироливади било затворено.¹⁵¹

Битола била седиште на генералниот инспекторат на романските училишта на Балканот. Градот кој од романските националисти бил наречен *Капитоли*, со што се алудирало дека тоа е главниот град на не-

¹⁵¹ Т. BURADA, *op. cit.*, 45; *Primele școli...*, 34.

која идна Романија на Балканот,¹⁵² немал романско училиште уште од времето на борби помеѓу учителот Димитри Атанасеску и пелагонискиот митрополит Бенедикт. Во ноември 1878 година Апостол Маргарит издејствувал везирска наредба за основање на романско основно училиште во градот. Веднаш било формирано машко централно училиште и во него се запишале 40 ученици.¹⁵³ На почетокот во училиштето работеле двајца учители. Едниот од нив, „светиот апостол“ Никола Чумети, кој во училишните анали остана запишан под наметнатото романско име Николае Попилиан, бил директор на училиштето.¹⁵⁴

Истата година било основано и првото романско училиште во Прилеп. Влијателниот Јорџи Маџар отстапил дел од својата куќа и ги презел трошоците за одржување на училиштето.¹⁵⁵ Кон крајот на учебната година избиле првите конфликти во прилепското училиште – конфликти карактеристични за сите романски училишта во Македонија.

Имено, во секој македонски град или село имало општинско училиште, чии трошоци ги покривала локалната општина. Во местата каде што било отворено романско училиште, општинската училишна зграда најчесто била во сопственост на грчката патријаршиска општина и во неа било сместено локалното грчко училиште. Со оглед на тоа што

---

¹⁵² К. ШАПКАРЕВ, *За възраждането на българщината в Македония, Неиздадени записки и писма*, Съставителство и редакция: Илия Тодоров и Николай Жечев, София 1984, 241, белешка 2.

¹⁵³ В.А.Р., *Secție de corespondența, fondul Apostol Mărgărit*, S 2(12)/CDLV, *Apostol Mărgărit către I. Caragiani*, Bitole, 9/21.12.1878; Види и: Ѓорѓи ГАГАЧЕВ, *Странските училишта во Македонија-составен дел на туѓите пропаганди во Македонија*, Зб. Воспитанието и образованието во Битола, развој и перспективи, Битола 1990, 62.

¹⁵⁴ М. V. CORDESCU, *op. cit.*, 46-48; Т. BURADA, *op. cit.*, 57; *Primele școli...*, 34; На почетокот училиштето имало 4 класа. Подоцна станало петкласно. Покрај директорот Попилиан, прв учител бил Наум Мајмука. Во битолското машко училиште подоцна предавале и Ванѓели Петреску, Лазар Дума, Јорџи Пердики, Филип Апостолеску, Пандели Фунду, Стерие Караџани, Јорџи Ѓика, Јани Папахаци, Василе Нака, Таки Пердики, Петре Михајлеску и Александру Нача.

¹⁵⁵ Според еден непотпишан автор, во текот на 1878 година Јорџи Маџар „започна да предава на аромански во неговата куќа во Прилеп. По кратко време донесе книги и учители, а куќата си ја претвори во училиште“ (*Gheorghe N. Magiari*, *Calendarul Aromânesc pe anul 1911*, București 1911, 180).

во 1870-те и 1880-те години османлиските власти во Македонија воопшто не признавале постоење на романски општини, т.н. Власи националисти немале право на општинското училиште и постојано наидуваале на тешкотии при обидите да изнајдат училишен простор.

Горѓи Маџар

Од друга страна, на патријаршиските претставници им било јасно дека евентуалниот успех на романската партија во борбата за освојување на општинското училиште би оставил впечаток дека во одноското место не живеат Грци, туку Романци. Токму затоа грчката пропаганда ги употребувала сите расположливи средства во борбата против романскиот продор кон училиштето. За да успеат да го заземат општинското училиште, членовите на романската партија секогаш ја употребувале истата тактика: На крајот на учебната година, учителот и учениците

влегувале во општинската зграда за да ги одржат завршните испити. Ваквата „дрскост“ редовно го предизвикувала бесот на локалната грчка партија. Следувале расправи, тепачки, а понекогаш, за жал, убиства. Откако властите ќе ги привеле виновниците за немилите настани, локалните „Романци“ формирале делегација која на валијата му доставувала жалба. Во неа делегатите истакнувале дека општинското училиште било изградено и со нивни средства и дека нивните права врз општинското училиште се еднакви со правата на грчката општина. Потоа сè зависело од волјата на валијата. Доколку политичката ситуација на теренот налагала да ѝ се укаже помош на романската партија, или доколку понудениот поткуп бил задоволителен, тогаш валијата дозволувал романското училиште да биде сместено во општинската зграда, наспроти сите протести од грчка страна.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Детален опис на ваквите настани дава Гушчу Папакостеа, еден од директните учесници во преземањето на општинското училиште во Маловиште; Види: G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 65-71.

Во 1879 година романската партија во Прилеп се обидела да го преземе општинското училиште. Учителот Николеску ги внел своите ученици во општинската зграда и започнал да ги одржува завршните испити.¹⁵⁷ Реакцијата на локалните „Грци“ била експресна. „Награпниците“ биле истерани од училиштето со помош на османлиските жандари. По неколку недели власта им забранила на Власите од романската партија да ги држат испитите во општинското училиште.¹⁵⁸

Причината за неуспехот во Прилеп била од политичка природа. Иако во градот немало Грци и Романци, а борбите помеѓу „Романците“ и „Грците“ биле интеретнички конфликт помеѓу прилепските Власи, властите ја почитувале традицијата и ја зазеле страната на послабата партија. Во Прилеп функционираше силна егзархиска општина која негувала добри односи со „Романците“. Во интерес на Османлиите било да ги поттикнуваат непријателствата помеѓу своите христијански поданици и, токму затоа, во случајот ја подржале прилепската грчка општина. Во места каде што грчката партија била посилна, „Романците“ ја уживале благонаклонетоста на властите.

Романското училиште во Прилеп

Во прите години од 1879 до 1881 година Романија отворила уште 13 основни училишта во Македонија.

Во 1879 година Јоан Хондросом отворил романско училиште во Самарина и набргу привлекол 200 ученици од локалното грчко училиште.¹⁵⁹ Успехот на младиот учител продуцирал силна реакција од грчка

¹⁵⁷ ДАРМ, фонд Грчка Пелагониска Митрополија (натаму: ГПМ), кут. 11, пап. 1, т. 105.

¹⁵⁸ Idem, кут. 12, А.Е. 56, л. 1.

¹⁵⁹ Според Кордеску, училиштето било отворено во 1879 година, но поради локални недоразбирања во 1880 и 1881 година не работело (M. V. CORDESCU,

страна. На децата од Самарина им биле обезбедени стипендии за бесплатно студирање во грчките училишта во Атина, Лариса и Солун. Во селото биле испратени учители од Атина. Фондот за грчките училишта во Самарина бил покачен од 4,000 на 8,000 драхми, а по 1881 година на многу челници им бил забранет влез во Тесалија доколку не ги отпишат децата од романското училиште.¹⁶⁰ Преземените мерки ги дале очекуваните резултати.

Во 1880 година биле отворени романски машки училишта во Маловиште,¹⁶¹ Магарево¹⁶² и Хрупишта.¹⁶³ Истата година во Бјаса било отворено првото романско училиште во Епир, а во Фурка првото романско училиште во Загори.¹⁶⁴ Во 1881 година настава започнала и во ново отворените романски училишта во Нижополе¹⁶⁵ и Негуш во Македони-

---

op. cit., 150). Бурада тврди дека училиштето во Самарина било отворено во 1880 година од Шому Томеску (Т. BURADA, *op. cit.*, 66).

¹⁶⁰ T. N. DIAMANDI-SAMARINA, *op. cit.*, 131-132.

¹⁶¹ Училиштето во Маловиште го отворил поранешниот „свет апостол“ Гушу Папакостеа. Во своите мемоари тој детално ги опишува сите превирања и настани во првите години од функционирањето на романското училиште во ова битолско село (G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, *passim*).

¹⁶² Бурада и Кордеску сметаат дека училиштето во Магарево било отворено во септември 1880 од „апостолот“ Димитри Абелеану и на почетокот броело само 10 ученици (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 96; Т. BURADA, *op. cit.*, 64-65). Според друг автор, првобитниот обид на Абелеану бил неуспешен, а училиштето во Магарево било отворено во 1882 година (*Avela și școala română...*, 41-42).

¹⁶³ Училиштето го отворил Константин Ќирана, основачот на првото романско училиште во Невеска. Веднаш за втор учител бил назначен Васил Хаџи-Стерјо, од познатото и влијателно семејство на Власи Грамосјани. Силното влијание на Хаџи-Стерјо резултирало со импозантен успех на романското црковно-училишно дело во Хрупишта (Види: Т. BURADA, *op. cit.*, 61); Според Кордеску, училиштето во Хрупишта било отворено во 1881 година (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 87).

¹⁶⁴ Училиштето во Бјаса го отворил уште еден од низата „свети апостоли“, Димитри Шумба. Основач на романското училиште во Фурка бил Константин Фуркану. За Бјаса види и: P. PAPANAGI, *Băiasa*, Tribuna românilor de peste hotare, II/5-6, București 1925, 22-24.

¹⁶⁵ Основач на ова училиште бил Гушу Нижополеану. Со помош на битолскиот валија тој накратко успеал да го „освои“ општинското училиште, но по интервенција на патријаршискиот митрополит во Битола, „Романците“ биле

ја,¹⁶⁶ како и во епирските села Пљаса и Лака.¹⁶⁷ Најголемиот број романски училишта во 1880 и 1881 година биле отворени со помош и посредство на Друштвото за македо-романска култура.¹⁶⁸

Значително внимание било посветено на образованието на женските деца. Барајќи ја причината зошто Грците не успеале да ги асимилираат Власите, Брејлсфорд заклучува дека објаснувањето може да се лоцира во положбата на ориенталната жена.¹⁶⁹ Жените тешко ги прифаќале странските зборови и токму тие претставувале најсилна опозиција на грчкиот продор. Новите генерации растеле со мајките и од нив го учеле мајчиниот влашки јазик. „*Да се помачеа Грците во иста мерка да ги школуваат жените во Македонија, колку што се трудеа да ги елинизират мажите, Балканот би бил грчки*“ – заклучува Брејлсфорд.¹⁷⁰

истерани од централното училиште во селото (Види: ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 2, пап. 7, А.Е. 21, л. 1-3; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 171-173).

¹⁶⁶ Во Август 1881 година основачот на романското училиште во Маловиште, Гушу Папакостеа, и неговата жена, Фанија Тону-Папакостеа, од неразбирливи причини биле преместени од Маловиште во Негуш. Со оглед на тоа што Власите во Негуш биле „целосно грцизирани и... можат дури да пројдат за чисти Грци доколку старците по дома не зборуваат на влашки“, новите учители наишле на силни препреки од страна на повлијателните семејства и на почетокот успеале да привлечат само 5 ученици, повеќето од нив роднини на учителот Папакостеа. Умешно користејќи го непријателството меѓу локалното грцизирано и муслиманско население, на крајот од учебната 1881/82 година двајцата учители добиле право следната учебна година да ја започнат во општинското училиште. Но токму кога „работата тргна“, Апостол Маргарит им наредил на Папакостеа и неговата сопруга да го напуштат Негуш и да са вратат во Маловиште. Во Негуш никогаш повеќе не било отворено романско училиште (Подетално види: G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 39-47). Муш Гага кажува дека Фанија Тону отворила „ароманско училиште“ во Негуш, но погрешно тврди дека училиштето било отворено во 1878 година (MÛȘ-GAGĂ, *Inimșli patrioț Armâni Fania și Gușu Papacostea*, Almanah Macedo-Român, Anul IV, 1903, București 1903, 40). Не е во право ниту Попилян, според кого училиштето во Негуш функционираше од 1885 година (N. POPILLIAN, *Românii din Peninsula Balcanică*, București 1885, 45).

¹⁶⁷ T. BURADA, *op. cit.*, 74-76.

¹⁶⁸ D-r LEONTE, *Acum 25 de ani și azi, 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană*, Galați 1904, 9.

¹⁶⁹ X. H. БРЕЈЛСФОРД, *op. cit.*, 249.

¹⁷⁰ Idem, 251.

Жена од Влахо Клисуре

во училиштата учеле да плетат, везат и шијат, а целта била да станат добри домаќинки и „добри Романки“. Колку малку му требало на едно семејство да се одлучи каде да ја пушти ќерката на школување може да се види од примерот во село Маловиште: Сите девојки се запишале во романското училиште бидејќи во него имало машина за шиене, а во грчкото училиште таква машина немало.¹⁷⁴ Прекрасен пример колку биле силни и искрени грчкото и романското чувство кај Власите.

Романските пропагатори брзо го разбрале значењето на балканската жена и пристапиле кон отворање на женски образовни институции. Во 1879 година романски женски училишта биле отворени во Гопеш, Охрид и Крушево.¹⁷¹ Во 1881 година проработеле и женските училишта во Битола, Магарево, Солун и Клисуре.¹⁷² Безмалку сите учителки во женските училишта биле Романки. Поради недостатокот на образовани учителки што ги знаеле јазикот и навиките на месното население, на барање на романската влада пет Влаинки биле испратени на студии во Букурешт, со цел подоцна да се вратат во родните места како романски учителки.¹⁷³ Во женските училишта најголемо внимание им се посветувало на ракотворбите. Девојките

¹⁷¹ Училиштето во Охрид го основала Агатиа Апостолеску, апсолвентка во централното женско училиште во Букурешт. Крушевското училиште го отворила Викторија Петреску, апсолвентка на букурешкиот женски лицей „Елена Доамна“. Основач на романското женско училиште во Гопеш била романката Елиса Петреску, апсолвентка од женското централно училиште во Букурешт (Т. BURADA, *op. cit.*, 101-104; АО ИНИ, *Крушевска хроника...* I, 167).

¹⁷² Битолското женско училиште го отворила Романката Александрина Бизанти. Во Клисуре женското училиште го основала Александра Калотеску. Романското женско училиште во Солун било отворено во ноември 1881 година од учителката Антонеску, но истото набргу било затворено (А. В. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 134; Т. BURADA, *op. cit.*, 106, 108-109; М. V. CORDESCU, *op. cit.*, 18).

Романското машко училиште во Маловиште

Сите горенаведени училишта биле четиригодишни. На влашки јазик биле учени молитвите и практичните аритметички операции, а сè друго, со исклучок на турскиот, грчкиот и францускиот јазик, било предавано на романски.¹⁷⁵ Во училиштата се учело читање, пишување, пеене, калиграфија, математика, романска граматика, историја на Романија, црковна историја, географија, грчки, француски и, во зависност од можностите, турски јазик.¹⁷⁶ Во суштина, училишната програма била иста со програмата на основните училишта во Романија, со таа разлика што во второ одделение влашките ученици започнувале со учење на грчки јазик. Очигледно, иако Грците биле најголемите непријатели на романската пропаганда во Македонија и првобитна задача на романските пропагатори било оттргнувањето на Власите од грчката прегратка, во Букурешт знаеле дека привлекувањето на поголем број ученици зависи од исполнување на локалните потреби на народот. Грчкиот јазик и понатаму бил неопходен во ориенталната трговија, и како таков

¹⁷³ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 47.

¹⁷⁴ G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 50-51.

¹⁷⁵ I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 106.

¹⁷⁶ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 97-98.

бил неопходен во образовните програми. Конечно, Романија била свесна дека и не е толку важно на кој јазик ќе се одвива наставата. За неа било од многу поголема важност на младите ученици да им се наметне романско национално чувство и да учат романска историја, напишана според волјата на романските политичари.

Обиди за отворање на основни училишта имало во влашките села на Олимп и во неколку места во источна Македонија, но истите завршиле неславно. Уште во 1875 година Пико тврди дека селата Рамна и Порој во Серскиот санџак биле расположени да имаат романско училиште, за разлика од блиските градови Сер и Долна Џумаја, во кои Власите биле на грчка страна.¹⁷⁷ Во 1879 година романски емисари минале низ влашките села во драмската област и во близина на Зихна. Британските дипломати забележале раздвижување на влашкиот елемент во тие места и барања да се отворат училишта во кои „*ќе се учи на влашки јазик*“.¹⁷⁸ Во овој период сепак не било отворено ниедно романско училиште во источна Македонија. Во некои села, пак, како во влашките села на Олимп, учителите што се обиделе да отворат романско училиште биле истерани со котек.¹⁷⁹ Неуспешните обиди за отворање на романско училиште понекогаш имале комични епизоди. По наредба на Апостол Маргарит, учителот Н. Багатела „отворил“ училиште во Влашка Блаца. Поради поплаките на леринскиот митрополит, кајларскиот кајмакам го повикал влашкиот учител на распит.

- „Моалим (Учителу, б.н), како се дрзна без руксат-наме (дозвола, б.н) да отвориш училиште во Блаца? Ќе ја испратам полицијата да го затвори и запечати!“ – рекол кадијата.

- „Ако може полицијата да ја најде вратата на училиштето, нека го затвори и запечати!“ – одговорил учителот Багатела.

- „Е, мехтеб (училиште, б.н) без врата бива ли?“ – запрашал кадијата.

- „Кајмакам ефенди – се уфрлил преведувачот Апчев – нема училиште. Моалимот ги фаќа сенките под брестовите и ги учи децата“.

¹⁷⁷ М. Е. ПИСОТ, *op. cit.*, 39.

¹⁷⁸ Британски дипломатически документи..., 144-145.

¹⁷⁹ ДАРМ, фонд Андреас Цимас, 1.992.1.6/22-31, 23.

- „Така ли?! Ха, ха, ха!“ – слатко се насмеал кадијата и му дозволил на Багатела да си ја тера работата.¹⁸⁰

Сепак, поради силното грчко влијание во Влашка Блаца, никој не му изнајмил куќа на учителот. Романија никогаш не успеала да процре во влашкото село и во наредните децении во Блаца функционира-ло само грчко училиште.

Тешко е да се дојде до точната бројка на романски училишта и ученици во овој период. Недостасува прецизна евиденција и за приближна статистика принудени сме да се потпреме на извештаите на странските дипломати во Македонија. Во 1880 година романски извор известува дека во Македонија имало 24 романски училишта, меѓутоа не го наведува бројот на ученици.¹⁸¹ Британскиот конзул во Солун, Џон Блант, кажува дека во ноември 1880 година во македонските вилаети имало 15 романски училишта со 1,523 ученици.¹⁸² За да разбереме колкав процент од влашкото население ја прифатило романската пропаганда во раните 1880-ти, ќе се послужиме со пресметките на Вајганд. Германскиот лингвист за основа го користи градот Охрид, каде што сите Власи биле членови на романската партија. Во Охрид живееле 700 Власи, а училиштето го посетувале 75 ученици, т.е соодносот ученици/жители бил 75/700.¹⁸³ Доколку истиот сооднос важи за сите влашки места и романски училишта, тоа би значело дека 1,523 ученици соодветствуваат со околу 14,000 Власи што ја прифатиле романската кауза, или нешто повеќе од 10% од сето влашко население во Македонија.

д) Лицејот во Битола

Романските основни училишта во Македонија ја исполниле првобитната цел, но по завршувањето на четирите години основно училиште за младите Власи не постоела опција да го продолжат образованието во романска гимназија. Многумина се решавале да се запишат во

¹⁸⁰ *Черковно училищната борба (1868-1903 г.), Спомени на свец. Златко Каратанасовъ, Материяли из миналото на костурско, София, 1935, 23.*

¹⁸¹ *Şcoli și biserici românești... Documente..., 15.*

¹⁸² *Британски документи... том IV..., 487.*

¹⁸³ *Г. ВАЙГАНДЪ, Аромъне..., 294.*

бројните грчки гимназии, со што сите претходни напори на романската пропаганда паѓале во вода. Проблем од поинаква природа претставувал недостатокот на наставнички персонал. Момчињата од институтот Свети Апостоли веќе ги зазеле своите места во Македонија, со што и учителскиот потенцијал бил исцрпен. Брзото темпо на отворање романски училишта барало нови учители. При немање поинаква опција, истите се барале во Романија. Дипломирани Романци од букурешкиот лицеј Свети Сава или Универзитетот во Јаш и учителки обезбедени од централното женско училиште во Букурешт и од институцијата Елена Доамна, биле испраќани во Македонија како учители во романските основни училишта. Овие луѓе не го знаеле влашкиот јазик, ниту пак ги познавале темпераментот и потребите на локалните Власи. Во време кога романската пропаганда требала да печали терен на сметка на грчката пропаганда, ова се одразувало негативно врз романската кауза. За младите Влавчиња романскиот јазик бил туѓ и за нив немало голема разлика дали во училиштето ќе учат на грчки или на романски.¹⁸⁴

Токму примената на влашкиот јазик во романските училишта била причината што ги привлекувала Власите да ги отпишат своите деца од грчкото и да ги запишат во романското училиште. Кога учителот бил Романец што предава на романски јазик, тогаш и романското училиште станувало недоволно привлечно за Власите да ги раскинат вековните традиции и да го предизвикаат гневот на грчкото свештенство. Се јавила насушна потреба од нов расадник за учители во Македонија, Власи по потекло.

Во 1870 година до романското министерство за образование пристигнало барање за отворање на романски лицеј во Македонија. Потписникот на барањето, Апостол Маргарит, побарал од романската влада да издејствува стипендии за група млади Власи, кои во францускиот лицеј во Галата Сарај во Цариград би биле обучени за влашки

¹⁸⁴ Разликата помеѓу влашкиот и романскиот јазик јасно ја истакнува познатиот романски историчар и политичар, Николае Јорга, според кого: „Двата дијалекти, дако-романскиот и македо-романскиот, се како два целосно различни јазици. Романец од Букурешт не може да се разбере со неговиот брат од Македонија“ (С. PRINTA, *op. cit.*, 438). Константин Белемаче истакнува дека кога сакал жените да не разберат за што се зборува, тој и неговите пријатели зборуваа на романски (К. БЕЛЕМАЧЕ, *op. cit.*, 46).

професори. Според Маргарит, истите потоа би требало да се вратат во Македонија како наставници во еден романски лицеј во земјата. Барањето било одбиено со изговор дека идните професори требале да го зборуваат романскиот јазик така како што се зборува во Романија, а прифаќањето на предлогот би значело романско вмешување во странски интереси.¹⁸⁵ Зад овој прилично лабав изговор во суштина се криел ставот од минимизирање на романското влијание врз луѓето коишто истото требале да го шират низ Македонија. Доколку идните романски професори биле француски воспитаници што не го знаат романскиот јазик, не се обликувани по романски терк и на своите ученици во некој иден романски лицеј во Македонија им предаваат на мајчиниот влашки јазик, работата можела да тргне во непосакуван правец. Предлогот на Маргарит бил опасен и неприфатлив за Букурешт. Основањето на романски лицеј во Македонија било оставено за подобри времиња.

Новата реалност во развојот на романската пропаганда во Македонија по Берлинскиот Конгрес повторно го ставила во преден план прашањето за отворање на лицеј во Европска Турција. Од една страна, независноста на Романија и присните романско-турски односи овозможувале слободен развој на училишното дело во Македонија, но обезбедувањето на учителски кадар и понатаму претставувало проблем. Од друга страна, голем број Романци останале разочарани од одлуките на Конгресот. Нивните домови останале на австроунгарска територија. Судбината на овие Романци од Трансилванија го преокупираа јавното мислење во новата романска држава и му давала силен анти австроунгарски карактер. Незадоволството на трансилванската интелигенција стационирана во Букурешт ги бунтувало духовите на романската јавност и гарантирало влошување на односите со моќниот западен сосед. Во вакви услови, некој во романската престолнина пронашол идеално решение за навидум безизлезната ситуација во која била поставена романската влада: Испраќање на трансилванските интелектуалци во Македонија. На тој начин, Романија со еден потег би го решила проблемот со недостатокот на квалификуван наставнички кадар во Македонија и би ги тргнала опасните Трансилванци далеку од очите на романската

---

¹⁸⁵ N. Ş. TANAŞOCA, *Christian Tell...*, 9-11.

јавност. Уште повеќе, романските учители од Трансилванија би биле австриски поданици и би можеле да сметаат на заштита од австроунгарските дипломати во Османлиската Империја.

Во текот на 1879 година Маргарит неуспешно се обидува да пронајде поголема зграда во Битола за да ја смести првата романска гимназија во Македонија. Сите негови обиди наидуваат на сид пред силниот отпор на битолските патријаршисти. Во потрага по локал, тој наишол на соработка кај француските лазаристи. Опатот Фавејриал го понудил речиси празното католичко училиште во градот. Генералниот инспектор ја прифатил великодушната понуда. Веднаш до лазаристичкиот манастир во Битола било изнајмено место за првиот романски лицеј во Македонија.¹⁸⁶

Во февруари 1880 година во административниот центар на Битолскиот вилает пристигнале првите двајца учители во Лицејот, Трансилванците Василие Глодариу и Раду Корвин. Првиот бил назначен за директор на новото училиште.¹⁸⁷ Набрѓу по пристигнувањето, Глодариу известува за состојбата на романското национално дело во главниот град на вилаетот: „Тука во Битола не постои ни национална романска партија на која може да се смета во градот и околината, бидејќи националната свест е умртвена и заспана. Луѓето ништо не жртвуваат за националните цели... Романците (Власите, б.н) немаат верба во нашите романски институции“.¹⁸⁸ Жалната состојба била констатирана и при инаугурацијата на гимназијата на 25 февруари 1880 година, на која присуствувале само 23 гости, вклучително и двајцата учители.¹⁸⁹

Во првата година Лицејот имал само еден клас, двајца професори и 6 ученици пребегани од грчкото училиште во Битола.¹⁹⁰ Поради слабата заинтересираност кај битолчани за романското образование,

¹⁸⁶ Кочо СИДОВСКИ, *Мисијата на лазаристите и ароманското прашање во Македонија*, Документи, VII/1, Скопје 2010, 42.

¹⁸⁷ Arhivele Naționale a României, *fond Leon Boga*, dosar 3, f. 181.

¹⁸⁸ A. BANCUI, *op. cit.*, 409.

¹⁸⁹ *Idem*, 407-408.

¹⁹⁰ Меѓу првите ученици биле Таке Парце, Константин Атанаску, Сидери Карбунари, Панду Фунду итн. Види: I. ARGINTEANU, *Raportul despre mersul Liceului în curs de 25 de ani*, Lumina (Bitolia), III/10, București 1905, 294; A. BANCUI, *op. cit.*, 407-408.

директорот Глодариу попладне ги посетувал посиромашните занаетчи и, како што вели самиот, вршел национална романска пропаганда.¹⁹¹ Силната активност на романските пропагатори сепак придонела кон зголемување на училишната популација. До 1887 година Лицејот бил комплетиран со сите 7 класа и 90 ученици.¹⁹² Образованието било четирикласно и седумкласно. Во 1882 година во рамките на Лицејот бил основан и интернат, а поголемиот број студенти добивале стипендија од романското министерство за образование.¹⁹³ Всушност, поради инфериорноста на романската партија во Битола, каде што од околу 2,060 влашки семејства само 60 ја прифатиле романската кауза, мнозинството ученици биле носени од помалите влашки населби.¹⁹⁴ Од 218 ученици што го завршиле седмиот клас во Лицејот до 1905 година, само 12 биле битолчани, а останатите биле: од Авдела 32, од Бер 27, од Периволи 18, од Самарина 15, од Клисура 11, од Ниждополе 10, од Прилеп, Охрид и Гопеш по 8, од Крушево и Невеска по 7, од Хрупишта 5, од Трново, Турја и Мегленско по 4, од Магарево и Маловиште по 3, од Голема (Долна) Селиа 2, по 1 од Белкамен, Лерин, Катерини, Пападиа, Ресен, Смикси и Велес. Триесетина ученици биле од Епир и Албанија.¹⁹⁵

Раду Корвин

Влашкиот јазик воопшто не бил користен во наставата.¹⁹⁶ Во своите спомени директорот Глодариу тврди дека неговиот дијалект бил поубав од оној на Власите, а битолските „Романци“ ја признавале супериорноста на дакороманскиот јазик и постојано се извинувале што не

¹⁹¹ A. BANCIU, *op. cit.*, 410.

¹⁹² ДАРМ, *Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2352, dosar 147/1887, Bitolia, 3.12.1887, nepaginat.

¹⁹³ Arhivele Naţionale a României, *fond Leon Boga*, dosar 3, f. 181.

¹⁹⁴ ДАРМ, *MCIP*, мф. 554, dosar 268/1900, Bitolia, 9.08.1900, 9895-9897.

¹⁹⁵ I. ARGINTEANU, *Raportul...*, 303-306.

¹⁹⁶ ДАРМ, *фонд Браќа Машови-Велес (1852-1922)*, кут. 29 (необработена); Училишните тетратки на некои од учениците во битолскиот Лицеј јасно покажуваат дека со исклучок на предметите по странски јазици, романскиот бил единствен јазик применуван во наставата.

зборувале толку убаво како Романците северно од Дунав.¹⁹⁷ За негова жал, битолчани и понатаму не сакале нивните деца да учат на „поубавиот“ дакоромански јазик и продолжиле да го користат „инфериорниот дијалект“.

До 1905 година во Лицејот предавале 68 професори. Најголемиот дел од нив биле Власи (48). Останатите професори биле од Трансилванија (6), Романија (2), Франција (3), петмина биле Турци, двајца Ерменци и по еден Грк и Албанец.¹⁹⁸

Романскиот Лицеј во Битола

Забележливи се бројни недостатоци во образовната програма. Некои од нив се тешко разбирливи. Со исклучок на три училишни години, низ сето минато на Лицејот романската национална историја не фигурирала во наставата. Од друга страна, музичкото образование било задолжително. Речиси без прекин се предавале филозофија, германски, француски и турски, дури и грчки и бугарски јазик.

Во наставната програма биле и математиката, природните науки, религијата, гимнастиката, ликовното образование, италијанскиот, латинскиот и, секако, романскиот јазик.¹⁹⁹ Наставата сепак била одржувана од способни професори. Силен доказ за тоа е листата на апсолвенти на романскиот Лицеј во Битола и имињата во неа: прославениот фотограф Јанаки Манаки, политичарот Никола Бацарија, докторите Перикле Пучереа, Филип Миша, Симу Бербери и Ташку Шунда, писателите Коста Косму, Јанку Арџинтеану, Јоан Даламетра, Перикле Папахаци, Нуши Туљу, Зику Араја, Марку Беза итн.²⁰⁰

¹⁹⁷ A. BANCIU, *op. cit.*, 409.

¹⁹⁸ I. ARGINTEANU, *Raportul...*, 298.

¹⁹⁹ *Idem*, 298; A. BANCIU, *op. cit.*, 408.

²⁰⁰ За списокот на апсолвенти до 1905 година види: I. ARGINTEANU, *Raportul...*, 303-306.

Ученици од романскиот Лицеј во Битола

Во суштина, романскиот лицеј во Битола ја имал истата улога што Солунската гимназија ја играла за бугарската пропаганда во Македонија - продукција на наставнички кадар и асимилација на локалното население. Подоцна ќе видиме дека како и нивните македонски колеги од Солунската гимназија, влашките гимназијалци покажале пркос кон ваквата асимилаторска политика.

џ) Грција и романската пропаганда (1878-1881)

*Ние бевме тие што ја создадовме Грција.
Наши беа Колетис, Гривас, Боџарис,
Цавела, Хаџи Петру, Андруцу и Буковала*

Апостол Маргарит

Како што можело да се очекува, владата во Атина и Цариградската Патријаршија покажале силна загриженост за дејствувањето на романската пропаганда по 1878 година. Иако романските успеси во Ма-

кедонија биле релативно скромни, „романската бура во чаша вода лошо влијаеше врз Грците, а екуменскиот патријарх во Цариград започна вистинска крстоносна војна против македо-романската пропаганда“.²⁰¹ Весниците во Атина сè уште цврсто стоеле на ставот дека Власите се „чистокрвни Грци што го заборавиле мајчиниот јазик“.²⁰² Медиумите во грчкото кралство тврделе дека Букурешт си прави илузии „доколку смета дека преку емисари и романски учители ќе ги оддели Куцовласите од грчката националност“.²⁰³ Грчките дипломати не ја покажале истата лежерност. Во 1878 година грчкиот конзул во Букурешт предупредил дека Романија работи амбициозно за да ги придобие Власите. Атинските претставници во романската метропола изјавувале дека активностите на Букурешт му штетеле само на елинизмот и не му биле од полза никому освен на Бугарите. Според грчката дипломатија, било под достоинството на романските пропагатори да се борат рамо до рамо со бугарските дејци. Во 1880 година грчкиот конзул во Солун веќе бил убеден дека не може да смета на соработка со Романците и дека Грците треба да ги организираат силите против обединетите романски и бугарски противници.²⁰⁴ Отворањето на романскиот конзулат во Солун и дејноста на конзулот Де Линш силно ја иритирале Атина. Во Грција биле убедени дека романскиот конзул работи на одвојување на Власите од патријаршиската заедница.²⁰⁵ Грците од Солун велеле: „Како тоа – романско училиште во татковината на Александар! Тоа е неподносливо сквернавење достоинство за најсурова казна“.²⁰⁶ Набргу следувале и кадровски промени. Грчкиот конзул во Букурешт бил преместен заради тоа

²⁰¹ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 56.

²⁰² К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 133, белешка 248.

²⁰³ N. GEORGESCU, *op. cit.*, 107.

²⁰⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 131-132.

²⁰⁵ Токму кога се засиле грчко-романските несогласувања во Македонија, во Атина пристигнал ново именуваниот романски амбасадор, Ексарху. Тој требал да пристигне 5 месеци порано, во јули 1880 година, кога во Букурешт дошол новиот грчки амбасадор, но поради силните тензии во грчкиот главен град и гневот на грчките граѓани насочен против романските активности во Македонија, Ексарху во Атина пристигнал на 28.12.1880 (Види: Д. ЈОВАНОВСКИ, *Значењето на Ароманците за грцизмот...*, 4-6; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 55).

²⁰⁶ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 48.

што не успеал да го парализира почетниот правец во ширењето на романската пропаганда.²⁰⁷

Како по обичај, врвот на копјето на грчката политика во Македонија и во овој период била Цариградската Патријаршија. Политичката клима одела во прилог на романските пропагандни дејци, но локалните власти неретко знаеле да ги користат несогласувањата во Цариград и да дејствуваат спротивно од добиените директиви. Грчките митрополити сè уште биле доволно моќни за да влијаат кај вилаетските управници и нивните помошници.

Патријаршијата била одлично запознаена со сите романски активности во Македонија. На 5 ноември 1878 година, грчкиот пелагониски митрополит, Матејос, известува за ширењето на романската пропаганда и бара преземање на итни мерки против неа.²⁰⁸ Поради тоа што Мегленско било „заразено од влашката пропаганда“, на 24 февруари 1879 година Патријаршијата го задолжила Матејос да го преземе раководството врз работите во Меглен и секојдневно да известува за дејноста на романскиот комитет.²⁰⁹ Во мај 1879 година Патријаршијата потврдува дека е известена за целокупната дејност на „влашко-романската“ пропаганда, која „се служи со мито, фабрикување, провоцирање и поттикнување на нетрпенија и бунтови“. Патријархот му препорачал на пелагонискиот митрополит да ги преземе сите мерки за сузбивање на романската пропаганда.²¹⁰ Тревогата се засилила есента 1879 година поради отворањето на романскиот генерален конзулат во Солун и формирањето на Друштвото за македо-романска култура. Патријархот Јоаким III испратил циркуларно писмо до сите митрополити во Македонија, Епир и Тесалија. Во него ги известува митрополитите за целите на ново формираното друштво и ги задолжува да ѝ се спротивстават на романската пропаганда.²¹¹ Според патријархот, Друштвото за македо-романска култура сакало да испрати свештеници кои меѓу населението

²⁰⁷ J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 189.

²⁰⁸ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 12, А.Е. 67, л. 1-2.

²⁰⁹ *Idem*, кут. 2, пап. 5, А.Е. 3, л. 1.

²¹⁰ *Idem*, кут. 2, пап. 5, А.Е. 9, л. 1-2.

²¹¹ PATRIARCHIA ECUMENICA, *Circulara Patriarchului Constantinopolei către Mitropoliții di Macēdonia, Epiru și Thessalia, Frățilia intru Dreptate*, I/6, București 1880, 42-43.

во Македонија би ја вметнале идејата за национална црква и административна независност.²¹² На грчкото свештенство му било наредено да ја заштити црквата и од најмалата романска опасност.²¹³

Од зборови се преминало на дело. Покрај традиционалните орудија – клевети, анатем и протерување од црквата – грчката антироманска реакција сè повеќе користела и оружени средства. Главните цитадели на романската пропаганда во Македонија, селата Гопеш и Маловиште, постојано се наоѓале на удар на грчки вооружени чети.²¹⁴ Свештениците што се дрзале во црквите да богослужат на влашки или на романски јазик биле апсени и подложени на мачење и потсмев. Гопешкиот свештеник Никола Нанче бил уапсен, тепан и екскомунициран бидејќи служел на романски јазик при крштевањето на детето на романскиот учител во селото.²¹⁵ Свештеникот Софрониј од Клисура одлежал 40 дена во затвор само поради тоа што и покрај забраната од локалниот митрополит, го крстил детето на романскиот учител Туљу Тачит.²¹⁶ Венчалната церемонија на учителот Гушу Папакостеа била одржана без поп, бидејќи после непријатното искуство на свештениците од Гопеш и Клисура, ниеден свештеник не се осудил да го венча романскиот учител.²¹⁷ Група клисурчани испратила протест до костурскиот митрополит: *„Нека ни биде простено што ќе кажеме дека во нашето место ова не е новост, туку е работа што од старина ја имаме. Уште од дамнешни времиња Евангелието, Апостолот и другите книги во црквата се педат на нашиот јазик, а вашите предци никогаш не се спротивставуваа“*.²¹⁸ Очигледно дека наивните клисурчани не ја разбрале политичката позадина на патријаршиската реакција. Со појавата на романската пропаганда, влашкиот елемент веќе не бил цврсто приврзан кон грцизмот и

²¹² Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Българската екзархия...* Том първи... Книга първа..., 381-382.

²¹³ *Româniile de la sud de Dunăre... Documente...*, 162.

²¹⁴ I. GHIULAMILA, *op. cit.*, 100-109.

²¹⁵ A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 164.

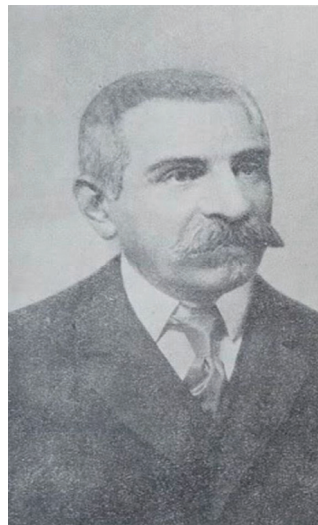
²¹⁶ Idem; MITROPOLEA CASTORIAS, *Edesimotote Papa Sofronie la Clisura – Cartă Clisurenilor către prea Sănțilia lui Mitropolitulu di Castoria, Frățilia intru Dreptate*, I/6, București 1880, 44.

²¹⁷ G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 37.

²¹⁸ MITROPOLEA CASTORIAS, *op. cit.*, 44-45.

започнал да се разнебитува. Богослужбата на влашки јазик повеќе не била безопасна за хеленизмот во Македонија и станала забрането овозможување што не смее да се внесе во црквата.

Најболен трн во окото на Патријаршијата бил Апостол Маргарит. Откако во 1879 година успеал да ги протера грчките учители од општинското училиште во Клисура, неговото име е секојдневно споменувано во преписките помеѓу Патријаршијата и митрополитите.²¹⁹ Грчките медиуми беснеле поради изјавите дека Власите ја создале модерна Грција, а црквата алармирала при секој негов обид да ги оттргне сонародниците од елинизмот.²²⁰ Митрополитот на Лариса понудил и награда за главата на Маргарит.²²¹ Не се чекало долго до првите обиди за убиство. На 13 декември 1879 година Маргарит успеал да се излезе неповреден при првиот обид за атентат. Ситуацијата била многу покритична

Гушу Папакостеа

при вториот обид за убиство во 1881 година. На излегување од австрискиот конзулат во Битола, неколку маскирани лица со боздогани и ками го нападнале поранешниот учител и тешко го раниле. Мислејќи дека го убиле, напаѓачите набрзина го напуштиле местото на злосторот. Како сомнителни биле уапсени грчките приврзаници Никола Хаџи Петру, Теодор Моди, Јорџи Велиѓану, Константин Хаџиандреу, Јорџи Димица и Панајот Тирнас, но поради недостаток на докази биле ослободени.²²² Вистинските напаѓачи биле локалните гркомани Панду Пишурика и Теодор Моди.²²³ Прилично неразбирлив грчка реакција доколку им веруваме на грчките статистики дека во Македонија живееле само

²¹⁹ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 2, пап. 5, А.Е. 37, л. 1-5; кут. 2, пап. 7, А.Е. 3, л. 1.

²²⁰ Маргарит велел: „Ние бевме тие што ја создадовме Грција. Наши беа Колетис, Гривас, Боцарис, Цавела, Хаџи-Петру, Андруцу, Буковала...“ (V. BÉRARD, *op. cit.*, 248).

²²¹ Д. ЈОВАНОВСКИ, *Грчка балканска политика...*, 204.

²²² П. Г. ΤΣΑΛΛΗ, *op. cit.*, 42-43.

²²³ S. DIAMANDI, *op. cit.*, 342.

десетина илјади Власи, а активностите на Маргарит и романската пропаганда не претставувале опасност за грцизмот.

Маргарит сепак се спасил од сите обиди да биде убиен и набргу ја пренел битката на ново бојно поле – во црквата.

2. Папата, Дипломатијата и клучот (Влашкото црковно прашање 1878-1897)

*Од Турција, мохамеданска Турција, Власите
добија право да се молат на мајчин јазик,
но од пресветата Патријаршија ни тоа.*

Архимандрит Корнилие Сабареану

Иако имале различно потекло и свои народни традиции, христијанските народи на Балканот ги спојувала една силна врзувачка алка – верата. По падот на Цариград во 1453 година, султанот Мехмед II и неговите наследници со низа декрети го регулирале животот на христијаните во империјата. Балканските христијани останале под канонска власт на патријархот од Цариград, кој по укинувањето на Пеќската Патријаршија во 1766 година и на Охридската Архиепископија во 1767 година, добил ексклузивно право на духовна јуридикција врз сите христијани во Европска Турција. Тој својата паства ја претставувал пред властите во однос на најразлични верски, административни, судски и политички прашања. Во времето на зрелиот национализам во XIX век се појавиле и првите посериозни обиди за нарушување на воспоставениот поредок.

На истокот црквата ја одредувала националноста. Православните христијани што биле под покровителство на Цариградската Патријаршија биле впишувани како „Рум милет“, именител кој подразбирал грчко потекло. Имајќи го предвид блискиот сооднос, дури до сраснатост, меѓу националноста и црквата, борбата за национална црква водена од балканските народи станала составен дел од борбата за национална афирмација, а црковната независност станала премиса за национално ослободување. На тој начин, битката за независна црква на Балка-

нот прераснувала во еклесијастички обоен судир помеѓу Грција и про-грчки настроената Цариградска Патријаршија од една и различните балкански народи од друга страна.

Низ вековите религиозното чувство на Власите било една егзистенцијална константа. Тие се покажале поотпорни на исламизирањето од останатите балкански народи и ѝ останале верни на православната христијанска вера.²²⁴ Создавањето на Бугарската Егзархија во 1870 година отворило нови перспективи за национално настроените Власи. Во Османлиската Империја црковното признавање значело и признавање на народноста. Влашката интелигенција била свесна дека успехите на културно-просветно поле не биле доволни доколку не се крунисани со успех на религиозен план и создавање на независна влашка црква. Православна Романија не останала настрана од борбата на Власите за сопствена црква. Романските политички лидери знаеле дека добивањето на влашка црковна автономија би овозможило и проследување на цели од различен карактер. Покрај духовните и културно-националните задачи, еден влашки митрополит на Романија би ѝ овозможил и полесно остварување на зацртаните политички цели.

Во текстот што следува ќе ги разгледаме развојните етапи на влашкото црковно прашање во втората половина на XIX век, инволвираноста на разни религиозни и политички фактори, дипломатскиот аспект на ова прашање и одразот што истото го имало на теренот во Македонија.

---

²²⁴ Како резултат на специфичниот начин на живот во затворени заедници во оддалечените планински места, како и поради уживањето на посебни права и привилегии ветени од Османлиите, Власите полесно ја зачувале православната вера во споредба со останатите балкански христијани. Селото Нонте во Мегленско било единственото влашко село што го прифатило исламот (Theodor Kahl, *The Islamisation of the Meglen Vlachs [Megleno-Romanians]: The Village of Nânti [Nótia] and the "Nântinets" in Present-Day Turkey*, Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 34/1, s.l 2006, 74); 70-тина исламизирани Власи живееле во селото Долна Белица, а во останатите места менувањето на верата кај Власите се случувало ретко и на индивидуална основа. Така, во Велес е регистриран само еден случај кога некој Влаво во XIX век го прифатил исламот и станал Ахмед (Миленко С. ФИЛИПОВИЌ, *Ароманците во Велес*, Документи, III/2, Скопје 2006, 37).

а) Власите и католичката пропаганда

Покрај пропагандите на балканските држави, во Македонија дејствувале католичката и протестантската пропаганда. Верските пропаганди на западните римокатолички земји се појавиле како резултат на општествено-економските промени во Османлиската Империја.²²⁵ Иако биле базирани на верска основа, овие пропаганди имале политичка заднина.

Католичката пропаганда своето ширење на балканска почва го реализирала со помош на Франција. Западните мисионери во овој период биле под заштита на француските дипломатски кругови. Политиката на Франција и Ватикан одела напоредно и нивен заеднички интерес бил преку унијатење на балканските народи од една и римокатоличката црква од друга страна, да се прошири и културно-политичкото влијание на Франција.²²⁶ Во 1841 година во Солун и во 1854 година во Битола биле формирани лазаристички мисии. Создавањето на мисиите коинцидирало со времето кога преку црковно-училишните општини Македонците ја интензивирале борбата против Цариградската Патријаршија за поставување на свои владици, за воведување на црковнословенскиот јазик во црквите и на мајчиниот јазик во училиштата. Користејќи ја тешката политичко-економска положба на македонскиот народ, лазаристите ветувале исполнување на сите услови доколку Македонците преминат во унија со Римокатоличката црква. При таквите ветувања, тие не забораваат да нагласат дека ќе дозволат назначување на словенски свештеници и зачувување на мајчиниот јазик и месните традиции.²²⁷

²²⁵ Под притисок на Големите сили, османлиската власт била принудена да донесе реформи во империјата. Во 1839 година бил донесен Гилханскиот хатишериф, а во 1856 година и Хатихумајнот. Со нив биле проширени правата на христијаните. Ним им била дадена слобода на вероисповед и поголема правна и материјална сигурност. Ваквите услови ја овозможиле појавата на црковно-училишните општини во Македонија и ја интензивирале борбата на македонскиот народ за воведување на мајчин јазик во училиштата и црковнословенски јазик во црквите. По Кримската војна и Парискиот мировен договор, Франција стекнала право да го покровителствува римокатолицизмот во Османлиската Империја. Таа своето внимание го свртеа кон словенските народи, нудејќи им решавање на црковното прашање преку унија со Римокатоличката црква (К. СИДОВСКИ, *Мисијата на лазаристите...*, 37).

²²⁶ *Idem.*

²²⁷ Славко ДИМЕВСКИ, *Историја на македонската православна црква*, 1989, 371.

Во суштина, католичката пропаганда немала асимилаторски карактер. Токму затоа била полесно прифатлива за локалното население. Со оглед на тоа што се појавила за време на засилените борби на македонскиот народ против Цариградската Патријаршија, прифаќањето на унијата не претставувало ништо друго освен маневар со политичка цел, кој набргу ја отфрлил маската.

Како и во случајот со Македонците, влашките барања за унија со Рим биле израз на политичка фрустрација, а не одлука донесена од длабоки религиозни убедувања.²²⁸ Во битката за оттргнување на Властите од сферата на грчкото влијание, Апостол Маргарит и неговите соработници не се колебале да побараат помош и од лазаристите.

Кон крајот на 60-те години на XIX век Маргарит ги воспоставил првите контакти со водачот на лазаристичката мисија во Битола, опатот Жан-Клод Фавејриал.²²⁹ Влашкиот деец бил свесен за погубните последици што отворената соработка со католичките пропагандни фактори би ги имала во оваа рана и ранлива фаза на влашкото национално движење. Токму затоа првите контакти со водачите на католичката пропаганда биле дискретни и се сведувале на израз на симпатии и расположеност за идно содејство. Влашко-католичката соработка добила пошироки димензии по Берлинскиот Конгрес, кога во нејзина корист започнале да работат во Виена и Букурешт. Преку една потенцијална у-

---

²²⁸ Независно од романската пропаганда, одредени Власти и претходно се обиделе да ги остварат своите интереси во борбата со Цариградската Патријаршија преку прифаќање на западните верски пропаганди. Како последица на недоразбирањата со пелагонискиот митрополит, Бенедикт, на 16 јануари 1868 година делегација од повеќе од 20 видни трговци од Битола, составена од Власти, Албанци и Македонци, дошла во британскиот конзулат и пред конзулот Калверт ја изложила намерата да станат протестанти и да им биде испратен свештеник (*Британски документи...* Том IV..., 203-214).

²²⁹ Жан-Клод Фавејриал (1817-1893), роден во Франција, во 1843 година бил примен во Конгрегацијата на лазаристичката мисија во Париз. Во 1845 година бил испратен на мисија во Санторини, а во 1847 во куќата Сан Беноа во Цариград, каде што развил интерес за балканските народи. Во 1866 година бил испратен во Солун, а во 1867 година бил назначен за водач на лазаристичката мисија во Битола. Во Пеќ и Призрен работел на покатоличување на Албанците; Види: Жан-Клод ФАВЕЈРИАЛ, *Аромански катехезис за потребите на свештениците (Еден необјавен ракопис, Битола, 1891)*, Скопје 2008, 18-21.

нија меѓу Власите и Ватикан, сите инволвирани фактори следеле различни цели и интереси. За Апостол Маргарит, придобивањето на поддршката на западните сили било само етапа кон остварување на националните задачи. Тој не одбегнувал да одржува врски со солунските и битолските лазаристи и ветувал дека при првата погодна шанса Власите ќе се свртат кон Рим. Секако, Маргарит тоа го правел бидејќи било неопходно за да ја обезбеди заштитата на католичките сили и да ги унапреди можностите за развивање на училишното дело.²³⁰ Католиците се обиделе да ги исползуваат грчко-романските противречија за да извлечат корист за себе. Со засилувањето на романската пропаганда по 1878 година, Фавејриал се надевал дека ќе успее да придобие нови клиенти, кои, поради заедничкото латинско потекло, би го претпочитале Рим пред Цариград. Единствената шанса, пак, за територијално проширување на Австро-Унгарија по Берлинскиот Конгрес останал Балканот. Затоа и Виена се трудела да ја засили католичката пропаганда во Македонија.²³¹ Во преговорите помеѓу апостолскиот делегат во Цариград, Ванутели, и австроунгарскиот амбасадор во османлискиот главен град, Каличе, бил истакнат и интересот на двојната монархија за привлекување на влашкото население кон католицизмот. Со тоа, Виена сметала дека би ја задолжила Романија и би се засилило австроунгарското влијание на балканскиот полуостров. Каличе истакнал дека Виена е целосно подготвена да ги помогне католичките стремежи, но без јавно изразување на помошта, бидејќи таа постапка бил била лошо примена од Грците и Портата. Според амбасадорот, во унијата помеѓу Власите и Ватикан, султанот би видел лични планови на австроунгарската монархија насочени против турските интереси и затоа понудил дискретна помош.²³² Најделикатна била позицијата на Романија. Од една страна, кај романскиот народ сè уште биле свежи сеќавањата за борбите меѓу православната и унијатската хиерархија во Трансилванија и Банат, како и

²³⁰ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 225.

²³¹ Види: Михајло МИНОСКИ, *Политиката на Австро-Унгарија спрема Македонија и македонското прашање 1878-1903*, Скопје 1982, 281-283.

²³² Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 228; Според Пејфус, Австро-Унгарија се однесувала со скептицизам и иронија кон влашкото национално движење и воопшто не соработувала со католичката мисија во обидот да се придобијат Власите (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 59-60).

лошите искуства со денационализаторската улога на католичката црква меѓу трансилванските и банатските Романци. За Романците унијата била национално-разединувачка појава, наложена од Австро-Унгарија. Затоа и секој обид на балканските „Романци“ за прифаќање на унијата би бил пречекан на нож од романската јавност и опозиционите политички партии. Од друга страна, Романија не се чувствувала подготвена да започне битка за создавање на независна влашка црква во Македонија и кај неа постоел основан страв дека Власите би можеле масовно да пристапат кон Бугарската Егзархија. При ваква состојба, за кралот католик и за германските воспитаници во романската влада, меѓу кои и министерот за надворешни работи, „либерал германофил и симпатизер на католицизмот“,²³³ Димитрие Стурса, единствена опција било јавно да се спротивставуваат на покатоличувањето на Власите и да даваат изјави од типот „Каде е православјето, таму е Романија!“²³⁴ а тајно да работат на унија меѓу влашкото население и Ватикан.

Токму од романска страна произлегле првите обиди за остварување на унијата. Во 1880 година, секретарот на романската амбасада во Рим, Михаил Обеденару, чиновникот во амбасадата, Крецулеску, и академик Јоан Карадани пред папската курија ја изложиле идејата Власите од Епир, Тесалија и Македонија да бидат ставени под црковна јурисдикција на апостолскиот администратор и епископ на унијатите во Кукуш, Нил Изворов.²³⁵ Иако романските дипломати во Рим тврделе дека не се ополномоштени од владата во Букурешт, а романскиот министер за надворешни работи, Василе Боереску, ги негирал вестите дека се водат преговори со Ватикан, на Обеденару и Крецулеску им било дозволено да ги продолжат преговорите.²³⁶ Во Ватикан не брзале да дадат одговор. Генералниот префект на пропагандата се обратил до водачот на лазаристите во Солун, Бонети, и од него побарал да ги обезбеди сите потребни информации за можноста да се склучи унија помеѓу Власите и римокатоличката црква. Бонети сметал дека не треба да се брза. Според солунскиот водач на лазаристите, Нил Изворов бил не-

²³³ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 59.

²³⁴ O. БАРЛЕА, *op. cit.*, 43.

²³⁵ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 227; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 58.

²³⁶ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 59.

способен да изврши такво деликатно дело, а влашкиот елемент во блиската и подалечната околина на Кукуш бил малоброен. Од друга страна, Бонети ја истакнал идејата Рим да постави свој свештеник во влашкото гратче Мецово, кое меѓу другите привилегии уживало и право да бира свој сопствен архимандрит, независен од патријархот. Според размислувањето на Бонети, овој свештеник би им бил претпоставен на сите влашки црковни општини.²³⁷

Од Ватикан се обратиле и до католичкиот бискуп во Букурешт, монсињор Паоли, но тој сметал дека идејата за влашка унија немала цврста основа. Паоли тврдел дека идејата била само параван за прикривање на влашките активности со национална цел и дека во Букурешт биле свесни за минорните шанси на католицизмот во Османлиската Империја.²³⁸ Во Цариград, апостолскиот делегат Ванутели му изјавил на Каличе дека романската влада презела постапки за унија, но папската курија не била подготвена да го прифати предлогот поради две причини – неспособноста на Изворов и желбата на Ватикан акцијата за покаатоличување на Власите да биде започната од католичка сила.²³⁹ Ватикан решил прашањето да го остави отворено. На Обеденару му било одговорено заинтересираните општини да се обратат до Ванутели.

Изгледа дека непосредно пред решавањето на прашањето за новата грчко-турска граница, Ватикан не бил подготвен да ја предизвика Патријаршијата и да дејствува без поддршка од некоја католичка сила. Ни австроунгарската дипломатија не сакала да се одолговлекува прашањето на грчко-турската граница. Затоа куријата го избрала единствениот можен пат во случајов – да го поттикне влашкото население да поднесе молби за прием во унијата и, од друга страна, да обезбеди макар и привидно застапништво на католичките Големи сили.

Финализирањето на грчко-турскиот спор го стимулирал Ватикан да му посвети поголемо внимание на влашкото прашање. Во 1882

²³⁷ Меѓу другото, Бонети истакнал дека архимандритското место во Мецово во тој миг било испразнето. Сепак, водачот на лазаристите изумил дека во Мецово воопшто не постоела романска партија, а жителите на градот биле цврсто приврзани кон грцизмот и немало никакви шанси да прифатат унијатски епископ; Види: К. СИДОВСКИ, *Мисијата на лазаристите...*, 43.

²³⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 59.

²³⁹ Idem.

година Бонети отпатувал во Битола за да го испита теренот за потенцијална унија. Сознанијата не ветувале светла иднина, но препорачал да не се губи надеж и да се продолжи со работа. Пред романскиот в.д конзул во Солун, Бонети ја истакнал расположеноста на Ватикан да стапи во унија со Власите и ги посочил предностите на потенцијалната унија: „Училиштата не се доволни за да се оствари посакуваната цел. Тие се само подготвителен елемент. Само религијата може да придонесе Романците (Власите, б.н) да создадат компактна група што ќе се бори против грчките и бугарските претензии. Поради фанариотскиот клер, православната религија е опасност за Романците. Католицизмот, кој нема никакви политички аспирации, ќе претставува спас за овој елемент“.²⁴⁰

Во Рим, Обеденару го подготвил апсолвентот на теолошкиот факултет, Аугустин Бунеа, да биде испратен на мисионерска мисија меѓу Власите во Македонија, Епир и Албанија и да стане „национален будител на браќата Ароманци“. Идејата сепак останала нереализирана поради силните немири што во меѓувреме избиле помеѓу православните и унијатите во Трансилванија и на Бунеа му го затвориле патот кон Македонија.²⁴¹

Во Битола веќе не постоело сомнение за соработката помеѓу активистите на романската и католичката пропаганда. Блиските односи меѓу Маргарит и Фавејриал биле истакнати уште во 1880 година, кога опатот најпрво ја издал, а потоа и му ја продал на Маргарит зградата во којашто бил сместен битолскиот лицеј. Истовремено, Фавејриал бил вработен во Лицејот како професор по филозофија и француски јазик и ги држел сите клучеви од училиштето.²⁴² На издавачко поле Маргарит ја искористил поддршката на Фавејриал за да во Брисел и Цариград бидат објавени дела на француски јазик, во кои била бранета влашката кауза. Благодарение на истата поддршка, генералниот инспектор создал врски со печатот во Виена, Берлин и останатите европски центри и ја „запознал“ Европа со Власите.²⁴³ Во 1883 година, веројатно

---

²⁴⁰ A. V. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 163.

²⁴¹ O. БАРЛЕА, *op. cit.*, 39-40.

²⁴² S. GALLON, *Rapporti politici...*, 366; Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 235.

²⁴³ N. GEORGESCU, *op. cit.*, 101-102; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 259-260.

со знаење на австро-унгарскиот конзул во Битола, Маргарит и Фавејриал ја изработиле „Прокламацијата кон албанскиот народ“. Редактирана на романски и албански јазик, Прокламацијата жестоко ја напаѓа грчката пропаганда и тврди дека вистински пријатели на Албанците биле Романија и Власите.²⁴⁴

Грците реагирале на секоја манифестација на соработка помеѓу Фавејриал и Маргарит и се обидувале да го дискредитираат поранешниот грчки учител. Тој бил обвинуван дека е француски и австриски агент, платен од Виена за да ги покатоличи Власите. Дури и самиот Фавејриал од грчкиот конзул во Битола бил сметан за австроунгарски агент, преку кого Австрија се трудела да создаде католичка Влахија во Македонија.²⁴⁵

Во март и април 1883 година и на османлиските власти им била потврдена соработката меѓу Маргарит и католичката пропаганда. Локалната полиција во Солун уапсила некојси анџија кој им дал прибежиште на двајца Албанци што учествувале во востанието во Скадар. При прегледот на неговите документи, полицијата открила две писма во кои се спомнувало името на Апостол Маргарит. Преведувачот на писмата, солунски Грк, изјавил дека истите биле со бунтовничка содржина. Солунската полиција испратила налог за приведување на генералниот инспектор на романските училишта. На 1 април Маргарит бил уапсен во Магарево и испратен во Солун, при што му била запленета сета документација пронајдена во неговиот дом.²⁴⁶ Веднаш се раздвижиле романската дипломатија и унијатските претставници во Македонија. Романскиот амбасадор во Цариград, Петре Маврогени, добил наредба од Букурешт жестоко да се ангажира за ослободување на Маргарит и враќање на запленетата документација. Бонети, пак, инсистирал кај францускиот конзул во Солун да побара ослободување на притворениот инспектор.²⁴⁷ Романскиот в.д конзул во Солун, Попович, успеал да издејствува ослободување на Маргарит, но 15 писма биле задржани

²⁴⁴ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 621; Подетално за идејата на Маргарит и Фавејриал за создавање на влашко-албански сојуз види: UN VALAQUE DU PINDE, *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman*, s.l. 1886, 164-198.

²⁴⁵ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 236.

²⁴⁶ *Documente diplomatice Române...* 1883..., 221-223.

²⁴⁷ *Idem*, 216-220.

на понатамошно испитување. Силна паника предизвикало задржувањето на три писма во кои Бонети им честита на Маргарит и Фавејриал за успешно завршената работа при покатоличувањето на свештеникот Димитри Константинеску.²⁴⁸ Кон крајот на мај Попович издејствувал од солунскиот валија враќање на компромитирачките писма. Воодушевен од успехот, Бонети изјавил дека папата бил подготвен да го награди валијата со големиот крст од редот Св. Ѓорѓи.²⁴⁹ Очигледно, со активностите за покатоличување на Власите биле запознаени само највисоките кругови во Ватикан и Букурешт. Работата била премногу деликатна и било неопходно да се задржи најстрога дискреција.²⁵⁰

Врските помеѓу романската и католичката пропаганда и инволвираноста на романскиот државен врв во обидите за унија биле дополнително потврдени во септември 1883 година. Во Епир романскиот учител Пападимитрие бил уапсен и обвинет за ширење на католичка пропаганда. Прв кој жестоко се застапил за ослободување на учителот бил водачот на солунските лазаристи, Бонети. Зачуден од интересот и мешањето на унијатите во романските работи, в.д конзулот Попович остро протестираше кај романскиот амбасадор во Цариград. Попович го обвинил Апостол Маргарит дека преку неговите врски со католичките религиозни водачи го загрозува развојот на романската пропаганда во империјата. Амбасадорот Маврогени бил одлично запознаен со специфичната улога на Маргарит и веднаш го известил романскиот министер за надворешни работи, Димитрие Стурса, за обвинувањата на в.д

²⁴⁸ Idem, 260.

²⁴⁹ Idem, 280.

²⁵⁰ Според една шпекулација од 1897 година, која веројатно и не е ништо повеќе од обид за дискредитирање на тогашниот романски премиер, Димитрие Стурса, романскиот политички врв со години работел на покатоличување на Власите. Наводно, била пронајдена компромитирачка кореспонденција помеѓу кралот Карол, Димитрие Стурса, Маргарит, Карацани, Јон Папиниу и Ѓорѓи Кантакузин, со што се докажувала нивната инволвираност во обидите да се католицизираат Власите. Во писмата сите страни имале свој алијас – Папата бил „големиот Ага“, кралот Карол бил „Констанс“, Карацани бил „сиромавиот“, Маргарит бил „Алфонс“, Папиниу бил „Алберт“, Стурса бил „Стариот Господар“, љубовницата на Маргарит, Ленка од Јанина, била „Василикија“ или „Али Паша“, а планот бил наречен „Мендила“ (*Gazeta Macedoniei*, I/12, 20.04.1897, 2).

конзулот. Одговорот на Стурса бил краток и јасен: „Препорачајте му на г-н Попович да не се меша... во политички работи од државен интерес“.²⁵¹ Јасно е, ни романските конзули не биле запознаени со деликатната работа што ја извршувал Маргарит.

На теренот биле забележани првите, краткотрајни успеси. На почетокот на 1883 година свештеникот Димитри Константинеску и половина од жителите на Периволи го признале папата за свој религиозен водач. Унијата траела еден месец. Со исклучок на свештеникот, сите останати селани се вратиле под црковна власт на вселенскиот патријарх.²⁵² Кон унија биле привлечени и Власите од едно албанско село, но и тука успехот бил краткотраен бидејќи селаните набргу се вратиле во крилото на Патријаршијата.²⁵³ Бонети не се обесхрабрил. Тој се обидел дополнително да ги зацврсти односите со Маргарит, инсистирајќи кај француската влада влашкиот водач да биде именуван за француски вице-конзул во Битола.²⁵⁴

По 1883 година се забележува стагнација, а потоа и опаѓање во соработката помеѓу Власите и католичките лидери во Македонија. Во 1885 година неколку влашки интелектуалци упатиле барање до папата Лав XIII. Во него замолиле Власите да бидат прифатени во католичката црква како „ароманска нација“ и да бидат одбранети од интригите на

²⁵¹ *Documente diplomatice Române...* 1883..., 459-460, 491-492, 510-511.

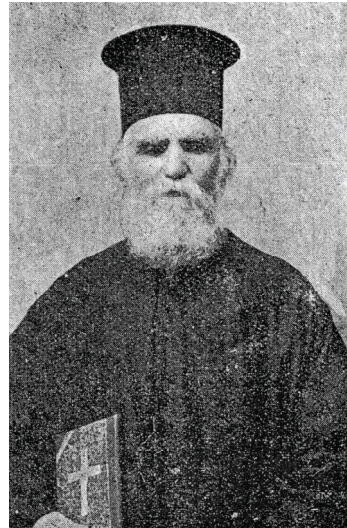
²⁵² Во историографијата е прифатено мислењето дека Константинеску го признал папата поради тортурите што врз него ги вршело грчкото свештенство (Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 134). Во својата биографија Константинеску воопшто и не спомнува дека го прифатил католицизмот, меѓутоа наведува неколку настани кои ни даваат основа да веруваме дека причините за неговото конвертирање не биле само резултат на претрпените малтретирања. Во март 1880 година тој во Цариград се запознал со тогашниот секретар на романската амбасада и иден секретар на романската амбасада во Рим, Обеденару. Во 1882 година, кога Константинеску бил во голема финансиска криза, Обеденару од Рим му испраќал пари и охрабрувачки писма. Со оглед на улогата на Обеденару во обидите да се привлечат Власите кон унија, не можеме да ја исклучиме можноста дека токму Обеденару бил тој што уште во 1880 година ја развил идејата Константинеску да го прифати католицизмот (Види: Д. КОНСТАНТИНЕСКУ, *Биографија*, Скопје 2002, 11, 17).

²⁵³ V. BÉRARD, *op. cit.*, 281.

²⁵⁴ Trandafir G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques, Belgrade-Sofia-Constantinople-Galatz-Bruxelles-Le Havre-Luxembourg-Athenes, 1887-1925*, Paris 1930, 54.

грчкото свештенство. Меѓу другото, тие барале задржување на мајчиниот јазик во литургијата и признавање на автономија.²⁵⁵ Истата година во Битола дошол началникот на лазаристите во Цариград, Ерте. Откако се запознал со ситуацијата на теренот, Ерте истакнал дека постои надеж за привлекување на Власите кон католичката црква. За таа цел, тој предложил изградба на влашка катедрала и мала католичка семинарија во Битола. Пропагандата на верата во Лион обезбедила и финансиски средства, но идејата за влашка катедрала во Битола останала нереализирана.²⁵⁶ Не успеал ни обидот за отворање на „влашка семинарија“. Фавејриал со години се обидува да привлече млади Власи и да ја отвори планираната семинарија. За негова жал, од влашките села пристигнале само три барања за прием на влашки деца во католичката семинарија. Од Битола немало ниедно барање. Она што Фавејриал го доживувал најтрагично бил фактот што ниту еден ученик од романскиот лицеј во Битола не покажал желба да премине во католицизам.²⁵⁷

За да се разгледаат можностите за унија со Власите, во 1887 година Бонети ги посетил Битола и Прилеп. Посетата добила карактер на голема свеченост, но изгледа дека водачот на лазаристите бил скептичен и немал надежи за успех. Тој сепак истакнал дека од романските училишта во Македонија би можеле да бидат регрутирани кандидати за свештенство, кои по ракоположувањето би ги воделе Власите кон обединување со Ватикан.²⁵⁸ Последниот посилен чекор за унија бил направен во 1888 година, кога со мисија да се занимава со влашкото прашање во Македонија бил испратен Амброзио Врета, Влава од Битолско, образован во католичкиот колеџ во Рим. Ми-

Отец Димитри
Константинеску

²⁵⁵ О. БАРЛЕА, *op. cit.*, 40.

²⁵⁶ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 231.

²⁵⁷ R. GRULICH, *op. cit.*, 71.

²⁵⁸ О. БАРЛЕА, *op. cit.*, 40.

сијата на Врета завршила со целосно фијаско и тој набргу се вратил во Италија.²⁵⁹

Со исклучок на Фавејриал, на сите им било јасно дека црковното соединување на Власите со католичката црква е неостварливо. Силните напади против Маргарит, кои доаѓале и од страна на членови на романската партија, го увериле влашкиот деец дека влијанието на лазаристите претставувало суштествена пречка за развојот на националното дело. Православието кај Власите било премногу силно. Српскиот конзул во Битола, Димитрие Боди, забележал дека католичката пропаганда и во 1891 година манифестирала симпатии кон Власите, но истите не биле возвратени. Според конзулот, Власите никогаш не би се согласиле да станат католици. Тие би прифатиле да излезат од крилото на Патријаршијата, „но само доколку новата црква на којашто ќе и пристапат е православна“.²⁶⁰ За неуспехот на влашката унија влијаеле и странски политички фактори. Според рускиот конзул во Битола, Ростковски, рускиот конзулат во градот силно лобирал да биде оневозможена унија помеѓу Власите и католиците.²⁶¹

Мртвото тело на Фавејриал

По смртта на Жан Клод Фавејриал на 14 ноември 1893 година, унијата го загубила и последниот подржувач. Во 1894 година неупатениот наследник на Фавејриал, Хиперт, искажува надежи за придобивање на Власите, но веќе кон крајот на наредната 1895 година расположението на лазаристичкиот водач е дијаметрално спротивно. Разочаран од постојаните неуспеси да ги придобие Власите, Хиперт бара божја казна за луѓето што се осудуваат да се оглушат на позивот на папата. Тој е бесен на „овие шизматици од Ориентот“ и признава дека „далеку е воспоставувањето на унија со овие

²⁵⁹ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 233.

²⁶⁰ *Граѓа за историјата на македонскиот народ од архивот на Србија*, том V, книга II, 1891 (Приредил Климент Џамбазовски), Београд 1991, 108.

²⁶¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 391.

игнорантни, сироти слепци, кои никако не сакаат да ја прифатат католичката религија".²⁶²

Раскилот бил конечен. Соработката помеѓу Власите и католиците се покажала како уште еден шаховски потез кој дал слаби резултати. Вниманието сега било насочено кон нешто многу позначајно од црковна унија со католиците. Власите постепено чекореле кон една друга определба – создавање на влашка црква, предводена од влашки митрополит.

Неблагодарно и несериозно е да се прогнозира што ќе се случеше доколку поголемиот број Власи го прифатат католицизмот. Користејќи ја временската дистанца, редица автори ги истакнуваат позитивните или негативните нијанси од влашкото „не“ упатено кон Рим. Повеќето од нив сепак се согласни дека одбивањето се одразило негативно врз понатамошното влашкото битисување. Еден од нив, Стерие Диаманди, заклучува дека „... ако го прифатат католицизмот, Ароманците ќе постават непремостлива препрека на патот на нивната денационализација. Религиозните бариери ќе ја спречат нивната асимилација од страна на словенскиот и грчкиот елемент... Под влијание на латинската култура... тие успешно ќе се соочат со словенското и грчкото влијание. Исто така, католицизмот најверојатно ќе го фаворизираше културниот развој на ароманскиот елемент и ќе го поставеше во надмоќна позиција во однос на соседните народи на Балканот. Заштитени од Ватикан и од големите католички сили од западот... Ароманците ќе уживаат силни привилегии".²⁶³

б) Дипломатски аспекти на влашкото црковно прашање

Во раните 60-ти години на XIX век, Анастас Пану ја исфрлил идејата да се основа автокефална влашка архиепископија со седиште во Охрид. Погоре видовме дека создавањето на влашка архиепископија во Македонија беше и една од пропишаните цели во Уставот на Друштвото за македо-романска култура. До 1878 година не суштествувале услови за активирање на влашкото црковно прашање. Констелацијата на меѓуна-

²⁶² *Lettre de M. Hypert, prêtre de la Mission, à M. Fiat, Supérieur général, Annales de la Congrégation de la Mission, Tome LXI, Paris 1896, 35-39; Idem, Tome LXII, Paris 1897, 29.*

²⁶³ S. DIAMANDI, *op. cit.*, 323.

родните односи по Берлинскиот Конгрес, вклучително и тензичните грчко-турски односи, создала поволна клима за лансирање на идејата за влашка црква пред османлиските и европските политички фактори.

Очекувано, главен протагонист во битката за конституирање на независна влашка црква бил Апостол Маргарит. Тој ги оставил учителите во македонските села да ја продолжат малата војна со грчката пропаганда, а самиот борбата ја префрлил на дипломатски терен во Цариград.

Во 1880 година кај компетентните власти бил направен првиот обид за создавање на влашки епископат. Маргарит испратил петиција до Високата Порта, во која побарал уредување на влашка епископија, одделена од Патријаршијата. Барањето било оправдано со фактот дека до присоединувањето на Охридската Архиепископија кон Цариградската Патријаршија, Власите во Европска Турција располагале со свои цркви, што подоцна биле узурпирани од грчкиот клер.²⁶⁴ Иако од османлиска страна не биле упатени охрабрувачки сигнали и на Маргарит му било лаконски одговорено дека барањето ќе биде разгледано, реакцијата на Патријаршијата била експресна. Во Фанар биле претходно известени дека низ македонските села шетаат влашки емисари и собираат потписи. Сепак, освен вообичаените совети до митрополитите за претпазливост и неутрализирање на „влашката пропаганда“, не биле преземени поригорозни мерки.²⁶⁵ Но кога барањето за влашка црква стигнало до официјалните османлиски претставници, патријархот побрзал да ѝ се спротивстави на влашката акција. Меѓу другото, тој ја акредитирал идејата дека преводите на црковните книги на „куцовлашко наречје“ не се канонски и ги потенцирал врските на Маргарит со католицизмот.²⁶⁶ Било решено прашањето за креирање на влашка црковна хиерархија да се остави за подобри времиња.

Вообичаено, „подобрите времиња“ коинцидирале со лошите времиња во билатералните односи меѓу Османлиската Империја и Грција. Критските востанија и турбулентните односи меѓу Портата и Патријаршијата редовно ги интензивирале обидите на Власите и романс-

²⁶⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 125.

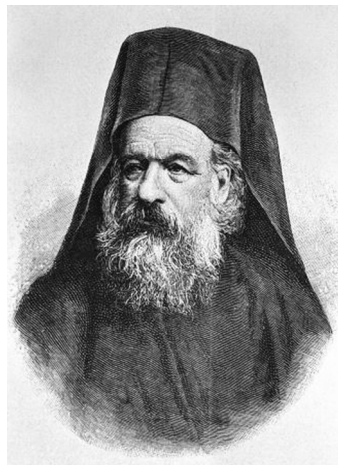
²⁶⁵ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 11, пап. 1, т. 147.

²⁶⁶ *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 147; G. ZBUCHEA, *O istorie ...*, 131.

ката влада да издејствуваат привилегии за себе. Како што тоа во исто време го правела владата на Стамболов во Бугарија, Романија следела мирољубив курс спрема Османлиската Империја, со единствена цел придобивање на пошироки права за своите „сонародници“ во европскиот дел на империјата. Во сложените услови во Македонија по 1887 година, романската влада со сите сили и енергија работела на придобивање на благонаклонетоста на султанот и османлиската влада во името на посочената цел.

Пролетта 1889 година бугарскиот премиер, Стефан Стамболов, издејствувал од Високата Порта назначување на Теодосиј Гологанов за егзархиски митрополит во Скопје. Изложена на силен дипломатски притисок од Грција и Србија, османлиската влада ненадејно го повлекла решението и не го издала бараниот берат.²⁶⁷ Речиси во ист момент, на 16 јуни 1889 година, без посериозна романска иницијатива, патријархот Дионисиј V дозволил употреба на влашкиот јазик во местата каде што членовите на романската партија сами ги изградиле црквите.

Дозволата била пропратена со втор услов – црковните книги во влашките цркви може да се користат само откако би биле одобрен од Патријаршијата. Причината за ваквото навидум неразбирливо решение на цариградскиот патријарх треба да се бара токму во контекст на бугарската иницијатива за добивање на берати за егзархиски митрополити. Патријаршискиот лидер бил свесен за сè поизразената тенденција кај Властите да го признаваат бугарскиот егзарх за религиозен поглавар. Отстапките што им ги понудил на влашките националисти, колку и да биле минимални, сепак давале надеж дека Властите ќе се воздржат од пристапување кон Егзархијата.²⁶⁸

Патријархот Дионисиј V

²⁶⁷ Andrej PANTEV, *The Macedonian question in Britain's policy during the first years of Stefan Stambolov's regime (1887-1892)*, Etudes historiques, IV, Sofia 1968, 363.

²⁶⁸ Во историографијата за влашкото црковно прашање сè уште не е разјаснета причината за ненадејната одлука на цариградскиот патријарх. Повеќето историчари само го споменуваат фактот дека Дионисиј дозволил употреба на

На почетокот на 1890 година романската дипломатија започнала целонасочна активност за назначување на влашки митрополит во Османлиската Империја. Романскиот амбасадор во Цариград, Михаил Митилинеу, неколкупати ги посетил султанот и големиот везир, Камил паша, за да ги убеди дека прашањето е веќе зрело за решение. На 5 јули истата година било издадено султанско ираде за двајца егзархиски митрополити во Скопската и Охридската епархија. Како реакција од Фанар, на 3 октомври следувало затворање на патријаршиските цркви и сериозна напрегнатост во односите помеѓу Портата и Патријаршијата. За Маргарит и романската дипломатија ова било одлична прилика за конечно остварување на целта. Низ повеќе места во Македонија, Властите ги отвориле патријаршиските цркви и започнале да богослужат на влашки јазик.²⁶⁹ Кон крајот на октомври и почетокот на ноември, Маргарит два пати бил примен на аудиенција кај големиот везир, кому му ги повторил влашките желби за црковна хиерархија и богослужба на мајчин јазик. Како подготвителна мерка, генералниот инспектор предложил што побрзо да им се нареди на провинциските власти да не ги слушаат барањата на грчките епископи за казнување на влашките свештеници што ги отвориле патријаршиските цркви. Везирот изразил „радост и целосна согласност“.²⁷⁰ Во меѓувреме, Митилинеу добил охрабрувачки сигнали и од османлискиот министер за надворешни работи, Саид паша. На 10 ноември романскиот амбасадор се сретнал со големиот везир, кој предложил Властите да испратат молба до османлиската влада, со којашто ќе побараат именување на влашки митрополит.²⁷¹ Во согласност со договореното со турските великодостојници, Митилинеу му наредил на Маргарит да замине во Македонија и да собере доволен број потписи за бараната петиција. Намерата била со пе-

---

влашкиот јазик во црквите изградени од „романизираните“ Власи, без да навлегуваат во причините за ваквата одлука (N. Ş. TANAŞOCA, *Aperçus...*, 156; Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 80; Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 80). Пејфус смета дека Патријаршијата се решила на ваков неочекуван потег бидејќи „внимавала да не биде премногу нетолерантна“ (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 65).

²⁶⁹ I. NENIŢESCU, *op. cit.*, 219.

²⁷⁰ ДАРМ, *f. Casa Regală*, мф. 1509, dosar 14/1890, Constantinopol, 15/27.11.1890, nepaginat.

²⁷¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 238.

тицијата да се побара брат за влашки митрополит и дозвола за непречено користење на мајчиниот јазик во црквите.²⁷²

Односот на Камил паша и министрите во Цариград ја воодушевил романската јавност. Во Букурешт сметале дека веќе ништо не може да го осуети успехот на важното дело, уште повеќе поради тоа што Портата дала берати за Бугарите. Романските медиуми пишувале дека прашањето било начелно решено и единствената непознаница била дали новиот романско-македонски владика ќе биде посветен од митрополитот на Унгровлахија, од бугарскиот егзарх или пак од белградскиот митрополит.²⁷³ Митилинеу испраќал оптимистички вести дека прашањето е речиси решено и „конечно сите усилби, маки и страдања ќе бидат крунисани со полн успех“, а Патријаршијата ќе биде само известена и принудена да го исполни барањето.²⁷⁴ Оптимизмот го засилувале и изјавите што доаѓале од Виена. Запрашан за влашкото црковно прашање, првиот секретар на австроунгарското министерство за надворешни работи, барон Пасети, искажал мислење дека доколку од нејзе биде побарано, царската влада не би ја одрекла својата морална поткрепа за Власите.²⁷⁵

Сепак, многумина не го делеле романскиот ентузијазам. Во март 1891 година српскиот дипломатски претставник во Цариград, Стојан Новаковиќ, изјавил дека прашањето за именување на влашки владика било оставено настрана. Од разговорите со рускиот амбасадор во османлиската метропола, Нелидов, Новаковиќ разбрал дека влашкото црковно прашање не било ништо друго освен притисок од страна на Портата во спорот со Грција и Патријаршијата. Според српскиот дипломат, доказ за тоа бил и фактот што откако спорот со Патријаршијата бил решен, прашањето за „влашки владика“ повеќе никој не го спомнувал. „Проблем е и да се најде влашки владика кој би бил посветен на делото и би се одметнал“ – продолжува Новаковиќ – „Засега нема ниеден таков, а и да има, од еден владика црква не бидува. Грците попрво би се расекле отколку да се согласат да посветат влашки владика. Ако пак владиката се посвети во Букурешт, од грчка страна тоа веднаш ќе биде прогласено за

---

²⁷² ДАРМ, *f. Casa Regală*, мф. 1509, dosar 14/1890, Constantinopol, 15/27.11.1890, nepaginat.

²⁷³ *Граѓа...* том V, книга II..., 110.

²⁷⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 238.

²⁷⁵ *Граѓа...* том V, книга II..., 110.

шизма. Такво нешто нема да им одговара ни на Турците, бидејќи по истиот пат утре би тргнале и други народности, кои, за разлика од Власите, не се верни и покорни на султанот²⁷⁶.

Нормализирањето на односите помеѓу Портата и Фанар не ветувало скоро решавање на влашкото црковно прашање. Неповолниот расплет на настаните сепак не ги обесхрабрил борците за влашка црква. Маргарит успешно ја спровел кампањата за собирање на потписи. Во февруари 1891 година била доставена петиција со која Власите од Клисуре, Гревена, Невеска, Гопеш, Маловиште, Крушево и Прилеп ја молат Портата да дозволи богослужба на влашки јазик. Во неа, потписниците се повикувале на фактот дека во Мала Азија имало народи што ја признавале Патријаршијата, а богослужеле на мајчин јазик. Во петицијата се барала и оценка на прашањето за прекин на црковните односи со Патријаршијата преку назначување на самостоен влашки црковен поглавар.²⁷⁷ Во април Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо составил официјална петиција, потпишана од општините Маловиште, Гопеш, Магарево, Трново, Ниждополе и Крушево, со која Власите од наведените места барале од Цариградската Патријаршија „да дозволи употреба на влашкиот јазик во црквата“.²⁷⁸ На 7 мај 1891 година влашкиот учител пристигнал во Цариград. На 9 и 11 мај петицијата ја доставил до големиот везир и до министерот за правда и религија.²⁷⁹ Петицијата била доставена и до Патријаршијата, но таа веднаш ја одбила.²⁸⁰ Силната иницијатива резултирала со делумен успех. Иако примарното прашање за влашки митрополит останало отворено, на 27 јуни 1891 година султанот издал Ираде со кое на Власите им го признавал правото за користење на мајчиниот јазик во црквите и користење на романски религиозни книги, доколку истите биле одобрени од Патријаршијата.²⁸¹ На валиите им било

²⁷⁶ Idem, 168.

²⁷⁷ Idem, 107.

²⁷⁸ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 4, пап. 17, А.Е. 33, л. 1.

²⁷⁹ Нико ПОПНИКОЛА, *Како дојде до прокламирањето на империјалниот акт Ираде*, Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт ираде, Битола 2005, 125; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 220.

²⁸⁰ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 65.

²⁸¹ Idem; N. Ş. TANAŞOCA, *Aperçus...*, 156; I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 220; Даскалов и Барболов погрешно го датираат ирадето на 21 јуни 1891 година (Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 80; Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 80).

наредено „да не ја попречуваат богослужбата на влашки јазик и да ги заштитат Ароманците“.²⁸² Битката за црковен поглавар продолжила. Митилинеу официјално го поставил прашањето за влашки верски поглавар пред Камил паша. Овојпат станало очигледно дека Новаковиќ и Нелидов се во право. Везирот веќе не изразува „радост и целосна согласност“. Проблеми никнале и внатре во романските редови. Во владата во Букурешт се појавиле недоразбирања од каде би бил новиот митрополит и никако не можело да се дојде до едногласно решение.²⁸³ Сето ова навестувало непријатни последици врз понатамошниот развој на делото.

Патријархот Неофит VIII

Во октомври 1891 година дошло до промена на патријаршискиот престол. За нов патријарх бил избран стариот познаник на Апостол Маргарит, поранешниот пелагониски митрополит, Неофит VIII. Известен за влашките намери, патријархот го свикал Синодот и било решено по секоја цена да се провали идејата за создавање на влашка црква. За оваа цел, во епархиите низ Македонија, Епир и Албанија било наредено да се противдејствува на сите акции насочени кон назначување на влашки митрополит. Од своја страна, патријархот ја заплашувал Портата со нарушување на односите со Грција до колку митрополитското прашање се реши без консултации со Патријаршијата. При таква состојба османлиските владеачки кругови претпочитале да ја смират топката. Митилинеу го посетил султанот Абдул Хамид, од кого не чул ништо охрабрувачко освен банални приказни за добрите односи со Романија. Кон крајот на 1891 година во Цариград била извршена промена на власта. Според Митилинеу, промената негативно би се одразила врз романската кауза. Новите министри и ново назначениот везир, Џеват паша, не биле запознаени со проблемот. На амбасадорот веќе му стана-

²⁸² I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 220.

²⁸³ Trandafir. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques, Ma mission à Constantinople (1896-1900)*, *Revue des sciences politiques*, An. 44, Tome LII, Avril-Juin 1929, Paris 1929, 221-222.

ло јасно дека избрзал со изјавата за „речиси решеното црковно прашање“. Реализирањето на црковното дело барало дополнително време и средства.²⁸⁴

На почетокот на април 1892 година Митилинеу бил примен на аудиенција кај Абдул Хамид, пред кого повторно ја изложил молбата за влашки митрополит. Гостинот го уверил султанот дека Власите ѝ се потчинуваат само на Османлиската Империја и никогаш нема да влезат во анти-османлиски сојуз со Бугарите и Грците. Абдул Хамид искажал задоволство и одговорил дека интересите на Романија и Османлиите на Балканот бараат кардиналното прашање да се реши што поскоро. При тоа ветил целосна соработка. Во истиот контекст, султанот начелно се согласил со предлогот на Митилинеу да се формираат две влашки митрополии во Битола и Јанина, на чело со митрополит примат во Битола.²⁸⁵ Иако Апостол Маргарит потенцирал дека прашањето е далеку од решено, а руската дипломатија ќе стори сè за да го минира процесот на создавање на влашка митрополија, романскиот министер за надворешни работи, Александру Н. Лаховари, го пофалил Митилинеу и побарал да инсистира кај султанот веднаш да биде исполнето ветувањето за двете влашки митрополии. На амбасадорот му било препорачано и постојано да го наметнува мислењето дека „не може Бугарите, чија цел е рушење на османлиската власт во Македонија, да располагаат со свои владици, а покорните сојузници Куцовласи да не го уживаат истото право“.²⁸⁶ Повторно било договорено влашка делегација да поднесе петиција до султанот, со којашто ќе побара назначување на влашки митрополит примат. По долга подготовка за определување на делегатите и уточнување на други прашања содржани во молбата, во јули 1892 година во Цариград пристигнала влашка делегација составена од по двајца претставници од Битолскиот, Солунскиот и Јанинскиот вилает. Делегацијата ја сочинувале свештениците Никола Корнети од Крушево и Хараламб Баламаче од Корча, трговците Христу Зега од Катерини и Јорџи Хаџигогу од Бер, д-р Зиси Папатанаси од Јанина и учителот Хараламб Гоџаман од Берат. Во својство на секретар нив ги придружувал и

²⁸⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 239-240.

²⁸⁵ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 34; T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques...* Avril-Juin 1929..., 221.

²⁸⁶ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 240.

учителот Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо. Кратко по пристигнувањето, делегацијата доставила петиција потпишана од околу 5,000 Власи, составена низ 70 општини во Македонија, Епир и Албанија.²⁸⁷ Делегатите барале „Влашкиот народ да добие религиозен поглавар... Влак по род... кој ќе биде избран од влашкиот народ... ќе го носи името митрополит примат... и чија мисија ќе биде да го надгледува и духовно да го води влашкиот народ кон патот на исполнувањето на своите обврски кон Бога и Суверенот“.²⁸⁸ Спротивно од претходно договореното, претставниците на влашкиот народ барале седиштето на митрополитот да биде во Цариград.²⁸⁹

Црковната делегација на влашкиот народ

Петицијата најпрво била доставена до министерот за надворешни работи, Дервиш паша. Тој ветил дека Власите ќе имаат свој духовен поглавар, со право да престојува во Цариград и да ги ужива истите почести со екуменскиот патријарх и бугарскиот егзарх.²⁹⁰ И покрај силни-

²⁸⁷ G. ZBUCHEA, *O istorie...*, 135; *Şcoli și biserici românești... Documente...*, 28.

²⁸⁸ За текстот во петицијата, в.: G. ZBUCHEA, *O istorie...*, 134-135.

²⁸⁹ Г. ДАСКАЛОВ, *op. cit.*, 80.

²⁹⁰ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 240-241.

те напори на Митилинеу, дури кон крајот на септември големиот везир му наредил на министерот за внатрешни работи, поранешниот битолски валија Халил Рифат паша, да го запознае патријархот со барањето на Власите и да бара патишта за заклучување на проблемот.

Стравувањата на Маргарит за руска интервенција сега се покажале како оправдани. Романија била сојузник на најголемиот руски опонент на Балканот, Австро-Унгарија. Во независна влашка црква Санкт Петербург гледал австроунгарски интереси и дополнително разединување на православните во Османлиската Империја. Руските дипломати му укажале на султанот дека последиците од креирањето на влашка црква би биле погубни за империјата.²⁹¹

Протестот на Патријаршијата бил уште посилен. За да елиминира секако вклучување на други фактори и да го оневозможи решавањето на влашкиот црковен проблем, патријархот прашањето го прогласил за внатрешно и изјавил дека истото треба да го решат Синодот и мешовитиот совет, по барање на самите Власи.²⁹² Повикувајќи се на контра петиции од грцизираните Власи, торбарени низ Македонија и испраќани во Цариград од патријаршиските митрополити, патријархот одбивал да го признае полномошното на влашките делегати. Тој тврдел дека тие не се валидни претставници на влашкиот народ, бидејќи големото мнозинство Власи биле против формирање на независна влашка црква.²⁹³ Од Фанар ѝ го негирале правото на Високата Порта да се меша во чисто догматски прашања. Притоа се заканиле дека нарушувањето на патријаршиските права би резултирало со бунтови, затворање на црквите и предизвикување на интервенција од други држави. Активно се работело и на самиот терен. На Власите им се поставувале пречки од најразлична природа. Откако била известена дека „*влахофоните од Македонија подготвуваат молби до Високата Порта, со кои ќе бараат назначување и испраќање на влашки архиепископ*“, Патријаршијата им заповедала на митрополитите да ги употребат сите расположливи средс-

²⁹¹ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 34.

²⁹² Според Халил Рифат паша, патријархот лично сметал дека влашките барања биле праведни, но ништо не можел да преземе против силниот отпор на патријаршискиот Синод (Види: *Şcoli și biserică românești... Documente...*, 128).

²⁹³ *Документи од виенската архива за Македонија од 1879-1903* (Подбор, редакција и коментар Томо Томоски), Скопје 1955, 71.

тва за спречување на влашкиот потфат.²⁹⁴ Се отишло дотаму пелагонискиот митрополит телеграфски да побара од властите во село Градско да задржат еден свештеник, член на делегацијата што барала поставување на влашки црковен поглавар.²⁹⁵

До крајот на 1892 година Високата Порта не постигнала никаков напредок во контактите со Патријаршијата. Конечно, султанот потврдил дека Власите мора директно да преговараат со патријархот Неофит.

Следувале исцрпни преговори и надмудрувања во кои ниедна страна не попуштала. Неколку месеци патријархот одбивал да ги прими делегатите, под претекст дека молбите ќе бидат разгледани само откако ќе биде потврдена нивната автентичност. Кога делегацијата конечно била примена, Неофит истакнал дека најголемата отстапка што Патријаршијата може да ја направи е да назначи влашки владика во Битола, потчинет нему. Делегатите не се согласиле со такво решение на главното прашање. Од влашка страна било предложено назначување на влашки митрополит во Охридско-Преспанската епархија, овластен да ракоположи влашки свештеници, и богослужба на мајчин јазик секаде каде што тоа би го побарал народот. Овој пат дошол ред на Патријаршијата да одбие. Одбивањето на последниот влашки предлог ги збунило странските дипломати. Британскиот вицеkonzул во Битола, Хамонд Шипли, истакнал дека тврдоглавоста може скапо да ја чини грчката црква. Според конзулот, поставувањето на влашки митрополит во Охридско-Преспанската епархија би било придобивка за Грците, чие влијание во оваа епархија било непостоечко, и би било загуба само за Егзархијата.²⁹⁶ Преговорите завршиле во ќорсокак.

Митилинеу продолжил да го посетува Абдул Хамид за да бара поддршка и посредништво во преговорите. Одговорите на султанот не биле охрабрувачки. Според османлискиот владетел, влашката епископија била во принцип призната, но од државно-политички причини било прерано да се пристапи кон конечно решавање на горкото прашање.²⁹⁷

²⁹⁴ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 5, пап. 18, А.Е. 15, л. 1.

²⁹⁵ К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 142-143.

²⁹⁶ *Британски документи...* Том V..., 320-323.

²⁹⁷ Султанот изјавил: „Прашањето за епископатот, за кое далеку од тоа дека сум индиферентен, во принцип е решено. Власите ги искажаа своите желби, но сега мора да продолжат да работат тактички и да не избрзуваат со моментот на конечно

Во Букурешт започнале да размислуваат за поинакво решение. Есента 1893 година Маргарит му пристапил на бугарскиот егзарх Јосиф I со предлог егзархиските митрополити во Македонија да ја преземат јуриздикцијата врз постојните влашки цркви. Внимателен за да не го обвинат дека се меша во црковни работи надвор од негова надлежност, Јосиф го упатил Маргарит на текстот од ферманот, според кој јуриздикцијата на егзархот била ограничена исклучиво на бугарските општини. Егзархот ја одбил понудата, но сепак го советуваат својот соговорник да придобие некој од патријаршиските митрополити, како што своевременно направиле Бугарите кога успеале да го врбуваат патријаршискиот владика Паисиј.²⁹⁸

Агитаторските способности на Маргарит вродиле со плод. Во Гопеш била организирана средба помеѓу Маргарит и охридско-преспанскиот патријаршиски митрополит, Антим. Митрополитот начелно ја прифатил понудата да стане влашки митрополит примат.²⁹⁹ Роден во Берат, веројатно во албанско семејство,³⁰⁰ Антим долги години бил на

---

*решавање на прашањето. Иако Власите би се одделиле од Фанар и би станале шиизматици, не смееме да изгубиме од предвид дека во моменталната ситуација не е соодветно, ниту пак е мудро за една муслиманска голема сила да се меша во привилегиите на Патријаршијата. Една формална авторизација дадена на Власите за да ги раскинат врските со мајката црква, без да се води сметка за нејзините права, ќе создаде горчлив проблем. Грците повторно ќе ги затворат нивните цркви и бидејќи, за жал, тие претставуваат големо мнозинство од моите православни поданици, ќе избувнат нереди во главниот град и во покраините. Со тоа, можеби, ќе се предизвика и странска интервенција'' (С. БРАГА, *op. cit.*, 23, белешка 74).*

²⁹⁸ *Документи од виенската архива...*, 72; Јосиф веднаш го известил големиот везир за посетата на Маргарит. Везирот го одобрил негативниот одговор на бугарскиот егзарх и му препорачал да не се меша во таа работа бидејќи Портата „сега за сега не сака да го отвори тоа прашање''. „Ако еден ден ни дојде (на дневен ред, б.м) во политиката – рекол везирот – може да имаме корист од него''. Види: БЪЛГАРСКИ ЕКЗАРХ ЙОСИФ, *Дневник*, (Текст, коментар и бележки Христо Темелски), София 1992, 337).

²⁹⁹ М. PINETTA, *op. cit.*, 26.

³⁰⁰ Според Џувара, Братер и Касасис, Антим бил Албанец (Т. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 35; С. А. BRATTER, *Die kutzowalachische frage*, Hamburg 1907, 73; N. KASASIS, *op. cit.*, 19). Кога Неницеску го посетил Крушево во 1892 година, никој не знаел од каде е митрополитот Антим. Едни тврделе

чело на различни дицези. Покрај тоа што бил ракоположен за свештеник и архиереј од Патријаршијата, митрополитот истовремено го поседувал и потребниот бераг од Високата Порта.³⁰¹

Испреплетените и конфронтирани односи на романската политичка сцена го комплицирале изборот на Антим за влашки митрополит. Иако Портата во повеќе наврати истакнала дека предвид може да биде земена само кандидатурата на османлиски државјанин, од Букурешт излегле со поинакви предлози. Во владејачката конзервативна партија во Романија преовладувало мислењето да не се прифати предлогот на Апостол Маргарит. Конзервативците ја лансирале идејата да се кандидира романски државјанин, што би значело автоматско и фактичко зачувување на неговото канонско потчинување кон митрополитот примат на Унгровлахија.³⁰² Всушност, Маргарит бил сметан за човек на либералната партија

Јоан Георгијаде Мурну

и во случајот се работи за меѓупартиски борби. Уште посилен отпор кон кандидатурата на Антим дале локалните училишни ефории во Македонија. Поради тоа што во моментот биле во непријателски односи со Маргарит, тие го одбиле неговиот предлог и од своја страна ја наметнале кандидатурата на свештеникот од Будимпешта, Јоан Георгијаде

дека тој е Влак од јужна Македонија, а според други Антим бил од мешано влашко-албанско потекло (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 97).

³⁰¹ Антим бил на чело на Охридско-Преспанската епархија од 1892 до 1895 година (Види: *Историја на Крушево и Крушевско...*, 62) и повеќепати се покажал толерантен кон Власите-националисти во Крушево, каде што била неговата резиденција (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 66, белешка 96).

³⁰² Конзервативците ги подржувале кандидатурите на свештеникот Симион Попеску и архиереите Мелетиј и Дософтеј (*Școli și biserici românești... Documente...*, 29).

Мурну. Генералниот инспектор возвратил со иста мерка и го одбил предлогот.³⁰³ Недоразбирања избиле и меѓу делегатите на влашкиот народ во Цариград. Дел од нив сметале дека Маргарит го минира работењето на делегацијата и претставува главна пречка на патот кон решавање на црковниот проблем.³⁰⁴ Влашките медиуми во Букурешт тврделе дека Маргарит и Атанасеску работат исклучиво во корист на католичката пропаганда и влегле во отворен судир со останатите делегати, кои биле против унијата.³⁰⁵ На тој начин се продлабочиле противречјата и се изгубило драгоцено време. Повторно требало да се чека на „добри времиња“.

Во октомври 1895 година на власт во Романија дошла либералната партија. Премиер и министер за надворешни работи станал стариот заштитник на Апостол Маргарит, Димитрие Стурса. Новиот премиер дејствувал енергично. Позицијата на Маргарит како неоспорен лидер на Власите-националисти во Македонија била потврдена. Од Цариград бил отповикан амбасадорот со грчко потекло, Митилинеу. На негово место бил поставен дипломатот со долгогодишно искуство стекнато во романските дипломатски претставништва на Балканот, Влаот по потекло од Македонија – Трандафир Џувара.³⁰⁶ Веднаш била коригирана и романската позиција во влашкото црковно прашање. На 26 мај 1896 година Џувара ѝ врачил на Портата мемоар за назначување на романски митрополит, османлиски државјанин, потчинет единствено на османлиската влада.³⁰⁷ Планот на Стурса бил Романија „да се прави мртва“, потајно да работи на реализирање на митрополитското пра-

³⁰³ Маргарит одбил со образложение дека Мурну бил оженет и би се изгубило драгоцено време додека тој се разведе, покалуѓери и мине низ потребните хиерархиски скалила. Вистинскиот мотив всушност се криел во конфликтот помеѓу Маргарит и училишните ефории, како и во личниот конфликт меѓу Маргарит и Мурну (Види: M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 66).

³⁰⁴ V.A.R, *Secția manuscriselor, Macedoneni, Chestiunea Macedoneana în 1896*, A. 508, 240-242.

³⁰⁵ *Peninsula Balcanica*, I/45, 07.11.1893, 2.

³⁰⁶ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 94; Според Џувара, основна цел на неговата дипломатска мисија во Цариград била „аферата со романскиот митрополит“ (Т. Г. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 46).

³⁰⁷ T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques...* Avril-Juin 1929..., 209.

шање и да го чека најповолниот момент за дејствување.³⁰⁸ Во меѓувреме Маргарит склучил договор со Антим, кој во моментот ја извршувал функцијата месемвријски митрополит. За солидна сума од 500,000 франци, Антим целосно се ставил во услуга на Романија.³⁰⁹ Џувара исто така успеал да поткупи неколку османлиски великодостојници за, кога ќе дојде моментот, да дејствуваат во романска корист. Со согласност на кралот Карол, по 100,000 франци добиле личниот секретар на султанот, Изет Беј, и шефот на тајната полиција, Џелаладин паша.³¹⁰

Не требало долго да се чека на поволен момент. Во 1896 година на Крит избувнале силни немири. Веднаш се влошиле и грчко-турските односи. Во Букурешт ја почувствувале шансата. Стурса составил тим во кој влегувале Трандафир Џувара, Апостол Маргарит, Јоан Караџани и синот на Маргарит, Таке. Притоа им го презентирал планот на дејствување, со кој Патријаршијата и Високата Порта требало да бидат ставени пред свршен чин. Иако крајната сметка нема да се совпадне со пресметките направени во Букурешт, четиричлениот тим успешно ги извршил сите наредби на романскиот премиер.³¹¹

Трандафир Џувара

³⁰⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 67.

³⁰⁹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 387.

³¹⁰ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 36.

³¹¹ На 22 октомври 1896 година Стурса ги доставил следниве наредби до Џувара:

- „1) Во наредните денови, г-н Караџани во Цариград ќе донесе сè што е потребно за поставување на капела: икони, свештенички мантии, итн...
- 2) Во Цариград ќе се изнајми куќа, во близина на нашата амбасада, и мудро ќе се работи на изградба на храм и иконостас...
- 3) Таке Маргарит веднаш ќе замине во Македонија и во рок од две недели од сите свештеници и црковни лица од романските цркви ќе собере потписи дека му се потчинуваат на новоизбраниот митрополитот... истовремено, г-н Таке ќе одбере еден свештеник, еден ѓакон и еден псалт и ќе дојде со нив во Цариград.
- 4) На 6 ноември, четворицата романски делегати ќе се сретнат и ќе потпишат документ со што ќе го констатираат изборот на Антим за митрополит.

Во цариградскиот квартал Пера била изнајмена куќа, која веднаш била импровизирана во капела. По повод прославата на роденденот на Џувара, на 6 ноември 1896 година била одржана литургија на којашто Антим за прв пат се појавил како „романски митрополит“. Истиот ден, четворица делегати на „романскиот народ од Османлиската Империја“ (Христу Зега, Јорџи Хаџигогу, Хараламб Гоџаман и отец Никола Корнетти) потпишале протокол со којшто го избрале митрополитот месемвријски Антим за „прв митрополит на Романците од Османлиската Империја“.³¹² Забележлива е промената во терминологијата. Народот

-
- 5) Истиот ден, по повод неговиот роденден, г-н Џувара ќе среди да биде извршена литургија од страна на грчкиот митрополит од Пера. По службата ќе биде побарано заедно со митрополитот од Пера, по повод покој душата на таткото на г-н Џувара, парастас да изврши и митрополитот Антим. Со тоа ќе се констатира дека романскиот митрополит служи во епархијата Пера.
  - 6) На 9 ноември делегатите ќе достават петиција до големиот везир.
  - 7) На 17 ноември 1896 митрополитот Антим за прв пат ќе служи во романскиот параклис во Пера; нему ќе му помагаат сите романски верници, со исклучок на официјалните лица од амбасадата и од конзулатот.
  - 8) По службата, придружен од делегатите од енориите, Антим ќе отиде кај грчкиот митрополит од Пера за да го извести за поставувањето на романскиот параклис, каде што секогаш ќе биде спомнувано и името на патријархот.
  - 9) Следниот ден г-н Џувара ќе отиде кај Портата за да објасни што се случило и да побара одобрение и поддршка од царската влада. Истиот ден г-н Џувара официјално ќе интервенира кај Екуменската Патријаршија, инсистирајќи на поентата дека Романците ќе се решат на шизма доколку Патријаршијата не му дозволи на Антим да работи како избраник на Романците од Османлиската Империја.
  - 10) Апостол Маргарит, заедно со митрополитот и делегацијата, ќе оди кај Портата за да достави изјава со која ќе докаже дека Романците со години се обидуваа да добијат свој митрополит и дури откако се убедиле дека Патријаршијата нема да им ги даде правата се решија на овој чекор кој бара поддршка и заштита од османлиската влада.
  - 11) Во Македонија ќе биде организиран патриотски собир за поддршка на овој акт и... сите романски цркви ќе отслужат еден *Te Deum* за благодарност кон султанот...
  - 12) Во службата ќе учествува и драчкиот митрополит...
  - 13) Буџетот на митрополијата ќе изнесува 4,035 леи месечно“ (*Şcoli și biserici româneşti... Documente...*, 124-126).

³¹² T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques... Avril-Juin 1929...*, 224; *Românii de la sud de Dunăre... Documente...*, 174-175.

што во сите претходни петиции беше „влашки народ“ одеднаш, по директива од Букурешт, стана „романски народ“.

На 8 ноември делегацијата го известила големиот везир за изборот на Антим и побарала официјално признавање на митрополитот со брат. Истиот ден кај везирот Халил Рифат паша пристигнал романскиот амбасадор кому му било ветено брзо привршување на формалностите. Везирот го успокоил Џувара дека Патријаршијата не може ништо да направи освен да ја прифати реалноста.³¹³ По неколку дена била целосно опремена и романската капела во Пера, во која Антим непречено извршил литургија во својство на романски митрополит-примат.³¹⁴ Џувара ја соопштил радосната вест во Букурешт. Новиот романски министер за надворешни работи, Константин Стојческу, побрзал да објави дека султанот го признал Антим за „прв митрополит на Македо-Романците“. Во романското собрание веста предизвикала бура од задоволство. Без разлика на партиската припадност, сите пратеници станале на нозе, ракоплескале и извикувале „Да живее Султанот“.³¹⁵ Како што подоцна изјавил Титу Мајореску, тоа било една од најчудните сцени во историјата на романскиот парламент.³¹⁶ Веста ја пренеле и романските весници. Џувара телеграфирал дека Антим сè уште не е признаен од властите и дека султанот не бил ни известен за случката, но веќе било доцна. Романија го прославувала непризнатото признавање на романски митрополит во Османлиската Империја.

Романската нетактичност резултирала со усложнување на црковното прашање. Османлиските политичари го обвиниле Букурешт дека ја предизвикал Патријаршијата и разгласил нешто што не било одобрено од султанот. Од султановиот дворец решиле да забават со реализацијата на романското барање. Патријархот го прогласил поставувањето на романската капела за незаконско. Патријаршијата организирала протест на грчкото население во Цариград, токму пред капелата. Антим бил екскомунициран. Грчкиот дипломатски претставник во Ца-

³¹³ *Şcoli și biserici românești... Documente...*, 128.

³¹⁴ Од безбедносни причини литургијата била извршена два часа пред предвиденото време (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 68, белешка 107).

³¹⁵ B.A.R, *Secția manuscriselor, Macedoneni, Chestiunea Macedoneana în 1896*, A. 508, 252; T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques... Avril-Juin 1929...*, 225.

³¹⁶ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 68.

риград, Мавкордато, ја предупредил Портата дека во случај прашањето за романски митрополит да биде решено без консултации со Патријаршијата, емоциите на грчкиот народ ќе предизвикаат масовен бунт во османлиската метропола, а патријархот повторно ќе ги затвори црквите.³¹⁷ Ситуацијата била дополнително усложнета кога Османлиите се обиделе да го искористат црквното прашање за други цели. Султанот му врачил на Џувара проект-договор за потпишување на одбранбен сојуз помеѓу Романија и Османлиската Империја. Според договорот, двете страни се обврзувале на помош доколку едната од нив биде нападна та од друга балканска земја. Кралот Карол го одбил предлогот како опасен и бесполезен.³¹⁸ Очигледно, Романија не сакала воено инволвирање на Балканот сè додека не биле повредени нејзините интереси. Истите, пак, реално би биле нарушени само во случај на бугарско или српско територијално проширување на османлиска сметка, без соодветна компензација за романското кралство.

Халил Рифат Паша

Ваквата политика на Романија започнала да се одразува негативно врз прашањето за признавање на Антим. На Џувара секојдневно му било ветувано дека проблемот набргу ќе биде решен. Влашката делегација доставила неколку нови петиции до Високата Порта. Таке Маргарит, кој во тој период бил секретар на големиот везир, постојано добивал ветувања од везирот дека работата се движи во посакуван правец. Сепак, кон крајот на годината станало јасно дека прашањето ќе остане отворено *sine die*.

На 27 декември 1896 година Џувара упатил извештај до Стојческу, во кој укажува дека „... работата е запната... прашањето не е ни разгледано... И покрај формалното ветување од султанот дека Антим ќе биде признаен до Божиќ, работата не се движи во охрабрувачки правец и изгледа дека решението не е

³¹⁷ Idem.

³¹⁸ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 26-27; Истовремено, Атина им предлагала сојуз на Србија и Бугарија, насочен против Османлиската Империја (Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 99).

блиту. Нема сомнение дека Големите сили, за кои уште од почетокот се плашев дека ќе направат сè за да го одложат нашиот триумф, успеаја во намерата".³¹⁹ Џувара во случајов мисли на Русија и Франција. Тој бил известен за позицијата на Франција и Русија и неколкупати јавува дека двете сили силно лобирале кај султанот да не го признае Антим. Според него, Русија се стремела Патријаршијата да ја претвори во Севселенска Словенска Патријаршија и никогаш нема да дозволи формирање на нова, несловенска епископија.³²⁰ Единствената придобивка до 1897 година била султановата дозвола шест влашки ученици да се запишат на османлиските колеџи.³²¹

Одолговлекувањето на проблемот предизвикало нервоза и кај влашката делегација во Цариград. На површина избиле недоразбирањата и нетрпеливоста меѓу Антим, Маргарит и одредени делегати. Двајца од делегатите, Христу Зега и Јорџи Хаџигогу, не можеле повеќе да го чекаат издавањето на ирадето и се вратиле во Македонија.³²² Разочараните делегати изјавиле дека никогаш повеќе нема да земат учество во националното прашање.³²³ Зега изјавил дека „ако ние делегатите бевме оставени да работиме слободно, без мешање од страна на Маргарит, епископското прашање ќе се одвиваше поинаку. Вака како што сега се работи, ние сме длабоко уверени дека ништо нема да се постигне, бидејќи најголемиот душман на прашањето (за влашка црква, б.н) не се ниту Турците, ниту патријархот, туку самиот Маргарит".³²⁴ Несогласувања избиле и меѓу Антим и Маргарит од една и Антим и отец Корнети од друга страна. Антим му замерувал на Маргарит што и покрај ветувањето дека на митрополитот ќе му биде препуштено водството во црковното прашање, Маргарит го третираше Антима како свој потчинет. Антим бил бесен што еден од делегатите, Никола Корнети, самиот се прогласил за протосингел на новата црква, заобиколувајќи го својот

³¹⁹ *Școli și biserici românești... Documente...*, 132.

³²⁰ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 19, 44-48.

³²¹ *Școli și biserici românești... Documente...*, 127.

³²² *Gazeta Macedoniei*, I/2, 8.02.1897, 2.

³²³ *Idem*, I/6, 8.03. 1897, 2.

³²⁴ *Idem*, I/1, 1.02. 1897, 2.

претпоставен. За возврат, Корнети за свој црковен лидер го признал бугарскиот егзарх.³²⁵

Патријаршијата се обидела да го искористи овој хаос во влашките редови за да му зададе фатален удар на црквното прашање. Епископот на Пера, Германос Каравангелис, упатил писмо до Антим во кое го уверувал дека мајката црква ќе му прости и со задоволство ќе го прими назад во својата преградка.³²⁶ Фијаското изгледало неизбежно, но токму кога се чинело дека Маргарит ќе доживее пораз на сите фронтови, напрегатите грчко-турски односи му дале нов импулс на црквното прашање.

На Крит ескалирале борбените дејствија и една нова војна помеѓу Грција и Османлиите станувала реалност. Властите во Цариград повторно започнале да флертуваат со Букурешт и да даваат надеж за позитивно решавање на црквното прашање. Свесна за неминовната романска иницијатива, Патријаршијата започнала да размислува за одредени отстапки. По повод смртта на гребенскиот митрополит, од Фанар предложиле во Гревена да биде назначен митрополитот од Берат, а на Антим и Власите да им биде понудена Бератската епархија. Џувара ја пренел понудата во Букурешт, од каде што добил директива да не го прифаќа предлогот и да стори сè за да го спречи планот на Патријаршијата.³²⁷ На 21 април 1897 година, пет дена откако Грција извршила мобилизација на војската, султанот предложил проект за нова балканска алијанса. Четиринаесет дена подоцна, Абдул Хамид изразил желба да биде потпишана воена конвенција помеѓу Османлиската Империја и Романија.³²⁸ Известен за идејата на Цариград, Стурса му наредил на амбасадорот да не дава никаква надеж додека не се реши митрополитското прашање. Во текот на летото османлиските власти се обиделе во три нови наврати да склучат сојуз со Романија. Видно вознемирен од романската неодлучност, султанот дал да се разбере дека романските барања можат да станат реален факт само откако ќе се потпише воен сојуз. Сепак, романската влада одбила секаква корелација помеѓу пред-

³²⁵ Idem, I/3, 15.02. 1897, 3.

³²⁶ T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques...* Avril-Juin 1929..., 229.

³²⁷ *Şcoli şi biserici româneşti...* Documente..., 122.

³²⁸ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 43.

логот за алијанса и митрополитското прашање и претпочитала сојузот да биде потпишан дури по склучувањето на мир помеѓу двете завојувачки страни. Џувара инсистирал кај своите претпоставени дека Романија има потреба не само од одбранбен, туку и од офанзивен сојуз. Според амбасадорот, на тој начин романското кралство би го решило митрополитското прашање и би добило територијално проширување. Но во Букурешт не дејствувале.³²⁹ Единствено Маргарит ги убедил неговите Власи директно да се вклучат во борбените дејствија, со што би станале милет-исадикане (верен народ).³³⁰

Во усложнетата ситуација, од Букурешт се обратиле кон Австро-Унгарија. Во разговор со австроунгарскиот амбасадор во романската метропола, Алојз фон Ерентал, кралот Карол потенцирал дека засилувањето на влашкиот елемент во Македонија ќе биде од голема корист за тројниот сојуз. Притоа побарал австроунгарска поддршка во црковното прашање. Со слични барања кон Ерентал и австроунгарскиот министер за надворешни работи, Агенор Марија Голуховски, истапиле премиерот Стурса и министерот за јавни набавки во романската влада, Јонел Братиану. Добиените одговори биле поразителни. Голуховски изјавил дека моментот е непогоден за решавање на црковното прашање и го упатил Букурешт на соработка со Патријаршијата. Ерентал категорично го одбил романскиот предлог за австриско инволвирање и, во извештај до Голуховски, предупредил на опасноста од судир со Русија во случај на австроунгарска интервенција. Ерентал го предупредил Стурса да не ги насочува напорите кон Македонија, туку кон подобрување на внатрешната состојба во Романија. Амбасадорот го советува својот соговорник да работи на создавање на подобра администрација во Добруџа, каде што „...романските интереси се од многу повитално значење, отколку оние во далечна Македонија“.³³¹ Австро-Унгарија била загрижена поради растечката сила на Словените на Балканот и предлагала соработка помеѓу Грција и Романија, бидејќи „ароманска

³²⁹ Idem, 44-48; Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 368-369.

³³⁰ Уште во 1896 година Маргарит ветил дека во случај на грчко-турска војна, влашките сточари ќе соработуваат со Турците; Види: ДАРМ, *Ministerul Afacerilor Externe a României* (натаму М.А.Е), *fond 21- Constantinopol*, мф. 1714, Vol. 34/1896, *Therapia*, 22.07/03.08.1896, 214).

³³¹ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 68-69, белешка 114.

црква во Турција, која во најдобар случај би броела 300,000 души, само би создала понатамошни поделби во анти-словенскиот фронт и не би можела да ги спречи Словените без грчка помош". Според Ерентал, Австрија не требала во ниту еден случај да ја подржува нездравата ориентација на романските национални чувства. За Виена влашкото прашање било безначајно, не заслужувало внимание, и можело само повеќе да го усложни и онака тешкото македонско прашање.³³² Позицијата на Виена ја потврдуваат и странските дипломати. Во обид да дознаат дали бил склучен сојуз меѓу Романија и Османлиската Империја, рускиот и францускиот амбасадор во Букурешт се потрудиле да го дознаат односот на романските сојузници по тоа прашање. „Во принцип, сметам дека не е возможно романскиот крал да се обврзе на таков договор без дозвола од некоја голема сила, па така јас и Фонтон (руски амбасадор во Букурешт, б.н) се обидуваме да дознаеме каков е односот на Австрија и Германија по ова прашање. Дознаваме дека кабинетот во Виена го советуваше Букурешт да не се согласува на никаков договор со султанот“ – запишал францускиот амбасадор, Д'Аубињи.³³³

На 26 септември 1897 бил воден последниот посериозен разговор за воен сојуз помеѓу Романија и Османлиската Империја. И овој пат Романците го одбиле турскиот предлог. Османлиите за возврат ги отфрлиле романските барања за митрополит примат. Во ноември Џувара разговарал со големиот везир и се пожалил: „како може Бугарите, најголемите непријатели на Империјата, да добиваат права, а истите права да им се скратат на верните Романци? Везирот одговорил дека во бугарскиот случај се работи за нови митрополити во постојна црква, а романскиот случај е сосема различен бидејќи се работи за нова црква. „Ветувањето на Бугарите е последица на член од ферманот со кој се формираше Бугарската Егзархија и кој предвидува бугарски епископ во оние места во кои 2/3 од населението ќе се изјасни како бугарско“ - продолжил везирот – „... со други зборови, ветувањето дадено на Бугарите е облигаторно, а

³³² Idem, 70; Ерентал сметал дека во случај Австрија да ѝ помогне на Романија во влашкото прашање, тоа на Русија би ѝ дало дополнителен повод да ја поттикне Бугарија да бара нови привилегии и би се изгубила благонаклонетоста на Патријаршијата кон православните цркви во Босна и Херцеговина.

³³³ *Documents diplomatiques Français* (1871-1914), 1-re serie (1871-1900), Tome XIII, Paris 1953, 549.

ветувањето дадено на Романците е факултативно и не е базирано врз ни-ту еден официјален документ”.³³⁴

Во Романија веќе настапила нервоза. Стурса беснеел дека постојано го лажат со ветувања кои никако да бидат исполнети. Во Букурешт биле организирани студентски протести насочени против владата и Маргарит. Романскиот премиер ја признал горката вистина дека македонското прашање и сите маки во последните децении се сведуваат на признавање на Антим, но тој не гледал позитивна иднина за црковното прашање.³³⁵

Димитрие Стурса

Геостратешките и политичките интереси на Романија сепак се покажале поважни од решавањето на влашкото црковно прашање. Романија можела лесно да го реши проблемот доколку го прифатела османлискиот предлог за одбранбен сојуз. Романските државници претпочитале да не ризикуваат и прашањето повторно било оставено за „подобри времиња”. Овој пат подобрите времиња нема да дојдат. Бугарскиот егзарх Јосиф бил во право кога изјавил дека „моменти како Грчко-турската војна се демнат десетици години, но доаѓаат еднаш во векот”.³³⁶

в) Чија е црквата?

Паралелно со дипломатските преговори на релација Букурешт-Цариград-Атина, во македонските села и градови продолжувале борбите на ситни позиции. Иако Грците и Романците не биле братски на-

³³⁴ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21-Constantinopol*, мф. 1714, Vol. 35/1897, Pera, 15/27.11. 1897, 206-208; *Idem*, 22.11/04.12.1897, 214.

³³⁵ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 388-390.

³³⁶ *Idem*, 385.

роди, „Романците“ и „Грците“ во влашките населби воделе братоубиствени борби со епски димензии и трагикомични епипози. Во нив бојното поле бил црковниот двор, а главна награда за победникот бил клучот од локалната црква.

На почетокот на 60-те години на XIX век Македо-Романскиот комитет во Букурешт подготвил амбициозен план за изградба на романски цркви во Европска Турција. Планот содржел и отворање на духовна семинарија во Солун или Битола, од чии редови би произлегле идните романски свештеници во Империјата. За први апостоли на планираната романска црква во Битола биле подготвувани некојси ѓакон од Солун и синот на поп Михаил од Трново, Јорџи.³³⁷ Во 1863 година, од романскиот буџет биле обезбедени и финансиски средства за изградба на романски цркви во Македонија. Сепак, поради несогласувањето на Патријаршијата и слабите позиции на романската пропаганда во Македонија, планот за отворање на духовна семинарија и изградба на цркви бил напуштен на неодредено време.

Редица современици потврдуваат дека долго пред појавата на романската пропаганда во Македонија, во влашките населби светата литургија била пеена и на влашки јазик. Константин Белемаче тврди дека без никаква пропаганда и без да биде платен од никого, во 1840-те години учителот Димлу ал Пипи од Маловиште го превел Евангелието на влашки јазик и ги учел локалните деца во црквата да читаат и пеат на влашки.³³⁸ Во 1900 година еден друг автор вели: „На времето, како што ни кажуваат нашите стари, во сите населби населени со Власи, Светото Евангелие се пееше на влашки“.³³⁹ Погоре видовме како жителите на Клисурата тврдеа дека уште од дамнешни времиња Евангелието, Апостолот и другите книги во црквата се пееле на мајчиниот јазик на клисурчани.

Меѓутоа, кога во Македонија биле отворени првите романски училишта и биле направени првите обиди за внесување на романскиот јазик во црковната богослужба, патријаршиското свештенство го про-

³³⁷ C. I. COSMESCU, *op. cit.*, 38-39.

³³⁸ C. T. BELEMACE, *Un dascal și ună școală di 50 de ani nainte, Frațiila, I/12, Bucuresti 1902, 185-187.*

³³⁹ С. ЛАСКУ, *op. cit.*, 22; *Chestiunea Episcopatului Românilor de la Pind, Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 77-78.*

гласило монополот на грчкиот јазик во црквата, а Господи Помилуј изговорено на влашки или романски јазик било сигнал за започнување на борбата. Теркот по којшто се одвивале борбите речиси и да не се разликувал од едно во друго место. Сопственоста врз црковниот клуч постојано се менувала од „грчки“ во „романски“ раце и обратно. Понекогаш, кога борбата целосно излегувала од контрола, османлиските власти го одземале клучот од црквата, по што на крајот немало служба ниту на грчки, ниту на романски, ниту на влашки јазик.³⁴⁰

Во документацијата од односниот период се регистрирани стотици примери за ваквите борби. Ние ќе наведеме неколку покарактеристични случаи.

Во 1886 година романската партија го презела општинското училиште во Маловиште. Известен за настанот, патријаршискиот митрополит влегол во селото придружен од жандари, ги исфрлил училишните книги на улица и наредил даскалот да биде уапсен. Насобраната толпа се упатила во заштита на учителот и го нападнала митрополитот.³⁴¹ Пет години подоцна, лут поради тоа што во црквата во Маловиште се богослужи на влашки, митрополитот Александар писмено се обратил до свештениците и псалтите во селото и им наредил „никогаш повеќе да не се осмелат во божјата куќа да пеат на проколнатиот аромански јазик“. Псалтот не ја зел предвид наредбата на митрополитот и продолжил да пее како што знае и како што барал народот. Митрополитот решил лично да го казни непослушникот. Во јули 1891 година влегол во селската црква, го затекнал псалтот како богослужи на влашки јазик и почнал да мава со крстот:

„Кој е овој јазик, непрокопсанику?“ – запрашал Александар.

„Аромански, деспоту“ – одговорил псалтот.

„Престани засекогаш да пееш на тој јазик затоа што е проколнат од Бога“ – рекол митрополитот, ја подигнал големата патерица и започнал да го удира „злосторникот“. Псалтот успеал да ја дограпчи патерицата и овој пат почнал тој да удира по грчкиот митрополит. Насобраната толпа само гледала како псалтот го тепа немоќниот духовник.³⁴²

³⁴⁰ Види: Vico MANTEGAZZA, *Questioni di politica estera*, Milano 1907, 142.

³⁴¹ N. POPNICOLA, *Muluvishti...*, 127-128.

³⁴² I. NENIŢESCU, *op. cit.*, 210-211.

Црквата Света Петка во Маловиште

Немирите во Маловиште продолжиле со сличен интензитет. Во 1893 година посланата романска партија ја суспендирала грчката црковна управа и ги презела сите црковни работи во свои раце.³⁴³ Како реакција на оваа одлука, селските гркомани влегле во црквата Св. Петка за да го протераат романскиот свештеник. Повторно уследила масовна тепачка во која Теодор Нарте го убил својот соселанец Наум Симча, а двајца селани биле потешко повредени. Полицијата го испитала случајот и уапсила 18 селани и ученици од романскиот лицеј во Битола, обвинети дека ги поттикнале немилите настани во Маловиште.³⁴⁴ Не можејќи да го спречи напредокот на романската партија во селото, во 1898 година охридско-преспанскиот патријаршки митрополит ги одзел клучевите од единствената селска црква, по што и „Романците“ и „Грците“ од Маловиште биле принудени црковната служба да ја вршат во предворјето на црквата.³⁴⁵

Во 1892 година „романизираните“ од битолското село Нижополе успеале да ги придобијат синовите на локалниот патријаршки свештеник, Михали. Веднаш бил направен обид за освојување на селската црква. На Богојавление, синовите на свештеникот влегле во црквата и започнале да служат на романски јазик. Разбеснетите членови на грчката партија, на чело со попот Михали, ги нападнале „грешниците“ и ги истерале од црквата. Во судирот веднаш се вклучиле и романизираните нижополци. Сето село започнало меѓусебна тепачка во која со пиштол бил убиен првенецот на грчката општина во Нижополе, Зиси Јоргаки.³⁴⁶ Судирите во селото продолжиле во текот на 1893-1896 година.

³⁴³ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 5, пап. 19, А. Е. 19, л. 1.

³⁴⁴ *Peninsula Balcanica*, I/14, 4.04. 1893, 2; *Idem*, I/15, 11.04.1893, 3; ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 81-а; ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 5, пап. 19, А. Е. 38, л. 1.

³⁴⁵ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 82.

³⁴⁶ П. Г. ΤΣΑΛΛΗ, *op. cit.*, 83-84; *Peninsula Balcanica*, I/9, 28.02. 1893, 2.

За да ги спречи „Романците“ да влезат во црквата, грчката партија поставила вооружена стража насекаде околу неа. Еден патријаршки свештеник минал на романска страна, по што бил екскомунициран. Подоцна уште еден свештеник го направил истото. И тој бил екскомунициран. На крајот Патријаршијата ги отпуштила сите свештеници во Ниждопле и 18 месеци селото останало без свештеник. При венчавки, крштевања и погребни, селаните морале да викаат свештеник од Битола.³⁴⁷

Во 1880 година романската партија во Клисура одлучила Апостолот да биде прочитан на романски јазик во градската катедрална црква. Поволна прилика се укажала при посетата на протосингелот на костурската митрополија. Според обичајот, едно младо момче требало да застане до протосингелот и да започне да го чита Апостолот. Кога во општата тишина сите очекувале младиот Константин Ѓика да започне да пее на грчки, момчето започнало гласно да чита на романски јазик. Откако се соземал, протосингелот му ја одзел книгата на Ѓика и започнал да го удира со патерицата. Народот најпрво останал изненаден.

Потоа гркоманите се пуштиле да го тепаат момчето, а романизираните, предводени од ќерката на Апостол Маргарит, Евантија, му се нафрлиле на протосингелот.³⁴⁸

На 6 декември 1884 година, по покана на Апостол Маргарит, во Клисура пристигнале свештениците Димитри Константинеску и Нико-

*Таке Маргарит со мајката
и сестрите Миа (лево)
и Евантија (десно)*

³⁴⁷ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 6, пап. 19, А.Е. 1, л. 1; А.Е. 5, л. 1; А.Е. 14, л. 1-2; А.Е. 57, л. 1-2; пап. 19/а, А.Е. 72, л. 1-2; пап. 20, А.Е. 6, л. 1; А.Е. 20, л. 1; А.Е. 22, л. 1; А.Е. 49, л. 1; А.Е. 60, л. 1-2; пап. 21, А.Е. 24, л. 1; А.Е. 60, л. 1-2; кут. 7, пап. 22, А.Е. 1, л. 1; А.Е. 2, л. 1-2.

³⁴⁸ CASPER, *Eroina Aromîna Evantia Margaritti*, Almanah Macedo-Român 1902, Bucureşti 1902, 105-106.

ла Флеза. Истиот ден, Св. Никола, заедно со дваесетина турски војници во градот дошол костурскиот митрополит Филарет и придружен од локалниот мудир, градските свештеници, ѓакони и грчки учители, се упатил кон катедралната црква. Први во црквата влегле свештениците Константинеску и Флеза и ги зазеле олтарот и проскомидијата. Наеднаш во светото место влетал митрополитот со грчките свештеници и започнала тепачка меѓу божјите лица. Побројните патријаршиски свештеници ги совладале романизираните попови. Додека турските војници само ги слушале викотниците од црквата, група жени влегла во божјиот храм и почнала да го тепа митрополитот. Во општиот хаос властите реагираше на тој начин што ја заклучиле црквата и ги зеле со себе клучевите, оставајќи ги и едните и другите без место за молитва.³⁴⁹ Сличен настан во истиот град се повторил за време на прославата на Св. Никола во 1893 година. Откако членовите на романската партија профитирале од одлуката на Патријаршијата да ги затвори црквите во 1890 година и ја зазеле црквата Св. Никола,³⁵⁰ секоја недела пред истата црква се одвивале немили настани. Непријателствата достигнале кулминација во декември 1893 година, кога при посетата на Клисуре костурскиот митрополит влегол во црквата Св. Никола, го протерал свештеникот Никола Флеза, ги искинал романските црковни книги и ги проколнал романските свештеници, нивните следбеници и „проклетиот романски јазик“, по што јавно изјавил дека Господ е Грк и не разбира друг јазик освен грчкиот. Група граѓани веднаш го нападнала црковниот великодостојник а, истовремено, мажите од двете спротивставени партии започнале масовна тепачка, по која половина од нив биле тешко повредени, а останатите завршиле во затвор.³⁵¹ По немилите настани, големиот везир наредил во црквата Св. Никола наизменично да се служи на грчки и романски јазик.³⁵²

³⁴⁹ Д. КОНСТАНТИНЕСКУ, *op. cit.*, 31-33.

³⁵⁰ Не биле затворени единствено црквите во Пелагониската и Охридско-Преспанската епархија. Со оглед на тоа што Клисуре била под црковна јурisdикција на костурскиот митрополит, црквите во градот биле затворени.

³⁵¹ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 5, пап. 18, А.Е. 63, л. 1-2; кут. 5, пап. 19а, А.Е. 92, л. 1; *Peninsula Balcanica*, II/58, 6.02.1894, 2.

³⁵² ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 90-а.

Слични или исти борби се регистрирани во секое влашко место.³⁵³ Пропратени со безброј нелогичности, овие верски борби набргу прераснале во вистинска национална омраза помеѓу таткото „Грк“ и синот „Романец“, или помеѓу двајца браќа, од кои едниот се изјаснувал како Грк, а другиот како Романец.³⁵⁴

Црквата Свети Димитрија во Магарево

Честопати во борбата се мешала и трета страна што ја фаворизирала послабата партија и провоцирала уште поголеми конфликти.

³⁵³ За црковните борби во влашките населби види: Никола МИНОВ, *Еден необјавен документ за ароманските цркви во Битолскиот вилает*, Документи, VII/3, Скопје 2010, 1-20.

³⁵⁴ Во овој контекст ќе ги споменеме браќата Петре и Димитри Бадралекси од Голема (Долна) Селиа. Во 1857 година челникот Јорџи Бадралекси го испратил својот најстар син, Петре, на школување во Атина. Кога во 1865 година во Селиа пристигнал архимандрит Аверки и побарал од челникот Бадралекси да му даде еден од своите синови за да го однесе на школување во Букурешт, Јорџи Бадралекси на влашкиот свештеник му го дал својот најмлад син, Димитри. Кога го завршиле школувањето, двајцата браќа се вратиле во родното место, првиот како фанатичен Грк, а другиот како чист Романец. Петре Бадралекси зел активно учество во грчките востанија на Олимп во 1877-1878 година и бил една од водечките личности на грчката пропаганда во Берско. Помладиот Димитри бил водач на романската партија во берската околија, основач на првото романско училиште во Бер и најголем непријател на грцизмот и на неговиот постар брат (Види: I. N. ЮТА, *op. cit.*, 22-31).

Во таква улога најчесто била османлиската власт, која секогаш си наоѓала своја сметка за да ѝ помага на едната од спротивставените страни. Така, иако $\frac{3}{4}$ од населението на Авдела припаѓало на романската партија, со помош на локалните власти три од четирите селски цркви биле во рацете на грчката партија.³⁵⁵ Ситуацијата во Прилеп била уште поспецифична. Во 1887 година повеќе од половината влашки семејства во градот ја напуштиле грчката општина, се откажале од религиозната власт на патријархот и формирале романска општина којашто турските власти одбиле да ја признаат. Прилепските Власи неколкупати се обиделе да го внесат мајчиниот јазик во богослужбата, но власта постојано ја заземала страната на патријаршиската општина. И покрај секојдневните борби меѓу романската и грчката партија, властите останувале на ставот дека црквата е грчка и во неа може да се пее само на грчки.³⁵⁶ Во 1891 година во прилепската патријаршиска општина останале само 40 семејства, кои набргу се преполовиле и во општината членувале само најбедните прилепски фамилии.³⁵⁷ Во 1893 година мухтарот на грчката општина ги испратил своите деца во романското училиште и преминал на романска страна, а неговиот пример го следеле и преостанатите прилепски „Грци“.³⁵⁸ Во јуни 1894 година и последниот чувар на грцизмот во Прилеп, учителот Милтијадис Цуцос, бил принуден да го напушти градот. Така, во Прилеп ниту имало грчка општина, ниту имало Грци, ниту пак имало против кого романската општина да се бори за правото да го користи романскиот јазик во црквата. Сепак, властите одбивале да ја променат одлуката и не дозволувале во црквата да се пее на друг јазик, освен на грчки.³⁵⁹

Во места каде што и грчката партија била силна, локалните власти се ставале на страната на романизираните. Селото Турја било сметано за центар на грчката култура на Пинд.³⁶⁰ До 1897 година сите седум цркви во селото биле патријаршиски. Тогаш свештеникот Димитри Чибуќи се изјаснил за романски поп и романската партија успеала да

³⁵⁵ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli și biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 92-92a.

³⁵⁶ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 4, пап. 17, А.Е. 1, л. 1-2.

³⁵⁷ Idem, А.Е. 91, л. 1.

³⁵⁸ Idem, кут. 5, пап. 19а, А.Е. 80, л. 1.

³⁵⁹ Idem, кут. 6, пап. 20, А.Е. 40, л. 1-2.

³⁶⁰ N. C. СІСМА, *op. cit.*, 21-23.

навлезе во една од седумте селски цркви.³⁶¹ Кога започнала грчко-турската војна од 1897 година, малата романска општина на чело со учителот Димитри Чикма зела учество во војната и активно се борела на османлиска страна. Веднаш по завршувањето на војната, командантот на грчко-турската граница, Нешет паша, започнал да ѝ помага на романската општина во Турја. Четири од седумте цркви преминале во сопственост на „Романците“.³⁶² Набргу учителот Чикма се изборил грчките свештеници да бидат протерани уште од две цркви. Така, од предвоената ситуација во 1897 година, во која шест цркви биле грчки, а една романска, кон крајот на истата година шест од седумте цркви во Турја биле романски, а само една грчка.³⁶³

Во Охрид како трета страна во конфликтот се јавила Егзархијата. Откако во 1870 година охридските Власи го признале бугарскиот егзарх за свој религиозен водач, учителот Јорџи Томара ги превел Евангелијата и Апостолот на влашки, по што и литургијата во црквите Св. Ѓорѓи и Св. Никола непрекинато се одвивала на влашки јазик.³⁶⁴ Во 1873 година во Охрид пристигнале црковни книги од Романија и за прв пат во Македонија црковната богослужба била одржана на романски јазик.³⁶⁵

Во 1892 година починал влашкиот свештеник Јоан од црквата Св. Ѓорѓи во охридското горно влашко маало. На испразнетото место, егзархискиот митрополит Григориј Охридски поставил бугарски свештеник.³⁶⁶ Како реакција на ваквата одлука на митрополитот, свештеникот Ванчу Згала ја затворил црквата. Сметајќи го отец Згала за морален автор на отпорот, бугарскиот прелат го протерал влашкиот свештеник. Во стилот на патријаршиските отци што во минатото на ист начин ги

³⁶¹ D. ŞADIMA, *op. cit.*, 60.

³⁶² ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserică*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 94-94a.

³⁶³ N. C. CИCMA, *op. cit.*, 29; WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 181; A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 61.

³⁶⁴ T. BURADA, *op. cit.*, 43.

³⁶⁵ Take IONESCU, *Macedonia*, Bucureşti 1897, 20, белешка 1; St. MIHĂILEANU, *Biserica Românească din Ochrida*, Primul Almanah Macedo-Român, Constanţa 1900, 133-134; Според Михајлеану, првите романски книги во Охрид пристигнале во 1873 година, но поради тоа што биле напишани со кирилично писмо, никогаш не биле изнесени на виделина „за да не се вообразат Бугарите дека Романците се служат со нивното писмо“.

³⁶⁶ S. MIHĂILEANU, *Biserica Românească din Ochrida...*, 134.

казнувале свештениците што се осудувале да богослужат на црковнословенски јазик, егзархискиот митрополит најпрво го протерал отец Згала на највисокиот планински врв за да се покае, а потоа цели три месеци го заклучил во еден од локалните манастири.³⁶⁷ Црквата Св. Ѓорѓи останала затворена повеќе од четири месеци. Иако и бугарскиот егзарх Јосиф упатил телеграфска наредба за ослободување на Ванчу Згала, митрополитот останал доследен на својата намера во црквата да биде назначен бугарски свештеник.³⁶⁸ Патријаршијата веднаш здогледала шанса да профитира. Патријаршискиот митрополит, идниот романски митрополит примат Антим, им предложил на охридските Власи да ја признаат Патријаршијата. За возврат им ветил дека ќе им биде дозволено да имаат романски свештеници и богослужба на романски јазик.³⁶⁹ Власите од Горно влашко маало прифатиле и повторно се вратиле под патријаршиска власт.³⁷⁰ Но кога во 1896 година свештеникот Згала бил повикан во Цариград за да учествува во инаугурацијата на Антим, патријаршискиот митрополит веднаш поставил грчки свештеник и во црквата повторно бил внесен грчкиот јазик.³⁷¹ На тој начин охридските Власи останале само со една црква. Македонците исто така биле гневни на егзархискиот митрополит, кој со непромислениот потег ѝ овозможил на грчката пропаганда повторно да се вгнезди во Охрид.³⁷²

Грчкиот клер не ја покажувал секогаш истата непопустливост. За разлика од нивните сонародници во Битола, Крушево, Клисуреа и останатите поголеми населби кои требале и морале да бидат грчки, влашките сточари од недостапните планински места не наидуваале на слични препреки од страна на патријаршиското свештенство. Во 1893 година свештеникот Никола Тасе од Чикура започнал да служи на романски. Леринско-Мегленскиот митрополит упатил наредба до селаните во Чикура да го протераат романскиот свештеник од црквата. Во одго-

³⁶⁷ *Peninsula Balcanica*, I/15, 11.04. 1893, 1; ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 84.

³⁶⁸ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 84-а.

³⁶⁹ *Peninsula Balcanica*, I/16, 18.04. 1893, 1; ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 84-а.

³⁷⁰ S. MIHĂILEANU, *Biserica Românească din Ochrida...*, 137.

³⁷¹ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 84-а.

³⁷² К. А. ШАПКАРЕВЪ, *Кратко историкогеографско описание...*, 37.

вор до митрополитот, чикурци се заканиле дека доколку тој инсистира на одлуката да забрани богослужба на романски јазик, тие ќе престанат да му ги испраќаат 24-те оки кајмак што редовно ги праќале во годината. Митрополитот престанал да се спротивставува и им дозволил на селаните да прават што сакаат.³⁷³ Очигледно, некаде свештените лица вределе повеќе од злато, а некаде свештеник се купувал со кајмак.

Читателот може лесно да забележи дека во горните редови честопати станува збор за романски свештеници и романски јазик во богослужбата. Со оглед на тоа што, како што правилно забележува рускиот конзул Ростковски, и романскиот и старогрчкиот јазик биле неразбирливи за Власите,³⁷⁴ изгледа чудна борбата што по цена на живот Власите ја воделе за внесување на романскиот јазик во црквите. Впрочем, зошто од една страна Власите би се бореле за неразбирливиот романски јазик, ако од друга страна се покренуваат против грчкиот јазик под изговор за неговата неразбирливост? Сметаме дека одговорот е едноставен. Најголемиот број известувачи за влашкото црковно прашање биле Романци. Од непознавање на работите, или со тенденција, овие писатели поставуваа знак на еднаквост помеѓу влашкиот и романскиот јазик. Во суштина, борбата за внесување на „романскиот јазик“ во црквите била борба за богослужба на мајчиниот влашки јазик. Тоа впрочем ни го потврдуваат и редица извори. Така, иако погоре говоревме за романска богослужба во охридските цркви и за борбата на Власите од Охрид за внесување на романскиот јазик во црквата, романскиот писател Јоан Неницеску тврди дека во преполна црква во Охрид присуствувал на богослужба на влашки јазик.³⁷⁵ Уште поиндикативни се изјавите на романскиот министер за образование и иден премиер на Романија – Таке Јонеску. Во една брошура од 1897 година, тој јасно истакнува дека во најголемиот број на „романски“ цркви всушност се служело на влашки јазик, а само во мал број цркви богослужбата се вршела на романски: „Малку по малку, денес се дојде до тоа во многу цркви напоредно да се богослужи на аромански и на грчки, а во неколку (цркви, б.н) исклучиво на романски јазик“.³⁷⁶ Навистина, најголемиот број влашки свештеници во-

³⁷³ ДАРМ, *fond Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 83-83а.

³⁷⁴ Македонија меѓу автономијата и дележот... Том 1..., 147.

³⁷⁵ I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 361-362.

³⁷⁶ T. IONESCU, *op. cit.*, 20.

општо не го знаеле романскиот јазик и во своите цркви служеле на влашки. Поради недостатокот на влашки свештеници што биле подготвени да го предизвикаат гневот на Патријаршијата, во неколку места во Македонија биле испратени романски свештеници и токму во тие места богослужбата била вршена на романски јазик. Романија тенденциозно се обидуваала да им даде романски колорит на црковните борби. Сепак, во суштината на овие борби стоела само една цел – замена на грчкиот јазик во училиштата и црквите со мајчиниот влашки јазик.

Една од карактеристичните нишки на судирот помеѓу спротивставените партии била и морбидната наклонетост на двете страни да го избираат гробјето за бојно поле и да се борат за правото да ги закопуваат мртовците.

Откако во Битола починал Влавот Христо Димитри, домашните решиле да го повикаат романскиот свештеник од Гопеш да го опеа мртовецот. Следниот ден во куќата на Димитри пристигнал патријаршискиот митрополит и се обидел да го убеди семејството на починатиот погребот да биде извршен од грчки попови. Овие го одбиле предлогот. Јадосан од неуспехот, митрополитот им наредил на турските стражари да ги уапсат неколкумината влашки учители што во моментот се наоѓале во куќата. Веднаш се собрала група од околу триста про романски ориентирани битолчани и го притиснале грчкиот владика, кој морал да побегне низ прозорецот и да се скрие во блиската грчка болница. Попладне околу куќата на мртвиот Димитри се собрала поголема група гркомани, кои не дозволувале мртовечкиот ковчег да биде изнесен од куќата без присуство на грчки попови. Утредента прашањето за погребот на Христо Димитри било изнесено и пред идаре меџлисот. Со пет гласа за и три гласа против, меџлисот се изјаснил да му се дозволи на семејството на починатиот самото да си одбере кој поп ќе го изврши погребот. Збеснатите гркомани го заобиколиле домот на покојникот, ги зазеле сите соседни улици, ги раскинале венците на парчиња и започнале крвави тепачки по улиците. Турските власти наредиле мртовото тело да биде балсамирано, бидејќи веќе трет ден било изложено на летните горештини. Ниту едната, ниту другата страна не сакала да попусти. Валијата телеграфирал во Цариград и го изложил проблемот. Од османлиската метропола пристигнало султанско ираде мртовецот да биде погребан од војници, без присуство на никаков свештеник. Вој-

ниците го погребале починатиот, но пред зори група гркомани на чело со грчки свештеник го откопале телото, го извршиле посмртниот ритуал и повторно го закопале.³⁷⁷

Сметаме дека не е потребен дополнителен коментар!

Борбите околу училиштата и црквите постепено ги зафатиле сите пори од општествениот живот на Власите. За влашките националисти Грците биле гости кои насилно сакале да го протераат домаќинот од неговата куќа и од неговата црква.³⁷⁸ За нив било неразбирливо како може мохамеданска Турција да им го овозможува правото на црковна богослужба на мајчин јазик, а од православната Патријаршија истото да им биде скратено.³⁷⁹ За Грците и Власите-гркомани, романското движење немало никаков легитимитет и било сметано за агресија на среброљубиви индивидуи, финансирани од Букурешт.³⁸⁰ Затоа сите средства биле дозволени во борбата против натрапникот, иако во некои случаи натрапникот бил брат, син или родител. Интензитетот на овие борби честопати зависел од настаните на дипломатски терен во Цариград, но, понекогаш, токму навидум безначајните борби во некое влашко планинско село ги раздвижувале дипломатиите во Букурешт, Атина и Цариград и ги загрозувале односите помеѓу балканските држави.

Дури на почетокот на 90-те години од XIX век Романија започнала да покажува посериозен интерес за локалните црковни борби. Во буџетот од 1890/1891 година за прв пат по Берлинскиот Конгрес биле издвоени средства за „романските цркви во Македонија“.³⁸¹ Првите свештеници што ја напуштиле Патријаршијата и служеле на влашки јазик не добивале никакви субвенции од романската држава. Како и во случајот со првите учители, тие тоа го правеле своеволно, од лични убедувања, свесно изложувајќи се на сите малтретирања од страна на грчки-

³⁷⁷ X. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том II..., 262-263, белешка 3; X. Н. БРЕЈЛСФОРД, *op. cit.*, 258-259; *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 220-221; П. Г. ТСАЛАН, *op. cit.*, 68-71.

³⁷⁸ Анастасе ХАЧУ, *Апостоли и маченици*, Скопје 2002, 21.

³⁷⁹ Cornilie SĂBĂREANU, *Ăndrepturli-a Armănjlor dit Machidunii ti-ună băsearicā na-tSIONALĀ*, Scopia 2003, 8.

³⁸⁰ Keith BROWN, *The past in question, Modern Macedonia and the uncertainties of nation*, Princeton 2003, 89.

³⁸¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 227-228.

от клер.³⁸² Но кога дошло до заострување на црковните борби и Романија започнала да го финансира влашкото црковно движење, се јавил недостаток од црковни лица. Неколку свештеници биле испратени од Романија, а останатите требале да се купуваат од средината на патријаршискиот клер.³⁸³ Притоа не се водело сметка за квалитетите на овие свештеници и важно било само да бидат придобиеени што е можно повеќе црковни лица. Така, во селото Пљаса во Албанија, свештеникот бил субвенциониран од Романија и важел за романски свештеник, иако истиот не знаел ни збор на романски и богослужбата продолжувал да ја врши на грчки.³⁸⁴ Свештеникот Јани Димитри од Самарина работел како романски свештеник и платата ја добивал од Букурешт. Сепак, сите цркви во селото биле во грчки раце и на романскиот свештеник не му бил дозволен влез во ниту една од нив.³⁸⁵ Како што можело да се очекува, само што некој патријаршиски свештеник ќе минел на романска страна, против него веднаш се фрлало проклетство и бил прогласуван за неморален. Грчката пропаганда кревала таква хајка што некои од тие свештеници морале да молат да им се прости за гревот и да потпишат изјава дека сите гревови ги направиле заблудени од романската пропаганда, за да ги прелажат Елино-Власите и да ѝ наштетат на мајката црква.³⁸⁶ Дел од влашките свештеници одбивале да се вратат во Патријаршијата. Во 1894 година патријархот прогласил масовно екскому-

³⁸² Најспецифичен е случајот на свештеникот Димитри Константинеску. Во 1872 година тој бил затворен во склад со јаглен од страна на гревенскиот митрополит, затоа што во куќите на Власите служел на влашки јазик и се осудил Евангелието да го чита на романски. Во 1883 година бил однесен во манастирот Заборда (Берско), каде што четири месеци работел како измеќар, бил постојано тепан, и бил затворен во ќелија без оган, храна и вода. Додека да се реши да го прифати католицизмот, свештеникот Константинеску бил пет пати апсен и тепан, само поради тоа што одбивал да служи на грчки и продолжувал богослужбата да ја извршува на влашки и романски јазик (*Lettre de Dom. Constantinescou, prêtre grec converti, à M. Favoyrial, prêtre de la Mission, Les missions catholiques, Tome DIX, Lyon 1885, 25-29*).

³⁸³ Според италијанскиот конзул во Битола, Темистокле Филипо Бернарди, Власите биле принудени да ги бараат своите свештеници „меѓу шкартот од Грците и Бугарите“ (S. GALLON, *Rapporti politici...*, 510).

³⁸⁴ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserică*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 87-а.

³⁸⁵ Idem, 93-а.

³⁸⁶ T. BURADA, *op. cit.*, 21-22.

низирање на сите црковни лица што минале на романска страна. Во јули истата година биле екскомуницирани свештениците Јани од Самарина, Риза од Авдела, Јанаки од Хрупишта, Никола од Клисура и Козма од Москополе, а набргу потоа и сите останати свештеници платени од романската пропаганда.³⁸⁷

*Свештеникот Јани од Самарина со членови
на романската општина во селото*

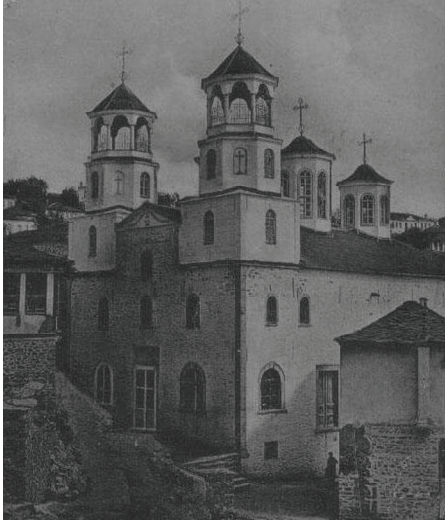
Во некои места сепак бил забележан значителен напредок. Во Мегленско грцизмот бил речиси целосно поразен. Со мали исклучоци, сите цркви биле во сопственост на националната партија и сите свештеници биле финансирани од Романија.³⁸⁸ Во 1873 година со царски ферман црквата Св. Пантелејмон во Периволи била прогласена за влашка црква.³⁸⁹ Во 1889 година Власите од Хрупишта ја искористиле дозволата

³⁸⁷ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 6, пап. 20, А.Е. 54, л. 1.

³⁸⁸ Романската пропаганда меѓу Мегленитите навлегла преку романските свештеници од Света Гора. Во 1895 година романските светогорски калуѓери подготвиле проект-план за купување на манастирот Архангел Михаил, во близина на Ошин, и формирање на метох под јуридикција на романскиот скит на Света Гора. Манастирот бил купен, а од таму романското влијание било ширено низ другите мегленски села (ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Dir. III, Vol. VII, nepaginat).

³⁸⁹ I. VOLOAGĂ, *op. cit.*, 88-89.

на патријархот Дионисиј V за употреба на влашкиот јазик во местата каде што членовите на романската партија сами ги изградиле црквите и издејствувале добивање на ферман за изградба на црква. Црквата била изградена во 1892 година и признаена од властите како „улах килисе“ (влашка црква). Во неа свештеникот Јанаки Папастерију служел на влашки јазик.³⁹⁰

Црквата Свети Јован во Крушево

Во јануари 1893 година првиот кат од романското централно училиште во Крушево бил претворен во капела. Ноќта на 16 јануари свештеникот Корнети одржал литургија на влашки јазик. „Се собра броен, многуброен народ. Дојдоа и многу гркомани. Сите плачеа од радост“, забележал еден од учесниците на настанот.³⁹¹ Четири години подоцна крушевчани добиле ферман од цариградските власти, со кој им се дозволува изградба на црква. Спротивно на законот, во ферманот не било прецизирано од кој митрополит ќе зависи црквата и истата била признаена како улах килисе. На 3 август 1897 година во дворот на романското училиште биле поставени темелите на црквата Св. Јован Крстител.³⁹² Црквите Св. Пантелејмон во Периволи, Св. Богородица во Хрупишта и Св. Јован во Крушево биле единствените цркви во Македонија признаени од властите како „влашки цркви“. Останатите цркви во Европска Турција во коишто се богослужело на влашки или на романски јазик биле преземени од гркоманите.

Во 1897/1898 година од буџетот за романските цркви во Османлиската Империја биле финансирани 38 свештеници и 12 псалти. Тие служеле во 27 различни локалитети во империјата. Од нив 32 свеште-

³⁹⁰ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 88-89.

³⁹¹ DELASTANCIŪ, *Biserica aromînească din Cruşova, Frăţilia*, I/9, Bucuresci 1901, 140.

³⁹² Idem, 141.

ници и 11 псалти работеле во Македонија. Во црквите во Авдела, Бер, Клисуре, Голема (Долна) Селиа, Гопеш, Горна Џумаја, Граматиково, Крушево, Ксироливади, Маловиште, Охрид, Периволи, Турја, Фетица, Хрупишта, Чикура и во шест мегленски села, влашки и романски свештеници служеле на влашки или на романски јазик.³⁹³ Во Битола, Магарево, Невеска, Ниждополе, Прилеп, Трново и во Косовскиот Вилает, Влашите националисти ги продолжувале борбите за сопствена црква. Во некои места, пак, како Сер и Солун, кон крајот на XIX век Влашите сè уште биле цврсто приврзани кон грцизмот и не постоеле услови за актуализирање на црковното прашање.

3. Со велосипед против Платон и Софокле

*Наместо учениците да бараат училишта,
училиштата бараа ученици.*

Таке Јонеску

По потпишувањето на грчко-турскиот граничен договор од 1881 година, односите помеѓу двете соседни држави биле привремено стабилизирани. Подобрувањето на односите со Цариград на Атина ѝ овозможило проширување и зацврстување на позициите во Македонија. Бројот на грчките друштва во македонските вилаети пораснал за повеќе од два пати, а бројот на грчките училишта се зголемил четирикратно.³⁹⁴ Унапредувањето на грчко-турските односи влијаело негативно врз полетната романска пропаганда и романското училишно дело во Ос-

³⁹³ ДАРМ, МСIP, мф. 552, dosar 125/1897, р. 8066-8075; 32-та свештеници и 11-те псалти во Македонија биле распределени на следниот начин: 5 свештеници во Ошин, по 3 свештеници во Крушево и Гопеш, по 2 во Клисуре, Бирислав и Бер/Селиа, по 1 во Бер/Ксироливади, Фетица-Граматиково, Маловиште, Чикура, Хрупишта, Хума, Љумница, Лугунци, Ливади, Горна Џумаја, Турја, Периволи, Авдела, Самарина и Охрид. По двајца псалти работеле во црквите во Клисуре и Крушево, а по еден во Гопеш, Маловиште, Чикура, Хрупиште, Бирислав, Периволи и Лугунци.

³⁹⁴ Ристо ПОПАЗАРОВ, *Грчката политика спрема Македонија во втората половина на XIX и почетокот на XX век (Вооружени, пропагандни, дипломатски и други антимакедонски акции и борбата против неа на теренот)*, Скопје 1973, 22.

манлиската Империја. За време на седумгодишното владеење на романските либерали (1881-1888), владата во Букурешт неколкупати ги зголемила буџетските средства за училишната пропаганда во Европска Турција.³⁹⁵ Резултатите сепак биле скромни. Од 1882 до крајот на учебната 1887/1888 година, во Македонија биле отворени само три нови романски основни училишта – машко училиште во Гревена (1882),³⁹⁶ женско училиште во Маловиште (1882)³⁹⁷ и мешано училиште во Турја (1884).³⁹⁸ Во 1887 година кон основното училиште во Крушево биле додадени два гимназијални класа.³⁹⁹

Во овој период позначителни резултати на училишен план биле постигнати во локалитетите надвор од Македонија. Основни романски училишта биле отворени во Цариград, Влахојани (Тесалија), Корча (Албанија), Јанина (Епир) и Флору (Епир).⁴⁰⁰ Барем на хартија, најголем успех претставувало отворањето на романската гимназија во Јанина во 1887 година. Но, иако меѓу професорскиот кадар можат да се забеле-

³⁹⁵ Во учебната 1882/83 година романската влада издвоила 80,000 леи за пропагандата во Македонија. Во 1885/86 средствата биле зголемени на 81,000 леи, а следната 1886/87 година на 144,500 леи (Види: M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 25; *Raport adresat...*, 3).

³⁹⁶ Според Кордеску училиштето во Гревена било отворено во 1880 година од Димитри Шумба (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 85). Бурада исто така смета дека Шумба отворил училиште во Гревена во 1880 година, но потоа додава дека во истата 1880 година учителот Шумба отворил училиште во Бјаса (T. BURADA, *op. cit.*, 67). Всушност, во 1880 година се работи за неуспешен обид за отворање на романско училиште во Гревена. Училиштето било отворено во 1882 година од Димитри Абелеану и Ѓици Тега Папахаци (*Avela și școala română...*, 42-43; *Primele școli...*, 35).

³⁹⁷ Женското училиште во Маловиште го отвориле Венера Ќирку и Фанија Папакостеа. По отворањето на ова училиште, бројот на учениците во грчките училишта во Маловиште значително опаднал и во 1883 година Грците биле принудени да затворат две од четирите грчки училишта во селото (G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 49-57).

³⁹⁸ По иницијатива на Димитри Чикма, училиштето го отворил учителот Јорџи Зиси (D. ȘADIMA, *op. cit.*, 59).

³⁹⁹ Директор на оваа прогимназија бил Стерју Чона-Чонеску. Во гимназијалните класови предавале Ванѓели Петреску, Ташку Илиеску, Ванчу Унка и Д. Папа Стере (T. BURADA, *op. cit.*, 49-50).

⁴⁰⁰ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 62-64, 89, 323-324 (Anexa 11); T. BURADA, *op. cit.*, 77-78, 81-88, 110.

жат познати и способни личности како Никола Бацарија, Јоан Чули, Јанаки Манаки итн, бројот на учениците во јанинската гимназија бил поразителен.

Во првите две години во неа биле запишани само 14 ученици. Неуспехот во голема мерка се должел на про-грчките чувства на Власите од Јанина. Според Кордеску, сите Власи во градот биле грцизирани, или на пат да бидат целосно грцизирани. Поради тоа, учениците во јанинските романски училишта биле носени од епирските села.⁴⁰¹

На 22 март 1888 година на власт во Романија дошла конзервативната партија. Веднаш се забележала и промена во политиката кон романската училишна пропаганда во Македонија. Таканареченото „Македонско прашање“ романската јавност го сметала за чедо на либералната партија и на романските либерали им носело огромен електорален капитал. Затоа и една од примарните цели на конзервативците била да им го одземе на либералите најголемиот адут во надворешната политика на земјата. Во тој контекст, конзервативната влада се нашла во ситуација да бара начин за развивање на пропагандата во Македонија, или, во најмала рака, да остави впечаток во јавноста дека се грижи за судбината на своите сонародници под османлиска власт. Акцентот бил ставен врз унапредување на училишното дело. Во ситуација кога надворешниот долг на Романија вртоглаво растел и владата била принудена да укинува одредени ставки во буџетот, средствата наменети за романската пропаганда во Македонија достигнувале небесни височини. Во 1889 година биле издвоени 145,400 леи, во 1890 година 180,000 леи, во 1891 година

Јанаки Манаки во ученичка униформа на романскиот Лицеј во Битола (1897)

⁴⁰¹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 88, 201-204.

250,000 леи, во буџетот за 1892/93 година цифрата пораснала на 450,000 леи, за во следната 1893/94 година министерот за образование и религија, Таке Јонеску, да одобри тогаш неверојатни 525,000 леи.⁴⁰²

Димитри Абелеану

Приливот на финансиски средства стимулирал отворање на романски училишта речиси насекаде низ Македонија. Во 1888 година А. Битику отворил петкласно основно училиште за децата од блиските влашки селца Граматиково и Фетица. Истата година во рамките на битолското женско училиште започнал со работа посебен курс, кој во 1899 година израснал во женска прогимназија. Во 1889 година Тома Динискиоти и Ванчу Унка го отвориле третото романско училиште во Крушево. Во 1889 година биле отворени женски училишта во Бер и Прилеп и повторно било отворено романското училиште во Ксироливади.⁴⁰³ Така, пред по-

четокот на последната деценија од XIX век во Османлиската Империја работеле 32 романски основни училишта, лицеј во Битола и гимназија во Јанина, посетувани од 1,425 ученици.⁴⁰⁴

Забележливо е дека во однос на ситуацијата од 1880 година, бројот на училишта се зголемил за повеќе од двојно, а буџетските средства за романската пропаганда биле зголемени за пет пати. Меѓутоа, бројот на ученици во романските училишта во Македонија бил помал за 98 во споредба со бројката од 1,523 ученици, што Џон Блант ја истакна во 1880 година.⁴⁰⁵ Овој чекор наназад бил резултат на повеќе причини од најразновиден карактер:

⁴⁰² ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750, vol. 32 (1900-1915), *Desbaterile adunării deputaților*, *Ședința din 21.12.1901*, Anexa la *Monitorul oficial*, No. 210, 145-146.

⁴⁰³ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 18, 60, 78-79, 168, 198-199.

⁴⁰⁴ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 294; J. АРГИНТЕАНУ, *op. cit.*, 189; Во периодот од 1864 до 1889 година биле отворени повеќе од 40 романски училишта во Османлиската Империја. Горенаведената бројка од 32 основни и 2 средни училишта се однесува на училиштата што функционираше во 1889 година.

⁴⁰⁵ *Британски документи...* Том IV..., 487.

1) *Непознавањето на менталитетот на народот*

Без да води сметка за локалните потреби и менталитетот на влашкото население, насочено кон трговија и сточарство, а не кон академските работи, романската влада отворала гимназии наместо трговски училишта и на тој начин создала вишок на гимназијалци, за кои ниту имало место, ниту можност да бидат вработени. Отргнати од занаетот што можеле да им го дадат родителите и неспособни за физичка работа, 18 годишните гимназијалци единствен спас гледале во патот кон Романија и во обидот да се вработат како службеници во романската администрација.

2) *Постојаните преселби на одреден слој од влашкото население*

Романската пропаганда најчесто успевала да ги привлече сиромашните деца на влашките сточари. Номадскиот живот на овие Власи не дозволувал редовно посетување на наставата. Така, многу ученици го напуштале романското училиште во октомври, пред Митровден, и заминувале кон зимските живеалишта во Тесалија, каде што поради непостоењето на романско училиште се запишувале во локалните грчки училишта.

3) *Неуспехот да се привлечат богатите Власи од градските средини*

Романските пропагатори успешно го експлоатирале општествениот систем на институцијата Челникат и успеале да привлечат извесен број влијателни челници, пред сè од редовите на фаршеротските номадски тајфи. Но обидот да се привлечат богатите градски Власи завршил со целосен неуспех. Вајганд забележал дека кон крајот на 80-те години на XIX век, потеклото на учениците во романските училишта било исто како и на почетоките на учебното дело. Романското училиште било посетувано од околу 20-30 сиромашни деца на овчари, кирации и занаетчи, додека пак богатите Власи, „кои давале и сè уште даваат илјадници, дури и милиони за грчките училишта, не се само рамнодушни кон националното движење, туку се и непријателски настроени кон него“.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁶ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 295.

4) *Употребата на романскиот јазик во наставата*

Форсирањето на романскиот јазик во наставата за сметка на мајчиниот јазик на учениците, како и неподготвеноста да им се излезе во пресрет на барањата за давање на поголемо место на влашкиот јазик во училиштата, уште повеќе ја зголемувало опозицијата кон романските училишта. Во услови кога Власите го учеа романскиот јазик како странски јазик што не бил потребен во ориенталната трговија, училиштата основани од Букурешт и понатаму останале помалку атрактивни од грчките училишта.

5) *Финансиската зависност од Букурешт*

Пред почетокот на последната деценија на XIX век сè уште недостасувала месна иницијатива за издржување на учебното дело. Маргарит укажува дека одредени Власи давале пари за училиштата, но истото го правеле во постојан страв, плашејќи се од гневот на грчкиот клер и непријателството на чаршијата.⁴⁰⁷ Бројот на овие финансиери сепак бил занемарлив и речиси сета помош доаѓала од Романија. Во крајна сметка, развојот на училишното дело останал целосно зависен од политиката на романското кралство и народот немал никакви гаранции дека Букурешт ќе продолжи да ги финансира училиштата. Било јасно дека и најситно политичко раздвижување би можело да го компромитира и погуби крвкото романско образовно дело во Македонија.

6) *Организацијата на училишната мрежа*

Поради недостатокот на романска институција во Османлиската Империја, раководителите на романската пропаганда не успеале да изградат централизиран систем на раководство и контрола, што резултирало со непостоење на заедничка програма за сите романски основни училишта и несинхронизираност во наставата.

7) *Финансиските злоупотреби*

Стилот и методите на работа на Апостол Маргарит предизвикале незадоволство и сомнеж за начинот на којшто ги користел финансиските средства. Според сведоштва собрани од рускиот

⁴⁰⁷ V. BÉRARD, *op. cit.*, 256-257.

конзул во Битола, Ростковски, се покажало дека Маргарит во своја полза задржувал безмалку половина од средствата за припадности на учителите, терајќи ги да потпишат дека истите ги добиваат во целост. Притоа, во годишните извештаи ставал непостоечки училишта и нивното издржување го заведува како расход. На професорските забелешки дека немаат што да работат, генералниот инспектор одговарал: „Земајте ги платите и молчете. Нам ни е неопходно во извештаите да покажуваме колку што се може повеќе училишта и учители, а недостатокот од ученици не ќе биде никој во состојба да го констатира“.⁴⁰⁸

8) Мизерните услови за работа во училиштата

Поголемиот број на романски училишта биле сместени во сиромашни куќи на селските маргини. На спомените за општинското училиште во коешто учеле и од сè срце инвестирале таткото, дедото и прадедото, сега се спротивставувала една трошна куќарка. Како што забележал еден професор од битолските романски училишта: „Ако пројдеш од Битола низ блиските села, ќе се згрозиш од разликата меѓу романското и грчкото училиште. Романското училиште во Трново е една одаичка во приватна куќа; во Нижополе младите момчиња стојат во една голема сала над една стара топлана, полна со дим. Голи сидови, со години неваросани, повеќето од нив без таван, во мала еднокатна куќарка – тоа е прототипот на романското училиште. Никаде децата на Романците не можат да видат нешто погрдо од нивното училиште. А каква само палата се издигнува од спротива – грчкото училиште“.⁴⁰⁹

Веќе и најголемите сонувачи за присоединување на Власите кон романското кралство станале свесни дека Романија е премногу далеку.

Во овој период имало и позитивни нијанси во дејствувањето на романската пропаганда меѓу Власите. Покрај критиките насочени кон методите што Романија ги користела во нејзината политика кон влашкото население, Вајганд е сепак импресиониран од фактот што „во некултивираната Турција постои народ меѓу кој ретко се наоѓаат неписмени, до-

⁴⁰⁸ Македонија меѓу автономијата и дележот... Том 1..., 258-259.

⁴⁰⁹ I. C. PUPPA, *Romania față de...*, 36, белешка 1.

дека во кралството Романија речиси 90% од населението било неписмено⁴¹⁰. Истото го забележал и Константин Истрати: „Кај мажите речиси и нема неписмени. Можеби еден или двајца на сто. Сите знаат да пишуваат на романски, бугарски, грчки, албански или турски, дури и на англиски“.⁴¹¹ Ова секако се должело на конкуренцијата помеѓу Романија и Грција во трката за привлекување на Власите. Резултат на истата борба била и подобрата снабденост со учители во споредба со многу поразвиените училишта во западноевропските земји. Додека во Германија еден селски учител имал 60-80, некогаш и 100 ученици, на учителот во романските училишта во Македонија во просек паѓале околу 30 ученици.⁴¹²

Фанија Тону Папакостеа –
основач на романското
женско училиште во
Маловиште

училишта во Османлиската Империја.

Во 1890 година во Македонија биле основани романски училишта во Белкамен и Долна Белица, како и две нови училишта во Трново.⁴¹³

⁴¹⁰ Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 294.

⁴¹¹ С. I. ISTRATI, *op. cit.*, 34.

⁴¹² Г. ВАЙГАНДЪ, *Аромџне...*, 294.

⁴¹³ С. CIOLACHE, *op. cit.*, 27; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 18, 43, 51-52, 162.

Во 1891 година било отворено мешаното училиште во Катерини,⁴¹⁴ машките училишта во Псодери и Љумница и женските училишта во Турја, Псодери и Невеска.⁴¹⁵ Следната 1892 година романски училишта биле отворени во Ресен, Маруша и во влашките колиби во Мориово.⁴¹⁶ Од буџетот за 1892 година било финансирано и романско училиште во Лерин, иако во односниот период училиштето не функционираше.⁴¹⁷ Во 1893 година романски училишта биле отворени во Велес,⁴¹⁸ Лугунци и Хума.⁴¹⁹ Во буџетот фигурирале и женски училишта во Ниџополе, Ве-

⁴¹⁴ Според Кордеску, училиштето во Катерини било отворено од Зиси Папази во 1890 година, но тоа не соодветствува со изворната документација. На 27 октомври 1891 година Апостол Маргарит известува дека Грците отвориле ново училиште во Катерини и вели дека Романија мора да контрира со отворање на романско училиште во градот. Тој за учител го предлага Зиси Папази, тогашен учител во Ниџополе, одличен професор и познавач на грчкиот јазик (Види: ДАРМ, МСРП, мф. 551, dosar 146/1891, Bitolia, 27.10.1891, 5415-5416). Дури и самиот Кордеску несвесно ја потенцира својата грешка, кога во листата на романски учители во Ниџополе го забележува Зиси Папази како учител во битолското село од 1887 до 1891 година (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 129). Сето ова јасно укажува дека во 1890 година Папази не основал училиште во Катерини и дека истото било основано кон крајот на 1891 година.

⁴¹⁵ T. NERO, *Comuna Pisuderi...*, 321; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 18, 127, 154, 331-332 (Anexa 13).

⁴¹⁶ I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 375; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 136, 145-147.

⁴¹⁷ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 18.

⁴¹⁸ За отворањето на првото романско училиште во Велес и за борбите помеѓу романската и грчката пропаганда во градот, види подетално кај: Н. МИНОВ, *Борбата на Ароманците...*, 2-4; ДАРМ, ф. Браќа Машови..., кут. 27, А.Е. 57; ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Αθαν., *Η εποπτεία της μητρόπολης Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητας Βελεσών, 1876-1914*, Μακεδονικά 17, Θεσσαλονίκη 1977, 152-157.

⁴¹⁹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 328-331 (Anexa 13); *Școli și biserici românești... Documente...*, 134-135; Според романската историографија, училиштето во Хума било првото романско училиште во Мегленијата и истото било основано во 1890 година. Ова произлегува од мислењето во Романија дека јазикот што го зборуваат мегленските Власи е романски дијалект. Имено, населението во Мегленско само си ги избирало своите учители. Во 1890 година селаните од Хума за учител го назначиле Гушу Гага од Ошин, кој наместо на грчки, на учениците им предавал на мајчин јазик. Ова било доволно за романските историчари да заклучат дека првото романско училиште во Хума и пошироката мегленска околина било основано во 1890 година. Во 1891 година Гага бил протеран од грчкото свештенство. Најпрво се упатил на Света Гора,

лес и Катерини, наводно основани во 1893 година.⁴²⁰ Покрај основањето на нови училишта, најчесто сместени во приватни куќи, значителни финансиски средства биле наменети за изградба на нови училишта во Македонија. Во 1891 година биле купени две згради во Клисуреа и во нив биле сместени двете романски училишта.⁴²¹ Истата година, романската партија во Ниждополе од битолскиот валија издејствувала дозвола за изградба на училиште.⁴²² Во 1893 година во Гопеш започнала изградба на двократно романско училиште.⁴²³ Според училишните листи, од 1890 до 1893 година биле отворени и 21 романски училишта во Епир, Тесалија и Албанија.⁴²⁴ Така, следејќи ги неофицијалните податоци од романските дипломати, во 1893 година во Османлиската Империја имало 75 романски основни училишта, лицеј и курс за наставнички во Битола и гимназија во Јанина, посетувани од 3,500 – 4,000 ученици.⁴²⁵ Недостатокот на уредна евиденција не ни овозможува да го утврдиме точниот број на романски училишта во Македонија, ниту бројот на учители и ученици во романските образовни институции на македонска почва.

од каде што се снабдил со романски црковни книги, а потоа отишол во Битола на едногодишно школување во романскиот лицеј. Во Хума се вратил во 1893 година, каде што со романски субвенции отворил романско училиште во селото. Токму затоа сметаме дека романското училиште во Хума било основано во 1893 година, а прво романско училиште во Меглен било училиштето во Љумница, основано од прилепчанецот Михаил Ника во 1891 година.

⁴²⁰ Архивската документација во фондот на семејството Машови јасно укажува дека училиштето во Велес било заедничко за момчињата и девојчињата, и не постоеле две романски училишта во градот.

⁴²¹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 177.

⁴²² ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 4, пап. 17, А. Е. 27, л. 1-2.

⁴²³ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 83.

⁴²⁴ Во османлискиот дел од Тесалија и на Олимп, учители биле назначени во Влахо-Ливади, Кокинопло, Еласона и Претори. Во Албанија биле отворени машки училишта во Берат, Москополе, Драч, Фрашари и Лака, како и женски училишта во Берат и Москополе. Во Мецово биле отворени две училишта, а по едно училиште проработело во Сираку, Гребеници, Фурка, Чернеши, Армата, Лешница и Палеосели. Еден учител бил задолжен да отвори училиште во Армиро, во грчкиот дел на Тесалија. Најголемиот број од наведените училишта никогаш не проработеле.

⁴²⁵ *Şcoli și biserici românești... Documente...*, 15.

Конзервативната партија и Таке Јонеску како министер за образование останале на власт до октомври 1895 година. До крајот на нивното владеење биле основани уште шест нови училишта во Македонија. Во 1894 година романски училишта проработеле во Бирислав и Јанковец,⁴²⁶ а во 1895 година во Скопје,⁴²⁷ Кочани, Ошин и Ливади.⁴²⁸ Во исто време биле основани и единаесет романски училишта во Епир, Косово и Албанија.⁴²⁹

На 4 октомври 1895 година влада формирале романските либерали на чело со Димитрие Стурса. Иако либералите не внеле промени во претходно критикуваниот буџет од 525,000 леи, забележителна е промената во темпото на отворање на нови училишта. Така, во 1896 и 1897 година во Европска Турција биле отворени само две нови романски училишта, во Горна Џумаја и во охридското маало Св. Никола.⁴³⁰

Според официјалните податоци од романското министерство за образование и религија, кон крајот на 1897 година во Османлиската

Таке Јонеску

⁴²⁶ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750, vol. 314 (1866-1894), Constantinopol, 3.11. 1894, 283; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 45-46.

⁴²⁷ ДАРМ, МСЦР, мф. 552, dosar 343/1896, Bitolia, 7/19.08.1895, 7304-7305; Во 1894 година Ташку Илиеску бил задолжен да отвори романско училиште во Скопје. Поради неуспехот да обезбеди дозвола од властите, училиштето не било отворено и Илиеску се вратил во родното Крушево. По обезбедената дозвола, во 1895 година скопјанецот Стерие Костанди го отворил првото романско училиште во Скопје.

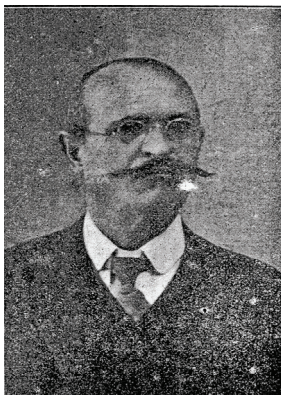
⁴²⁸ D. CANACHEU, *op. cit.*, 180; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 61, 132.

⁴²⁹ Во Албанија била отворена гимназија во Берат, женско училиште во Корча и машки училишта во Нича, Шипска, Грабова, Ферика и Фиери. Тројца учители биле задолжени да отвораат училишта во епирските села Макрини, Бреаза и Косина, а еден учител бил испратен во Призрен (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 20, 53, 127-128, 153).

⁴³⁰ Училиштето во Горна Џумаја било отворено на 2 февруари 1896 година од Константин Чјара и најпрво било сместено во бугарското училиште во градот (C. I. CIARĂ, *Înființarea școlii Române din Giurmaia de sus...*, 32).

Империја имало 86 романски училишта, со 177 учители. Од нив 59 училишта и 128 учители биле во 39 градови и села во Македонија.⁴³¹ Во 1897 година сè уште не била водена точна евиденција за училишната популација.

Според руски извор, помеѓу 1896 и 1898 година во романските училишта во Македонија учеле околу 2,700 ученици,⁴³² а според британскиот вицеkonzул во Битола, Чарлс Хемпсон, во 1897 година 3,000 ученици во Македонија ги посетувале училиштата финансирани од Букурешт.⁴³³

Гушу Гага – основач на првото романско училиште во Хума

Обично наведување на овие цифри остава впечаток за еден разгранет романски училишен систем во Османлиската Империја. Но, доколку сакаме да утврдиме дали овие училишта ги исполниле зацртаните задачи и дали успехот бил импозантен како што тврдел Букурешт, потребно е да излеземе надвор од квантитативниот аспект и да го анализираме начинот на којшто функционираа училиштата, нивната ефикасност, објективите и конкретните резултати. Од таа гледна точка, ситуацијата кон крајот на XIX век била далеку од задоволителна. Многу училишта постоеле само на хартија. Такви биле повеќето романски училишта во Епир и Албанија. Во романската пропаганда во Албанија локалните власти гледале продолжена рака на австро-унгарската политика меѓу албанското население. Затоа и најголемиот број барања за отворање на романско училиште во Албанија наидувале на негативен одговор од властите во Империјата.⁴³⁴

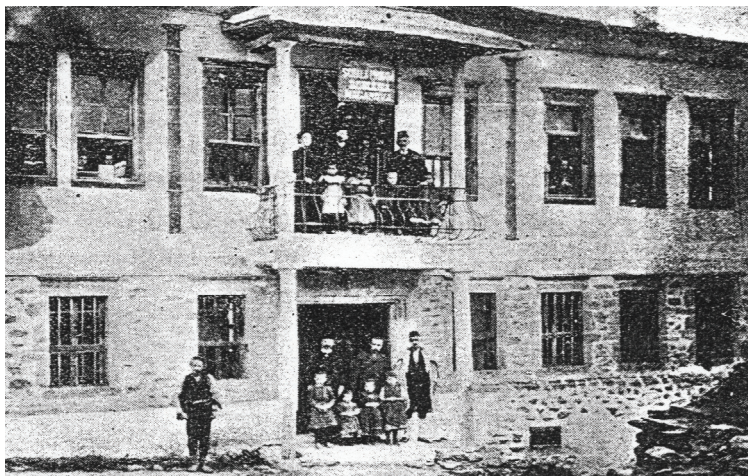
⁴³¹ ДАРМ, МСIP, мф. 552, dosar 125/1897, 8064-8069. Од училиштата во Македонија, 17 биле машки, 17 женски, а 25 биле мешани.

⁴³² Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 393-394, 413, белешка 181.

⁴³³ *Британски документи...* Том V..., 547.

⁴³⁴ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901..., 148; Поопширно за причините поради кои властите не давале дозволи за отворање на романски училишта во Албанија види: Х. Н. БРЕЈЛСФОРД, *op. cit.*, 329; *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 124-130.

Во некои училишта бил забележан феномен да има повеќе учители од ученици. Во училиштето во Мецово немало ниту еден ученик, а имало еден учител. Во таква ситуација, министерот Таке Јонеску испратил уште двајца нови учители во градот за да отворат ново училиште. Така, во Мецово имало две романски училишта и тројца учители, без ниеден ученик!⁴³⁵

Романското училиште во Магарево

Не биле регулирани ниту платите на учителите. Наместо од бројот на ученици, професорската плата зависела од претходно направениот договор помеѓу наставникот и романските училишни власти, или пак од неговиот стаж. На тој начин учители со 5-6 ученици и без средно образование добивале неколкукратно повисока плата од некои професори во битолскиот лицеј.⁴³⁶ Учителите немале никаков интерес да привлечат повеќе ученици, туку, напротив, ним им било поисплатливо да имаат помал број на ученици и помалку работа. Од друга страна, многу учители биле со сомнително минато. Дobar дел од нив биле со недоволен степен на образование, а некои за прв пат се впуштале во образовните води. Еден кафеџија од Букурешт бил назначен од романското министерство за образование да основа училиште во Македонија.⁴³⁷ Про-

⁴³⁵ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901..., 148.

⁴³⁶ D. COSMULEI, *op. cit.*, 27-28.

⁴³⁷ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901..., 147-149.

фесорката Викторија Петру предавала во женската прогимназија во Битола, а самата немала ни четврти клас основно образование.⁴³⁸ Проблемот со зголемувањето на функционерската фаланга и нестручноста на наставничкиот кадар го забележале и некои дипломати. Романскиот вице-конзул во Битола, Александру Падеану, резимирал:

*„... Учителите беа оставени слободно да дејствуваат како што сакаат, без да ги исполнуваат задолженијата... Нашето прашање беше претворено во средство за осигурување, бидејќи многу елементи поставени на функција беа апсолутни нули. Нашите училишта во Турција не беа поставени на начин народот да поверува дека се институции создадени за него, за да ги прегрне и да соработува со нив. Напротив, во нив луѓето гледаа приватни институции на учители кои работеа следејќи ги единствено своите желби... без да водат сметка за потребите на училиштата и жалбите на населението. Со тоа тие ги изгубија симпатиите на народот, без кои ниедно национално училиште не може да успее. Недостатокот на соработка со локалните жители воопшто не ги оптоваруваше учителите, кои немаа друг идеал освен редовно да си ги примаат платите. Многумина од нив, покрај тоа што беа лишени од патриотизам, немаа ниту потребен капацитет за исполнување на задолженијата како апостоли на нашата кауза. Тие само се занимаваа со лични прашања, со интриги, спорови и други мизерии... Просперираа само училиштата што им беа доверени на учители-патриоти и на способни наставници кои умејја да ги придобијат симпатиите и љубовта на населението. Во оваа категорија спаѓаат училиштата во Крушево, Маловиште, Гопеш, Охрид, Невеска, Клисуре, Корча и Бер“.*⁴³⁹

Во приказната за успехот на романската политика во Македонија голем удел имал и Апостол Маргарит. Во својство на генерален инспектор на романските училишта, тој ги подготвувал сите годишни извештаи и често го преувеличувал бројот на функционалните училишта. Во градот Бер работело зимско училиште со осум учители. Напролет Власите од Бер се селеле на неколку локалитети, а учителите заминувале со дел од семејствата. Но во годишниот извештај Маргарит одбележувал едно училиште во Бер и уште три или четири училишта во летните

⁴³⁸ А. TANAŞOCA – N. Ş. TANAŞOCA, *op. cit.*, 191.

⁴³⁹ Константин ЙОРДАН, Румѓански дипломат за христијанските училища и църкви в Битола и околностите в края на XIX век, Македонски преглед, XXIX/2, София 2006, 142.

живеалишта, иако во принцип се работело за истите учители и истите ученици. На ист начин, училиште посетувано од момчиња и девојки било претставувано како две училишта, едно машко и едно женско.

Голем проблем претставувало и материјалното одржување на училиштата. И покрај огромните суми испраќани од Букурешт, во некои училишта биле плаќани само учителите, без да се плаќа кирија за локал и без да се обезбеди простор во кој би се одржувале часовите.⁴⁴⁰ Често пати и професорите вршеле финансиски злоупотреби. Учителите во скопското романско училиште си ги присвоиле парите за кирија и ја напуштиле земјата без трага и глас. Училиштето во Ошин, пак, било затворено бидејќи сопственикот на земјиштето барал и тој да добие плата од Романија доколку од Букурешт сакаат да им изнајмува простор за романското училиште.⁴⁴¹

Проблем од поинаква природа претставувала поставеноста на учебното дело. Маргарит забележува дека во моменти кога грчките и бугарските училишта се развивале на поширока политичка основа, романското училишно дело останало во стеснети педагошки и дидактички рамки. Но и во такви тесни рамки, романските училишта заостанувале зад нивните конкуренти. Додека учениците во грчките училишта учеле за Платон и Софокле, а егзархиските ученици со ококорени очи гледале во мапата на едно огромно бугарско царство од Јадранот до Црното Море, во битолскиот лицеј воопшто не фигурирал предметот романска историја, а во 1895 година била укината катедрата по романски јазик. Наместо овие предмети, во романските гимназии во Турција биле ангажирани професори по танц и биле купени пијана и виолини. По овој неславен потег многумина започнале да се шегуваат дека „децата на овчарите номади дојдоа да учат трговија, а научија да танцуваат“.⁴⁴² Набргу по фијаското со виолините, Таке Јонеску ја започнал и ја реализирал програмата „Велосипед за секој ученик во Македонија“. Ваквата политика на романскиот министер за образование предизвикала потсмев во дипломатските кругови, а либералот Спиру Харет запрашал: „Можеме ли со велосипеди да се бориме против Платон и Софок-

⁴⁴⁰ Eugen IONESCU, *Cauza românească în Turcia Europeană și conflictul cu Grecia*, București 1906, 28.

⁴⁴¹ A. TANAȘOCA – N. Ș. TANAȘOCA, *op. cit.*, 194.

⁴⁴² *Raport adresat...*, xvii-xviii.

ле?“⁴⁴³ Секако, во сарказмот на Харет се крие прашањето зошто Романија не се труди да развие романски патриотизам кај Власите. Навидум нелогично однесување на романските политички фактори, но премногу логично доколку се прифати тезата дека Романија и не била многу заинтересирана да создаде од Власите Романци, а вистинската цел била поинаква – да се остави впечаток кај меѓународните политички фактори и кај романската јавност дека Букурешт се грижи за своите бројни сонародници во Македонија, за кои отвори училишта и испрати голем број учители. Грижа која во иднина би дала плод.

Несериозноста во романскиот однос кон Власите се одразила врз положбата на теренот. Фони Капсали со жалење забележува дека успехите се премали и дека во поголемиот број населби романската партија е сè уште послаба од грчката. Од 4,960 влашки семејства во Битолско и Крушевско, само 1,350 ја прифатиле романската пропаганда. Во Невеска и Клисурса ситуацијата била слична. Речиси и да не бил забележан напредок во споредба со ситуацијата пред дваесетина години.⁴⁴⁴ Поради слабата посетеност на училиштата, романските училишни фактори во нив започнале да привлекуваат деца на Роми и посиромашни Турци.⁴⁴⁵ На тој начин целосно се депласираше тезата дека единствен романски интерес во Македонија е да ги покровителствува своите сонародници – Власите. Најважно било да се прикаже што е можно поголем број на романски следбеници во Империјата. Нивната етничка припадност била од второстепено значење.

Неуспехот на црковно-училишното дело веќе го поставувал прашањето за ползата од романската пропаганда во Македонија.

4. Борбите со грчката пропаганда: *Аферите Пихеон и Мавројанис*

И во последните две децении на XIX век, болката на грчката пропаганда во Македонија се викаше Апостол Маргарит. Човекот кој „со

⁴⁴³ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901..., 148, 164.

⁴⁴⁴ ДАРМ, МСIP, мф. 554, dosar 268/1900, Bitolia, 9.08.1900, 9895-9897.

⁴⁴⁵ T. CAPIDAN, *Meglenoromâni...*, 13, белешка 1; I. NENIŢESCU, *op. cit.*, 162.

смешни средства го протера Гркот од 5 града и од 30 села''⁴⁴⁶ и „со секира влезе во црквата за од неа да го истера грчкиот свештеник'',⁴⁴⁷ продолжуваше да ги заматува сметките на грчката македонска политика. Поради тоа често пати завршувал в затвор и бил мета на неколку обиди за атентат. Во 1888 година Маргарит ја дочекал својата шанса за реванш.

Во март 1887 година во Костур бил уапсен патријаршискиот учител Анастас Пихеон,⁴⁴⁸ откако при претрес во неговата куќа била откриена и запленета сета негова кореспонденција со патријаршиските митрополити, грчки конзули, учители и поранешниот атински силогос.⁴⁴⁹ Битолскиот валија ангажирал преведувач, од чиј превод на писмата на властите им било потврдено дека од 1882 до 1887 година во Македонија дејствувала грчка организација, која работела за присоединување на Македонија кон Грција. Било утврдено дека со организацијата соработувале сите грчки конзули и свештеници. Едно од писмата потврдувало дека за време на Источнорумелиската криза од 1886 година, атинската влада и грчкиот конзул во Солун, Докос, подготвиле план за делување на грчки чети во јужните делови на Македонија. Преведени биле и компромитирачки писма за грчкиот конзул во Бито-

⁴⁴⁶ V. BÉRARD, *op. cit.*, 254.

⁴⁴⁷ *Idem*, 285.

⁴⁴⁸ Анастас Пихеон (1836-1913) бил една од најистакнатите фигури на грчката пропаганда во Костурско. Бил роден во Охрид, веројатно во влашко семејство по потекло од Шипска. Најголемиот број писатели сметаат дека Пихеон бил од влашко потекло. Штефан Михајлеану, кој израснал во Охрид и го познавал семејството Пихеон, тврди дека „сиот град (Охрид, б.н) го знае скромниот татко на Анастас Пихеон како романски кројач кој од грчкиот јазик знаеше само да каже *Kyrie eleison* (Господи помилуј, б.н)'' (DIN BELLA, *Raporturi între rase în Peninsula Balcanica*, Macedonia, 1/3, Bucuresci 1888, 55). Според Вестителев, Пихеон бил од мешано „влашко-бугарско'' потекло (ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *op. cit.*, 27), а костурскиот свештеник Златко Каратанасов тврди дека Анастас Пихеон бил Бугарин (*Черковно...*, 19). Бил образован во Атина, од каде што во 1863 година најпрво бил назначен за грчки учител во Клисуреа, а во 1865 година за директор на грчкото училиште во Костур. Во 1867 година го основа Етници Епитропи (Национален Комитет) во Костур, кое брзо се раширило низ Македонија и прераснало во Неа Филики Етерија (N. Δ. ΣΙΟΚΗΣ, *op. cit.*, 197). Во 1878 година учествувал во обидот за грчко востание во Македонија и бил секретар на т.н „Привремена влада на македонската провинција Елимија''.

⁴⁴⁹ Далибор ЈОВАНОВСКИ, *Заострување на грчко-османлиските односи во 1888 година*, ГЗФФ, кн. 59, Скопје 2006, 270.

ла, Пануријас, кој давал информации за османлиските воени движења и инструкции за вооружување на чети и подготовка на востание против турската власт. Власта обезбедила докази дека грчките конзули, учители и свештеници не биле само известени за дејствија на грчки чети на османлиска територија, туку и дека истите ги координирале и помагале.⁴⁵⁰

Османлиската власт не била заинтересирана веднаш да ја исползува запленетата документација. Во Цариград биле задоволни што обезбедиле аргументи за непријателскиот однос на официјална Атина и чекале поволен момент да го искористат компромитирачкиот материјал.⁴⁵¹ Очекуваниот момент дошол на почетокот на 1888 година, кога влијателните провладини медиуми во Атина започнале да ја напаѓаат османлиската власт поради нејзината наводна поддршка за романската пропаганда во Македонија. Властите во Цариград возвратиле со објавување на дел од пронајдените писма, во кои Пануријас советува „палете, грабете, за да се создаде безредие и за него да бидат обвинети Турците“.⁴⁵² Истовремено биле уапсени и голем дел од водачите на грчката пропаганда во Македонија. Во Битола биле уапсени докторот Димитрис Вафијадис, библиотекарот Анастас Цали, чифлигарот Анастас Пискија и учителите Милтијадис Џинџос, Константин Санди и Андреа Димитриу. Во Костур покрај Анастас Пихеон бил уапсен и д-р Шомос. Во Лерин, д-р Јоанис Вузас. Во Невеска го уапсиле лидерот на грчката партија, Михаил Цирле. Во Солун Василиос Маос, Цоце Лекос, Коџос и Вовос. Најмногу настрадала Клисуреа, каде што покрај д-р Аргиропулос и директорот на грчкото училиште во градот, Јоанис Вадраханис, најпрво биле уапсени 15, а подоцна уште 70 локални гркомани.⁴⁵³ Властите го уапсиле и секретарот на костурскиот митрополит, а митрополитот морал да замине во Цариград за да ги објасни своите постапки. Патријаршкиот митрополит во Сер бил протеран од царството. Конзу-

⁴⁵⁰ Idem, 272; ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *op. cit.*, 28-29; T. BURADA, *op. cit.*, 115; Британски документи... Том V..., 167-168; Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 611.

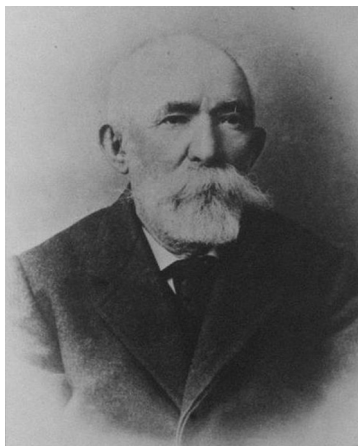
⁴⁵¹ Д. ЈОВАНОВСКИ, *Заострување на грчко-османлиските односи...*, 270.

⁴⁵² Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 611.

⁴⁵³ N. Δ. ΣΙΟΚΗΣ, *op. cit.*, 197, белешка 27; Π. Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *op. cit.*, 43-44; Д. ЈОВАНОВСКИ, *Заострување на грчко-османлиските односи...*, 271-272.

лот Пануријас бил привремено отповикан во Атина. Ситуацијата ескалирала по навлегувањето на две помали четнички групи од Грција на османлиска територија во близина на Катерини. Османлискиот амбасадор во Атина ја споменал и можноста за прекин на дипломатските односи помеѓу Османлиската Империја и Грција.⁴⁵⁴

Ситуацијата кон крајот на 1888 година биле смирена со британско посредништво, но ударот врз грчките позиции во Македонија оставил силни траги. Сите компромитирани лица биле уапсени и притворени во Битола. Валијата Халил Рифат паша заповедал да се вршат чести и ненадејни упади во грчките училишта, со цел да се врши контрола врз предаваната материја. Тајната полиција постојано шетала околу конзулатот и патријаршиската митрополија. По сведоштво на преведувачот на откриените писма, судот ги осудил Анастас Пихеон, д-р Шомос, Анастас Цали и Анастас Пискија на 5 годишен затвор во Птолемаида (Израел), а двајца клисурчани биле осудени на 2-годишна полициска контрола.⁴⁵⁵

Анастас Пихеон

Апостол Маргарит бил преведувачот на писмата и главниот сведок на судскиот процес.

Од грчка страна Маргарит бил обвинет дека лажно сведочел и дека ја злоупотребил функцијата преведувач, што веројатно и не е далеку од вистината. Тој сигурно не ја пропуштил шансата да компромитира некои свои стари должници од Битола и Клисура, кои не биле директно вклучени во аферата Пихеон, но претставувале пречка за развојот на романската пропаганда. Со само еден потег Маргарит успеал да ги загрози грчко-турските односи, да ѝ нанесе тежок удар на грчката пропаганда во Македонија и да ја придобие милоста на битолскиот валија, по чија препорака бил одликуван од султанот.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Д. ЈОВАНОВСКИ, *Заострување на грчко-османлиските односи...*, 271-273.

⁴⁵⁵ П. Г. ТСАЛАН, *op. cit.*, 43-49.

⁴⁵⁶ *Британски документи...* Том V..., 183.

Само што се консолидирала по аферата Пихеон, грчката пропаганда во Македонија била потресена од уште една афера во режија на Апостол Маргарит.

Кон крајот на 1892 година дошло до судир помеѓу грчкиот конзул во Битола и претставникот на „Македонското братство за поддршка на сиромашните“ во Македонија, Теодорос Мавројанис. Со оглед на тоа што бил грчки државјанин и чест посетител на грчкиот конзулат во Битола, Мавројанис бил одлично упатен во тајните на конзулатот. Од друга страна, како претставник на погоре именуваното друштво, бил снабден со печати и документи за прием во друштвото. Набргу по заострувањето на односите со конзулот, Мавројанис стапил во контакт со Таке Маргарит и му ја ставил на располагање сета архива на Македонското братство. Покрај документите за прием на митрополитот Александрос и група граѓани на Битола, Мавројанис доставил и Апел на братството со кој Македонците биле повикани да се разбудат, да се сплотат и во дадениот момент да се дигнат на востание против турската власт за присојединување на нивните земји кон Грција. Таке Маргарит веднаш ги испратил документите кај својот татко во Цариград, кој пак ги доставил до големиот везир. Набргу властите во Битола го привеле и го испратиле во Цариград патријаршискиот митрополит, а биле уапсени локалниот гркоман Пандели Цали, директорот на грчката машка гимназија во Битола, еден од учителите во гимназијата и уште неколку личности. Иако по осум и пол месеци обвинетите биле ослободени, Маргарит сепак успеал привремено да ја парализира дејноста на грчката пропаганда во Битола и да спечали терен на нејзина сметка.⁴⁵⁷

Гневот кон Апостол Маргарит предизвикал силна реакција од грчка страна. Последиците ги почувствувале сите членови на романската партија во Македонија. Во Магарево „романизираните“ биле подложени на неподнослив терор и 750 од нив решиле да емигрираат од селото.⁴⁵⁸ Учителот Барба Нача бил прободен со нож во Кокинопло. Еден романски учител бил убиен при обидот да отвори училиште во Албанија. Младиот Јоан Пјаха бил запален во својата куќа во Влахо-Ливади.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁷ П. Г. ΤΣΑΛΛΗ, *op. cit.*, 55-61.

⁴⁵⁸ А. В. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 124-125.

⁴⁵⁹ *Macedonia*, I/2, 8.10. 1901, 2.

Главна мета на грчките напади бил Апостол Маргарит. На почетокот на декември 1890 година, на една од најфреквентните солунски улици, гркоманот Јанаки Кота Куфо од Клисуре го сопрел генералниот инспектор на романските училишта во Македонија и откако му рекол „Ти си срам за нашето село, време е да исчезнеш!“, му нанел повеќе удари со нож. Атенаторот бил истуркан од драгоманот на романскиот конзулат и исчезнал во толпата народ, а онесвестениот Маргарит бил пренесен во една од солунските болници. Го преживеал и овој напад.⁴⁶⁰

5. Битка за јазикот (Влашкиот отпор кон романската пропаганда)

*На човек од народот, колку и да му
објаснуваш, тој пак ќе ти одговори:
Јас си го сакам мојот јазик, не сакам туѓ јазик.*

Марку Беза

5.1. Проблемите со конкурентската грчка пропаганда биле очекувана пречка во развојот на романската пропаганда во Македонија. Тие претставувале една константа на којашто романските пропагандни фактори и влашките дејци веќе биле навикнати. Проблем со многу поширок размер и со далеку посериозни последици претставувал внатрешниот раскол во влашкото движење, кој силно го поткопал неговиот развој, го дискредитирал романското училишно дело и деморализирачки влијаел врз Власите со национални чувства.

Поголемиот број автори причината за расцепот ја нашле во деспотскиот карактер на Апостол Маргарит и во неговото нетранспарентно водење на финансиските работи. Вака е Маргарит опишан од поетот Константин Белемаче: „На овој човек му се чинеше дека за него не постои смрт на земјата. Тој не водеше сметка ниту за нацијата, ниту за нашите училишта да напредуваат. Тој сметаше, така му се чинеше, дека сите тие што знаеле и учеле писмо на влашки јазик трчаат по неговиот инспекторат,

⁴⁶⁰ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 237, 633.

за да му го грабнат и тој да остане без него, без леб и без големи позиции. Тој беше во состојба да се затворат сите училишта и цркви во Македонија, да не остане ниту една отворена, само тој да не остане без неговата моќ”.⁴⁶¹

Константин Белемаче

Констатацијата на Белемаче е можеби претерана, но силниот егоизам на Маргарит несомнено бил една од главните причини за серијата конфликти во влашките редови. Во рацете на генералниот инспектор се следале огромни финансиски средства, од кои би бил лишен доколку дошло до децентрализација и поголема контрола врз романското образование во Македонија. Од друга страна, многумина претендирале врз приматот во раководството со романските училишта и таквите претензии неминовно воделе кон поделби и расправи. Навистина, обвинувањата против Маргарит не биле без основа. Сеп-

ак тие често пати биле претерани и на тенденциозен начин насочени против неговата личност, од луѓе кои во голема мерка биле анимирани од амбицијата да го преземат неговото место. Внатрешно партиските борби биле во значаен степен потхранувани и од романските политички структури, кои, заземајќи ја страната на една или друга спротивставена фракција во влашкото движење, борбата помеѓу т.н маргаритисти и антимаргаритисти ја претвориле во борба помеѓу романските либерали и конзервативци. Конечно, решавачко влијание врз раздорот имал копнежот на влашките гимназијалци и професори во лицејските простории да започне настава на влашки јазик. Токму од оваа желба и од неподготвеноста на Букурешт да им излезе во пресрет на учениците се родиле и првите поделби во влашкото движење.

5.2. Први професори во романскиот лицеј во Битола биле Трансилванците Василие Глодариу и Раду Корвин, на коишто подоцна им се приклучил Ерменецот Агоп Ефенди.⁴⁶² Тие воопшто не го разбирале

⁴⁶¹ К. БЕЛЕМАЧЕ, *op. cit.*, 25-26.

⁴⁶² I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 307.

влашкиот јазик, ниту пак имале познавања за влашката историја, литература и фолклор. Еден од нив, Глодариу, сметал дека влашкиот јазик е инфериорен во споредба со „пубавиот дако-романски јазик“.⁴⁶³

Во 1882 година за директор на Лицејот бил назначен Влав – отец Јоан Георгијаде Мурну. Истата година како професори во битолскиот лицеј работеле уште тројца Власи од Македонија – Андреј Багав, Константин Кајрети и Ванѓели Петреску. Во април 1883 година, влашките професори „ненадејно“ го напуштиле Лицејот. Следени од повеќето ученици, изнајмиле зграда во Битола и отвориле ново средно училиште, независно од генералниот инспекторат и владата во Букурешт.⁴⁶⁴

Со исклучок на неколку изолирани сведоштва за наводно недоразбирање помеѓу Апостол Маргарит и професорите,⁴⁶⁵ романската историографија не му посветува посебно внимание на овој настан и не се задржува врз причините поради кои влашките професори и нивните ученици го напуштиле Лицејот. Дури и во годините на најжестоки борби помеѓу Маргарит и неговите влашки и романски противници, кога на виделина биле изнесени сите гревови на семејниот инспектор, никој во Романија не го напаѓа Маргарит за бегството на професорите и не ја зазема страната на пребежаните.

Поради недостаток на расположива документација, која би ни потврдила зошто професорите и учениците презеле ваква мерка, секое наведување на причини би останало во доменот на спекулации. Сепак, одредени изјави на „бегалците“ ни овозможуваат делумно да проникнеме во суштината на проблемот. Така, набргу по смртта на Андреј Багав во 1888 година, неговиот пријател и колега, Константин Кајрети, пишува: „Багав отвори ароманска гимназија... и во тек на две години, преку науката, чувствата и патриотизмот што ги имаше во себе, ароманската гимназија процвета и разнесе светлина низ цела Македонија“.⁴⁶⁶ При тоа додава: „*Душата и срцето на Багав насекаде гледаа само ароманство, сонуваа само ароманство, биеја само за просветувањето и издигнувањето на*

⁴⁶³ A. BANCIU, *op. cit.*, 409.

⁴⁶⁴ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 299.

⁴⁶⁵ C. C. BACALLBAŞA, *Constantin Cairetti, Primul Almanah Macedo-Român, Constantină 1900*, 113-114; S. DIAMANDI, *op. cit.*, 400-401; A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 148; *Gazeta Macedoniei*, II/1, 29.03.1898, 1.

⁴⁶⁶ CORETTI, *op. cit.*, I/6..., 117-118.

ароманството. Неговата цел беше пред сиот свет да нè претстави како Ароманци, кои имаат аромански јазик, сопствени адеци, сопствени верувања, сопствена историја”.⁴⁶⁷

Восхитен од „професорите апостоли” и горд што имал среќа да учи од нив, еден од пребеганите ученици, гопешанецот Јанку Арџинтеану, вели: „Сонувачи за идеални времиња и прекумерно убедени во иднината на каузата, тие се бореа и беа силни да ги потчинат времињата под својата крма. Со самопожртвуваноста, ентузијазмот и патриотизмот, во душите на младите фиданки што ги следеа (во влашката гимназија, б.н) запалија божествена искра на љубовта кон татковината и сопствениот народ”.⁴⁶⁸ Од овие зборови на Арџинтеану произлегуваат неколку прашања: Доколку татковината за која пишува писателот е Романија и доколку „сопствениот народ” е романскиот народ, зарем имало потреба учениците да го напуштат Лицејот, каде што таа „божествена искра” можеле да ја запалат професори етнички Романци? Доколку каузата за којашто се бореле пребеганите професори била иста со романската кауза, зарем било логично да го напуштат романскиот лицеј и да паднат во немилост кај носителите на романската кауза во Македонија и нивните надредени во Букурешт? Впрочем, и од литературното творештво на бегалците може да се насети нивната кауза. Професорот, поет, учебникар и публицист, Андреј Багав, сиот свој краток живот го посветил на развојот на пишаниот влашки јазик. Пишувал поезија на мајчин јазик, напишал и објавил *Читанка* на влашки јазик, го основал влашкото друштво „Lumina”(Светлина) и бил иницијатор и главен двигател на списанието „Macedonia”, првото влашко списание од литературен карактер, во коешто повеќето литературни творби, збирки фолклор, патописи, сеќавања и биографии беа напишани на влашки јазик.⁴⁶⁹ Во неговата „Читанка”, Багав јасно покажува кој бил неговиот главен интерес и негова најголема болка:

„Браќа Ароманци, од пред стотици години ни беше потребна една ваква книга, која ќе не учи да читаме и пишуваме на јазикот кој го цицавме заедно со мајчиното млеко, за да им дадеме до знаење на другите дека во на-

⁴⁶⁷ Idem, I/5..., 98.

⁴⁶⁸ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 299.

⁴⁶⁹ Dina CUVATA, *Scritorii armăneshtsă*, Scopia 2001, 10; S. Diamandi, *op. cit.*, 402-403.

шите вени тече крвта на тие кои под свои нозе го имаа сиот тогаш познат свет и дека нашите права се исто толку свети како што се името и Божјите пораки. Доколку од една страна чувството што го имаме во нашите срца секоја минута ни шепоти дека сме Ароманци, тогаш за идејата на ароманизмот треба да работиме сè додека тече крв во нашите вени”.⁴⁷⁰

По прераната смрт на Багав, уредувањето на влашкото списание „Македонија” го презел Константин Кајрети. Поезија и приказни на влашки јазик објавувал и третиот од пребеганите професори – Ванѓели Петреску.⁴⁷¹ Кон крајот на 1880-те години ученикот-бегалец, Коста Косму, ги превел на влашки јазик Молиеровите комедии „Вообразениот болен”, „Скапеновите ујдурми” и „Скржавец” и основал театарска група која истите ги изведувала на мајчиниот јазик.⁴⁷²

Влашкиот лицеј постоел само две години. Во 1884 година Ванѓели Петреску повторно предавал во романскиот лицеј во Битола, а во 1888 година пребеганите ученици фигурираат во лицејските списоци на завршени гимназијалци.⁴⁷³ Професорите во влашкиот лицеј не биле финансирани од никого и не можеле да ги покријат трошоците за одржување на училиштето. Базата сепак била поставена. За само две години Багав, Кајрети и Петреску успеале од своите ученици да создадат идни влашки дејци – писатели, историчари, драматурзи, фолклористи, публицисти и борци за правата на влашкиот народ.

Сметаме дека погоре наведеното ја открива причината за бегството на професорите и учениците од романскиот лицеј. Молкот на Букурешт и делата на влашките професори јасно укажуваат дека единствена причина за основање на влашкиот лицеј во Битола била желбата за изучување на мајчиниот јазик. Желба што Романија не сакала да ја задоволи.

5.3. Доколку ги тргнеме настрана непријателските дејствија на грчката пропаганда, ќе видиме дека повеќето појави и процеси насочени против тенденцијата на Букурешт да ги романизира Власите се зародиле токму во романските просветни институции во Македонија.

⁴⁷⁰ A. AL BAGAV, *op. cit.*, 243.

⁴⁷¹ D. CUVATA, *op. cit.*, 50.

⁴⁷² ДАРМ, фонд Коста Космеску, кут. 1, 1.974.1.1.1-1.974.1.16; Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Българската екзархия...* Том първи... Книга втора..., 82.

⁴⁷³ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 303, 307.

Театарска група на учениците од романскиот Лицеј во Битола

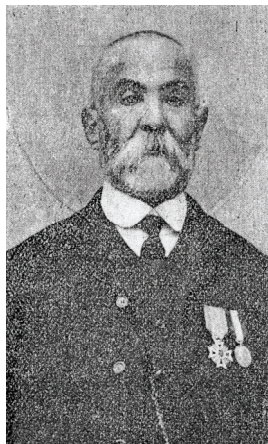
Првите учители во романските основни училишта биле анимирани од мислата влашкиот јазик да биде носечки столб во училишната настава. Атанасеску Хаџи Стерјо, Чона, Илиеску, Багав и останатите пионери редовно испраќале официјални барања до централните училишни органи и моделе наставата во основните училишта да се одвива исклучиво на мајчиниот влашки јазик.⁴⁷⁴ Меѓутоа, набргу по првобитната радост од основањето на училиште поставено на латинска основа, влашките даскалки го испробале вистинскиот вкус на романската пропаганда. Мајчиниот јазик бил безмилосно жртвуван во корист на „литературниот јазик“. Властите во Букурешт дозволиле издавање на влашки буквари за учениците од првите две одделенија, но употребата на влашкиот јазик и печатење на учебници на влашки за учениците од повисоките класови останале табу тема и црвена линија што Романија не дозволувала да се премине. Обидите за развивање на книжевна продукција и негување на влашкиот јазик често пати биле пречекувани на нож. Така, биле истакнувани аргументи дека Власите се „премногу малобројни за да можат да ги преведат светските дела на дијалект“, дека „во интерес на народот е стиховите и литературата истовремено да ги затресат срцата на сите Романци“ и дека „негувањето на ароманскиот дијалект е само моментален опортунизам и е бесполезно“.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 68.

⁴⁷⁵ Ch. O(tto), *Dialectul nostru*, 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904, 59.

Димитри Атанасеску

Стерју Чона - Чонеску

Романската нетактичност предизвикала реакции од влашка страна. Со оглед на тоа што поголемиот број незадоволници од романската просветна политика биле вработени во институциите финансирани од Букурешт, отпорот најчесто бил институционален и базиран на мирољубива основа. Влашката интелигенција се надевала дека со логика и аргументи ќе ги убеди своите работодавци да ја напуштат погубната политика и да го стимулираат развојот на влашката култура. Независно од тоа што добар дел од овие барања биле маскирани со ласкави зборови упатени кон романските училишни фактори, а влашкиот јазик е во повеќе наврати именуван како „дијалект“, несомнен е фактот дека тие манифестирале висока национална зрелост.

Од крајот на XIX век датираат повеќе пројави кои на прв план го исфрлиле влашкиот национален идентитет. Во тој дух, во првиот број на „Revista Pindul“ основачите на списанието се обратиле кон своите читатели со зборовите: „За да постоиме во иднина, не смееме да заборавиме дека треба да си го задржиме јазикот како што си го задржаа предците, бидејќи нашиот јазик, браќа Ароманци, нашиот убав аромански јазик претставува наше најмило богатство. Нашиите предци го одбранија со сопствена крв, ние со молив да го одбариме... Јазикот е историјата на еден народ, знак дека тој живее. Без него народот е мртов, избришан од книгата на светот. Наместо Ароманец, историјата по многу години ќе го нарекува Грк, Србин, Бугарин, Евреин ако сакате... Науката е златно кандило што го рас-

терува мракот, ја осветлува куќата и ја осветлува иконата. Куќата наша е ароманизмот, иконата наша е ароманскиот јазик, а златно кандило науката нека ни биде".⁴⁷⁶ Во сличен контекст до своите сонародници се обраќа и основачот на влашкото списание „Frăția" (Братство), Никола Бацирија: „Брате Ароманец, на твојот јазик, на твојот сладок јазик денес ти зборуваме – разбуди се и просветли се. Ослободи се од ужасот што те најавнал, растерај ја маглата што ти ги држи затворени очите... Досега ја обработуваше градината на туѓинецот и на душманот, а дозволи твојата да се наполни со тревы и трње. Доста работеше за другите, отсега па натаму работи си за себе, за твојот јазик и твојата нација".⁴⁷⁷

Учителите и учениците во романското училиште во Турја

Отпорот против приматот на романскиот наставен јазик бил манифестиран и од прилепчанецот Теодор Капидан, кој иницирал редуцирање на романскиот јазик во наставата и негова замена со мајчиниот влашки. Според Капидан, „сите материи во основното училиште треба да се учат на аромански дијалект, од првото до последното одделение... а во средните училишта дијалектот да се предава како посебен предмет од првостепена важност".⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Cătră Armâni, Revista Pindul, I/1, s.l. 1898, 1-2.

⁴⁷⁷ Frate Aromâne, Frăția, I/1, Bucuresci 1901, 1-2.

⁴⁷⁸ Th. CAPIDAN, O lămurire, Graiu Bun-Revista Aromâneasca (натаму: Graiu Bun), I/4-5, București 1906, 105-106.

Притоа тој се запрашува: „Зарем (влашкиот јазик, б.н) треба да се остави да расте како диво растение?... Зарем тој не заслужува поубава судбина од собирањето на фолклорен материјал, особено сега кога имаме доволно докази дека тој е во состојба да ги прикаже сите тие идеи наменети за развојот на културното ниво на Ароманците? Доколку ДА, тогаш прашувам зошто не би го вовеле во нашите национални училишта во Македонија? Зошто нашите деца не би продолжиле и во училиштата да дишат во истата таа ароманска атмосфера? Зошто?...Кој е тој што го забрани дијалектот?

Теодор Капидан

Кој е тој што наметна казна за учениците да мораат да стојат во училиштата доколку погрешат во изразувањето и наместо на романски прозборат на аромански?’’⁴⁷⁹ Прашањето за внесување на влашкиот јазик во наставата Капидан посебно го разработува во статијата „Целта на нашите културни институции во Турција’’. Притоа пишува дека „основните училишта треба да бидат организирани така што нивна примарна цел ќе биде ширењето на ароманската култура... Затоа е потребно лекциите во основните училишта во сите одделенија да бидат предавани на аромански’’.⁴⁸⁰ „Сите пропаганди во Турција, освен нашата – продолжува Капидан – се борат за привлекување на туѓ народ. Грците од петни жили се тепаат за да нè денационализираат... Бугарите и Србите се расправаат за правото врз еден словенски народ кој според јазикот е исто толку малку бугарски колку што е и српски. Така и Грците и Србите и Бугарите се обидуваат да асимилираат туѓи народи со посредство на нивниот јазик. Само ние Ароманците се бориме за еден народ кој зборува аромански... Тогаш зошто ги компликуваме работите и се обидуваме во нашата културна борба да се идентификуваме со останатите пропаганди, оставајќи го ароманскиот на страна, тоа моќно оружје, и се служиме со (романскиот, б.н) јазик што нашите деца не можат брзо да го разберат? Можеби од страв некој да

⁴⁷⁹ Idem, I/3...36-38.

⁴⁸⁰ Th. CAPIDAN, *Rostul instituțiilor noastre culturale din Turcia*, Graiu Bun, I/11-12, București 1907, 267.

не се посомнева во нашето заедничко потекло со Романците?"⁴⁸¹

Во контекст на манифестирањето на влашката национална самостојност треба да се одбележи и конференцијата на писателот Марку Беза во клубот на влашките студенти во Букурешт. Беза истакнува дека е нужно младите Власи наместо на романски да пишуваат исклучиво на влашки јазик, со што би се развил вкус за читање и „во срцата на Ароманците ќе се развие љубов кон јазикот“.⁴⁸²

Отпорот против романската пропаганда особено дошол до израз кај обичниот народ. Грчките воспитаници од влашките села заминувале во блискиот Солун или релативно блиската Атина и одржувале редовни контакти со своите родители и роднини. Но кога романскиот воспитаник ќе отидел во далечниот Букурешт, тој таму останувал со години или воопшто не се враќал во татковината. Неговите родители останувале сами, без деца, без внуци. Во народните песни се пело за „пусто Влашко“ кое не ги оставало младите Власи да се вратат во родните огништа. Меѓу повозрасните се развила аверзија кон Романија. Таа била особено силна кај жените, кои на Романија гледале како на земја од која момчињата веќе никогаш не се враќаат дома, „селото го оставаат запустено, а невестите кутри немажени“.⁴⁸³ Токму од таа причина, многумина решавале да не ги испраќаат своите деца во романско училиште и покажувале отпор кон романската пропаганда.

Отпорот на народот бил особено силен кон романските обиди за наметнување на романскиот јазик во наставата. Во овој контекст Марку Беза истакнува дека влашкиот народ „го смета романскиот јазик за дијалект во целост различен од нашиот. Ние знаеме дека разликата не е толку голема, но на човек од народот, колку и да му објаснуваш, тој пак ќе ти одговори: *Јас си го сакам мојот јазик, не сакам туѓ јазик!*“⁴⁸⁴

Во суштина, кога зборуваме за влашки отпор против романската пропаганда, мислиме на желбата на Власите да се образуваат на мајчиниот јазик, а не на отворено непријателство кон Романија. Власите едноставно го претпочитале својот мајчин јазик, а Романија, дури и ако

⁴⁸¹ Idem, 267-268.

⁴⁸² *Românul de la Pind*, II/47, 02.02.1904, 2.

⁴⁸³ S. DIAMANDI, *op. cit.*, 315.

⁴⁸⁴ *Românul de la Pind*, II/47, 02.02.1904, 2.

прифатиме дека имала искрени намери кон нив, не овозможувала културно унапредување на чисто влашка основа. Сето ова одлично го доловил дописникот на „Gazeta Macedoniei“. При крајот на 1897 година на една прослава во Костур се зборувало за позитивното романско влијание кај Власите и добрата што Романија ги направила за влашкиот народ. Меѓу сите гласни пофалби, најсилно одекнал тивкиот шепот на еден старец во публиката: „*Ănveastă easti bună, ma nu-i Armână*“ (Невестата е добра, но не е Влаинка).⁴⁸⁵

6. Ефориите и Апостол Маргарит

6.1. Кон крајот на 1880-те години Апостол Маргарит станал постојана мета на напади од страна на своите довчерашни соработници и потчинети. Незадоволни од неговиот авторитарен карактер, редица автори му ја залепиле етикетата „ароманска национална катастрофа“ и го претставиле како најголема пречка за развојот на романската пропаганда во Македонија.⁴⁸⁶ Во ноември 1890 година, во романскиот лицеј во Битола избувнале нови немири и делумно биле обелоденети неправилностите во начинот на кој Маргарит управувал со училиштата. Група од 18 професори и наставници од романскиот лицеј и основните училишта во Македонија испратиле протест до в.д министерот за образование, Титу Мајореску.⁴⁸⁷ Во протестот насочен против Маргарит биле истакнати негрижата и лошото работење на генералниот инспектор. Маргарит бил обвинет дека соработува со лазаристите и сака да ги по-

⁴⁸⁵ *Gazeta Macedoniei*, I/40, 18.01. 1898.

⁴⁸⁶ Меѓу бројните критичари особено се истакнува Штефан Михајлеану. За неговите напади против Маргарит види: S. MICHAILEŃU, *Scóla românescă din Macedonia...*, 123; Ştefan MIHĂILEANU, *D-nu Mărgărit și școlile din Macedonia*, Macedonia, II/8, Bucuresci 1889, 140-142; Stef. MIHĂILEANU, *Presa și D. Mărgărit*, Macedonia, II/8, Bucuresci 1889, 154-155.

⁴⁸⁷ Протестот го потпишале директорот на Лицејот, Димитри Космулеј, лицејските професори Стефан Кудела и Наум Мајмука и директорите и учителите во романските основни училишта во Битола, Крушево, Гопеш и Мало-виште: Елена Тоно, Гушу Папакостеа, Фанија Папакостеа, Пандели Фунду, Димитри Пилица, Захарија Буше, Стерју Чона, Заха Јоцу, Ванѓели Петреску, Ташку Илиеску, Димитри Папа Стере, Ванчу Унка, Димитри Зограф, Филип Апостолеску и Јорји Каракота (D. COSMULEI, *op. cit.*, 54-59).

католички Власите, вработува Гркинки што не знаат ни збор романски, прима на работа професори без соодветно образование и интелектуален капацитет, сè со цел полесно да ги контролира. Професорите го обвиниле својот претпоставен дека се грижи само за сопствените интереси, дека со парите наменети за училиштето плаќал лични телохранители, го присвојувал јагленот за греење на училиштата и го продавал по евтина цена, дистрибуцијата на платите не ја вршел според заслугите, туку според симпатии и дека сето инспекторување го вршел од Битола и Јанина, без воопшто да ги посети останатите влашки населби.⁴⁸⁸ Најголемата болка во обвинувањата бил односот на Маргарит кон Власите од Битола и околните села. Наводно, инспекторот воопшто не примал ученици од Битола и Битолско поради тоа што биле гркомани,⁴⁸⁹ а во лицејот запишувал само гимназијалци од неговата Авдела и од останатите села на Пинд.⁴⁹⁰ Некои од обвинувањата спаѓале во доменот на невозможното: учителите го обвиниле најголемиот непријател на грчката пропаганда во Македонија дека не презема ништо во борбата против конкурентите од Атина, и дека ги толерира и поддржува грчките училишта.⁴⁹¹

Маргарит не им останал должен на противниците. По негово сценарио, на 26 ноември 1890 година учениците од повисоките класови, предводени од авделиотите Перикле Папахаци, Илија Папахаци, Јани Бараку и Нуши Туљу, започнале бунт во лицејските простории. Според бунтовниците, протестот бил насочен против престрогиот професор по математика, Стефан Кудела, под претекст дека пишувал ниски оценки.⁴⁹² Набргу на виделина излегла вистинската причина за бунтот. Откако директорот Космулеј се обидел да спроведе анкета за случајот, водачите на бунтот со поголема група ученици ја зазеле лицејската сала и со ножеви им се заканиле на Кудела, Космулеј и Мајмука – тројцата

⁴⁸⁸ Idem.

⁴⁸⁹ *Peninsula Balcanica*, II/61, 27.02. 1894, 3.

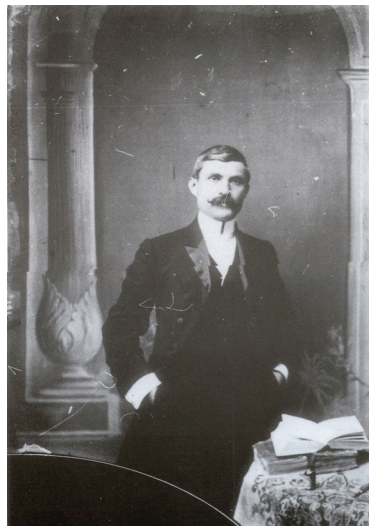
⁴⁹⁰ D. COSMULEI, *op. cit.*, 73.

⁴⁹¹ Наводно, на предлог на жителите на Маловиште во селото да имаат само романско училиште, Маргарит одговорил: „Не, тоа не е добро. Во одаја со две свеќи има повеќе светлина отколку во одаја со една свеќа. Задржете го грчкото училиште и помагајте го“ (Idem, 80; Види и: UN ROUMAIN DE MACÉDOINE, *Les Roumains Macédoniens et les intrigues étrangères*, Bucuresci 1892, 13-16).

⁴⁹² D. COSMULEI, *op. cit.*, 39-40.

иницијатори на петицијата против Маргарит. Професорите „побегнаа за да спасат жива глава“.⁴⁹³

Маргарит во моментот се наоѓал од Солун и од таму ги влечел конците. Веднаш ја зазел страната на учениците и им упатил телеграма дека тој им е „како татко и нив никој не смее да ги повреди“. До опатот Фавејријал испратил писмо во кое го обвинил Мајмука дека е патријаршиски платеник. Притоа го замолил водачот на лазаристите да интервенира кај турските власти, за да ги спречат тројцата професори да се вратат во Лицејот. Две недели подоцна Маргарит се вратил во Битола и целосно го реализирал планот за одмазда. На лицејските професори не им било дозволено да стапнат во училиштето. Отказ добиле и поголем дел од останатите потписници на протестот против Маргарит. Нивните места ги зазеле послушници на инспекторот.⁴⁹⁴

Нуши Туљу

Маргарит остварил привремена победа, но не успеал да го спречи започнатиот процес. Битолчани испратиле закана до романското министерство за образование дека доколку продолжат да бидат игнорирани од Букурешт и понижувани од Маргарит, романските училишта за нив веќе нема да постојат.⁴⁹⁵ Започнала отворена војна во про романските редови и дополнителни поделби меѓу Власите. Било јасно дека порано или подоцна нерасположението и непријателството ќе имаат погубни последици.

6.2. На 1 јуни 1892 година бил отворен романскиот конзулат во Битола. Прв конзул бил конзервативецот Спиру КонстантINESКУ.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Idem, 41.

⁴⁹⁴ Idem, 41-44.

⁴⁹⁵ Idem, 74.

⁴⁹⁶ Јоан Неницеску дава интересен приказ на настаните што претходеа и следувале по отворањето на романскиот конзулат во Битола. Интересно е тоа што Власите од Битола со недели зборувале за отворањето на конзулатот,

Куќата во којашто бил смештен романскиот конзулат во Битола

Назначувањето на романски конзул во градот центар на романската пропаганда во Македонија им дало нов пресврт на настаните. Конзулот бил пречекан со раширени раце од учителскиот кадар во романските училишта во Битола и околината. Учителите во него гледале заштитник од „тиранијата на инспекторот“.⁴⁹⁷ Започнал повнимателен мониторинг врз работата на Маргарит. Анкетите што конзулот ги спровел во овој период покажале повеќе неправилности. Окуражени од присуството на конзулот, непријателите на генералниот инспектор започнале јавно да говорат за злоупотребите на Маргарит. Низ печатените медиуми во Букурешт се пишу-

вало за „големиот патриот“ кој во битолскиот лицеј запишува ученици само од „привилегираното село“ Авдела, кој од Лицејот ги отфрлил романската литература и латинскиот јазик и шири католичка пропаганда, дека лицејскиот интернат во нечистотија им конкурира на најинфицираните албански анови, дека Маргарит ги краде училишните па-

---

но не зборувале за романски, туку за отворање на влашки конзулат. Во говорот за време на свеченото отворање на конзулатот, еден од лидерите на „романизираните“ Власи во Битола изјавил: „Браќа! Браќа Ароманци! Од сега веќе не сме сираци! Не сме сами на овој свет. Со векови живеевме во незнаење и темнина, но еве ни се покажа светлината. Од сега не сме изгубени. Ароманци сме, Ароманци ќе останеме“. Очигледно, македонските Власи сè уште ги изедначувале термините Романци и Ароманци, а Романија дискретно ја потхранувала ваквата заблуда и добивала поени на нејзина сметка. На отворањето присуствувале српскиот и австрискиот конзул, рускиот вицеконзул и сите егзархиски свештеници во градот. Осветувањето на водата го направил бугарски свештеник, кој пеел на романски јазик. Биле поканети грчкиот конзул и патријаршкиот митрополит. Првиот изјавил дека има премногу работа и не може да присуствува на настанот, а вториот не дошол под претекст дека мора да изврши важна литургија во с. Трново (I. NENIȚESCU, *op. cit.*, 115, 132-134).

⁴⁹⁷ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 33.

ри, итн.⁴⁹⁸ Од друга страна, партиската припадност на Константинеску ѝ дала политички колорит на новонастанатата ситуација. Конзулот бил член на романската конзервативна партија, а Маргарит го носел епитетот „човек на либералите“. На тој начин, битката помеѓу двете најголеми партии во Романија била префрлена на македонска почва. Отворањето на романскиот конзулат сигурно не било по волјата на Маргарит. Инспекторот веќе не бил семоќен. „Знам многу добро дека идејата за создавање на романски конзулат во Битола целосно го сруши мирот во душата на училишниот инспектор. Исто така знам дека постоењето на конзулатот, а можеби и јас лично, сме голем срам, голема пречка за патриотските комбинации на апостолот на романизмот“ – пишува Константинеску во нота упатена до романската амбасада во Цариград.⁴⁹⁹ Конзулот бил доволно моќен отворено да му се спротивстави на Маргарит. Токму на негов поттик и со негова поддршка, во Битола започнал процес кој, колку и да бил оправдан, сепак влијаел деструктивно врз понатамошниот развој на влашкото движење во Македонија.

Во 1894 година повеќето романски професори од Битола и околните села донеле резолуција за формирање на училишни ефории. Таа предвидувала сите романски училишта да бидат администрирани од претставници на професорскиот кадар, целосна контрола врз училишните работи и одземање на власта на генералниот инспектор на романските училишта во Македонија.⁵⁰⁰ Бил упатен јавен апел насочен против Маргарит и барање до битолскиот валија за признавање на училишните ефории.⁵⁰¹

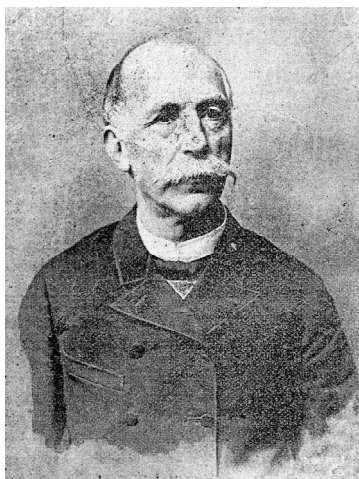
Одеднаш Апостол Маргарит и патријаршискиот митрополит во Битола се нашле на иста страна. За првиот успехот на ефориите би значел губење на моќта и испуштање на конците од делото што со години го насочувал. За митрополитот, пак, создавањето на ефориите од една страна би гарантирало губење на власта на големиот непријател Апостол

⁴⁹⁸ *Peninsula Balcanica*, I/22, 30.05. 1893, 1; I/56, 23.01.1894, 2.

⁴⁹⁹ ДАРМ, *Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Bitolia, 7.03.1895, nepaginat.

⁵⁰⁰ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 29.

⁵⁰¹ Текстот на апелот може да се најде во: ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750, vol. 319 (1891-1894), 333-334.

Апостол Маргарит

Маргарит, но, од друга страна, атмосфера-та во Битола најавувала непријатни последици за грчката пропаганда во Македонија. Веста за создавање на училишна администрација, независна од Маргарит, во влашките кругови во Битола била пречекана со воодушевување. Многумина што претходно минувале за гркомани и ги испраќале децата во грчко училиште, најавувале дека со задоволство ќе ги пуштат своите деца во училиштата на ефориите.⁵⁰² Маргарит и митрополитот постојано инсистирале кај властите да ги растураат ефориите. Силната реакција на двајцата нови „пријатели“ не вродила со плод. На почетокот на мај

1895 година, локалните власти официјално ја признале централната ефорија во Битола.⁵⁰³ Кон крајот на месецот бил донесен и нејзиниот правилник, кој предвидувал централната битолска ефорија да ја претставува романската општина пред локалните власти и создавање на локални ефории во сите места каде што егзистира романско училиште. Во суштина, според пропишаните надлежности, централната ефорија целела кон присвојување на сите ингеренции што дотогаш ги имал Апостол Маргарит.⁵⁰⁴

Веднаш се пристапило кон отворање на нови училишта. Седум професори и седумдесетина ученици ги напуштиле лицејските простории и изнајмиле зграда во којашто го сместиле новиот лицеј на ефориите. Истото се случило и во битолското женско училиште, а примерот на битолчани го следеле крушевчани и Власите од неколку помали места во Македонија.⁵⁰⁵ Новите и старите романски училишта започнале битка за учениците. Ослободени од сенката на непопуларниот Марга-

⁵⁰² ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Bitolia, 6/18.05.1895, nepaginat.

⁵⁰³ Idem.

⁵⁰⁴ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Bucuresci, 29.05.1895, nepaginat.

⁵⁰⁵ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 299-300.

рит, ефориските училишта секојдневно се полнеле за сметка на старото романско училиште.

Кога се чинело дека конзулот и училишните ефории ќе успеат во својата намера, разочарувањето дошло од кај што најмалку се очекувало. Романските министри за образование и надворешни работи не успеале да постигнат договор за обединување на образовниот систем во Османлиската Империја и негово потчинување на единствен фактор на управа. Единствена опција било да се дојде до компромис со кој и Маргарит и ефориите би задржале дел од надлежностите. За да се избегнат манипулации со платите на професорите, било решено платата на секој од нив посебно да му биде испраќана од романската амбасада во Цариград. До идно обединување на разделените училишта, се решило да се потврди функционирањето на сите училишта и да се признае валидноста на испитите, без разлика дали биле полагани во новите или во старите училишта. Најболното прашање сепак било решено во полза на Маргарит. На ефориите им се признала само советодавна функција и им било забрането да се мешаат во работата на генералниот инспекторат. На тој начин во Македонија продолжиле паралелно да функционираат конкурентски романски училишта.⁵⁰⁶

Неочекуваната одлука на властите во Букурешт предизвикала шок кај конзулот и ефориите. Сепак, наместо да работат на обединување на образовниот систем, битолчани решиле да продолжат по зацртаниот пат. Онаму каде што функционираше романско училиште, централната ефорија испраќала учител за да отвори ново училиште и да привлече дел од учениците. Сето тоа се правело без да се води сметка за силата на романската партија во односното место и за негативните ефекти предизвикани од дополнителните поделби меѓу влашкото население. Во места каде што романското училиште било посетувано од 10 или 20 ученици, ефориите отворале нова образовна институција. На тој начин во местото функционираше две непријателски настроени романски училишта, со по 5 или 10 ученици.⁵⁰⁷ Грчката пропаганда веднаш здогледала шанса да профитира. Поради слабиот помин на ефориите во базата на Апостол Маргарит – Пинд – централната ефорија не успеала да

---

⁵⁰⁶ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 30-33; I. NISTOR, *op. cit.*, 76.

⁵⁰⁷ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 91.

ги привлече про-романски настроените Власи во југозападна Македонија и за ефори поставувала гркомани. Така, претставници на ефориите во Турја биле фанатичните гркомани Каранциу, Перистерии и Киралеу, кои набргу успеале да го растураат романското училиште во селото.⁵⁰⁸ Во некои градови непоколебливоста на ефориите вродила со плод. Во 1895/96 година ефорискиот лицеј во Битола имал 108 ученици, а официјалниот лицеј останал само со шака ученици и професори.⁵⁰⁹ Недоразбирањата навлегле во сите пори од животот на битолските Власи. Во романската општина во градот и „билките се поделија на маргаритисти и антимаргаритисти“. Од секоја расправија, дури и од онаа што немала никаква врска со училишното дело, спротивставените страни се обидуваа да извлечат корист и да го нападнаат противникот пред властите во Букурешт.⁵¹⁰

6.3. Во октомври 1895 година на власт во Романија се вратила Либералната партија. Среќата повторно му се насмеала на Маргарит. Неговиот заштитник, новиот романски премиер Стурса, испратил телеграма до конзулот Константинеску и му наредил за 48 часа да ја напушти Битола.⁵¹¹ Ефориските училишта биле прогласени за незаконски и Романија престанала да ги финансира.⁵¹² Маргарит воопшто не чекал да им се реваншира на противниците. Ги отпуштил сите ефори, меѓу кои и основачот на првото романско училиште во Македонија,

⁵⁰⁸ D. ŞADIMA, *op. cit.*, 58.

⁵⁰⁹ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 300.

⁵¹⁰ Три момчиња од официјалниот лицеј во Битола ги задевале ученичките од романското женско училиште. Чуварот на училиштето излегол за да ги избрка момчињата, при што дошло до тепачка и едното од момчињата било рането во ногата. Ситуацијата била веднаш искористена од Маргарит и Константинеску. Романскиот конзул испраќал извештаи до амбасадата во Цариград, во кои го обвинувал Маргарит дека ги натерал неговите „овчари и крадци од Епир“ да ја узурпираат работата на романските училишта. Маргарит и неговите соработници известувале дека ранетото момче било застрелано од гавазот во романскиот конзулат и дека конзулот работел на штета на романската кауза во Македонија (ДАРМ, *Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Bitolia, 7.03.1895, nepaginat; 15.03.1895, nepaginat).

⁵¹¹ *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 173.

⁵¹² E. IONESCU, *op. cit.*, 37.

Атанасеску Хаџи Стерјо.⁵¹³ Користејќи ја власта на либералите, сега дошол редот на Маргарит да ги истакнува злоупотребите и неправилностите во работењето на Константинеску и ефориите. „За кратко време дејствувањето и односот на г-нот конзул од Битола им нанесоа поголема штета на училиштата и романската кауза во Македонија, отколку што грчките конзули, грчката влада, грчките комитети, Патријаршијата и ситот фанариотски клер направија за 30 години“ – пишува Маргарит.⁵¹⁴ Од своја страна, Стурса го обвинил конзулот дека учествувал во локалните борби, создал анархија во училиштата и ги загрозил пријателските врски со Османлиската Империја. Романската амбасада во Цариград била обвинета за предавство на романското кралство и за обид да создаде држава во држава, откако ги прекинала врските со владата на либералите.⁵¹⁵ Конзервативците биле посочени како главни виновници за раздорот во влашките редови. Тие пак, од своја страна, продолжиле да испраќаат финансиски средства за одржување на ефориските училишта. Меѓутоа, ниту испратените средства биле доволни, ниту пак Конзервативната партија била во можност подолго да го истрпи финансискиот товар за одржување на училиштата. Набргу се почувствувал недостатокот на финансии. Во лицејот на ефориите во 1896 година се запишале само 63 ученици, речиси двојно помалку во споредба со претходната година.⁵¹⁶

Во обид да обезбеди парични средства, одборот на училишните ефории во Букурешт ги испратил ефорите Христович и Апостолеску.⁵¹⁷ Веднаш штом дознал за целта на двајцата пратеници, Стурса наредил нивно протерување од земјата. Постапката на премиерот предизвикала бура од негодување сред опозиционите кругови во романскиот парламент. Пратеникот Николае Флева поднел интерпелација за работата на владата и нејзиниот однос кон т.н македонско прашање. Се отворила дискусија која ни открива неколку интересни детали. Сега се видело дека Конзервативната партија со сите сили работела на отстранување на

---

⁵¹³ На забелешката упатена кон Маргарит дека со отстранување на професорите – ветерани се урива училишното дело, тој одговорил: „Да имаме училишта, а наставници лесно ќе се најдат“ (S. DIAMANDI, *op. cit.*, 358).

⁵¹⁴ Idem, 353-354.

⁵¹⁵ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 34, 38-39.

⁵¹⁶ I. ARGINTEANU, *op. cit.*, 300.

⁵¹⁷ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 33.

Апостол Маргарит, но тој бил спасен со лична интервенција на кралот Карол.⁵¹⁸ Пратеникот Аслан го искористил овој податок за да го обвини Карол дека го поддржува про-католикот Маргарит само поради тоа што и самиот крал работи на покатоличување на Романците.⁵¹⁹ Опозиционите пратеници го обвиниле Маргарит дека е шпион кој им служи на османлиските интереси, но и дека наспроти интересите на Цариград и Букурешт соработувал со Македонската Револуционерна Организација.⁵²⁰ Во едно обвинение, чија вистинитост и не е тешко прифатлива, се тврдело дека за време на Ерменското востание (1894-1896) Маргарит му испратил на Големиот Везир список од Власи, членови на училишните ефории, кои наводно симпатизирале и соработувале со Ерменците.⁵²¹ Либералите, пак, ги потенцирале заслугите на Маргарит и неговите добри односи со султанот и османлиските министри. „Маргарит го прави спротивното од сите останати, т.е. ги убедува Романците (Власите, б.н) дека нивните интереси од нив бараат да бидат најверни поданици на Султанот“ – заклучил Стурса, поддржувајќи ја политиката на Маргарит преку соработка со османлиските власти да се добијат придобивки за влашкото население.⁵²² Во врска со ефориите, романскиот премиер истакнал дека ефории можат да постојат само доколку има романски црковно-училишни општини, какви што во моментот Романија немала во Македонија. Во тој контекст, според Стурса единствено решение било училишната управа и понатаму да остане во рацете на генералниот инспектор на романските училишта во империјата.⁵²³

⁵¹⁸ Маргарит дури и јавно изјавувал дека која и партија да дојде на власт, тој и понатаму ќе го задржи своето место бидејќи зад него стоел кралот (*Gazeta Macedoniei*, I/8, 22.03.1897, 3).

⁵¹⁹ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 74.

⁵²⁰ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 87; Во февруари и март 1896 година, кога во романскиот парламент се одвивала дискусијата за Апостол Маргарит, Македонската Револуционерна Организација сè уште имала конспиративен карактер и не им била позната на романските политичари. Во случајов веројатно се мисли на Македонскиот Комитет, формиран во 1894 година во Софија, тогаш познат по т.н Мелничко востание од 1895 година (Види: В. ЃОРГИЕВ, *Слобода или смрт...*, 181-200).

⁵²¹ V.A.R, *Secția manuscriselor, Macedoneni, Chestiunea Macedoneana în 1896*, A. 508, 255.

⁵²² С. PRINTA, *op. cit.*, 441.

⁵²³ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 89.

Расправиите во Битола дополнително се продлабочиле откако Маргарит го отпуштил од функцијата директор на романскиот лицеј својот поранешен пулен, Перикле Папахаци. Тој добил отказ поради тоа што за јавноста открил дел од финансиските злоупотреби на својот претпоставен. Избил голем скандал кој кулминирал со тепачка помеѓу Папахаци и дел од учениците од една и професорите Јоан Чули, Гушу Константинеску, Михаил Пинета и водачот на лазаристите, Хиперт, од друга страна.⁵²⁴ Папахаци успеал да го убеди професорот Стерје Чумети заедно со 52 од 75-те ученици во Лицејот да го напуштат Маргарит и да му се придружат на ефорискиот лицеј.⁵²⁵

Перикле Папахаци

Разврската на настаните уследила кон средината на 1897 година. Во романската престолнина пристигнале шест ефори, кои од министерот за образование, Спиру Харет, побарале исплата на платите за последните две години. Харет ги одбил и ги упатил да си ги бараат платите од централната ефорија во Битола.⁵²⁶ Оставени без средства за живот, 50-ина ефориски професори ги напуштиле своите работни места. Училишните ефории биле принудени да ги затворат вратите на 20 училишта. Свесна за победата, либералната влада во Букурешт донела компромисна одлука да ги исплати платите за последната година, под услов сите професори да се вратат на нивните првобитни места. Професорите се потчиниле. Контролата врз училиштата останала во рацете на Апостол Маргарит. Во Битола било најавено доаѓањето на новиот романски вице-конзул во градот, Александру Падеану. Според италијанскиот конзул во Битола, Артуро Сканиља, „... Господинот Падеану е творба на Маргарит. Неговото именување за вице-конзул се должи на службата кај г-н Стурса и затоа тој ќе биде дресиран инструмент во рацете на заговорникот, водачот на националната партија на Власите“.⁵²⁷

⁵²⁴ *Gazeta Macedoniei*, I/9, 29.03.1897, 2; I/10, 5.04.1897, 3.

⁵²⁵ *Idem*, I/19, 8.06.1897, 2.

⁵²⁶ *Idem*, I/21, 29.07.1897, 3.

⁵²⁷ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 94-95.

Овој пат не постоела опасност романскиот конзулат да се меша во работата на Маргарит. Неговиот триумф бил целосен. Триумф платен по висока цена. Истоштени од постојаните борби, про-романски настроените Власи од Битола и Битолско се отргнале од романската пропаганда. Од 80 ученици, во романските училишта во Магарево останале само 10. Во Трново, од 100 ученици останале 15. Училиштето во Нижополе било затворено.⁵²⁸ Внатрешно партиските борби меѓу Властите од романската партија во Македонија коинцидирале со борбите на црковно-образовно поле и негативно се одразиле врз влашкото население. Во 1897 година рускиот конзул во Битола забележал дека духот на влашкото население бил на најниско можно ниво, а романската пропаганда останала бесплодна и немала сили да се бори против елинизмот.⁵²⁹

7. Власите и Грчко-турската војна од 1897 година

Видов еден старец кој со солзи во очите си припомнуваше за среќните времиња.

- Зошто плачеш чичко? – го прашав

- Како да не плачам бре внучко, не знаеш колку ме боли кога ќе се сетам на животот во минатото. Едно време господ по земја одеше. Каде се сега стадата со овци, каде се карваните? Од кога им паднавме в раце на Грците, сè изгубивме.

Н. Папули

7.1. Во првата половина на 1896 година се засилиле револуционерните пулсации на островот Крит. Тајни комитети, потпомогнати со оружје и со борци од Грција, подготвувале масовно востание за отфрлање на османлиската власт и обединување со Грција.⁵³⁰ Незадоволни од статусот на својот остров, во мај 1896 година, критските револуцио-

⁵²⁸ *Gazeta Macedoniei*, I/3, 15.02.1897, 2.

⁵²⁹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 384.

⁵³⁰ *Idem*, 366.

нери ги блокирале османлиските војски во градот Вамос. Одговорот на војската бил жесток. Тоа било сигнал за востание.⁵³¹

Задлабочувањето на критската криза го поставила на преден план прашањето за османлиското наследство. Евентуалното обединување на Крит со Грција и нарушување на воспоставеното статус-кво отворало простор за политички калкулации кај другите балкански држави. Во фокусот на овие активности, пресметки и преговори се наоѓало македонското прашање. Во тој дух, летото 1896 година, започнале сондажи меѓу Србија и Црна Гора.⁵³² Во септември истата година се разгледувала и идејата за политички договор меѓу Бугарија и Србија.⁵³³ Српската позиција за поделба на Македонија не била прифатлива за бугарскиот премиер, Константин Стоилов, кој се обидел да се договори со Грција. Бил постигнат договор за воспоставување на дипломатски односи меѓу двете земји, а во декември 1896 година во Софија и Атина биле назначени првите дипломатски агенти, но владите не можеле да најдат заеднички јазик за решавање на македонското прашање.⁵³⁴ Грција од своја страна се обидела да дејствува и преку испраќање на вооружени доброволци во Македонија. На почетокот на јули 1896 година, преку Олимп и Солунскиот залив на османлиска територија пристигнале околу 200 андарти. Четите имале слаб помин кај локалното население и набргу биле разбиени. Целта на акцијата била од тактички карактер и требала да го одвлече вниманието на османлиските власти од Крит, но, меѓу другото, влегувањето на грчки чети во Македонија било и еден вид воено-психолошка подготовка на грчкото население за сè поизвесната Грчко-турска војна.⁵³⁵

Не мирувал ни Цариград. Напротив, обидите за зближување помеѓу балканските држави предизвикале противдејствие во османлиската престолнина. Тамошните политичари продолжиле да лавираат

---

⁵³¹ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 222.

⁵³² Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 366.

⁵³³ Михаило ВОЈВОДИЌ, *Србија у меѓународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 96-97.

⁵³⁴ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 366-367; *Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861-1913 – документи* (редакција и коментар Михајло Миноски), Скопје 2000, 312-316.

⁵³⁵ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 221-225.

по прашањето за реформи во Македонија и задоволување на бугарските, српските и романските црковно-училишни аспирации. Притоа, од Цариград не забораваа да нагласат дека исполнувањето на барањата може да стане реален факт само под услов балканските држави да влезат во воено-политички сојуз со империјата, или, во најмала рака, да не влегуваат во меѓусебни анти-османлиски сојузи. Во овој контекст, во ноември 1896 година султанот на Романија ѝ предложил склучување на воена алијанса,⁵³⁶ а сличен предлог бил упатен и во Софија.⁵³⁷

Во долгорочните планови на Османлиската Империја биле вклучени и Власите. Соочена со негативни одговори од сите балкански престолнини и свесна дека евентуалната Грчко-турска војна би се одвивала на територија населена со влашко население, Портата започнала директни преговори со Апостол Маргарит. Во јули 1896 година големиот везир се обидел да го сондира мислењето на генералниот инспектор за однесувањето на Власите од Пинд и пограничните региони во случај на војна со Грција. Маргарит истакнал дека Власите му се верни на султанот и ветил дека влашките овчари ќе соработуваат со Турците.⁵³⁸

7.2. Неколку дена пред официјалниот почеток на Грчко-турската војна, околу 3,000 грчки доброволци навлегле на османлиска територија.⁵³⁹ Организатор на четите била националистичката организација Етници Етерија, која од февруари 1897 година започнала да мобилизира цивили и да ги подготвува за претстојната војна со Турција. Во договор со грчката влада, доброволците требале да навлезат во југозападна Македонија и да го нападнаат десното крило на османлиската армија.⁵⁴⁰ Четите ги предводеле тројца поранешни грчки офицери и андартските капетани од Македонија, Зермос, Давелис, Сарандис и Вракас. Покрај нив, во одредите учествувале и италијански доброволци, предводени од сињор Чипријани.⁵⁴¹ Ноќта на 27 март/8 април 1897 година четите ја

⁵³⁶ T. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques...*, 26-27.

⁵³⁷ Радослав ПОПОВ, *Балканската политика на Бугарија 1894-1898*, Софија 1984, 188-190.

⁵³⁸ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1714, Vol. 34/1896, *Therapia*, 22.07/03.08.1896, 214.

⁵³⁹ W. Kinnaird ROSE, *With the Greeks in Thessaly*, s.l. 1898, 50.

⁵⁴⁰ *Ιστορία ελληνικού έθνους*, Τόμος ΙΔ', Νεώτερος ελληνισμός, από το 1881 ως το 1913, Αθήνα 1977, 127.

⁵⁴¹ W. K. ROSE, *op. cit.*, 50.

преминале грчко-турската граница и започнале да крстосуваат низ околните села. До локалното население бил упатен апел масовно да се дигне на востание и да се бори за слободата на нивната грчка земја.⁵⁴² Во првите три дена доброволците успеале да ги заземат главните патишта до Гревена, но веќе на 31 март биле целосно поразени и се повлекле на грчка територија. Андартската провокација била неуспешна и на Османлиите им дала одличен повод за започнување на војна со Грција.⁵⁴³

За нас од посебен интерес е односот на локалното влашко население спрема грчките доброволци. Според странските набљудувачи, грчките чети се надевале на помош од пограничното христијанско население, но таа не им била укажана. Дописникот на Ројтерс, кој ги придружувал доброволечките чети, В.К. Роус, ја наведува индиферентноста на локалното население како главна причина за брзиот пораз на доброволците.⁵⁴⁴

Посебно силен отпор покажало влашкото население. Додека, од една страна, грчките села Кипурио, Пигадица, Залово, Ситово, Критадес и Плисија биле освоени без поголеми тешкотии,⁵⁴⁵ влашките села дале вооружен отпор. Селаните од Балтино се затвориле во своите куќи и одбивале да им се придружат на доброволците.⁵⁴⁶ Според грчкиот весник „То Асти“, група од триесетина Власи, предводени од Стерју Миљор, Даука и Михаил Теѓујани ја протерале четата што го нападнала Балтино и убиле $\frac{3}{4}$ од грчките четници, а уште 100 Власи побарале оружје за да се борат на османлиска страна.⁵⁴⁷ Учителот во романското училиште во Турја, Димит-

Стерју Миљор

⁵⁴² Idem, 52-53.

⁵⁴³ *Ιστορία ελληνικού έθνους...*, 127.

⁵⁴⁴ W. K. ROSE, *op. cit.*, 54.

⁵⁴⁵ Idem, 53-54.

⁵⁴⁶ Idem, 53.

⁵⁴⁷ Според *Gazeta Macedoniei*, I/12, 20.04.1897, 1, 3.

ри Чикма, организирал 110 борци од селото и вооружено им се спротивставил на четите што се обиделе да навлезат во пиндското село.⁵⁴⁸ И Апостол Маргарит го исполнил ветувањето дадено на големиот везир. Влашките сточари соработувале со Османлиите. Британецот Клив Бигам известува дека грчкото погранично население било тивко и преплашено, а Власите изгледале многу среќно и работеле на изградба и поправка на патиштата низ коишто требала да мине турската војска.⁵⁴⁹ Власите од Берско го вршеле преносот на прехранбени производи за војската.⁵⁵⁰ Сето снабдување со храна за Османлиите било во влашки раце. Челникот Коста Василе од Горна (Мала) Селиа сам испратил околу 500 карвани прехранбени производи за војската.⁵⁵¹

Толи Хаџиогоу – водач на Власите националисти во Берско

Непосредно по започнувањето на Грчко-турската војна, 10,000 Власи од Македонија потпишале меморандум испратен до султанот и амбасадорите на Големите сили во Цариград, со кој побарале оружје и се понудиле да се борат против Грција.⁵⁵² Сите овие активности биле координирани од Апостол Маргарит. Неговата куќа во Битола „беше постојано место за аџилак на христијанските челници, пред сè Ароманци, повикувани да известуваат за локалните услови и да добијат совет како да се однесуваат со грчките банди“.⁵⁵³ Дека Маргарит одлично си ја извршил работата ни потврдува Британецот Елис Бартлет: „Транспортот на турската армија беше вистинско чудо. Како таа огромна маса од 100,000 луѓе мина низ тие ужасни патишта, двај проодни, и стигна во Тесалија, а притоа беше редовно снабдувана со храна и оружје, беше предмет на восхит и зачуденост кај странци-те“.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ A. HÂCIU, *op. cit.*, 102, белешка 4.

⁵⁴⁹ Clive BIGHAM, *With the turkish army in Thessaly*, London 1897, 14-15.

⁵⁵⁰ Британски документи... Том V..., 518.

⁵⁵¹ V. PAPA IANUȘI, *Selia de sus...*, 254.

⁵⁵² *Gazeta Macedoniei*, I/13, 27.04.1897, 3.

7.3. По само триесетина дена од започнувањето на воените дејствија, османлиската армија успеала да го порази својот противник. Брзиот и понижувачки пораз ја прикажал во вистинско светло несразмерноста меѓу скромните воени можности на грчката држава и нејзините иредентистички желби. Сепак, мировниот договор помеѓу двете земји не бил на голема штета на грчкото кралство. Крит добил автономија под османлиски суверенитет. Грција била принудена да плати воени репарации и била востановена меѓународна комисија за контрола врз отплаќањето на грчкиот надворешен долг. Меѓу другото, Грција се обврзала на Османлиите да им отстапи мал дел од Тесалија.⁵⁵⁵ Токму ова последното ги раздвижило дипломатиите на двете земји. Како и во периодот од 1878 до 1881 година, започнала серија дипломатски надмудрувања и битки за прикажување на грчките т.е негрчките чувства на влашкото население во Тесалија. Како последица на овие активности, Власите од тесалиските села испратиле бројни петиции до европските сили, со дијаметрално спротивна содржина. Во петиција од 8 јули 1897 година, 107 потписници од влашкото село Малакаши се заканиле дека „доколку нашите села ѝ се дадат на Турција... ние сме подготвени наместо да го толерираме јаремот на тиранинот, да го запалиме нашиот имот, да ги запалиме нашите домови и да побегнеме во Грција“.⁵⁵⁶ Кога во 1898 година комисијата за одбележување на грчко-турската граница одлучила селото Куцофлијани да ѝ припадне на Османлиската Империја поради тоа што било влашко, сите жители емигрирале на грчка територија, откако претходно ги откопале и со себе ги зеле коските на своите предци.⁵⁵⁷ Бројни биле и Власите што барале да не бидат вратени под грчка власт.⁵⁵⁸ Дел од нив испратиле петиции до француското министерство за надворешни работи и барале цела Тесалија да ѝ биде вратена на Османлиската Империја.⁵⁵⁹ Петиција со слична содржина

⁵⁵³ M. PINETTA, *op. cit.*, 12.

⁵⁵⁴ Ellis Ashmead BARTLETT, *The battlefields of Thessaly, With personal experiences in Turkey and Greece*, London 1897, 77-78.

⁵⁵⁵ Ричард КЛОГ, *Историја грчке новог доба*, Београд 2000, 73.

⁵⁵⁶ *Archives diplomatiques*, serie 2, Tome LXVI, Paris, 1898, 217-218.

⁵⁵⁷ Michel S. KEBEDGY, *La question Macédonienne*, *Revue de droit international et de législation comparée*, XXXVI, Serie 2, Tome VI, Bruxelles 1904, 11.

⁵⁵⁸ E. A. BARTLETT, *op. cit.*, 333.

⁵⁵⁹ *Archives diplomatiques...*, 168-169.

била упатена и до италијанското министерство за надворешни работи. Во неа Власите од Тесалија тврделе дека никогаш нема да прифатат враќање на Тесалија кон Грција и дека, доколку е потребно, на тоа ќе се спротивстават со оружје.⁵⁶⁰ Околу 11,000 потписници на меморандум подготвен од Власите од Армиро и Трикала побарале Тесалија да биде окупирана од Турција, а Крит од Грција. Меѓу останатото, овие Власи тврделе дека откако санџакот Трикала бил припоен кон Грција, тие го изгубиле сиот свој имот. Притоа, тие биле изложени на постојани грабежи и вандализам од страна на грчки банди. „Доколку Европа ѝ го даде Трикалскиот санџак на Грција... таа ќе ја запечати нашата пропаст“ – заклучиле потписниците на меморандумот.⁵⁶¹

Како и во 1881 година, забележлива е силната поделеност во влашките редови. Истата во најголема мерка се должела на егзистенцијални причини. На Балканот немало влашки институции во кои Власите самостојно би се организирале и, без разлика дали ќе се решеле за Грција или за Османлиската Империја, тие останувале под туѓа власт. Дел од влашкото население, особено оној влашки слој што живеел во градовите или слојот што се занимавал со земјоделство, ја претпочитал православна Грција поради можностите што таа ги нудела за своите христијански државјани. Бројното сточарско население сепак ги претпочитало условите што ги нудела Османлиската Империја и покажувало силен револт кон одземањето на пасиштата и тешките царини наметнати од грчките власти. Во 1881 година странските патописци ги забележале зборовите на влашките сточари што се спротивставувале на грчката анексија на нивните територии: „Бог лете ни ги дава планинските пасишта за нашите стада, а зиме (османлиската, б.н) владата ни ги дава низините. Што повеќе може да ни даде грчкиот крал?“⁵⁶² Две децении подоцна, друг влашки сточар од Тесалија ја потврдил оправданоста на стравувањата на своите сонародници: „... Ме боли кога ќе се сетам на животот во минатото и овој денес! Едно време Господ по земја одеше. Каде се сега стадата со овци, каде се карваните? Од кога им паднавме в раце на Грците, сè изгубивме“.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Idem, 171.

⁵⁶¹ *Gazeta Macedoniei*, I/15, 11.05.1897, 3 ; I/18, 1.06.1897, 3; I/20, 22.06.1897, 2-3.

⁵⁶² M. Valentine CHIROL, *op. cit.*, 43-44.

⁵⁶³ N. PAPULI, *op. cit.*, 109.

8. Влашките општини во Македонија

Неповолниот расплет на влашкото црковно прашање значел зачувување на статус-квото во црковно-училишната организација на Влашите во Османлиската Империја. Со оглед на тоа што влашката црква и нејзиниот духовен поглавар не биле признаени од властите, Власите не можеле да бидат запишани во официјалните нуфуз дефтери под сопственото име, ниту пак можеле да се организираат во влашки црковно училишни општини.

Пред појавата на романската пропаганда влашкото население во Македонија било организирано во локалните патријаршиски општини. Поради тоа што во одредени градови и села сето население било влашко, црковно-училишните општини во овие места се од одредени автори наречени „влашки црковно-училишни општини“.⁵⁶⁴ Тоа е во принцип точно. Сепак, овие општини биле патријаршиски, а селскиот кмет го носел името Рум мухтар (грчки кмет).⁵⁶⁵ Само во места каде што романската пропаганда сè уште не претставувала опасност за грцизмот, а Власите во големо мнозинство ја претставувале патријаршиската општина, во називот на општината фигурирал и етнонимот што ја означувал народната припадност на општинските членови. Така, на печатот на патријаршиската општина во Прилеп од 1871 година пишувало „Грчко-Влашка општина во Прилеп“.⁵⁶⁶

Со засилувањето на романската пропаганда се јавила потреба од формирање на посебни општини, преку кои членовите на про ро-

---

⁵⁶⁴ Александар ТРАЈАНОВСКИ, *Црковно-училишните општини во Битола и нивната улога во системот на образованието*, Зб. Воспитанието и образованието во Битола, Развој и перспективи, Битола 1990, 33.

⁵⁶⁵ За нас е неприфатливо мислењето дека велешката општина од 1863 година претставува прва влашка црковно-училишна општина во Македонија (Види: Александар ТРАЈАНОВСКИ, *Црковно-училишните општини во Македонија*, Скопје 1988, 342). Како што било случај со општините во влашките села во Битолско, кои функционирале далеку пред 1863 година, Власите од Велес биле организирани во локалната патријаршиска општина, заедно со сите останати патријаршисти во градот. Промена на ситуацијата во Велес настанала дури во 1893 година, по отворањето на романското училиште во градот.

⁵⁶⁶ *Idem*, 186.

манската групација би можеле да ги практикуваат своите права. Останувањето во патријаршиската црковно-училишна општина не било возможно од повеќе причини. Видовме до кое ниво одеше непријателството помеѓу про-грчката и про-романската партија и јасно е дека побројните „Грци“ постојано би ги опструирале правата на своите противници. Во надлежност на мухтарите спаѓале издавањето на општинските сертификати и определувањето на личниот данок за изземање од воена служба. Про-грчки настроените мухтари ги користеле своите привилегии и одбивале да им издаваат документи за пасош на „романизираните“. Притоа за своите противници одредувале многу повисок личен данок од оној што го пропишувале за членовите на грчката партија.⁵⁶⁷

Членот 54 од законот за организација на вилаетите од 1889 година пропишувал секој милет во едно село да има најмалку еден мухтар, со тоа што доколку одреден милет во селото има повеќе од 20 куќи, смел да избере и втор мухтар. Слична била ситуацијата и во градовите. Таму секое маало и секоја народносна група смееле да имаат најмалку еден мухтар.⁵⁶⁸ Овој закон не ги тангирал членовите на романската партија, кои, поради тоа што не биле признаени како посебен милет, не можеле да формираат посебни општини. Локалните власти сепак им излегувале во пресрет на приврзаниците на романската пропаганда. Во местата каде што претставувале мнозинство, ним им било дозволено да се организираат во посебна општина. Така, уште во 1869 година дел од гопешките Власи се откажале од јурисдикцијата на епархискиот патријаршки митрополит и формирале своја општина.⁵⁶⁹ Во 1885/86 година истото се случило во Маловиште, кога членовите на романската партија се организирале во посебна општина, со мухтар, општински совет, ефори и епитропи.⁵⁷⁰ Понекогаш властите дозволувале да се формира влашка општина и во места каде што „романизираните“ не претставувале мнозинство. Такви случаи се забележани во Крушево, Битола, Гре-

⁵⁶⁷ С. D. МЕТТА, *Rolul Muhtarilor*, Lumina (Bitolia), III/5, București 1905, 135.

⁵⁶⁸ Idem, 134.

⁵⁶⁹ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 82a-83; А. ТРАЈАНОВСКИ, *Црковно-училишните општини во Македонија...*, 187.

⁵⁷⁰ G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 64-65.

вена, Клисуре, Самарина, Ниждополе и Турја.⁵⁷¹ Од некои автори овие општини биле погрешно наречени романски. Османлиските власти, пак, мухтарот на влашките општини неофицијално го нарекувале Улах Мухтар (Влашки кмет). Сепак, на официјалниот општински печат не пишувало Улах Мухтар, туку само мухтар I или мухтар II, што дозволувало во случај на промена на силите помеѓу романската и грчката партија печатот да премине во грчки раце.⁵⁷² Исклучок во овој контекст била само влашката општина во Турја. Како благодарност за учеството на турјани во Грчко-турската војна, властите дозволиле на печатот на влашкиот мухтар од Турја да пишува „Miftar millet Olah Crania“, односно, „Кмет на влашкиот народ во Кранија“ (грчки и турски назив за Турја).⁵⁷³

* * * * *

Кон крајот на XIX век романската пропаганда во Македонија преживувала криза. Влашкото прашање продолжило да претставува солиден електорален капитал за политичките партии во Романија, но бројните неуспеси на образовно и црковно поле продуцирале незадоволство во самите романски редови и сè почесто поставување на прашањето за користа од пропагандно дејствување во Македонија. „Сиот свет знае дека нашата кауза на Балканскиот Полуостров губи терен – пишува во 1901 година директорот на романската гимназија во Јанина, Лазареску Леканта –⁵⁷⁴ Покрај сите жртви што се дадоа и се даваат за неа, сè уште сме на почетокот. Иако се бориме во продолжение од 30 години, не направивме ниту еден чекор напред... Ние немаме (во Османлиската Империја, б.н) ниту романско население во вистинска смисла на зборот. Немаме луѓе кои мислат како Романци и се чувствуваат Романци. Во срцето и душата на оние што ја презрнала романската кауза не постои романско чувство. Тие тоа го прават исклучиво од материјален интерес“ – заклучува Леканта.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ А. ТРАЈАНОВСКИ, *Црковно-училишните општини во Македонија...*, 187; М. V. CORDESCU, *op. cit.*, 150-151; WACE and THOMPSON, *op. cit.*, 70, 170; T. N. DIAMANDI-SAMARINA, *op. cit.*, 134.

⁵⁷² C. D. METTA, *op. cit.*, 133.

⁵⁷³ D. ŞADIMA, *op. cit.*, 56.

⁵⁷⁴ N. KASASIS, *op. cit.*, 43.

⁵⁷⁵ Idem; Michel S. KEBEDGY, *Le conflit Greco-Roumain*, *Revue de droit international et de législation comparée*, XXXVII, Serie 2, Tome VII, Bruxelles 1905, 684-691.

За волја на вистината, романското дејствување во Македонија придонело кон буђење на националната свест кај голем број Власи и нивно оттргнување од грчката пропаганда. Без исклучок, сите влашки интелектуалци што манифестираше висока национална зрелост, ја пропагирале влашката посебност и твореле на мајчиниот влашки јазик, произлегле токму од романските образовни институции. Некои романски воспитаници, наспроти тврдењето на Леканта, целосно го прифатиле романизмот и имале романско национално чувство. За да ја истакнат приврзаноста кон романската кауза и латинизмот, дел од нив започнале да ги менуваат своите влашки и грчки имиња и да им даваат латински имиња на своите деца. Така, синовите и ќерките на Стерјо, Темистокле, Перикле или Теофанија, се викаа Вирцил, Валерио, Флора, Матилда. Нивното презиме добивало романска форма или било целосно менувано. Хресохо станал Арцинтару, Воскополеани станале Бобеску, Папа Стере прераснало во Папа Стереску, итн.⁵⁷⁶ Бројот на овие Власи сепак бил мал и конзервативецот Таке Јонеску бил принуден да признае дека „романскиот елемент“ во Македонија не е во состојба да игра значајна политичка улога.⁵⁷⁷

Во потрага по причините за неуспехот на романската пропаганда кон крајот на XIX век, разни автори ги истакнуваат: 1) Неможноста да се проникне во богатите градски средини; 2) распрснатоста на влашкото население; 3) нехомогеноста во влашкото движење; 4) одлевањето на млади сили, кои во потрага по подобар живот и подобро образование, заминувале и останувале во Романија; 5) политиката на соработка со Османлиската Империја, која и самата се наоѓала во процес на дезинтеграција; 6) третирањето на влашкото прашање без да се има поголемо познавање на локалните реалности.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ А. И. КОУКОУДАНС, *Μελέτες για τους Βλάχους*, -4-..., 341; М. ФИЛИПОВИЌ, *op. cit.*, 39; G. PAPACOSTEA-GOGA, *op. cit.*, 37.

⁵⁷⁷ Јонеску го признал неуспехот на романското училишно дело, бидејќи „наместо учениците да бараат училишта, училиштата бараа ученици“ (N. Ş. TANAŞOACA, *Apeçus...*, 155).

⁵⁷⁸ Alexandru Em. LAHOVARU, *Amintiri diplomatice, Constantinopol (1902-1906), Vienna (1906-1908)*, *Memorialistică diplomatică*, Volumul I (Ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad), Bucureşti 2009, 30; *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 146-147; S. ŢOVARU, *op. cit.*, 8, 55; Г. ВАЙГАНД, *Аромџне...*, 297; Ж. ПОПОВ, *Румџния и бџлгарският национален вџпрос...*, 30-31.

Сите наведени причини се валидни. Решавачка улога за неуспехот сепак имал увезениот романизам што Романија сакала да им го накалими на Власите. Без да овозможат слободен развој на чисто влашка основа, романските политичари се обидуваа да го убедат влашкиот народ дека е романска дијаспора. Форсирајќи го романскиот за сметка на мајчиниот влашки јазик, романските училишта го разложувале влашкото национално движење и го воделе кон понатамошни делби. Веќе поделени на про-Грци и про-Романци, под влијание на политичките игри на Букурешт, Власите влегувале во деструктивни поделби кои им нанеле тежок удар, како на влашкото национално движење, така и на романската пропаганда во Македонија и околните региони.

5.

ВЛАШКОТО ПРАШАЊЕ И РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА ВО МАКЕДОНИЈА (1898-1903)

---

1. Паричка за поткусурување

*Романскиот крал се сретна со кралот на
Грците и скроија политика на наша сметка.*

Коста Косму

1.1. „Ако Романија сака да го придобие пријателството на Бугарија, може да ги стави Власите во рамнотежа на бугарска страна и да ја бара својата цена за услугата при секое прераспоредување на територијата. Ако пак со својот бугарски сосед стои лошо, тогаш може да кокетира со Грција, да зборува за заедничкиот интерес на грчкиот и латинскиот народ на Балканот во спротивставувањето на заедничкиот непријател. Власите во извесна смисла се средишна точка на македонското прашање. Тие, во споредба со Бугарите, не се бројни. Но без нив Грците би претставувале жална бројка. Повлечете ги од грчкиот сојуз и Грција мора да исчезне од Македонија. Групирајте ги со Бугарите и надмоќноста на Словените нема воопшто да биде доведена во прашање“ – Хенри Ноел Брајдсфорд.¹

Проникливиот британски новинар одлично ја разбрал суштината на романската македонска политика. Во првите триесетина години на романско дејствување во Македонија, во заинтересираноста на романското кралство за влашкото прашање побудите од морална и сентиментална природа отстапувале на второ место пред чисто политичките државни интереси. Сепак, дивидендите од романската македонска политика имале првостепено значење само на внатрешно-политички план. Настаните во Европа и на Балканот од крајот на XIX и почетокот на XX век го мотивирале Букурешт да размислува надвор од

---

¹ Х. Н. БРЕЈДСФОРД, *op. cit.*, 256.

границите на кралството и да се стреми кон конечна наплата на средствата што со години ги вложуваше во македонските Власи.

1.2. Засилувањето на македонската националноослободителна борба кон крајот на XIX век и продлабочувањето на противречностите меѓу Големите сили за влијание на Балканот и на Блискиот Исток влијаеле и врз романската македонска политика. По падот на Стамболов од бугарската политичка сцена, миропомазувањето на кнез Борис и признавањето на Фердинанд за бугарски кнез од страна на Русија и Големите сили, бугарската надворешна политика започнала да еволуира кон Санкт Петербург. Остриот анти-руски курс на Бугарија, што во времето на Стамболов ја зближи Софија со својата северна сосетка, бил заменет со про-рускиот правец во политиката на новиот бугарски премиер, Константин Стоилов. Руската ориентација на бугарската надворешна политика не била добро примена во Букурешт. Во романската метропола постоел основан страв дека Бугарија ќе се претвори во истурена стража на руско-францускиот сојуз на Балканот, водечка сила на полуостровот, можна опасност за романскиот територијален интегритет и сериозна закана за постојното статус-кво во Османлиската Империја.²

Мелничката провокација на Македонскиот комитет во 1895 година³ го обеспокоила официјален Букурешт. Романските дипломатски претставници во Софија со големо внимание ја набљудувале дејноста на комитетот. Откако најпрво ја допуштиле можноста дека идниот Врховен Македонски Комитет (ВМК) ужива поддршка од владата во Софија,⁴ со тек на времето романските дипломати стигнале до заклучок дека комитетот е создаден токму од бугарската влада, а т.н Мелничко востание било предзнак за претстојната бугарска експанзија во Македонија.⁵

Стравувањата на Букурешт биле потврдени во 1897 година, кога со Виничката афера било обелоденето постоењето на Македонската револуционерна организација (МРО). Романските дипломати во Софија, Битола и Солун не успеале да ги согледаат автохтоноста и независниот карактер на МРО. За нив Организацијата не била ништо друго освен

² С. ГРЪНЧАРОВ, *op. cit.*, 515.

³ Види: В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 188-200.

⁴ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Rapoarte politice de la Sofia*, мф. 4222, vol. 90, 64-66, 163-187.

⁵ *Idem*, мф. 4223, vol. 91, 56-58, 170-173, 186; vol.92, 186-226; мф. 4224, vol. 95, 16-21, vol. 99, 77-78, 148.

продолжена рака на бугарската експанзионистичка политика. Вице-конзулот Падеану од Битола и неговите колеги во Софија со ужас известувале за дејноста на „бугарските банди... составени од бугарски бандити од Македонија, организирани од македонскиот револуционерен комитет во Бугарија“. Според романските дипломатски претставници, дејноста на овие „бугарски банди“ порано или подоцна требала да резултира со проголтување на Македонија од страна на Бугарското кнежевство и трагедија за „Романците од Македонија“.⁶

Крвките меѓусоседски односи биле дополнително нарушени кога ноќта на 22 јули 1900 година, 18 годишниот скопјанец Стојан Димитров го убил во Букурешт уредникот на весникот *Peninsula Balcanica*, Штефан Михајлеану.⁷ Убиецот набргу бил фатен и признал дека е испратен од претседателот на ВМК, Борис Сарафов. Димитров убиството го објаснил со статиите на влашкиот новинар против националноослободителното дело и со шпионската дејност на Михајлеану.⁸ Романската реакција била жестока. Властите започнале да го прогонуваат македонското и бугарското население во кралството. Софија возвратила со слична мерка. Преку 200 „Романци“ од бугарскиот главен град биле принудени да ја напуштат Бугарија. Мнозинството од нив преминале во Македонија, што јасно сведочи дека се работи за Власи вовлечени во

Штефан Михајлеану

⁶ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1714, vol. 36/1898, Bitolia, 12.08.1898, 115; vol. 37/1899, Bitolia, 26.05. 1899; *fond 21 - Rapoarte politice de la Sofia*, мф. 4227, vol. 104-105, 206.

⁷ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 428; Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I ..., 150.

⁸ Се работи за десет статии на Михајлеану, објавени во весникот *Peninsula Balcanica* помеѓу 30 јануари 1900 година и 9 јули истата година. Види: *Peninsula Balcanica*, III/2, 30.01.1900, 3; III/3, 6.02.1900, 3; III/7, 5.03. 1900, 3; III/9, 19.03. 1900, 1; III/13, 16.04. 1900, 1; III/14, 23.04. 1900, 1-2; III/17, 14.05. 1900, 1; III/18, 21.05. 1900, 3; III/22, 18.06. 1900, 3; III/25, 9.07. 1900, 3.

романско-бугарските пресметки.⁹ Работите целосно излегле од контрола и постоела реална опасност од војна помеѓу двете држави.¹⁰ За романската влада убиството се покажало како одличен повод да ѝ нанесе удар на бугарската македонска политика и целосно да ја компромитира пред Европа.¹¹ Бугарија била обвинета дека е главен инспиратор на револуционерни и анархистички дејствија во Македонија. Ослободителната борба на македонскиот народ, во Романија третирана како бугарско движење, била претставена како извор на зла, тероризам и нарушување на територијалното статус-кво на Балканот.¹² Од Софија пристигнувале извештаи до романското министерство за надворешни работи дека напролет е можна бугарска акција во Македонија, кога „војводите ќе ги напуштат софиските крчми и ќе ги соберат четите“.¹³ Романија го искористила вниманието на европската јавност и јавно се изјаснила против нарушувањето на статус-квото на Балканот. Притоа било лансирано мислењето дека целта на Бугарија е да ја освои Македонија, по што сите сили ќе ги насочи кон приграбување на романскиот дел на Добруца.¹⁴ Во истиот контекст, францускиот амбасадор во Букурешт, М. Анри, известува дека фундаментален интерес за Романија било да се избегне територијално проширување на Бугарија, како и задржување на сопственоста врз Северна Добруца. „Во поглед на овие два доминантни интереси“ – продолжува Анри – „Романците ќе ги искористат сите расположливи средства и ако треба без размислување би влегле во војна“.¹⁵

Романскиот страв бил неоснован. Иако од бугарскиот политички врв повремено доаѓале вознемирувачки изјави за бугарскиот карак-

⁹ *Румџнският периодичен печат за Македонија 1902-1904* (Съставители: Миле Томич, Шефџн Годороджа и Жеко Попов), София 2001, 30.

¹⁰ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 439-440.

¹¹ *Idem*, 428-429.

¹² Жеко ПОПОВ, *Румџния и българската национална кауза в Македонија (1902-1903)*, Зб. 90 години Илинденско-преображенско вџстание, София 1994, 135.

¹³ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Rapoarte politice de la Sofia*, мф. 4224, vol. 99, 148.

¹⁴ *Further correspondence respecting the affairs of South-Eastern Europe, Turkey No. 3* (1903), London 1903, 24.

¹⁵ *Documents diplomatiques Français (1871-1914)*, 2e serie (1901-1911), Tome III, Paris 1931, 445.

тер на Северна Добруџа,¹⁶ обвинувањата на романските политичари за бугарските иредентистички намери кон Добруџа имале пред сè пропаганден карактер. Вистинските намери на Романија не биле јавно истакнувани, но не останале скриени за европската дипломатија. Во 1896 година министерот за надворешни работи на Бугарија, Григор Начович, изјавил дека во случај бугарската армија да навлезе во Македонија, Романија нема да се колеба да го окупира округот Силистра во бугарскиот дел на Добруџа.¹⁷ По разговор со романскиот премиер Стурса, рускиот амбасадор во Букурешт, Михаил вон Гирс, заклучил дека во моментот на бугарска агресија врз Македонија, Романија би сакала замена на влашкото население што би потпаднало под бугарска власт, со територијални отстапки до линијата Русе-Шумен-Варна.¹⁸ Во 1901 година и францускиот амбасадор во Букурешт го потврдил овој став на романската политичка елита. Амбасадорот известува за разговор помеѓу Таке Јонеску и австро-унгарскиот амбасадор во Букурешт, Шонбург. На прашањето на Австриецот каква корист има Романија од една романска група на Пинд, одговорот на Јонеску бил краток и јасен: „*Тие во иднина ќе ни бидат елемент за компензација*“.¹⁹

Очигледно е дека и покрај тоа што не граничела со Османлиската Империја, Романија не планирала да остане настрана кога ќе настапи моментот за ликвидирање на османлиското наследство во Европа. Во тој контекст романските државници ја лансирале концепцијата за „стратешка поправка на границите во име на запазување на балканската рамномерност“. Во случај Бугарија да анектира дел од султановите територии на Балканот, Романија би побарала компензација во Јужна Добруџа. За имплементација на тој план „браќата Романци“ од Македонија биле предназначени да бидат *паричка за поткусурување*. Ваквото размислување го делеле либералот Стурса, конзервативецот Јонеску и сите влијателни политичари во романското кралство, без разлика на нивната партиска припадност.

1.3. Ерменските настани од 1894-1896, провокацијата на Македонскиот комитет во Македонија од 1895, Критското востание од 1896 и

¹⁶ Види: Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 294-355.

¹⁷ *Idem*, 365.

¹⁸ Ж. ПОПОВ, *Румъния и българската национална кауза в Македония...*, 140.

¹⁹ *Documents diplomatiques Français... Tome Premier...*, 351-352.

Грчко-турската војна од 1897 година воделе кон изградување на заеднички став по балканската политика на Австро-Унгарија и Русија. Во таа смисла, во мај 1897 година двете големи сили постигнале договор за зачувување на статус-квото на Балканот.²⁰ Договорот не значел и анулирање на постојните противречности меѓу Виена и Санкт Петербург. Австроунгарската дипломатија се обидуvala да создаде политички блок од Грција, Романија и Османлиската Империја, насочен против руските напори за формирање на словенски сојуз, составен од Бугарија, Србија и Црна Гора. Алармирана од обновените грчко-српски преговори за компромис и поделба на сфери на влијанија во Македонија, во 1900 година Русија организираше средба на српскиот и бугарскиот владетел во Ниш и успеала во одредена мерка да ги примири Бугарите и Србите.²¹

Како одговор на руската иницијатива за создавање на словенски блок на Балканот, Виена започнала да работи на зближување помеѓу Грција и Романија. Напорите на двојната монархија да се поврзат Атина и Букурешт биле во голема мерка олеснети со кризата во романско-бугарските односи од 1900 година, која благопријатно се одразила и врз грчко-романскиот дијалог. За време на најтешките моменти од бугарско-романскиот конфликт биле направени првите контакти меѓу Букурешт и Атина за изгладување на некои спорни прашања. Медиумите во двете земји започнале да пропагираат заедничка политика насочена против ВМК и МРО. Печатениот орган на Таке Јонеску, „Романија“, препорачувал тесна соработка помеѓу Романците и Грците, кои, „ако не се браќа по крв, тогаш се браќа по крст“.²² По извесни консултации, на 15 декември 1900 била потпишана романско-грчка трговска конвенција, кон која бил додаден и протокол со политички карактер за решавање на правата на грчките општини и цркви во Романија.²³ Под австро-унгарска режија, од 1 до 5 мај 1901 година, во Абација (Опатија) дошло до неколку средби помеѓу романскиот крал Карол и грчкиот монарх Георгиос. Во малиот јадрански град не бил потпишан договор, но биле донесени неколку заклучоци од огромно значење за романска-

²⁰ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 15.

²¹ Douglas DAKIN, *The Greek struggle in Macedonia 1897-1913*, (Reprint), Thessaloniki 1993, 83-84.

²² Според: Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 447-448.

²³ Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том II..., 258-259.

та политика во Македонија. Меѓу историчарите и современиците не постои целосна согласност околу вербалниот договор на двата крала. Подоцна и Карол и Георгиос излегле со спротивставени изјави за договореното во Абација.²⁴ Судијки според дипломатските преписки од односниот период, Карол се обврзал дека ќе ја лимитира пропагандата меѓу влашкото население во Македонија и дека со тек на времето ќе дојде до целосно секнување на романската парична помош за Властите.²⁵ Георгиос од своја страна ветил дека ќе придонесе да му се дадат олеснувања на влашкиот народ од страна на Патријаршијата и дека Грција нема да им поставува пречки на постојните романски училишта и цркви во Македонија.²⁶ Кралевите се договориле и како да им се спротивстават на бугарските закани во Македонија.²⁷ Во Романија не се зборувало премногу за средбата на двајцата монарси. Во Грција враќањето на Георгиос било пречекано со воодушевување. Разговорите во Абација биле претставени како „сојуз помеѓу браќата по оружје, насочен против Словените“.²⁸ Свој суд за настаните во Абација дала и влашката интелигенција. Набргу по првите обиди за имплементирање на кралскиот договор, професорот Коста Косму заклучил: „Романскиот крал се сретна во Абација со кралот на Грците и скроија политика на наша сметка“.²⁹

Во ист контекст со грчко-романските договарања било и зближувањето помеѓу Атина и Цариград,³⁰ како и тајната австро-унгарско-романска конвенција од 1900 година според која, во случај на бугарска вооружена интервенција во Македонија, Романија требала да ја окупи-

---

²⁴ Карол тврдел дека се дискутирало за формирање на романски епископат во Османлиската Империја, а Георгиос зборувал за ветување од Карол дека Романија целосно ќе ја прекине пропагандната дејност во Македонија (M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 77).

²⁵ *Documents diplomatiques Français...* Tome Premier..., 350-352; S. GALLON, *Rapporti politici...*, 131.

²⁶ К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 145; Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 476.

²⁷ *Documents diplomatiques Français...* Tome Premier..., 350-351.

²⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 77.

²⁹ *Raport adresat...*, lxii.

³⁰ Во април 1901 година била потпишана грчко-турска конзуларна конвенција (Р. ПОПЛАЗАРОВ, *Грчката политика...*, 32).

ра Јужна Добруца.³¹ Рускиот одговор на австро-унгарската дипломатија следувал со потпишувањето на руско-бугарската воена конвенција од 1902 година.³²

1.4. Дипломатските бранувања од 1900-1903 година во голема мерка го предодредиле и романскиот настап во Македонија. Кон крајот на XIX и на самиот почеток на XX век Романија ја преживувала најтешката финансиска криза од стекнувањето на независноста.³³ Кризата придонела кон ограничување на романската пропаганда во Османлиската Империја. Сепак, погрешно е мислењето дека финансиските проблеми на романското кралство биле главна причина за стагнацијата на романската пропаганда. Во време на најтешка финансиска криза во 1899 година, министерот Таке Јонеску го зголемил „македонскиот буџет“ од 519,582 леи на рекордни 761,646 леи.³⁴ Ова јасно укажува дека финансиските тешкотии на кралството немале погубно влијание врз романската македонска политика. Од друга страна, пак, набргу по средбата на романскиот и грчкиот крал во Абација дошло до драстично намалување на одобрените финансиски средства за романската училишно-црковна пропаганда во Македонија. Министерот за образование во конзервативната влада на Петре Карп, Константин Арион, донел решение субвенциите за романската пропаганда во 1901/1902 година да бидат намалени на само 300,000 леи, сума што била задржана и за буџетската 1902/1903 година од страна на либералната влада на Стурса. Арион, меѓу другото, му наложил на романскиот конзул во Битола да ги укине сите непотребни места и да го отпушти вишокот вработени.³⁵ Очигледно, Романија веднаш започнала да го имплементира кралскиот договор од Абација за ограничување на романската пропаганда во грчките сфери на интерес.

³¹ Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том II..., 259.

³² Ж. ПОПОВ, *Румџниа и българската национална кауза в Македония...*, 142.

³³ Поради нестабилната економска положба на земјата, финансиските магнати не се осудувале да вложуваат пари во Романија. Во 1901 година владата на Петре Карп забележала дефицит од 55 милиони леи. За да ги стабилизира финансиите, владата започнала да распродава државен имот и да налага непопуларни даноци (Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 430, 452).

³⁴ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... op. cit., 147.

³⁵ *Şcoli şi biserici româneşti... Documente...*, 169-170.

Заедно со намалувањето на буџетските средства, романските политичари ја истакнувале својата пасивност и мирољубива политика кон Македонија преку изјави за медиумите и на парламентарната говорница. На 10 декември 1901 година, премиерот Стурса изјавил во романскиот парламент дека „...во поглед на романското прашање во Османлиската Империја, македонското прашање за нас не постои... Поради тоа, ние од кралството никогаш не помислуваме на присоединување на Македонија и нам би ни било сеедно доколку таму место Турчинот владее Србинот, нормално, само кога би можеле да бидеме убедени дека македонските Романци ќе можат во потполна слобода да ги негуваат мајчиниот јазик и своите народни романски чувства“.³⁶ Карол и министерот за надворешни работи во владата на Стурса, Јон Братиану, изјавувале дека Романија воопшто не се грижи за Македонија и дека во целост ја поддржува политиката на Виена и Санкт Петербург во врска со османлиската провинција.³⁷ Романскиот амбасадор во Атина, Димитрие Ѓика, ги убедувал атинските медиуми дека Романија е во целост согласна со Грција во поглед на „бугарското движење во Македонија“, дека Романија немала, нема и никогаш ќе нема територијални претензии кон Македонија и дека „...македонското прашање само индиректно ја засега Романија, како што, на пример, секоја голема сила е заинтересирана за настаните во Кина“.³⁸

Во 1902 година се чинело дека Романија целосно ги напушта Власите. Под водство на Стурса повторно биле воспоставени добрососедски односи со Бугарија и францускиот амбасадор во Букурешт констатира дека „романската акција во Македонија се забави до тој степен што владата ги препушти Куцовласите од југот на пријателската грчка пропаганда и воопшто не ги брани Куцовласите од северот од акциите на македонските Бугари“.³⁹ Ни врховистичката провокација во Горноџумајско од 1902 година, ниту Солунските атентати и пред-востаничкиот амбиент на почетокот на 1903 година навидум не ја вознемирувале романската политичка елита. Карол давал мирољубиви прогнози и ја изразу-

³⁶ Илије БАРБУЛЕСКУ, *Румуни према Србима и Бугарима, Нарочито с погледом на питање македонских Румуна*, Београд 1908, 49-50.

³⁷ *Documents diplomatiques Français... Tome Second...*, 258-259.

³⁸ *Румџнският периодичен печат за Македонија...*, 123-124.

³⁹ *Documents diplomatiques Français... Tome Second...*, 258.

вал вербата во Големите сили дека ќе го задржат статус-квото на Балканот.⁴⁰ Дури и кога на Европа ѝ било јасно дека Османлиите не можат да спречат востание во Македонија, во Романија се труделе што подобро да ја рекламираат својата мирољубива политика, лишена од експанзионистички амбиции.

Букурешт, сепак, не планирал да остане целосно настрана доколку Бугарија го наруши територијалниот интегритет на Османлиската Империја. Во јануари 1903 година Јон Братиану испратил нота до сите романски претставници во странство, во која јасно истакнува дека доколку дојде до делење на османлиските територии, Романија го задржува правото да интервенира во корист на интересите на „своите сонародници“.⁴¹ Романскиот министер за надворешни работи испратил и посебно барање до амбасадорот во Атина, во кое го насочува кон целосна усогласеност со грчката политика и од него бара да ги извести атинските власти дека помеѓу романската и грчката влада постои перфектна согласност во однос на македонското прашање. Според Братиану, заедничка грижа за Букурешт и Атина бил трендот на експанзија на Бугарија.⁴² Британскиот амбасадор во романскиот главен град, Сер Џ. Кенеди, на почетокот на 1903 година го известува својот надреден, лорд Лансдоун, дека романската политика во Македонија се состоела во обединување на Власите со Грците и со локалните Турци, како опозиција на „агресивната словенска популација“, за така да „ја спасат Македонија од целосна анексија од словенската раса“.⁴³ Таке Јонеску, сега во опозиција, ги обвинил Големите сили што во 1878 година на Романија не ѝ ја доделиле територијата до линијата Русе-Варна на југ. Притоа се заканил дека при прва погодна прилика, грешката ќе биде исправена.⁴⁴ Вистинските намери и желби на романската политика во февруари 1903 година ги потврдил францускиот амбасадор во Лондон, Камбон, кој после еден разговор со својот романски колега, Катарци, заклучил дека „Романија и Србија... во моментот се против делење на Македонија, против давање на автономија, бидејќи не сакаат да видат реприза на Источ-

⁴⁰ *Documents diplomatiques Français...* Tome III..., 337.

⁴¹ *Further correspondence...*, 42-43.

⁴² A. E. LAHOVARY, *op. cit.*, 23.

⁴³ *Further correspondence...*, 24.

⁴⁴ Ж. ПОПОВ, *Румџниа и българската национална кауза в Македонија...*, 137.

на Румелија. Тие не се ниту за реформи бидејќи од нив не може да има резултати. Тие се за војна помеѓу Бугарија и Турција со која на Бугарија ќе ѝ се даде лекција за наредните 25 години да не ѝ падне на памет да ѝ нанесе штети на Македонија".⁴⁵

1.5. Илинденското востание го актуализирало македонското прашање на дипломатски план. Условите во Македонија ја принудиле и Романија да се прилагоди на ново настанатата ситуација.

За време на востанието, во Ишл (Австрија) дошло до средба помеѓу австро-унгарскиот и романскиот државен врв. Од австро-унгарска страна на средбата учествувале императорот Франц Јосиф, министерот за надворешни работи, гроф Голуховски и началникот на штабот на армијата, маршал Бек. Романската страна ја претставувале кралот Карол, премиерот Стурса и главниот секретар на романското воено министерство, генерал Коанда. Главна тема на разговорот биле настаните во Македонија и улогата што би ѝ припаднала на Романија во случај на бугарско воено учество во Илинденското востание.⁴⁶

Веднаш настапил пресврт во романската политика кон Власите. Набрѓу по враќањето во Романија, кралот ветил од парламентарната говорница дека ќе се водат поголеми грижи за влашкото население. Истовремено и романската влада објавила дека ќе биде заземен порешителен курс во влашкото прашање.⁴⁷ Есента 1903 година темата за романската пропаганда во Македонија била сè посилено експлоатирана и од владините опоненти. Се раздвижила и романската дипломатија. Зачестиле скапите подароци за османлиските службеници во Цариград и Македонија.⁴⁸ Голем удел во ова романско „будење“ имале и Мирциштегските реформи од октомври 1903 година, кои, меѓу другото, предвидувале административна реорганизација на Македонија заради соодветно групирање на националностите. Букурешт бил свесен дека територијалната поделба врз етнографски принцип по секоја веројатност ќе донесе уште поголемо разединување на влашките населби. Токму затоа од

⁴⁵ Крсте БИТОСКИ, *Дипломатски одгласи за Илинденското востание*, Скопје 1983, 45-46, белешка 26.

⁴⁶ Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том II..., 259.

⁴⁷ Ж. ПОПОВ, *Румџниа и бџлгарският национален вџпрос...*, 28-29.

⁴⁸ Кочо СИДОВСКИ, *Романската политика кон Македонија и нејзиниот однос кон Ароманците*, Документи, V/3, Скопје 2008, 8.

романската престолнина ја засилиле активноста во Македонија. Првиот успех бил постигнат кога со султанско ираде бил усвоен предлогот за влегување на еден Влав во мешовитата комисија за реформи предводена од генералниот инспектор за румелиските вилаети, Хусеин Хилми паша.⁴⁹ Во Романија настанот бил пречекан со воодушевување и, според романските политичари, изборот на „Романец“ во комисијата значел прво признавање на романската националност во Македонија со официјален акт од османлиската влада.⁵⁰ Хилми паша ги убедувал романските претставници во Битола дека во вилаетските комисији ќе има и Власи, како и дека ќе бидат регрутирани 200 жандарми од влашките редови.⁵¹

Конечната потврда дека Романија повторно се враќа во игра следувала на собраниската седница од 28 ноември 1903 година. Откако било одобрено зголемување на средствата за Македонија во буџетската 1904 година, романското собрание изгласало буџет од 600,000 леи, наменет за изградба на романски училишта и цркви во Османлиската Империја. Според доставувачот на предлогот, министерот за образование, Спиру Харет, започнала нова фаза во романското национално движење, кое требало да биде фактор на стабилност во пост-Илинденска Македонија.⁵² Повторно биле актуализирани старите идеи: Романија не може да не се интересира за судбината на Македонија; решавањето на македонското прашање не може да се оствари без романско учество; Романија ќе си го каже својот збор затоа што тоа ѝ го дава за право не само нејзината сила, туку и постоењето на „братот Романец“ на Балканот.

⁴⁹ Неразбирливо, прв избор за романски претставник во комисијата бил битолскиот трговец Михаил Куцојани, кој ја одбил понудата, истакнувајќи дека се смета за Грк. Наместо него во комисијата влегол д-р Пандели Машу од Велес (Н. МИНОВ, *Борбата на Ароманците...*, 8). Грците во комисијата ги претставувал Влавоц Наум Никаруши, член на судскиот совет во Битола (*Румџнският периодичен печат за Македонија...*, 288).

⁵⁰ Кочо СИДОВСКИ, *Италија и Македонија од крајот на XIX век до 1909 година*, Скопје 1994, 185-186; *Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија* (Превод, редакција и коментар Данчо Зографски), Скопје 1955, 188.

⁵¹ I. NISTOR, *op. cit.*, 63.

⁵² *Un document*, Lumina (Bitolia), I/11, București 1903, 261-262.

2. Романските училишта во Македонија (1898-1903)

2.1. „Во нашите политички борби ја турнавме и македонската кауза, како што направивме и со каузата на задкарпатските Романци. Овие борби им направија огромна штета и на едните и на другите. (Штета, б.н) многу поголема од онаа што Грците и Унгарците ќе ја направеа без наша помош... Добро е познато дека самите сме си најголеми душмани, а нашиот патриотизам е толку многу заслепен од политички страсти, што за да го поразиме противникот не се двоумиме да ја запалиме куќата, само за да изгорат глуvcите“ – К. Миле.⁵³

Преносот на политичките борби од Букурешт на македонска почва силно се рефлектирал врз развојот на романското училишно дело во Европска Турција. Честото менување на власта од конзервативната во рацете на романската либерална партија, и обратно, наметнало силно темпо на промени, на коешто султановите поданици не можеле лесно да се прилагодат. Во согласност со политичките платформи на романските партии и ветувањата дадени пред гласачите од кралството, партиските програми биле имплементирани и надвор од романското кралство, во Македонија. Училиштата секојдневно никнувале и се гаснеле. Платите постојано се менувале, а работното место на учителот повеќе зависело од неговата политичка припадност, отколку од неговите научни и педагошки квалитети.

2.2. Во последната година од владеењето на романските либерали во XIX век, најголемо внимание било посветено на реорганизацијата на јавното образование. Спиру Харет, министерот што од темел го реорганизираше образованието во Романија, истото внимание им го посветил и на романските училишта во Османлиската Империја. На 21 септември 1898 година Харет издал „Наредба за организација на романските училишта во Турција“, која меѓу другото предвидувала: 1) Регулирање на прашањето за плата на наставниот персонал;⁵⁴ 2) Лимитира-

---

⁵³ S. LASCU, *op. cit.*, 15.

⁵⁴ Износот на учителската плата бил условен од бројот на жители во местото кај што работел учителот, од бројот на ученици што се запишале и го завршиле основното образование во односните училишта и од годините поминати како романски учител во Македонија. Според оваа точка, учителот бил материјално заинтересиран да придобие што е можно поголем број

ње на надлежностите на генералниот инспектор, по што, од 1898 година, покрај Апостол Маргарит, инспекција на романските училишта во Османлиската Империја вршеле и двајца училишни ревизори;⁵⁵ 3) Обезбедена кирија за сите училишта; 4) Претворање на гимназиите во Јанина и Берат во трговски училишта;⁵⁶ 5) Отпуштање на учителите во местата во кои романското училиште не работело, или кај што немало потреба од повеќе од еден учител, и смена на директорскиот кадар во повеќе романски училишта. Биле отпуштени 54 учители и повеќе директори, кои останале без редовните примања;⁵⁷ 6) Укинување на платите на оние свештеници што одбивале да богослужат на романски јазик.⁵⁸

Спиру Харет

Токму последната мерка имала најнегативни последици. Меѓу отпуштените свештеници биле поповите Чибуќи од Турја и Риза од Авдела – две влијателни личности во две значајни цитадели на романската пропаганда во Македонија. Нивниот грев биле службата на мајчиниот влашки јазик и одбивањето да го внесат романскиот јазик во црквата. Имајќи ги предвид значењето на црквата во XIX век и желбата на Власите да богослужат на мајчиниот јазик, одлуката на Харет набргу ги разнишала романските позиции на Пинд.

Рестриктивната политика на Спиру Харет не овозможувала разгранување на училишната мрежа. Во 1898 година во Македонија било

на ученици. Решение за исплата на припадностите на учителот носел министерот, по увид во главната книга на училиштето и по извештај потврден од романските конзули (ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 148; Р. КИРЈАЗОВСКИ, *op. cit.*, 89-90).

⁵⁵ За училишен ревизор во Епир и Албанија бил назначен Ѓика Папа, а за Македонија Јоан Чули. Ревизорите биле задолжени неколкупати годишно да вршат инспекција на училиштата под нивна надлежност и редовно да доставуваат извештаи до министерството за образование. Без ревизорски извештај не биле исплаќани платите (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 34; Р. КИРЈАЗОВСКИ, *op. cit.*, 89).

⁵⁶ *Raport adresat...*, x-xi.

⁵⁷ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 146.

⁵⁸ A. TANAŞOCA – N. Ş. TANAŞOCA, *op. cit.*, 192.

отворено само новото романско училиште во Куманово. Според Маргарит, кумановското училиште било почеток на романскиот продор во источна Македонија и сериозно се работело на теренот во Неврокоп, Мелник, Сер и Драма.⁵⁹ Кога на 30 март 1899 година либералите биле симнати од власт, во Османлиската Империја функционираше 69 романски училишта.⁶⁰ Од нив во Македонија се наоѓале 43 основни училишта, со 2,027 ученици.⁶¹

2.3. На 11 април 1899 година бил оформен новиот владин кабинет. Премиер на Романија станал конзервативецот Георге Кантакузин, а на местото министер за образование бил поставен искусниот Таке Јонеску. Печатените медиуми на конзервативната партија веднаш ја информирале јавноста дека „од денес за Македонија почнува нова ера“. Јонеску не чекал за да ја имплементира својата амбициозна програма. „Во една ужасна година, година кога луѓето во Романија умираа од глад, кога смртта на добитокот се броеше со илјадници, а народот просеше по улиците и подаваше рака за едно парче мамалига (палента, б.н), Таке Јонеску го зголеми буџетот за романските училишта (во Османлиската Империја, б.н) на 761,646 леи“.⁶² Биле зголемени и платите на учителите. Дел од нив пораснале за 250%.⁶³ Во Македонија, Епир и Албанија биле испратени нови 58 учители. Повторно биле отворени дел од училиштата што ги затвори Спиру Харет и биле назначени учители во нови 24 училишта.⁶⁴

Три од ново отворените училишта биле трговски. Во 1899 година во рамките на централното крушевско училиште биле основани и два трговски класа.⁶⁵ Второто трговско училиште било отворено во градот Бер.⁶⁶ Без сомнение, најголем успех претставувало отворањето на романското трговско училиште во Солун. Според Капидан, првите об-

⁵⁹ *Românii de la sud de Dunăre... Documente...*, 176-177.

⁶⁰ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 149.

⁶¹ А. ТANAŞOCA – Н. Ş. ТANAŞOCA, *op. cit.*, 194.

⁶² ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 147.

⁶³ *Raport adresat...*, xi.

⁶⁴ *Idem*, xii-xiii; ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 149.

⁶⁵ АО ИНИ, *Крушевска хроника... I...*, 167; S. N. CIONESCU, *op. cit.*, 92.

⁶⁶ *Românii de la sud de Dunăre... Documente...*, 179.

иди за отворање на романско средно училиште во Солун започнале во 1884 година, за што во наредната година било издадено и султанско ираде.⁶⁷ Василие Диаманди, пак, тврди дека идејата за формирање на солунското училиште произлегла во 1892 година од Таке Јонеску.⁶⁸ Првите конкретни обиди за отворање на трговско училиште во вилаетскиот центар биле направени во 1895 година од романскиот конзул во градот, Когалничеану.⁶⁹ Со посредство на организаторот на турската армија, „големиот фило-Ароманец“ Барон вон дер Голц паша,⁷⁰ на 2 октомври 1895 година султанот издал ираде за отворање на романско средно училиште во солунското маало Фертик.⁷¹ Но само два дена по султановото ираде, во Романија настанала промена на власта. Либералите на Стурса донеле решение против отворањето на училиште во Солун. Со враќањето на власт во 1899 година, Јонеску повторно се зафатил со реализација на неговата стара идеја. На 27 октомври 1899 година конечно работело романското средно училиште во Солун.⁷² Во првата година училиштето работело со 11 професори и 36 ученици.⁷³ Првобитниот успех ги надминал очекувањата на влашките професори и романските пропагандни фактори. „Во Солун односот помеѓу Ароманците и Грците беше поинаков“ – пишува професорот во солунското училиште, Теодор Капидан – „Ако на пример во Битола Ароманците што минуваа низ грчките училишта беа полни со восхит за Грција, солунските Ароманци имаа близок контакт со Грците, добро ги познаваа и бегаа од нив... Затоа на почетокот ни беше олеснета работата. Професорите беа одлично прифате-

⁶⁷ Th. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic*, Peninsula Balcanica, II/5, București 19-24, 74.

⁶⁸ V. DIAMANDI-AMINCEANUL, *op. cit.*, 114.

⁶⁹ ДАРМ, *Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2352, dosar 284/1895, Salonic, 30.06.1895.

⁷⁰ V. DIAMANDI-AMINCEANUL, *op. cit.*, 114.

⁷¹ Владимир ЈАНЕВ, *Прилог кон дејноста на влашкото трговско училиште во Солун од крајот на XIX и првата половина на XX век*, 3б. Власите на Балканот, Скопје 2005, 246-248.

⁷² T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 74.

⁷³ Наставниот кор го сочинувале директорот Михаил Димоние и професорите Перикле Папахаци, Сава Сару, Јорџи Чонга, Никола Папахаци, Јорџи Бичола, Скарлат Негреску, Михаил Поклетару, д-р Шунда, Василие Диаманди и Теодор Капидан (V. DIAMANDI-AMINCEANUL, *op. cit.*, 114); За имињата на првите 36 ученици види: T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 75 (белешка 1).

ни од ароманските семејства. Многу од нив изјавуваа дека ќе ги пуштат децата во романското училиште. Покрај тоа, во трговското училиште се држеа и бесплатни часови за возрасни и првата година нив ги посетуваа вкупно 25 солунски трговци⁷⁴. Следната учебна година бројот на ученици се зголемил на 48.⁷⁵ Во училиштето се изучувале романскиот јазик и практични работи од доменот на трговијата.⁷⁶ „Така на Ароманците им се нудеше сигурност дека отсега натаму нивните деца нема да бидат присилени да се одделат од родителите, ќе останат со нив и ќе се усовршат во трговијата“.⁷⁷ Во 1900 година била изградена и нова училишна зграда.⁷⁸ Успехот сепак бил краткотраен. „Како и секогаш во нашето дејствување, почетокот беше одличен, а крајот нула“ – забележува Капидан.⁷⁹ Со новата промена на власта, владата во Романија го смалила буџетот за солунското училиште, а платите на професорите биле намалени за 75-80%. Разочарани од романскиот настап, дел од професорите го напуштиле училиштето. Паднал и ентузијазмот на солунските Влаши. Многу од нив во романската пропаганда започнале да гледаат обид за поделби во влашките редови и му се вратиле на грчкото училиште.⁸⁰

На самиот крај на XIX век бил компетиран битолскиот курс за наставнички и претворен во четирикласна женска прогимназија.⁸¹

По истиот урнек од претходното министерување на Таке Јонеску, главниот акцент бил ставен врз отворањето на основни училишта. Учители биле испратени секаде кај што имало влашко население. Во Македонија биле назначени нови учители во Влашка Блаца, Долјани, Купа, Лерин, Негован и Тетово, но училиште успеале да отворат само наставниците испратени во Купа и Долјани.⁸² Во Солун и Самарина биле отво-

⁷⁴ T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 75-76.

⁷⁵ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1714, vol. 32/1899, Salonic, 26.10.1899, 115-116; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 204-205.

⁷⁶ T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 76.

⁷⁷ Idem.

⁷⁸ V. DIAMANDI-AMINCEANUL, *op. cit.*, 115.

⁷⁹ T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 76.

⁸⁰ Idem, 77.

⁸¹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 198.

⁸² Idem, 66, 69-70, 335-337 (anexa 13 – Istorical școalelor a trei comune din Megleni, de scriitorul macedonean C. Noe).

рени женски училишта.⁸³ Така, од 237-те учители, професори, свештеници, псалти, пензионери и ревизори што во 1898 година работеле во романските училишта и цркви во Османлиската Империја, за само една година, во времето на Таке Јонеску, нивната бројка пораснала на 337.⁸⁴

2.4. Во јануари 1900 година Јонеску бил заменет на министерското место од неговиот сопартиец, Константин Истрати. Новиот министер бил принуден да го модифицира „македонскиот буџет“. Платите на учителите и свештениците биле намалени до 50%.⁸⁵ Нагло било забавено и темпото на отворање нови училишта. Единственото романско училиште во Македонија, отворено во времето на Истрати, било основното училиште во кочанското село Лепопелци.⁸⁶

За разлика од неговиот претходник, чија акција била сконцентрирана на отворање нови училишта, Истрати се обидел да го унапреди училишното дело на поинаков начин. За поефикасна контрола врз училиштата биле формирани четири ревизорски реони. За Солунскиот вилает бил назначен Д. Дан, контролата врз романските училишта во Битолско му била доверена на Фони Капсали, за училиштата во Албанија бил одговорен Елие Папахаци, а во Епир бил упатен Нуши Туљу.⁸⁷

Истрати се ангажирал и за реализирање на идеите од 1895 година, чие остварување било стопирано од либералната партија. Во јуни 1895 година битолчаните Никола Владика и Наум Мајмука издејствувале дозвола од османлиските власти за отворање на романска библиотека и печатница.⁸⁸ Во 1899 година бил одобрен и кредит за нивно отворање. Следната година, со капитал од 18,000 леи биле набавени книги и, на Широк Сокак, во Битола, Наум Мајмука ја отворил првата романска

⁸³ *Idem*, 151; *Raport adresat...*, ix.

⁸⁴ *Raport adresat...*, xxiii.

⁸⁵ *Idem*, xxv.

⁸⁶ Училиштето било отворено на 20 јануари 1900 година, од Мина Таху. Покрај влашките деца од Лепопелци, во него учеле и децата на Власите од блиските кочански и пробиштипски села, Соколарци, Врбица, Уларци, Буниш и Ратавица (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 91-92; ДАРМ, МСIP, мф. 554, dosar 268/1900, Bitolia, 9.08. 1900, 9891).

⁸⁷ *Revisorii noștri școlari*, Primul almanah Macedo-Român, Constanța 1900, 137-138.

⁸⁸ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750, dosar 27/34, Bitolia, 23.02.1895, 156; *Idem*, Bitolia 2/14.06. 1895, 162; *Idem*, Bitolia, 17.06. 1895, 163-164.

библиотека во Македонија.⁸⁹ Иако биле обезбедени средства за отворање на печатница, истата сепак не проработела.

Ревизорот Дан со членови на романската општина во село Ливади

2.5. Една од најопасните форми на пропаганда во Османлиската Империја биле болниците. Болеста не бира народност и партија, но докторот ѝ припаѓал на една народност и симпатизирал со одредена партија. Во македонската арена на борби и непријателства, болниот „Романец“ не бил секогаш добредојден кај докторот „Грк“, а и доколку влезел во болницата, не се чувствувал сигурен да му го довери својот живот на непријателот.

Свесна за начинот на којшто функционирале народите во Македонија, романската пропаганда ги стимулирала влашките доктори да останат во родната земја и да отворат болници. Во 1900 година како романски доктор во велешката болница работел д-р Пандели Машу.⁹⁰ Истата година болница во Битола отворил „романскиот“ доктор Јани Бараку од Авдела,⁹¹ а во Костур романска ординација отворил клисурчанецот Симу Бербери.⁹² За да основа романска болница, во Солун бил

⁸⁹ ДАРМ, *Arhiva Istorica Turca*, мф. 1750... Şedinta din 21.12.1901... *op. cit.*, 149.

⁹⁰ ДАРМ, фонд Браќа Машови-Велес (1852-1922), кут. 26, КК. 1/321.

⁹¹ Şcoli şi biserici româneşti... *Documente...*, 169.

⁹² N. A. ΣΙΟΚΗΣ, *op. cit.*, 202; Сјокис погрешно го датира пристигнувањето на д-р Бербери во Костур. Според авторот од Грција, Бербери завршил медицински факултет во 1890 година и бил испратен како романски доктор во Кос-

упатен д-р Шунда од Битола. Тој успеал да ги придобие д-р Економу од Невеска, доктор во француската болница во Солун и носител на легија на честа, и д-р Христович од Битола, кој имал приватна клиника во приморскиот град. Сепак, во исто време следувало намалувањето на романскиот буџет за Македонија, со што и идејата за основање на романска болница во Солун останала нереализирана.⁹³

2.6. Кога во јули 1900 година Петре Карп ја формирал новата романска влада, во буџетот за романските училишта во Османлиската Империја фигурирале 93 училишта и 200 учители, или 24 училишта и 58 учители повеќе во споредба со ситуацијата од 1899 година.⁹⁴ Бројките сепак даваат искривена слика за успехот на романската пропаганда. Со исклучок на Охрид, Гопеш, Маловиште, Авдела, Периволи, Турја, Голема (Долна) Селиа, Ксироливади, Бер и Невеска, каде што романските училишта биле попосетени од грчките,⁹⁵ во сите останати места во Македонија, училиштата спонзорирани од Букурешт заостанувале зад своите ривали. За илустрација ќе ја земеме состојбата од 1900 година во центарот на романската пропаганда во Македонија, Битола. Иако разликата во бројот на учители е занемарлива, бројката на ученици перфектно ја прикажува реалната состојба на теренот.⁹⁶

Училишта	Училишта	Учители	Ученици
Романски	4	33	336
Грчки	8	42	1582
Бугарски	10	38	1264
Српски	4	20	376

тур. Сепак, од едно писмо што Бербери и Бараку го испратиле во октомври 1900 година до романскиот министер за образование, Арион, јасно се гледа дека двајцата доктори дипломираше во истата 1900 година, по што биле назначени на своите постови во Македонија (*Şcoli și biserici românești... Documente...*, 169).

⁹³ T. CAPIDAN, *Scoala comercială din Salonic...*, 76.

⁹⁴ ДАРМ, *Arhiva Istorică Turca*, мф. 1750... Şedința din 21.12.1901... *op. cit.*, 149.

⁹⁵ *Raport adresat...*, 167.

⁹⁶ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli și biserici*, мф. 2351, doc. 3/XIX, nepaginat.

Очигледно е дека мнозинството Власи сè уште претпочитале да ги испраќаат своите деца во грчкото училиште. Ситуацијата била особено алармантна во блиските битолски села, Трново, Магарево и Ниждопле. Селата биле влашки и таму воопшто немало Грци, но во 1899/1900 година во нив имало 10 грчки училишта, со 676 ученици.⁹⁷ Во истиот период, во трите села функционираше само 3 романски училишта, посетувани од 101 ученик.⁹⁸

Како директна последица на австро-унгарскиот план за романско-грчка соработка, а делумно и под притисок на финансиската криза во Романија, новиот министер за образование, Константин Арион, ги намалил за повеќе од двојно буџетските средства наменети за пропагандата во Македонија. Во согласност со договорот од Абаџија, Романија пристапила кон затворање на дел од училиштата на Балканот. Биле затворени училиштата во Псодери, Влашка Блаца, Долна Џумаја, Тетово, Лерин и Лепопелци, како и 11 училишта во Албанија, Тесалија, Косово и Цариград. Во случајот се работело пред сè за ефимерни училишта, што и онака или не постоеле, или не работеле регуларно. Аналогно на затворањето на училиштата, бројот на учителите бил намален од 200 на 129.⁹⁹ За возврат грчката пропаганда дозволувала отворање на романско училиште таму кај што Романија не можела да ја загрози силната позиција на грцизмот. Во август 1900 година биле отворени романски училишта во Сер и Горни Порој.¹⁰⁰ Кон крајот на 1900 и почетокот на 1901 година проработеле новите училишта во Грамада и Струмски Чифлик.¹⁰¹ Случајно или не, сите ново формирани училишта за време на романско-бугарскиот конфликт од 1900 година, се наоѓале во близина на бугарско-турската граница.

⁹⁷ ДАРМ, МСIP, мф. 554, dosar 268/1900, 9930.

⁹⁸ ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, doc. 3/XIX, Amincu, 20.03. 1899, nepaginat.

⁹⁹ Ст. РОМАНСКИ, *Разпространението на Власитџ между Тимокџ и Морава и на Цинџаритџ во Македонија*, Софија 1917, 50.

¹⁰⁰ Училиштето во Сер го основал Јоан Хондросом. Во него се запишале 35 ученици. Училиштето во Горни Порој го отвориле Н. Чорапчи и М. Папушеану (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 134; ДАРМ, МСIP, мф. 554, dosar 273/1900, Seres, 19.09. 1900, 10 961 – 10 962).

¹⁰¹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 78; C. I. CIARĂ, *Înfiinţarea şcolii Române din Giurmaia de sus...*, 34.

Најзначајната жртва на обидот за грчко-романско приближување бил Апостол Маргарит. Човекот кој долги години бил недопирлив поради заштитата од кралот Карол, сега бил жртвуван токму од неговиот заштитник. Како последица на стремежот на Виена да ги отстрани сите препреки помеѓу Букурешт и Атина, на 1 септември 1900 година Маргарит бил испратен во принудна пензија. Фигурата што со децении ја насочуваше романската пропаганда во Македонија, беше тивко и незабележително отстранета од политичката сцена.¹⁰²

а) Реформите на Спиру Харет (1901-1903)

Во февруари 1901 година власта во Романија ја презела Либералната партија. Во согласност со генералниот правец на моменталната романска политика, министерот за образование, Спиру Харет, ги прифатил и ги надградил рестриктивните мерки на неговиот претходник од Конзервативната партија. На 1 септември 1901 година биле укинати 11 романски основни училишта во Епир и Албанија, гимназијата во Берат и трговските училишта во Бер и Крушево.¹⁰³ За сметка на 14-те затворени училишта, проработеле новото женско училиште во Долјани и мешаните училишта во Пепелишта и Гевгелија.¹⁰⁴ Повторно биле отворени основните училишта во Псодери и Драч, а гимназијата во Јанина била трансформирана во трговско училиште.¹⁰⁵ Со романска помош, крушевчани изградиле нова зграда за романските училишта во градот.¹⁰⁶

Како последица на затворањето на одредени училишта и намадување на „македонскиот буџет“ од 761,646 на 300,000 леи, од работа би-

¹⁰² Уште во 1901 година Спиру Харет известува дека Маргарит бил пензиониран од неговиот претходник, Константин Арион (*Raport adresat...*, xxix). Зетот на Маргарит, Пинета, потврдува дека неговиот дедо го изгубил инспекторското место и бил испратен во пензија на 1 септември 1900 година (M. PINETTA, *op. cit.*, 34). Затоа не можеме да го прифатиме мислењето на Цовару и Диаманди дека Маргарит бил пензиониран во 1902 година (S. ȚOVARU, *op. cit.*, 43; S. DIAMANDI, *op. cit.*, 364).

¹⁰³ *Raport adresat...*, xxxiv-xxxv; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 21; S. ȚOVARU, *op. cit.*, 41.

¹⁰⁴ Владо КАРТОВ, *Гевгелија до Балканските војни*, Скопје 1966, 126; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 21, 69; *Raport adresat...*, xxxiv.

¹⁰⁵ *Raport adresat...*, xxxiv-xxxv; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 21, 201.

¹⁰⁶ *Историја на Крушево...*, 103.

ле отпуштени 62 учители.¹⁰⁷ Набргу уследило намалување на платите на училишниот кадар и дополнителни отпуштања на 23 учители.¹⁰⁸ Жртва на новиот буџет станале и митрополијата во Цариград, библиотеката во Битола, поголемиот број предмети во битолскиот Лицеј и двајца училишни ревизори.¹⁰⁹ Премиерот Стурпа изјавувал дека е подготвен да ги затвори сите училишта во Македонија, освен битолскиот Лицеј и трговското училиште во Солун.¹¹⁰ На бројните обвинувања од влашка страна, Харет одговарал дека училиштата во Македонија не работат за да ги учат децата да пишуваат и сметаат, „туку за една добро дефинирана цел, преку овие училишта да го разбудиме и да го развиваме романското национално чувство“.¹¹¹ Со оглед на тоа што Власите упорно одбивале да станат Романци, тогаш немало потреба ни од бројни романски училишта.

Пред почетокот на учебната 1902/1903 година, Харет ги реализирал и последните точки од неговата реформаторска програма. Надлежностите на Апостол Маргарит ги презела ново формираната „Администрација на романските училишта и цркви во Турција“, со седиште во Битола. Истата била поставена под директна контрола на романското министерство за образование. На чело на Администрацијата застанал Романецот Георге К. Јонеску.¹¹² Во април 1903 година на Јонеску му се придружил псодерецот Лазар Дума, како претставник на романското министерство за надворешни работи. Во август истата година Ви-

Лазар Дума

соката Порта го признала Дума за генерален инспектор на романските

¹⁰⁷ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 41.

¹⁰⁸ *Macedonia*, I/7, 19.11.1901, 1; *Raport adresat...*, xxxv.

¹⁰⁹ *Raport adresat...*, xxxv.

¹¹⁰ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 78.

¹¹¹ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 42.

¹¹² M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 79.

училишта во Македонија.¹¹³ На иницијатива на директорот Јонеску, било формирано Друштво на романскиот црковен кор во Османлиската Империја, во кое влегувале сите учители и свештеници.¹¹⁴ Од јануари 1903 година Друштвото започнало да го издава списанието *Lumina* (Светлост).¹¹⁵ Како директна последица на обидот за редуцирање на бројот на романски училишта и учители во Европска Турција, драстично било забавено и темпото на отворање нови училишта. Во 1902 година во Македонија било отворено само едно ново училиште, во Колибите Пападиа.¹¹⁶ Така, на почетокот на учебната 1902/1903 година, во Македонија работеле 53 романски училишта, со 104 учители и 3,200 ученици. Вкупно во Османлиската Империја имало 82 романски училишта, 153 учители и 3,991 ученици.¹¹⁷

Илинденското востание и настаните на дипломатско поле во 1903 година ја принудиле Романија повторно да им посвети посериозно внимание на училиштата и црквите на Балканот. Следувал целосен пресврт во реформаторската политика на Харет. Буџетот бил повторно

¹¹³ *Crușova* (Numer occasional), s.l, 31.08.1903, 4.

¹¹⁴ Помеѓу 1900-1903 година во Македонија биле формирани повеќе друштва во рамките на романските образовни институции. Во 1900 година гимназијалците од повисоките класови во Битола го формирале друштвото „Димитри Болинтинџану“. Есента истата година се организирано Друштвото на учениците од трговското училиште во Солун (*L.C., Două noi societăți aromâne în Macedonia, Almanah Macedo-Român 1902, București 1902, 150-151*). Слични друштва се формирале и во Крушево, Бер, Гопеш, Маловиште, итн. (*Societățile Aromânești, Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912, 186-191*).

¹¹⁵ Од 1897 година била засилена продукцијата на влашки весници и списанија, печатени на влашки или романски јазик. Во 1897 година во Букурешт започнал да излегува весникот *Gazeta Macedoniei*, во 1900 година излегува *Peninsula Balcanica*, а од 1901 година и весникот *Macedonia*. Од 1900 до 1903 во Констанца и Букурешт излегоа три броја на обемниот *Almanah Macedo-Român*. Во 1898 година на влашки јазик било печатено списанието *Revista Pindul*. Од 1901 до 1903 година во Македонија било дистрибуирано списанието *Frățilia*, подготвувано од влашките интелектуалци од Македонија и печатено на влашки јазик. Од 1903 година започнало да излегува списанието *Lumina*. Почнувајќи од 1903 година, во Букурешт биле печатени весниците *Ecoul Macedoniei* и *Românul de la Pind*.

¹¹⁶ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 135.

¹¹⁷ ДАРМ, *fond Problema 15 – Școli și biserici*, мф. 2351, *Budgetul subvențiilor acordate școlilor și bisericilor din strainatate pe exercițiul 1902-1903, 8064-8075*.

зголемен. Дел од претходно затворените училишта повторно ги отвориле портите и голем број учители се вратиле на работа. Аналогно на буџетските зголемувања, проработеле четири нови училишта во Македонија и Албанија: женските училишта во Периволи, Хрупишта и Пљаса и мешаното училиште во битолското Мечкар Маало.¹¹⁸

---

¹¹⁸ *Știri și fapte*, Lumina (Bitolia), I/10, București 1903, 256; M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 49, 87-89, 133, 139.

Дел од влашките весници и списанија што излегувале до 1903 година

ANUL I - No. 1
SABATA 26 MARTIE 1903

Frăția întru Dreptate

GAZETA ROMÂNILOR DE PEȘTE BALCANI
KABIR VE GAZETI PEŞTERELERİ.

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris
Abonamente: 10 francs par an

Frăția întru Dreptate este o publicație săptămânală care are ca scop să promoveze unitatea și dreptatea între toate națiunile balcanice. În acest scop, ea publică articole, rapoarte și informații despre evenimentele din regiune. Redacția este situată în Paris, iar distribuția se face în toate părțile Europei Centrale și de Sud.

MACEDONIA
REVISTA ROMÂNILOR
PENINSULA BALCANICA

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris
Abonamente: 10 francs par an

Revista Românilor din Macedonia este o publicație săptămânală care se adresează românii din această regiune. Ea tratează problemele locale și naționale, promovând interesul și unitatea comunității. Redacția este situată în Paris.

ANUL I - Vineri 1 Iunie 1903
NUMERUL 1

PENINSULA BALCANICA

GAZETA ROMÂNILOR DE PEȘTE BALCANI
KABIR VE GAZETI PEŞTERELERİ.

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris
Abonamente: 10 francs par an

Peninsula Balcanica este o publicație săptămânală care promovează interesul românesc în Peninsula Balcanică. Ea publică articole despre istorie, geografie și probleme actuale ale regiunii. Redacția este situată în Paris.

Frăția întru Dreptate (Братство преку правда)

Macedonia (Македонија)

Peninsula Balcanica (Балкански Полуостров)

ANUL I - No. 1
18 NOVEMBRIE 1903

REVISTA PINDUL

SUB DIRECȚIUNEA UNUI COMITET

APARE SUBLIMBĂ PE LUNA
ABONAMENTUL ÎN FRANCI SE VA

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris

Revista Pindul este o publicație lunară care se adresează românii din regiunea Pindului. Ea publică articole despre viața locală și problemele naționale. Redacția este situată în Paris.

Anul I No. 1 Februarie 1903

FRĂȚII

Revista AROMÂNEASCĂ

Case un carti tu, mes

Manuscrisurile și titlurile comunicate referitoare la Redacție se vor trimite la adresa:
D-lul N. Balarja, Profesor la „Cercul Român” din Biharia
hubsurat cu conducerea Revistei
— Manuscrisurile republicabile se ard —

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris

No. 1 Martie 1903

LUMINA

REVISTA POPULARĂ

ROMANILOR DIN IMPERIUL OTOMAN

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris

Lumina este o publicație lunară care promovează interesul românesc în Imperiul Otoman. Ea publică articole despre viața și problemele comunității. Redacția este situată în Paris.

Revista Pindul (Списание Пинд)

Frăția (Братство)

Lumina (Светлост)

DI BANI KRUŠOVA
REVISTA ȘI GAZETA

CRUȘOVA

NUMER OCASIONAL
Sub îngrijirea Domnului ISTERIU J. ȘUNDA

CRUȘOVA
CERECIA ROMÂNĂ DIN CRUȘOVA

Revista Crușova este o publicație specială care se adresează românii din regiunea Crușova. Ea publică articole despre viața locală și problemele naționale. Redacția este situată în Paris.

NUMERUL 1 DE IANUARIE

ROMANUL DE LA PIND

GAZETA ROMÂNILOR DE PEȘTE BALCANI
KABIR VE GAZETI PEŞTERELERİ.

Redacția: 10, rue de Valenciennes, Paris
Abonamente: 10 francs par an

Romanul de la Pind este o publicație săptămânală care promovează interesul românesc în regiunea Pindului. Ea publică articole despre viața și problemele comunității. Redacția este situată în Paris.

Crușova (Крушево)

Romanul de la Pind (Романецот од Пинд)

б) Влашкиот отпор против реформите

Да им докажеме на оние во Романија дека никогаш не сме се сметале за просјаци, како што тие не нарекуваат. Да им покажеме дека никогаш нема да им дозволиме да не сметаат за обични алатки. Од нас сериозно се бара да бидеме луѓе на место, бидејќи во спротивно ќе исчезнеме, ќе не уништат. Сега веќе не станува збор за нас како поединци, туку за нас како нација.

Коста Косму

Првата фаза од реформите на Спиру Харет била пречекана на нож од вработените во романските образовни институции во Македонија. Со една едноставна финансиска операција се срушило сето тоа што се градело со децении, а учителите не добиле никакво објаснување и гаранции за во иднина.

Буџетските намалувања веднаш се одразиле и врз ситуацијата на теренот. Затворањето на дел од романските училишта ги принудило македонските Власи да бараат поинаква алтернатива за своите деца. Едни ги испратиле децата во локалното грчко училиште, каде требале да потпишат изјава дека „се каат што водеа папска пропаганда“.¹¹⁹ Дел своите деца ги пуштиле во словенските училишта.¹²⁰ Најсилно биле поткопани интересите на отпуштените учители. Некои од нив, гледајќи дека работите нема да се вратат во нормала, преминале на грчка страна, каде што биле примени со раширени раце.¹²¹ Грчката пропаганда веднаш го заграбила препуштениот терен. Во Турја, каде неколку години немало грчка образовна институција, во 1901 година проработеле две полни грчки училишта, а ниту едно романско.¹²² Ликвидирањето на голем број училишта, отпуштањето на учители и безбројните пермута-

¹¹⁹ *Macedonia*, I/5, 5.11.1901, 2.

¹²⁰ *Idem*.

¹²¹ Такви биле браќата Папа Михали од Нижополе, Спиру Попеску од Маловиште, и др. (*Idem*, I/1, 1.10.1901, 1).

¹²² *Idem.*, I/6, 12.11.1901, 1.

ции на учителите од едно во друго училиште се рефлектирале и врз квалитетот на наставата. Во многу места, учители што претходно работеле со дваесетина ученици, сега биле задолжени за сто и повеќе ученици.¹²³ Некаде, пак, нелогичните трансфери на учителите директно придонеле кон затворање на училиштата, или, во најмала рака, нивна деградација. Така, директорот на романското училиште во Велес се преселил во Букурешт, вториот учител бил отпуштен, ново назначената учителка не била прифатена од велешани, па во романското училиште во Велес останал да работи само учителот по турски јазик!¹²⁴ Со сличен степен на комичност и нелогичност била ситуацијата во солунското трговско училиште. За да се вработи нов професор по француски јазик, постојниот професор по истиот предмет бил назначен за професор по турски јазик, на професорот по турски му го доделе предметот романски јазик, итн, сè до портирот.¹²⁵

Коста Косму

Први на реформите на Харет им се спротивставиле влашките интелектуалци. Во писмо од 12 мај 1901 година до учителот во романското училиште во Охрид, Коста Косму го запознал својот колега со тешката ситуација по намалувањето на буџетските средства и додал: „... Сега мораме да бидеме сериозни луѓе, за да им докажеме на оние во Романија дека никогаш не сме се сметале за просјаци, како што тие нè нарекуваат. (Да им покажеме дека, б.н) никогаш нема да им дозволиме да нè сметаат за обични алатки... Од нас сериозно се бара да бидеме луѓе на место, бидејќи во спротивно ќе исчезнеме, ќе нè уништат. Сега веќе не станува збор за нас како поединци, туку за нас како нација“.¹²⁶ Веќе во јуни истата година, професорите од Битола, Крушево, Солун и битолските села решиле организирано да им се спротивстават на погубните реформи.

¹²³ *Școli și biserici românești... Documente...*, 161-162.

¹²⁴ *Macedonia*, I/4, 22.10.1901, 2.

¹²⁵ T. CAPIDAN, *Rostul instituțiilor noastre culturale din Turcia...*, 265-266.

¹²⁶ *Raport adresat...*, 79-80.

На собир во Битола „Училишниот кор на македонскиот народ“ избрал 5 члена делегација, составена од Перикле Папахаци, Никола Бацарија, Коста Косму, Никола Папахаци и Нуши Туљу, која била задолжена да замине во Букурешт и да издејствува укинување на реформите.¹²⁷ Во септември четворица од делегатите, без Косму, пристигнале во главниот град на Романија и побарале аудиенција кај министерот за образование, премиерот и романскиот крал. На студениот прием кај Харет, делегатите истакнале дека бараат годишен кредит за тие самите да ги водат училиштата во Османлиската Империја, без никакво инволвирање на Букурешт. Притоа побарале укинување на сите економски мерки, или, најмалку, наместо учителите да бидат отпуштени и училиштата затворени, сите да ги задржат работните места, со намалена плата.¹²⁸ Доколку барањата не бидат прифатени, делегатите се заканиле дека ниту едно училиште во Македонија нема да проработи и „Македонија повеќе нема да ја признава Романија“.¹²⁹ Харет ги одбил сите барања.¹³⁰

Никола Бацарија

Со експлицитното „НЕ“ на Букурешт започнала необјавена војна помеѓу властите од Романија и нивните довчерашни штитеници во Македонија. Во знак на протест, најголемиот број на романски училишта ги затвориле вратите и одбиле да ги примат ново назначените учители.¹³¹ Во романскиот главен град започнало печатењето на неделникот „Macedonia“, наменет за запознавање на романската јавност со „очајната и абнормална ситуација во романските училишта во Македонија“ и катастрофалните последици што реформите на Харет ги имаат за романското училишно дело на Балканот.¹³²

¹²⁷ Idem, lvi.

¹²⁸ Idem, lvii-lviii; *Macedonia*, I/8-9, 10.12.1901, 2.

¹²⁹ *Raport adresat...*, lviii.

¹³⁰ S. ȚOVARU, *op. cit.*, 42.

¹³¹ *Macedonia*, I/1, 1.10.1901, 1; I/4, 22.10.1901, 2; I/5, 5.11.1901, 2; I/6, 12.11.1901, 2; *Raport adresat...*, lxiii-lxv.

¹³² *Macedonia*, I/1, 1.10.1901, 1.

Во ноември 1901 година романската влада и „расколниците“, како што Харет ги нарекувал противниците на реформите, делумно ги усогласиле ставовите и романските училишта во Македонија повторно ги отвориле вратите. Но било предоцна. Поранешните романски ученици веќе ги посетувале грчките и бугарските училишта и родителите не сакале да ги вратат децата во романското училиште. Така, дури и училиштата во Прилеп, Гопеш и Маловиште, кај што романската пропаганда го имала приматот пред своите грчки конкуренти, проработеле без ученици, или со далеку помал број на посетители.¹³³

Ситуацијата се променила само откако Романија ги зголемила финансиските средства наменети за Македонија. Со зголемувањето на буџетот за 1903/04 година, инстантно се зголемил и бројот на „Романци“ во влашките населби. Кон крајот на 1903 година во Македонија, Епир и Албанија работеле 99 училишта, со 220 учители и 5,533 ученици. Од нив 71 училиште, 177 учители и 4,475 ученици ги посетувале романските училишта во македонските делови на Солунскиот, Битолскиот и Косовскиот Вилает. Бројната состојба на романските училишта во Македонија во 1903/04 година е претставена во долните табели:¹³⁴

Романски основни училишта во Солунскиот Вилает 1903/1904

Локалитет	Училишта	Учители	Ученици
Бер-Ксирол.	2	3	214
Бер-Маруша	1	2	54
Бер- Д. Селиа	2	3	276
Бирислав	1	1	35
Гевгелија	1	1	22
Горна Цумаја	1	2	55
Горни Порој	1	2	50
Граматиково	1	1	30
Долјани	2	3	138
Катерини	1	3	110

¹³³ Idem, I/7, 19.11.1901, 1.

¹³⁴ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 273-310 (Анеха 6).

Купа	1	1	19
Ливади	1	4	250
Лугунци	1	1	60
Љумница	1	2	115
Ошин	1	2	53
Селиа-Палјани	1	3	250
Сер	1	1	14
Солун	1	3	57
Хума	1	2	55
ВКУПНО	22	40	1,857

Романски основни училишта во Косовскиот Вилает 1903/1904

Локалитет	Училишта	Учители	Ученици
Велес ¹³⁵	1	3	58
Кочани	1	2	29
Куманово	2	2	22
Лепопелци	1	1	20
Скопје	1	3	39
ВКУПНО	6	11	168

Романски основни училишта во Битолскиот Вилает 1903/1904

Локалитет	Училишта	Учители	Ученици
Авдела	2	5	156
Белкамен	2	2	65
Битола	3	7	200
Клисура	2	7	172
Гопеш	2	6	193

¹³⁵ Во 1900 година Велешката каза била одделена од Солунскиот вилает и приклучена кон Скопскиот санџак во рамките на Косовскиот вилает (В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 54).

Локалитет	Училишта	Учители	Ученици
Гревена	2	2	93
Јанковец	1	2	30
Крушево	3	9	201
Магарево	2	3	60
Маловиште	2	5	181
Невеска	2	5	127
Нижополе	1	3	43
Охрид	2	5	78
Пападиа	1	1	20
Периволи	2	4	131
Прилеп	1	3	41
Ресен	1	2	46
Самарина	2	5	81
Смикси	1	1	8
Трново	1	3	68
Турја	2	4	91
Хрупишта	2	4	113
Чикура	1	1	28
ВКУПНО	40	89	2,226

Романски средни училишта во Македонија 1903/1904

Локалитет	Училишта	Учители	Ученици
Битола Лицеј	1	16	99
БитолаПрогим.	1	12	71
Солун Трговско	1	9	54
ВКУПНО	3	37	224

РОМАНСКИ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА 1903/1904

Тип	Училишта	Учители	Ученици
Основни	68	140	4,251
Средни	3	37	224
ВКУПНО	71	177	4,475

3. Влашкото црковно прашање (1898-1903)

3.1. Фијаското на романската црковна политика во Османлиската Империја било потврдено во август 1901 година, кога Антим дал отказ од функцијата романски митрополит примат и побарал прошка од патријархот.¹³⁶ Романската пропаганда „беше смртно ранета“.¹³⁷ Во моментите кога политичката ситуација ѝ налагаше на Патријаршијата да понуди отстапки и да предложи назначување на влашки владика во Битола, или митрополитско место во Берат, Романија играше на сè или ништо и ги одби патријаршиските предлози. Во новата политичка реалност на почетокот на XX век, Патријаршијата ги повлекла сите предлози од преговарачка маса. Романија останала без ништо. Стурса објавил капитулација по црковното прашање. Смешна и жална била сцената кога на 11 ноември 1901 година еврејски амали го подигнале сиот мебел од несудената влашка митрополија и „означија комичен крај на оваа маскарада“.¹³⁸

Во Романија започнале внатрешни препукувања и обвинувања. Кривецот за неуспехот се барал во грчката неотстапливост, турската дволичност, Големите сили, кралот Карол, романската влада, Апостол Маргарит, дури и во митрополитот Антим, кој од сакан духовен татко на „Романците“ во Македонија, сега го добил епитетот „предавник“ и „најголема нечистотија во клерството“.¹³⁹ Амбасадорот Џувара отишол

¹³⁶ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 70.

¹³⁷ N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc.)*, Bucarest 1919, 58.

¹³⁸ *Macedonia*, I/7, 19.11.1901, 1.

¹³⁹ *Idem*.

најдалеку во своите обвинувања и меѓу главните виновници за поразот ги навел „... католикот Стурса... кој сметаше дека Романија може да стане Голема сила само ако го прифати католицизмот... и затоа... го саботираше решавањето на црковното прашање“ и Апостол Маргарит, за кого влашкото црковно прашање било „само пародија... за да извлече големи материјални придобивки“.¹⁴⁰

Александру Еманоил Лаховари

Црковното прашање останало замрзнато до крајот на 1902 година, кога, користејќи ги добрите грчко-романски односи и напрегнатата ситуација во Македонија, романскиот амбасадор во Цариград, Лаховари, се обидел повторно да го актуализира. На 28 декември 1902 година Лаховари бил посетен од патријархот Јоаким III. Тема на разговорот било сè почестото преоѓање на влашкото население во крилото на Егзархијата. Романскиот амбасадор истакнал дека ситуацијата е критична и доколку Патријаршијата сака да ги задржи Власите, мора да настапи полиберално и поинтелигентно. Меѓу другото, во пресрет на подготвуваните реформи за Македонија, Лаховари предложил целосно усогласување на грчките, романските и патријаршиските ставови, како противтежа на „бугарскиот елемент“, кој единствен имал корист од црковните недоразбирања меѓу Фанар и Букурешт. Јоаким признал дека Патријаршијата се однесувала премногу несмасно и прифатил изградба на заеднички став против словенската пенетрација од исток. Сепак, тој не испуштил да потенцира дека за него е неприфатливо сè што значи туѓа црковна власт врз Власите. Разговорот завршил со ветување дека соработката ќе продолжи. Во исчекување на турско-бугарска војна, Лаховари се обидел да добие отстапки и од османлиските власти. Амбасадорот побарал официјална дозвола од Портата за Власите да смеат да избираат свои мухтари, признаени под името „улах мухтар“, како и отворање на ро-

¹⁴⁰ T. G. DJUVARA, *Souvenirs diplomatiques...* Juillet-Septembre 1929..., 433-436.

мански конзулат во Јанина. И тука добил само ветување дека прашањата ќе бидат разгледани.¹⁴¹

Пост-Илинденскиот период донел промени и во романскиот настап кон црковното прашање. Кон крајот на декември 1903 година 6,000 Власи испратиле меморандум до Султанот, во кој молеле да им се дозволи непречено отворање на цркви таму кај што претставувале мнозинство.¹⁴² Веднаш потоа, при усна интервенција кај Патријаршијата, Лаховари ги истакнал новите романски барања:

– Еден влашки владика во Охридско-Преспанската епархија, поставен на местото на дотогашниот патријаршиски митрополит и директно потчинет на Патријаршијата.

– Власите да можат да организираат самостојни влашко православни црковни општини, останувајќи под религиозна власт на патријаршиските митрополити.¹⁴³

Но веќе било очигледно дека „патријархот никогаш нема да им даде еднакви права на грчкото бело стадо и влашката црна овца“.¹⁴⁴ Повикувајќи се на канонските одредби што не му дозволувале на религиозниот поглавар да има јуридикција врз повеќе црковни општини во истото место, Патријаршијата круто одговорила: „Non Possimus“.¹⁴⁵ Романската дипломатија не испуштила да ѝ реплицира на патријаршиската теза, истакнувајќи го преседанот со српскиот митрополит во Скопје, Фирмилијан. Имено, тој бил назначен од Патријаршијата, а во Скопје истовремено постоеле српска и грчка општина.¹⁴⁶ Но во Фанар не отстапиле од својот став. Патријархот умешно го избегнал главното прашање и рекол дека назначувањето на српски митрополити во Призрен и Скопје било исполнување на желбата на христијаните во Косовскиот Вилает, кој, според патријархот, бил целосно српски. „Па-

¹⁴¹ A. E. LAHOVARY, *op. cit.*, 27-28, 36-37.

¹⁴² *Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија* (Редакција и коментар Љубен ЛАПЕ), Скопје, 1954, 358.

¹⁴³ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 189.

¹⁴⁴ V. BÉRARD, *op. cit.*, 280.

¹⁴⁵ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 189.

¹⁴⁶ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 4423, vol. 40, Constantinopol, 12.05.1902, 21-30; *Idem*, Constantinopol, 27.05.1902, 33-34; *Извештаи од 1903 година на српските...*, 16; A.E. LAHOVARY, *op. cit.*, 56-57.

тријаршијата не дозволува создавање на романска митрополија бидејќи во Македонија нема Романци” – продолжил Јоаким III – „Има само Куцовласи, а Куцовласите сакаат да бидат Грци. Ако кабинетот во Букурешт успее да ги романизира Куцовласите и да им наметне љубов кон Романија, ако може да собере исто толку куцовлашки потписи колку што се собраа против романските барања, тогаш да, ние сигурно ќе го земеме во предвид барањето за внесување на романскиот јазик во некои цркви”.¹⁴⁷

Црковните догми и канони биле само изговор. Политичката сметка на Патријаршијата била јасна. Како што правилно заклучува Сидјанов, *„Елиновласите беа предодредена пљачка на елинизмот, а Скопскиот санџак беше со драго срце отстапен на Србија, бидејќи таму фабрикувањето на Срби можеше да биде штетно само за Бугарија”*.¹⁴⁸

3.2. Грчко-романските договори за соработка го немале посакуваниот ефект во влашките села. Непријателството помеѓу влашките „Грци” и „Романци” стигнало до точка од која тешко се враќало назад. За селанецот од Маловиште и Авдела, кој во пресметките со противникот од другиот табор веќе изгубил син или брат, изјавите на љубов помеѓу Букурешт и Атина немале никакво значење. Борбите во влашките села продолжиле со истото темпо.

По завршетокот на Грчко-турската војна од 1897 година во Прилеп повторно зајакнала грчката патријаршиска општина. Тоа ги засилило и напорите на побројните прилепските Власи што сакале исфрлање на грчкиот јазик од црквата.¹⁴⁹ Во јануари 1900 година учителката во романското училиште предизвикала инцидент кога во патријаршиската црква почнала со своите ученици да пее на романски јазик, по што гркоманите насилно ја исфрлиле од црквата. За настанот веднаш бил известен директорот на романскиот лицеј во Битола, прилепчанецот Перикле Пучереа, кој на втор ден Божиќ пристигнал во Прилеп заедно со своите ученици. Дошло до масовна тепачка во црквата, при што интервенирала полицијата и затворила двајца од учесниците во немилиот настан.¹⁵⁰

¹⁴⁷ N. KASASIS, *op. cit.*, 49-50.

¹⁴⁸ X. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том II..., 261.

¹⁴⁹ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 9, пап. 25, А.Е. 78, л. 1.

¹⁵⁰ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 283.

Поради борбите меѓу гркоманите и романофилите, црквата во Маловиште останала затворена до 1901 година и битките се воделе во црковниот двор. Во нив неретко се вклучувале и највлијателните жители на селото. Во 1899 година романизираниот свештеник, Наум Бербери, се обидел да го убие директорот на грчкото училиште во Маловиште, Атанасиос Јатру. Гркоманите враќале со иста мерка.¹⁵¹ Ефектот што овие локални борби го имале на меѓународен може да се види од настаните на дипломатско поле по 1901 година. Имено, истата година патријархот дозволил повторно отворање на црквата во битолското село, под услов во неа да не смее да се богослужи на романски јазик. Романската амбасада во Цариград веднаш интервенирала кај Големиот везир, кој од своја страна му испратил наредба на битолскиот валија да им овозможи на „Романците“ слободен влез во црквата. Во играта се вклучиле и грчките дипломатски претставници, кои ги обвиниле Романија и Султанот дека повторно се мешаат во ингеренциите на Патријаршијата. Веднаш реагирала и Бугарската Егзархија. Таа на маловиштани им понудила слободна употреба на романскиот јазик во црквата, доколку ја прифатат религиозната власт на егзархот. На тој начин, една селска црква истовремено ги преокупирала високите политички и црковни кругови во Букурешт, Атина, Софија и Цариград и ги загрозила добрите односи меѓу Романија и Грција.¹⁵²

Најнапната била ситуацијата во Битола. Романската пропаганда силно се обидуvalа да инсталира свој свештеник во вилаетскиот центар. Силен бил и отпорот на патријаршискиот митрополит. Во 1900 година свештеникот Наум ја напуштил Патријаршијата и прешол на романска страна. Само неколку дена подоцна, Наум испратил писмо до патријархот и побарал прошка за грешката. Патријаршискиот Синод го прифатил барањето.¹⁵³ Можеме да претпоставиме под каков притисок се наоѓал битолскиот свештеник за да побара прошка и како работел во иднина за да ја оправда укажаната доверба. Идентична била си-

---

¹⁵¹ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 9, пап. 25, А.Е. 50, л. 1-2.

¹⁵² ДАРМ, *fond Problema 15 – Şcoli şi biserici*, мф. 2351, Bitolia, 1.06.1902, 82-82a; А. Е. LAHOVARY, *op. cit.*, 108-113.

¹⁵³ ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 9, пап. 26, А.Е. 15, л. 1.

туаијата на битолскиот поп Константин, кој побарал прошка набргу по напуштањето на патријаршиската црква.¹⁵⁴

Свештеникот Теодор од
Битола

Свештеникот Теодор бил поупорен од неговите претходници. Во декември 1902 година тој се откажал од Патријаршијата и, со оглед на тоа што во Битола немало влашка црква, започнал да служи во локалната егзархиска црква.¹⁵⁵ Патријаршискиот митрополит, Јоаким, два пати писмено го повикал Теодор да се јави во митрополијата. Попот одбил и бил афорисан.¹⁵⁶ „Тоа предизвика цела бура пцости меѓу оние што од една страна минуваат за чисти Власи и од друга страна, Власите-гркомани“ – известува бугарскиот трговски агент во Битола, Андреј Тошев – „Така настроени, гркоманите поставиле камења низ улиците за да го маваат поп Теодор, кој веќе не излегува од дома освен

со придружба од гаваз... По повод настаните со поп Теодор, изострени се односите меѓу грчкиот и романскиот конзул“.¹⁵⁷

Напнатоста кулминирала кога „поради љубовта што тој ја има кон ароманизмот“,¹⁵⁸ Теодор јавно се изјаснил за романски свештеник и за плата обезбедена од романскиот буџет започнал да служи низ битолските куќи на влашки јазик.¹⁵⁹ Откако вербалните закани не вродиле со плод, во домот на свештеникот биле упатени две лица, кои му се за-

¹⁵⁴ Idem, кут. 8, пап. 23, А.Е. 18, л. 1; кут. 8, пап. 23, А.Е. 20, л. 1.

¹⁵⁵ Теодор бил роден во 1859 година во Битола, во семејството на магаревчанецот Константин Христу и нижополката Султана Ќиндимену. Го завршил грчкиот лицеј во Битола, по што во 1882 година бил ракоположен за свештеник (*Românul de la Pind*, II/2(52), 8.03.1904, 3).

¹⁵⁶ Idem, II/43, 1.01.1904, 4; II/44, 12.01.1904, 4; II/48, 9.02.1904, 2-3.

¹⁵⁷ Величко ГЕОРГИЕВ и Стајко ТРИФОНОВ, *Гърцката и сѐрбската пропаганди в Македонија (крајат на XIX и началото на XX век)* – Нови документи – , Софија 1995, 26-27.

¹⁵⁸ *Preftu Aromân Bitule*, Lumina (Bitolia), I/11, București 1903, 279.

¹⁵⁹ Idem.

каниле дека ќе биде убиен доколку не се врати во патријаршиските редови.¹⁶⁰ Свештеникот истрајал пред сите закани и на Божиќ бил екскомунициран.¹⁶¹ Со тоа кулминирале непријателските односи меѓу двете спротивставени влашки групации. „Грците почнаа да го прогонуваат и на секаков начин да го напаѓаат отец Теодор“ – забележал рускиот конзул во Битола, Каљ – „Месните Власи се здружија и им се одмаздуваат на Грците на ист начин. Од тогаш почнаа улични тепачки, фрлање едни на други со кал, кршење со камења на стаклата во грчките и романските училишта. Во таа борба покрај свештенството учествуваат видните луѓе, учителите, учениците и христијанските жандарми, поделени во два непријателски табора... Меѓусебната озлобеност секојдневно расте.“¹⁶²

Обновената романска активност во Македонија го означила продолжението на синхронизираната грчка акција против романската пропаганда. „Грчката влада, согласно со Патријаршијата, сега жестоко се бори против романската пропаганда која до вчера ја сметаа за мртва. Митрополитот и другите теолози, професори, наставници и персоналот на грчкиот конзулат не прават ништо друго освен што проповедаат и фрлаат анатеми кон Романците и нивниот јазик, убедувајќи ги во исто време оние кои ѝ припаѓаат на грчката црква да не се служат со влашкиот јазик, ниту во семејството, ниту во јавноста, и да не склучуваат бракови со Романците и Бугарите!“ – известуваат италијанските дипломатски претставници во Битола.¹⁶³

По пристапувањето на отец Теодор кон романската пропаганда, од романскиот буџет за училиштата и црквите во Македонија биле субвенционирани 53 свештеници. Од нив, 42 свештени лица служеле на влашки и романски јазик во црквите во Авдела, Бер, Бирислав, Клисуро, Голема и Мала Селиа, Гопеш, Граматиково, Долјани, Крушево, Ксироливади, Купа, Ливади, Лугунци, Љумница, Маловиште, Маруша, Охрид, Ошин, Периволи, Турја, Хрупишта, Хума и Чикура, како и во црк-

¹⁶⁰ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 4423, vol. 44, Constantinopol, 1.12.1903, 318-321.

¹⁶¹ *Românul de la Pind*, II/44, 12.01.1904, 4.

¹⁶² *Руски документи за Македонија и македонското прашање (1859-1918)*, Избор, редакција и коментари: Александар Трајановски, Скопје 2004, 321. За овие борби види и: *Românul de la Pind*, II/49, 16.02.1904, 4; II/50, 23.02.1904, 1.

¹⁶³ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 131-132.

вите во Нича, Пљаса и Шипска во Албанија. Во Белкамен, Битола, Горна Џумаја, Катерини, Кочани, Невеска и Самарина, како и во четири места во Епир и Албанија, влашките свештеници немале пристап во црквите и служеле само по домовите на локалните Власи.¹⁶⁴ Дел од романскиот буџет за црквите во Македонија бил наменет за Романците на Света Гора.¹⁶⁵

* * * * *

Во втората половина на 1902 година битолчаните Теодор Моди, Филипос Капетанопулос, Цамис Папаставрос, Аристотел Матли, Наум Каларити и Христо Дума ја формирале грчката организација „Македонска Одбрана – Амина“.¹⁶⁶ Цел на организацијата било спроведување на пропагандни и терористички задачи во Битола и блиската околина. Прв раководител на терористичкото крило во Амина бил Теодор Моди, по чија наредба во 1903 година бил извршен атентат врз Апостол Маргарит.¹⁶⁷

Овој пат поранешниот генерален инспектор не успеал да им одолее на повредите. Само неколку месеци по атентатот, „...на 6 октомври, понеделник, во 11 часот навечер, големиот аромански борец Апостол Маргарит ја даде душата во рацете на Христа“.¹⁶⁸

„Овој значителен човек и со смртта даде повод за еден важен успех на неговата партија“ – забележува австро-унгарскиот конзул во Битола, Аугуст Крал.¹⁶⁹ Маргарит бил анатемисан од патријаршиската црква и според тоа не бил достоин да биде погребан со грчки свештеници. Сепак, самиот грчки митрополит предложил покојникот да биде опеан во грчка црква, на грчки јазик и бил подготвен лично да присуствува на погребот.¹⁷⁰ И Романија ја забележала шансата што не смее да се пропушти. Амбасадорот Лаховари истакнал дека „... и покрај сите

¹⁶⁴ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, 267-291 (Анеха 6).

¹⁶⁵ ДАРМ, М.А.Е, *fond Problema 15 - Munthele Athos*, мф. 3534, *Memoriu istorico-statistic asupra Muntelui Athos și situațiunea ce au aci călugării, în special Români, 13-19.*

¹⁶⁶ A. M. KOLTSIDAS, *op. cit.*, 162.

¹⁶⁷ Р. ПОПЛАЗАРОВ, *Грчката политика спрема Македонија...*, 142-144.

¹⁶⁸ † *Apostol Mărgărit...*, 234.

¹⁶⁹ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 187.

¹⁷⁰ К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 147.

негови грешки, ние не можеме да си дозволиме да биде погребан на грчка земја и со грчки свештеници токму човекот кој сиот свој живот се бореше против Грците”.¹⁷¹ По телеграфско одобрение од романското министерство за надворешни работи, се пристапило кон купување на локал за романски гробишта во Битола.¹⁷²

Патријаршистите ги презеле сите потребни мерки никој од земјопоседниците околу грчките Буковски гробишта во Битола да не им продава земја на романизираните. Грчкиот митрополит изјавил дека ако треба тој лично ќе го погребне и самиот романски конзул, доколку тој умре во Битола.¹⁷³

Сепак, со интервенција на Хилми паша бил купен мал простор во близина на грчките гробишта. Телото на поранешниот водач на романската пропаганда било балсамизирано од докторите Ташку Трифон, П. Христович и Пантели Машу и шест дена по смртта на Маргарит, на 12 октомври 1903 година, започнала погребната церемонија. Во присуство на делегации од 17 влашки населби, 10 влашки свештеници, романските дипломатски претставници од Битола, италијанскиот конзул Де Визарт, претставникот на австроунгарскиот конзулат, Де Кох, и драгоманите од сите битолски конзулати, освен грчкиот, „пред бројна публика, каква што Битола никогаш не видела”, Апостол Маргарит бил погреб-

Надгробниот споменик на Апостол Маргарит на влашките гробишта во Битола

¹⁷¹ A. B. DRĂGHICESCU, *op. cit.*, 85.

¹⁷² A. E. LAHOVARY, *op. cit.*, 34.

¹⁷³ К. БИТОСКИ, *Дејноста на Пелагониската митрополија...*, 147, 254.

бан со сите почести.¹⁷⁴ Со дозвола од цариградските власти, местото кај што бил закопан Маргарит станало простор за влашки гробишта во Битола. Решението за сопствени гробишта ги ставило во движење сите проекти за уредување на влашкото црковно прашање, бидејќи, како што забележал Аугуст Крал – никакви гробишта без поп, никаков поп без црква.¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ *Ceremonia înmormântare lui Apostol Mărgărit*, Lumina (Bitolia), I/10, București, 1903, 236-237. Влашката заедница од Битола направила скапоцен мавзолеј, со италијански мермер. Бистата со лицето на Апостол Маргарит ја направил скулпторот Перикле Капидан.

¹⁷⁵ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 187.

ВЛАШКОТО ПРАШАЊЕ И РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА ВО ПОЛИТИКАТА НА ГОЛЕМИТЕ СИЛИ И БАЛКАНСКИТЕ ДРЖАВИ

---

1. Влашкото прашање и романската пропаганда во политиката на Големите сили

Во рамките на македонското и во поширок контекст на Источното прашање, влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија не останале настрана од балканските политички игри на Големите сили.

Поради неповолните услови во кои се развивала османлиската економија, цариградските власти биле принудени да бараат огромни заеми од странство. Со надеж дека отворањето за европскиот пазар и капитал ќе го продолжи егзистирањето на Империјата, Портата постојано се задолжувала кај западноевропските банки. На тој начин европските банкарни се нашле во поволна ситуација да ги одредуваат развојните стратегии на Империјата, а земјата била целосно ставена на диспозиција на Големите сили. Франција држела монопол врз тутунот и експлоатацијата на рудниците во Хераклеа. Велика Британија имала клучна позиција во управувањето со османлиските банки и нафтените полиња во Мосул. Германија го стекнала правото да ја снабдува османлиската армија со оружје.¹ Османлиската влада била оневозможена да води независна внатрешна политика и не можела да ѝ се спротивстави на европска интервенција во внатрешните работи на Империјата.

Неподготвеноста за меѓусебна воена конфронтација често пати водела кон спогодби меѓу Големите сили за изградба на заеднички став кон Источното прашање. Меѓутоа, спротивставените интереси на европските политички фактори ги ставале во втор план сите преговори и

---

¹ Gheorghe ZBUCHEA, *Relațiile României cu sud-estul European la începutul secolului al XX-lea (1900-1912)*, București 1999, 12-13.

договори за водење на заедничка политика на Балканот и секоја голема сила ги насочувала своите активности кон реализирање на сопствените интереси.

Европските сили биле свесни за органската немоќ на романската пропаганда во Македонија. Од друга страна, тие одлично го знаеле нејзиното значење во грчко-романските и бугарско-романските односи. Во тој контекст, со давање или одбивање на поддршка за романските аспирации, Големите сили умешно наметнувале политичко влијание во земјите што биле заинтересирани за промовирање или неутрализирање на романските пропагандни активности на Балканот. Токму од генералните и моменталните политички интереси на Големите сили во Османлиската Империја, зависел и нивниот однос кон влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија.

а) Австро-Унгарија

Првостепен ранг меѓу заинтересираните сили за Балканот заземале Австро-Унгарија и Русија. По загубата на владенијата во Италија и поради немањето флота, Австро-Унгарија го загубила плацдармот на колонијална сила и нејзина единствена шанса за проширување останал Балканот.² Во услови на засилена грчка пропаганда, со отворени претензии кон јужна Македонија и Солун, со што директно биле загрозувани австроунгарските интереси, Виена ја поддржувала романската акција во Трите Вилаети. Од таа причина, сè до последните години на XIX век, австроунгарските дипломати во Османлиската Империја изразувале поддршка за романските претензии во Македонија и биле директни заштитници на романските пропагандни дејци, вешто оттргнувајќи ги погледите на романската јавност од Трансилванија.

Руско-бугарското приближување во 1896 година изнудило промена на австроунгарскиот однос кон романската пропаганда во Македонија. Свесна за руските намери за создавање на словенски фронт на Балканот и согледувајќи ја опасноста руското влијание да навлезе во Македонија преку Бугарија, Австро-Унгарија работела на создавање на анти-словенски сојуз на Романија и Грција. За негова реализација, Ви-

---

² В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 14.

на требала да одработи надминување на проблемите помеѓу Атина и Букурешт. Оттука произлегла и средбата помеѓу грчкиот и романскиот крал во Абаџија, на која Карол се обврзал на модерирање на романската пропаганда во Македонија. Всушност, на двојната монархија ѝ било потребно засилување и обединување на патријаршискиот елемент во Македонија и пренасочување на романските мисли од југот на Балканот кон Јужна Добруџа, со што Романија би држела постојана закана врз рускиот партнер – Бугарија. Не случајно австроунгарските дипломати покажувале индиферентност, дури и непријателство кон романските стремежи во 1896-1903 година за црковно одделување на Власите од религиозната власт на цариградскиот патријарх.³

б) Русија

Навидум, руските дипломати покажувале воздржаност и незаинтересираност за влашките проблеми и романското дејствување во Македонија. Следејќи ја историографијата се добива впечаток дека Русија воопшто не била инволвирана во настаните. Меѓутоа, доколку имаме предвид дека Романија била австроунгарски сојузник и дека во романската пропаганда Русија гледала продолжена рака на Виена, станува јасно дека впечатокот за индиферентноста на Санкт Петербург не соодветствува со реалноста. Пишките на руската дипломатија се покажале токму во најважните епизоди од влашкото црковно прашање. Руските дипломати во Цариград и Битола ја одиграле решавачката улога во опструирањето на прашањето за влашка национална црква и во католичкиот обид за привлекување на Власите кон унија со Ватикан. Откако пропаднале шансите за формирање на нова православна црква и влашка унија со католичката црква, се променил и рускиот однос кон Власите. Токму во тој контекст се изразува рускиот конзул во Битола,

---

³ А. Е. LAHOVARY, *op. cit.*, 12-13; Германските дипломати изразуваат мислење дека насочувањето на Романија кон Македонија, наместо кон Трансилванија, не ѝ одговарало токму на Австрија, бидејќи на Унгарците им се посакувале секакви тешкотии; Види: *Германски документи за политиката на Германија и европските сили во Македонија (1904-1910)*, Избор, предговор и редакција Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2005, 119-120.

Ростковски, кој во извештај од јануари 1899 година, испратен до директорот на Азијатскиот оддел при руското министерство за надворешни работи, Александар Базили, пишува: „Сега романската пропаганда зачекорува по нов пат и ќе се труди да ја заслужи милоста на Русија, останувајќи врз почвата на Православието. Ако тоа навистина се случи, тогаш се чини дека не треба да ѝ биде откажувана нашата помош, бидејќи таа служи како ослабнувач на елинизмот во Македонија, кој е крајно непријателски настроен кон Славјаните, а во тој број и кон Русија“.⁴

в) Германија

За разлика од Русија и Австро-Унгарија, Германија не била директно заинтересирана за османлиските владенија. Интересот на Берлин за Балканот се сведува на зачувување на балканското статус-кво и спречување балканските настани да ги загрозат односите помеѓу Големите сили.

Како и во рускиот случај, се добива впечаток дека Германија не ѝ посветувала внимание на романската пропаганда во Македонија. Но доколку го имаме предвид економското влијание на Берлин во Романија и силното германско влијание во романскиот кралски двор, тешко е да се поверува дека Германија не се интересирала за романскиот настап во Османлиската Империја. Карол бил во постојана кореспонденција со своите роднини на германскиот трон и ретко дејствувал без да добие директива од Берлин.⁵ Токму затоа прифаќаме дека Германија била одлично запознаена со романските активности во Македонија, кои во одреден степен и ги насочувала.

г) Велика Британија

Интересот на британската дипломатија кон влашкото прашање бил периферен и во контекст на англиската политика за немешање во работите на Балканот. До 1903 година, кога под влијание на силниот германски продор во Османлиската Империја и поради јавното мисле-

⁴ *Македонија меѓу автономијата и дележот...* Том 1..., 149.

⁵ *Documents diplomatiques Français...* Tome III..., 127.

ње во Англија за воспоставување на реформи во Империјата, Британија повторно започнала да се интересира за состојбите на Балканот, односот на британските дипломати во Солун, Битола и Цариград кон романската пропаганда најчесто се сведува на известување за настаните и изразување на мислење. Во суштина, романската пропаганда ниту ги загрозувала британските интереси, ниту пак одела во нивни прилог. Сепак, забележлива е симпатијата што добар дел од британските конзули во Османлиската Империја ја искажувале кон Власите. При еден сличен случај, во разговор со грчкиот колега во Солун, британскиот конзул ги истакнал своите симпатии кон Власите и предизвикал бура од негодувања во грчката јавност и грчкиот државен врв.⁶

д) Франција

Францускиот интерес за Власите бил најжив во периодот пред 1878 година, кога Франција уживала силно влијание во Дунавските кнежевства. Првите меморандуми и барања Власите ги доставувале до францускиот император Наполеон III,⁷ а Романија барала поддршка за својата македонска политика пред сè од својата латинска сестра. Во 50-те години на XIX век францускиот генерален конзул во Букурешт, Еужен Пужад, испратил меморандум до француската влада, со кој ги запознал своите претпоставени со мистериозните Власи и нивните барања. Во 1865-1866 година, „за да се засили француското влијание меѓу Власите од Пинд“, францускиот конзул во Јанина, Крампон, низ влашките локалитети распространувал примероци од Апелот на Македо-Романскиот комитет.⁸ Всушност, во првите години на романско пропагандно дејствување во Македонија, Франција се истакнува како романски спонзор и заштитник.

По 1878 година француското влијание било истиснато од Романија. Блоковската поделеност меѓу Големите Сили ги поставила Париз и Букурешт во два спротивставени табори.

„Францускиот однос кон македонското прашање е гркофилски“ – смета австрискиот историчар Пејфус, и, делумно, тоа беше причината

⁶ ДАРМ, *fond Foreign Office*, мф. 162, 195/1618, Salonica, 24.02.1888.

⁷ V. PAPACOSTEA, *Memoriul macedoromânilor către Napoleon...*, passim.

⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 34, 47.

поради која Франција не се вброи во редот на земји што ја подржуваа романската активност во Македонија.⁹ Сепак, француско-романските односи не го намалиле интересот на Франција кон Власите. Фавезриал и француските лазаристи неуморно работеле на унија помеѓу влашкото население и римокатоличката црква. Идејата за унија била силно подржана и од владата во Париз. Во 1885 година францускиот министер за надворешни работи го известил својот конзул во Солун дека „Франција не може да остане пасивна кон едно движење, кое, иако е повеќе од интерес за римската курија, истовремено може да послужи и за засилување на француското влијание“.¹⁰ Францускиот интерес за Власите бил изразен и по елиминирањето на сите надежи за воспоставување на црковна унија со Ватикан. Во 1896-1897 година дури тројца Французи (капетан Леон Ламуш, писателот Виктор Берар и адвокатот Алфред Берл) ги посетиле романските училишта во Битола и се интересирале за влашкото движење. Анализирајќи ги овие посети, италијанскиот конзул во Битола, Артуро Сканиља, заклучил дека „и покрај руско-француската антанта, владата во Франција смета дека е подобро да не ја усогласува својата политика со онаа што Русија ја води во овие земји. Франција може да биде задоволна од идејата во овој регион, толку блиску до Јадранот, да создаде латинска политичка клиентела“.¹¹

з) Италија

Италија поактивно се вклучила во балканските игри кон крајот на XIX век. Решавајќи ги внатрешно-политичките прашања по обединувањето на земјата во 1870 година, Италија развила посериозна активност и на надворешно-политички план.¹² Иако главна интересна сфера за Италија на Балканот била Албанија, италијанските дипломатски претставници во Македонија и Романија им посветувале посебно внимание на романската пропаганда и влашкото прашање, сметајќи на определено влијание меѓу влашкото население. Причината за италијан-

⁹ Idem, 62-63.

¹⁰ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството...*, 231-232.

¹¹ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 89-91.

¹² Кочо СИДОВСКИ, *Ставот на Италија кон ароманското прашање од крајот на XIX век до крајот на Првата светска војна*, Документи, V/2, Скопје 2008, 1.

скиот интерес кон Власите ни ја кажува Артуро Сканиља: „Во регион од чиј центар би се одело до Јадранот за 10 часа по железница доколку се изгради линијата Битола-Драч, зарем ние би можеле да останеме индиферентни и неактивни при сиот тој метеж на подготовки на оние, а тие не се малобројни, што кројат заговори во Македонија? Зарем не е време и ние многу внимателно да ја усвоиме стратегијата која во иднина ќе ни овозможи да добиеме право за заштита на одредени етнички елементи кои би го парализирале нападното дејствување на словенското население?... *За да се запре ширењето на панславизмот и елинизмот... и за да се поштедиме од изненадувања на Јадранот, би било мудро и неопходно да се придонесе за моралното, интелектуалното и националното издигнување на нив спротивставените елементи, односно на Власите и Албанците*“ – заклучува конзулот.¹³

Низ извештаите на италијанските дипломати се провлекува искрена симпатија кон влашкото население. Сканиља тврди дека Власите „потекнуваат од старите римски колони“.¹⁴ Според италијанските конзули во Македонија и Албанија, Власите „се еден мирољубив и работлив народ кој само се бори за своите минимални права на црковен и училиштен план“.¹⁵

Влашкото население било одлична основа за ширење на италијанското влијание во Македонија и Албанија. Сепак, помошта што Италија им ја укажувала на Власите најчесто била спорадична и платонска, а не органска и постојана.¹⁶ Дури и кога италијанските конзули барале од својата влада зголемување на италијанското влијание во романските училишта во Македонија, одговорот на Рим бил да не се трошат време и средства, а активностите да се концентрираат на Јанинскиот вилает.¹⁷

---

¹³ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 91-92.

¹⁴ Кочо СИДОВСКИ, *Односот на Италија спрема активноста на романската пропаганда во Македонија (крајот на XIX и почетокот на XX век)*, ГИНИ, 48/1-2, Скопје 2004, 153.

¹⁵ К. СИДОВСКИ, *Ставот на Италија...*, 1.

¹⁶ *Idem*, 3-4.

¹⁷ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 374-375.

2. Балканските конкуренти и сојузници

По силата на околностите романската пропаганда им се спротивставувала на грчките претензии во Македонија и зависела од добрата волја на османлиските власти. Погоре видовме до кој степен растеше непријателството помеѓу грчката и романската пропаганда и кога властите во Цариград ја помагаа романската пропаганда, а кога го попречуваа нејзиниот развој. Нема да се навраќаме на грчко-романските и турско-романските односи. Во долниот текст ќе се задржиме на односите меѓу романската пропаганда од една и бугарската и српската пропаганда, како и албанското движење, од друга страна.

а) Бугарската пропаганда

Иако турбулентните бугарско-романски односи се рефлектирале и во Македонија, односите помеѓу бугарските и романските пропагандни фактори во Османлиската Империја почесто зависеле од конкретните услови на теренот, отколку од политичките надмудрувања на релација Софија-Букурешт. Исправени пред заедничкиот непријател, грчката пропаганда, бугарските и романските активисти во Македонија често пати биле принудени да соработуваат и кога постоело отворено непријателство помеѓу Романија и Бугарското кнежевство.¹⁸

Организираниот пробив на бугарската пропаганда во Македонија започнал со формирањето на Бугарската Егзархија во 1870 година. Член 10 од ферманот за основање на Егзархијата ја допуштал можноста кон неа да преминат епархиите во кои 2/3 од населението ќе се изјасни за тоа. Користејќи ја таа можност, до 1874 година Егзархијата добила берати за свои митрополити во Велешката, Скопската и Охридската епархија.¹⁹

Односот на влашкиот народ кон Егзархијата се разликувал во зависност од местото на живеење и црковно-политичката припадност. Власите гркомани покажале отворено непријателство кон бугарската црковно-училишна пропаганда. За разлика од нив, во дејноста на Ег-

¹⁸ Види: Mihail PINETTA, *Propaganda politico-cultural-națională bulgară în Macedonia*, Almanachul Aromânesc "Frățilia" pe anul 1928, II, București 1928, 94.

¹⁹ Александар ТРАЈАНОВСКИ, *Бугарската Егзархија и македонското национално-ослободително движење (1893-1908)*, Скопје 1982, 35.

зархијата т.н Власи романофили виделе шанса за остварување на сопствените цели и интереси и соработувале со македонското егзархиско население во анти-патријаршиските борби. Првиот успех бил постигнат во 1869 година во Охрид. Таму Власите и Македонците заеднички се избориле за назначување на егзархиски митрополит во градот.²⁰

Без да направат разлика помеѓу македонското егзархиско население и бугарската пропаганда во Македонија, романските политичари изразиле незадоволство од македонско-влашката соработка и отворено истапиле против неа. Притоа, компетентните политички фактори во Букурешт постојано пледирале кај романските конзули да сторат сè за да го спречат процесот на соединување на македонскиот и влашкиот народ. Следејќи го зачестеното преминување на Власи во крилото на Егзархијата, романскиот конзул во Солун известува за опасната новина и истакнува пред своите надредени дека егзархиското покровителство врз влашките цркви неизбежно ќе ги бугаризира Власите.²¹ Јасни се причините за стравот на Букурешт. Доколку Власите продолжеле да ја прифаќаат Егзархијата, тогаш, наместо Романија да има свој елемент во Македонија кој во иднина би послужил за компензација со Бугарија, Бугарите би ги отргнале Власите од романското влијание и на Романија би ѝ го одзеле главниот адут во балканските политички игри.

Во секој случај, Егзархијата им излегувала во пресрет на Власите со тоа што им дозволувала употреба на мајчиниот јазик во литургијата. Соочени со непопустливоста на Цариградската Патријаршија, голем број Власи ја прифатиле помошта и ги користеле привилегиите што им ги нудела бугарската црковна хиерархија. Под услов да ја прифатат религиозната власт на егзархот и да го спомнуваат неговото име во молитвите, Власите лесно го добивале тоа што и по цена на бројни жртви никако не успевале да го добијат од Фанар. Така, по охридските Власи, во 1884 година кон Егзархијата преминала и романската групација во

---

²⁰ Со исклучок на 17-18 македонски гркомански семејства, сите Охридани, вклучително и 200-те влашки семејства во градот, гласале за изборот на егзархиски митрополит во Охридско-Преспанската епархија (К. ШАПКАРЕВ, *За възраждането на българщината...*, 260, 264-265).

²¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 133.

Крушево.²² Со бугарска помош и како егзархисти, во 1897 година крушевските Власи издејствувале дозвола за изградба на влашката црква Св. Јован.²³ До 1890 година примерот на своите сонародници од Охрид и Крушево го следеле „Романците“ во Јанковец,²⁴ Ресен,²⁵ Горна Цумаја²⁶ и Хрупишта.²⁷ Од 1896 до 1900 година под егзархиска власт минале меглено-влашките села Лугунци, Серменин, Конско и Баровица.²⁸ Црковната власт на егзархот набргу потоа ја прифатиле и Мегленитите во Ошин²⁹ и Купа.³⁰ Најголемиот дел од овие меглено-влашки села биле целосно егзархиски.³¹ Околу 1898 година егзархисти станале група Власи од Кичево³² и 102 од 161 влашки семејства во Неврокопско.³³ Во предвечерието на Илинденското востание кон Егзархијата пристапиле најголемиот број Власи од Горни Порој.³⁴ Како последица на агитацијата на војводата Митре Влаот, во 1903 година и подоцна, под егзархиска капа влегле извесен број на Власи во Костурско.³⁵

Помошта што Егзархијата им ја укажувала на Власите повеќе била резултат на политички калкулации отколку на искрена желба за помош на влашкото население во борбата за црковна еманципација. Бугарија не гледала опасност во романската акција, која од бугарската пропаганда „не може да оттргне ни ќорав Бугарин“ и на Бугарија и пра-

²² Žeko POPOV, *Sur les relations des Aroumains avec le mouvement culturel et national bulgare en Macédoine depuis le Congrès de Berlin jusqu'au début du XXe siècle*, *Études Balkaniques*, XXVIII/3-4, Sofia 1992, 214.

²³ Н. КИРОВЪ МАЙСКИ, *гр. Крушово и борбитъ му за свобода*, Ил. Илинденъ, год. VI, кн. 9 (59), София 1934, 16.

²⁴ *Документи од виенската архива...*, 35.

²⁵ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 79.

²⁶ В. КЪНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 171.

²⁷ *Документи од виенската архива...*, 35.

²⁸ Хр. ШАЛДЕВЪ, *Екзархъ Йосифъ 1 за задачата на Екзархията следъ 1887 год.*, Ил. Илинденъ, год. VIII, кн. 9 (79), София 1936, 1.

²⁹ ŒCUMENICAL PATRIARCHATE, *Official documents concerning the deplorable condition of affairs in Macedonia*, Constantinople 1906, 44.

³⁰ P. N. PAPANAGI, *Megleno-Români...*, 24.

³¹ *Românul de la Pind*, II/4 (54), 22.03.1904, 1.

³² ДАРМ, ф. ГПМ, кут. 8, пап. 23, А.Е. 46, л. 1-2.

³³ Х. ШАЛДЕВЪ, *Екзархъ Йосифъ...*, 2.

³⁴ Ж. ПОПОВ, *Румъния и българският национален въпрос...*, 120.

³⁵ *Idem*, 121.

вела услуги со тоа што „од многу поопасната гркоманска партија отпргнува цинцарски војници“.³⁶ Бугарскиот премиер Стамболов наводно бил подготвен и да ѝ помага на романската пропаганда во Македонија, бидејќи нејзиниот развој бил штетен само за Грција.³⁷ Затоа, дури и кога романско-бугарските односи биле нестабилни, на удар биле романските државјани во Софија,³⁸ но не и членовите на романската партија во Македонија. До промена на бугарскиот однос кон романската пропаганда дошло по грчко-романското приближување од 1901 година и откако на Бугарија ѝ станале јасни романските амбиции во Добруца. Во разговор со рускиот амбасадор во Цариград, егзархот Јосиф изјавил дека романската пропаганда е непријател на Бугарија, бидејќи нејзините цели се спротивни на бугарските интереси.³⁹ Слично размислува и бугарскиот трговски агент во Битола, Андреј Тошев. Откако ги анализира црковните борби на битолските Власи против Патријаршијата, Тошев заклучува: „Ако во таа борба победи влашката кауза, тоа едвај ли би било за нас поповлезно отколку ако состојбата си остане и натаму каква што е сега. За нас би било подобро да отцепиме неколку куќи додека минуваат за гркомански, отколку кога ќе се прогласат за влашки. Тука ќе ни биде уште потешко ако Власите успеат да си изградат влашка црква, кон што веќе одамна се стремат. Во секој случај, засилувањето на романскиот елемент во Македонија не е во наш интерес и ние секако треба да се бориме против тоа засилување“.⁴⁰

---

³⁶ Вака се изразил бугарскиот трговски агент во Скопје (Види: Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 133).

³⁷ *Idem*, 206.

³⁸ И во овој случај се работело пред сè за Власи. Според пописот од 1880 година, од околу 800 романски државјани во бугарскиот главен град, 628 биле запишани како „Македо-Романци“. Види: *Историята на Армъните (Цинцарите) в София, Исторически справки, събития, документи* (Съставители: Тома и Николай Кюркчиеви), София 2002, 100.

³⁹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 397-398.

⁴⁰ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Гърцката и сърбската пропаганди в Македония ...*, 27.

б) Српската пропаганда

Додека во односите со грчката пропаганда романските пропаганди играле улога на ловец кој демне и се обидува да оттргне што е можно повеќе Власи од грчките редови, во односот со српската пропаганда романските емисари биле принудени да заземат дефанзивна тактика за да го задржат тешко стекнатиот плен. Иако основите на српската пропаганда и првите српски дејствија во Македонија датираат далеку пред појавата на романската пропаганда, во последните две децении од XIX век Романците биле посилни и подобро вгнездени во Македонија.⁴¹ Од тие причини, кон крајот на 1880-те и почетокот на 1890-те години, Романија лесно успевала да ги неутрализира српските обиди за оттргнување на Власите од романските редови и на српската пропаганда ѝ давала периферно значење.

Српскиот настап во Македонија се темелел на тезата дека словенското население во македонските вилаети е српско, или, откако Србија увидела дека таквиот пристап носи неуспех, дека словенското население во Македонија не е ниту српско, ниту бугарско, туку се работи за посебен народ.⁴² Сепак, Белград не се ограничил само на пропаганда меѓу Македонците и се обидел кон својата кауза да ги придобие и Власите. Токму затоа во српскиот конзулат во Битола биле испраќани луѓе кои покрај српскиот јазик користен во комуникацијата со локалното македонско население, зборувале и влашки. Прв српски конзул во Битола бил „еден итар Куцовлав, Димитрие Боди“,⁴³ а писар во битолскиот конзулат станал „Бранислав Нуша, кој потекнува од семејство од овие краишта“ (Се работи за познатиот српски драматург Бранислав Нушиќ).⁴⁴ Главните соработници на конзулот Боди исто така биле Власи.⁴⁵

⁴¹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 219.

⁴² За „македонистичкиот настап“ на српската пропаганда во Македонија, види: Климент ЦАМБАЗОВСКИ, *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 1960, 164-180 и Љубиша ДОКЛЕСТИЌ, *Српско-македонските односи во 19 век*, Скопје 1973, 169-170, 237-239.

⁴³ В. КЊНЧОВ, *Избрани произведения*, Том I..., 380-381.

⁴⁴ *Граѓа...*, том IV, книга III..., 663; Според Х'чу, Нушиќ потекнувал од Клисура (А. НАЌИУ, *op. cit.*, 227); Киселиновиќ тврди дека Нушиќ по потекло бил од битолското село Гопеш (Ѓорѓе Ј. КИСЕЛИНОВИЌ, *Бранислав Нушиќ*, *Луч*, II/1-2, Скопје 1938, 42).

Како што тоа го правеле и останатите пропаганди, првите чеко-ри на српската пропаганда биле направени меѓу сиромашното население. На сиромасите великодушно им биле понудени стипендии, бесплатен престој во српските интернати, бесплатна храна и облека. На тој начин во 1891 година биле привлечени извесен број влашки деца, кои подоцна биле испратени да се образуваат во белградското училиште Св. Сава.⁴⁶

Како резултат на неутралноста во Грчко-турската војна од 1897 година, Србија успеала да издејствува привилегии за пропагандата во Македонија. Белград стекнал право за отворање на српски училишта во Солунскиот и Битолскиот вилает, а српскиот архимандрит Фирмилијан бил назначен за администратор на Скопската патријаршиска митрополија.⁴⁷

Алкивијад Нуша (Бранислав Нушиќ)

Користејќи ги овие отстапки, српската пропаганда го интензивирала дејствувањето и меѓу македонските Власи. Први на удар биле влашките печалбари во Србија. Трговци од Маловиште, Гопеш, Битола и Крушево биле принудувани да се изјаснат за Срби, да ги испраќаат своите деца во српските училишта во Македонија и во своите домови да примаат само српски свештеници. Во спротивно, добивале закани дека ќе бидат протерани од Србија. Некои Власи ги одбиле српските барања и морале да ја напуштат земјата. Таков е случајот со крушевчанецот Коста Пецу, гостилничар во Белград. Нему српските власти му наложиле да плати 20 наполеони помош за српската пропаганда во Македонија, да побара од своите роднини во Крушево децата да ги испратат во српско училиште и в куќи да го примаат само српскиот свештеник. Пецу не прифатил и морал да замине од Србија.⁴⁸ Мал дел од

⁴⁵ *Граѓа...*, том V, книга II..., 277.

⁴⁶ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 210-211.

⁴⁷ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 23.

⁴⁸ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Гърцката и сърбската пропаганди в Македонија...*, 281.

Власите биле привлечени со пари и функции.⁴⁹ Така, за српски свештеник во Куманово бил назначен крушевчанаецот поп Ташко,⁵⁰ а Христо Цицо и Пито Чохаџи од Крушево, по прилична награда од српскиот конзул во Солун, станале „вистински Срби“ и заедно со тројца гевгеличани издејствувале отворање на српско училиште во Гевгелија.⁵¹

Посериозниот српски пристап ги разбудил од дремка и романските конзули во Македонија. Почнувајќи од 1897 година вицеконзулот Падеану редовно ги следи активностите на српската пропаганда во Битолско и го известува Букурешт за сите настани. Вицеконзулот бил толку педантен што сите Власи придобиеани од српската пропаганда ги забележал со име, презиме и професија, барајќи од властите во романската метропола да побараат нивни роднини во Романија, за истите да извршат притисок врз србизираниите Власи да се вратат во стадото. Разгледувајќи ги списоците составени од романскиот конзул, се гледа дека најголемиот број влашки следбеници на српската пропаганда се токму од местата чија трговија гравитирала кон Србија и дека тие не го прифаќале србизмот од лично убедување, туку принудно. Во 1897 година влашките „Срби“ во Битолскиот вилает потекнувале од Битола (18), Маловиште (12), Крушево (2), Псодери (1), Ресен (1), Кичево (1) и Магарево (1). Меѓу нив имало богати трговци и хотелиери, златари, кројачи, касапи, бакалџии, анџии и др.⁵²

Романскиот вицеконзул не се ограничил само на обично наведување на имиња и ги активирал сите романски следбеници во борбата со српската пропаганда. Прилепската романска општина енергично се спротивставила на српскиот продор во Прилеп. Власите-романофили од Битола ги отфрлиле сите предлози за соработка со Србите.⁵³ Соочени со српската опасност, членовите на романската и грчката партија во Маловиште се обединиле во обидите да спречат отворање на српско

⁴⁹ К. ЙОРДАН, *op. cit.*, 140.

⁵⁰ В. Д. КАРАМФИЛОВЪ, *Дѣятелностѣта на србоманитѣ въ Куманово и околията*, Сб. Илинден, София 1922, 94.

⁵¹ *Борбите в Македонија – Спомени на отец Герасим, Георги Райков, Делѣо Марковски, Илия Докторов, Васил Драгомиров*, София 2005, 57.

⁵² ДАРМ, М.А.Е., *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1714, vol. 35/1897, Constantinopole, 6/18.10.1897, 192-194.

⁵³ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 219.

училиште во селото. Довчерашните лути непријатели, водачот на романската партија во Маловиште, Константин Белемаче, и претседателот на грчката општина во селото, Јоан Писујани, заедно отишле кај валијата Абдул Керим паша и побарале да не се дозволи отворање на српско училиште во нивното село. Валијата ги послушал и Србите се откажале од намерата да отворат училиште во Маловиште.⁵⁴ Слични обиди биле направени во Гопеш, каде што од Белград пристигнале двајца српски учители, но гопешани не ги прифатиле новите даскали.⁵⁵ Обидите на српската пропаганда да отвори училиште во чисто влашки села ги збунувале и странските дипломатски претставници. Зачуден од необичната српска идеја, бугарскиот трговски агент, Н. Стојчев, пишува: „Ако отворањето на такви (српски, б.н) училишта е од српска гледна точка оправдано во словенските села, јас не разбираам каква смисла за Србите би можело да има нивно училиште во Маловиште, каде никој не знае друг јазик освен влашкиот“.⁵⁶

Активноста на романските дипломати вродила со плод. Во Битолскиот вилает бројот на Власи-србомани стагнирал, а во Скопскиот санџак до 1898 година Србите успеале да привлечат само пет Власи.⁵⁷

Иако дејноста на српската пропаганда ги загрозувала романските интереси во Македонија, непријателството меѓу двете пропаганди не ги достигнало истите димензии со грчко-романското, српско-бугарското и бугарско-грчкото непријателство. Фирмилијан истакнува дека романизираните Власи биле многу попријателски настроени кон српската пропаганда од нивните сонародници гркомани.⁵⁸ Српските дипломати и политичари на романската пропаганда гледале како на појава од која Србија би можела само да извлече корист. Во тој контекст, Димитрие Боди потенцира дека Србија може да биде рамнодушна кон романската пропаганда и за неа треба да се интересира само до тој степен што евентуалниот романски успех во влашкото црковно прашање би создал преседан и за Србија.⁵⁹ Во елаборат испратен до срп-

⁵⁴ К. БЕЛЕМАЧЕ, *op. cit.*, 47.

⁵⁵ *Gazeta Macedoniei*, 1/27, 28.09. 1897, 1.

⁵⁶ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Гърцката и сѐрбската пропаганди...*, 271.

⁵⁷ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 380.

⁵⁸ *Извештаи од 1903 година на српските...*, 11-12.

⁵⁹ *Граѓа...*, том V, книга II..., 349.

ските дипломатски претставништва во Османлиската Империја, српскиот премиер Никола Пашиќ ги разгледува романската пропаганда и влашкото движење и заклучува дека истите треба да се следат и да се подготвува теренот за во иднина да може да бидат искористени од Србија.⁶⁰

в) Албанците и романската пропаганда

Романија била свесна дека дури и да ги придобие сите Власи, романските позиции во Македонија сè уште би биле послаби од оние на Грција и Бугарија. Во обид да ја зацврсти својата позиција во Македонија и да ја зголеми базата на романски приврзаници, Букурешт постојано трагал по сојузници. Во различни периоди улогата на сојузник ја играле Османлиската Империја, Австро-Унгарија и католичката пропаганда, но укажаната помош не била ниту доволна, ниту сигурна за Романија да може целосно да се потпре на неа. Токму затоа партнерот се барал на самиот терен. Партнер со кој Власите би се обединиле и би создале посилен фронт во борбата со балканските ривали, со што би се зголемило и романското влијание во Османлиската Империја.

Природен избор биле Албанците. Населувајќи ги териториите во близина на влашкото јадро и наоѓајќи се во истата опасност да бидат проголтани од соседните балкански држави, Албанците рано го привлечеле вниманието на романските политичари. Затоа и идејата за еднодејствие на влашкото и албанското население претставува константа во романската македонска политика.

Околу 1878 година во Романија живееле 30-ина илјади Албанци, населени во Букурешт, Констанца, Браила, Плоешт, Крајова, Јаш и Фокшани.⁶¹ Од 1878 до 1881 година биле воспоставени првите контакти на Букурешт со албанскиот комитет на Абдул Фрашери и со Призренската Лига. По поразот на Лигата во 1881 година, Романија им дала прибежиште на редица албански дејци, кои, помогнати морално и материјално од владата во Букурешт, во романскиот главен град развиле богата културна активност. Во 1880 година во Букурешт било основано

⁶⁰ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 222.

⁶¹ Gelcu Sefedin MAKSUTOVICI, *Istoria comunității albaneze din România*, București 1992, 32.

друштво на албански писатели. Четири години подоцна, во романската престолнина Никола Начо го основал културното друштво Drita (Светлина). Друштвото, чиј прв претседател бил секретарот на Друштвото за македо-романска култура, Василе А. Уреќија, во Романија развило активност каква што истовремено било невозможно да се развие во Османлиската Империја. Била купена печатница и на албански јазик биле издадени училишни книги и литературни дела од најпознатите албански автори – Наим Фрашери, Сами Фрашери, Јани Врето итн. Во 1886 година фракција на Дрита под водство на Н. Начо основала истоимено друштво, кое во Букурешт отворило албанско-романско училиште и од 1888 година на албански и романски јазик започнало да го издава весникот *Shqipëtarî/Albanezul* (Албанецот). Во 1888 година биле основани јавно друштво со литературен карактер и тајно друштво под претседателство на Хаџи Мула Зека, чија крајна цел била автономија на Албанија. Нешто подоцна во романскиот главен град се основани Албано-Романски институт и албанско училиште.⁶²

Интензивната активност на Албанците во Романија била помогната и од владата во Букурешт. Во 1892 година романската влада обезбедила 1,500 леи за албанските друштва во кралството и 4,500 леи за албанските училишта на Балканот, сума што во 1893 година пораснала на 6,000 леи, а во 1894 година на 8,000 леи.⁶³

Зависноста на албанската интелигенција од Букурешт, од романска страна била искористена на теренот во Македонија, Тесалија, Епир и Албанија. За време на дипломатските надмудрувања околу новата грчко-турска граница, пред австроунгарските дипломатски претставници во Македонија Апостол Маргарит ја лансирал идејата за создавање на автономна Албанија, која би била во сојуз со Власите.⁶⁴ Во 1881 година првобитната идеја била развиена во план за обединување на албанското и влашкото население во автономна област која би ги опфаќала Албанија

---

⁶² I. NISTOR, *op. cit.*, 250-251.

⁶³ G. MAKSUTOVICI, *op. cit.*, 44.

⁶⁴ *Македо-Романско друштво за култура...*, 64; M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 62; Пејфус пронашол два документи во личната архива на Д. Стурпа, во кои е разработен планот за остварување на автономија на Албанија и осуштествување на албанско-влашка алијанса. Несомнено, Романија била добро запознаена со идејата на Маргарит, а веројатно била и нејзин творец.

и поголемиот дел од Македонија. Според творците на планот, мирољубивиот соживот на Албанците и Власите во Елбасан, Тирана, Каваја, Музакија, Призрен, Белкамен, Негован итн., гарантирал успех за идната албанско-влашка федерација и би претставувал силна брана против налетот на грцизмот и пан-славизмот.⁶⁵ Во 1883 година планот за албанско-влашко обединување бил отпечатен во вид на прокламација кон албанскиот народ. Во прокламацијата подготвена од Маргарит и водачот на француските лазаристи во Битола, Фавејриал, авторите се обраќаат до „браќата Албанци“ и меѓу другото истакнуваат дека: „Грците се дојденци од Египет и Феникија, а ние, Албанците и Власите, сме браќа, наследници на античките Пелазги... Власите и Албанците од Албано-Македонија се бројно супериорни во однос на Грците... Грците се крадци... ние сме нивни жртви... Грчкиот клер и грчкото кралство живеат на наша сметка... Нашите предци и нашите интереси се исти... Мора да се обединиме“.⁶⁶

Текстот бил редактиран на албански и романски и отпечатен во Романија во илјада примероци.⁶⁷ Романското учество во планот за идната албанско-влашка Албано-Македонија е неоспорно. Присуството пак на Фавејриал го поставува прашањето за австро-унгарско и француско влијание во обидите за обединување на албанското и влашкото население во Албанија и Македонија.

По 1883 година Романија продолжила да работи на планот за обединување на „браќата по страдање“.⁶⁸ Во 1885 година група Власи и Албанци доставила петиција до мајор Тротер. Во неа, од името на двете народности, потписниците побарале заштита од грцизмот и пан-славизмот и истакнале дека Македонија и северна Грција се албанско-влашки територии.⁶⁹ Во 1887 година со романски средства во Корча било основано албанско училиште, а во некои романски училишта во Албанија биле примени албански деца. За албанските ученици Романија ангажирала албански учители, платени од буџетот на романското министер-

⁶⁵ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Rapoarte politice de la Sofia*, mf. 4224, vol. 93, 16-40; Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 120; *Македо-Романско друштво за култура...*, 64.

⁶⁶ Целиот текст на прокламацијата е објавен на француски јазик кај: V. BÉRARD, *op. cit.*, 264-270.

⁶⁷ G. A. VIRGILJ, *op. cit.*, 621.

⁶⁸ M. D. PEYFUSS, *Chestiunea...*, 62.

⁶⁹ Ж. ПОПОВ, *Българският...*, 138.

ство за образование, кои материјата ја предавале на албански јазик.⁷⁰

Шансите за остварување на влашко-албанска унија сепак биле нереални. Романија била свесна за тоа и, знаејќи го значењето на Албанците во Османлиската Империја и нејзиниот државен врв, своето влијание врз албанските интелектуалци го користела само како средство за притисок врз Османлиите. И самите поделени во три религии, под влијание на мохамеданска Турција, православна Грција и католичка Австро-Унгарија, Албанците воопшто не планирале создавање на заедничка држава со Власите. Мнозинството Власи исто така не покажувале подготвеност за обединување со своите албански соседи. Сепак, Романија и Албанците продолжиле да ги користат бенефициите од неискреното партнерство. За Албанците била добредојдена романската финансиска помош, а Букурешт не сакал да се откаже од потенцијалот што привидното таторство врз албанската интелигенција го нудело во замрсените политички игри на Балканот.

---

⁷⁰ Г. БАРБОЛОВ, *op. cit.*, 76; I. NISTOR, *op. cit.*, 251.

7.

ВЛАСИТЕ И МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА (МРО)

Власите не само што сочувствуваа со револуционерната борба, туку и зедоа активно учество во неа: тие ги понесоа сите тешкотии и ризици за општото дело.

Христо Силјанов

Во малобројните трудови што го обработуваат влашкото присуство во Македонската Револуционерна Организација (МРО) се истакнува дека Власите активно се вклучиле во МРО и Илинденското востание поради големите зулуми и неправди извршени врз нив од страна на османлиската власт.¹ Оваа констатација е во принцип точна, но и премногу симплифицирана и само делумно разјаснува зошто Власите се солидаризирале со македонските револуционери. Причините поради кои одреден слој од влашкото население ја прифатил МРО, дел покажувал индиферентност, а дел одбивал секаква соработка и бил непријателски настроен кон Организацијата, се многу покомплексни и бараат поголем простор за анализа.

Во овој труд не претендираме кон сеопфатна анализа на влашкото учество и влијание во МРО. Од една страна, причини од објективен карактер нè оневозможуваат да ја утврдиме приближната бројност на влашкиот елемент во македонското националноослободително движење. Често пати во писмата и спомените на војводи и четници од МРО, до името на борците со кои авторот се среќавал и соработувал стојат придавките „Влав“ и „Влаше“.² Понекогаш се споменува и местото од

---

¹ Тодор СИМОВСКИ, *За учеството на малцинствата во Илинденското востание*, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953, 191; Кочо СИДОВСКИ, *Учеството на Ароманците во Илинденското востание и нивната соработка со македонскиот народ*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 89.

² Костурскиот војвода Васил Чекаларов меѓу борците и соработниците на МРО во Костурско ги споменува Вангел Влашето, Митре Влашето, Кољо Влаше-

каде што потекнува револуционерот, и кога се работи за место населено исклучиво со Власи, полесно е да се одреди и националноста на четникот. Но најчесто сите презимиња на револуционерите се дадени во словенизирана форма и доколку влашкото потекло на борецот не е јасно истакнато, тогаш тоа е невозможно да се докаже дури и кога постои реална основа да се верува дека се работи за револуционери Власи.³ Од друга страна, хронолошките рамки во коишто е сместен овој труд не дозволуваат целосен опфат на прашањето за учеството на Власите во МРО, бидејќи нивната најплодна активност во Организацијата се забележува во годините по Илинденското востание. Тогаш покрај присуството на Власи во мешани македонско-влашки чети, се формирале и чети на чисто влашка основа.⁴ Токму затоа ќе се ограничиме само на причините по-

---

то, Коста Влах, Влаот Кузма, Стерјо Влаот, Влаот Христо, Влаот Нако, итн (Види: Васил ЧЕКАЛАРОВ, *Дневник 1901-1903 г.*, Съставителство Ива Бурилкова и Цочо Билярски, София 2001, 33, 38, 45-46, 54, 100, 210). Гоце Делчев го споменува четникот Андон Јанакиев-Влав (*Гоце Делчев, Писма и други материали*, Издирил и подготвил за печат Дино Къосев, София 1967, 329). Војводата Алексо Стефанов забележува некојси Кољо Влав (*Револуционната дейност во Демирхисарџ – Битолско – по спомени на Алексо Стефановџ – Демирхисарски војвода*, Съобщава Боян Мирчевџ, София 1931, 7). Војводата Пандо Къашев ги забележува Васил и Ѓоко – Власи (*Спомени, С. Арсов, П. Къашев, Л. Церов, Г.П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, Скопје 1997, 205-206*), итн.

³ За горново ќе наведеме два примери:

1) Во 1900 година од Задграничното претставништво на МРО во Софија за војвода во Битолско бил испратен Јанаки Штерјов. Самото презиме наведува на влашко потекло, но без дополнителни податоци истото не може да се докаже. Во случајот, доказ за влашкото потекло на несудениот војвода, кој станал жртва на Поп Ставревата афера и бил осуден на 3 годишен затвор, е неговото место на раѓање, битолското влашко село Трново (Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 349, 353-355, 357, 384).

2) Пандо Къашев споменува двајца пренесувачи на оружје од с. Смрдеш-Костурско, Васил Митрев и Ѓоко Василев. Смрдеш било мнозински македонско село и ништо во името и презимето на двајцата карванџии не асоцира на нивно влашко потекло. Сепак, самиот Къашев ни ја потврдува нивната народност, кога кажува дека и двајцата биле „Власи од Смрдеш (Спомени...П. Къашев..., 205-206).

⁴ Првата влашка чета била организирана од Ѓорче Петров и во 1906-1908 година дејствувала во регионот Воден – Бер. Во неа влегувале војводата Јорји Мучитано и четниците Косту Дабиџа, Таќи Динча, Наум Петрушевски,

ради кои дел од Власите пристапиле кон МРО, на влашките локалитети во кои МРО успеала да проникне, на придонесот на Власите во Организацијата до 1903 година и на некои позначајни влашки револуционери.

1. Власите и МРО до Илинденското востание

1.1. Голем дел од влашките села навистина силно го чувствувале османлискиот јарем. Силниот терор од Османлиите и блиското исламизирано село Нонте најсилно се чувствувал кај Меглено-Власите. Кога Густав Вајганд ја посетил Мегленијата, веднаш ја забележал ужасната сиромаштија, нетипична за влашките населби што претходно ги посетил. Бирислав било чифлик на Нонте и селаните биле постојано измачувани, како од своите господари, така и од полјациите и војниците.⁵ Ошин, Лугунци и Хума биле чифлизи на солунски Турци и Евреи,⁶ а Ливади на турски бегови од Енице-Вардар.⁷ Чифлизи биле и поголемиот дел од останатите меглено-влашки села.⁸

Иако биле релативно изолирани на западните и источните падини на Пајак Планина, мегленските села заземале извонредна стратеска положба во близина на главните патишта кон Солун. Опкружени со македонски села со кои ги делеле истите маки,⁹ под силно егзархис-

---

Унчу Дамаш, Јорји Гаќи Доду, Наќи Кузман, Михаил Хандури, Христа Преш, Никола Макри, Кола Нича, Јанку Пендифунда, Христо Рошо, Мита Здру и Муша Дарлајани. Во април 1907 на македонска територија влегле и влашките чети на Александар Кошка и Стерју Миљор. За влашките чети на МРО види: Nikola MINOV, *The Aromanians and IMRO*, *Macedonian Historical Review*, vol. 2, Skopje 2011, 192-195, белешки 42-46.

⁵ G. WEIGAND, *Vlacho-Meglen...*, 15.

⁶ Ошин било сопственост на солунски бегови, Лугунци му припаѓало на богатот Евреин Саул Модижано, а до 1901 година Хума било чифлик на солунски Турци. Во 1901 година селаните од Хума постепено започнале да си го откупуваат селото (Idem, 16-23; P. N. PAPANAGI, *Megleno-Româniï...*, 18-19, 22; OECUMENICAL PATRIARCHATE..., 46).

⁷ D. CANACHEU, *op. cit.*, 179.

⁸ До 1903 година единствено селата Купа и Ливади биле откупени од селаните и станале рајатски села. Ливади било целосно исплатено во 1899 година, а Купа во 1901 година (Idem; P. N. PAPANAGI, *Megleno-Româniï...*, 24).

⁹ Во повеќето меглено-влашки села се пееле македонски песни. Во селата Конско, Црна Река и Серменин, македонскиот јазик бил во секојдневна употре-

ко¹⁰ и минорно грчко влијание,¹¹ Власите од Мегленско брзо го привлекле интересот на водечките личности во МРО. Првиот член од Уставот на ТМОРО од 1897 година, со кој се дозволува вклучување во Организацијата на сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско без разлика на народност, широко ги отворил вратите на МРО и за несловенското население во Мегленијата. Аргир Манасиев и Васил Чекаларов ги поставиле организациските темели во Баровица.¹² Во 1897 година тие посетиле повеќе села на Пајак Планина, по што идеите на МРО проникнале и меѓу Меглено-Власите.¹³ Извонредните организаторски способности на Манасиев и заштитата што им ја укажувал на дотогаш потчинетите мегленски Власи набргу вродиле со плод.¹⁴ Според војводата Сава Михајлов, „сите влашки села во Гевгелиско ѝ беа верни на Организацијата“.¹⁵ Илија Докторов забележува дека „до крајот на 1897 година беше реткост по селата во околината (Меглен, б.н) да има човек од Бугарите, па и повеќе од Власите од планинските влашки села, а да не беше член на рево-

---

ба меѓу помладото население. Младите од село Баровица речиси и да не го користеле мајчиниот јазик и меѓусебно комуницирале на македонски.

¹⁰ Лугунци, Серменин, Конско и Баровица биле целосно, а Опшин и Купа биле мнозински егзархиски села. Во Серменин, Конско и Баровица функционираше само егзархиски училишта (Види: Х. ШАЛДЕВЪ, *Екзархъ Йосифъ 1...*, 1; *ECUMENICAL PATRIARCHATE...*, 44; P. N. PAPANAGI, *Megleno-Româniï...*, 24; *Черковно-училищното дѣло въ гр. Енидже-Вардаръ и околията му*, Ил. Илинденъ, год. X, кн. 1 (91), София 1938, 12).

¹¹ Константин Ное истакнува дека гркофилството никогаш не успеало да фати корен во Влахо-Меглен (M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Апеха 13, 327).

¹² Христо ШАЛДЕВЪ, *Изъ револуционитѣ борби въ Паякъ планина*, Ил. Илинденъ, год. IV, кн. 4 (34), София 1931, 15.

¹³ Христо ШАЛДЕВЪ, *Аргиръ Накоевъ Манасиевъ*, Ил. Илинденъ, год. V, кн. 2 (42), София 1932, 10.

¹⁴ Во лицето на Аргир Манасиев мегленските Власи гледале свој заштитник и постојано му се обраќале за помош. Така, на 8 септември 1903 година кај него се јавила делегација од с. Бирислав и го замолила да нареди да се убие прочуениот злосторник Исин Беј од Нонте. Манасиев не само што наредил, туку и лично учествувал во заседата и убиството на бегот (*Борбите в Македонија... Спомени на Илия Докторов...*, 86-87).

¹⁵ *Движението отсамъ Вардара и борбата с вѣрховиститѣ*, по спомени на Јане Сандански, Чернѣо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Кулеви, Ив. Анастасовъ Гѣрчето, Петѣрѣ Хр. Юркуовъ и Никола Пушкарѣвѣ (Сѣобщава Л. Милетичѣ), София 1927, 94.

луционерната организација¹⁶. Слично се изразува и Иван Карацов: „Во тој реон (Гевгелиско-Ениџе Вардарско, б.н) има доста компактно влашко население, одамна заседнато во планинските месности, формирајќи села како Љумница, Купа, Ошин, Ливади, Лугунци, Бирислав и други. Тие села зедоа живо учество во Организацијата и ја носеа сета тегоба и сите права во борбата. Многу селани од тие села загинаа во бој, во затворите или во заточеништво¹⁷.“ Колибите на влашките сточари од Ливади и влашките колиби на Кожуф служеле како постојано прибежиште на четите на МРО.¹⁸ Во селата секојдневно навраќале комити.¹⁹ Селаните од своја страна го пополнувале војводскиот и боречкиот кадар на четите. Четата на Аргир Манасиев била во големо мнозинство составена од Власи-егзархисти.²⁰ Погolem број Мегленити влегле и во четата на Апостол Петков, кој заедно со Манасиев постојано ги обиколувал селата Ливади, Купа, Бирислав, Лугунци, Ошин, Хума и Љумница.²¹ Голем дел од реонските и локалните војводи на МРО во Гевгелиско и Ениџе Вардарско произлегле токму од меглено-влашките села. Гевгелискиот реонски војвода, Вани Сомо, и локалниот војвода, Танчу Џамбаз, биле од Љумница.²² Революционерното движење во истото село го организирал учителот во локалното романско училиште, Гона Меѓа.²³ Криво Паланечкиот војвода Штерју Канакеу Јунана бил од Ливади.²⁴ Локалната чета на МРО во Ошин ја предводел војводата Аврам Сега.²⁵ Од Серменин произлегол четникот во четите на Чернопеев, Манасиев и Герџиков, а подоцна гевгелиски реонски и воденски околиски војвода, Тодор Серменински.²⁶

¹⁶ Борбите в Македонија... Спомени на Илия Докторов..., 53.

¹⁷ Иванъ КАРАДЖОВЪ, Македонскиѣ партизански отряди презъ време на голѣмата война, Ил. Илинденъ, год. II, кн. 4 (14), Софија 1929, 6.

¹⁸ Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 195.

¹⁹ АО ИНИ, Хроника на село Купа, Околија Гуменџа, Егејска Македонија, Хр.IV.113, 2.

²⁰ *The events of 1903...*, 30; D. DAKIN, *op. cit.*, 166, белешка 62.

²¹ В. КАРТОВ, *op. cit.*, 173.

²² Борис Й. НИКОЛОВ, *Вътрешна Македоно-Одринска револуционна организација, Войводи и ръководители, 1893-1934, Биографично-библиографски справочник, Софија 2001, 152.*

²³ М. V. CORDESCU, *op. cit.*, Anexa 13, 333.

²⁴ Б. Й. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 133.

²⁵ Думитру ЧОТИ, *Сеќавања, Документи, V/1, Скопје 2008, 21.*

²⁶ *Idem*; Б. Й. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 81, 173, 188.

Гевгелиските војводи Христо Ѓупчев и Л. Константинов, како и локалниот војвода Христо Тртев, биле од Баровица.²⁷ Импресивен е бројот на обични борци што произлегле од влашките села во Меглен.²⁸

Революционерните активности на селаните од Мегленско набргу биле забележани од властите. Како последица на Солунската провала

²⁷ Б. Ѓ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 39; К. МЛАДЕНОВЪ, *op. cit.*, 55; Д. ЧОТИ, *op. cit.*, 21.

²⁸ Различни извори наведуваат повеќе борци на МРО од меглено-влашките села. Најголемиот број на имиња се дадени во словенизирана форма:

Од Хума: Ризо Прошев, Атанас Христов, Митре Дудев, Михо Аврамов, Тома Стојанов, Стојан Прошев, Иван Ризов, Никола Стојанов.

Од Конско: Трајо Шумов, Стефан Сапунџиев, Христо Пеев, Христо Бачов, Андон Ковачев, Ѓорѓи Смилев, Трајко Милев, Андон Луков, Пано Бозов, Христо Стоев, Стоил Петков, Кољо Колебачев, Ѓорѓи Боцин, Трајко Шушков, Кољо Манџуков, Тано Бунбаширов.

Од Серменин: Иван Чочков, Христо Капиданчев, Петар Поп Пецев, Иван Шулев, Стојан Шулев, Вене Моратов, Димитар Поп Пецев, Ѓорѓи Поп Пецев, Атанас Јанев, Јано Проданов.

Од Купа: Димо Попов, Тано Ѓупев, Петре Прондов, Пено Бадбара, Гино Сарафов, Иван Џочов, Пејо Митрев, Христо Жиков, Поно Митрев, Паја Стојанов, Меже Менчев, Петре Митров.

Од Баровица: Мину Пажоли и Б. Данга

Од Љумница: Дума Руси, Танаси Таџи, Ѓорѓи Мичев, Ѓорѓи Костов, Димо Ечев, Стојан Балџаџиев, Гино Ботов, Јане Ритков, Гона Баба, Пона Кумита, Сарела, Ташо Кулев.

Од Бирислав: Ташко Ќопо, В'чо Димов, Стојан Дешов и Ташо Шопов.

Од Опшин: Питу Ливеану, Михали Вануф, Гошко ла Пупка, Пити Туфеч, Мисиру, Сирли, Христо Златарев, Ризо Маџаров, Пено Влајков, Димитар Штуров, Јане Маџаров, Петре Чумпаљаков, Атанас Тонко, Христо Пампор, Михаил Ѓорѓиев, Стојан Бајчошев.

Од Ливади: Наќе Ѓорѓиев, Нешо Ташов, Ѓорѓи Штерјо, Митре Николов, Ѓорѓи Костов.

Од Лугунци: Иван Јанев, Никола Нојов, Димо Токов, Ставре Крстев (учител во романското училиште), Лазар Златев.

Од Црна Река: Гоно Паланов, Ичко Ќосе.

Види: *Борбите в Македонија... Спомени на Илия Докторов...*, 51-53, 74, 96, 100, 102, 104, 107, 118, 133; АО ИНИ, *Хроника на село Купа...*, 2; Д. ЧОТИ, *op. cit.*, 21; К. МЛАДЕНОВЪ, *op. cit.*, 55; *Четите на В'трешната Македоно-Одринска револуционна Организација, Дневник и снимки на четите на ВМОРО преминали през Кюстендилскиот пункт 1903-1908*, Подготвила: Ива Бурилкова, Цочо Билярски, Николај Христов, Ангел Джонев, Софија 2003, 27-28, 37, 45, 99.

во МРО, 12 мегленски Власи биле осудени на доживотна робија или повеќе годишен затвор.²⁹ Откако четата на Иван Карасулијата убила 9 турски војници, учителот во романското училиште во Љумница и 40 членови на локалната романска партија биле обвинети за соработка со комитите и затворени во Еди Куле во Солун. Гона Меѓа, Танче Крсте, Стоја Роба и Г. Дума од Љумница и 4 души од Ошин биле осудени на 3-10 годишно заточение во Фезан и Родос, а останатите биле пуштени по неколку месечен притвор.³⁰

Четата на Штерју Канакеу Јунана (седи во средина) од Ливади

1.2. Доколку истражувачот повнимателно ја следи историско-мемоарската литература за учеството на Власите во МРО, ќе забележи дека покрај меглено-влашките села во Гевгелиско и Енице Вардарско, најотворени кон Организацијата биле Власите од крушевскиот, битолскиот и костурскиот реон. Причините поради кои овие Власи од западна Македонија ѝ пристапувале на МРО делумно се разликуваат од причината што го натерала влашкиот селанец од Меглен да се

²⁹ *Списъкъ на осџденитѣ и изпратенитѣ на заточение учители, свещеници, граѓани и селяни въ началото на 1901 год.*, Ил. Илинденъ, год. X, кн. 5 (95), София 1938, 7.

³⁰ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Апеха 13, 333; *Борбите в Македонија... Спомени на Илия Докторов...*, 101.

вклучи во револуционерната борба. Секако, условите за живот на Властите во Крушево и Битолско биле далеку од идеални и овие Власи силно го чувствувале османлискиот притисок. Сепак, врз нивниот пристап кон МРО влијаеле и причини од поинаков карактер. Поделени на про-Грци и про-Романци, Власите од Битолско и Крушевско ги започнале меѓусебните борби далеку пред појавата на МРО. Органски послаба, без црква, далеку од државата-заштитник и без поголеми илузии за ослободување однадвор, романската групација била принудена да бара сојузник во црковно-училишните борби. Единствен природен партнер за Власите во Крушевско-Битолскиот реон биле македонскиот народ и Егзархијата. Истата црковна припадност на македонските и влашките егзархисти, како и заедничкиот непријател – грчката пропаганда – ја зголемувале меѓусебната доверба кај овие два елементи и го олеснувале приодот на т.н Власи романофили во МРО. Не случајно најголемиот број Власи во Организацијата биле поранешни ученици во романските училишта во Македонија.

Првите Власи што помасовно пристапиле кон револуционерната организација биле Крушевчани. Набргу откако во септември 1895 година било создадено првото револуционерно јадро во градот, од влашката средина во Организацијата биле примени седум крушевчани.³¹ Тодор Борјар тврди дека пролетта 1896 година бил посветен во куќата на учителот Петар Ацев и веднаш, на барање на учителот, формирал револуционерна група од влашки младинци.³² Пред Илинденското востание во Крушево оперирале пет влашки револуционерни групи.³³ Тие одржувале заеднички собранија во куќата на Таќи Грмина.³⁴

³¹ Тие биле: Таќу Љапу, Теохараки Михаилу, Кола Бојаџи, Тирчу Борјар, Тега Херту, Питу Шкаперда и Лаќу Горцу (*Историја на Крушево...*, 146).

³² Во групата влегле Тодор Маја, Ванѓел Паре, Лаќу Конче, Ванѓу Пани и неколку момчиња од семејството Нане. Задоволен од формирањето на влашка револуционерна група, Петар Ацев изјавил: „Врзвме уште еден здрав јазол“ (АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар*, Сл.IV.84, 4). Но најверојатно има грешка во хронологијата на Борјар, бидејќи Петар Ацев дошол за учител во Крушево дури во учебната 1898/99 година (Види: Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 263).

³³ Групите биле предводени од Тодор Маја, Ванѓу Макшуг, Лаќу Конче, Таќа Копачу и Ванѓу Пани (АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар...*, 4; Б. Й. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 96).

³⁴ АО ИНИ, *Спомени на Косту Дабижа, 1895-1913*, Сл. IV.90, 5.

Кон МРО пристапувале и Власи што живееле и работеле надвор од родното Крушево. Питу Гули бил посветен во револуционерното дело во 1897 година, во Кичево.³⁵ Во 1899 година кон МРО во Неготино пристапиле крушевчаните Косту Дабижа и Унчу Шкетија.³⁶ Во Софија бил посветен Јорџи Мучитано, идниот водач на влашките револуционери чети во Македонија.³⁷ Безмалку сите горенаведени Крушевчани биле романски воспитаници и членови на романската општина во Крушево. Мучитано завршил романско училиште во Софија, Дабижа учел во крушевското романско училиште, а семејството на Питу Гули ѝ припаѓало на романската општина

Косту Дабижа

во Крушево.³⁸ Во своите спомени, Тодор Борјар прави јасна диференцијација помеѓу грчките и романските приврзаници во Крушево, едните нарекувајќи ги Грци, а другите Власи. Кога зборува за влашките револуционери од Крушево, Борјар секогаш ги користи термините „Власи“ и „влашки групи“, со што јасно ја истакнува нивната припадност кон романската партија во градот.³⁹

1.3. Во слична позиција со нивните сонародници од Крушево биле и приврзаниците на романската пропаганда во Гопеш, Маловиште, Трново, Магарево и Нижополе, со таа разлика што во петте битолски села немало Македонци и на МРО ѝ било потешко да проникне во нив. Први од Власите во Битолско што помасовно пристапиле кон

³⁵ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 251-252; Симо МЛАДЕНОВСКИ, *Питу Гули во одбраната на слободното Крушево во времето на Илинденското востание*, Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005, 352.

³⁶ АО ИНИ, *Спомени на Косту Дабижа...*, 4.

³⁷ Б. Ы. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 111.

³⁸ *Idem*; АО ИНИ, *Спомени на Косту Дабижа...*, 1; Кочо ТОПУЗОВСКИ, *Питу Гули (1865-1903), Живот и потоа*, Скопје 2003, 20.

³⁹ АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар...*, *passim*.

Организацијата биле гопешани. Во 1902 година селото било посетено од четата на Ѓорѓи Сугаре.⁴⁰ Со присуство на четирите попови и поголемиот број селани, во селската црква било одржано собрание на кое со кама и пушка сите присутни биле посветени во делото. Присутните гопешани, очигледно припадници на романската партија, ветиле дека ќе работат за Организацијата, но дека не постои никаква шанса да се помират со локалните гркомани.⁴¹ Прв член на МРО од Гопеш бил Димитрија Коста Кераца, кој и го подготвил теренот за селото да биде посветено во делото.⁴² Најистакнат од гопешките револуционери бил војводата Александар Кошка. Откако го завршил романскиот лицеј во Битола, образованието го продолжил во Букурешт, каде што ѝ пристапил на романската армија.⁴³ Во 1902 година се вратил во Македонија и заедно со братата си Тодор наредната година се вклучил во четата на Парашкев Цветков.⁴⁴ Во пред-илинденскиот период Кошка предводел агитациона чета во Гревена и Белкамен, веројатно во обид да го привлече тамошното влашко население.⁴⁵ Според А. Стефанов, влашкиот војвода донел и оружје од Романија.⁴⁶ Во четите на МРО активно се бореле и гопешаните Унчу Дамаш, Јорџи Гаќи Доду, Наќи Кузман, Мита Гега и Димитар Цингара.⁴⁷

⁴⁰ Алексо Стефанов пишува: „Ние бевме првата чета на Организацијата што го посети Гопеш. До тогаш друга чета немаше влезено во селото“ (*Револуционната дейност во Демирхисарь...*, 8). Според Манол Пандевски, Гопеш било приклучено во Организацијата во 1901 година (Манол ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело во XIX и XX век, Националното прашање во македонското ослободително дело, 1893-1903*, Том Први, Куманово 1987, 188-189).

⁴¹ *Револуционната дейност во Демирхисарь...*, 7-8.

⁴² К. СИДОВСКИ, *Учеството на Ароманците...*, 90.

⁴³ Импозантен е бројот на Власи на високи позиции во романската армија кон крајот на XIX и на почетокот на XX век. За целосен список на Власи генерали, полковници, капетани итн во армијата на романското кралство, види: Јира ROTARU, *Generalii de origine aromână în slujba tricolorului românesc, Perenitatea Vlahilor în Balcani, VI-a, Constanța 2000*, 147-161.

⁴⁴ *Илинденъ*, Органъ на бившигѣ македоно-одрински револуционери (натаму: *Илинденъ*), III/13, София 1923, 1; *Спомени и биографии на илинденци* (Избор, редакција и коментар, Александар Крстевски-Кошка), Битола 1993, 208-209.

⁴⁵ *Револуционната дейност во Демирхисарь...*, 15.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ N. MINOV, *op. cit.*, 192, 194, белешки 42, 45; *Четите на Вътрешната...*, 77.

Влашката чета на Јорџи Мучитано и Михаил Хандури. Од лево кон десно стојат: Михаил Хандури, Јорџи Гаќи Доду, Косту Дабижа, Наќи Кузман, Христа Преш, Таќи Динча, Унчу Дамаш и Никола Макри

Во второто битолско село каде што романската партија имала превласт врз грчката, Маловиште, посериозна револуционерна активност е забележана за време на Илинденското востание. Од пред-илинденските револуционери во Маловиште познат ни е Стефан Барцо. Како долгогодишен емигрант во Русија, во 1901 година се вратил во Македонија и станува член на МРО. За време на востанието Барцо раководел со маловишката револуционерна чета.⁴⁸

Според Манол Пандевски, месната организација на МРО во Трново и Магарево била формирана уште пред востанието.⁴⁹ Во прилог на тоа оди и фактот што во пред-востаничкиот период неколку трновчани и магаревчани активно учествувале во МРО како војводи и борци во четите.⁵⁰

⁴⁸ Спомени... С. Арсов..., 129-130.

⁴⁹ М. ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело...*, 188.

⁵⁰ Војводата Стерју Наку од Магарево во годините пред Илинденското востание бил затворен во битолскиот затвор поради револуционерна дејност (Б. Ы. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 113). Јанаки Штерјов од Трново бил испратен од ЗП на

Четата на Митре Влаот

1.4. За да се проследи влашкото присуство во Корештата и Нестрам (Костурско) и неговото учество во револуционерните борби, доволно е да се прочита дневникот на војводата Васил Чекаларов.⁵¹ Малобројни, некаде со 5, некаде со 10 или 15 куќи во селото, животот на Власите од Костурско воопшто не се разликувал од животот на нивните македонски соселани. Тие ги посетувале истите училишта, истите цркви и ги страдале истите маки со соседите Македонци.

Соживотот и заедничките проблеми продуцирале доверба. Токму затоа МРО не прави никаква разлика помеѓу Македонците и Власи-

---

МРО за битолски војвода (Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 349). Влаот Кољо од Магарево бил во четата на Ѓорѓи Сугаре (*Револуционната дејностъ въ Демирхисаръ...*, 7), а неговите соселани Никола Јанаки, Папуч Ташко и Гошо Димитри служеле затворска казна во Битола и Дијар Бекир „поради разбојништво“ т.е учество во револуционерните чети на МРО (*Амнестираните илинденци во 1904 година*, Превод и коментар Драги Ѓорѓиев, Скопје 2003, 34, 76).

⁵¹ Чекаларов по име ги наведува влашките војводи, четници, јатаци и пренесувачи на оружје од Смордеш, В'мбел, Д'мбени, Кономлади, Габреш, Желин, Галишта итн (В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, *passim*).

те од костурскиот регион и уште од самиот почеток вклучува Власи во своите редови. Од 1898 до 1900 година, Павел Христов и Лазар Поп Трајков крстосувале низ костурските села, агитирале во корист на МРО и посветувале прогресивни елементи, без оглед на нивната професионална и етничка припадност.⁵² Во 1900 година П. Христов ја формирал првата костурска чета на МРО, во која влегол и Митре Панцару од Кономлади, меѓу народот и во историската литература познат како Митре Влаот.⁵³ „Малкумина можеа да се рамнат со нескршливиот дух, апсолутната чистота и заслуги на Митре Влаот“ – раскажува летописецот на револуционерните борби, Христо Сидјанов.⁵⁴ По потекло од влашкото село Пљаса (Корчанско),⁵⁵ „страшниот четнички војвода Митре Влаот“,⁵⁶ а поранешен неписмен овчар, во четите добил образование до тој степен што во чантата секогаш носел револуционерна литература, а покажаната храброст го издигнала неговото име во ранг на легенда во Костурско.⁵⁷ Заедно со своите браќа Атанас и Нуме, во 1901 година Митре бил четник кај

Војводата Митре Влаот

⁵² Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 321.

⁵³ Ф. МАТИНОВА-БУЦКОВА, *op. cit.*, 33; *Спомени... П. Кљашев...*, 168.

⁵⁴ Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I..., 100.

⁵⁵ АО ИНИ, *Кономлати-Костурско*, Хр. IV. 75, 12; Ф. МАТИНОВА-БУЦКОВА, *op. cit.*, 14-15.

⁵⁶ Така е Митре опишан од австроунгарскиот вицеkonzул во Битола, Оскар Прохаска (*Македонија, Сборник од документи и материали*, София 1978, 504). Пишувајќи за Митре Влаот, грчките дипломати истакнувале дека е „за жал, влахофон Грк“ (К. БИТОВСКИ, *Грчката...*, 102).

⁵⁷ Митре и неговата чета биле единствените што одбиле да го напуштат Костурско по неуспехот на Илинденското востание и останале меѓу народот во најтешките моменти. Раскажувајќи за издржливоста на Митре Влаот и неговите четници, војводата Пандо Кљашев вели: „Зимата 1902-1903, Митре Влашето со петмина четници беше останал во планините, меѓу мечките. Живее под една плоча, во шуплина од карпа. Околу нив спиеле мечки, а храна не им носел никој“ (*Спомени... П. Кљашев...*, 236).

Чекаларов.⁵⁸ За време на мисијата на Гоце Делчев во Костурско, во јануари 1902 година Митре бил поставен за воен старешина на една од двете костурски чети, со задача да дејствува во Корештата,⁵⁹ а непосредно пред Илинденското востание бил назначен за војвода на реонска чета во истата област, составена од 150 борци.⁶⁰

Во револуционерната борба активно се вклучиле и Власите од останатите села во Корештата: Смрдеш, Габреш, Д'мбени, Брезница, Жупаништа и Дреновјани. Штерјо Штерјовски од Смрдеш бил реонски костурски војвода.⁶¹ Вангел Будина од Габреш е четник кај Чекаларов и Митре Влаот, а по Илинденското востание станува војвода во Преспанско.⁶² Во селото Д'мбени имало околу 15 влашки семејства.⁶³ Сите биле посветени и работеле за делото. Двајца од нив загинале во битката на Локвата во 1903 година.⁶⁴ Во делото биле посветени и шесте влашки семејства во Брезница, како и влашките семејства во Дреновјани и Жупаништа.⁶⁵

Селската чета во Галишта ја предводел Влаот Стерјо Лаков.⁶⁶ Од Нестрамското село Желин потекнувал реонскиот војвода во Костенаријата, Штерјо Ташков.⁶⁷ Во 1898 во МРО од Желин биле вклучени 36

⁵⁸ В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 45; АО ИНИ, *Кономлати...*, 16.

⁵⁹ Д. ДИМЕСКИ, *op. cit.*, 405, белешка 454.

⁶⁰ Х. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I..., 302.

⁶¹ В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 182; Ф. МАРТИНОВА-БУЦКОВА, *op. cit.*, 102; Б. Ѐ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 182.

⁶² Б. Ѐ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 182; Чекаларов спомнува некојси Вангел Влашето од Бесфина, четник во неговата чета. Со оглед на тоа што Бесфина е во Преспа, а Вангел Будина бил преспански војвода, можно е да се работи за истата личност (В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 45).

⁶³ Меѓу нив биле семејствата на Сидери, Жунда, Пурда, Чонка, Муци, Влахови, Циљо Влаше, Коста Влаше, Нуме Влаше, Спирос Влаше, Таке Влаот, итн (АО ИНИ, *Д'мбени Костурско*, Хр.IV/80/I, 18-26).

⁶⁴ *Idem*, 11.

⁶⁵ Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 192; Од Жупаништа Т. Симовски ги забележува браќата Христо и Митре Кеңдро, Џоцо и браќата Коле и Митре.

⁶⁶ Од Галишта биле и четниците Власи, Ѓорѓи, Циле и Тепо (Б. Ѐ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 92; Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 192).

⁶⁷ В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 210; Б. Ѐ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 165.

лица, меѓу кои и осум Власи.⁶⁸ Од селото Нестрам кон МРО пристапиле четворица Власи.⁶⁹

Во поголемите места во Костурско условите за работа на дејците на МРО биле потешки за разлика од оние во костурските села. Силното присуство на турско, грчко и гркоманско население во градовите ја оневозможувале МРО да проникне длабоко меѓу градската средина. Оттука и приклучувањето на Власи од овие градови кон МРО се одвивало со послаб интензитет. Исклучок, барем на почетокот од револуционерното организирање, бил градот Костур. Во 1898 година, раководителот на костурскиот околиски револуционерен комитет, Павел Христов, успеал да ја претвори костурската прогимназија во вистинско организационо свратилиште. „Цела влада беше станало училиштето“ – се сеќава Пандо Кљашев – „Секој пазарен ден во него доаѓаа многу луѓе, меѓу нив и Власи, за (Павел Христов, б.н) да ги вклучува во делото“.⁷⁰ Веројатно токму на дејноста на Христов се должи и покрстувањето на младиот Влаво од Костур, Лука Гуљов, кој бил задолжен да изврши атентат врз костурскиот патријаршки митрополит, Германос Каравангелис.⁷¹ По неуспешниот атентат Гуљов бил фатен и мачен од властите, но ништо не предал.⁷²

Како последица на агитацијата на Кузо Стефов, речиси сите припадници на влашката општина во гратчето Хрупишта станале членови

Војводата Штерјо
Штерјовски

⁶⁸ Тоа биле: Штерјо Ицко, Конда Зису, Наско Ицко, Петар Зису, Јанаки Зису, Штерјо Кита, Христо Кита и Штерјо Зису (АО ИНИ, с. Желин-Костурско, Хр.IV.63, 3-4).

⁶⁹ Кузо Влашки, Зису Тити, Кољо Влашки и Мело Штерјов (АО ИНИ, Нестрам-Костурско, Хр.IV.95/1, 16-17).

⁷⁰ Спомени... П. Кљашев..., 162.

⁷¹ В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 327.

⁷² Борбата во Костурско и Охридско (до 1904 год.), По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деян Димитровъ и Никола Митревъ, София 1926, 108.

на МРО.⁷³ Пред Илинденското востание во Клисуре не се забележува позначајна револуционерна активност и пристап кон МРО. Во овој период на Организацијата ѝ се приклучиле само двајца клисурчани.⁷⁴

1.5. За разлика од Власите од Крушево, Битолско, Костурско и Мегленско, нивните сонародници од останатите места во Македонија во пред-илинденскиот период поретко пристапувале кон МРО. Иако и влашкото население од Охридско-Струшкиот регион, од Леринско, Ресенско и Кајларско, го тиштеле истите проблеми што ги натерале сонародниците од горенаведените региони да се дигнат на оружје, МРО не успеала да анимира поголем број Власи од овие места. Тоа веројатно се должело на послабите позиции на Организацијата и полошите организациони и агитациони способности на дејците на МРО што оперирале во овие области. Како и во случајот со Власите од досега разгледаните македонски области, мнозинството Власи од Охрид, Влашка Блаца, Псодери, Невеска, Ресен итн., што влегле во МРО биле егзархисти или „романизирани“. Таков бил и Ташко Арсов од охридското Долно Влашко маало. Овој поранешен ученик во романското училиште во Охрид станува член на МРО во 1900 година. Од 1901 година бил нелегален во четата на Никола Петров Русински, за време на востанието бил секретар во четата на Д. Димитров и С. Војданов, а по Илинденското востание станал војвода во крушевскиот регион.⁷⁵ Чета на МРО во Ресенско водел Никола Влаот.⁷⁶ Помал број Власи од Влашка Блаца, Невеска, Лерин, Патичина, Кандрова, Граматиково, Струга и Воден се вклучиле во Организацијата како четници и агитатори.⁷⁷ Во 1902 година Чекаларов

⁷³ Спомени... П. Къшев..., 162; Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 192.

⁷⁴ Двајцата клисурчани се регистрирани како Тодор Влашето и Петро Георгиев, четници кај Митре Влаот и Лука Церв (Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 193; *Четите на Внатрешната...*, 95).

⁷⁵ Ташко АРСОВ, *Записки* (Редакција, коментари и поговор: Христо Андонов-Полјански), Скопје 1983, 13-14, 79; Б. Й. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 11.

⁷⁶ *Извештаи од 1903 година на српските...*, 31.

⁷⁷ Во Влашка Блаца биле посветени Стерју Кумитата, Нана со своите два сина и неговиот зет Пашата. Во Лерин било посветено влашкото семејство Зега од Катерини. Од Патичина бил четникот Ташула Гумени. Водач на влашката групација во МРО од Кандрова бил Начо Туцаров, а во истата членувале Мита Здру и Наце Настев. Од Граматиково бил посветен извесен Даме. Влаот Ѓорѓи од Струга бил четник во четата на Христо Узунов и загинал во селото Цер. Ѓорѓи Бебето од Воден од МРО бил задолжен да врши аги-

со својата чета влегол во Псодери и свикал собрание на кое било избрано управно тело.⁷⁸ Војводата бил очигледно свесен дека во влашкото село постои расположение за пристап кон Организацијата, инаку не би се ни осмелил да се изложи на ризик при соработката со псодерци. Востаничка чета составена од Македонци и Власи исфрлило и селото Јанковец (Ресенско).⁷⁹

1.6. Поспецифична категорија на влашки соработници на МРО преставуваат влашките сточари. Животот на сточарската тајфа и на нејзините стада се одвивал по планините, кои за време на османлиското владеење биле населени и од ајдутски банди, комитски чети, или пак од обични шумски арамии. За сите нив најприродна заштита биле токму влашките мандри. Сточарите не ни помислувале да одбијат гостопримство и заштита, бидејќи овчарите можеле да бидат убиени, а стадата, единствениот имот на овие Власи, уништени. Прибирањето, пак, на комитски чети непријателски настроени кон властите, претставувал еден од најделикатните проблеми. Да се одржат добри односи со револуционерите, со арамиите и со власта се чинело невозможно.⁸⁰ Токму затоа ќе ги прифатиме со резерва изјавите на Георги Баждаров и Јане Сандански дека пиринските Власи ја подржуваа МРО.⁸¹ Соработка секако постоела, но не може да стане збор за длабоки уверувања кај пиринските сточари,

---

тација во блиските влашки села (Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 192, 195, 199). Во Невеска уште пред востанието биле посветени Лексо Кујунџијата и Карамашин, четник кај Александар Турунџе (*Борбата во Костурско и Охридско...*, 43-44). Во централниот затвор во Битола биле затворени Власите Мито Јанаки и Михаил Коне од Невеска. Првиот поради тоа што го ранил некојси Васил од Љубетино кој ги издавал тајните на Организацијата, а вториот затоа што „се приклучил кон бугарскиот комитет и употребил оружје против султановата војска“ (*Амнестираните илинденци во 1904 година...*, 107, 165).

⁷⁸ В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 100.

⁷⁹ М. ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело...*, 190.

⁸⁰ Constantin NOE, *Celnicii și fălcarea, O instituție milenară a Aromanilor nomazi, Sociologie Românească*, III/1-3, București 1938, 21.

⁸¹ Георги БАЖДАРОВ, *Моите спомени – София 1929*, Съставител: Ангел Джонев, http://www.promacedonia.org/gb/gb_1_5.html; *Движението... спомени на Јане Сандански...*, 30; Сандански агитирал меѓу влашките сточари и поставувал раководни тела од 4-5 души. Во Лопово, Шатрово и Бождово за раководители ги поставил кехаите Христо Шоматата, Ничо, Васил Инџето и Димитар Кехајата.

или пак за желба за промена на власта. Контактите што влашките номади ги имале со властите и онака биле минимални и ним не им било важно кој ќе владее со земјата, сè додека власта им дозволува да си го задржат традиционалниот начин на живот. Тука пред сè се работело за соработка од интерес. На четите им требале храната и заштитата што ја нуделе колибите на влашките сточари, а „пиринските Власи... знаеја дека Внатрешната Организација ги гони арамиите“ и ја ценеле помошта.⁸²

1.7. Уште посспецифична форма на соработка меѓу Организацијата и Власите било снабдувањето со оружје на четите во западна Македонија, речиси редовно вршено од Власи. Искусни кирации и трговци, безопасни сточари кои ја уживале довербата на властите, а често пати и добри познавачи на грчкиот јазик, Власите биле најприроден избор за снабдување на западномакедонските региони со оружје од Грција. Оружјето во Костурско го пренесувале Власите Христо Ѓамов, Нако Дојков, браќата Тодор и Кичо Левенда од Костур, браќата Бицови од Хрупишта, Васил Митров и Ѓорѓи Василев од Смрдеш и братот на Митре Влаот, Наум.⁸³ За снабдување со оружје во Крушево биле ангажирани локалните Власи: Таќу Љапу, Кола Бојаци-Грамослијата, Тега Херту, Таќу Ашлак, Ванѓу Макшут, Ванѓу Белувче и Петре Паре, како и трновчаните Зиси Михали, Стерју Танас, Стерју Тахо и Андреа Кендро.⁸⁴ Предавството извршено од Јосиф Жабјанец ставило крај на богатиот извор со грчко оружје. Жабјанец го посочил Кола Бојаци како пренесувач на оружје, кој потоа ги издал сите тајни за начинот на пренос на оружјето.⁸⁵ Притоа биле компромитирани многу крушевчани и на властите

⁸² Г.БАЖДАРОВ, *op. cit.*

⁸³ Спомени... П. Къшев..., 188, 205-206; Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 193-194; В. ЧЕКАЛАРОВ, *op. cit.*, 27, 38, 46; Некогаш обидите за пренос на оружје завршувале трагично. Наум Панцару, Васил Митров и Ѓорѓи Василев биле откриени од властите и убиени во близина на Гревена.

⁸⁴ Благој СТОИЧОВСКИ, *Крушевските афери од 1902 година*, Историја, VI/2, Скопје 1970, 213-215; Величко ГЕОРГИЕВ и Стајко ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија в борба за свобода (крајот на XIX и началото на XX век)*, Нови документи, Софија 1995, 87, 90, 126; АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар...*, 8.

⁸⁵ Наводно Кола започнал да предава откако мајка му го известила дека членот на крушевското началство, Тома Никлев, одбил да ѝ даде парична помош и ја избркал како непозната и провокаторка (Никола КИРОВЪ, *Количъ Никола Ивановски*, Ил. Илинденъ, год. IV, кн. 7 (37), Софија 1932, 11).

делумно им било откриено учеството на Власите во македонското револуционерно движење.⁸⁶ На предавникот Бојаци му пресудиле неговите Власи. Кушу Гога, Никола Баљу и Гаќу Козарот ги следеле неговите движења, а Ванѓу Пани го задал смртоносниот удар.⁸⁷ Според одредени сознанија, во 1900 година познатиот фотограф Милтон Манаки бил посветен во делото од Косту Дабижа и активно учествувал во воспоставувањето на канал за пренос на оружје од Лариса до вториот револуционерен округ во Битола.⁸⁸ Власи учествувале и при пренос на оружје од Албанија.⁸⁹

Во некои случаи овие пренесувачи на оружје биле предани работници на Организацијата. Некои од нив, пак, тоа го правеле само за профит, без да имаат чувства и интерес за каузата на МРО. Сепак, би ги истакнале зборовите на леринскиот војвода Михаил Чеков, кој по неуспехот на Илинденското востание им платил две лири на тројца сточари од Влашка Блаца за да го пренесат преку грчко-турската граница. По низа перипетии на попатните и пограничните пунктови, еднаш облечувајќи го војводата во женски алишта, еднаш криејќи го меѓу коњите и еднаш претставувајќи го како нивни овчар, тројцата Власи успешно го пренеле леринскиот војвода во Грција. Импресиониран од ризикот што го презеле неговите спасители, Чеков вели: „По патот разбрав дека Власите не ми помогнаа за двете лири, туку затоа што симпатизираа со нас“.⁹⁰

1.8. Во многу влашки локалитети Организацијата не успеала да навлезе пред Илинденското востание. Во прв ред тоа биле влашките села во Берско и Гревенско, т.е. местата со најголема концентрација на

---

⁸⁶ Меѓу затворените во крушевската афера биле и Власите Таќи Ашлак, Фанија Љапу, Ташку Паре, Гушу Пендифранга и други (Idem).

⁸⁷ АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар...*, 8-9.

⁸⁸ Александар КРСТЕВСКИ-КОШКА, *Семејството Манаки*, Творештвото на браќата Манаки, Скопје 1996, 33, белешка 62.

⁸⁹ На почетокот на 1902 година, Никола Петров Русински во с. Вишни организирал луѓе од три националности, меѓу кои и Власи. Преку нив тој отворил канал за снабдување со оружје од Елбасан до Горна Белица. Преку овој канал бил снабдуван охридскиот револуционерен округ (Види: Никола Петров РУСИНСКИ, *Спомени*, Предговор, редакција и коментар: Даринка Пачемска Петреска и Војо Кушевски, Скопје 1997, 213).

⁹⁰ *Спомени на Михаил Наумов Чеков*, 3б. Илинденско-Преображенско востание 1903-1968, Софија 1968, 264-265.

влашко население. Иако дел од овие Власи биле приврзаници на романската партија, тие сепак живееле далеку од територијата каде што оперирала МРО и немале можност да воспостават поблизок контакт со нејзините организатори. Затоа, со одредени исклучоци, недостасуваат и податоци за нивно учеството во македонското националноослободително движење. Турски извори известуваат за битка на 14 јуни 1903 година помеѓу војската и „бугарска чета предводена од Јани Папа Аргир од Бер“, во која единствениот убиен бил „Никола, Влава од Селиа“.⁹¹ Но со оваа кратка информација се исцрпуваат сите податоци за пред-илинденското учество во МРО на Власите од македонските најјужни краишта. Слична била ситуацијата и во југоисточните делови на Македонија. Според Христо Куслев, целото влашко село Рамна било посветено во делото, но тој не наведува имиња и не дава дополнителни податоци.⁹² Од Серско и Демирхисарско биле војводите, Власи, Јорџи Мухчина и Јанаки Георгиев,⁹³ а од Драмско бил четникот во четата на Христо Куслев, Андон Јанакиев.⁹⁴

Андон Јанакиев

Од друга страна, Власите од гркоманската средина покажувале отворено непријателство кон револуционерната борба. Образован во грчките училишта, во кои ја запозна омразата кон „инфериорниот Словен“, непријателски настроен кон своите сонародници од романската групација и без да ја гледа самобитноста на МРО, гледајќи во неа бугарско влијание и страв од бугарска анексија на Македонија, за овој влашки елемент не постоела опцијата да соработува со Организацијата. И покрај повремените обиди на дел од водачите на МРО да ги придобијат Власите-гркомани,⁹⁵ тие останале цврсто приврзани кон грцизмот и ги одбивале сите форми на соработка со македонските револуционери.

⁹¹ Турски документи за оружените борби во Македонија 1903-1908 (Превод, редакција и коментар Драги Ѓорѓиев), Скопје 2007, 50.

⁹² Движението... спомени на Хр. Куслев..., 110.

⁹³ Илинденъ, VI/39, София, 1926, 1; Б. И. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 11.

⁹⁴ Гоце Делчев, Писма..., 329.

2. Ставот на Романија кон МРО

Политичките фактори во Букурешт во појавата на МРО гледале продолжена рака на бугарската експанзионистичка политика кон Македонија и воопшто не се обидувале да ја согледаат автохтоноста на Организацијата. Според романските дипломатски претставници, дејноста на револуционерната организација порано или подоцна требала да резултира со проголтување на Македонија од страна на Бугарското кнежевство, а тоа би претставувало трагедија за влашкото население во земјата.⁹⁶ Сепак, условите на теренот ги принудиле романските пропагандни фактори да бидат толерантни кон МРО, адекватно на толеранцијата што таа ја покажувала кон нив. Од една страна, романската пропаганда била немоќна да го спречи развојот на МРО. Од друга страна, МРО успешно врбувала членови на романската партија во Македонија. Според Луиџи Вилари, водачите на Организацијата им предложиле соработка на романските пропагандисти во Македонија, којашто тие по наредба од Букурешт ја одбиле.⁹⁷ Во секој случај, МРО не сакала да ги загрози односите со пријателски расположениот слој од влашкото население. Толеранцијата била единствена опција за двете страни. Токму од тие причини, во последните години на XIX век Романија не му посветувала посебно внимание на македонското револуционерно движење. Сета активност на романските конзули се сведувала на надгледување на револуционерниот термометар и известување за повремени судири помеѓу војската и четите на МРО.

---

⁹⁵ Додека работел во Битола, Даме Груев истакнувал пред Власите патријаршисти дека е потребно да станат борци за слободна Македонија. На прашањето на еден од Власите дали мора да се запише во Комитетот како Бугарин, Груев одговорил: „Ние не се интересираме кој каков е, ние сакаме да се работи за ослободување на Македонија. Кога таа ќе се ослободи, делете се како што сакате“ (Според: М. ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело...*, 180, белешка 191).

⁹⁶ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1714, vol. 36/1898, Bitolia, 12.08.1898, 115; vol. 37/1899, Bitolia, 26.05. 1899; *fond 21 - Rapoarte politice de la Sofia*, мф. 4227, vol. 104-105, 206.

⁹⁷ Luigi VILLARI, *The Balkan question, The present condition of the Balkans and of European responsibilities*, New York 1905, 156.

Конфликтот со Бугарија во 1900 година неколкукратно го зголемил романскиот интерес за настаните во Македонија. Врховниот Македонски Комитет и Борис Сарафов ги исполнуваат страниците на сите весници во кралството. На лидерот на ВМК му се припишуваат натчовечки особини. Преглед на новинарските записи во Романија од 1901 и 1902 година остава впечаток дека Сарафов е виновен за сите проблеми во Македонија.⁹⁸ Интересот за ВМК повлекол и интерес кон МРО. Романскиот дипломатски претставник во Софија, Николае Мишу, изразува мислење дека Внатрешната Организација е многу поважна од ВМК и располага со огромна мрежа од комитети, курири и приврзаници.⁹⁹ Романските конзули во Битола и Солун секојдневно известуваат за напади врз турски воени одреди, битки со редовна војска и башибозуци, казнување на предавници и шпиони, итн. Кореспондентите на букурешките весници во Цариград, Софија, Солун и Битола ја бомбардираат романската јавност со информации за битки и жртви од битките и на романскиот читател му го наметнуваат впечатокот дека во целиот тек на 1902 година во Македонија се одвива необјавено востание.¹⁰⁰ Вицеконзулот Падеану во Битола и неговиот колега во Солун на секој можен начин бараат врска помеѓу владата во Софија и четите на МРО, обвинувајќи ги притоа бугарските трговски агенти во Македонија дека се одлично запознаени со преминувањето на чети од Бугарија и дека се јатаци на четниците.¹⁰¹

Таканареченото Горноцумајско востание внело паника во Букурешт и се толкувало како настап на бугарската експанзија. Набрѓу по смирувањето на ситуацијата во Горноцумајско, Падеану од Битола најавил ново, многу помасовно востание.¹⁰² Романските медиуми тврдаеле дека „бугарски банди убиле многу Романци што одбиле да ја помогнат побуната“.¹⁰³ Весникот *Patriotul* (Патриотот) кренал тревога за „... акцијата на бугарските комитети, која не може никому да биде симпатична,

⁹⁸ *Румџнският периодичен печат за Македонија...*, passim.

⁹⁹ Според: Ж. ПОПОВ, *Румџнија и бџлгарският национален вџпрос...*, 90.

¹⁰⁰ *Idem*, 90-92; *Румџнският периодичен печат за Македонија...*, passim.

¹⁰¹ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1715, vol. 187/1902, Salonic, 26.09.1902, nepaginat.

¹⁰² Ж. ПОПОВ, *Румџнија и бџлгарският национален вџпрос...*, 94-95.

¹⁰³ *Румџнският периодичен печат за Македонија...*, 128.

а посебно на Романците, бидејќи Романија има витални интереси во крвава Македонија. Романија има дел од своето срце на Пинд”.¹⁰⁴ Но кога во Романија станало јасно дека во четите на МРО се бореле и гине-ле „храбри, млади Романци”,¹⁰⁵ постепено се сменило и јавното мислење во кралството. Тука предничела опозициската конзервативна партија, која ги искористила сите расположливи средства за да ја нападне владата за индиферентност и пасивност додека „сонародниците” гинат во Македонија.

Влашките чети на Стерју Миљор и Александар Кошка

Учеството на Власи во МРО дополнително ја комплицирало позицијата на романската влада. Официјален Букурешт требал истовремено да биде пријател на целатот и на неговите жртви. Од една страна, одржувањето на добрите односи со Османлиската Империја било од витално значење, но, од друга страна, владата морала да води сметка и за мислењето на јавноста, кое сè повеќе ја симпатизирало заедничката борба на македонското и дел од влашкото население. Во такви околнос-

¹⁰⁴ Idem, 44.

¹⁰⁵ Ж. ПОПОВ, *Румњния и бџлгарският национален вџпрос...*, 98.

ти, премиерот Стурса и владиниот кабинет се решиле за веќе испробана тактика. Како и при обидите за решавање на влашкото црковно прашање, владата одлучила да се прави мртва и да не дава никакви изјави за медиумите. Либералните весници речиси и не спомнуваат што се случува во Македонија.

Соработката помеѓу Македонците и Власите, или според терминологијата на романските дипломати и новинари – „Бугарите и Романците од Македонија“, многумина во Романија сепак не сакале да ја прифатат и ја пречекале на нож. Притоа се истакнувало дека заедничката борба за слобода на „романското и бугарското население во Македонија“ не е во романски интерес и Власите мора да ги жртвуваат своите месни потреби во корист на „многу поважните“ државни интереси на Романија. Професорот на универзитетот во Јаш, Илије Барбулеску, јасно ги истакнува своите ставови, кои несомнено ги делеле и голем број романски политичари: *„Главните политички сметки јасно ни ја покажуваат големата грешка што ја прават раководителите со народното движење на македонските Романци, кои во последно време посредно и несвесно проповедаат и сакаат во душата на македонските Романци да го засадат за нас опасното бугарофилство. Целта на Бугарите е да ги побркаат националните односи и потеклото на разните народности, со што пред светот ќе ја истакнат својата надмоќ, за во случај на упад во Македонија само на нивната народност да ѝ се признае етнографско, политичко и црковно право да владее со таа покраина. Ете тоа е вистинската побуда за љубовта што Бугарите сега им ја укажуваат на македонските Романци. Ете од кои причини македонските Романци и нивните водачи направија голема грешка кога влегоа како четници во бугарските чети, дури и повеќе, застапаа и на чело на таквите чети... Треба работата на македонските Романци да се води не само според нивните месни интереси, просветни и економски, туку во зависност од општите интереси на романизмот и интересите на кралството Романија. Просветната работа на македонските Романци треба да биде упатена и раководена според политичките потреби на Романија. Затоа, дури и ако месните просветно-национални интереси на Ароманците бараат здружување со Бугарите... општите интереси на романизмот сепак не учат во ништо да не им помагаме на Бугарите“*.¹⁰⁶

¹⁰⁶ И. БАРБУЛЕСКУ, *op. cit.*, 64-65, 73.

Питу Гули

Според бугарскиот печат, во предвечерието на Илинденското востание романската влада испратила свои емисари во Македонија за да агитираат кај Власите да не се приклучуваат во четите на МРО. Емисарите констатирале дека е многу тешко да се измени состојбата, бидејќи Власите биле обземени од револуционерниот дух и барале средство да се ослободат од турскиот јарем.¹⁰⁷ Податокот за испратените романски емисари не е потврден од друг извор, но во секој случај потенцијалниот успех на МРО не соодветствувал со романската генерална политика кон Македонија. Учеството на Власите во Илинденското востание делувало поразително за Букурешт и ги неутрализираше сите романски обиди да се убеди влашкото население во важноста на големо државните интереси на кралството. Власите сепак ги претпочитале своите месни интереси.

¹⁰⁷ Ж. ПОПОВ, *Румџнија и бугарската национална кауза...*, 141.

3. Власите и Илинденското востание

3.1. Илинденското востание и информациите од востанатите подрачја за масовно влашко учество во востаничките дејствија ги поткопале обидите на романската влада да докаже дека учеството на Власите во револуционерното движење било минорно, на индивидуална основа и под притисок на „бугарските бандити“. Напротив, вестите од теренот давале сосема поинаква слика, во која Власите учествувале во освојувањето на повеќе села и градови, во организацијата на власта и во одбраната на освоената територија.

Најалармантните информации пристигнувале од Крушево. Причина за загриженоста на Букурешт не бил податокот дека „романскиот град“ бил освоен од револуционерите, туку непријатната вест дека меѓу освојувачите биле и „мирољубивите романски поданици на султанот“. Во одредот на Андреја Димов, кој ги нападнал укуматот и телеграфската станица, имало поголема група Власи.¹⁰⁸ Власите партиципирале и во одредите на Питу Гули и Иван Наумов Алабакот.¹⁰⁹ Началниците во ново формираната полиција по освојувањето на градот биле исклучиво Власи.¹¹⁰ Дел од влашките борци загинале или биле ранети при освојувањето на градот.¹¹¹ Многу поголем бил бројот на убиени влашки борци при одбраната на Крушево. Романските весници објавиле фотографија на еден од раководителите на востанието во Крушево, „борецот што одби да се повлече и остана до крај да го брани градот на Мечкин Камен“, „храбриот млад Романец од Грамос – Питу Гули“.¹¹² На преминот Слива во одбрана на Крушево биле убиени и бранители-

¹⁰⁸ Се работи за Власите: Тодор Борјар, Лаќу Конче, Санду Доку, Ванѓел Топуз, Петре Паре, Ташку Топуз, Ташку Кука, Сотир Куфича, Горчу Џавку и Косту Лапе (АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар...*, 19-21; Н. КИРОВЪ МАЙСКИ, *гр. Крушово...*, 10 (60)..., 6; Христо АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ, *Илинденското востание и меѓународната јавност*, Скопје 1985, 343).

¹⁰⁹ Н. КИРОВЪ МАЙСКИ, *гр. Крушово...*, 1 (61)..., 11.

¹¹⁰ Началници на полицијата биле Коле Чкарна, Гушу Јота, Љаску Пренда, Гушу Абаџи, Тега Бурак, Ванчу Моцан, Гаки Качојан, Тома Чолаку, Лаќу Кушоара, Косту Фета Џока, Тира Павле, Каќу Тушу, Ванѓу Петрашинку, Горчу Џавку и Б. Нане (*Idem...* 2-3 (62-63)..., 17).

¹¹¹ *Крушевска хроника...* П...339.

¹¹² Ж. ПОПОВ, *Румџния и българският национален въпрос...*, 98.

те Власи: Кицу Далавир, Косту Стерјов Куфича, Горчу Качамака и Косту Лапе.¹¹³ Крушевските Власи учествувале и во организацијата на востаничката власт.¹¹⁴

¹¹³ *Крушевска хроника...* II...340; Во битката на Слива се спасила само четата на десегарот Лаќу Горцу (X. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I..., 372).

¹¹⁴ Поведувајќи се по изјавата на Никола Киров Мајски дека во советот на месната власт во Крушево биле избрани 60 првенци од сите народности, кои потоа избрале Привремена влада составена од 6 члена од трите најголеми народности – „Бугари, Власи и гркомани (Власи и Албанци)” (Н. КИРОВЌ МАЙСКИ, *гр. Крушово...*, 2-3 [62-63]..., 16), одредени автори се впуштаат во слободна елаборација на дадената информација. Притоа, од непознавање на работите, или со тенденција, во отсуство на сериозни аргументи податокот на Мајски го интерпретираат по сопствена волја и убедување. Според османлискиот милет систем, националностите во Османлиската Империја биле групирани според верските заедници на кои им припаѓале. Аналогно на тоа, на почетокот на XX век во Крушево живееле припадници на Цариградската Патријаршија (Рум Милет – термин кој станал синоним за Грк) и на Бугарската Егзархија (Булгар Милет – синоним за Бугарин). Исклучок во овој контекст правеле следбениците на романската пропаганда, кои, иако сè уште не биле признаени како посебен милет, неофицијално биле сметани за Романци, или, како што ги именува Мајски, Власи. Без да се води сметка за Милет системот, некои автори сметаат дека трите народносни групи биле „влашката, словенската и албанската” (*Историја на Крушево...*, 203) или „Македонци, Власи и Албанци” (Александар ХРИСТОВ, *Организација на власта на востаничката територија за време на Илинденското востание*, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953, 174, белешка 21). Точно е дека во Крушево живееле Македонци, Власи и помал број Албанци, меѓутоа горната теза е неодржлива бидејќи во 1903 година конфесионалната припадност имала предност пред националната припадност. Без разлика дали биле Власи, Албанци или Македонци, патријаршистите биле сметани за Грци, егзархистите за Бугари, а следбениците на романската пропаганда, без оглед на нивната црковна припадност, биле сметани за Власи или Романци. Иако ниту Мајски, ниту пак странските конзули што известуваат за настаните во Крушево воопшто не наведуваат дека 60-те првенци во советот на месната власт биле рамноправно распределени меѓу трите народности во градот, Љубен Лапе пишува дека Никола Карев свикал совет од 60 души повидни граѓани, по 20 од секоја народност (Љубен ЛАПЕ, *Крушовската Република*, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953, 156), а Младеновски тврди дека меѓу 60-те првенци имало „по 20 Македонци, Ароманци и гркофили”, (С. МЛАДЕНОВСКИ, *op. cit.*, 357). Што се однесува до т.н влада, Мајски кажува дека истата била составена од 6 члена, припадници на трите народности во градот, но воопшто не спомнува рамно-

Загрижувачки вести пристигнале во Букурешт и од Костурско. „Шефот Романец Митру“ (Митре Влаот)¹¹⁵ како реонски војвода во Корештата водел чета од 150 борци, управувал со операциите на преми-

правна застапеност на овие народности. Податоците за рамноправната застапеност на трите народности прв ги дава писарот на српскиот конзулат во Битола, Љ. Михаиловиќ, кој вели дека „по наредба на командантот е создадена комисија од 6 луѓе: 2 Грци, 2 Власи и 2 бугараши“ (Љубен ЛАПЕ, *Нови документи за Илинденското востание*, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953, 56). Иако податоците на српскиот писар не се потврдени од други извори, многумина ја прифаќаат информацијата како факт и тврдат дека во „владата“ учествувале по двајца Македонци, Ароманци и гркофили (С. МЛАДЕНОВСКИ, *op. cit.*, 357) или по двајца Македонци, Власи и Албанци (А. ХРИСТОВ, *op. cit.*, 174, белешка 21). Слично произволно толкување на податокот на Мајски се забележува и во романската историографија, која, без разлика на црковната припадност на влашкото население, сите Власи во привремената влада ги смета за Романци. Така, Збуќа и Ванку сметаат дека во владата партиципирале Бугари егзархисти, Романци патријаршисти и чисти Романци, и откако Теохар Нешков го прекрстуваат во Теохар Нешку, тврдат дека во крушевската влада имало четири Романци (Види: *Românii de la sud de Dunăre... Documente...*, 28). Битоски ја избегнал замката за рамноправната застапеност на „трите поголеми народности“, но без никаков аргумент тврди дека во привремената влада биле избрани тројца егзархисти, еден Влав-националист, еден Влав-патријаршист и еден Албанец-патријаршист (*Историја на Крушево...*, 205). Благоевски, пак, ја изнесува тезата дека тројца од шесте членови на владата биле Македонци, а тројца Власи (*Крушевска хроника... II...*, 305). Сите овие произволни толкувања се недопустливи. Веројатно е дека во т.н влада имало повеќе од двајца егзархисти, бидејќи еден од нејзините членови, Димитар Секулов, изјавил дека егзархистите се подготвени да отстапат две од своите места во владата на по еден Турчин и Помак (*Историја на Крушево...*, 205). Претседателот на владата, Дину Вангели, бил патријаршист, а владиниот секретар и одговорен за реквизицијата, Ѓорѓи Чаче, бил учител по уметност во едно од грчките училишта во градот (*Крушевска хроника... II...*, 305). Одговорниот за здравствено-санитарната служба, Николаки Баљу, предавал во романското централно училиште во Крушево и најверојатно во т.н Привремена влада влегол како претставник на романската партија (ДАРМ, *МССР*, мф. 552, 8073). Сепак, во отсуство на сериозни аргументи што ќе ја потврдат етничката припадност на членовите на „Владата на Крушевската република“, сите обиди за определување на народноста на „министрите“ и етничката застапеност на Крушевчани во т.н влада остануваат во доменот на спекулација, а прашањето и понатаму останува отворено.

¹¹⁵ Румѓанският периодичен печат за Македонија..., 289.

нот Бигла и бил ранет на неколку места во обидот да се освои влашкото село Псодери.¹¹⁶ Стерјо Ташков бил реонски војвода во Костенаријата.¹¹⁷ Штерјо Штерјовски, *славниот борец*, како што го опишува Христо Силјанов, за време на востанието ја водел смрдешката чета.¹¹⁸ Власи илинденци имало во речиси сите костурски села. Од 15-те влашки семејства во Д'мбени излегле десетина илинденци.¹¹⁹

Најголемиот успех на костурските револуционери, освојувањето на влашките гратчиња Клисура и Невеска, дополнително ги вознемирил романските владејачки кругови. Според учесници во освојувањето на овие два града, населението ги пречекало востаниците со ура, добредојдовте и да живеат комитите. „*Ни фрлаа цвеќиња низ прозорците и нè прскаа со леванто*“ – раскажува еден од директните учесници во настаните, војводата Марко Иванов.¹²⁰ Во Невеска востаничките чети од локалното население го добиле епитетот „*нашиот аскер*“.¹²¹ Горскиот началник на Леринскиот востанички округ, Ѓорѓи Поп Христов, говорел за крајната цел на востанието, за рамноправноста, братството, слободата и автономијата.¹²² Во Клисура, Кузо Поп Динев на грчки им објаснил на граѓаните дека борбата се води за ослободување на сите христијански народности и не ќе сопре сè додека општата татковина Македонија не извојува своја автономија.¹²³ По примерот на Крушево, ситуацијата наложила и во двата града да се организираат провизорни управи. Управите сепак немале време и услови да се претворат во вистински механизми на власта и се ограничиле на задачи за осигурување на исхраната и нормалниот живот на населението. Во Клисура биле организирани две комисии што се грижеле за сместување на четите и собирање помош.¹²⁴ Од редовите на граѓаните бил избран кмет на новата управа,

¹¹⁶ Idem; X. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I..., 302.

¹¹⁷ Илия БИОЛЧЕВЪ, *Въстанието въ Костурско (спомени)*, Ил. Илинденъ, год. V, кн. 7-8 (47-48), София 1933, 13.

¹¹⁸ X. СИЛЯНОВ, *Освободителните борби...* Том I..., 301, 387.

¹¹⁹ Т. СИМОВСКИ, *op. cit.*, 192.

¹²⁰ Стр. РАЗ., *Из спомеништѣ на Марко Ивановъ*, Сб. Илинден, София 1922, 41.

¹²¹ Илинденъ, V/33, София, 1925, 2.

¹²² Idem.

¹²³ Манол ПАНДЕВСКИ, *Востаничката офанзива во битолскиот округ, Илинденското востание во Егејска Македонија, Скопје 2003, 71-72.*

¹²⁴ Стр. РАЗ., *op. cit.*, 41.

но за жал учесниците во освојувањето на градот не оставиле дополнителни податоци за организацијата на власта. Во Невеска била избрана привремена комисија за управување со градот, на чело со докторот по право, богатиот Мисирлија,¹²⁵ веројатно член на влијателното семејство Цирле.¹²⁶ Краткиот престој на востаниците во Невеска и Клисура и турската офанзива ги нарушиле сите понатамошни чекори во организирањето на востаничка власт во двете влашки гратчиња.

Во Илинденското востание активно се вклучиле и битолските влашки села – Маловиште, Гопеш, Трново, Магарево и Ниждополе. Маловиште исфрлило чета од 20 востаници, предводена од Стефан Барџо и неговиот помошник, Кочо. Кочо и неговите борци биле убиени во судир со османлиската војска над селото Подмочани (Преспанско).¹²⁷

¹²⁵ Љубен ЛАПЕ, *Некои воено-управни тела и установи пред и во време на Илинденското востание и нивното функционирање*, Зб. Илинден 1903, Скопје 1970, 70; *Илинденъ*, V/33, Софија, 1925, 2.

¹²⁶ Марко Иванов кажува дека по освојувањето на Невеска, востаниците најпрво го посетиле богатиот Мисирлија, во чија куќа се одржало собрание на кое била избрана привремена комисија за управување со градот (Стр. РАЗ., *op. cit.*, 43; Љ. ЛАПЕ, *Некои воено-управни тела...*, 70). За време на Првата Балканска Војна, Чекаларов, Силјанов и Попов повторно навлегле во Невеска со своите четници и биле примени во куќата на „првиот локален богаташ Цирлис“. По приемот, Цирлис ги запрашал Чекаларов и Попов: „Помните ли дека во 1903 година тука ме почестивте со посета откако ги разбивте Турците?“ (Христо СИЛЯНОВ, *Писма и изповеди на един четник, Спомени от Странджа, От Витоша до Грамос*, Съставителство и редакция Михаил Неделчев, Софија 1984, 429-430). Поаѓајќи од претпоставката дека Мисирлија не е вистинското презиме на претседателот на управната комисија во Невеска, туку ознака на човек што живеел и работел во Египет (Мисир), истражувавме кои жители на Невеска стекнале богатство во Египет. Во 1849 година Науни Теодор Жежу и неговите внуци од сестра, Михали, Јани, Настаси, Душу и Никола Цирле имале две фабрики за памук во провинцијата Гарбиа и во нивни раце била речиси сета трговија со памук во оваа најбогата со памук египетска провинција. По смртта на Жежу, браќата Цирле го наследиле бизнисот на својот вујко. Двајцата синови на Настаси Цирле, Никола и Теодор, на почетокот на XX век се вратиле во Невеска, носејќи со себе огромно богатство. Веројатно е дека токму еден од нив двајца е „првиот локален богаташ Цирлис“ за кого зборува Христо Силјанов и „богатиот Мисирлија“ кого Марко Иванов го споменува како претседател на привремената востаничка управа во Невеска (Види: А. НÂЦИУ, *op. cit.*, 433-434).

¹²⁷ *Спомени... С. Арсов...*, 137; *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 132.

Кон крајот на август 1903 година аскерот го обиколил Маловиште, кое било полно со селани од блиските опожарени македонски села. Според Рафаел Камхи и Славејко Арсов, селото силно настрадало при наставот на војската и башибозукот, при што многу селани биле малтретирани, а стоката била украдена.¹²⁸ По предавство извршено од локалните гркомани Јоан Писујани, Унча Нану и Спирос Цапе, војводата Барџо бил заробен, однесен во планината над Маловиште и подложен на ужасни маки. Му биле извадени очите, а телото му било сечено дел по дел.¹²⁹

Војводата Јорџи Мучитано (во средина)

Гопешани пред востанието се снабдиле со 30-ина пушки и селото дало повеќе илинденци. Во Гопеш биле сместени складишта за храна и селаните многу помогнале во згрижувањето на своите македонски соседи по опожарувањето на Смилево и Ѓавато.¹³⁰ Облечен во романска

¹²⁸ *Спомени... С. Арсов...*, 137; М. ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело...*, 243; Види и: Х. СИЛЯНОВ, *Ослободителните борби...* Том I..., 377.

¹²⁹ *Românul de la Pind*, II/3 (53), 15.03. 1904, 1; Х. СИЛЯНОВ, *Ослободителните борби...* Том I..., 377; *Спомени... С. Арсов...*, 137; *Румњнският периодичен печат за Македонија...*, 278.

¹³⁰ М. ПАНДЕВСКИ, *Македонското ослободително дело...*, 188-189.

гардиска униформа, гопешанецот Александар Кошка учествувал во нападот врз аскерот во Смилево, при што бил ранет.¹³¹

Влашките чети на Јорџи Мучитано и Александар Кошка

Според британскиот конзул во Битола, Мек Грегор, селата Трново, Магарево и Ниждополе ја прифатиле револуционерната борба и дале по 15 до 35 илинденци.¹³² Грчкиот конзул во Битола, Кипреос, го известува премиерот Ралис дека „од православното влахофоно гратче Магарево“ на востаниците им се приклучиле 30 души, а се зборувало дека кон четите ќе пристапат уште 150 магаревчани.¹³³ Кореспондентот на букурешкиот неделник *Românul de la Pind* ја информира романската јавност дека кон средината на Јули 1903 година во Трново се водела битка помеѓу револуционерна чета и две турски единици. По неколку дена од судирот, селото било нападнато од башибозук и сред село биле убиени 15 угледни селани, под претекст дека им давале заштита на револуционерите.¹³⁴ На 6 август истата година османлиските војници требале да издржат лута борба со востаниците во Магарево.

¹³¹ *Илинденъ*, III/13, Софија, 1923, 1.

¹³² *The events of 1903...*, 82.

¹³³ Крсте БИТОСКИ, *Почетоците на „Македонската борба“*, Илинденското востание во Егејска Македонија, Скопје 2003, 294.

¹³⁴ *Румџнският периодичен печат за Македонија...*, 221-222.

Настанот го потврдил влашкото учество во револуционерното движење и, според австро-унгарскиот конзул во Битола, Аугуст Крал, ја засилил недовербата на османлиите кон влашкото население.¹³⁵ Од Магарево излегле неколку четници и двајца војводи, Стерју Наку и Јанак Магаревчанецот. Во судирот со османлиската војска на 22 септември 1903 година над с. Цапари, двајцата војводи загинале заедно со 46 четници. Меѓу убиените во битката бил и Ламбо Магаревчанецот.¹³⁶ На почетокот на октомври, турски трупи ја обиколиле четата на Наки од Трново во шумата над Магарево, при што биле убиени војводата и педесетина четници.¹³⁷

Ванѓу Топуз и Таќи Ашлак

Поради недостаток на оружје во гевгелиската околија не дошло до масовно востание, но четите ја продолжиле партизанската борба.¹³⁸ Поголема група мегленски Власи од Бирислав и Купа го нападнале мударот во Нонте. По востанието во солунските затвори биле затворени 70 Мегленити, заедно со нивните свештеници. На барањето на романскиот конзул од Битола до Хилми паша селаните да бидат ослободени, главниот инспектор на румелиските вилаети одговорил дека тоа е невозможно, поради тоа што мегленските Власи се комити, или, во најмала рака, ги поддржуваат комитите.¹³⁹ За време на Илинденското востание

¹³⁵ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 111.

¹³⁶ Б. Ѓ. НИКОЛОВ, *op. cit.*, 113, 194; Наумъ ВАСИЛЕВЪ, *Пелистерското сражение на 22 септември 1903 година*, Ил. Илинденъ, год. VI, кн. 7 (57), Софија 1934, 6.

¹³⁷ D. DAKIN, *op. cit.*, 106.

¹³⁸ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 509.

¹³⁹ M. V. CORDESCU, *op. cit.*, Anexa 13, 336; Вирџил КОМАН, *Црквата – одредувачки фактор во афирмирањето на националниот идентитет на Мегленитите на почетокот на XX век*, Документи, П/З, Скопје 2005, 14; Види и: Никола ЦЕЛАКОВСКИ, *Власи во солунските затвори (1906-1907)*, Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт Ираде, Битола 2005, 239-241.

во Гевгелиско, Тодор Серменински бил ранет, а Иван Купенски од с. Купа бил убиен во борба.¹⁴⁰

3.2.Илинденското востание доживеало неславен крај. По германска сугестија османлиската власт протезирала репресивни мерки.¹⁴¹ Притоа најмногу настрадало неборечкото христијанското население во востанатите региони, кое без разлика на етничката припадност било изложено на жестокости од страна на војската и башибозуците. Влашкото население не било поштедено од турската одмазда. Гневот на башибозуците од блиските села најсилно го почувствувале крушевчани.¹⁴² Ограбени биле 1,500 куќи, а опожарени 159 куќи и 210 дуќани.¹⁴³ Меѓу изгорените градби биле црквата Св. Никола, патријаршиската митрополија, болницата и големата 62-собна куќа на семејството Ничота.¹⁴⁴ Убиени, заклани и живи изгорени биле 117 души, повеќето Власи. Меѓу нив имало жени, деца и видни граѓани.¹⁴⁵ Речиси сите жени во влашкото маало Чиреш биле обесчестени.¹⁴⁶ Останатите влашки населби успеале да ја избегнат судбината на Крушево, но не и целосно да му се измолкнат на турскиот гнев. Во Маловиште, Трново и Магарево десетици селани биле обвинети дека им помагале на бунтовниците, по што дел

¹⁴⁰ Ил. ДОКТОРОВЪ, *Гевгелийско въ освободителното движение*, Ил. Илинденъ, год. IX, кн. 10 (90), София 1937, 5.

¹⁴¹ Види: В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 22-23.

¹⁴² Еден од сведоците на уништувањето на Крушево, Стерие Папа Сотир, дава извонреден опис на психолошката состојба на крушевчани кога градот бил нападнат од башибозуците: „Од минута во минута ја очекувавме смртта“ – пишува Папа Сотир – „За време на палежите и ограбувањето... постојано се прашувавме: Кој преживеа? Кој умре?“ (Sterie PAPA SOTIR, *Arderea a Cruşovlei*, *Calendarul aromânesc pe anul 1911*, Bucureşti 1911, 146).

¹⁴³ *Македонија и Одринско (1893-1903)*, Мемоаръ на Вжтрѣшната Организација, s.l 1904, 193; Н. КИРОВЪ МАЙСКИ, *гр. Крушово...*, 4-5 (64-65)..., 14; За уништувањето на Крушево види и: *Разорени паланки и села*, Македонија (уреждат М. Трашевъ и М. Копановъ), кн. VI, София 1903, 29.

¹⁴⁴ *Македонија и Одринско... Мемоаръ на Вжтрѣшната Организација...*, 193.

¹⁴⁵ Меѓу убиените биле д-р Перикле Батал, видниот трговец Ѓика, 8 годишниот Ванчу Џацо, 70 годишната Кираца Петрашинку, 18 годишната Какуша Бацарија, Зоица Ничота, Штерју Кушоара, Наум Пуска, Наки Нане итн. (Н. КИРОВЪ МАЙСКИ, *гр. Крушово...*, 4-5 (64-65)..., 14).

¹⁴⁶ *Македонија и Одринско... Мемоаръ на Вжтрѣшната Организација...*, 194.

од нив биле убиени и ограбени.¹⁴⁷ Настрадале и Власите од македонските села во Костурско,¹⁴⁸ како и влашкото население во Горна Белица, каде што башибозук составен од Албанци ограбил сè што имало во селото, обесчестил повеќе жени и по 3-4 дена ја напуштил Горна Белица, понесувајќи со себе неколку моми.¹⁴⁹

Освен една изолирана куќа, којашто била потпалена, македонското маало во Крушево останало недопрено од војската и башибозукот.¹⁵⁰ Единствено настрадале влашките маала во градот, при што речиси сите уништени куќи и дуќани им припаѓале на „православните Грци“ (Власите патријаршисти), а само 11 куќи и 12 дуќани на „Бугарите и Власите“ (Македонците и Власите од романската партија).¹⁵¹ Ваквиот тек на настаните продуцирал изненадување во дипломатските кругови. Францускиот вице-конзул во Битола не можел да си ја објасни среќата на „Бугарите“.¹⁵² Австро-Унгарецот Аугуст Крал ја објаснил ситуацијата со тоа што башибозуците се плашеле од отпорот на егзархистите и со фактот дека егзархистите биле сиромашни и кај нив немало што да се ограби, па затоа „фрлиле око само на побогатите“.¹⁵³ Исто размислувал и бугарскиот трговски агент во Скопје, Недков.¹⁵⁴ Српскиот конзул во Битола, Михајло Ристиќ, истакнува неколку теории за настанот: „*Паѓа в очи... дека бугарашкиот крај во Крушево останал незасегнат од војската и дека сета штета ја претрпеле Цинцарите-гркомани. Оваа чудна работа се толкува на два начина засега. Едни зборуваат дека востаниците при повлекувањето нашле начин да му ги дотурат сите 1200 лири на Бахтијар паша, собрани претходно од Комисијата, само да не го закачува бугарашкиот крај и дека заради тоа војската не го ни буричала. Во ова апсолутно не верувам.*

¹⁴⁷ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1715, vol. 41/1903, Constantinopol, 6. 08.1903, 89-91.

¹⁴⁸ Судејќи според имињата и презимињата на убиените цивили во Костурско, иако истите се дадени во словенизирана форма, одреден дел од убиените биле Власи (Македонија, *Сборник от документи и материали...*, 484).

¹⁴⁹ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија в борба за свобода...*, 327.

¹⁵⁰ S. GALLON, *Rapporti politici...*, 184.

¹⁵¹ *Илинден во француските дипломатски документи* (Избор, редакција и коментар д-р Глигор Тодоровски), Скопје 1993, 146-147.

¹⁵² *Idem*, 127.

¹⁵³ *Извештаи од 1903-1904 година на австриските...*, 80.

¹⁵⁴ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија в борба за свобода...*, 209.

Други – и ова е поверојатно – дека војската не напаѓала таму заради тоа што е тој крај каде живее сиромаштијата, та немало што да се граба и пљачкосува. Најодзади, сакам да го забележам и гласот дека тој крај досега не пропаднал заради тоа што војската не смее таму уште да влезе плашејќи се од динамит”.¹⁵⁵

Јорџи Мучитано со група влашки револуционери од Крушево

За разлика од обидите на трезвените дипломати да пронајдат логично објаснување на настанот, одредени автори презентираат поинакви видувања за палењето на гркоманското маало во Крушево. Притоа аргументите се безмилосно жртвувани за сметка на разни спекулации и теории на заговор. Во ова предничат грчките автори. Претседателот на друштвото „Еленисмос”, Неоклес Касасис, ги обвинува Бугарите дека тие го уништиле Крушево,¹⁵⁶ а Колокотронис го нарекува востанието „псевдо-револуција” и ја презентира теоријата дека „бугарските комитации ги окупираа грчките села Клисуре, Невеска и, понатаму на север, Крушево, со сатанската идеја да го привлечат врз нив турскиот гнев”.¹⁵⁷ Слични тези застапуваат и современите грчки автори. Мерсос пишува за „холокаустот во Крушево” и тврди дека „Бугарите дигнаа востание и плански предизвикаа терор врз градот и масакри врз цивилното население од страна на османлиската армија”.¹⁵⁸ Наведените тези имаат повеќе недостатоци. Во нив се потенцира освојувањето на влашките и мнозински влашките градови и села, без да се спомене дека востаничките дејствија со ист интензитет се одвивале во чисто македонските села во Костурско, Битолско, Леринско, Крушевско, Демир

¹⁵⁵ Љ. ЛАПЕ, *Нови документи за Илинденското востание...*, 42.

¹⁵⁶ N. KASASIS, *op. cit.*, 4.

¹⁵⁷ V. COLOCOTRONIS, *La Macédoine et l'hellénisme, Étude historique et ethnologique*, Paris 1919, 575-576.

¹⁵⁸ Νικόλαος ΜΕΡΤΖΟΣ, *Οι Αρμάνοι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 2010, 41.

Хисарско, Ресенско итн. Притоа, цивилните и материјални жртви во македонските села биле десеткратно поголеми од оние во Крушево, што ги демантира тезите дека главната цел на востаниците била да се предизвика терор врз „грчкото население“.¹⁵⁹ Од друга страна, доколку се прифати грчката теорија дека Власите се Грци, а целта на востаниците била да го предизвикаат турскиот гнев кон овие Грци, тогаш се поставува прашањето зошто башибозуците дејствувале селективно кон крушевските „Грци“ и притоа ги поштедиле сиромашните Власи во градот, уште повеќе ако се има во предвид фактот дека токму овие сиромашни „Грци“ од романската партија биле тие што масовно учествувале во востанието? Сметаме дека одлуката на востаничкиот главен штаб да се нападнат Крушево, Псодери, Невеска и Клисуре се должела во прв ред на географската положба на овие населби. Планинскиот релјеф значително го отежнувал брзото и ефикасно дејствување на поголеми воени формации, а поголемиот број од овие места се наоѓале на планински преслапи низ кои минувале најповолните комуникации меѓу западна и централна Македонија. Всушност, истото се однесува и за македонското планинско с. Смилево, кое било нападнато и освоено од востаниците. Бесот на турската војска и башибозуците при навлегувањето во Смилево воопшто не се разликувал од оној што го почувствувале Власите во Крушево.¹⁶⁰ Одлуката за заземање на влашките населби се должела во голема мерка и на здравата организациона мрежа во овие средини. Без сестрана помош од страна на населението, востанието во влашките населби би немало никакви шанси за успех. Впрочем, Организацијата избегнувала да дејствува во реони каде што немала добра база.

Во однос на теориите за уништувањето на патријаршискиот дел од градот, ја прифаќаме верзијата на Аугуст Крал. Со оглед на тоа што ниту сиромашните Македонци, ниту пак сиромашните Власи не биле

---

¹⁵⁹ *Македонија и Одринско... Мемоаръ на Вжтрѣшната Организација...*, 185-223.

¹⁶⁰ Според еден турски извештај, во Старо Смилево биле изгорени сите 7 куќи, а во Ново Смилево од 410 биле изгорени 400 куќи. Турската војска извршила жесток масакр врз неборечкото население од жени, деца и старци. Притоа биле масакрирани 56 лица од двата пола на различна возраст, од тринеделни бебиња до 80-годишни старци. Истовремено многумина биле ранети, обесчестени и ограбени (Види: Ванчо ЃОРГИЕВ, *Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење*, Скопје 2010, 318, 320).

целна група на башибозуците, прифатлива е тезата дека судбината на настраданите крушевчани била одредена од нивната материјална состојба, а не од етничката припадност.

4. Романија и Илинденското востание

На 23 јули 1903 година романскиот конзул во Битола ги информира своите претпоставени за почетокот на Илинденското востание. Падеану прецизно ги лоцира реоните каде што се воделе најжестоките битки и потенцира дека во востанието се борат и Власи.¹⁶¹ Три дена подоцна конзулот испратил нови вознемирувачки вести дека дел од Власите се вклучиле во борбите под принуда, но добар дел од нив тоа го направиле доброволно, како последица на неиздржливиот турски терор.¹⁶² Дополнителен проблем за романските политичари претставувало сознанието дека речиси сите влашки востаници биле членови на романската партија во Македонија, факт што го забележале и странските дипломати. Британскиот конзул Грејвс известува дека „Грко-Власите“ ја задржале својата лојалност кон турската власт, но „оние Власи што беа привлечени од романската пропаганда во голем број случаи покажуваат отворени симпатии кон бугарските банди“.¹⁶³ Некои од лидерите на романската пропаганда во Македонија јавно ги истакнувале своите симпатии кон востаниците и изјавувале дека се гордеат со учеството на Власите во МРО.¹⁶⁴

Од Цариград романскиот амбасадор со тревога го известил Букурешт дека во Македонија започнало масовно востание.¹⁶⁵ Официјален Букурешт сепак не брзал да им ја соопшти веста на граѓаните и да даде подробни информации за текот на востанието. Во првите десет дена од востаничките дејствија во Македонија, владиниот недостаток на транспарентност и дијалог со медиумите ја држел романската јавност во це-

¹⁶¹ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1715, vol. 104/1903, Bitolia, 23.07.1903, 191.

¹⁶² *Македо-Романско друштво за култура...*, 158.

¹⁶³ К. BROWN, *op. cit.*, 99.

¹⁶⁴ Г. Ив. БЪЛЕВЪ, *До Солунъ, Битоля и Охридъ презъ 1904 година*, Ил. Илинденъ, год. IV, кн. 1 (31), София 1931, 16.

¹⁶⁵ Ж. ПОПОВ, *Румъния и българският национален въпрос...*, 99.

лосен мрак. Крвавото задушвање на востанието и поголемиот проток на информации сепак успеал да ги спречи обидите на романската влада за цензура на настаните во Македонија. Меѓутоа, поради противречните информации од теренот и политичкото влијание во одредени медиуми, на романската јавност ѝ биле пласирани контрадикторни вести. Дел од медиумите известуваат дека „македонските Романци ниту зедоа учество во бугарското револуционерно движење, ниту го симпатизираат, а кога тоа го прават на истото се принудени од бугарските банди“.¹⁶⁶ Влашките востаници биле прикажани како „Романци кои станаа жртви на битката со која немаат ништо заедничко“¹⁶⁷ и кои борејќи се „на страната на Бугарите... се борат против своите интереси и само придонесуваат кон победата на славизмот“.¹⁶⁸ Илинденците биле наречени псевдоослободители, кои откако си ја завршиле работата, зад себе оставиле пустош.¹⁶⁹

Други медиуми истакнувале дека „Романците се борат рамо до рамо со Бугарите, а многу Романци раководат со четите“.¹⁷⁰ Уредникот на весникот *Сгонца* (Хроника), Н. Василеску, ја критикува владата поради нејзиниот пасивен став кон Македонија, поради што „жртви на колежот и сверствата стануваат токму наши браќа, наши сродници по вера, на крајот на краиштата... луѓе кои имаат право на живот и слобода“.¹⁷¹ Весникот *Adevêrul* (Вистина) информира дека најголемиот дел од влашкото население во Битолскиот вилает е на страната на востаниците и пред романската јавност ги популаризира Питу Гули и Александар Кошка.¹⁷² Командантот на турските трупи што го нападнале Крушево, Бахтијар паша, е окарактеризиран како бестијален и фанатичен и спореден со Нерон и Али Паша Јанински. Весникот *Reforme* (оригиналното име на

---

¹⁶⁶ I. NISTOR, *op. cit.*, 58.

¹⁶⁷ Румњнският периодичен печат за Македонија..., 248-249.

¹⁶⁸ I. NISTOR, *op. cit.*, 58.

¹⁶⁹ *Esoul Macedoniei*, I/8, 5.10.1903, 1.

¹⁷⁰ Румњнският периодичен печат за Македонија..., 253-254.

¹⁷¹ Сава ЈАНКОВИЦИ, *Одгласи на Илинденското востание во Романија*, Зб. Илинден 1903, Скопје 1970, 505.

¹⁷² Ѓорѓе МИЉКОВИЌ, *Романскиот весник „Вистина“ за настаните во Битолскиот вилает во времето на Илинденското востание*, Прилози за Илинден, 1978, II, Крушево 1979, 676.

весникот *Românul de la Pind*) дури и го изразува своето задоволство поради учеството на Власи во ослободителните борби.¹⁷³

Во екот на настаните се појавиле недоразбирања и помеѓу Властите во Романија. Групациите околу весниците *Esoul Macedoniei* (Македонско ехо) и *Românul de la Pind* започнале колосална битка за докажување на вистината за македонските настани, при што пред јавноста истакнувале дијаметрално спротивни „вистини“. Кон средината на август 1903 година Друштвото за македо-романска култура, под силно влијание на романската влада, започнало да го печати весникот *Esoul Macedoniei*. Според уредниците на печатениот медиум, целта на весникот била да се просветли јавноста и да престане да верува дека македонските „Романци“ имаат заедничка цел со „Бугарите“. Во првиот број новинарите ја информираат јавноста дека Бугарите во востанието се бореле за Голема Бугарија на штета на романската кауза и влашкото население. Во истиот контекст, уредниците на весникот тврдат дека романските градови биле окупирани од востаниците, дека востаниците убиле 17 романски првенци во Крушево и дека целта на бугарските банди била да го привлечат бесот на турската влада и башибозуците, и да го убедат светот дека не бил само бугарскиот елемент што учествува во востанието.¹⁷⁴ На изјавите дека влашките револуционери во МРО се борат за автономна Македонија, весникот се спротивставува со тезата дека „Автономна Македонија, онака каква што ја претставуваат бугарските револуционери е чиста химера. Слободна Македонија со сопствена управа да претставува нација? Македонија е географски поим... не постои национален јазик и има исто толку религии и дијалекти колку што има и народности“.¹⁷⁵ Истовремено, под силно влијание на главните перјаници на влашката интелигенција во Македонија, весникот *Românul de la Pind* со нескриено воодушевување ги соопштува сите вести што пристигале од кореспондентите во Македонија за учеството на Власите во Илинденското востание, како предводници на чети и обични борци.¹⁷⁶

Опозициската конзервативна партија не ја испуштила шансата да стекне политички поени од анимозитетот на јавноста кон пасивната

¹⁷³ С. ЈАНКОВИЦИ, *op. cit.*, 498, 501.

¹⁷⁴ *Esoul Macedoniei*, I/1, 17.08.1903, 1.

¹⁷⁵ *Idem*, I/2, 24.08.1903, 2.

¹⁷⁶ *Румънският периодичен печат за Македония...*, 247-270.

влада на либералите. Премиерот Стурса биле обвинет дека нема стратегија за македонската криза и се претворил во портпарол на Виена, алудирајќи на договорот помеѓу романскиот и австроунгарскиот државен врв во Ишл.¹⁷⁷ Владата била напаѓана дека спроведува кукавичка политика и покажува рамнодушност кон судбината на Власите во Македонија.¹⁷⁸ Здружението на романските студенти организирано митинг против сверските и вандалски постапки на башибозуците во Битолскиот вилает.¹⁷⁹ За емоциите на народот сепак немало место во политичките калкулации на романската влада.

* * * * *

Никој во романската политичка елита не останал незапознаен со ексцесите што османлиската војска и башибозуците ги извршиле врз романските штитеници во Македонија.¹⁸⁰ Османлиите, пак, добро знаеле дека Власите доброволно учествувале во Илинденското востание. Политичките интереси сепак диктирале и двете држави да замижат пред непријатните факти и да пронајдат заеднички прифатлива верзија на настаните. На османлиските фактори им одело во прилог за настаните во Македонија да се сметаат одговорни „бугарашките комитации“ што примале директиви од Софија. Во време кога Османлиската Империја и Бугарија се наоѓале на работ на војна, на Цариград не му одговарало да ги загрози односите со бугарскиот северен сосед и можен османлиски сојузник во потенцијалната војна. Во пресрет на очекуваните Мирџштегски реформи и во согласност со генералната политика на политичките партнери од Тројниот сојуз, истата верзија била прифатлива и за Букурешт. Во романската престолнина решиле да се одржи мирољубивиот курс кон Турција и на тој начин да се добие ферман за признавање на романски епископ во Империјата.¹⁸¹

---

¹⁷⁷ I. NISTOR, *op. cit.*, 57.

¹⁷⁸ С. ЈАНКОВИЦИ, *op. cit.*, 506.

¹⁷⁹ *Românul de la Pind*, 1/26, 1.09.1903, 3.

¹⁸⁰ Конзулот Падеану извествува дека врз христијанските села се спроведува истата строгост, бидејќи Османлиите во секој христијанин гледаат комита, без разлика на неговата етничка припадност (ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 – Constantinopol*, мф. 1715, vol. 41/1903, Constantinopol, 6.08.1903, 89-91).

¹⁸¹ I. NISTOR, *op. cit.*, 54.

Никола Петрашинку

Во септември 1903 година Романија доставила хуманитарна помош за 236 следбеници на нејзината пропаганда во Крушево¹⁸² и ветила дополнителни 80,000 франци за настраданите „Романци“.¹⁸³ За возврат, Букурешт издејствувал водачите на романската пропаганда во градот да се изјаснат против востанието и за него да ги обвинат Бугарите. Свесни за ужасната положба на своите сонародници и за огромната потреба од финансиска помош, Никола Петрашинку и Ташку Илиеску го прифатиле барањето на романскиот државен врв. Иако само неколку дена претходно до романскиот конзул во Битола доставиле сосема поинаква верзија на настаните, пред османлиските власти Петрашинку и Илиеску (на документот потпишан како Анастас Илиа) изјавиле дека: „... ноќта на 20 јули повеќе од 200 бугарски комити извршија инвазија на Крушево... отепана 6 Романци и 25 Турци... насилно собраа сума од 800 турски лири... Многумина од нашите сограѓани пред смртната опасност беа принудени да ги извршуваат нивните наредби... Ние веруваме дека нема да нè сметате нас Романците како припадници на бугарските револуционери... Меѓу бунтовниците имаше само еден Романец, по име Питу Гули, кој отсутствуваше 20 години, живеелки во Бугарија, каде неговите чувства се имаа наполно сменето“.¹⁸⁴ Во време-невреме, кога коалициите паѓаа онака како што се раѓаа – преку ноќ и во зависност од моменталните настани, потреби и маки – дел од првенците на романската партија ја претпочитале голата егзистенција и прифатиле да им свртат грб на своите довчерашни сојузници. Откако Петрашинку и Илиеску ја извршиле задачата, Романија свртеа нов лист и постојано одолговлекувала со испраќањето на финансиска помош. Речиси цела година подоцна, над 220 крушевчани сè уште ги чекале ветените 80,000 франци и

¹⁸² Помала помош од Букурешт била доставена и до мал број гркомани и егзархисти (Ж. ПОПОВ, *Румџнија и българската национална кауза...*, 143).

¹⁸³ *Rotâitul de la Pind*, II/16 (66), 14.06.1904, 1.

¹⁸⁴ *Турски документи за Илинденското востание од султанскиот фонд „Јилд’з“* (Превод, редакција и коментар: Драги Ѓорѓиев и Лили Благадуша), Скопје 1997, 210-212.

испратиле протест до владата во Букурешт.¹⁸⁵ Помошта сепак не пристигнала. Каква манипулација!

На барање од султанот во Романија биле уапсени поголем број осомничени за собирање финансиска помош за македонските револуционери.¹⁸⁶ Како против услуга властите во Цариград ветиле дека силно ќе се заложат за остварување на сите влашки барања. Тројца турски офицери и четириесет војници што учествувале во нападот на Крушево биле осудени на затворска казна.¹⁸⁷

Односите меѓу двете држави се одвивале како Илинден воопшто да не се случил. Големиот романски непријател, Борис Сарафов, изјавувал дека Власите се бореле рамо до рамо со востаниците и биле наполно солидарни во борбата.¹⁸⁸ „Во Крушево, Охрид, Магарево, Трново, Маловиштите и други места во Битолскиот вилает, како и во влашките села на Пирин, Власите не само што сочувствуваа со револуционерната борба, туку и зедоа активно учество во неа: тие ги понесоа сите тешкотии и ризици за општото дело“ – запишал Христо Силјанов.¹⁸⁹ Романскиот конзул им пишал на своите претпоставени дека Власите доброволно им се приклучувале на четите на МРО.¹⁹⁰ Дури и грчкиот конзул во Битола, Кипреос, го извештил својот премиер дека „влахофоните учествуваат во востанието, не затоа што е бугарско, туку поради тоа што е ослободително“.¹⁹¹ Но за Романија не постоела дилема: Власите не учествуваа во востанието, а доколку тоа го правеле, на истото биле принудени од бугарските бандити.

---

¹⁸⁵ Протестот е интересен пред сè поради тоа што покажува кои крушевски семејства ја прифатиле романската пропаганда. Меѓу останатите, потписници на протестот се членови на семејствата Проја, Чаче, Кука, Трпку, Косе, Курте, Баждавела, Љаска, Унка, Главина, Хаџипуља, Баљу, Петрашинку, Цока, Бошку, Тале, Наста, Папа Стере, Нане, Бацарија, Ингилизу, Пуска, Хрисик, Оџакли, Нака, Пуља, Хаџи Гогу, Буша, Динискиоти, Курчи, Тахи, Сима, Батал, Коча, Хаџи Лега, Шкодреану, Парис, Пренда, Здрнга, Бурак, Кале, Гаџу и Ѓуца (*Românul de la Pind*, II/16 (66), 14.06.1904, 1).

¹⁸⁶ I. NISTOR, *op. cit.*, 54; С. ЈАНКОВИЦИ, *op. cit.*, 507-508.

¹⁸⁷ ДАРМ, М.А.Е, *fond 21 - Constantinopol*, мф. 1715, vol. 41/1903, Bitolia, 6.10.1903, 185-г.

¹⁸⁸ Х. СИЛЯНОВ, *Ослободителните борби...* Том II..., 286, белешка 2.

¹⁸⁹ *Idem...* Том I..., 67-68.

¹⁹⁰ *Македо-Романско друштво за култура...*, 158.

¹⁹¹ Д. ЈОВАНОВСКИ, *Грчки дипломатски...*, 11.

ЗАКЛУЧОК

Последиците од романската пропаганда во Македонија

---

1. Зборот *пропаганда* го влече својот корен од *Congregatio de Propaganda Fide* (Конгрегација за распространување на верата) – тело формирано од папата Грегориј XV во 1622 година, со задача да го шири католицизмот во некатоличките земји. Со тек на времето терминот добива негативна конотација и под него најчесто се подразбираат напори спонзорирани од влади и политички групи, за да ја остварат зацртаната цел и активно да го шират својот став преку намерно искривување на фактите. Ваквата терминологија не им е туѓа ниту на балканските историографии. Жестоко исполитизирани и во континуитет спротивставени една на друга, историографиите на балканските држави од една страна се обидуваат да ги акцентираат сите зла и негативности што произлегоа од пропагандното дејствување на нивните соседи, а од друга страна редовно го избегнуваат зборот пропаганда кога пишуваат за „хуманите цели“ на своите предци. Така, во трудовите напишани од грчки автори тешко може да се пронајде терминот *грчка пропаганда*. Во модерната романска и српска историографија воопшто не станува збор за *романска* или *српска пропаганда*. Туѓите пропаганди неретко се наоѓаат во насловот на трудовите што се објавуваат во Софија, но меѓу разните еуфемизми што овие софиски изданија ги користат за бугарското пропагандно дејствување во Македонија не е и терминот *бугарска пропаганда*.

Во ваквите сизифовски обиди на балканските историографии да ги протуркаат теориите за позитивното влијание на својата и негативните последици од дејствувањето на туѓите пропаганди, има простор само за црното и белото, без средина и без волја да се земе предвид поинакво мислење.

По истото сценарио се одвива и односот на балканските историчари кон романската пропаганда во Македонија. За романските писатели Романија била фактор на стабилност и рамнотежа на Балканот, чии

мирољубиви намери биле само продолжена рака на европските сили. По правило, романските автори ги премолчуваат стратешките цели на својата држава. Притоа, материјалната помош што Букурешт им ја даваше на дел од Властите е прикажана како израз на хуманост и патриотизам. Грчките историчари и денес во романската пропаганда гледаат агресија на среброљубиви индивидуи, кои со пари се обиделе да ги нарушат вековните традиции и да инсталираат романски чувства кај Властите. Бугарскиот историчар и во најбезначајните детали поврзани со романската црковно-просветна политика во Македонија гледа непријателска активност и обид за откраднување на дел од бугарската територија.

Ние не си припишуваме апсолутна непристрасност. Затоа во долните редови нема да даваме квалификации и епитети за романската пропаганда во Македонија. Впрочем, тоа што е за нас позитивно, за некого може да биде негативна последица од романското пропагандно дејствување и обратно. Од таа причина ќе се ограничимо на неколку краткорочни и долгорочни ефекти од романската акција на македонска почва, а на читателот ќе му препуштиме да го толкува сировиот податок по своја волја и убедување.

2. Отворањето на првото романско училиште во Македонија предизвика жестока реакција од пропагандните староседелци. Патријаршиското свештенство и активистите на грчката пропаганда веднаш започнаа необјавена војна против натрапникот. Ширењето на романското влијание во Македонија ги подели влашките села на гркомански и романофилски, селаните на грцизирани и романизирани, роднините на „Грци“ и „Романци“. Делбите набрзо прераснаа во омраза и братоубивствени борби, кои во првите две децении на XX век кулминираа со голем број запалени села, уништени домови и прерано згаснати животи.

3. За остварување на зацртаните цели романската политичка елита беше принудена да го претстави влашкиот народ како дел од големата романска нација. Во тој контекст Влаводот требаше да ги смени името и презимето, да го научи романскиот јазик и да се гордее со романската историја. Оние Власти што беа оттргнати од грчката сфера на влијание и спасени од грцизирање, сега требаше да станат „чисти Романци“.

4. Наметнувањето на романски национални чувства кај македонскиот Влав не можеше да се оствари преку ноќ. Романија беше свесна за својата органска слабост во Македонија и знаеше дека народност со пари не се купува. Оттука се наметна потребата за внесување на влашкиот јазик во почетните класови на романските училишта во Империјата, нешто што беше незамисливо во грчките и бугарските училишта во земјата. Употребата на влашкиот јазик во наставата наметна потреба од учебници и граматика. Во 1862 година лингвистот Масиму објави влашка граматика, со прилог од 14 песни на Михаил Никулеску – најстарите зачувани песни напишани на влашки јазик. Почнувајќи од 1864 година учителот Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо подготви и објави неколку учебници на влашки јазик, чија пак подготовка изискуваше систематско собирање на фолклор и оригинално влашко творештво. Во 1891 година Михаил Обеденару на влашки јазик објавува народни песни и приказни од Крушево. Во 1893 година Коста Косму ја подготви првата збирка влашки песни. Четири години подоцна и Петру Вулкан објави книга поезија на влашки јазик. Од поетскиот опус на Константин Белемаче произлезе националната химна на Власите, *Родителски завет*. Во 1900 година Перикле Папахаци ја објавува досега најголемата колекција на влашки фолклор. Во 1901 година е отпечатен влашко-романскиот речник на починатиот Штефан Михајлеану. Од 1880 година излегуваат повеќе списанија на влашки јазик, со најразлична тематика. Од перманентниот интерес за влашката историја на учителите и учениците во романските училишта, произлегоа и првите текстови за историјата на влашкиот народ. Во 1887 година Андреј Багав во својата „Читанка“ внесува неколку лекции за влашката историја. Во 1904 година Јанку Арџинтеану ја објави првата влашка историја. Токму од редовите на Власите што ги посетуваа романските училишта проникнаа и првите влашки драматурзи, кои пишуваа и изведуваа претстави на влашки јазик. Без ниту еден исклучок, сите автори што од 1860-те до Втората светска војна пишуваа на влашки јазик, беа во блиска врска со романските образовни институции.

5. Слабата шанса за просперитет во Османлиската Империја и подобрите услови во Романија резултираа со одлив на влашки кадри од Македонија и нивна преселба во Букурешт. На тој начин значаен дел

од влашката интелигенција остана далеку од црковно-просветните борби на своите сонародници.

6. Фатени во костец со грчката пропаганда, проколнати и екскомуницирани од Цариградската Патријаршија, Власите од романската партија започнаа црковно да се организираат. Покрај романскиот, во црквите беше внесен и влашкиот јазик. Се изградија влашки цркви, кои од османлиските власти беа признаени како Ulah kilise (Влашка црква). Постојните влашки гробишта во Битола беа резултат на црковните борби помеѓу романската и грчката пропаганда на почетокот на XX век. Во 1896 година „Романскиот народ во Османлиската Империја“ го избра Антим за свој митрополит-примат, но изборот не беше потврден од Патријаршијата и султанот. Од друга страна, соработката на романската и католичката пропаганда не вроди со плод и доведе до дополнителни поделби во влашките редови.

7. Дури и за време на најтешка економска криза во романското кралство, буџетските ставки за романските цркви и училишта во Македонија забележуваа постојан раст. Вложените финансиски средства резултираа со 20-30,000 романски приврзаници во два милионската Македонија.

8. Финансиската поддршка од романската влада на многу романски воспитаници од Македонија им овозможи да постигнат завиден успех на професионален план. Понекогаш ваквата финансиска поддршка имаше ефект и врз целиот Балкан. Со стипендија обезбедена од романската влада, Јанаки Манаки посети повеќе европски градови и ја купи познатата Камера-300.

9. Непријателството помеѓу следбениците на романската и грчката пропаганди им наложи на помалобројните „Романци“ да бараат соработници и заштитници. Истите беа пронајдени во Македонската Револуционерна Организација. Власите од романската партија масовно се приклучија кон МРО и оставија свој белег во националноослободителните борби на македонскиот народ.

10. Се надеваме дека еволуцијата на влашкото прашање и акциите на романската пропаганда по 1903 година ќе бидат предмет на анализа во некоја друга прилика. За да го заокружимо овој преглед на последици од романското пропагандно дејствување во Османлиската Им-

перија, сепак е нужно да ги истакнеме најзначајните настани што по 1903 година ги тангираа влашкото битисување и романската пропаганда во Македонија. На 9 мај 1905 година султанот Абдул Хамид II на влашкото население во Империјата со Ираде му гарантира слобода за користење на мајчиниот јазик во црквите и училиштата и му го признава правото да се организира во посебни општини со сопствени кметови (мухтари). Иако во Османлиската Империја немало официјално признаена влашка црква, што значело дека Власите не можат да бидат признаени како посебен милет, Ирадето од 1905 година на влашкиот народ му ги признава речиси сите права на милет. Издавањето на овој официјален акт дополнително го заострил судирот помеѓу претставниците на грчката и романската пропаганда во Македонија. Романско-грчките борби од XIX и почетокот на XX век се рефлектираат во 1912/13 и 1925 година. Теророт што грчките воени единици го извршија врз дел од влашкото население за време на Првата балканска војна е само продолжение на старата борба помеѓу грчката и романската пропаганда. Лозанскиот мировен договор од 1923 година, населувањето на малоазиското грчко население во Македонија и национализацијата на имотите поголеми од 10-15 хектари доведоа до договор помеѓу дел од Власите и романската влада за нивна преселба од Грција и колонизирање во скоро освоената од Романија, Јужна Добруца. Почнувајќи од 1925 година, околу 30,000 Власи ги напуштија своите огништа во Македонија, Епир, Тесалија и Албанија и се населија во Добруца.

ЛИСТА НА ФОТОГРАФИИ

15	Влашката граматика на Михаил Бојаџи	172	Василе Уреќиќа
26	Чезар Болиќ	173	Кристијан Тел
28	Димитри Козакович	176	Романското централно училиште во Крушево
28	Григоре Грандеа	178	Јорѓи Маџар
30	Димитрие Болинтинџану	179	Романското училиште во Прилеп
31	Анастас Пану	182	Жена од Влахо Клисура
34	Михаил Когалничџану	183	Романското машко училиште во Маловиште
44	Авдела	189	Раду Корвин
46	Влахо Клисура	190	Романскиот Лицеј во Битола
48	Невеска	191	Ученици од романскиот Лицеј во Битола
52	Крушево	195	Гушу Папакостеа
53	Магарево	207	Отец Димитри Константињеску
55	Мапа на Влахо Меглен	208	Мртвото тело на Фавејриал
62	Распространетост на влашкото население во Македонија во втората половина на XIX век	211	Патријархот Дионисиј V
65	Јоан Чули со челникот Зега и отец Никола Корњети	215	Патријархот Неофит VIII
70	Васил К'нчов	217	Црковната делегација на влашкиот народ
73	Густав Вајганд	221	Јоан Георгијаде Мурну
81	Апостол Маргарит	223	Трандафир Џувара
87	Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо	226	Халил Рифат паша
88	Јоан Неницеску	231	Димитрие Стурса
92	Аверќи и 10-те „апостоли“	234	Црквата Света Петка во Маловиште
97	Архимандритот Аверќи и првите 10 ученици во институтот на Светите Апостоли	235	Таке Маргарит со мајката и сестрите Миа и Еванџија
110	Григор Прличев	237	Црквата Свети Димитрија во Магарево
114	Димитри Косму	245	Свештеникот Јани од Самарина со членови на романската општина во селото
138	Карол I		
142	Сафет паша		
165	Штерјо војвода		

246 Црквата Свети Јован во Крушево 249 Јанаки Манаки 250 Димитри Абелеану 254 Фанија Тону Папакостеа 257 Таке Јонеску 258 Гушу Гага 259 Романското училиште во Магарево 265 Анастас Пихеон 268 Константин Белемаче 272 Театарска група на учениците од романскиот Лицеј во Битола 273 Димитри Атанасеску 273 Стерју Чона – Чонеску 274 Учителите и учениците во романското училиште во Турја 275 Теодор Капидан 279 Нуши Туљу 280 Куќата во којашто бил сместен романскиот конзулат во Битола 282 Апостол Маргарит 287 Перикле Папахаци 291 Стерју Миљор 292 Толи Хаџигогу 303 Штефан Михајлеану 314 Спиру Харет 319 Ревизорот Дан со членови на романската општина во село Ливади 323 Лазар Дума 326 Дел од влашките весници и списанија што излегувале до 1903 година 328 Коста Косму 329 Никола Бацарија	334 Александру Еманоил Лаховари 338 Свештеникот Теодор од Битола 341 Надгробниот споменик на Апостол Маргарит на влашките гробишта во Битола 355 Алкивијад Нуша (Бранислав Нушиќ) 369 Четата на Штерју Канакеу Јунана од Ливади 371 Косту Дабижа 373 Влашката чета на Јорји Мучитано и Михаил Хандури 374 Четата на Митре Влаот 375 Војводата Митре Влаот 377 Војводата Штерју Штерјовски 382 Андон Јанакиев 385 Влашките чети на Стерју Миљор и Александар Кошка 387 Питу Гули 393 Војводата Јорји Мучитано 394 Влашките чети на Јорји Мучитано и Александар Кошка 395 Ванѓу Топуз и Таки Ашлак 398 Јорји Мучитано со група влашки револуционери од Крушево 404 Никола Петрашинку

ПРЕГЛЕД НА КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

---

1. Извори

а) Необјавени архивски материјали во Државниот Архив на Република Македонија:

- фонд: Андреас Цимас
- фонд: Браќа Машови – Велес (1852-1922)
- фонд: Грчка Пелагониска Митрополија
- фонд: Коста Космеску

б) Микрофилмувани фондови и збирки во Државниот Архив на Република Македонија:

Directia Generala Arhivelor Statului din Romania:

- fond Casa Regală (м-1509)
- fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunei Publice (м-549, м-550, м-551, м-552, м-554)
- fond Problema 15 – Școli și biserici (м-2351, м-2352)

Ministerul Afacerilor Externe a României:

- fond 21 – Constantinopol (м-1714, м-1715, м-4423)
- fond 21 – Rapoarte politice de la Sofia (м-4222, м-4223, м-4224, м-4227)
- fond Arhiva Istorică Turca (м-1750)
- fond Problema 15 – Munthele Athos, (м-3534)

Foreign Office (м-25, м-162)

в) *Архивско одделение при Институтот за национална историја – Скопје:*

- Благоевски Бранко, Крушевска хроника, Сл. IV. 1202/I-II
- Д'мбени Костурско, Хр.IV/80/I
- Кономлати – Костурско, Хр. IV. 75
- Нестрам – Костурско, Хр.IV.95/I
- Податоци за селото Негован, “Фламбуро”, Леринска околија, Хр. IV. 45
- с. Желин – Костурско, Хр.IV.63
- Спомени на Косту Дабижа, 1895-1913, Сл. IV.90
- Спомени на Тодор Борјар, Сл.IV.84
- Хроника на село Купа, Околија Гуменца, Егејска Македонија, Хр.IV.113

з) *Arhivele Naționale a României:*

- fond Leon Boga

д) *Biblioteca Academiei Române:*

Secția manuscriselor

- Apostol Mărgărit, A. 929
- Macedoneni, A. 508

Secție de corespondența

- fond Apostol Mărgărit

ѐ) *Biblioteca Națională a României:*

Colecții Speciale – Arhiva Istorică

- fond Kogălniceanu

2. Објавени документи

Archives diplomatiques, serie 2, Tome LXVI, Paris 1898

Амнестираните илинденци во 1904 година (Превод и коментар Драги Ѓорѓиев), Скопје 2003

Британски дипломатически документи по бугарскиот национален впроб, Том I, 1878-1893, Составители: Весела Трајкова, Александър Гребенаров, Румен Караганев и Румјана Прахова, Софија 1993

Британски документи за историјата на Македонија, Том IV, 1857-1885 (Редакција Драги Ѓорѓиев), Скопје 2003

Британски документи за историјата на Македонија, Том V, 1886-1900 (Редакција Драги Ѓорѓиев), Скопје 2005

Бугарски екзарх Ѓосиф, Дневник, (Текст, коментар и белешки Христо Темелски), Софија 1992

Documente diplomatice Române, Seria I, Volumul 11, 1883 (Volum realizat de: Alin Ciupală, Rudolf Dinu, Antal Lukács), București 2006

Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Congrès de Berlin, 1878, Paris 1878

Documents diplomatiques Français (1871-1914), 1-re serie (1871-1900), Tome XIII, Paris 1953

Documents diplomatiques Français (1871-1914), 2e serie (1901-1911), Tome I-III, Paris 1931

Документи од виенската архива за Македонија од 1879-1903 (Подбор, редакција и коментар Томо Томоски), Скопје 1955

Further correspondence respecting the affairs of South-Eastern Europe, Turkey No. 3 (1903), London 1903

Француски документи за историјата на македонскиот народ, Серија VI, том I (1878-1879), Под редакција на Андрија Лаинович, Иван Катарциев и Љубомир Герасимов, Скопје 1969

GALLON Silvano, Rapporti politici dei regi consoli d'Italia a Monastir (1895-1916), Bitola 2004

ЃОРЃИЕВ Величко и ТРИФОНОВ Стајко, Екзарх Бугарски Ѓосиф I, Писма и доклади, Софија 1994

ЃОРЃИЕВ Величко и ТРИФОНОВ Стајко, Ѓрцката и србската пропаганда во Македонија (крајот на XIX и почетокот на XX век) – Нови документи – , Софија 1995

ЃОРЃИЕВ Величко и ТРИФОНОВ Стајко, Македонија и Тракија во борба за слобода (крајот на XIX и почетокот на XX век), Нови документи, Софија 1995

Германски документи за политиката на Германија и европските сили во Македонија (1904-1910), Избор, предговор и редакција Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2005

Гоце Делчев, Писма и други материали, Издирил и подготвил за печат Дино Кљосев, Софија 1967

Граѓа за историјата на македонскиот народ од архивот на Србија, том IV-V, (Приредил Климент Џамбазовски), Београд 1987-1991

Илинден во француските дипломатски документи (Избор, редакција и коментар д-р Глигор Тодоровски), Скопје 1993

Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија (Превод, редакција и коментар Данчо Зографски), Скопје 1955

Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија (Редакција и коментар Љубен Лапе), Скопје 1954

ЃОРДАН Константин, Румњански дипломат за христијанските училища и църкви в Битоля и околностите в края на XIX век, Македонски преглед, XXIX/2, Софија 2006

КАЦАРОВ Г. - КЕПОВ Ив., Документи за Кресненското вџстание от 1878, Софија 1942

ΚΩΦΟΥ Εύαγγέλου, Η Επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, Ανέκδοτα προϋενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επίσκοπήσεως, Θεσσαλονίκη 1969

Lettre de Dom. Constantinescou, prêtre grec converti, à M. Faveyrial, prêtre de la Mission, In: Les missions catholiques, Tome DIX, Lyon 1885

Lettre de M. Hypert, prêtre de la Mission, à M. Fiat, Supérieur général, In: Annales de la Congrégation de la Mission, Tome LXI-LXII, Paris 1896-1897

ЛАПЕ Љубен, Нови документи за Илинденското востание, In: Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953

Memoratum petrecutu de Romanili din Turchia către congresul de la Berlin, In: Frăția intru Dreptate, I/11-I/16, Bucuresci 1880

Mitropolea Castorias, Edesimotate Papa Sofronie la Clisura – Cartă Clisurenilor către prea Sănția lui Mitropolitulu di Castoria, In: Frăția intru Dreptate, I/6, Bucuresci 1880

Македонија меѓу автономијата и дележот, Зборник руска дипломатска документација, 1894-1913, Том 1, Неколку воведни руски опции по македонското прашање, 1894-1901,1902 (Избор, превод, редакција и коментар д-р Симон Дракул), Куманово 1995

Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861-1913 – документи (редакција и коментар Михајло Миноски), Скопје 2000

Македонија, Сборник от документи и материали, Софија 1978

Македо-Романско друштво за култура (Под редакција на Катерина Тодороска), Скопје 2002

МИНОВ Никола, Еден необјавен документ за ароманските цркви во Битолскиот вилает, In: Документи, VII/3, Скопје 2010

НАСТЕВА ЈАШАР Оливера, Григор Прличев и еден апел на охридските Власи во врска со воведувањето на мајчиниот јазик во училиштата, In: 36. Животот и делото на Григор Прличев, Скопје 1994

ECUMENICAL PATRIARCHATE, Official documents concerning the deplorable condition of affairs in Macedonia, Constantinople 1906

PAPA Anghel, Un document inedit despre organizarea primei școli românești la Aromâni din Sudul Dunării, In: Perenitatea Vlahilor în Balcani, III-a, Constanța 1997

PAPACOSTEA Victor, Documente aromânești dintre 1860 și 1870, In: Revista Aromânească, I/1, București 1929

PAPACOSTEA Victor, Documente aromânești dintre 1860 și 1870, In: Revista Aromânească, I/2, București 1929

PATRIARCHIA ECUMENICA, Circulara Patriarchului Constantinoplei către Mitropoliții di Macēdonia, Epiru și Thessalia, In: Frățilia intru Dreptate, I/6, București 1880

Raport adresat Majestății Sale Regelui de către d. Ministru al cultelor și instrucțiunii publice asupra stării actuale a chestiei școlilor și bisericilor române din străinătate, București 1901

Români de la sud de Dunare – Documente – (Coordonată de Stelian Brezeanu și Gheorghe Zbucă, București 1997

Руски документи за Македонија и македонското прашање (1859-1918), Избор, редакција и коментари: Александар Трајановски, Скопје 2004

Statutele Societății de cultura Macedo-Romana, In: Frățilia intru Dreptate, I/1, București 1880

Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică – Documente - (1864-1948) – Volumul I (Adunarea și selecționarea documentelor, introducerea, bibliografia și indicii de: Adina Berciu-Drăghicescu și Maria Petre), București 2004

Српски извори за историјата на македонскиот народ, 1912-1914, Избор, редакција и коментар Глигор Тодоровски, Скопје 1979

The events of 1903 in Macedonia, As presented in European diplomatic correspondence (Edited and annotated by Angelos A. Chotzidis, Basil C. Gounaris, Anna A. Panayotopoulou), Thessaloniki 1993

Turchia, Il vilaiet di Monastir, Rapporto del cav. O. Gaetani D'Aragona Di Castelmola, R. Console in Monastir, Bolletino del Ministero degli affari esteri, Roma 1902

Турски документи за Илинденското востание од султанскиот фонд „Јилд'з“ (Превод, редакција и коментар: Драги Ѓорѓиев и Лили Благадуша), Скопје 1997

Турски документи за оружените борби во Македонија 1903-1908 (Превод, редакција и коментар Драги Ѓорѓиев), Скопје 2007

Un document, In: Lumina (Bitolia), I/11, București 1903

3. Литература

† Apostol Mărgărit, In: Lumina (Bitolia), I/10, București 1903

ABADZI Helen, The Vlachs of Greece and their misunderstood history, In: Документи, II/4, Скопје 2005

ABELEANU Dem., Neamul Aromânesc din Macedonia, București 1916

AL BAGAV Andreilu, Carti di aleadziri, Tră Clasili II, III, IV tsi vin după Abitsidar, Constanța 1994

Anastasiu Panu, In: Familia, III/3, Pesta 1867

ARGINTEANU I., Raportul despre mersul Liceului în curs de 25 de ani, In: Lumina (Bitolia), III/10, București 1905

ATANASESCU Dimitrie, Cum s'a deschis prima școală română, In: Lumina (Bitolia), III/10, București 1905

ATHANASESCU Hagi Sterjio D., Abecedaru de limba Macedo-Romaneasca, Editia prima, Bucuresci 1864

Avela și școala română, In: Primul almanah Macedo-Român, Constanța 1900

АМФИТЕАТРОВ В.А., Земја на раздорот (Избор, превод и редакција: Цветан Станоевски), Скопје 1990

АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ Христо, Илинденското востание и меѓународната јавност, Скопје 1985

АРГИНТЕАНУ Јон, Историја на Армн Македонците (Власите), s.l. 1998

АРСОВ Ташко, Записки (Редакција, коментари и поговор: Христо Андонов-Полјански), Скопје 1983

- ΑΓΓΕΛΗΣ Ι., Πέτρος Νεστόριο, Μία εθνική έπαλξη των Γράμμων, Ιστορία, Μυθολογία, Λαογραφία, Νεστόριο 1959
- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Αθαν., Η εποπτεία της μητρόπολης Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητας Βελεσών, 1876-1914, In: Μακεδονικά 17, Θεσσαλονίκη 1977
- ΑΓΓΕΛΟΥ Τηλέμαχος, Μεγάροβο-Τύρνοβο τα δύο ελληνικά φρούρια της πόλεως Μοναστηρίου και φωλέα του ελληνισμού της Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1954
- Α. Κ. Γ., Τύρνοβον-Μεγάροβον, In: Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1908
- BACALLBAȘA C.C., Constantin Cairetti, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- BANCIU Ax., Suflete uitate- Dr. Vasile Glodariu (4 mart 1832-16 Ian. 1899), In: Țara Bârsei, IV/5, Brașov 1932
- BARA Mariana, On the Aromanian cultural and ethnic identity, In: Документи, I/2, Скопје 2004
- BARTLETT Ashmead Ellis, The battlefields of Thessaly, With personal experiences in Turkey and Greece, London 1897
- BAȚARIA N., Calatorii pe la Aromâni, II, Bitolia-Resna-Ohrida, In: Graiu Bun, I/10, București 1907
- B(ațaria). N(icolae), Cum eram, In: Frățilă, I/5, Bucuresci 1901
- BAȚARIA N., Istoricul fundărei orașului Crușova, In: Lumina (Bitolia), II/5, București 1904
- BĂLCESCU N., Opere, IV, București 1940
- BELEMACE T. C., Un dascal și una școală di 50 de ani nainte, In: Frățilă, I/12, Bucuresci 1902
- BELIMACE C., Descrierea Moloviștei, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- BÉRARD Victor, La Turquie et l'Hellénisme contemporain, Paris 1897
- BIGHAM Clive, With the turkish army in Thessaly, London 1897
- BIGLA, Contribuire la studiul martirului Stefan Mihaileanu, In: Almanah Macedo-Român, București 1902
- BOIADSCI G. Michael / ΜΠΟΙΑΤΖΗ Γ. Μιχαηλ, Romanische oder Macedonowlachische sprachlehre / Γραμματική Ρωμανική ητοι Μακεδονοβλαχική, Wien / Βιεννη 1813
- BOIAGI G. Mihail, Gramatică Aromână ică Macedonovlahă, Freiburg 1988
- BOLINTINEANU D., Călătorii, vol. II, Călătorii la Români din Macedonia și muntele Athos sau Santa-Agora, București 1968
- BRANCOFF M.D., La Macédoine et sa population chrétienne, Paris 1905

- BRATTER A.C., Die kutzowalachische frage, Hamburg 1907
- BROWN Keith, The past in question, Modern Macedonia and the uncertainties of nation, Princeton 2003
- BUJDOVEANU Tănase, Moscopole, Căsăbă-Armănescu dit Peninsula Balcanică, Constanța 2010
- BURADA T. Theodor, Cercetari despre școalele românesci din Turcia, Bucuresci 1890
- БАРБОЛОВ Георги, Историята на Армъните и взаимоотношенията им с Българите, София 2000
- БАРБУЛЕСКУ Илије, Румуни према Србима и Бугарима, Нарочито с погледом на питање македонских Румуна, Београд 1908
- БАРЛЕА Октавиан, Ароманците и унијатството, In: Документи, IV/3, Скопје 2007
- БАЖДАРОВ Георги, Моите спомени – София 1929 , Съставител: Ангел Дженев, http://www.promacedonia.org/gb/gb_1_5.html
- БЕЛЕМАЧЕ Константин, Автобиографија, Скопје 2002
- БЕРИНДЕЙ Дан, Програмные документы румынской революции 1848 г., In: Румыния страницы истории, 2, s.l 1978
- БЪЛЕВЪ Ив. Г., До Солунъ, Битоля и Охридъ презъ 1904 година, In: Ил. Илинденъ, год. IV, кн. 1 (31), София 1931
- БИОЛЧЕВЪ Илия, Въстанието въ Костурско (спомени), In: Ил. Илинденъ, год. V, кн. 7-8 (47-48), София 1933
- БИТОСКИ К., Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век, In: Историја, VI/1, Скопје 1970
- БИТОСКИ Крсте, Дејноста на Пелагониската митрополија, 1878-1912, Грчки религиозно-просветни и вооружени акции, Скопје 1968
- БИТОСКИ Крсте, Дипломатски одгласи за Илинденското востание, Скопје 1983
- БИТОСКИ Крсте, Грчката “Македонска борба” 1904-1908, Скопје 2001
- БИТОСКИ Крсте, Македонија во време на големата Источна криза (1875-1881), Скопје 1982
- БИТОСКИ Крсте, Почетоците на „Македонската борба“, In: Илинденското востание во Егејска Македонија, Скопје 2003
- Борбите в Македония – Спомени на отец Герасим, Георги Райков, Дельо Марковски, Илия Докторов, Васил Драгомиров, София 2005
- Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 год.), По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деян Димитровъ и Никола Митревъ, София 1926
- БРАГА Севолд, Правата на ароманското малцинство во Грција, Скопје 2004

БРЕЈЛСФОРД Ноел Хенри, Македонија, Нејзините народи и нејзината иднина, Второ издание, Скопје 2003

БЪЛГАРСКИ Патриарх Кирил, Българската Екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война (1877-1878), Том Първи (1878-1885), книга първа- книга втора , София 1969-1970.

БЪЛГАРСКИ Патриарх Кирил, Принос към униатството в Македония след освободителната война (1879-1895), Доклади на френските консули в Солун, София 1968

БЪЛГАРСКИ Патриарх Кирил, Съпротивата срещу Берлинския договор, Кресненското въстание, София 1955

CANACHEU Demetru, Comuna Livezi, In: Lumina (Bitolia), IV/6, București 1906

CAPIDAN Th., Aromânii, Dialectul Aromân, Studiu lingvistic, București 1932

CAPIDAN Theodor, Meglenoromânii, Istoria și graiul lor, Vol. I, București 1925

CAPIDAN Th., Ideile lui Ioan Eliade Rădulescu despre dialectul Românilor din Macedonia, In: Revista Macedoromână, III/1-2, București 1931

CAPIDAN Th., Macedoromânii, Etnografie, istorie, limbă, București 1942

CAPIDAN Th., O lămurire, In: Graiu Bun, Revista Aromâneasca, I/3 – I/4-5, București 1906

CAPIDAN Th., Rostul instituțiilor noastre culturale din Turcia, In: Graiu Bun, I/11-12, București 1907

CAPIDAN Th., Scoala comercială din Salonic, In: Peninsula Balcanica, II/5, București 1924

CAPIDAN Th., Un receuil d'homélie, Cazanie en Aroumain, In: Документи, II/3, Скопје 2005

CARAGIANI Ioan, Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică, (фототипно издание), București 2000

CARDULA M. Ioan, Istoria Armânjlor, Constantza 2001

CASPER, Eroina Aromîna Evantia Margaritti, In: Almanah Macedo-Român 1902, București 1902

Cătră Armâni, In: Revista Pindul, I/1, s.l. 1898

Ceremonia înmormântare lui Apostol Mărgărit, In: Lumina (Bitolia), I/10, București 1903

Chestiunea Episcopatului Românilor de la Pind, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900

CHIROL Valentine M., Twixt Greek and Turk or Jottings during a journey through Thessaly, Macedonia and Epirus in the autumn of 1880, Edinburgh & London 1881

CIARA I. Constantin, Câteva date asupra aprigelor lupte ale Românilor Macedoneni în contra grecilor pe terenul cultural și național, In: Flambura Pindului, I/2-3, București 1929

CIARĂ I. Constantin, Înființarea școlii Române din Giurmaia de sus, In: Graiul Românesc, VII/2-3-4, București 1933

CICMA N.C., Comuna Turia, In: Lumina (Bitolia), V/10, București 1907

CIOLACHE St. Costică, Comuna Beala-de-Jos, In: Lumina (Bitolia), VI/4, București 1908

CIONESCU N. Steriu, O scurtă descripțiune a Crușovei, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900

CIUMETTI S. Ioan, Călivele-Badralexi ică Seliă din ghios, In: Frățiliă, I/8, București 1901

CIUPALA Alin, Începuturile școlii românești în Macedonia, Epir și Thesalia, 1864-1877, In: revista Erasmus, VI, București 1996

COLOCOTRONIS V., La Macédoine et l'hellénisme, Étude historique et ethnologique, Paris 1919

CORDESCU Mihail-Virgiliu, 1866-1906, Istoricul școalelor Române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limba Româna din Lipsca, Viena și Berlin, București 1906

CORETTI, Andrei C. Bagavu, 1857-1888, In: Macedonia, I/5 – I/6, Bucuresci 1888

COSMESCU I. C., Dimitrie Cosacovicî și aromânismul, Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXV, Memoriile Secț. Literare, București 1908

COSMULEI Demetrie, Memoriu despre starea scólelor romanesci din Macedonia, Bucuresci 1891

COUSINÉRY M.E.M., Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays, vol. I, Paris 1831

COUVREUR Aug., La Turquie d'Europe et les états des Balkans, In: Bulletin, Société royale Belge de géographie, An. 14/1890, Bruxelles 1890

CUVATA Dina, Scritorii armăneshtsă, Scopia 2001

ЧАИРЛИ Нецати, Македоно-Романско културно друштво, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2002

ЧАКАРЈАНЕВСКИ Ѓорѓи и АВРАМОВСКИ Стојан, Некои видувања за Власите во Македонија кон крајот на XIX и во почетокот на XX век, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

ЧАКИР Никола, Романија во источната криза 1875-1878 и нејзиниот однос спрема Македонија, In: Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978

ЧЕКАЛАРОВ Васил, Дневник 1901-1903 г., Съставителство Ива Бурилкова и Цочо Билярски, София 2001

Черковно училищната борба (1868-1903 г.), Спомени на свещ. Златко Каратанасов, Материяли из миналото на костурско, Софија 1935

Черковно-училишното дѣло въ гр. Енидже-Вардаръ и околията му, In: Ил. Илиндень, год. X, кн. 1 (91), Софија 1938

Четите на Вътрешната Македоно-Одринска револуционна Организација, Дневник и снимки на четите на ВМОРО преминали през Кюстендилскиот пункт 1903-1908, Подготвили: Ива Бурилкова, Цочо Билярски, Николај Христов, Ангел Джонев, Софија 2003

ЧОТИ Думитру, Сеќавања, In: Документи, V/1, Скопје 2008

DAKIN Douglas, The Greek struggle in Macedonia 1897-1913, (Reprint), Thessaloniki 1993

DANIIL MIHALI ADAMI HAGI MOSCOPOLEAN, Lexicon tu patru limbi, Scopia 2002

DE GAVANA I., Noul oraşel aromânesc Dolliani, In: Almanah Macedo-Român 1902, Bucureşti 1902

DELACAMARA, Salonicul saş Săruna, In: Lumina (Bitolia), II/2, Bucureşti 1904

DELASTANCIŪ, Biserica aromînească din Cruşova, In: Frăţilia, I/9, Bucureşti 1901

DIAMANDI-AMINCEANUL Vasile, Români din Peninsula Balcanică, Bucureşti 1938

DIAMANDI -SAMARINA T.N. , Samarina, In: Almanah Macedo-Român 1902, Bucureşti 1902

DIAMANDI Sterie, Oameni şi aspecte din istoria Aromânilor, Bucureşti 1940

DIAMANDI Vasilie, Renseignements statistiques sur la population Roumaine de la péninsule des Balkans, Paris 1906

DIN BÉLLA, Raporturi între rase în Peninsula Balcanica, In: Macedonia, I/3, Bucureşti 1888

DJUVARA G. Trandafir, Mes missions diplomatiques, Belgrade-Sofia-Constantinople-Galatz-Bruxelles-Le Havre-Luxembourg-Athenes, 1887-1925, Paris 1930

DJUVARA G. Trandafir, Souvenirs diplomatiques, Ma mission à Constantinople (1896-1900), In: Revue des sciences politiques, An. 44, Tome LII, Avril-Juin/ Juillet-Septembre 1929, Paris 1929

DONA Mitu, „Societatea de cultură” faţă de chestiunea noastră, In: Calendarul Aromânesc pe anul 1911, Bucureşti 1911

DRAPEYRON Ludovic, Questions d’Orient et questions d’Occident, In: Revue de géographie, Tome XLI, Paris 1897

DRĂGHICESCU Berciu Adina, Români din Balcani: cultură şi spiritualitate – Sfârşitul secolului al XIX-lea- începutul secolului al XX-lea, Bucureşti 1996

D-R LEONTE, Acum 25 de ani și azi, In: 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904

ДАСКАЛОВ Георги, Армъните в Гърция, История на един непризнат народ, София 2005

ДИМЕСКИ Димитар, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает, (1893-1903), Второ издание, Скопје 1982

ДИМЕВСКИ Славко, Историја на македонската православна црква, Скопје 1989

ДОЙНОВ Дойно, Кресненско-Разложкото вѣстание, 1878-1879, Принос за неговия обхват и резултати, за вѣтрешните и вѣншнополитическите условия, при които избухва, протича и стихва, София 1979

ДОЙНОВ Дойно, Националноослободителните борби в Югозападна България в навечерието на Кресненско-Разложкото вѣстание, In: Зб. Кресненско-Разложкото Вѣстание 1878, София 1970

ДОЙНОВ Дойно, За Априлското вѣстание в Югозападна Македония и за историческите записки на Коте Попстоянов по пѣрвото македонско вѣстание през 1876 г., In: Коте Попстоянов, Тридесет години назад, Исторически записки по пѣрвото македонско вѣстание през 1876 (Съставител: Бойко Киряков), София 1988

ДОКЛЕСТИК Љубиша, Српско-македонските односи во 19 век, Скопје 1973

ДОКТОРОВЪ Ил., Гевгелийско вѣ ослободителното движение, In: Ил. Илинденъ, год. IX, кн. 10 (90), София 1937

ДРИМБА Владимир, За еден аромански текст од 1731 година, In: Документи, IV/2, Скопје 2007

Движението отсамъ Вардара и борбата с вѣрховиститѣ, по спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкировъ (Съобщава Л. Милетичъ), София 1927

ЦАМБАЗОВСКИ Климент, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје 1960

ЦУФИ Пелумб, Векот на Москополе (1669-1769), Битола 2011

Енциклопедия Пирински край, Том 1, Благоевград 1995

FALO Dhorì, Trayedia ali Muscopuli, s.l 2002

FISCHER L., La terreur en Macédoine, In: Revue catholique d'Alsace, An. XXIV/1905, Strasbourg 1905

Frate Aromâne, In: Frățilia, I/1, Bucuresci 1901

ФАВЕЈРИАЛ Жан-Клод, Аромански катехезис за потребите на свештениците (Еден необјавен ракопис, Битола, 1891), Скопје 2008

ФИЛИПОВИК С. Миленко, Ароманците во Велес, In: Документи, III/2, Скопје 2006

ФИЛИПОВИЋ Миленко, Номадски Цинцари на Ограждену, In: Гласник географског друштва, XXIV, Београд 1938

GALLON Silvano, Il consolato d'Italia a Bitola, Del Regio Consolato d'Italia a Bitola dal 1895 al 1945, Bitola 2001

GEORGESCU Nicolae, Un om pentru istorie: Apostol Mărgărit, In: Perenitatea vlahilor în Balcani, V-a, Constanța 1999

Gheorghe N. Magiari, In: Calendarul Aromânesc pe anul 1911, București 1911

GHICA Constantin, Orașelul Vlaho-Clisura, In: Lumina (Bitolia), II/4, București 1904

GHIULAMILA I., Luptele Gopeșenilor cu antartii, In: Almanahul Aromânesc "Frăția", II, București 1928

GRIVA Sandu, Aromâniți dit căzălu Florina, In: Frăția, I/7, Bucuresci 1901

GRULICH Rudolf, Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919), Würzburg 1977

ГАГАЧЕВ Ѓорѓи, Странските училишта во Македонија-составен дел на туѓите пропаганди во Македонија, In: Зб. Воспитанието и образованието во Битола, развој и перспективи, Битола 1990

ГОПЧЕВИЋ Спиридон, Стара Србија и Македонија, Београд 1890

ГРЪНЧАРОВ Стојчо, Балканскиот свят, Идеи за државност, национализми и развитајот од началото на XIX век до крајот на Първата световна война, Съпоставителен разказ, Софија 2001

ЃИЦЕА Јорѓи, Од минатото на Ароманците, Јуначки дела и ликови на арматолите, Скопје 2002

ЃОРЃИЕВ Драги, Петиции на Власите против присојединувањето на Тесалија кон Грција од Јуни-Јули 1881 година, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

ЃОРЃИЕВ Ванчо, Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење, Скопје 2010

ЃОРЃИЕВ Ванчо, Слобода или смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година, Скопје 2003

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Θεόφραστος, Μοσχόπολη, Αθήναι 1975

ΓΚΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Ματθ. Σταύρος, Μοσχόπολις, Ιωάννινα 1979

Haralambu Grandea, In: Familia, II/3, Pesta 1866

HĂCIU Anastase, Aromânii, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație, Ediția a II-a, Constanța 2003

ХАЧУ Анастасе, Апостоли и маченици, Скопје 2002

ХРИСТОВ Александар, Организација на власта на востаничката територија за време на Илинденското востание, In: Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953

- ΧΑΝΙΩΤΗΣ Ν. Δημητρίος, Η Καλλιθέα Γρεβενών, Αθήνα 1978
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Ι. , Η Μηλόβιστα, In: Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1910
- I., Dimitri Cosmescu, In: Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912
- IONESCU Eugen, Cauza românească în Turcia Europeană și conflictul cu Grecia, București 1906
- IONESCU I. (DE LA BRAD), Pastorii Români din Tessalia, In: Album Macedo-Român, București 1880
- IONESCU Take, Macedonia, București 1897
- IORGA N., Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc.), Bucarest 1919
- ΙΟΥΤΑ Naum Iota, Cronica-a anilor 1820-1878, Cronica-a Badralexadzlor, Scopia 2002
- ISTRATI I. C., Călătorie la Români din Macedonia, in: Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912
- Историја на Крушево и Крушевско, книга прва, Крушево 1978
- Историята на Армъните (Цинцарите) в София, Исторически справки, събития, документи (Съставители: Тома и Николай Кюркчиеви), София 2002
- Ιστορία ελληνικού έθνους, Τόμος ΙΔ', Νεώτερος ελληνισμός, από το 1881 ως το 1913, Αθήνα 1977
- ЈАНЕВ Владимир, Прилог кон дејноста на влашкото трговско училиште во Солун од крајот на XIX и првата половина на XX век, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005
- ЈАНКОВИЦИ Сава, Одгласи на Илинденското востание во Романија, In: Зб. Илинден 1903, Скопје 1970
- ЈОВАНОВСКИ Далибор, Грчка балканска политика и Македонија (1830-1881 год.), Скопје 2005
- ЈОВАНОВСКИ Далибор, Грчки дипломатски погледи за Ароманците во Македонија (Ароманците во грчките дипломатски документи), In: Документи, III/3, Скопје 2006
- ЈОВАНОВСКИ Далибор, Заострување на грчко-османлиските односи во 1888 година, In: Годишен Зборник на Филозофски Факултет , кн. 59, Скопје 2006
- ЈОВАНОВСКИ Далибор, Значењето на Ароманците за грцизмот во Македонија (1859-1881), Некои примери, In: Документи, II/1, Скопје 2005
- KANL Thede , The Islamisation of the Meglen Vlachs [Megleno-Romanians]: The Village of Nânti [Nótia] and the "Nântinets" in Present-Day Turkey, In: Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 34/1, s.l 2006
- KASASIS Neoclès, La Macédoine et les Roumains, Paris 1907
- KEBEDGY S. Michel, La question Macédonienne, In: Revue de droit international et de législation comparée, XXXVI, Serie 2, Tome VI, Bruxelles 1904

- KEBEDGY S. Michel, *Le conflit Greco-Roumain*, In: *Revue de droit international et de législation comparée*, XXXVII, Serie 2, Tome VII, Bruxelles 1905
- K.G.D, *De la Pindu, Carte particulara*, In: *Frățilia intru Dreptate*, I/5, Bucuresci 1880
- KOFOS Evangelos, *Greece & the eastern crisis, 1875-1878*, Thessaloniki 1975
- KOLTSIDAS M. Antonis, *Greek education in Monastir-Pelagonia*, Thessaloniki 2008
- KOUKOUDIS I. Asterios, *The Vlachs: Metropolis and Diaspora*, Thessaloniki 2003
- КАРАДЖОВЪ Иванъ, *Македонскиѣ партизански отряди презъ време на голѣмата война*, In: *Ил. Илинденъ*, год. II, кн. 4 (14), София 1929
- КАРАХАСАН Мустафа, *Македонија во српскиот печат 1878-1881 година*, In: *Зб. Македонија во источната криза 1875-1881*, Скопје 1978
- КАРАМФИЛОВЪ Д. В., *Дѣятелноста на србоманитѣ въ Куманово и околицата*, In: *Сб. Илинден*, София 1922
- КАРТОВ Владо, *Гевгелија до Балканските војни*, Скопје 1966
- КАТАРЦИЕВ Иван, *Кресненското востание: 1879*, Скопје 1978
- КАТАРЦИЕВ Иван, *Серската област (1780-1879), Економски, политички и културен преглед*, Скопје 1961
- КИРЈАЗОВСКИ Р., *За романската пропаганда во Македонија*, In: *Историја*, V/2, Скопје 1969
- КИРОВЪ МАЙСКИ Н., *гр. Крушово и борбитѣ му за свобода*, In: *Ил. Илинденъ*, год. VI- VII, кн. 9 (59) - 10 (60) - 1 (61) - 2-3 (62-63) - 4-4 (64-65), София 1934-1935
- КИРОВЪ Никола, *Количъ (Никола) Ивановски*, In: *Ил. Илинденъ*, год. IV, кн. 7 (37), София 1932
- КИСЕЛИНОВИЋ Ј. Ѓорђе, *Бранислав Нушић*, In: *Луч*, II/1-2, Скопје 1938
- КЛОГ Ричард, *Историја грчке новог доба*, Београд 2000
- КОМАН Вирцил, *Општи видувања во врска со местото на Мегленистите во рамките на Ароманците на Балканот*, In: *Документи V/1*, Скопје 2008
- КОМАН Вирцил, *Црквата – одредувачки фактор во афирмирањето на националниот идентитет на Мегленистите на почетокот на XX век*, In: *Документи, II/3*, Скопје 2005
- КОНСТАНТИНЕСКУ Д., *Биографија*, Скопје 2002
- КРСТЕВСКИ-КОШКА Александар, *Семејството Манаки*, In: *Творештвото на браќата Манаки*, Скопје 1996
- КЪНЧОВ Васил, *Избрани произведения*, Том I, София 1970

- КЪНЧОВ Васил, Македония, Етнография и статистика, II фототипно издание, София 1996
- ΚΑΤΣΑΝΗΣ Α. Νίκος- ΝΤΙΝΑΣ Δ. Κώστας , Οι Βλάχοι του Νομού Σερρών και της Ανατολικής Μακεδονίας , Σέρρες 2008
- ΚΙΖΑΣ Γεώργιος , Μεγάροβον, In: Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1910
- ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ Αστέριος, Μελέτες για τους Βλάχους -1- Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι, Θεσσαλονίκη 2000
- ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ Αστέριος, Μελέτες για τους Βλάχους -3- Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά, Θεσσαλονίκη 2001
- ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ Αστέριος, Μελέτες για τους Βλάχους -4- Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2001
- ΚΟΥΡΙΛΑ Ευλογίου, Η Μοσχόπολη και η Νέα Ακαδημία αυτής, Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτιση της γλώσσας αυτών, Αθήνα 1934
- LAHOVARY Em. Alexandru, Amintiri diplomatice, Constantinopol (1902-1906), Viena (1906-1908), Memorialistică diplomatică, Volumul I (Editie îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad), București 2009
- LASCU Stoica, Problematika românilor balcanici în viziunea șefilor de partide și a liderilor de opinie (1878-1914), In: Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX, Vol. IV, Coordinatori: Vasile Ciobanu-Sorin Radu, Sibiu 2009
- L.C, Două noi societăți aromâne în Macedonia, In: Almanah Macedo-Român 1902, București 1902
- ЛАПЕ Љубен, Внатрешната положба во Македонија за време на Источната криза, In: Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978
- ЛАПЕ Љубен, Крушовската Република, In: Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953
- ЛАПЕ Љубен, Некои воено-управни тела и установи пред и во време на Илинденското востание и нивното функционирање, In: Зб. Илинден 1903, Скопје 1970
- ЛАСКУ Стојка, Од историјата на ароманскиот печат во Македонија, Списанијата Братство и Светлина, Скопје 2007
- ΛΟΥΣΤΑΣ Αργ. Νικόλαος, Η ιστορία του Νυμφαίου-Νέβεσκας Φλωρίνης: συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του, Θεσσαλονίκη 1988
- MAKSUTOVICI Sefedin Gelcu, Istoria comunității albaneze din România, București 1992
- MANTEGAZZA Vico, Macedonia, Milano 1903
- MANTEGAZZA Vico, Questioni di politica estera, Milano 1907
- MARIOȚEANU CARAGIU Matilda, Biblia la Aromâni, In: Revista de istorie și teorie literară, XXXVIII/3-4, București 1990

- MARIOȚEANU CARAGIU Matilda, Liturghier aromânesc, Manuscris anonim inedit, București 1962
- MĂRGĂRIT Apostol, Apostol Mărgărit și școlile române de peste Dunare, In: Convorbiri Literare, VIII/6-VIII/9, Iasi 1874
- METTA C., Organizarea instrucțiunii publice în Turcia, In: Lumina (Bitolia), II/5, București 1904
- METTA D. C., Rolul Muhtarilor, In: Lumina (Bitolia), III/5, București 1905
- MICHAILÉNU St., Scóla românească din Macedonia și d. Mărgărit, In: Macedonia, II/7, Bucuresci 1889
- MICHĂILEANU Stefan , Raporturi dintre rase in Macedonia, In: Macedonia, I/2, Bucuresci 1888
- МИХĂИЛЕАНУ St., Biserica Românească din Ochrida, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- МИХĂИЛЕАНУ Stef., Presa și D. Mărgărit, In: Macedonia, II/8, Bucuresci 1889
- МИХĂИЛЕАНУ Ștefan, D-nu Mărgărit și școlile din Macedonia, In: Macedonia, II/8, Bucuresci 1889
- МИХĂИЛЕАНУ Șt., Școala și biserica romaneasca din Ochrida, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- МИХĂИЛЕАНУ Șt., Vasile Danu, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- MILLER W., "The promised land" of the Balkan Peninsula, In: Cosmopolis, VIII/22, Paris 1897
- MINOV Nikola, The Aromanians and IMRO, In: Macedonian Historical Review, vol. 2, Skopje 2011
- MONTAN Georg, Kurzgefasste Geschichte der Wlachischen nation in Dacien und Macedonien, s.l 1819
- MÛȘ-GAGĂ, Inimóșli patriot Armânî Fania și Gușu Papacostea, In: Almanah Macedo-Român, Anul IV, 1903, București 1903
- Македония и Одринско (1893-1903), Мемоаръ на Вжтрѣшната Организация, s.l 1904
- Македония и Одринско, Статистика на населението от 1873 г., София 1995
- МАРТИНОВА БУЏКОВА Фани, Митре Панџаров-Костурски војвода, Скопје 1994
- МИЉКОВИЌ Ѓорѓе, Романскиот весник „Вистина“ за настаните во Битолскиот вилает во времето на Илинденското востание, In: Прилози за Илинден, 1978, II, Крушево 1979
- МИНОВ Никола, Борбата на Ароманците од Македонија за сопствени училишта и цркви согледана преку дејноста на семејството Машу од Велес, In: Документи, VII/1, Скопје 2010

- МИНОСКИ Михајло, Политиката на Австро-Унгарија спрема Македонија и македонското прашање 1878-1903, Скопје 1982
- МЛАДЕНОВСКИ Симо, Питу Гули во одбраната на слободното Крушево во времето на Илинденското востание, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005
- МЛАДЕНОВЪ Кирилъ, Областѣта Мегленъ въ Македония, Историко-етнографски прегледъ и народностни борби, София 1936
- ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ Ιωακείμ -Μητροπολίτη Ξάνθης, Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως, Αθήναι 1939
- ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ Ιωακείμ -Μητροπολίτη Ξάνθης, Η Μοσχόπολις 1390-1930, Θεσσαλονίκη 1957
- ΜΕΡΤΖΟΣ Νικόλαος, Οι Αρμάνοι Βλάχοι, Θεσσαλονίκη 2010
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Φάνης, Μοσχόπολις, Αι Αθήναι της τουρκοκρατίας 1500 - 1769, Αθήνα 1941
- ΜΠΑΛΛΑΣ Νικόλαος, Ιστορία του Κρουσόβου, Θεσσαλονίκη 1962
- ΜΠΡΚΑΣ Κώστας, Αβδέλλα, Η αλπική κωμόπολη, Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου, Ιωλκός-Αθήνα 1978
- NEAGOE Stelian, Istoria guvernelor României de la începuturi - 1859 până în zilele noastre - 1995, București 1995
- NEAGU Doru, Institutul Macedo-Român din București (1865-1871), Studii și articole de istorie, LXIX, București 2004
- NENIȚESCU Ioan, De la Românii din Turcia Europeana, Studiu etnic și statistic asupra Armânilor, Bucuresci 1895
- NERO T., Comuna Pisuderi, In: Lumina (Bitolia), IV/11-12, București 1906
- NERO Theodor, Aromânii din cazaua Florina, In: Lumina (Bitolia), II/6, București 1904
- NERO Theodor, Orașelul Niveasta sau Nevesca, In: Lumina (Bitolia), II/1, București 1904
- NERRO Ch., Comuna Belcamen și împrejurimi, In: Lumina (Bitolia), I/4, București 1903
- NICOLAÏDÈS Cléanthès, La Macédoine, Berlin 1899
- NICOLESCU Dimitrie, Târnova și Magarova, In: Lumina (Bitolia), II/6, București 1904
- NICOLESCU Mihail, Martirli Armîniului Vangheli I. Nicolceanu (croitor) di Belcamen, In: Almanah Macedo-Român, Anul IV 1903, Bucuresci 1903
- NISTOR Ionuț, "Problema Aromână" în raporturile României cu statele balcanice, 1903-1913, Iași 2009
- NOE Constantin, Celnicii și fâlcarea, O instituție milenară a Aromanilor nomazi, In: Sociologie Românească, III/1-3, București 1938

НИКОЛОВ Ы. Борис, ВЪтрешна Македоно-Одринска револуционна организација, Войводи и ръководители, 1893-1934, Биографично-библиографски справочник, София 2001

ΝΑΣΙΚΑΣ ΑΘ. Γ., Το χωριό μας η Σμίξη του Νομού Γρεβενών, Αθήνα 1971

ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ Ι. Ελευθερία, Η στάση της ρουμανικής προπαγάνδας στην προσάρτηση της Ήπειρο-Θεσσαλίας στην Ελλάδα, Αντιδράσεις και Επιπτώσεις, Ιωάννινα 1984

ODY SSEUS, Turkey in Europe, London 1900

OŠTRIC Vlado, Istočna kriza 1875-1881 i procesi nacionalne integracije južnoslavenskih i balkanskih naroda, In: Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978

O(TTO) Ch., Dialectul nostru, In: 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904

OIKONOMOU Π. Παντελής, Το Λέχοβο στην ιστορική του πορεία, Θεσσαλονίκη 1976

P., Apostol Mărgărit, In: 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904

PANTEV Andrej, The Macedonian question in Britain's policy during the first years of Stefan Stambolov's regime (1887-1892), In: Etudes historiques, IV, Sofia 1968

PAPACOSTEA Goga Gușu, In zilele redeșteptării Macedo-Române, Memorii, acte și corespondență, București 1927

PAPACOSTEA Victor, Insemnările lui Ioan Șomu Tomescu privitoare la arhimandritul Averchie, In: Revista Aromânească, I/1, București 1929

PAPACOSTEA Victor, Memoriul macedoromânilor către Napoleon, Un proiect de autonomie românească în Peninsula Balcanică, In: Revista Macedo-Română, 1-2, București 1931

PAPACOSTEA Victor, O narațiune bulgară despre Aromânii din regiunea Ohridă-Monastir in primă jumătate a sec.XIX, In: Revista Aromânească, I/2, București 1929

PAPA HAGI N. Pericle, Megleno-Români, Studiu etnografico-filologic, Partea I, Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXV, Memoriile secțiunii literare, București 1902

PAPA HAGI Nicolas, Les Roumains de Turquie, Bucarest 1905

PAPA HAGI P., Băiasa, In: Tribuna românilor de peste hotare, II/5-6, București 1925

PAPA HAGI Per., Din trecutul cultural al Aromânilor (cu prilejul unui document de limbă), In: Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXXV, Memoriile secțiunii literare, București, s.a

PAPA HAGI Per., Scriitori Aromâni in secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil), București 1909

- PAPAHAGI Valeriu, Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, București 1935
- PAPAHAGI Valeriu, Când a recunoscut știința apuseană latinitatea Aromânilor, In: Lumina (Grebena), II/2-3, București 1937
- PAPAHAGI Valeriu, Cum s'a format conștiința latinității la Aromâni? , In: Revista istorică, XXIV/ 1-3, București 1938
- PAPAHAGI Valeriu, Învățați Aromâni din secolul al XVIII-lea, In: Lumina (Grebena), III/1-4, București 1939
- PAPAHAGI Valeriu, Locul Aromânilor in istoria neamului nostru, In: Lumina (Grebena), I/3, București 1936
- PAPAHAGI Valeriu, Moscopole, Centru aromânesc în secolele XVII și XVIII, In: Graiul Românesc, VI/11-12, București 1932
- PAPAHAGI V., Les Roumains de l'Albanie et le commerce Vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècles, In: Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, s.l 1931
- PAPA IANUȘI Vasile, Selia de sus, In: Lumina (Bitolia), I/10, București 1903
- PAPA IANUȘ Vasile, Aromânii Olimpiani, Caterina-Carița, In: Lumina (Bitolia), II/2, București 1904
- PAPA SOTIR Sterie, Arderea a Crușovei, In: Calendarul aromânesc pe anul 1911, București 1911
- PAPA-STERESCU Demetru, Aromânii Grămosteani de la sinorlu vurgărescu, In: Frățîlia, I/4, Bucuresci 1901
- PAPAZISI Pericle, Beala de sus, In: Lumina (Bitolia), IV/9, București 1906
- PAPULI N., Aromânii din Cardîța (Tesalia), In: Graiu Bun, I/4-5, București 1906
- PĂTÊRLĂGIANU C. Radu, Călătorii in Macedonia, Thesalia și Muntele Athos, Ploesci 1884
- PELLEGRINI Battista, Verso la Guerra? Il dissidio fra l'Italia e l'Austria, Roma 1907
- PENCOVICI Alexandru, Despre Romanii din Macedonia și Muntele Atos- impresiuni de caletorie, București 1885
- PERDICH I. Lazăr, Schiță monografică despre comuna românească Doliani, In: Lumina (Grebena), I/4, București 1936
- PETCU Dumitru, Schiță monografică asupra comunei Selia, In: Lumina (Grebena), I/1, București 1936
- PEYFUSS Demeter Max, Chestiunea aromânească, Evolutia ei de la origini până la pacea de la București 1913 și poziția Austro-Ungariei, București 1994
- PEYFUSS Demeter Max, Die Druckerei von Moschopolis 1731-1769, Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida, Wien-Köln 1989
- PIAHA Ioan, Aromânii din ținutul Seres, In: Lumina (Bitolia), II/5, București 1904

- PICOT M.E., Roumains de la Macédoine, Paris 1875
- PINETTA Mihail, Apostol Margarit, Iași 1940
- PINETTA Mihail, Propaganda politico-cultural-națională bulgară în Macedonia, In: Almanachul Aromânesc "Frățilia" pe anul 1928, II, București 1928
- PLATARI-TZIMA Ghiorgi, Manuscrisi Armăneshti, In: Документи, VII/2, Скопје 2010
- POPAZISI Pericle, Comuna Poroi de sus, In: Lumina (Bitolia), IV/5, București 1906
- POPILLIAN N., Români din Peninsula Balcanică, București 1885
- POPNICOLA Nico, Muluvishti, Monografia a hoarăljei, Bituli 2008
- POPNICOLA Nico, Tărnova, Monografia a hoarăljei, Bituli 2009
- POPOV Žeko, Sur les relations des Aroumains avec le mouvement culturel et national bulgare en Macédoine depuis le Congrès de Berlin jusqu'au début du XXe siècle, In: Études Balkaniques, XXVIII/3-4, Sofia 1992
- POUQUEVILLE F.C.H.L., Voyage dans la Grèce, ed. I, t.II, Paris 1820
- Preftu Aromân Bitule, In: Lumina (Bitolia), I/11, București 1903
- Primele Școli Romane din Imperiul Otoman, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900
- PRINTA Charles, Les Koutzovalaques et la question Macédonienne, In: Questions diplomatiques et coloniales, Tome XXV, Paris 1908
- PUPPA C. Ioan, Lucruri cărî trebuesc ținute minte, In: 25 ani de lupta in Cestiunea Macedoneană, Galați 1904
- PUPPA C. Ioan, Romania față de cestiunea macedoneana, București 1903
- ПАНДЕВСКИ Манол, Востаничката офанзива во битолскиот округ, In: Илинденското востание во Егејска Македонија, Скопје 2003
- ПАНДЕВСКИ Манол, Македонското ослободително дело во XIX и XX век, Националното прашање во македонското ослободително дело, 1893-1903, Том Први, Куманово 1987
- ПАПАНАЧЕ К., Рефлексии врз историската и политичката судбина на Ароманците, Скопје 2001
- ПАПАХАЦИ Валериу, Москополе-трговската и културната метропола на Ароманците на Балканскиот полуостров во XVIII век, In: Документи, I/3, Скопје 2004
- ПЕРИ Данкан, Политиката на теророт, Македонското револуционерно движење во периодот од 1893 до 1903 година, Скопје 2001
- ПЕТРОВ Рускини Никола, Спомени, Предговор, редакција и коментар: Даринка Пачемска Петреска и Војо Кушевски, Скопје 1997

ПОПЛАЗАРОВ Ристо, Востанички и други вооружени акции во Македонија во 1878г. според грчки конзулски извештаи, In: Зб. Македонија во источната криза 1875-1881, Скопје 1978

ПОПЛАЗАРОВ Ристо, Грчката политика спрема Македонија во втората половина на XIX и почетокот на XX век (Вооружени, пропагандни, дипломатски и други антимакедонски акции и борбата против неа на теренот), Скопје 1973

ПОПЛАЗАРОВ Ристо, Македонското Кресненско-Разлошко востание, Скопје 1979

ПОПНИКОЛА Нико, Како дојде до прокламирањето на империјалниот акт Ираде, In: Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт ираде, Битола 2005

ПОПОВИЌ Д. Ј., О Цинцарима, Прилози питању постанка нашег граѓанског друштва, Друго знатно допуњено издање, Београд 1937

ПОПОВ Радослав, Балканската политика на Бугарија 1894-1898, Софија 1984

ПОПОВ Жеко, Бугарскиот национален въпрос в бугаро-румънските отношения 1878-1902, Софија 1994

ПОПОВ Жеко, Румъния и бугарската национална кауза в Македонија (1902-1903), In: Зб. 90 години Илинденско-преображенско въстание, Софија 1994

ПОПОВ Жеко, Румъния и бугарскиот национален въпрос (Македонија и Добруджа), 1903-1913г., Софија 2004

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Κ. Μιχαήλ, Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας : ακμή-πολιτισμός-αγώνες-θυσία-ιστορία-ηθογραφία-λαογραφία, η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι το 1913, Αθήνα 1972

ΠΕΝΝΑΣ Θ. Πέτρος, Τα Άνω Πορόια Σερρών, Το διαμάντι του Μπέλλες, Ιστορία και Λαογραφία, Αθήνα 1989

RAPPOPORT Alfred, Au pays des martyrs, Notes et souvenirs d'un ancien consul general d'Autriche-Hongrie en Macédoine, 1904-1909, Paris 1927

Revisorii noștri școlari, In: Primul almanah Macedo-Român, Constanța 1900

ROSE Kinnaird W., With the Greeks in Thessaly, s.l 1898

ROTARU Jipa, Generalii de origine aromână în slujba tricolorului românesc, In: Perenitatea Vlahilor în Balcani, VI-a, Constanța 2000

RUFFINI M., Un centro aromeno d'Albania: Moscopoli, In: Документи, I/1, Скопје 2004

RUVA Gh., Schiță monografică asupra comunei Vlaho-Clisura, In: Lumina (Grebena), I/2, București 1936

Разорени паланки и села, In: Македонија (уреждат М. Трашевџ и М. Копановџ), кн. VI, Софија 1903

РАЗ. Стр., Из спомениџ на Марко Ивановџ, In: Сб. Илинден, Софија 1922

Революционната дейност во Демирхисар – Битолско – по спомени на Алексо Стефанов – Демирхисарски војвода, Съобщава Боян Мирчев, София 1931

РОМАНСКИ Ст., Разпространението на Власитѣ между Тимоќ и Морава и на Цинцаритѣ во Македонија, София 1917

Румњанскиот периодичен печат за Македонија 1902-1904 (Съставители: Миле Томич, Шефѣн Годороджа и Жеко Попов), София 2001

ΡΟΥΦΟΣ Δ. Κ., Χροϋπιστα, In: Μακεδονικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1908

SARAMANDU Nicolae, Diaspora românească în Austro-Ungaria la începutul secolului al XIX-lea, In: Caleidoscop aromân, vol. 1, București 1998

SAVAÈTE Arthur, Soirées Franco-Russes, In: Revue du monde catholique, XLIII/IV/1, Paris 1904

SĂBĂREANU Cornilie, Ȃndrepturli-a Armănjlor dit Machidunii ti-ună băsearică natsională, Scopia 2003

SCRIMA Leonida, Perivole cuib de vulturi (Versiune întregită după ediția grecească), Partea II-a, Monografia comunei aromâne Perivoli – Munții Pindului – Macedonia, București 1975

Societățile Aromânești, In: Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912

Statistica, Makedonie și Epir, In: Almanah Macedo-Român, Anul IV-1903, Bucuresci 1903

STAVRIJANOS Leften, Balkan posle 1453 godine, Beograd 2005

STURDZA A. Démetre, L'activité de l'Académie Roumaine de 1884 à 1905, Bucarest 1905

ȘADIMA D., Vlahiți di Turya, In: Almanah Macedo-Român, Anul IV-1903, Bucuresci 1903

Școala Româna din Gopeși și Dimitrie Gh. Cosmescu-Fondatorul ei, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța 1900

ŠULEK Vladimir, Diplomatska historija Centralnih Sila, 1882-1915, Prvi svezak, Zagreb 1938

САЈКОСКИ Ѓорѓија, Власите во Кичево во почетокот на XX век, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

СИДОВСКИ Кочо, Италија и Македонија од крајот на XIX век до 1909 година, Скопје 1994

СИДОВСКИ Кочо, Мисијата на лазаристите и ароманското прашање во Македонија, In: Документи, VII/1, Скопје 2010

СИДОВСКИ Кочо, Односот на Италија спрема активноста на романската пропаганда во Македонија (крајот на XIX и почетокот на XX век), In: ГИНИ, 48/1-2, Скопје 2004

СИДОВСКИ Кочо, Романската политика кон Македонија и нејзиниот однос кон Ароманците, In: Документи, V/3, Скопје 2008

СИДОВСКИ Кочо, Ставот на Италија кон ароманското прашање од крајот на XIX век до крајот на Првата светска војна, In: Документи, V/2, Скопје 2008

СИДОВСКИ Кочо, Учувството на Ароманците во Илинденското востание и нивната соработка со македонскиот народ, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

СИЛЯНОВ Христо, Освободителните борби на Македонија, том I-II (II фототипно изд.), Софија 1983

СИЛЯНОВ Христо, Писма и изповеди на един четник, Спомени от Странджа, От Витоша до Грамос, Съставителство и редакция Михаил Неделчев, Софија 1984

СИМОВСКИ Тодор, За учеството на малцинствата во Илинденското востание, In: Илинденски зборник 1903-1953, Скопје 1953

Списъкъ на осъденитѣ и изпратенитѣ на заточение учители, свещеници, граждани и селяни въ началото на 1901 год., In: Ил. Илинденъ, год. X, кн. 5 (95), Софија 1938

Спомени на Михаил Наумов Чеков, In: Зб. Илинденско-Преображенско въстание 1903-1968, Софија 1968

Спомени и биографии на илинденци (Избор, редакция и коментар, Александар Крстевски-Кошка), Битола 1993

Спомени, С. Арсов, П. Къашев, Л. Церов, Г.П. Христов, А. Андреев, Г. Паланчев, Л. Димитров, Скопје 1997

СТОИЧОВСКИ Благој, Крушевските афери од 1902 година, In: Историја, VI/2, Скопје 1970

ШАЛДЕВЪ Хр., Екзархъ Йосифъ 1 за задачата на Екзархията следъ 1887 год., In: Ил. Илинденъ, год. VIII, кн. 9 (79), Софија 1936

ШАЛДЕВЪ Христо, Аргиръ Накровъ Манасиевъ, In: Ил. Илинденъ, год. V, кн. 2 (42), Софија 1932

ШАЛДЕВЪ Христо, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ планина, In: Ил. Илинденъ, год. IV, кн. 4 (34), Софија 1931

ШАПКАРЕВ К., За възраждането на българщината в Македонија, Неиздадени записки и писма, Съставителство и редакция: Илија Тодоров и Николај Жечев, Софија 1984

ШАПКАРЕВЪ А. К., Кратко историкогеографско описание на градоветѣ Охридъ и Струга, In: Сборник на Българското книжовно дружество, кн.I, Софија 1901

ΣΑΡΑΝΤΗΣ Κ. Π. Θεόδωρος, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών, Αθήνα 1977

ΣΙΩΚΗΣ Δημ. Νικόλαος, Ο μακεδονομάχος ιατρός Ιωάννης Αργυρόπουλος - 1852-1920- μεσα από τις σελίδες μιας ανέκδοτης εξιστόρησης του Βίου και της

Εθνικής δράσης του, Επιστημονικό Συνέδριο "Μακεδονικός Αγών", In: 100 χρόνια από το θάνατο του Παύλου Μελά, 12-13 Νοεμβρίου 2004, Θεσσαλονίκη 2006

ΣΚΕΝΔΕΡΗ Χ. Κων., Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχόπολεως, Αθήνα 1928

ΣΧΙΝΑ Θ. Νικολάου, Μακεδονίας, Ηπείρου Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας, Αθήνα 1886

TACIT Nicolae, Școala de la Sfinții Apostoli, In: Caietele, Școala de la Sfinții Apostoli, 1, București 2006

TANAȘOCA Anca - TANAȘOCA Șerban Nicolae, Unitate romanică și diversitate balcanică, Contribuții la istoria romanității balcanice, București 2004

TANAȘOCA Șerban Nicolae, Aperçus of the history of Balkan romanity, In: Răzvan Theodorescu and Leland Conley Barrows, Politics and culture in Southeastern Europe, Bucharest 2001

TANAȘOCA Șerban Nicolae, Christian Tell și "chestiunea aromânească" în lumina unor documente inedite, In: Sud-estul și contextul European, V, București 1996

TANAȘOCA Șerban Nicolae, Din istoria „chestiunii aromânești”: O încercare eșuată de compromis între elenism și românism în eparhia Grebenei în anul 1867, In: Revista istorică, IX/3-4, București 1998

TANAȘOCA Șerban Nicolae, Un izvor inedit privitor la istoria aromânilor din regiunea Veriei, In: Almanah macedo-român, București 1992

THUNMANN Johann, Untersuchungen über die geschichte der östlichen Europäischen Völker, Leipzig 1774

ȚÎRCOMNICU Emil, Chestiunea aromânească până la pacea de la București, In: Perenitatea Vlahilor în Balcani, V-a, Constanța 1999

ȚOVARU S., Problema școalei românești din Balcani, București 1934

ТОМОСКИ Т., Еден опис на Македонија од 1905 година, In: Историја, V/2, Скопје 1969

ТОПУЗОВСКИ Кочо, Питу Гули (1865-1903), Живот и потоа, Скопје 2003

ТРАЙЧЕВ Георги, Отпразднуването празника на Св. Св. Кирилъ и Методий въ гр. Съръ, In: Ил. Илинденъ, год. III, кн. 4 (24), София 1930

ТРАЈАНОВСКИ Александар, Бугарската Егзархија и македонското националноослободително движење (1893-1908), Скопје 1982

ТРАЈАНОВСКИ Александар и Сидоровска-Чуповска Силвана, Влашките црковно-училишни општини во Македонија и влијанието на романската пропаганда (1856-1905), In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

ТРАЈАНОВСКИ Александар, Црковно-училишните општини во Битола и нивната улога во системот на образованието, In: Зб. Воспитанието и образованието во Битола, Развој и перспективи, Битола 1990

ТРАЈАНОВСКИ Александар, Црковно-училишните општини во Македонија, Скопје 1988

ТРАЈАНОВСКИ Тодор, Власите во Охрид, Охрид 1999

ТРАЈАНОВСКИ Тодор, Влашките родови во Струшко: прилог кон историјата на народностите во Македонија, Скопје 1979

ТРАЈАН Тодор, Ароманите на балканските простори низ XX век- Статистика (Почеток на XX век, почеток на XXI век), In: Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт ираде, Битола 2005

ТРИФУНОСКИ Ф. Јован, Битољско-Прилепска котлина, Антропогеографска проучавања, Београд 1998

ТРИФУНОСКИ Ф. Јован, Варошица Крушево, Прилог проучавању варошица у Н.Р. Македонији, Гласник етнографског института Српске академије наука, књ. IV-VI, Београд, 1955-1957

ТРИФУНОСКИ Ф. Јован, Гопеш, Годишен зборник на филозофски факултет, Природно-математички оддел, кн. 9, Скопје 1957

ТРПКОСКИ-ТРПКУ Ј. Вангел, Власите на Балканот, Скопје 1986

ΤΟΠΑΛΗΣ Αναστασίος, Τα χωριά Ανω και Κάτω Μπεάλα, λιμνολεκάνη Στρούγκα- Αχριδας, In: Μακεδονικά 12, Θεσσαλονίκη 1972

ΤΣΑΛΛΗ Γ. Παντελή, Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903, Θεσσαλονίκη 1932

ΤΣΑΜΗ Λ. Αντιγόνη, Το Πισοδέρι Φλώρινας στο πέραςμα των αιώνων, Θεσσαλονίκη 1992

ΤΣΙΡΟΣ Γ. Ζήκος, Η Βλάστη (τέως Μπλάτσι), τόμοι 1-3, Θεσσαλονίκη 1964

ЦЕЛАКОВСКИ Никола, Власи во солунските затвори (1906-1907), In: Симпозиум 100 години од прокламирањето на империјалниот акт Ираде, Битола 2005

ЦЪПЕНКОВЪ М., Войвода Стефо Николовъ Скендеръ, In: Македония, кн. II, София 1903

ЦИНЗОВ Лазар, Село Добърско, Връстеник на България (Електронно издателство LiterNet), Варна 2007

UN NIVIȘTEAN, Niveasta ică Niveasca, In: Revista Pindul, I/5, s.l 1899

UN RAMÂNU A PINDULUI, Către Românii respândiți in tute părțile a locului, In: Frățilia intru Dreptate, I/5, Bucuresci 1880

UN ROUMAIN DE MACÉDOINE, Les Roumains Macédoniens et les intrigues étrangères, Bucuresci 1892

UN VALAQUE DU PINDE, Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman, s.l 1886

UN VALAQUE EPIROTE, Refutation d'une brochure grecque, Extrait du Courrier d'Orient, s.l 1879

VELICU I. I., Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de redeșteptare a Românilor Macedoneni, In: Revista istorică Română, XI-XII, s.l 1941-1942

VILLARI Luigi, The Balkan question, The present condition of the Balkans and of European responsibilities, New York 1905

VIRGILJ Amadori Giovanni, La questione Rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) e la politica Italiana, Volume Primo, Bitonto 1908

VOLOAGĂ I., Comuna Perivole, In: Lumina (Bitolia), V/3, București 1907

ВАЙГАНДЪ Густавъ, Аромжне, Етнографическо-Филологическо-Историческо издирвания на тъй наречения народъ Македо-Ромжне или Цинцаре, Варна 1899

ВАНЧЕВ Йордан, Социален състав и брой на участниците в кресненско-разложкото въстание през 1878Г., In: Зб. Кресненско-Разложкото Въстание 1878, София 1970

ВАСИЛЕВЪ Наумъ, Пелистерското сражение на 22 септември 1903 година, In: Ил. Илинденъ, год. VI, кн. 7 (57), София 1934

ВЪСТИТЕЛЕВЪ, Бълѣжки върху кознитъ и домогванията на елинизма въ Македония отъ най ново врѣме, София 1904

ВОЈВОДИЋ Михаило, Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд 1988

ΒΑΚΟΥΦΑΡΗΣ Δ. Περίκλής, Η ιστορική Κλεισούρα Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 2005

ΒΟΓΑΣ Αναστάσης, Φλάμπουρο Φλωρίνης, 1861-1944, Φλώρινα 1993

ΒΟΥΛΤΣΙΑΔΗΣ Κ. Γεώργιος, Η Προσωπιάνη μέσα από την ιστορία, Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία, 1450-1994, Θεσσαλονίκη 1995

WACE A.J.B and THOMPSON M.S., The nomads of the Balkans, An account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus, London 1914

WEIGAND Gustav, Die sprache der Olympo-Walachen, Nebst einer einleitung über land und leute, Leipzig 1888

WEIGAND Gustav, Vlacho-Meglen, Eine ethnographisch-philologische untersuchung, Leipzig 1892

WINNIFRITH T.J., Власи, Историја на еден балкански народ, Велес 1999

ZBUCHEA Gheorghe, O istorie a Românilor din Peninsula Balcanică, Secolul XVIII-XX, București 1999

ZBUCHEA Gheorghe, Relațiile României cu sud-estul European la începutul secolului al XX-lea (1900-1912), București 1999

ZOGRAFU C. și G. МИHCI, Orașelul Resna și Comuna Iancoveți, In: Lumina II/7-8, Bitolia 1904

- ZUCA G., Comuna Gopeși, In: Lumina (Bitolia), III/7-8, București 1905
ZUCA George, Dimitrie Cantemir, In: Frățilia, I/4, Bucuresci 1901
ZUCA G., Miron Costin, In: Frățilia, I/2, Bucuresci 1901
ZUCA G., Români din Tesalia și Epir, In: Lumina (Bitolia), I/11, București 1903
ZUCA G., Schițe biografice și istorice, In: Frățilia, I/1, Bucuresci 1901
ZUCA Theodor, Samarina, In: Lumina (Grebena), I/4, București 1936
ЗБУКА Ѓеорѓе, Апостол Маргарит, In: Зб. Власите на Балканот, Скопје 2005

4. Весници

- Crușova – Numer occasional – (București), 1903
Ecoul Macedoniei (București), 1903
Familia (Buda-Pesta/Oradea Mare), 1866-1867, 1878, 1880, 1889
Gazeta Macedoniei (București), 1897-1898
Илинденъ (София), 1923, 1925-1926
La revue diplomatique (Paris), 1897
Macedonia (București), 1901
Peninsula Balcanica (București), 1893-1894, 1900
Românul de la Pind (București), 1903-1904

ПОКАЗАТЕЛ

А

- Абација 306-308, 321, 345
Абаџи Гушу 388
Абдул Керим Паша 357
Абдул Хамид II 215-216, 219, 228
Абедин 161
Абелеану Димитри 94, 98, 149, 180, 248, 250
Авдела 41, 43-44, 57-60, 73, 79, 89, 91, 94-95, 99, 102-103, 106, 111-112, 115, 117-118, 154, 162, 176, 189, 238, 245, 247, 278, 280, 314, 319-320, 331, 336, 339
Авделиоти 102, 278
Аверќи Архимандрит 89-98, 103, 106, 134, 237
Аврамов Михо 368
Австриец 305
Австрија 17, 85, 204, 230, 311, 345
Австро-Унгарија 138-139, 153, 200-201, 218, 229, 306, 344-346, 358, 361
Автономна Македонија 402
Агиотафигис Григориј 155
Агоп Ефенди 268
Акарнанија 127
Алабакот Наумов Иван 388
Албанецот/Shqipëtari/Albanezul (весник) 359
Албанија 8, 12, 22, 33, 36, 40, 52, 72-74, 98, 119, 142, 146, 154, 160, 163, 189, 213, 215, 217, 244, 248, 256-258, 266, 314-315, 318, 321-322, 325, 330, 340, 348-349, 359-360, 381, 411
Албано-Македонија 360
Албано-Романски институт 359
Албанска Лига (в. Призренска лига)
Албанско-Влашка федерација 360
Албанско движење 350
Албанци/Албанец 14, 22, 32, 40, 47-50, 64, 147, 151-152, 154, 169, 190, 199, 204, 220, 349, 358-361, 389-390, 397
Albina Pindului (списание) 133
Ал Деспул Кушу 163
Александар (охридско-преспански митрополит) 233, 266
Александар Македонски 192
Александри Василе 171
Алекси Влаот 161
Али ага 167
Алиботуш 59
Али-паша 82, 100
Али Паша Јанински 149, 205, 401
Алистратик 58
Almanah Macedo-Român 68, 324
Ал Пипи Димлу 232
Амина 340
Анаселичка каза 44, 70
Ангелеску Ј. 93
Англија 347
Англичани 149
Андруцу 191, 195
Ановлахија 102
Анри М. 304
Антим митрополит-примат 220-221, 223-228, 231, 240, 333, 410
Антиохиска Патријаршија 33
Антонеску (учителка) 182
Аос 142

- Апел на Македо-Романски комитет 28-29, 33, 84, 347
 Апостолеску Агатиа 182
 Апостолеску Филип 94-95, 98, 111, 177, 277, 285
 Апчев (преведувач) 184
 Аравандинос 38
 Араја Зику 190
 Арапи 147
 Аргирокастро 148
 Аргиропулос д-р 264
 Арденица (манастир) 16
 Арзач 59
 Арион Константин 308, 320-322
 Армата 256
 Армиро 256, 294
 Ароманец 88-89, 109, 273-274, 316
 Аромански јазик 77, 121, 127, 177, 233, 241, 270, 272-275
 Аромански литургиер 16
 Аромански народ 27
 Ароманци 9-10, 23, 28, 29, 41, 59, 73, 127, 154, 203, 209, 215, 270-271, 273, 275-276, 280, 292, 316-317, 386, 389-390
 Арсов Славејко 393
 Арсов Ташко 378
 Арта 141-142, 148, 152
 Архангел Михаил (манастир кај Ошин) 245
 Арџинтару (семејство) 298
 Арџинтеану Јанку 190, 270, 409
 Арџинтеану Јон (в. Арџинтеану Јанку)
 Асанлија 60
 Аслан (романски парламентарец) 286
 Аспропотамо 57-58, 60, 95, 147
 Атанасеску Хаџи Стерјо Димитри 7, 83-87, 100-102, 117, 129, 133, 177, 214, 217, 222, 272-273, 285, 409
 Атанаску Константин 188
 Атина 6, 122, 125, 141-142, 144, 148-149, 180, 191-192, 226, 231, 237, 243, 247, 263-265, 276, 278, 289, 306-307, 309-310, 322, 336-337, 345
 Атлантски океан 33
 Ахмед (исламизиран Влава од Велес) 197
 Ацев Петар 370
 Ашлак Таќи (Таќу) 380-381, 395
- Б**
- Баба Гона 368
 Бабадаг 143
 Багав Андреј 19, 94, 98, 269-272, 409
 Багатела Н. 184-185
 Бадбара Пено 368
 Бадралекси Димитри 91, 98, 111, 237
 Бадралекси Јорџи 237
 Бадралекси Павле 163
 Бадралекси Петре 163, 237
 Баждавела (семејство) 405
 Баждаров Георги 379
 Базравица 47
 Базили Александар 346
 Бајчошев Стојан 368
 Баламаче Хараламб 216
 Баламачи Ј. 151
 Балкан 8, 11-12, 15-16, 19-20, 23, 25, 27-29, 31-32, 35, 37, 40, 49, 64, 77-78, 118, 139-141, 143, 145, 147, 157, 171-178, 181, 196-197, 200, 209, 216, 218, 222, 226, 229, 294, 301-302, 304-306, 310, 312, 321, 324, 329, 344-348, 359, 361, 407, 410

- Балкански војни 32, 41, 115, 392, 411
- Балкански држави 198, 243, 289-290, 343, 358, 407
- Балтаџиев Стојан 368
- Балтино 43, 291
- Балческу Николае 24-25
- Баљу (семејство) 405
- Баљу Николаки (Никола) 381, 390
- Банат 17, 135, 200
- Банско 166-167
- Бања (село во Кочанско) 60
- Бања (село во Разлошко) 165, 167
- Бараку Јани 278, 319-320
- Барболов Георги (автор) 99, 214
- Барбулеску Илије (автор) 386
- Барда Алекси 89, 111
- Баровица 54, 72, 352, 366, 368
- Барон Пасети 213
- Барон вон дер Голц Паша 316
- Бартлет Елис (автор) 292
- Барцо Стефан 373, 392-393
- Батал (семејство) 405
- Батал Перикле д-р 396
- Бахтијар паша 397, 401
- Бацарија (семејство) 405
- Бацарија Никола 35, 40, 51, 190, 249, 274, 329
- Бацарија Какуша 396
- Бачево 59
- Бачов Христо 368
- Беза Марку 190, 267, 276
- Бей браќа (капидани) 148
- Бек маршал 311
- Бела на Пинд 111
- Белгија 66
- Белград 354-355, 357
- Белемаче Константин 7, 172, 175, 186, 232, 267-268, 357, 409
- Белица 59, 165-166, 169
- Белкамен 47-48, 129-130, 163, 169, 189, 254, 331, 340, 360, 372
- Белогинци 59
- Белувче Ванѓу 380
- Бенедикт (пелагониски митрополит) 86-87, 100-101, 177, 199
- Бер 55-56, 111, 148, 176, 189, 216, 237, 247, 250, 260, 315, 320, 322, 324, 330, 339, 364, 382
- Берар Виктор (автор) 7, 46, 77, 102, 116, 348
- Берат 55, 149, 216, 220, 228, 256-257, 314, 322, 333
- Бератска епархија 228
- Бербери Наум 337
- Бербери Симу 190, 319-320
- Берл Алфред 348
- Берлин 138-139, 145-146, 153-154, 203, 346
- Берлински конгрес 137, 139, 141-142, 145-146, 153-154, 157, 159, 175, 187, 199-200, 210, 243
- Берлински мировен договор 138, 143, 146
- Бернарди Темистокле Филипо 49, 244
- Берска каза 55
- Берско 162, 237, 244, 292, 381
- Бесарабија 26, 84, 135, 138-139, 154
- Бесфина 169, 376
- Бешишта 53
- Бигам Клив (автор) 292
- Бигла (премин) 391
- Бизанти Александрина 182
- Бизмарк 151
- Бирислав 53, 247, 257, 330, 339, 365, 366-368, 395
- Бистрица (река) 36, 123, 142

- Бистрица (село) 59
 Битику А. 250
 Битка кај Локвата 376
 Биткуќи 46
 Битола 6-7, 18, 41, 48-50, 63-64, 69, 77-78, 80, 86, 100-101, 107, 113, 116-117, 119-121, 123, 125-126, 144, 151, 157, 161, 163, 169, 173, 176, 180, 182, 185, 188-191, 195, 198-199, 203-204, 206-208, 216, 219, 232, 234-235, 240, 242, 244, 247, 249-250, 253, 256, 258, 260, 263-266, 268-269, 271-272, 277-282, 284-285, 287-288, 292, 296, 302-303, 308, 312, 316, 318-320, 323-324, 328-329, 331-333, 336-342, 345, 347-349, 353-356, 360, 372, 374-375, 379, 381, 383-384, 390, 394-395, 397, 400, 404-405, 410
 Битолска каза 43, 49
 Битолски вилает 36, 42-43, 49, 63-65, 67, 69, 102, 188, 216, 330-331, 355-357, 401, 403, 405
 Битолски затвор 86, 373
 Битолски револуционерен округ 381
 Битолско 161, 207, 262, 278, 288, 295, 318, 356, 364, 370-371, 378, 398
 Битолчани 188-190, 242, 279, 282-283, 318, 340
 Битоски Крсте (автор) 79, 390
 Бичола Јорџи 316
 Бицови браќа 380
 Бјаса 57-59, 96, 162, 180, 248
 Благоевски Бранко (автор) 390
 Блант Џон 185, 250
 Блиски Исток 302
 Бобеску (семејство) 298
 Бобоша Георги 169
 Богомила 56
 Боди Димитрие 208, 354, 357
 Бодрум 149
 Боереску Василе 144, 201
 Бождово 59, 379
 Божово 43
 Боздак 59
 Бозов Пано 368
 Бојаци-Грамослијата Кола 370, 380-381
 Бојаци Михаил 11, 15, 18-20, 28, 31
 Болгарска граматика 11
 Болград 26
 Болиак Чезар 25-26, 33, 85, 90
 Болинтинану Димитрие 11, 25, 27, 29-32, 86
 Болинтинану Димитри (друштво) 324
 Бонети Аугусто 201-207
 Борен 60
 Борис (бугарски кнез) 302
 Борјар Тирчу 370
 Борјар Тодор 7, 370-371, 388
 Бортоли Антонио 13
 Босна и Херцеговина 230
 Ботов Гино 368
 Боцарис 191, 195
 Боцин Ѓорѓи 368
 Бошку (семејство) 405
 Брага Севолд (автор) 143
 Браила 358
 Бранков Д.М. (автор) 47
 Братер К. (автор) 220
 Братиану Димитрие 25, 139, 143, 171-172
 Братиану Јон 30, 137, 154, 172, 309-310
 Братиану Јонел 229
 Бреаза 257
 Брезеану Стелиан (автор) 21

- Брезница 48, 376
 Брејлсфорд Ноел Хенри (автор)
 42, 66, 181, 301
 Бриндизи 12
 Брисел 203
 Бугари 10, 14, 38, 40-41, 49-50, 54,
 59, 72, 125, 140, 145, 160, 168, 170,
 192, 213, 216, 220, 230, 239, 244,
 275, 301, 306, 309, 339, 351, 366,
 383, 386, 389-390, 397-398, 401-402,
 404
 Бугарија 6, 8, 59, 68, 120, 135, 139-
 140, 145, 157, 160, 164, 211, 226,
 230, 289, 301-306, 309-311, 336,
 344-345, 351-353, 358, 384, 402-404
 Бугарин 69, 263, 273, 352, 389
 Бугарска Егзархија 10, 47, 109-110,
 122-123, 144, 197, 201, 211, 218,
 230, 239, 334, 337, 350-352, 370, 389
 Бугарска пропаганда 141, 191, 350-
 352, 407
 Бугарски егзарх 49, 211, 213, 217,
 220, 228, 231, 239-240, 337, 351-353
 Бугарски комитет 170, 379, 384
 Бугарски патријарх Кирил (ав-
 тор) 86, 169
 Бугарско кнежевство 138, 303, 350,
 383
 Будим 17, 27
 Будимерци 53
 Будимпешта 221
 Будина Вангел 376
 Буждовеану Танасе (автор) 12
 Буквар на Атанасеску 86-87
 Букле (семејство) 53
 Буковала 191, 195
 Буковина 135
 Букурешки мировен договор
 (1913) 7
 Букурешкиот мир (1812) 26
 Букурешт 6, 9, 27-29, 33, 69, 80, 83-
 84, 87-88, 90, 92-97, 99-100, 102-
 103, 105, 107-108, 112-116, 118, 121,
 125-127, 129, 133-134, 138, 153-154,
 172-175, 182-183, 186-187, 192, 199,
 201-202, 204-205, 213, 215, 220-223,
 225, 228-232, 237, 243-244, 248, 252,
 258-259, 261-262, 268-273, 276, 279-
 280, 283-287, 299, 301-306, 309-311,
 313, 320, 322, 324, 328-329, 334, 336-
 337, 345, 347, 350-351, 356, 358-359,
 361, 372, 383-385, 387-388, 390, 400,
 403-405, 408-409
 Булгар милет 389
 Bulletin d'Orient (весник) 67
 Бунбаширов Тано 368
 Бунеа Аугустин 203
 Буниш 61, 318
 Бурада Теодор (автор) 7, 24, 50,
 89, 100, 112, 117, 180, 248
 Бурак (семејство) 405
 Бурак Тега 388
 Бургорел Ж. 66
 Буша (семејство) 405
 Буше Захарија 277
 Бушмани 19
- В**
- Вадраханис Јоанис 264
 Вајганд Густав (автор) 7, 16, 44, 49-
 50, 54, 56-57, 64, 66, 69, 71-74, 121,
 126, 185, 251, 253, 365
 Vallachus Voscopolitanus et Масе-
 до 18
 Валовишта 58
 Валода 55
 Вангел Влашето 363, 376
 Вангели Дину 390

- Ванку Милан (автор) 390
 Ванутели Серафино 200, 202
 Вануф Михали 368
 Вардар 78
 Варна 305, 310
 Варнава (свештеник) 94
 Василев Ѓорѓи (Ѓоко) 364, 380
 Василе Коста 292
 Василеску Н. 401
 Васил од Љубетино 379
 Васил од Пљаса (капетан) 163
 Ватикан 198, 200-203, 205, 207, 209,
 345, 348
 Вафијадис Димитрис 264
 Вевчани 53
 Вејс Алан (автор) 7, 55, 71
 Велес 41, 56-57, 119, 123, 189, 197,
 255-256, 295, 312, 328, 331
 Велестино 150
 Велешанец 145
 Велешани 328
 Велешка епархија 350
 Велешка каза 56, 331
 Велигден 101, 124
 Велиѓану Јорѓи 195
 Велика Британија 66, 343, 346-347
 Венеција 12-15, 21
 Вергилиј 128
 Верковиќ Стефан 68
 Вермион (в. Каракамен)
 Вестителев (автор) 263
 Ветерник 49
 Виена 11-12, 16-18, 121, 138, 199-
 200, 203-204, 213, 230, 306, 309,
 322, 344-345, 403
 Виничка афера 302
 В'зем 59
 Вилари Луици (автор) 383
 Вирџил Амадори Џовани (автор)
 93
 Висока Порта 29-31, 140-142, 147,
 154, 159, 200, 210-215, 218-224,
 226, 290, 323, 334, 343
 Вистина/Adevêrul (весник) 401
 Витоша (весник) 173
 Вишни 53, 381
 Влав 22, 27, 38, 63, 74, 85, 89, 128,
 134, 141, 158, 160-161, 166, 169,
 197, 207, 217, 221-222, 242, 269,
 312, 363-364, 377, 382, 390, 408-409
 Влавот Ѓорѓи (комита) 378
 Влавот Кољо 374
 Владика Никола 318
 Влајков Пено 368
 Влаинка 74, 182, 277
 Влаот Коста 169
 Влаот Кузма 364
 Влаот Нако 364
 Влаот Христо 364
 Власи 6, 8-12, 14-33, 35, 37-61, 63-68,
 70-75, 78, 84, 87, 88, 92-96, 99, 104-
 105, 108-111, 119-123, 126-129, 131-
 135, 139-141, 144-157, 159-166, 168-
 175, 178-186, 188-190, 192, 195-214,
 216-222, 228-229, 232, 238-241, 243-
 245, 247, 249, 251-255, 260, 262,
 267, 269, 271-272, 276-280, 282, 284,
 286-288, 290-296, 298-299, 301-303,
 307, 309-312, 314, 316-318, 321, 323,
 327, 334-336, 338-340, 345, 347-361,
 363-367, 369-372, 374-383, 385-391,
 395-397, 399-400, 402-403, 405, 408-
 411
 Власи гркомани 10, 56, 114, 121,
 195, 234-235, 242-243, 246, 264,
 266-267, 278, 282, 284, 337-338, 350,

- 353, 357, 372, 382, 389, 393, 397, 404, 408
- Власи егзархисти 352, 367, 370, 378, 404
- Власи патријаршисти 188, 295, 389-390, 397
- Власи романизирани 10, 121, 124, 129, 212, 234-236, 238, 266, 280, 296, 337, 341, 357, 378, 408
- Власи романофили 75, 337, 351, 356, 370, 408
- Власи србомани 357
- Влахи 59, 168
- Влахија (в. Голема Влахија)
- Влахови (семејство) 376
- Влахојани 106, 248
- Влахо-Клисура 28, 30, 42, 45-46, 55, 60, 78-83, 94, 102, 106-108, 117-119, 121, 125, 162, 169, 176, 182, 189, 194-195, 214, 232, 235-236, 240, 245, 247, 256, 260, 262-265, 267, 297, 331, 339, 354, 378, 391-392, 398-399
- Влахо-клисурци (клисурчани) 30, 81, 82, 194, 232, 265, 319, 378
- Влахо-Ливада (в. Влахо-Ливади)
- Влахо-Ливади 57, 125, 256, 266
- Влахо-Меглен 53, 55, 366
- Влашка 20, 21, 23-26, 28, 33, 83-84, 88, 135
- Влашка Блаца 43-44, 60, 79, 94, 184-185, 317, 321, 378, 381
- Влашки јазик 9, 11, 14- 24, 26-28, 44-47, 50, 54-55, 57, 71-72, 81, 83-84, 86-87, 89, 99-100, 102, 104-105, 119-120, 123-124, 127, 129, 134, 144, 174-175, 181, 183, 186-187, 189, 194-195, 211-212, 214-215, 232-233, 239, 241-244, 246-247, 267-276, 298-299, 314, 324, 338-339, 354, 357, 409-410
- Влашки народ 8, 17, 21, 23-25, 33, 150-152, 217-218, 222, 225, 271, 276, 297, 299, 307, 350-351, 408-409, 411
- Влашко 86, 276
- Влашко маало во Скопје 41
- Влашко прашање 6-8, 11, 20, 27, 136-137, 145, 196-197, 202, 209, 211, 213-214, 222, 230-231, 241, 244, 295, 297-298, 301, 311, 333-334, 342-346, 348, 357, 386, 410
- В'мбел 374
- Вовос 264
- Воден 56, 60, 364, 378
- Воденска каза 44
- Воденско 42
- Војданов Смиле 378
- Волос 142
- Воскополеани (семејство) 298
- Вракас 290
- Врање 41
- Врбица 60, 318
- Врета Амброзио 207-208
- Врето Јани 359
- Врховен (врховниот) Македонски Комитет (ВМК) 302-303, 305-306, 384
- Втора светска војна 409
- Вузас Јоанис 264
- Вулкан Петру 409
- Вурдуни Јоан 176
- Г**
- Габреш 374, 376
- Гага Гушу 255, 258
- Gazeta Macedoniei (весник) 277, 324
- Галата Сарај 186

- Галац 112-113
 Галишта 374, 376
 Гарбиа 392
 Гаргала Д. 151
 Гардики 57
 Гареља (капидан) 148
 Гарту Ј. 93
 Гаќи Доду Јорѓи 365, 372-373
 Гацопулос Ставрос (автор) 12
 Гацу (семејство) 405
 Гевгелија 54, 322, 330, 356
 Гевгелиска каза 53, 70
 Гевгелиско 366-367, 369, 395-396
 Гевгеличани 356
 Гега Мита 372
 Генадиј (гревенски митрополит)
 103-106
 Георгеску 91
 Георгиев Јанаки 382
 Георгиев Коста (в. Косто Влаот)
 Георгиев Петро 378
 Георгијадис Теофрастос (автор) 12
 Георгиос (крал на Грција) 152,
 306-307
 Германи 9
 Германија 66, 138, 230, 254, 343, 346
 Герџиков Михаил 367
 Гилхански хатишериф 198
 Гирс Михаил 121, 305
 Главина (семејство) 405
 Глодариу Василие 7, 49, 188-189,
 268-269
 Гога Ѓорѓи 28, 30
 Гога Јордаќе 28, 30, 80, 175
 Гога Костаќе 175
 Гога Кушу 381
 Гогу (капидан) 148
 Годлево 166
 Голема Бугарија 145, 402
 Голема Влахија 32, 145, 152, 154
 Голема Селиа (в. Долна Селиа)
 Големи сили 9, 26, 39, 142, 144,
 150, 152, 156, 198, 202, 227, 292,
 302, 306, 310, 333, 343-344, 346-
 347
 Голеску Александру 100
 Гологанов Теодосиј 211
 Голуховски Марија Агенор 229,
 311
 Гопеш 29, 40, 50, 95, 99-100, 112-
 115, 117-118, 120, 161-162, 168-169,
 182, 189, 194, 214, 220, 242, 247,
 256, 260, 277, 320, 324, 330-331,
 339, 354-355, 357, 371-372, 392-393
 Гопешанец 113, 270, 394
 Гопешани 113, 115, 129, 162, 296,
 357, 372, 393
 Гопчевик Спиридон (автор) 45,
 68, 100
 Горенци 47, 80
 Горна Белица 16, 52-53, 73, 95, 110,
 381, 397
 Горна Селиа 56, 132, 292, 339
 Горна Сушица 59
 Горна Џумаја 59, 164, 247, 257, 330,
 340, 352
 Горни Порој 58, 184, 321, 330, 352
 Горно влашко маало (Охрид) 52,
 239-240
 Горно Граматиково 42, 44, 247,
 250, 330, 339, 378
 Горно Драглиште 165-166
 Горно село 52
 Горно Спанчево 59
 Горноџумајска каза 59, 73, 164
 Горноџумајско 71, 384
 Горноџумајско востание 384
 Горцу Лаќу 370, 389

- Горчаков Александар 137
 Гостивар 60
 Гоџаман Хараламб 216, 224
 Гошо Димитри 374
 Грабова 22, 49, 257
 Грабовски (семејство) 18
 Грабовски Елена 23
 Градешница 53
 Градско 219
 Грамада 321
 Граматиково (в. Горно Грамати-
 ково)
 Грамос 45, 47-48, 54, 58, 84, 388
 Грамосјани 59, 61, 71, 180
 Грамуста 40, 45-47, 49-50
 Грандеа Григоре 19, 26-28, 93, 133,
 136
 Гребеници 256
 Гревена 38, 43, 103-106, 148, 214,
 228, 248, 291, 296-297, 332, 372, 380
 Гревенска епархија 104
 Гревенска каза 43, 70
 Гревенско 56-57, 147, 381
 Грегориј XV 407
 Грејвс 400
 Гривас 191, 195
 Григориј Охридски 239
 Грижану 98, 106
 Грк 22, 38, 109, 129-130, 144, 160,
 190, 204, 236-237, 263, 273, 312,
 319, 375, 389
 Грко-Власи 400
 Грмина Таќи 370
 Грнчаров Иван 167
 Груев Даме 383
 Грулич Рудолф (автор) 79
 Грци 5, 10, 17, 21, 32, 35, 37-40, 44,
 55, 72, 78-79, 81, 95, 109, 114-115,
 119-121, 123-124, 126-128, 140-141,
 145, 147, 150-151, 156, 168, 174,
 178-179, 181, 183, 192, 200, 204,
 213, 216, 219-220, 231-232, 234, 238,
 243-244, 248, 255, 275, 288, 294,
 296, 299, 301, 306-307, 310, 312-313,
 316, 321, 336, 339, 341, 360, 370-
 371, 389-390, 397, 399, 408
 Грција 6, 25, 33, 40, 42, 67, 72, 88,
 120, 122-123, 126-127, 129, 141-144,
 146, 150-156, 191-192, 195, 197,
 210-211, 213, 215, 228-229, 254, 263,
 265-266, 288-294, 301, 306-307, 309,
 316, 319, 337, 344, 353, 358, 360-
 361, 380-381, 411
 Грчка патријаршиска општина
 17, 77, 120, 131, 177, 179, 234, 238,
 335-336, 357
 Грчка пропаганда 5-6, 14, 46, 91,
 99, 126-127, 129, 134, 174, 178, 210,
 237, 240, 244, 255, 262-267, 271,
 278, 282-283, 298, 309, 321, 327,
 344, 350, 354, 370, 407-408, 410-411
 Грчко-Турска војна (1897) 229, 231,
 239, 287, 289-290, 292, 297, 306,
 336, 355
 Гули Питу 371, 387-388, 401, 404
 Гуљов Лука 377
 Гуљоти Јоан 94
 Гума Јорји 91
 Гумени Ташула 378
 Густо Димитрие 96
- Д**
 Дабижа Косту 7, 364, 371, 373, 381
 Д'Аубињи 230
 Давелис 290
 Дакија 23
 Дако-Романци 18
 Далавир Кицу 389

- Даламетра Јоан 190
 Дамаши 106, 150
 Дамаш Унчу 365, 372-373
 Дамбовица (весник) 27-28
 Данаил Москополецот 14
 Дан Василе 94, 116
 Дан Д. 318-319
 Данга Б. 368
 Данѓели 47-48
 Данте 91
 Д'арагона ди Кастелмола Гаетани 63-64
 Дарвари (семејство) 18
 Дарвари Јорџи 16
 Дарлајани Муша 365
 Даскалеску К. 24
 Даскалов Георги (автор) 100, 214
 Дауги Јорџи 91, 98, 106, 112, 133, 146
 Дафин браќа 110
 Дванаесет апостоли (маало) 60
 Двојна Монархија, в. Австро-Унгарија
 Дебар 165
 Де Визарт 341
 Де Корти 152
 Де Кох 341
 Делакамара (автор) 55
 Делијанис Теодорос 163
 Де Линш Георге 144-145, 192
 Делчев Гоце 364, 376
 Деметреску А. 93
 Демирхисарска каза 164
 Демир-Хисарско 382, 398
 Дениску 50
 Дера (семејство) 18, 23
 Дервиш Паша 175, 217
 Дешов Стојан 368
 Диаманди - Аминччанул Василе (автор) 16, 100
 Диаманди Василие 37, 68, 316
 Диаманди Стерие (автор) 79, 89, 209, 322
 Дијар Бекир 374
 Димитар Кехајата 379
 Димитри Јани 244-245
 Димитриу Андреа 264
 Димитри Христо 242
 Димитров Дејан 378
 Димитров Стојан 303
 Димица Јорџи 195
 Димов Андреја 388
 Димов В'чо 368
 Димоние Ванчу 110
 Димоние Јаков 110
 Димоние Михаил 316
 Димчев Димо 10
 Динискиоти (семејство) 405
 Динискиоти Тома 250
 Динча Таќи 364, 373
 Дионисиј V 211, 246
 Дича (семејство) 41
 Д'мбени 374, 376, 391
 Добролишта 47
 Добрско 165-166
 Добруца 136, 153, 229, 304-305, 353
 Дојков Нако 380
 Дојнов Дојно (автор) 160-161, 165, 168
 Доксат 60
 Докторов Илија 366
 Доку Санду 388
 Долјани 55-56, 317, 322, 330, 339
 Долна Белица 52-53, 73, 110, 197, 254
 Долна Селиа 41, 56, 71, 89, 91, 96, 111, 115, 117, 163, 189, 237, 247, 320, 330-331, 339, 382
 Долна Џумаја 57, 59, 184, 321

- Долно Влашко маало 52, 84, 378
 Долно Драглиште 165-166
 Долно село 52
 Долно Шел (в. Долна Селиа)
 Дореви (семејство) 51
 Дософтеј (архиереј) 221
 Драгическу Берчу Адина (автор)
 57, 89, 143
 Драма 60, 315
 Драмска каза 59, 73
 Драмско 382
 Драпејрон Лудовик 66
 Драч 21, 256, 322, 349
 Дреновјани 376
 Дренук 53
 Дримкол 53
 Дрита (друштво) 68, 359
 Д-р Печоли 175
 Друштво за македо-романска кул-
 тура 170-172, 174, 181, 193, 209,
 359, 402
 Дудев Митре 368
 Дума Г. 369
 Дума Лазар 68, 177, 323
 Дума Христо 340
 Думитреску Стерју 94, 98
 Дунав 18-19, 22-23, 139, 171, 190
 Дунавски Кнежевства 21, 23-24,
 26, 30-31, 90, 109, 137, 347
 Дурачка река 60
 Дуро (семејство) 57
 Дутлија 58
- Ѓ**
 Ѓавато 393
 Ѓамов Христо 380
 Ѓермани Менелас 171
 Ѓиза Коли 162
 Ѓика (трговец) 396
- Ѓика Григоре 67
 Ѓика Димитрие 171, 309
 Ѓика Димитрие Александру 83
 Ѓика Јорји 177
 Ѓика Јон 25, 171
 Ѓика Константин 235
 Ѓимбашиану Ѓ. 93
 Ѓицеа Јорји (автор) 148-149
 Ѓорѓи Бебето 378
 Ѓорѓи (комита) 376
 Ѓорѓиев Ванчо 10
 Ѓорѓиев Наке 368
 Ѓорѓиев Михаил 368
 Ѓорѓи Штерјо 368
 Ѓулека (капидан) 148
 Ѓупчев Христо 368
 Ѓуца (семејство) 405
- Е**
 Евреи 49, 365
 Евреин 273, 365
 Европа 6, 14, 16, 19, 22, 24-26, 122,
 145, 150-152, 155, 174, 203, 294,
 301, 304-305, 310
 Европска Турција 29, 63, 67, 70, 75,
 90, 106, 122, 141-142, 154, 175, 187,
 196, 210, 232, 246, 248, 257, 313,
 324
 Егејско море 36
 Египет 147, 360, 392
 Егри Деро 58
 Еди Куле 369
 Економу Д. 106
 Економу д-р 320
 Економу Михаил 115
 Ексарху (амбасадор) 192
 Елада 122
 Еласона 148, 256
 Елбасан 360, 381

Елена Доамна (лицеј) 182, 186
 Еленисмос 398
 Елеово 47-48
 Елиаде-Радулеску Јон 23-25
 Елимија 263
 Елини 129, 155
 Елино-Власи 119, 244, 336
 Елиот Чарлс (автор) 40
 Енице-Вардар 54, 365
 Еницевардарска каза 54, 73
 Енице-Вардарско 367, 369
 Епир 8, 24-25, 30-31, 33, 36, 40, 52,
 72-74, 98, 119, 137, 141-143, 146-
 148, 150, 152-153, 155-156, 163, 180,
 189, 193, 201, 203, 205, 215, 217,
 248, 256-258, 284, 314-315, 318, 322,
 330, 340, 359, 411
 Ердељска школа 18, 24
 Ерентал Алојз 229-230
 Ерменци 190, 286
 Ерте (началник на лазаристите во
 Цариград) 207
 Ерусалимска Патријаршија 33
 Етници Епитропи 263
 Етници Етерија 290
 Esoul Macedonië (весник) 67, 324,
 402
 Ечев Димо 368

Ж

Жабјанец Јосиф 380
 Жежу Науни Теодор 392
 Желегоже 47
 Желин 374, 376
 Жиков Христо 368
 Жунда (семејство) 376
 Жупаништа 376
 Журката Васил 160-161

З

Заборда (манастир во Берско) 244
 Залово 291
 Загори 14, 57-58, 60, 147-148, 180
 Загоричани
 Задгранично претставништво на
 МРО (ЗП на МРО) 364, 373-374
 Западна Европа 14, 25, 122
 Западна Македонија 42, 158, 168,
 369, 380, 399
 Зарку 79, 106, 150
 Збуќа Ѓеорѓе (автор) 21, 79, 390
 Згала Ванчу 239-240
 Здрнга (семејство) 405
 Здру Мита 42, 365, 378
 Зега (семејство) 378
 Зега Христо 65, 216, 224, 227
 Зермос 290
 Зиси Јорѓи 248
 Зисов Димитри 169
 Зисо Јанаки 377
 Зисо Петар 377
 Зисо Тити 377
 Зисо Штерјо 377
 Зису Конда 377
 Зихна 184
 Зихненска каза 58, 71
 Златарев Христо 368
 Златев Лазар 368
 Зограф Г. 106
 Зограф Димитри 277

С

Сега Аврам 367
 Сиготи 150

И

- Иванов Марко 391-392
 Ивирски Манастир 89-90
 Иго Виктор 174
 Идаре Меџлис 130, 242
 Изворов Нил 201-202
 Изет беј 223
 Иконому Јанко 51
 Илариану Ј. 93
 Илиа Анастас (в. Илиеску Ташку)
 Илиев Стерјо 169
 Илиеску Ташку 248, 257, 272, 277, 404
 Илинденско востание 9, 42, 311, 324, 352, 363-365, 370, 373, 375-376, 378, 381, 387-388, 392, 395-396, 400, 402-403, 405
 Илир 38
 Ингилизу (семејство) 405
 Инскрипција Нектарие Трпу 16
 Инцето Васил 379
 Ираде од 1905 година 411
 Исин Беј 366
 Исмаил 26
 Источна Македонија 40, 57, 164-165, 168, 184, 315
 Источна Румелија 159, 163, 168, 311
 Источно прашање 137, 343
 Истрати Константин 155, 254, 318
 Италија 15, 64, 66, 138, 146-147, 208, 344, 348-349
 Италија (весник) 147
 Италијанец 63
 Ицко Наско 377
 Ицко Штерјо 377
 Ишл 311, 403
- Ј**
 Јабланица 52
 Јадран 12, 261, 348-349
 Јамиште 60
 Јанакиев Андон 364, 382
 Јанаки Магаревчанецот 395
 Јанаки Мито 379
 Јанаки Никола 374
 Јанаки свештеник (в. Папастерју Јанаки)
 Јанев Атанас 368
 Јанев Димитри 169
 Јанев Иван 368
 Јанев Павле 160, 169
 Јанина 78, 80, 108, 126, 142, 148, 205, 216, 248-250, 256, 278, 297, 314, 322, 335, 347
 Јанински вилает 142-143, 216, 349
 Јанковец 51, 122, 170, 332, 352, 379
 Јарник Ј.У 174
 Јатру Анастасиос 337
 Јачу Буда Атанас 89
 Јачу Буда Јоан 89
 Јаш 24, 112, 115, 186, 358, 386
 Јоаким III 193, 334, 336
 Јоановиќ Никола 19
 Јоан (свештеник од Охрид) 239
 Јован Ангел 32
 Јонеску (де ла Брад) Јон 25
 Јонеску К. Георге 323-324
 Јонеску Николае 153, 171
 Јонеску Таке 67, 241, 247, 250, 257, 259, 261, 298, 305-306, 308, 310, 315-318
 Јоргаки Зиси 234
 Јорга Николае 186
 Јосиф I 49, 220, 231, 240, 353
 Јосиф (епископ долнодунавски) 171
 Јота Гушу 388
 Јоцу Заха 277

- Југозападен Балкан 12
 Југозападна Македонија 40, 45, 91,
 149, 157-160, 284, 290
 Југоисточна Албанија 12
 Југоисточна Македонија 382
 Јужна Албанија 40, 52
 Јужна Бесарабија 26
 Јужна Добруца 6, 305, 308, 345, 411
 Јужна Македонија 142-143, 221, 344
 Јунана Канакеу Штерју 367, 369
 Јурјица 43
 Јустинијана Прима 31
- К**
- Кавадарци 60
 Каваја 360
 Кавала 41, 60, 94
 Кавалиоти (семејство) 18
 Кавалиоти Теодор 13, 15
 Кавалска каза 59
 Казанија Поленаковиќ 16
 Казанфер Халил 106
 Кајларска каза 43
 Кајларско 42, 378
 Кајрети Константин 94, 98, 269, 271
 Каларити Наум 340
 Калверт Чарлс 101, 168, 199
 Каливе Бадралекси 41, 111
 Каливе Исток 51
 Каливе Мурихова 47
 Каливе Пападиа 47, 324
 Калиндеру Николае д-р 171
 Калин Камен 60
 Каличе Хајнрих 200, 202
 Калојру (семејство) 115
 Калотеску Александра 182
 Каљ (руски конзул) 339
 Камбон 310
 Кампинеану Јон 171
 Камхи Рафаел 393
 Кандрова 42, 44, 378
 Кантакузин Георге 315
 Кантакузин Ѓорѓи 205
 Кантакузин Јован 32
 Кантакузин Константин Столник
 21
 Кантемир Димитрие 21-22
 Капетанопулос Филипос 340
 Капетан Пауло (в. Јанев Павле)
 Капидан Перикле 342
 Капидан Теодор 24, 31, 54, 71, 274-
 275, 315-317
 Капиданчев Христо 368
 Капитоли 176
 Капсали Фони 262, 318
 Каравангелис Германос 228, 377
 Карадаг 59
 Карайскаки (капетан) 169
 Каракамен 41, 44, 55, 111, 157
 Каракота Јорѓи 277
 Кара Мандра 59
 Карамашин 379
 Кара Мичу (семејство) 57
 Каранциу 284
 Карасулијата Иван 369
 Каратанасов Златко (автор) 263
 Кара Тепе 60
 Караџани Јоан 93, 135-136, 146-
 147, 171, 201, 205, 223
 Караџани Стерие 106, 177
 Караџани Туљу 95
 Караци Димитрие 93
 Караџиќ Вук 11
 Караџов Иван 367
 Карбунари Сидери 188
 Кардица 150
 Кардула (семејство) 53
 Карев Никола 389

- Карликој 58
 Карол (романски крал) 96, 137-138, 175, 205, 223, 226, 229, 286, 306-307, 309, 322, 333, 345-346
 Карп Петре 96, 308, 320
 Картал 60
 Касандра 54
 Касасис Неоклес (автор) 220, 398
 Кастанија 55, 58
 Катарахја Танаси 125, 162
 Катарци 310
 Катерини 56, 189, 216, 255-256, 265, 330, 340, 378
 Катеринска каза 36-37, 56, 72-73
 Католичка пропаганда 93, 107, 198-200, 203-205, 208, 280, 358, 410
 Кахул 26
 Кацаволу (семејство) 41
 Кацанис и Дина (автори) 79
 Качамака Горчу 389
 Качојан Гаки 388
 Квинт Максим 20
 Кендро Андреа 380
 Кенеди Џ. Сер 310
 Кераца Коста Димитрија 372
 Кина 309
 Кипар 149
 Кипреос (грчки конзул) 394, 405
 Кипурио 291
 Киралеу 284
 Кирил VI (патријарх) 19
 Кирјазовски Ристо (автор) 8, 28
 Кирку Паскал 27
 Киров Мајски Никола 389-390
 Кирил Валентајн (автор) 45
 Кирхкнопф 121
 Киселиновиќ Ѓорѓе (автор) 354
 Кита Христо 377
 Кита Штерјо 377
 Китка 60
 Кичево 53, 352, 356, 371
 Клисуре (в. Влахо-Клисуре)
 Кљашев Пандо 364, 375, 377
 К'нчов Васил 36, 40, 43-44, 46, 49, 56-57, 59-61, 64, 68-74, 164, 166
 Коанда генерал 311
 Ковачев Андон 368
 Когалничану Михаил 23, 26, 30, 34, 135, 154
 Когалничану (конзул) 316
 Кодреску К. 93
 Кожани 38, 45, 157, 159, 161, 169
 Кожанска каза 45, 70
 Кожуф 367
 Козакович Димитрие 27-28, 30, 115
 Козакович Марија 27
 Козакович Петру 27
 Козарот Гаку 381
 Козма од Етолија 14
 Козма (свештеник) 245
 Кокинопло 57, 256, 266
 Коларница 60
 Колебачев Кољо 368
 Колетис Јоанис 191, 195
 Колибите на Бадралекси (в. Каливе Бадралекси)
 Колибите на Зиси 56
 Колибите Пападиа (в. Каливе Пападиа)
 Колиндрос 56
 Колокотронис (автор) 398
 Колоња 47-48
 Колумбеану Г. 93
 Кољо Влашето 363-364
 Кољо Влашки 377
 Комати (семејство) 41
 Congregatio de Propaganda Fide 407

- Коне Михаил 379
 Коница 45, 47-48, 57
 Кономлади 374-375
 Константин Белемаче (друштво) 8
 Константин Велики 128
 Константин (свештеник во Бито-ла) 338
 Константинеску Гушу 287
 Константинеску Димитри 7, 125, 205-207, 235-236, 244
 Константинеску Леон 106
 Константинеску Спиру 279, 281, 284-285
 Константинов Л. 368
 Константинопол 128, 150
 Констанца 324, 358
 Контос (семејство) 57
 Конче Лаќу 370, 388
 Конско 54, 352, 365-366, 368
 Копачу Таќа 370
 Корвин Раду 188-189, 268
 Кордеску Михаил (автор) 7, 49, 55, 64, 89, 99, 111, 179-180, 248-249, 255
 Корештата 61, 374, 376, 390
 Кормишта 58
 Корнети Никола 65, 216, 224, 227-228, 246
 Корну 55
 Корча 55, 148, 158, 170, 216, 248, 257, 260, 360
 Корчанско 375
 Косина 257
 Космеску Коста (в. Косму Коста)
 Косму Димитри 95, 98, 112-115, 117, 129
 Косму Коста 29, 89-90, 95, 190, 271, 301, 307, 327-329, 409
 Косму Никола 95, 98
 Космулеј Димитри 7, 80-81, 277-278
 Косово 321
 Косовски вилает 36, 42, 60, 65, 73-74, 247, 330-331, 335
 Коста Влах 364
 Коста Влаше 376
 Костадин (војвода) 161
 Костанди Стерие 257
 Костенарија 70, 376, 391
 Костин Мирон 21-22
 Костов Ѓорѓи 368
 Косто Влавот 169
 Костур 46, 80, 148, 158, 160, 263-264, 277, 319, 377, 380
 Костурска каза 43, 45-46
 Костурско 46-47, 80, 162, 263, 352, 363-364, 374-378, 380, 390, 397-398
 Кофос Евангелос (автор) 160
 Коџос 264
 Коча (семејство) 405
 Кочани 60, 257, 331, 340
 Кочо (војвода) 392
 Кошарица 60
 Кошка Александар 365, 372, 385, 394, 401
 Кошка Тодор 372
 Крајова 83, 175, 358
 Крал Аугуст 340, 342, 395, 397, 399
 Крампон (француски конзул) 347
 Крангу (семејство) 41
 Кранија 297
 Кратовско 61
 Кресна 159, 166, 168
 Крива Паланка 60
 Крецулеску Александру 113
 Крецулеску (чиновник во роман-ската амбасада во Рим) 201

- Криводол (в. Егри Дѐре)
Кривоаланечко 61
Кримска војна 26, 138, 198
Криспи Антон 147
Криспи Франческо 147
Крит 223, 228, 288-289, 293-294
Кригадес 291
Критски востанија 148, 210, 305
К'рлар 60
Крауково 58
Кроче Енрико 174
Крстев Ставре 368
Крсте Танче 369
Крушево 28, 41-42, 50-55, 59-60, 116-117, 119-120, 123, 169, 176, 182, 189, 214, 216, 220-221, 240, 246-248, 250, 257, 260, 277, 296, 322, 324, 326, 328, 332, 339, 352, 355-356, 370-371, 378, 380, 388-391, 396-399, 401-402, 404-405, 409
Крушевска романска општина 371
Крушевско 262, 370, 398
Крушевчанец 115-116, 355-356
Крушевчани 246, 282, 322, 352, 370-371, 380, 390, 396, 400, 404
Крушово 59
Ксенопол А.Д. 174
Ксироливади 41, 55-56, 96, 176, 247, 250, 320, 339
Кувреур А. (автор) 66
Кудела Стефан 277-278
Куза Александар 26, 31, 85-86, 92, 137
Кузинери Еспри Мари 20
Кузман Наќи 365, 372-373
Кузо Влашки 377
Кукла 60
Кукудис Астериос (автор) 47-48
Кулев Ташо 368
Куманово 41, 60, 119, 315, 331, 356
Кумундурос А. 142
Кундустерју Маргарит 79
Купа 54, 317, 331, 339, 352, 365-368, 395-396
Купенски Иван 396
Курила Евлоги (автор) 12
Курте (семејство) 405
Курти (семејство) 18
Куслев Христо 382
Кутул (војвода) 161
Куфича Сотир 388
Куфича Стерјов Косту 389
Куфо Кота Јанакѝ 267
Куцовлав 23, 354
Куцовласи 10, 22, 25, 49, 122, 145-146, 168, 173, 192, 216, 309, 336
Куцојани Михаил 312
Куцофлијани 293
Куцуљапу Штефан 115
Кучевишки Натанаил 170
Куша Теа 42
Кушоара Лаку 388
Кушоара Штерју 396
- Л**
Лабаница 43
Лабуништа 43
Лав XIII 206
Лазареску Леканта 297-298
Лазаристи 188, 199-202, 205, 207-208, 277, 279, 348
Лазаристичка мисија 49, 107, 198-199
Лазу (семејство) 41
Лаи Лиа (Călivili din cheare) 58
Лака 60, 181, 256
Лаков Стерју 376
Ламбо Магаревчанецот 395

- Ламуш Леон 348
 Лангаза 56
 Лапе Косту 388-389
 Лапе Љубен (автор) 389
 Ла Пупка Гошко 368
 Лапчишта 38
 Лариса 80, 142, 150, 180, 195, 381
 Лаховари Н. Александру 216
 Лаховари Е. Александру 7, 334-335, 340
 Левант 120
 Левенда Кичо 380
 Левенда Тодор 380
 Лекос Цоце 264
 Лексо Кујунџијата 379
 Ленка од Јанина 205
 Леонида 129
 Лепопелци 60, 318, 321, 331
 Лерин 48, 158, 189, 255, 264, 317, 321, 378
 Леринска каза 43, 47
 Леринско 378, 398
 Лешница 256
 Ливади 54, 71, 132, 247, 257, 319, 331, 339, 365, 367-369
 Ливеану Питу 368
 Линотопи 40, 45, 47, 49-50
 Лион 207
 Липош 58
 Лисец 60
 Л'нга 49, 52
 Лозански мировен договор 411
 Ломон Шарл Франсоа 129
 Лопен 60
 Лопово 59, 379
 Лорд Лансдоун 310
 Лугунци 53, 247, 255, 331, 339, 352, 365-368
 Луков Андон 368
 Lumina (друштво) 270
 Lumina (списание) 324, 326
- Љ**
- Љапу Таќу 370, 380
 Љапу Фанија 381
 Љапчеви (семејство) 51
 Љаска (семејство) 405
 Љумница 54, 247, 255-256, 331, 339, 367-369
- М**
- Маврогени Петре 204-205
 Мавројанис Теодорос 262, 266
 Магарево 50, 53, 161, 180, 182, 189, 204, 214, 237, 247, 259, 266, 288, 321, 332, 356, 371, 373-374, 392, 394-396, 405
 Магаревчани 338, 373, 394-395
 Маја Тодор 370
 Мајмука Наум 177, 277-279, 318
 Мајореску Јоан 25
 Мајореску Титу 25, 171, 225, 277
 Мајор Тротер 360
 Македонија 5-9, 12, 18, 20, 22-25, 27, 29-43, 45, 50, 57, 59-63, 65-70, 72-75, 77, 83-88, 90-96, 98-101, 105, 107-108, 111-113, 115-123, 125-127, 129, 133-146, 149-150, 153, 156-165, 168, 170-175, 177-181, 183-188, 191-195, 197-198, 200-201, 203-204, 206-207, 209-212, 215-218, 220-224, 227, 229, 232, 239, 241-243, 246-250, 252-254, 256-271, 275, 277-286, 288-290, 292, 295-299, 301-315, 317-326, 329-330, 332-336, 339-340, 343-344-360, 366-367, 369-373, 378, 382-387, 391, 399-403, 407-411

- Македоновлашка граматика 11, 15, 18-19, 31
- Македонска Революционерна Организација (МРО) 168, 286, 302, 306, 363-385, 387, 399-400, 402, 405, 410
- Македонски вилаети 37, 185, 247, 354
- Македонски народ 10, 108, 123, 198, 304, 329, 410
- Македонски Николица 161, 168-169
- Македонско (Кресненско) востание 157, 159-160, 163-165, 167-170
- Македонци 45, 47, 50-51, 57, 90, 93, 108, 123, 133, 169-170, 198-199, 240, 266, 351, 354, 371, 374, 379, 386, 389-390, 397, 399
- Македо-Романски албум 174
- Македо-Романски институт 92
- Македо-Романски комитет 9, 28-30, 33, 80, 83, 134, 170, 232, 347
- Македо-Романци 10, 93, 225, 353
- Макри (капидан) 148
- Макрини 257
- Макри Никола 365, 373
- Макри Ташку 100
- Макшут Ванѓу 370, 380
- Мала Азија 149, 214
- Малакаши 55, 57-58, 60, 148, 293
- Малешевска каза 164
- Маловиштани 337
- Маловиште 40-41, 50, 120, 125, 178, 180-183, 189, 194, 214, 232-234, 247-248, 254, 260, 277-278, 296, 320, 324, 327, 330, 332, 336-337, 339, 355-357, 371, 373, 392-393, 396, 405
- Манаки Јанаки 190, 249, 410
- Манаки Милтон 381
- Манасиев Аргир 366-367
- Мандилево 58
- Мано (семејство) 18, 23
- Мантегаца Вико (автор) 66
- Манџуков Кољо 368
- Маос Василиос 264
- Марамуреш 135
- Маргарит Антоан 107
- Маргарит Апостол 50, 64, 67, 77-83, 99, 102-108, 111, 117-118, 125, 130, 133, 140-141, 143, 146-148, 150, 153-156, 162, 170-171, 174-175, 177, 181, 184, 186-188, 191, 195-196, 199, 200, 203-206, 208, 210, 212, 214-216, 218, 220-224, 227-229, 231, 235, 252-253, 255, 260-263, 265-269, 277-288, 290, 292, 314-315, 322-323, 333-334, 340-342, 359
- Маргарит Евангија 235
- Маргарит Миа 235
- Маргарит Таке 223, 226, 235, 266
- Мариово (в. Мориово)
- Мариоцеану-Караџиу Матилда (автор) 16
- Марков Стојан 169
- Мартинианос Јоаким (автор) 12
- Мартинова-Буцкова Фани (автор) 160
- Марту (семејство) 23
- Маруша 55, 255, 330, 339
- Масиму 30, 93, 409
- Матеј Басараб 85, 97
- Матејос (пелагониски митрополит) 193
- Матли Аристотел 340
- Macedonia (весник) 324, 329
- Macedonia (списание) 129, 270, 326
- Маџар Јорџи 151, 177-178
- Маџаров Јане 368

- Маџаров Ризо 368
 Машу/Машови (семејство) 256
 Машу Пандели 145, 312, 319, 341
 Мегали идеја 119
 Меглен 10, 54, 71, 73, 189, 193, 197,
 245, 255-256, 365-366, 368-369, 378
 Меглено Власи 10, 40, 70, 72, 74,
 245, 255, 352, 365-367, 369, 395
 Меѓа Гона 367, 369
 Мек Грегор 394
 Мелетиј (архиереј) 221
 Мелетиј (охридско-преспански ми-
 трополит) 110, 116
 Мелник 59, 315
 Мелничка каза 59, 73, 164
 Мелничко 71, 166
 Мелничко востание 286, 302
 Менчев Меже 368
 Мersoc (автор) 398
 Места 36
 Мехмед II 196
 Мехомија 59
 Мецово 16, 27, 114, 142, 147, 202,
 256, 259
 Мечкар маало (Битола) 100, 325
 Мечкин Камен 388
 Меџедие 143
 Микле Вероника 174
 Миклеску Калиник 170-171
 Миклошич Франц 174
 Милев Трајко 368
 Миле К. 313
 Милер Вилијам (автор) 38
 Миљор Стерју 291, 365, 385
 Миродоту Н. 93
 Мирџштегски реформи 311, 403
 Мисирлија 392
 Мисиру (комита) 368
 Мистрал Фредерик 174
 Митилинеу Михаил 212-213, 215-
 216, 218-219, 222
 Митре Влаот 352, 374-376, 378, 380,
 390
 Митрев Васил 364
 Митрев Пејо 368
 Митрев Поно 368
 Митров Васил 380
 Митровден 102, 164-165, 251
 Митров Петре 368
 Михаиловик Љ. 390
 Михаилу Теохараки 370
 Михајлеану Штефан 95, 110, 129,
 171-172, 239, 263, 277, 303, 409
 Михајлеску Петре 177
 Михајлов Сава 366
 Михали Зиси 380
 Михали од Белкамен 162-163
 Михали Туљу 106
 Михали (свештеник од Ниждопо-
 ле) 234
 Михалопулос Фанис (автор) 12
 Мичев Ѓорѓи 368
 Миша Филип 190
 Мишколц 22
 Мишу Апостол 91
 Мишу Гогу 148-150
 Мишу Николае 384
 Младеновски Симо (автор) 389
 Модижано Саул 365
 Модис Теодор 195, 340
 Модрич 53
 Молдавија 20-26, 28, 33, 83, 88, 135,
 138
 Молдавец 22
 Молиер 271
 Монсињор Паоли 202
 Монтан Ѓеорѓе (автор) 23
 Моратов Вене 368

- Мориово 41, 56, 159, 163, 255
 Москополе 11-13, 15-16, 18, 40, 43,
 45-46, 49-50, 57-58, 60, 245, 256
 Москополска печатница 13, 16
 Мосул 343
 Моџан Ванчу 388
 Музакија 163, 360
 Мунтенија 83
 Мургу Ефтимие 23
 Мурну Георгијаде Јон 221-222, 269
 Муслимани 39, 49, 70, 131-132, 141,
 143, 148, 150-151, 167
 Мустафа Решид-паша 25
 Мутовски (семејство) 23
 Мухацири 158
 Мухчина Јорџи 382
 Муџи (семејство) 376
 Мучитано Јорџи 364, 371, 373, 393-
 394, 398
 Муш Гага (автор) 181
- Н**
- Нака Василе 177
 Нака (семејство) 405
 Наки од Трново
 Наку Стерју 373, 395
 Нане (семејство) 370, 405
 Нане Б. 388
 Нане Наки 396
 Нану Унча 393
 Нанче Никола 194
 Наполеон III 32, 347
 Нарте Теодор 234
 Населица 170
 Наста (семејство) 405
 Настев Наџе 378
 Наум Анастас 116
 Наум Илија Бугарот (капидан) 162
 Наум (свештеник во Битола) 337
 Наумов Георги 169
 Нача Александру 177
 Нача Барба 266
 Начович Григор 305
 Начо Никола 359
 Неа Филики Етерија 263
 Невеска 41, 47-48, 55, 57-58, 60, 94,
 116-117, 119, 162, 169, 176, 180, 189,
 214, 247, 255, 260, 262, 264, 320, 332,
 340, 378-379, 391-392, 398-399
 Невескали Тодор 169
 Неврокоп 59, 315
 Неврокопска каза 71, 73, 164
 Неврокопско 352
 Негован 47-48, 169, 317, 360
 Неготино 60, 371
 Негреску Скарлат 316
 Негри Костаке 30-31
 Негуш 56, 116, 180-181
 Недков (бугарски трговски агент)
 397
 Нелидов Александар 213, 215
 Неницеску Јоан (автор) 7, 50, 55-
 57, 59, 87-88, 220, 241, 279
 Ненчу Јорџи 122
 Неофит Рилски 11
 Неофит VIII 215, 219
 Нерон 401
 Неро Теодор (автор) 48
 Нестрам 47, 374, 377
 Нешет паша 239
 Нешков Теохар 390
 Нешку Теохар (в. Нешков Теохар)
 Ниби (семејство) 115
 Нивичани 61
 Нигрита 60, 72
 Ниџополе 50, 55, 64, 160-161, 180,
 189, 214, 234-235, 247, 253, 255-256,

- 288, 297, 321, 327, 332, 371, 392, 394
- Нижополеану Гушу 180
- Ника Михаил 256
- Никаруши (семејство) 18
- Никаруши Наум 312
- Никифор (коштурски митрополит) 107-108
- Никлев Тома 380
- Никола, Влаво од Селиа (комига) 382
- Никола Влаот 378
- Николаидис К. (автор) 67
- Николаиду Елефтерија (автор) 7
- Николеску Н. 179
- Николов Василиј 169
- Николов Митре 368
- Николов Стефо 169
- Николов Трифун 169
- Николчану Ванѓели 129-130
- Никулеску Димитри 95, 98
- Николеску Михаил 28, 409
- Никулица 40, 46-47, 49-51, 58
- Нита (семејство) 18
- Ницулеску Н.Д. 96
- Нича 40, 49-50, 52, 257, 340
- Нича Кола 365
- Ничо 379
- Ничота (семејство) 396
- Ничота Зоица 396
- Нице 44, 47
- Ниш 306
- Нова Авдела (в. Нова Бела)
- Нова Академија (Академијата)
- Нова Бела 41, 111
- Новаковиќ Стојан 213, 215
- „Нова Педагогија“ 17
- Ново Смилево 399
- Ное Константин 366
- Нојов Никола 368
- Нонте 51, 53-54, 197, 365-366, 395
- Нуме Влаше 376
- Нуша (Нушиќ) Бранислав 354-355
- Нуши А. 106
- Њ**
- /
- О**
- Обеденару Михаил 201-203, 206, 409
- Огражден 56
- Одеса 84
- Одисеј (в. Елиот Чарлс)
- Одринско 366
- Ожденица 60
- Окули (австриски конзул) 107-108
- Олимп 55-57, 72, 148, 159, 162-163, 184, 237, 256, 289
- Олимпско востание 163
- Опатија (в. Абација)
- Оравиште 58
- Ореховец 59
- Османлии 139, 141-142, 149, 153-155, 164, 179, 197, 216, 226, 228, 230, 291-293, 310, 361, 365, 395, 403
- Османлиска Империја 8, 13, 16, 20-21, 25, 28-32, 34, 39, 78, 87-88, 96, 98, 100, 105, 108, 119, 122-123, 130-131, 137, 139-141, 143, 145, 151, 153, 156, 160, 175, 188, 197-198, 202, 210-212, 216, 218, 224-226, 228, 230, 246-248, 250, 252, 254, 256-258, 265, 283, 285, 290, 293-295, 297-298, 302, 305-309, 312-315, 318-320, 324, 329, 333, 344, 346-347, 350, 358-359, 361, 385, 389, 403, 409-411
- Осогово 36, 60

- Острих 66
 Охрид 16, 27, 31, 51-52, 84, 95, 109-111, 117-118, 120, 126, 157, 161, 176, 182, 185, 189, 209, 239-241, 247, 260, 263, 320, 328, 332, 339, 351-352, 378, 405
 Охридска Архиепископија 196, 210
 Охридска епархија 212, 350
 Охридска каза 43, 52
 Охридско-Преспанска епархија 219, 221, 236, 335, 351
 Охридско-Струшки регион 378
 Охриѓани 110-111, 351
 Оцакли (семејство) 405
 Ошин 54, 245, 247, 255, 257, 261, 331, 339, 352, 365-369
- П**
- Падеану Александру 69, 260, 287, 303, 356, 384, 400, 403
 Пажоли Мину 368
 Паисиј 220
 Пајак планина 365-366
 Пала (капидан) 148
 Паланов Гоно 368
 Палеосели 256
 Палиокоста (капидан) 162
 Палјани 331
 Пампор Христо 368
 Пандевски Манол (автор) 372-373
 Пани Ванѓу 370, 381
 Панславизам 144
 Пантелеј 61
 Пану Анастас 30-32, 88, 209
 Пануријас (грчки конзул во Битола) 125, 264-265
 Панцару Атанас 375
 Панцару Нуме 375, 380
 Папа Аргир Јани 382
 Папа Гаќи 106
 Пападиа 41, 189, 332
 Пападимитрие 205
 Папа Ѓика 314
 Папа-Ѓорѓи М. 151
 Папази Зиси 255
 Папа Јануши Василе (автор) 56
 Папајоаким Димитри 91
 Папакоста (семејство) 23
 Папакостеа Виктор (автор) 89
 Папакостеа Гушу 91, 98, 178, 180-181, 194-195, 277
 Папакостеа-Тону Фанија 181, 248, 254, 277
 Папамихали Михали 85
 Папаначе Константин 7
 Папаникола Христу 42
 Папа Сотир Стерие 396
 Папаставрос Цамис 340
 Папа Стере (семејство) 298, 405
 Папа Стереску Димитри 61, 248, 277
 Папа Стере Д. (в. Папа Стереску Димитри)
 Папастерју Јанаки 245-246
 Папатанаси Зиси д-р 216
 Папатеодоси (семејство) 41
 Папахаци Аристотел 106
 Папахаци Валериу (автор) 12, 21
 Папа-Хаџи Г. 151
 Папахаци Ѓици Тега 248
 Папахаци Елие 318
 Папахаци Илија 278
 Папахаци Јани 177
 Папахаци Никола 68, 316, 329
 Папахаци Перикле 7, 11, 13, 20, 190, 278, 287, 316, 329, 409
 Папиниан 91
 Папиниу Јон 205

- Папули Н. (автор) 288
 Папуч Ташко 374
 Папушеану М. 321
 Парамитија 148
 Парга 148
 Паре Вангел 370
 Паре Петре 380, 388
 Паре Ташку 381
 Париз 26, 126, 199, 347-348
 Парис (семејство) 405
 Париски мировен договор 26, 138, 198
 Парнас 145
 Парце Таке 188
 Паскал Михаил 95
 Патичина 42, 44, 378
 Патово 161
 Patriotul/Патриотот (весник) 384
 Пацу (трговец) 162
 Пашата (комита) 378
 Пашиќ Никола 358
 Пеев Христо 368
 Пејфус Деметер Макс (автор) 7, 12, 14, 29, 79, 84, 89, 100, 136, 200, 212, 347, 359
 Пелазги 360
 Пелегрини Батиста (автор) 66, 83
 Пендифранга Гушу 381
 Пендифунда Јанку 365
 Peninsula Balcanica (весник) 303, 324, 326
 Пенкович Александру (автор) 50, 117
 Пенцу (семејство) 53
 Пепелишта 44-45, 322
 Пера 224, 225, 228
 Пердиќи Јорџи 95, 98, 115, 117, 146, 177
 Пердиќи Панајоти 115
 Пердиќи (семејство) 115
 Пердиќи Таќи 177
 Пердиќи Џима 115
 Периволи 41-43, 51, 73, 91, 94-96, 106, 115, 117-118, 148-150, 176, 189, 206, 245-247, 320, 325, 332, 339
 Пери Данкан (автор) 36
 Перистерери 284
 Петков Апостол 367
 Петков Стоил 368
 Петрашинку (семејство) 405
 Петрашинку Ванѓу 388
 Петрашинку Кираца 396
 Петрашинку Никола 404
 Петреску Вангели 177, 248, 269, 271, 277
 Петреску Викторија 182
 Петреску Елиса 182
 Петрина 51
 Петрич 59
 Петричка каза 59, 73
 Петров Ѓорче 364
 Петрово 59
 Петру Викторија 260
 Петрушевски Наум 364
 Пеќ 199
 Пеќска Патријаршија 196
 Пецу Коста 355
 Пешта 17-18, 23
 Пигадица 291
 Пико Емил (автор) 57, 83, 174, 184
 Пилица Димитри 277
 Пина Насу 163
 Пинд 20, 25, 27, 36, 42-43, 57, 60, 71, 78, 90-91, 94, 103, 106-108, 111-112, 146-150, 155-157, 163, 238, 278, 283, 290, 305, 314, 326, 347, 385
 Пинета Михаил 64, 79-80, 151, 287, 322

- Пирин (планина) 59, 405
Пирин (село) 59
Пискија Анастас 264-265
„Писменица сербскога језика“ 11
Писујани Јоан 357, 393
Пихеон Анастас 46, 158, 263-265
Пихеон Јорји (Пихион) 110, 126
Пишурика Панду 195
Пјаха Јорји 106
Пјаха Јоан 57, 59, 106, 266
Плаја 45
Платари-Сима Јорји (автор) 16
Платон 247, 261
Плачковица 60
Плисија 291
Пловдив 168
Плоешт 358
Пљаса 163, 181, 244, 325, 340, 375
Повољни Иван 68
Подгорци 53
Подмочани 392
Подунавски кнежевства 109
Поклетару Михаил 316
Поленаковиќ Харалампие 16
Полошко 61
Помак 390
Помпеј 20, 128
Пона Кумита 368
Пониква 60
Поп Динев Кузо 391
Попеску Симион 221
Попеску Спиру 327
Попеску Ш. 93
Попилиан Никола 91, 98, 177, 181
Поплазаров Ристо (автор) 160
Поп Михаил од Трново 232
Попникола Нико (автор) 8
Попов Димо 368
Попов Жеко (автор) 100, 135, 160
Попови Ливади (Папас Чаир) 59
Поповиќ Душан (автор) 38
Попович (романски в.д конзул во Солун) 204-206
Поп Пецев Димитар 368
Поп Пецев Ѓорѓи 368
Поп Пецев Петар 368
Поп Ставрева провала 364
Поп Ташко 356
Поп Трајков Лазар 375
Поп Христов Ѓорѓи 391
Портата (в. Висока Порта)
Посветени манастири 31, 33-34, 85, 88, 133
Правишка каза 59
Правишта 60
Прва Балканска Војна 392, 411
Прва Светска Војна 57
Привремена влада во Крушево 389-390
Прекопана 48
Пренда (семејство) 405
Пренда Љаску 388
Преспа 161, 376
Преспанско 376, 392
Претори 256
Преш Христа 365, 373
Призрен 199, 257, 335, 360
Призренска Лига 358
Прилеп 41, 53-54, 119, 177-179, 189, 207, 214, 238, 247, 250, 295, 330, 332, 336, 356
Прилепска каза 53, 73
Прилепска романска општина 356
Прилепчанец 256, 274, 336
Принта Шарл (автор) 78
Прличев Григор 109-110
Проданов Јано 368
Проја (семејство) 405

- Прондов Петре 368
 Просочен 60
 Протестантска пропаганда 198
 Протопирија 13
 Протопопеску Ш. 93
 Прохаска Оскар 375
 Прошев Ризо 368
 Прошев Стојан 368
 Псодери 47-48, 160, 162, 169-170, 255, 321-322, 356, 378-379, 391, 399
 Птолемида 265
 Пужад Еужен 347
 Пуквил Франсоа 20
 Пулевски Ѓорѓија 169
 Пуља (семејство) 405
 Пуљу (капидан) 148
 Пупа Јоан (автор) 49
 Пурда (семејство) 376
 Пуска (семејство) 405
 Пуска Наум 396
 Пучереа Перикле 190, 336
- Р**
- Раду Вода (манастир) 89
 Разловечко востание 157
 Разлог 166
 Разлошка каза 59, 73, 164
 Разлошко 71, 165-166
 Ралис Димитриос 394
 Рамна 58, 184, 382
 Рангабе Ризо 67
 Рангавис Клеон 153
 Ранса (семејство) 53
 Рапопорт Алфред (автор) 121
 Ратавица 318
 Рахово 58
 Ресен 51, 122, 160, 170, 189, 255, 332, 352, 356, 378
 Ресенско 378-379, 399
 Ресенчанец 122
 Revista Pindul (списание) 273, 324, 326
 Reforme (весник) (в. Românul de la Pind)
 Reformi (весник) 147
 Риза (свештеник од Авдела) 245, 314
 Ризов Иван 368
 Рила (планина) 36
 Рила (село) 165, 168
 Рим 15, 19, 128-129, 199-203, 206-207, 209, 349
 Римјани 18, 20, 128
 Римјанин 38
 Римокатоличка црква 198, 201, 348
 Ристик Михајло 397
 Ритков Јане 368
 Родолиово 58
 Родопи 36, 78
 Родос 369
 Рожа Константин Јорџи 16, 18
 Романи 18, 20, 125
 Романија 5-6, 8, 20-21, 24, 26-27, 29-30, 32-33, 35, 67, 75, 79-80, 83-85, 88, 90-93, 96, 98, 104, 109-110, 115, 117, 119-120, 122, 124, 127, 130, 133-140, 143-145, 153-155, 170-173, 175, 177, 179, 183-187, 190, 192, 197, 200-201, 204, 211, 215-216, 218, 221-223, 225-226, 228-229-231, 239, 241-245, 249, 251-255, 261-262, 269-272, 276-277, 280-281, 284, 286, 290, 297-299, 301, 304-313, 315-317, 321-322, 324, 327-330, 333-334, 336-337, 340, 344-348, 350-351, 354, 356, 358-361, 372, 383-386, 400, 402, 404-405, 407, 409, 411
 Романија (весник) 306

- Романска пропаганда 5-8, 10, 20, 28, 31, 35, 56, 74-75, 98-99, 115, 119-121, 124-126, 129, 133-134, 137, 140-142, 144-145, 174-175, 183, 185-187, 189, 191-194, 196, 199-200, 203, 205, 232, 244-245, 247, 249-253, 255, 258, 262, 264, 265, 267, 272, 276-277, 280, 288, 295-299, 301, 308, 311, 314, 317, 319-320, 322, 330, 333, 337, 339, 343-348, 350, 353-354, 357-358, 371, 383, 389, 400, 404-405, 407-408, 410-411
- Романски Лицеј Битола 7, 49, 64, 80, 185-191, 203, 207, 234, 249, 250, 256, 259, 261, 268-272, 277-282, 284-285, 287, 323, 332, 336, 372
- Романци 6, 10, 18, 20-24, 31-33, 36-37, 49, 84, 89-90, 92, 105, 110, 114, 122, 125, 128, 135-136, 139, 141-142, 144, 146, 153, 171-174, 178-180, 186-192, 201, 203, 224, 230-235, 239, 241, 253, 262, 270, 272, 276, 280, 286, 297, 299, 303-306, 309, 313, 323, 330, 333, 336-340, 352, 354, 370, 384-386, 389-390, 401-402, 404, 408, 410
- Românul de la Pînd (весник) 324, 326, 394, 401-402
- Ромеи 14
- Ропа Стоја 369
- Росети Константин 26, 33, 102, 171
- Ростковски Александр 63-64, 123, 208, 241, 253, 346
- Роус В.К (автор) 291
- Рошо Христо 365
- Р'сово 59
- Рува Јорџи (автор) 107
- Румањ 11-12
- Румелија 21, 22, 25, 159
- Рум милет 196, 389
- Русе 305, 310
- Руси Дума 368
- Русија 21, 26, 34, 137-139, 144, 154, 227, 229-230, 302, 306, 344-346, 348, 373
- Русин 63
- Русински Петров Никола 378, 381
- Руско-Турска војна 137-138, 141-143, 153, 157-158, 163-164, 166, 168
- Руско Царство 26, 84, 138
- Руско-француска антанта 302, 348
- Русо Д. (автор) 16
- Рутие Гастон (автор) 66
- Руфини Марио (автор) 13, 20
- С**
- Сабареану Корнилие 196
- Савули Бушу 91
- Савулеску А. 93
- Саид Паша 212
- Сакалариј Мила 80
- Самари 60
- Самарина 42-43, 47, 56, 73, 80, 96, 106, 128, 150, 156, 162-163, 179-180, 189, 244-245, 247, 297, 317, 332
- Сан Беноа 199
- Сандански Јане 379
- Санди Константин 264
- Санкт Петербург 218, 302, 306, 309, 345
- Санстефанска Бугарија 160
- Санстефански прелиминарен мировен договор 137
- Санторини 199
- Сапунци (семејство) 41
- Сапунциев Стефан 368
- Сарандис 290
- Сарафов Борис 303, 384, 405

- Сарафов Гино 368
 Сарела (комита) 368
 Сари Шабан 60
 Саришабанска каза 59-60, 73
 Сару Сава 316
 Сафет паша 142-143, 175
 Света Гора 25, 31, 60, 73, 88-90, 245, 255, 340
 Света Петка 57
 Св. Апостоли (институт) 92-93, 95-98, 106, 112-113, 115, 186
 Св. Атанас (маало во Солун) 55
 Св. Ахил (црква во Гревена) 104
 Св. Богородица (црква во Хрушиште) 246
 Св. Димитрија (манастир во Тесалија) 98
 Св. Димитрија (црква во Клисура) 162
 Св. Димитрија (црква во Магарево) 237
 Св. Ѓорѓи (маало во Охрид) 110
 Св. Ѓорѓи (црква во Охрид) 239-240
 Св. Јован Крстител (црква во Крушево) 246, 352
 Св. Никола (маало во Охрид) 257
 Св. Никола (маало во Солун) 54-55
 Св. Никола (црква во Клисура) 236
 Св. Никола (црква во Крушево) 396
 Св. Никола (црква во Охрид) 239
 Св. Пантелејмон (црква во Периволи) 245-246
 Св. Петка (црква во Маловиште) 234
 Св. Сава (Лицеј во Букурешт) 97
 Св. Сава (училиште во Белград) 355
 Св. Тодор (маало во Солун) 55
 Северна Грција 360
 Северна Добруца 137-138, 143, 304-305
 Северозападна Македонија 61
 Североисточна Македонија 163
 Секулов Димитар 390
 Селце 44-45
 Сенгел 59
 Сенгелово 59
 Серменин 54, 352, 365-368
 Серменински Тодор 367, 396
 Сер 28, 41, 57, 72, 83, 120, 184, 247, 264, 315, 321, 331
 Серска каза 58, 71
 Серски санџак 57, 184
 Серско 382
 Серфице 145, 157
 Сидери (семејство) 376
 Сидери Зису 28, 175
 Сидовски Кочо (автор) 8, 10
 Силистра 305
 Силјанов Христо (автор) 336, 363, 375, 391-392, 405
 Силогои (весник) 125
 Сима (семејство) 405
 Симон Жил 174
 Симота (вазна) 15
 Симота Симеон 94
 Симча Наум 234
 Сињак 43-44
 Сињор Чипријани 290
 Сираку 256
 Сирли (комита) 368
 Сисаниј 40, 43
 Сисанион 43
 Ситово 291
 Сјокис Николаос (автор) 80
 Скадар 204
 Сканиља Артуро 63-64, 287, 348-349

- Скендери Константин (автор) 12
 Скинас Николаос (автор) 67
 Скопје 8, 41, 60, 119, 123, 211, 257,
 331, 335, 397
 Скопска епархија 212, 350
 Скопска патријаршиска митропо-
 лија 355
 Скопски санџак 331, 336, 357
 Скотидис Николаос 163
 Скрима Леонида (автор) 148
 Славјани 346
 Слива (премин) 388-389
 Словен 38, 382
 Словени 35, 229-230, 301, 307
 Смикси 43, 58, 73, 112, 189, 332
 Смилев Ѓорѓи 368
 Смилево 393-394, 399
 Смердеш 169, 364, 374, 376, 380
 Снегаров Иван (автор) 14
 Соколарци 60, 318
 Солун 6, 20, 41, 54-56, 71-72, 78, 120,
 141, 144-145, 154, 163, 175-176, 180,
 182, 185, 192-193, 198-199, 201,
 203-204, 232, 247, 263-264, 276, 279,
 302, 315-317, 319-320, 323-324, 328,
 331-332, 344, 347-348, 351, 356, 365,
 369, 384
 Солунска егзархиска гимназија 191
 Солунска каза 54
 Солунска провала 368
 Солунски вилает 36, 42, 53, 60, 67,
 70, 142-143, 216, 318, 330-331, 355
 Солунско поле 54, 56
 Сомо Вани 367
 Софан 59
 Софија 59, 286, 289-290, 302-304,
 337, 350, 353, 364, 371, 384, 403, 407
 Софокле 247, 261-262
 Софрониј III 81-82
 Софрониј (свештеник во Клису-
 ра) 194
 Спанчево 59-60
 Спартанци 95
 Спирос Влаше 376
 Срби 45, 49-50, 140, 275, 306, 336,
 355-357
 Србија 68, 120, 122, 211, 226, 289,
 306, 310, 336, 354-358
 Србин 273, 309
 Сретение Господово (црква во
 Добрско) 165
 Српска пропаганда 91-92, 134, 350,
 354-357, 407
 Српско-бугарска војна 168
 Српско-турска војна 157, 166
 Стамболов Стефан 211, 302, 353
 Станци 60
 Старгач 59
 Стар Рим 15, 19, 129
 Старо Смилево 399
 Старчишта 59
 Стерјо Влаот 364
 Стерју Кумитата 378
 Стефанов Алексо 364, 372
 Стефов Кузо 377
 Стинѓие Ј. 93
 Стоев Христо 368
 Стоилов Константин 289, 302
 Стојанов Никола 368
 Стојанов Паја 368
 Стојанов Тома 368
 Стојчев Н. 357
 Стојческу Константин 225-226
 Столожан Анастасе 171
 Страхинов Т. 168
 Струга 52-53, 378
 Струмичка каза 56
 Струмски Чифлик 59, 321

- Стурса Димитрие 171, 201, 205-206, 222-223, 228-229, 231, 257, 284-287, 305, 308-309, 311, 316, 323, 333-334, 359, 386, 403
- Сугаре Ѓорѓи 372, 374
- Суровели 127
- Т**
- Таке Влаот 376
- Тале (семејство) 405
- Танасеску Т. 93
- Танасов Коте 169
- Танас Стерју 380
- Тасе Никола 240
- Тахи (семејство) 405
- Тахо Стерју 380
- Таху Мина 318
- Таци Танаси 368
- Тачит Туљу Апостол 91, 98, 107, 111, 117, 125, 133, 194
- Тачит Николае (автор) 175
- Ташков Штерјо 376, 391
- Ташов Непо 368
- Тегов Коце 169
- Тегочик (семејство) 57
- Тегујани (семејство) 115
- Тегујани Михаил 291
- Тежа Зису 160-161
- Тел Кристијан 25, 33, 89, 96-97, 171, 173
- Темистокле 129, 298
- Теодориану 91
- Теодор Константин 338-339
- Тепо (комита) 376
- Тесалија 8, 24-25, 30-31, 33, 42-43, 55, 73-74, 90, 94, 98, 106, 119, 137, 141-143, 145-147, 150, 152-156, 159, 163, 180, 193, 201, 248, 251, 256, 292-294, 321, 359, 411
- Тетово 317, 321
- Тиквешка каза 73
- Тирана 360
- Тирнас Панајот 195
- Тит Ливиј 129
- Тит Помпониј Атик 128
- То Асти (весник) 291
- Тодор Влашето 378
- Токов Димо 368
- Томара Јорџи 95, 98, 110, 111, 117, 126, 133, 239
- Томпсон Морис (автор) 7, 55, 71
- Тонко Атанас 368
- Тоно Елена 277
- Топуз Ванѓел 388, 395
- Топуз Ташку 388
- Тофеќи Јоан 106
- Тошев Андреј 338, 353
- Трајановски Тодор (автор) 8
- Тракиец 38
- Трансилванија 17, 22-23, 135-136, 139, 187-188, 190, 200, 203, 344-345
- Трансилванци 187-188, 268
- Трикала 55, 71, 142, 147, 150, 294
- Трикалска каза 147
- Трикалски санџак 143, 294
- Трикопол Тома 28
- Трикупа Космиски Ѓеорѓи 13
- Трикупис Харилаос 141
- Трите вилаети 344
- Трифон Ташку 341
- Трифуноски Јован (автор) 64
- Трлис 59
- Трново (битолско) 5, 28, 50, 83-84, 87, 95, 99-102, 117-118, 176, 189, 214, 232, 247, 253-254, 280, 288, 321, 332, 364, 371, 373, 392, 394-396, 405

- Трново (гесалија) 150
 Трновчанец 85
 Трновчани 87, 129, 380
 Тројниот сојуз 229, 403
 Трпку (семејство) 405
 Трстеник 42
 Тртев Христо 368
 Туљу Нуши 190, 278-279, 318, 329
 Тунман Јохан (автор) 11-12, 14-15
 Турја 43, 73, 189, 238-239, 247-248,
 255, 274, 284, 291, 297, 314, 320,
 327, 332, 339
 Турунце Александар 379
 Турци 49, 143, 145, 147, 156, 161,
 166, 190, 214, 227, 229, 262, 264,
 290, 310, 365, 392, 404
 Турција 63-64, 68, 109, 151, 153-154,
 196, 230, 243, 253, 260-261, 275,
 290, 293-294, 311, 313, 323, 361,
 403
 Турчин 309, 390
 Туфеч Пити 368
 Туцаров Начо 378
 Тушу Каќу 388
- Ќ**
 Ќале (семејство) 405
 Ќамил Паша 213, 215
 Ќендро Митре 376
 Ќендро Христо 376
 Ќиндимену Султана 338
 Ќирана Константин 94, 98, 116-
 117, 180
 Ќирку Венера 248
 Ќицу Георге 154, 171
 Ќопо Ташко 368
 Ќосе (семејство) 405
 Ќосе Ичко 368
 Ќука (семејство) 405
- Ќука Ташку 388
 Ќупев Тано 368
 Ќурчи (семејство) 405
 Ќустендил 164, 168
 Ќустендилско 165
- У**
 Убичини А. 174
 Узунов Христо 378
 Укута Константин 17
 Уларци 60, 318
 Улах kilise (Влашка црква) 410
 Унгарија 17, 22, 85
 Унгарци 313, 345
 Унгровлахија 213, 221
 Унија за култура на Власите во
 Македонија 8
 Унка (семејство) 405
 Унка (трговец) 162
 Унка Ванчу 248, 250, 277
 Уреќиа А. Василе 26, 104, 170-172,
 174, 359
 Устав на ТМОРО 366
- Ф**
 Фавејриал Жан-Клод 49, 78, 188,
 199-200, 203-205, 207-208, 279, 348,
 360
 Фало Дори (автор) 12
 Фанар 210, 212, 214, 218, 220, 228,
 334-335, 351
 Фаршероти 37, 44, 47-48, 53
 Фезан 369
 Фелахи 147
 Феникија 360
 Фердинанд (бугарски цар) 302
 Фериќа 257
 Фертик (маало во Солун) 316
 Феса Наќу 94

- Феса Теодор 94
 Фета Цока Косту 388
 Фетица 42, 44, 247, 250
 Фиери 257
 Филарет (костурски митрополит)
     236
 Филатес 148
 Финска 120
 Фирмилијан 335, 355, 357
 Фицморис лорд 66
 Фишер Л. (автор) 66
 Фламбурари 56
 Флеза Никола 235-236
 Флору 248
 Фокшани 358
 Фоле Михаил 106
 Фон Монтлонг 144, 154
 Флангијски Колегиум 15
 Флева Николае 285
 Флореску Н. 96
 Франција 26, 66, 146, 190, 198-199,
     227, 343, 347-348
 Франц Јосиф 311
 Французин 63
 Frăția (списание) 274, 324, 326
 Frăția întru Dreptate (списание)
     128, 174, 326
 Фрашари 256
 Фрашери Абдул 358
 Фрашерија 52
 Фрашери Наим 359
 Фрашери Сами 359
 Фуад Паша 29, 100
 Фунду Пандели 177, 188, 277
 Фурка 45, 162, 180, 256
 Фуркану Константин 180
 Фуша 49
- Х**
 Хабсбурзи 16
 Хабсбуршка Монархија 16-17, 19,
     21-23, 27, 40, 136
 Хајмерле барон 146
 Хале 11
 Халил Рифат Паша 218, 225-226,
     265
 Халчу Јоан Москополец 15
 Хандури Михаил 365, 373
 Харет Спиру 261-262, 287, 312-315,
     322-324, 327-330
 Хатихумајун 198
 Хаџиандреу Константин 195
 Хаџибира Леонида 163
 Хаџи Гогу (семејство) 405
 Хаџигогу Јорџи 216, 224, 227
 Хаџигогу Толи 292
 Хаџи Лега (семејство) 405
 Хаџи Мула Зека 359
 Хаџи Петру 191, 195
 Хаџи Петру Никола 195
 Хаџипуља (семејство) 405
 Хаџи-Стерјо Васил 151, 180
 Хаша 148
 Хелен 102
 Хемпсон Чарлс 258
 Хераклеа 343
 Хертура (трговец) 162
 Херту Тега 370, 380
 Херцеговина 157
 Хилми паша Хусеин 312, 341, 395
 Хиос 25
 Хиперт Касимир 208, 287
 Хитрово Михаил 144
 Хоенцолерн-Сигмаринген 137
 Хондросом Јоан 83, 179, 321
 Хорациј 128
 Хотентоти 19

- Хрисик (семејство) 115, 405
 Хресохо (семејство) 298
 Христов Атанас 368
 Христович П. д-р 320, 341
 Христович (ефор) 285
 Христов Павел 375, 377
 Христов Фотиј 169
 Христу Константин 338
 Хрупишта 47, 161, 170, 180, 189,
 245-247, 325, 332, 339, 352, 377, 380
 Хума 54, 247, 255-256, 258, 331, 340,
 365, 367-368
 Х'чу Анастасе (автор) 149, 354
- Ц**
- Цали Анастас 264-265
 Цали Пандели 266
 Цалитрас С. (автор) 67
 Цапари 395
 Цапе Спиро 393
 Цариград 6-7, 25, 29, 82, 84, 100-
 101, 104, 108, 125, 141-143, 145-
 146, 148, 150-154, 171-172, 186,
 192-193, 196, 199-200, 202-207,
 210, 212-218, 222-223, 225-228,
 231, 240, 242-243, 247-248, 264,
 266, 281, 283-286, 289-290, 292,
 307, 321, 323, 334, 337, 345, 347,
 350, 353, 384, 400, 403, 405
 Цариградска патријаршија 5, 14,
 33-34, 38, 81-82, 109, 120, 123, 133,
 148-149, 191, 193, 195-199, 202,
 206, 208, 210-215, 218-221, 223-
 230, 232, 235-236, 240, 242-244,
 285, 307, 333-339, 351, 353, 410
 Цариградски патријарх 19, 81-82,
 192-193, 196, 202, 210-211, 215,
 217-219, 224-227, 238, 244, 246,
 333, 335, 337, 345
- Царовчан 55
 Цветков Парашкев 372
 Цезар 128
 Централна Европа 22
 Централна Македонија 399
 Централни сили 138
 Цер 378
 Цигуда Михајлов Штерјо (в. Ште-
 рјо војвода)
 Циле (комита) 376
 Циљо Влаше 376
 Цингара Димитар 372
 Цинцар 23, 38
 Цинцари 10, 24, 49, 353, 397
 Цирле (семејство) 392
 Цирле Душу 392
 Цирле Јани 392
 Цирле Михаил 264
 Цирле Михали 392
 Цирле Настаси 392
 Цирле Никола 392
 Цирле Теодор 392
 Цирлис 392
 Цицо Христо 356
 Цовару Симион (автор) 84, 98
 Codex Dimonie 16
 Codex Platari 16
 Цотил 44
 Црвишта 59
 Цркомнику Емил (автор) 89
 Црна Гора 122, 289, 306
 Црна Река (село) 54, 72, 365, 368
 Црно Море 33, 138, 261
 Cronica/Хроника (весник) 401
 Цуцос Милтијадис 238
- Ч**
- Чапара Евангија 106
 Чапрасли-Сиразиотул Јорји 19

- Чатал 60
 Чаче (семејство) 405
 Чаче Ѓорѓи 390
 Чегани Хаџи Ѓорѓи Константин
 11, 15
 Чекаларов Васил 363, 366, 374, 376,
 378, 392
 Чеков Михаил 381
 Челеа Гушу 42
 Черкез Д. 93
 Чернеши 256
 Чернопеев Христо 367
 Четиријазичник 14
 Чибуќи Димитри 238, 314
 Чикма Димитри 239, 248, 291-292
 Чикура 47, 240, 247, 332, 340
 Чиреш маало 396
 „Читанка“ 19, 270, 409
 Чјара Константин (автор) 79, 257
 Чкарна Коле 388
 Чолаќу Тома 388
 Чона-Чонеску Стерју 51, 115-116,
 248, 272-273, 277
 Чонга Јорѓи 316
 Чонка (семејство) 376
 Чорапчи Н. 321
 Чохаџи Пито 356
 Чочков Иван 368
 Чукадана (капидан) 148
 Чули Јоан 63, 65, 249, 287, 314
 Чумети Никола 91, 177
 Чумети Стерје 287
 Чумпаљаков Петре 368
 Чупала Алин (автор) 99
 Чупино 60
- Ц**
 Цавела 191, 195
 Цавќу Горчу 388
- Џамбаз Танчу 367
 Џаџо Ванчу 396
 Џеват Паша 215
 Џелаладин Паша 223
 Џеров Лука 378
 Џерсин 66
 Џигурово 59
 Џинџос Милтијадис 264
 Џока (семејство) 405
 Џочов Иван 368
 Џоџо 376
 Џувара Трандафир 7, 220, 222-230,
 333
 Џумерка (капидан) 148
 Џуфи Пљумб (автор) 12
- Ш**
 Шагуна (семејство) 18
 Шагуна Андреј 22
 Шагуна Наум 22
 Шапкарев Кузман (автор) 84
 Шарлија 59
 Шатиста 38, 44-45, 60, 72, 80
 Шатрово 59, 379
 Шашамути Н. 106
 Шинкаи Ѓеорѓе 23
 Шипли Хамонд 219
 Шипска 40, 257, 263, 340
 Широќ Соќак 318
 Шкаперда (семејство) 41, 53
 Шкаперда Питу 370
 Шкетија Унчу 371
 Шкодреану (семејство) 41, 405
 Шоматата Христо 379
 Шомос д-р 264-265
 Шому Томесќу Јануле 89, 95, 106,
 112, 133, 180
 Шонбург 305
 Шопов Ташо 368

Штерјов Јанаки 364, 373
Штерјов Мело 377
Штерјо војвода 165-167, 170
Штерјовски Штерјо 376-377, 391
Штерју Влаот (в. Штерјо војвода)
Штерју Влах 165
Штуров Димитар 368
Шублие Макс 63-64
Шулев Иван 368
Шулев Стојан 368
Шумба Димитри 94, 180, 248
Шумен 305
Шумков Иван 50
Шумов Трајо 368
Шунда д-р 316, 320
Шунда Ташку 190
Шушков Трајко 368

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	5
ГЛАВА 1 - Појавата на влашкото прашање	11
1. Првите манифестации на национална свест кај Власите	11
2. Романија и Власите: Корените на романската пропаганда во Македонија	20
ГЛАВА 2 – Власите во Македонија (1860-1903) Локализација и статистика	35
1. Локализација	40
2. Статистика	63
3. Статистиките на Васил К’нчов и Густав Вајганд	69
а) Статистиката на Васил К’нчов	70
б) Статистиката на Густав Вајганд	72
ГЛАВА 3 – Апостол Маргарит и првите (а)романски училишта во Македонија	77
1. Димитри Атанасеску Хаџи Стерјо и првото училиште	83
2. Младите „Свети Апостоли“	88
3. „Убиј го учителот!“	98
4. Власите и грцизмот	119
5. Тромава бирократија	130

ГЛАВА 4 – Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1878-1897)	137
1. Од Берлинскиот конгрес до грчкото проширување во Епир и Тесалија	137
а) Изгубената Влахија	145
б) Власите и востанијата во Македонија (1878-1879)	157
в) Друштво за македо-романска култура	170
г) Романските училишта во Македонија (1878-1881)	175
д) Лицејот во Битола	185
ѓ) Грција и романската пропаганда (1878-1881)	191
2. Папата, Дипломатијата и Клучот (Влашкото црковно прашање, 1878-1897)	196
а) Власите и католичката пропаганда	198
б) Дипломатски аспекти на влашкото црковно прашање	209
в) Чија е црквата?	231
3. Со велосипед против Платон и Софокле	247
4. Борбите со грчката пропаганда: Аферите Пихеон и Мавројанис	262
5. Битка за јазикот (Влашкиот отпор кон романската пропаганда)	267
6. Ефориите и Апостол Маргарит	277
7. Власите и Грчко-турската војна од 1897 година	288
8. Влашките општини во Македонија	295
ГЛАВА 5 – Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1898-1903)	301
1. Паричка за поткусурување	301
2. Романските училишта во Македонија (1898-1903)	313
а) Реформите на Спиру Харет	322
б) Влашкиот отпор против реформите	327
3. Влашкото црковно прашање (1898-1903)	333

ГЛАВА 6 – Влашкото прашање и романската пропаганда во политиката на Големите сили и балканските држави	343
1. Влашкото прашање и романската пропаганда во политиката на Големите сили	343
а) Австро-Унгарија	344
б) Русија	345
в) Германија	346
г) Велика Британија	346
д) Франција	347
ѓ) Италија	348
2. Балканските конкуренти и сојузници	350
а) Бугарската пропаганда	350
б) Српската пропаганда	354
в) Албанците и романската пропаганда	358
ГЛАВА 7 – Власите и Македонската Революционерна Организација (МРО)	363
1. Власите и МРО до Илинденското востание	365
2. Ставот на Романија кон МРО	383
3. Власите и Илинденското востание	388
4. Романија и Илинденското востание	400
ЗАКЛУЧОК (Последиците од романската пропаганда во Македонија)	407
Листа на фотографии	413
Преглед на користени извори и литература	415
Показател	443
Содржина	479

